

POLIS

REVISTĂ DE ȘTIINȚE POLITICE

Volum XIV, Nr. 2 (52), Serie nouă, martie-mai 2026

Revista POLIS
©Facultatea de Științe Politice și Administrative
Universitatea „Petre Andrei” din Iași
ISSN 12219762

SUMAR

EDITORIAL	7
Mai întâi ideile, apoi instituțiile	7
Rolul ideologiilor în reconfigurarea modernității	
Sabin DRĂGULIN	
RECONFIGURĂRI IDEOLOGICE ÎN EUROPA	19
Sovietizarea popoarelor Asiei Centrale în anii 1920-1940.	19
De la desființarea vechiului Turkestan la edificarea <i>homo sovieticus</i>	
Vasile SOARE	
Moștenirea lui Gramsci și politica comuniștilor italieni în perioada postbelică	31
Guido LIGUORI	
Prezent și viitor: Timpul lui Gramsci și viitorul său	41
Fabrizio FIUME	
Reziliența ordoliberalismului în construcția Uniunii Europene	49
Angelo CHIELLI	
De la americanismul expansiv la capitalismul rentier (sau, de la modernitatea dezvoltării la întoarcerea rentei)	57
Silvio SUPPA	
De la Étienne de La Boétie la Václav Havel.	69
O incursiune în înțelegerea naturii regimurilor „tiranice”	
Mihai-Ion GRECU	
Reconfigurări ideologice în Europa	77
Daniel GHEORGHE	
Când ideologia destramă sensul comun: cât de fragilă este democrația în Europa de Est?	87
Ideologie, sens comun și variațiile fragilității ordinii democratice în România, Ungaria și Polonia	
Anton CARPINSCHI	

Istoria unui experiment politic unic în Uniunea Europeană. Construcția statului iliberal și a regimului orbanist în Ungaria: autoritarism, populism, dezagregare democratică și cleptocrație politică	99
Alexandru MURARU	
Populismul antiintelectual în România după 1990	113
Anton CARPINSCHI	
Ciprian IFTIMOAEI	
Guvernările de mare coaliție și declinul familiilor ideologice tradiționale	141
Cristian BOCANCEA	
Uniunea „Salvați România” ca partid revoluționar	159
Dragoș DRAGOMAN	
Mișcări tectonice ideologice. Primele semne ale Europei viitoare	181
Georgeta CONDUR	
Utilitatea ideologiilor astăzi și impactul asupra construcției identitare, din perspectiva psihologiei politice	191
Sabina-Adina LUCA	
Întoarcerea sferelor de influență: eurasianismul ca proiect revizionist și reconfigurarea securității europene	199
Roberta Alma ANASTASE	
Il contesto attuale del diritto internazionale umanitario Evoluzione, autonomia, fonti normative e tutela del patrimonio culturale come dimensione dei diritti umani	215
Carlo BOSNA	
Dalla distopia alla norma: il dispositivo meritocratico nelle postdemocrazie europee	233
Mario DI PUMPO	
INTERVIU	245
Reconfigurări ideologice în Europa	245
Interviu cu Excelența Sa, domnul Dumitru Preda	
Interviu realizat de Ioana Cristea DRĂGULIN	
VARIA	249
Napoleon and His Authority	249
Ivane MENTESHSSHVILI	

Doctorate onorifice de la Universitatea București pentru Carol al II-lea, Ion Antonescu și Nicolae Ceaușescu	257
Cristian PREDA	
Young Researchers' Perception in Romania on Involvement in Democratic Life - Methodological Perspectives	277
Mirela-Emilia MIRONIUC	
Conarhiile (Arhé-urile-Conac): rețele trans-regionale de comunități ale sec. XXI-XXII	295
Mădălina Virginia ANTONESCU	
Romanian migration to Germany and Italy from COVID-19 to nowadays: A perspective on human rights and social innovation	319
Chiara CAUSIO	
Caritas și propaganda: manipularea opiniei publice în România postcomunistă	331
Daniel SPILCĂ	
EVENIMENT	353
Pe urmele revistei <i>Polis</i>	353
Conferința Internațională de Științe Politice	374
Ediția a IV-a	
RECENZII	385
Leor Zmigrod, <i>Creierul ideologic. Neuroștiințele politice și credințele rigide</i>	385
Ciprian IFTIMOAEI	
Alina-Mery Hurubean (coord.), <i>Statutul femeii în România comunistă. Politici publice și viață privată</i>	393
Manuela IFTIMOAEI & Ciprian IFTIMOAEI	
Note despre autori	399
Instrucțiuni pentru autori	411
Instructions to authors	414

EDITORIAL

Mai întâi ideile, apoi instituțiile Rolul ideologiilor în reconfigurarea modernității

**[First ideas, then institutions
The Role of Ideologies in the Reconfiguration of Modernity]**

Sabin DRĂGULIN

Abstract: *The emergence of ideologies represents a natural evolution of societies that inherited Greco-Roman culture and belong to the Judaic and Christian religions. In the Christian space, the Greco-Roman cultural heritage left deep traces in the cultural and mental plane. The collapse of the Roman Empire and the emergence of feudal states led to the emergence of a new political system; feudalism. For almost a millennium and a half, feudalism represented the political and social model of organizing societies. However, within this rigid system, divided into "states" and with a rigid subordination at the social, religious and political levels, ideas emerged, which later crystallized into cultural currents, which promoted reformist visions. The result of this fertile pool of ideas and conceptions about the world and life was the Reformation, Humanism and the Enlightenment. It took time and the maturation of economic and social conditions for feudalism to collapse in the face of new realities. Ideologies have entered the stage of history and have been shaping humanity for almost two and a half centuries.*

Keywords: *Greco-Roman culture, feudalism, Reformation, Humanism and Enlightenment.*

În decembrie 2025, Facultatea de Științe Politice și Administrative a Universității „Petre Andrei” din Iași a organizat conferința internațională „Reconfigurări ideologice în Europa”, un eveniment dedicat reflecției asupra unuia dintre conceptele fundamentale ale modernității

politice: ideologia. Alegerea acestei teme nu a fost întâmplătoare. Pe de o parte, ideologiile continuă să reprezinte unul dintre principalele mecanisme prin care societățile moderne își formulează proiectele politice, își legitimează instituțiile și își definesc orizonturile de așteptare. Pe de altă

parte, lumea contemporană traversează o perioadă de intensă competiție ideologică, în care vechi paradigme sunt contestate, iar noi formule de organizare socială și politică încearcă să-și găsească legitimitatea.

Conferința a oferit totodată cadrul prezentării ediției integrale în limba română a lucrării *Caietele din închisoare* de Antonio Gramsci, una dintre cele mai importante apariții editoriale din ultimii ani în domeniul gândirii politice europene¹. Gramsci rămâne, fără îndoială, una dintre figurile intelectuale majore ale secolului al XX-lea. Elaborată în condițiile detenției fasciste, opera sa a depășit cu mult contextul istoric în care a fost scrisă, exercitând o influență considerabilă asupra dezbaterilor politice, culturale și ideologice din perioada Războiului Rece și din epoca postbelică.

Puține concepte sunt atât de frecvent invocate în discursul public contemporan precum ideologia. Utilizat adesea în contexte diferite și cu sensuri uneori contradictorii, termenul desemnează, în accepțiunea sa generală, un ansamblu coerent de idei, valori și principii care oferă o interpretare a realității sociale și politice și propune modele de organizare a comunității umane². Dincolo de definițiile consacrate, ideologia reprezintă încercarea de a conferi sens istoriei și de a orienta acțiunea colectivă către un anumit ideal politic, social sau cultural.

Apariția ideologiilor este inseparabilă de experiența istorică a Europei occidentale. Ele nu au apărut în mod accidental, ci au fost rezulta-

tul unei evoluții intelectuale îndelungate, desfășurate în interiorul unui spațiu cultural format prin întâlnirea dintre moștenirea greco-romană și tradiția iudeo-creștină. Această dublă filiație a generat, de-a lungul secolelor, o cultură a interogației, a reflecției critice și a dezbaterii asupra raportului dintre autoritate, comunitate și libertate.

În interiorul Europei occidentale, spațiul modelat de creștinismul latin a devenit terenul fertil al unor profunde transformări intelectuale. Renașterea, Umanismul și Iluminismul nu au reprezentat doar curențe culturale succesive, ci etape esențiale ale unui proces de emancipare a gândirii de sub autoritatea exclusivă a sacralului. Aceste mișcări au contribuit la redefinirea raporturilor dintre individ și putere, dintre credință și rațiune, dintre comunitatea religioasă și comunitatea politică.

Procesul de separare graduală dintre autoritatea ecleziastică și cea politică a favorizat afirmarea unor concepte care aveau să devină fundamentale pentru modernitate: cetățenia, suveranitatea populară, națiunea și statul modern. Acumulările intelectuale, schimbările economice și transformările sociale produse de-a lungul mai multor secole au creat condițiile necesare apariției ideologiilor, înțelese ca expresii sistematice ale unor noi moduri de a concepe ordinea politică și organizarea societății. Din acest moment, istoria Europei și, ulterior, a lumii moderne avea să fie marcată decisiv de confruntarea, competiția și dialogul din-

tre marile ideologii ale epocii contemporane.

Iluminismul a reprezentat momentul în care acumulările intelectuale ale Europei moderne au dobândit o formă sistematică și au început să se transforme în programe politice coerente. Ca expresie a încrederii în rațiune, a spiritului critic și a contestării ordinii feudale, Iluminismul a creat condițiile necesare cristalizării ideologiilor moderne. Din acel moment, ideologiile au devenit instrumente privilegiate de interpretare a realității sociale și de orientare a acțiunii politice colective.

În ultimele două secole, marile ideologii au modelat decisiv evoluția societăților occidentale. Liberalismul, conservatorismul, naționalismul, socialismul sau comunismul au oferit răspunsuri diferite la provocările modernității și au contribuit la redefinirea raporturilor dintre individ, comunitate și stat. Influența lor a depășit cu mult spațiul european, afectând structurile politice și sociale ale unor regiuni aflate în afara lumii occidentale și accelerând procesele de transformare a vechilor imperii multietnice și multiconfesionale.

Dintre toate ideologiile moderne, naționalismul a cunoscut probabil cea mai amplă răspândire. El a oferit elitelor politice și culturale un limbaj comun pentru mobilizarea colectivă și pentru legitimarea proiectului statului-națiune. În secolele al XIX-lea și al XX-lea, ideea națională a devenit una dintre principalele surse de legitimitate politică, contribuind atât la procesele de emancipare și unifi-

care națională, cât și la apariția unor forme de conflict și excludere.

Exacerbarea sentimentului național a alimentat rivalități care au culminat cu marile conflagrații ale secolului trecut. Totuși, dincolo de dimensiunea sa conflictuală, naționalismul a fost una dintre forțele care au însoțit tranziția către modernitate și consolidarea statului-național ca formă dominantă de organizare politică. În acest context, individul a încetat treptat să mai fie perceput exclusiv ca supus al unei autorități dinastice sau religioase și a început să fie definit prin statutul său de cetățean, titular al unor drepturi și obligații în cadrul comunității politice.

Ca toate marile ideologii moderne, naționalismul a îmbrăcat forme diverse. În anumite contexte istorice, el a favorizat integrarea și solidaritatea socială, în timp ce în altele a generat mecanisme de excludere, discriminare sau conflict. Caracterul său a depins în mare măsură de valorile și doctrinele politice cu care s-a asociat.

În comparație cu Occidentul european, spațiul ortodox și cel islamic au cunoscut traiectorii istorice diferite în procesul de constituire a modernității politice. Evoluția lor a fost influențată de contexte instituționale, religioase și geopolitice distincte, care au determinat ritmuri diferite de receptare a ideilor moderne și de transformare a structurilor politice tradiționale.

În cazul lumii ortodoxe, două elemente au avut o importanță deosebită. Pe de o parte, expansiunea Imperiului Otoman în Balcani și

Europa de Sud-Est a contribuit la separarea pentru mai multe secole a acestei regiuni de marile centre intelectuale și politice ale Occidentului. Pe de altă parte, relația dintre autoritatea religioasă și puterea politică a urmat un model diferit de cel occidental.

Dacă în Europa catolică existența unei autorități ecleziastice autonome, reprezentată de Papalitate, a generat frecvent tensiuni cu puterea seculară și a favorizat apariția unor mișcări precum Reforma și Contrareforma, în spațiul ortodox s-a consolidat, în general, modelul bizantin al colaborării dintre Biserică și stat. În această formulă, autoritatea religioasă și cea politică au funcționat mai degrabă complementar decât concurențial, fapt care a influențat în mod semnificativ evoluția culturii politice și a proceselor de modernizare din această parte a Europei.

Spre deosebire de experiența occidentală, în multe regiuni ale lumii islamice procesul de separare dintre autoritatea religioasă și cea politică a urmat un parcurs diferit. În numeroase contexte istorice, instituțiile religioase au rămas strâns legate de structurile puterii politice, iar modernizarea a fost percepută adesea ca un proces exogen, asociat influenței occidentale. Acest fapt nu a împiedicat apariția unor curente reformiste sau modernizatoare în interiorul lumii islamice, însă acestea nu au avut întotdeauna forța necesară pentru a genera transformări comparabile cu cele produse în Europa Occidentală în urma Reformei, Iluminismului și revoluțiilor moderne.

În aceste condiții, atât spațiul ortodox, cât și cel islamic au receptat modernitatea și ideologiile într-o manieră diferită de cea occidentală. Liberalismul, naționalismul, socialismul, comunismul sau, mai recent, diferitele forme de neoliberalism și neoprogresism au fost produse intelectuale ale modernității occidentale care, prin influență culturală, economică și politică, au depășit granițele spațiului în care s-au născut și au remodelat societăți aparținând unor tradiții culturale distincte.

Dincolo de diferențele dintre ele, toate marile ideologii moderne au un element comun: plasarea ființei umane în centrul reflecției politice. Prăbușirea ordinii feudale și afirmarea cetățeniei au modificat fundamental raporturile dintre individ și comunitate. Dacă în societățile premoderne apartenența la o categorie socială determina aproape integral statutul persoanei, modernitatea a introdus ideea individului ca subiect politic autonom, purtător de drepturi, libertăți și responsabilități.

Triada libertăți–drepturi–îndatoriri a devenit astfel fundamentul raporturilor dintre cetățean și stat. În forme și registre diferite, toate ideologiile moderne au revendicat emanciparea individului de constrângerile considerate incompatibile cu demnitatea umană: privilegiile de castă, dominația arbitrară, lipsa reprezentării politice, inegalitățile economice sau discriminările sociale. Diferențele dintre ele nu rezidă în obiectivul declarat al emancipării, ci în mijloacele și modelele de organizare socială propuse pentru atingerea acestui scop.

Dosarul tematic al prezentului număr al revistei Polis reunește șaptesprezece contribuții care explozează, din perspective diferite, raportul dintre ideologie, cultură politică și transformările lumii contemporane. Fără a avea pretenția exhaustivității, selecția urmărește să surprindă diversitatea experiențelor istorice și a interpretărilor teoretice care au modelat spațiul politic modern.

Numărul se deschide cu studiul semnat de ambasadorul Vasile Soare, specialist recunoscut în domeniul studiilor central-asiatice și al lumii mongole. În articolul intitulat „Sovietizarea popoarelor Asiei Centrale în anii 1920-1940. De la desființarea vechiului Turkestan la edificarea homo sovieticus”, autorul analizează mecanismele prin care puterea sovietică a urmărit transformarea identităților colective din Asia Centrală și integrarea acestora într-un nou proiect politic și civilizațional.

Studiul oferă o radiografie detaliată a procesului de remodelare socială și culturală desfășurat în fostul Turkestan, evidențiind modul în care autoritățile sovietice au încercat să substituie vechile repere religioase, istorice și comunitare cu o nouă identitate construită în jurul idealului *homo sovieticus*. Așa cum arată autorul, acest proces a debutat în perioada leninistă, când politica naționalităților a încurajat constituirea unor noi republici și identități etno-politice, și a continuat sub Stalin într-o formă mult mai coercitivă. Frontierele trasate atunci, adesea fără corespondență cu realitățile istorice și culturale ale regiunii, aveau să genereze tensiuni și

dispute care continuă să influențeze evoluția statelor central-asiatice și după destrămarea Uniunii Sovietice.

Următoarele două contribuții sunt dedicate lui Antonio Gramsci, una dintre figurile intelectuale majore ale secolului al XX-lea, a cărui operă continuă să genereze dezbateri și reinterpretări în contexte istorice și politice profund diferite de cele în care a fost elaborată.

Guido Liguori, profesor de istoria gândirii politice și președinte al International Gramsci Society, semnează studiul „Moștenirea lui Gramsci și politica comuniștilor italieni în perioada postbelică”. Autorul analizează modul în care Palmiro Togliatti, revenit în Italia în anul 1944 după o lungă perioadă petrecută la Moscova, a integrat gândirea gramsciană în procesul de reconstrucție a Partidului Comunist Italian. Din perspectiva lui Liguori, recuperarea lui Gramsci nu a reprezentat doar un exercițiu de legitimare ideologică, ci o veritabilă schimbare de paradigmă. Prin asumarea moștenirii gramsciene, comunismul italian s-a îndepărtat de modelul rigid al Internaționalei a Treia și a acceptat regulile competiției democratice, transformându-se într-un partid de masă integrat în sistemul parlamentar italian.

În aceeași direcție tematică se înscrie și contribuția istoricului Fabrizio Fiume, intitulată sugestiv „Prezent și viitor: Timpul lui Gramsci și viitorul său”. Studiul propune o reflecție asupra actualității gândirii gramsciene într-un context marcat de fragilizarea democrațiilor liberale, de

ascensiunea noilor forme de populism și de consolidarea unor mecanisme tehnocratice care tind să reducă spațiul participării politice. Pentru Fiume, actualitatea lui Gramsci nu rezidă într-o simplă recuperare istorică, ci în capacitatea operei sale de a oferi instrumente conceptuale pentru înțelegerea crizelor contemporane. Autorul argumentează că depășirea impasului democratic actual presupune o regândire profundă a democrației înșăși, prin articularea valorilor sale fundamentale la noile realități sociale, economice și culturale ale secolului XXI.

Profesorul Angelo Chielli propune, în schimb, o incursiune în universul conceptual al ordoliberalismului și în influența exercitată de această doctrină asupra procesului de construcție europeană. Articolul său oferă o interpretare nuanțată a relației dintre piață și stat în tradiția ordoliberală. Așa cum arată autorul, pentru gânditorii acestei școli, piața nu reprezintă o realitate spontană, autoreglată și independentă de intervenția politică, ci o ordine care trebuie construită și protejată prin intermediul unui cadru instituțional solid. Din această perspectivă, statul nu este conceput ca adversar al pieței, ci ca garant al condițiilor care fac posibilă funcționarea acesteia. Studiul oferă astfel o cheie de lectură utilă pentru înțelegerea unor dintre fundamentele intelectuale ale integrării europene.

O perspectivă diferită asupra transformărilor contemporane este

propusă de Silvio Suppa în articolul „De la americanismul expansiv la capitalismul rentier (sau, de la modernitatea dezvoltării la întoarcerea rentei)”. Plecând de la reflecțiile unor autori precum Alexis de Tocqueville, Guglielmo Ferrero și Talcott Parsons, studiul urmărește evoluția democrației moderne și mutațiile care au afectat raportul dintre economie, reprezentare politică și legitimitate socială. Pentru Suppa, democrația occidentală traversează o perioadă de transformări profunde, generate de schimbările economice și culturale ale ultimelor decenii. În acest context, revenirea lui Donald Trump la Casa Albă este interpretată nu doar ca un episod electoral, ci ca expresia unei noi forme de conservatorism, diferită de paradigmele clasice care au dominat politica occidentală în a doua jumătate a secolului trecut.

O reflecție asupra limitelor puterii și asupra condițiilor libertății este propusă de Ion Mihai Greu în studiul său dedicat gândirii lui Étienne de La Boétie și Václav Havel. Deși separați de secole și de contexte istorice radical diferite, cei doi autori sunt reuniți prin preocuparea comună pentru mecanismele prin care dominația politică devine posibilă și pentru formele de rezistență pe care societatea le poate opune acesteia. Analiza lui Greu evidențiază faptul că libertatea nu poate fi redusă la simpla absență a constrângerii, ci presupune existența unor instituții și practici politice capabile să garanteze respectarea drepturilor fundamentale ale individului.

Criza ideologică a Europei contemporane constituie tema contribuției semnate de istoricul și omul politic Andrei Daniel Gheorghe. Pornind de la o perspectivă conservatoare asupra transformărilor recente ale societăților occidentale, autorul examinează efectele produse de globalizare, revoluția tehnologică și intensificarea fenomenelor migratorii asupra modelelor politice tradiționale. În interpretarea sa, erodarea reperelor ideologice clasice a favorizat apariția unor formule politice hibride, marcate de volatilitate doctrinară și de accentuarea polarizării. În acest context, populismul, expansiunea mediului digital și slăbirea identității partidelor tradiționale sunt analizate ca simptome ale unei crize mai profunde a culturii politice europene. Soluția propusă de autor constă în recuperarea valorilor care au stat la baza construcției civilizației europene moderne.

Una dintre contribuțiile teoretice cele mai consistente ale volumului aparține profesorului Anton Carpinski, care, în articolul „Când ideologia destramă sensul comun: cât de fragilă este democrația în Europa de Est? Ideologie, sens comun și variațiile fragilității ordinii democratice în România, Ungaria și Polonia”, deplasează analiza dinspre instituții către dimensiunea epistemică a vieții politice. Argumentul central al studiului este că funcționarea democrației presupune existența unui minim univers comun de semnificații, fără de care competiția politică își pierde inteligibilitatea. Din această perspec-

tivă, ideologia nu este înțeleasă exclusiv ca doctrină politică, ci și ca mecanism de construire și fragmentare a sensului comun, influențând modul în care actorii politici și cetățenii interpretează realitatea socială și politică.

Problematica degradării instituțiilor democratice este continuată de Alexandru Muraru în studiul consacrat evoluției regimului lui Viktor Orbán din Ungaria. Articolul „Construcția statului iliberal și a regimului orbanist în Ungaria: autoritarism, populism, dezagregare democratică și cleptocrație politică” analizează transformările produse după celebrul discurs de la Băile Tușnad din 2014, considerat de mulți observatori momentul de articulare explicită a proiectului iliberal maghiar. Autorul urmărește procesul de concentrare a puterii executive, diminuarea autonomiei instituțiilor democratice, capturarea unei părți importante a spațiului mediatic și consolidarea unor rețele economice dependente de puterea politică. Studiul oferă astfel o perspectivă relevantă asupra provocărilor cu care se confruntă democrațiile central-europene în contextul ascensiunii populismului și al contestării modelului liberal.

Tema populismului este aprofundată în contribuția semnată de Anton Carpinski și Ciprian Iftimoaei, intitulată „Populismul antiintelectual în România după 1990”. Autorii examinează populismul românesc nu doar ca fenomen electoral, ci și ca expresie a unor transformări sociale și culturale mai profunde. Analiza evi-

dențiază legătura dintre ascensiunea discursurilor populiste și crizele de reprezentare, neîncrederea în instituții, slăbirea intermedierei politice și distanțarea progresivă dintre elite și cetățeni. În același timp, studiul atrage atenția asupra dimensiunii antiintelectuale a populismului contemporan, caracterizată prin contestarea expertizei și prin substituirea argumentului rațional cu apelul la emoție și resentiment. Datele sociologice utilizate de autori indică existența unui teren favorabil pentru dezvoltarea unor asemenea tendințe, într-un context marcat de incertitudine socială, neîncredere instituțională și cerere crescută pentru ordine și autoritate.

Analiza transformărilor ideologice contemporane este continuată de profesorul Cristian Bocancea în studiul „Guvernările de mare coaliție și declinul familiilor ideologice tradiționale”. Autorul pornește de la o observație relevantă pentru numeroase democrații europene: ascensiunea forțelor populiste, naționaliste și antisistem nu poate fi explicată exclusiv prin crizele economice sau culturale ale ultimelor decenii, ci și prin slăbirea capacității de diferențiere doctrinară a marilor partide tradiționale. În interpretarea sa, participarea repetată la formule de tip „mare coaliție” a redus intensitatea competiției ideologice și a alimentat percepția existenței unei convergențe excesive între actorii politici consacrați. Paradoxal, tocmai diminuarea conflictului dintre adversarii tradiționali ai scenei politice a creat condiții favorabile afirmă-

rii unor mișcări care contestă ordinea politică existentă.

O contribuție consacrată transformărilor recente ale spectrului politic românesc este semnată de sociologul Dragoș Dragoman, care analizează evoluția partidului Uniunea Salvați România (USR). Studiul examinează apariția și dezvoltarea unei formațiuni care și-a construit identitatea în jurul unor teme asociate noilor clivaje culturale și valorice ale societăților occidentale. Autorul urmărește relația dintre orientarea doctrinară a partidului, receptarea publică a unor teme precum ecologia, egalitatea de gen și noile politici identitare, precum și dificultățile întâmpinate în procesul de extindere electorală și de construire a unor alianțe guvernamentale stabile. Analiza oferă o perspectivă asupra tensiunilor existente între importul unor teme politice specifice spațiului occidental și particularitățile culturale și electorale ale societății românești.

În articolul „Mișcări tectonice ideologice. Primele semne ale Europei viitoare”, Georgeta Condur propune o lectură de ansamblu a transformărilor politice care marchează continentul european. Autoarea utilizează metafora tectonicii pentru a descrie procesele lente, dar profunde, de reșezare a clivajelor politice, identităților colective și sistemelor de valori. Criza financiară din 2008, valurile migratorii, pandemia de COVID-19 și războiul declanșat de Federația Rusă împotriva Ucrainei sunt analizate ca factori care au accelerat schimbări aflate deja în desfăș-

șurare. Pe baza acestor evoluții, studiul conturează mai multe scenarii privind viitorul politic al Europei și atrage atenția asupra necesității unei adaptări instituționale și civice la noile realități ideologice.

O perspectivă complementară este oferită de Sabina-Adina Luca, în articolul „Utilitatea ideologiilor de astăzi și impactul asupra construcției identității, din perspectiva psihologiei politice”. Plecând de la instrumentele conceptuale ale psihologiei politice, autoarea investighează modul în care ideologiile continuă să influențeze procesele de construire a identităților individuale și colective. Studiul evidențiază faptul că, în pofida numeroaselor predicții privind declinul lor, ideologiile rămân cadre esențiale de interpretare a realității sociale, contribuind la definirea apartenențelor, valorilor și orientărilor politice ale indivizilor.

Dimensiunea geopolitică a confruntărilor ideologice contemporane este analizată de Roberta Alma Anastase în articolul „Întoarcerea sferelor de influență: eurasianismul ca proiect revizionist și reconfigurarea securității europene”. Studiul examinează fundamentele ideologice ale politicii externe promovate de Federația Rusă și impactul acestora asupra arhitecturii de securitate europene. Autoarea argumentează că revenirea conceptului de sferă de influență nu poate fi redusă la o simplă reacție geopolitică la extinderea NATO, ci trebuie înțeleasă în contextul unui proiect ideologic mai amplu. Eurasianismul, reinterpretat și

instituționalizat progresiv în perioada regimului Putin, este analizat ca o doctrină cu valențe revizioniste, menită să ofere legitimitate unei noi viziuni asupra raporturilor de putere din spațiul eurasiatic și asupra contestării ordinii europene construite după încheierea Războiului Rece.

O direcție diferită, dar la fel de relevantă pentru înțelegerea transformărilor contemporane, este propusă de Carlo Bosna în studiul „Contextul actual al dreptului internațional umanitar. Evoluție, autonomie, surse normative și protecția patrimoniului cultural ca dimensiune a drepturilor omului”. Autorul aduce în atenție o problemă insuficient explorată în cultura politică românească: raportul dintre protecția patrimoniului cultural și drepturile fundamentale ale omului. Din perspectiva sa, patrimoniul cultural nu poate fi redus la statutul de bun material sau artistic, ci trebuie înțeles ca expresie a memoriei istorice, a identității colective și a continuității unei comunități. Distrugerea deliberată a patrimoniului sau transformarea acestuia în obiectiv militar reprezintă nu doar o încălcare a normelor dreptului internațional umanitar, ci și un atac asupra fundamentelor simbolice care susțin existența unei societăți.

În încheierea dosarului tematic, Mario Di Pumpo propune o analiză a transformărilor conceptului de meritocrație în societățile europene contemporane. Studiul urmărește genealogia intelectuală a termenului și evidențiază mutațiile semantice prin care acesta a trecut, de la semnificația

sa inițială, formulată în registru critic și distopic, la funcția normativă pe care o îndeplinește astăzi în discursul public. Autorul argumentează că, în contextul postdemocrației neoliberale, meritocrația tinde să funcționeze ca un mecanism de legitimare a inegalităților sociale și economice, contribuind la depolitizarea conflictelor și la consolidarea unor forme de putere tehnocratică. În același timp, asocierea dintre discursul meritocratic și diferite forme de politică identitară influențează redefinirea conceptelor de cetățenie, reprezentare și justiție socială în Europa contemporană.

În loc de concluzii

Lectura contribuțiilor reunite în acest număr al revistei *Polis* confirmă un fapt pe care istoria modernității îl ilustrează cu o remarcabilă claritate: ideologiile nu reprezintă simple construcții teoretice, destinate exclusiv reflecției academice. Ele sunt forțe active care modelează percepții, mobilizează comunități, legitimează instituții și influențează direcția în care evoluează societățile.

Începând cu secolul al XVIII-lea, istoria politică a lumii moderne poate fi citită și ca istoria confruntării dintre marile ideologii. Liberalismul, conservatorismul, naționalismul, socialismul, comunismul sau diferitele lor forme contemporane au oferit răspunsuri distincte la întrebările fundamentale privind libertatea, egalitatea, autoritatea, proprietatea, identitatea și organizarea comunității politice. Dincolo de diferențele dintre ele, toate au încercat să ofere o inter-

pretare a lumii și un proiect de transformare a acesteia.

În societățile democratice, ideologiile continuă să reprezinte componente esențiale ale culturii politice, chiar și atunci când granițele doctrinare par mai puțin vizibile decât în trecut. În regimurile autoritare, ele rămân instrumente privilegiate de legitimare și control. Diferența fundamentală constă în faptul că, într-o democrație, competiția dintre idei este deschisă și plurală, în timp ce în sistemele autoritare o singură interpretare a realității tinde să fie impusă de sus în jos.

Experiența ultimelor două secole demonstrează că ideile au capacitatea de a transforma profund societățile. Atunci când instituțiile nu mai răspund așteptărilor colective, când mecanismele reprezentării politice devin rigide sau când elitele își pierd capacitatea de reînnoire, ideologiile reapar cu forță, oferind explicații, speranțe și proiecte alternative de organizare a lumii. Marile transformări politice și sociale ale epocii moderne au fost precedate, aproape întotdeauna, de mutații în planul ideilor.

Din această perspectivă, ideologiile nu aparțin trecutului. Ele continuă să structureze prezentul și să modeleze viitorul. Chiar dacă limbajul, formele și actorii lor se schimbă, nevoia societăților de a interpreta realitatea și de a proiecta alternative rămâne constantă. În fond, istoria modernă și contemporană arată că marile schimbări nu încep prin transformarea instituțiilor, ci prin transformarea ideilor care le fac posibile.

Note

- ¹ Antonio Gramsci, *Caietele din închisoare*, ediție îngrijită de Sabin Drăgulin, Ioana Cristea Drăgulin și Angelo Chielli, traducere de Sabin Drăgulin și Ioana Cristea Drăgulin, vol. I–V, Editura Revistei Timpul, Iași, 2025.

- ² Martin Seliger, *Ideology and Politics*, George Allen & Unwin, London, 1976, pp. 11-29. Seliger definește ideologia drept un ansamblu structurat de idei și credințe orientate către explicarea, justificarea și organizarea acțiunii politice, constituind unul dintre elementele centrale ale modernității politice.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special
GRAMSCI, Antonio, *Caietele din închisoare*, ediție îngrijită de Sabin Drăgulin, Ioana Cristea Drăgulin și

Angelo Chielli, traducere de Sabin Drăgulin și Ioana Cristea Drăgulin, vol. I–V, Editura Revistei Timpul, Iași, 2025.

SELIGER, Martin, *Ideology and Politics*, George Allen & Unwin, London, 1976.

RECONFIGURĂRI IDEOLOGICE ÎN EUROPA

Sovietizarea popoarelor Asiei Centrale în anii 1920-1940.

De la desființarea vechiului Turkestan la edificarea *homo sovieticus*

[Sovietization of the peoples of Central Asia in the years
1920-1940. From the abolition of old Tur-kestan
to the edification of *homo sovieticus*]

Vasile SOARE

Abstract: *The national revival temptation of the political elites of Central Asia after the fall of the Monarchy in Russia (following the Revolution of 1917) would be immediately shattered by the new Bolshevik power, which excluded the idea of granting collective rights or forms of autonomy to the Muslim populations of the former Turkestan, using mainly their dynastic and clan-based organization, and less so the national one. Temporarily transformed into an Autonomous Soviet Socialist Republic (1918), Turkestan, whose populations inherited a common history and religion, would disappear as a toponym, in this area the Turkmen and Uzbek Soviet Socialist Republics (1924), Tajik (separated in 1929 from the Uzbek Soviet Socialist Republic), and Kyrgyz and Kazakh (1936) were established in turn. By 1937, the new Central Asian Soviet republics would acquire the unitary political facies desired by the Soviet power and occupy their own place in the new framework of the USSR according to their ethnicity (among Sovietology researchers, however, there is a theory that the borders then drawn by Moscow on national criteria had a relatively artificial character, since there were no unitary populations in the region, clearly delimited from an ethnic and linguistic point of view, which could be politically controlled).*

The article attempts to briefly summarize the methods of the Communist Center in Moscow - of true "engineering" in the social, ethno-linguistic and even spiritual-religious fields – through which in the 1920s-1940s it pursued the Sovietization of the peoples of today's Central Asian region.

Keywords: *political elites, Turkestan, Central Asian Soviet republics, Sovietization, Moscow.*

După căderea monarhiei în Rusia și preluarea puterii de către bolșevici prin Revoluția de la 25 octombrie/7 noiembrie 1917, elita politică din Asia Centrală, regiune care fusese înglobată în fostul Imperiu Rus în a doua jumătate a sec.19, a fost tentată să abordeze noile realități prin prisma aspectelor naționale și etno-religioase, vizând păstrarea unor forme de autonomie în viitoarea construcție politică din acest spațiu.

Conducerea sovietică nou instalată a oferit în primă fază populațiilor musulmane din Asia Centrală drepturi individuale, refuzând însă să le acorde aceste drepturi sub formă colectivă sau autonomia în cadrul unei republici federative. La rândul lor, musulmanii erau împărțiți în grupuri care activau la nivel regional și grupuri care activau la nivel național. De exemplu, kazahii au pus bazele unei formațiuni statale, intitulată *Autonomia Alaș Orda*, fondatorii acesteia stabilindu-și ca principal obiectiv protejarea în fața amenințării colonizării ruse și influenței culturale din partea tătarilor¹. La fel, printre grupurile politice ale musulmanilor din Turkestan existau și grupuri socialiste, deși nu exista un entuziasm în masă în favoarea noii orânduiri bolșevice. În acest context, populația rusă din orașele central-asiatice era, în majoritate, de orientare socialistă și tentată să îi perceapă pe musulmanii locali drept adversari politici și etnici².

După crearea în 1918 a Republicii Autonome Sovietice Socialiste a Turkestanului, bolșevicii și-au consolidat controlul asupra Asiei Centrale, deși Mișcarea Basmacilor – constituită de grupuri de rezistență de la nivel rural – a continuat să se opună noului regim pentru încă aproape un deceniu. În perioada 1920-1924 au fost înființate Republicile Socialiste Sovietice Kazahă, Turkmenă și Uzbekă³. În urma acestei delimitări pe criterii naționale a Asiei Centrale, Republicile Buhara și Hiva au fost incluse, formal, în componența nou createi Uniuni Sovietice în 1924, ca parte a Republicii Socialiste Sovietice Uzbekă⁴. În acest fel, toponimul „Turkestan” de mai înainte a dispărut. Deși populația Turkestanului împărtășise de-a lungul timpului o istorie și o religie comune, iar limbile literare vorbite – *ciagatai și persana tadjică* – constituiau elemente fundamentale, din punct de vedere al ideii de națiune, toponimul „Turkestan” conținea mult prea multe conotații pan-Turcice pentru a mai putea fi prezervat. În acest fel, crearea mai micilor republici sovietice, cu un puternic caracter turcic, a reprezentat o concesie făcută de Centrul comunist de la Moscova reformatorilor indigeni și membrilor Mișcării Jadidiste, prin care Kremlinul a dorit să le ofere spațiu de mișcare pentru dezvoltarea culturilor turcice sub umbrela comunistă, pusă la dispoziție de conducerea sovietică⁵. Geografia politică a Asiei Centrale avea să continue prin

desprinderea de Republica Sovietică Socialistă Uzbekă, în anul 1929, a Republicii Sovietice Socialiste Autonome Tadjice – care a devenit Republica Sovietică Socialistă Tadjică – și să fie definitivată în 1936, prin crearea, mai întâi a Regiunii Autonome Kârgâzstan, care în final avea să devină Republica Socialistă Sovietică Kârgâză⁶.

Procesul de creare a noilor republici și națiuni⁷ – care a vizat nu mai puțin de 14 milioane de locuitori din Asia Centrală – s-a suprapus Noii Politici Economice, inițiată de V.I. Lenin, și care a continuat până în 1928, când I.V. Stalin avea să îi pună capăt cu brutalitate, mai mult din nevoia conducerii bolșevice de a face față foametei și deficitului de mărfuri și de alimente cu care societatea sovietică s-a confruntat pe perioada și, mai ales, după Războiul civil⁸. Anterior procesului demarat de conducerea bolșevică de construire a unei noi realități teritoriale, politice și naționale în Asia Centrală, formațiunile statale din zonă se bazau mai mult pe principiul dinastic decât pe cel național. Specialiștii în sovietologie – atât cei de dinainte de destrămarea Uniunii Sovietice, cât și cei de după – afirmă că granițele trasate pe criterii naționale au un caracter artificial, o dovadă în acest sens fiind numeroasele enclave din Asia Centrală⁹. Luând în considerare această viziune, se poate afirma că nu existau populații unitare din punct de vedere etnic și lingvistic într-un teritoriu, care să joace rolul unei patrii proprii a acestora, pe care aceste populații să îl

controleze întru totul din punct de vedere politic.

Aceste discuții apar atunci când specialiștii analizează situația din Asia Centrală din punct de vedere etnic și lingvistic și când, de fiecare dată, aduc drept exemplu Uzbekistanul, ale cărui granițe trasate de sovietici sunt considerate „artificiale”, pe motiv că în această țară este un mozaic de dialecte turcice¹⁰, respectiv persana tadjică în sud.

Cu toate acestea, există situații când o minoritate într-un teritoriu dat încetează să mai fie o minoritate, grație ponderii sale numerice sau altor realități, inclusiv a celor de ordin geopolitic. Într-un astfel de caz, întrebarea este dacă integritatea granițelor țării este fundamentată pe ideea identitară și pe loialitatea cetățenilor săi. Aici Asia Centrală ne oferă un exemplu prin Kazahstan, unde populația de origine slavă – care a sporit numeric în urma a câtorva valuri migraționiste în perioada țaristă și sovietică –, ajunsese să reprezinte o problemă nerezolvată și după câștigarea independenței de către Republica Kazahstan în 1991. La rândul său, Tadjikistanul s-a confruntat cu probleme și mai contradictorii – o lipsă de coeziune (caracteristică mai mult nomazilor de origine turcică, ori nu atât persanilor), generată de formațiunile tribale din această țară, care ar fi fost (și este) extrem de necesară pentru edificarea unei identități naționale; pe de altă parte, un element extrem de important și care ar fi putut ajuta elita politică și culturală tadjică să pună bazele unei identități

naționale – și avem în vedere aici limba *farsi*/persană – care este asociat cu un alt centru politic și cultural – Iranul și care nu a putut da definitiv acea doză necesară de patriotism local. Din acest motiv, Samarkand, Buhara sau Shiraz (actualmente în Uzbekistan) aveau să fie percepute pentru mult timp drept adevăratele centre culturale și istorice ale tadjicilor, chiar în detrimentul capitalei Dușanbe¹¹.

Potrivit noii viziuni a liderilor bolșevici, noile state erau fondate pe baza principiului național, fiecare naționalitate având propriul său teritoriu, delimitat de granițe¹². Evident că o astfel de viziune strict națională nu putea să nu intre în coliziune cu internaționalismul proletar împărtășit de unii dintre liderii comuniști musulmani din zonă. Prima victimă a noii politici în domeniul național promovată de Kremlin a fost Mirsaid Sultan Galiev, ale cărui idei au fost supuse unei critici dure, în pofida existenței principiilor moniste ale unității proletariatului, împărtășite de clasa muncitoare și care ar fi trebuit să aibă întâietate în raport cu criteriile național sau etnic. Acesta a fost arestat, închis și, într-un final, avea să sfârșească asemenea altor lideri comuniști în lagărele sovietice¹³.

Așadar, bazele celor cinci republici central-asiatice au fost puse în 1924, deși prima Constituție sovietică fusese adoptată la 30 decembrie 1922. Chiar dacă Constituția le oferea acestora posibilitatea să își ocupe propriul loc în noua armatură a statului sovietic, în funcție de etnicitatea

lor, cu timpul, unele dintre denumirile acestor republici central-asiatice aveau să sufere modificări. Procesul de așezare statală avea să fie finalizat către 1937, când acestea aveau să dobândească faciesul politic unitar, dorit de I.V. Stalin și de puterea sovietică¹⁴.

În cursul acestui amplu proces, fiecare dintre cele cinci republici au primit statutul de republici unionale: R.S.S.Uzbecă și R.S.S.Turkmenă - în 1924, R.S.S.Tadjică - în 1929, R.S.S.Kazahă și R.S.S.Kîrgîză - în 1936. În 1937, Parlamentele celor cinci republici au ratificat noua Constituție unională din 1936, care avea să fie în vigoare până în 1978, când L.I. Brejnev decide să o înlocuiască. Potrivit noii Constituții, denumirea republicilor avea la bază etnonimul grupului de populație majoritar, la care se adăuga, evident, potrivit realităților politice, adjectivele „sovietică și socialistă”. Unele dintre ele – Uzbecă și Tadjică – aveau să mai primească în componența denumirii lor și adjectivul „federativă”, având în vedere că, în interiorul acestora ființau diverse forme de autonomii, cum ar fi cazul Republicii Autonome Socialiste Sovietice Karakalpakă din R.S.S.F.Uzbecă, sau al Regiunii Autonome Gorno-Badakhșan, din R.S.S.F.Tadjică¹⁵.

Factorul etno-lingvistic. Conducerea republicilor era asigurată de către un reprezentant al populației majoritare, care, însă, era „dublat” de un adjunct de origine slavă (rus sau ucrainean). În plan cultural și lingvistic, tipăriturile erau în limba rusă și

cea națională, după aceleași criterii fiind organizate și unele instituții, care nu erau altceva decât filiale ale celor de la Centru (e.g.: Academia de Științe a Uniunii Sovietice, Uniunea Scriitorilor etc.)¹⁶. Așadar, guvernul sovietic decisese să pună la fundația viitoarelor republici central-asiatice principiul național, care, în realitate, cu excepția unui număr restrâns de adepți locali ai modernizării, nu era întru totul împărtășit de marea majoritate a populației.

În timp, extrem de complicata structură etnică din regiune nu va face altceva decât să complice și mai mult situația. Toate deciziile adoptate de conducerea sovietică în această problemă au avut un caracter arbitrar, justificate prin studii de ordin etnografic și lingvistic. Se poate afirma că amplul demers sovietic din zona Asiei Centrale poate fi considerat un proiect de „inginerie” în domeniul social și etnic. În acest context, limba a dobândit rolul unei adevărate hârtii de turnesol, fiind utilizată pentru stabilirea noii identități sovietice¹⁷. Așa se face că, în prezent, una dintre consecințele politicii promovate atunci de către bolșevici în domeniul lingvistic este aceea că originea actualelor limbi vorbite în Asia Centrală, procesul de formare a lor și legăturile acestora cu limbile moderne constituie realități obiective care au o importanță de ordin politic extrem de mare, evident, cu consecințele care decurg de aici¹⁸.

Republica Socialistă Sovietică Uzbekă, care era și cea mai populată dintre republicile central-asiatice, a

oferit posibilitatea intelighenției locale, care manifesta o puternică simpatie față de panturcism, de a avea propriul stat turcic. În scurt timp, etnonimul „*uzbek*” l-a înlocuit pe tradiționalul „*türkî*”, care făcea o trimitere directă la originea istorică a popoarelor turcice (vechiul Turkestan), dar și la panturcism și la Turcia, aflată la acea vreme sub impactul amplelor transformări revoluționare inițiate de Junii Turci, care erau urmărite cu un extrem de mare interes de intelighenția turcică a Asiei Centrale¹⁹. Această substituție de etnonime avea, în realitate, o semnificație cu mult mai profundă decât părea la prima vedere: impunerea spre utilizare a limbii uzbece pentru desemnarea unor popoare, care, anterior, nu folosiseră acest termen și în a căror istorie bilingvismul turcic și persanotadjik era de veche dată, nu a reprezentat altceva decât victoria finală obținută de regimul bolșevic împotriva Jadidiștilor și a altor reformatori, fapt confirmat și de datele recensământului desfășurat de autorități în 1926²⁰.

Începând cu mijlocul anilor '20 ai secolului trecut, toți locuitorii acestei republici, indiferent de specificul lor lingvistic sau de altă natură, au fost denumiți oficial *uzbeci*, etnonim care, pentru mulți dintre ei, nu reprezenta nimic. R.S.S.Uzbekă primise în componența sa Buhara și Samarkand, două orașe istorice a căror populație era preponderent de origine tadjică. Această nouă realitate etno-lingvistică nu a fost pe placul locuitorilor noii republici Tadjikistan, care

s-a văzut pusă într-o stare de inferioritate de vecinul Uzbekistan. La rândul său, Centrul urmărea cu atenție aceste discuții și rivalități de ordin etno-lingvistic care au început să se facă simțite din a doua jumătate a anilor '20, exploatându-le cu scopul de a pune capăt aspirațiilor panturci-ce ale unora dintre intelectualii uzbeki din acea perioadă²¹.

În timp, politica promovată de autoritățile comuniste a favorizat apariția unui sentiment identitar la nivelul uzbekilor, tadjicilor și al celorlalte populații din zonă²². Cu toate acestea, atât în perioada sovietică, cât și după proclamarea independenței în 1991, în republicile din Asia Centrală, vechea separație pe criteriul de clan și regiune a continuat să supraviețuiască, luând forma grupurilor fracționiste, care, adesea, și-au conferit o fațadă ideologică și care au continuat să se lupte pentru putere. În Turkmenistan, Kirghizia și Uzbekistan, identitatea de tip tribal sau de clan continuă și în prezent să constituie o realitate a vieții politice, în timp ce în Kazahstan, filiația dintre actualele fracțiuni politice și cele trei *Juz*-uri kazahe (anterior, Hoardele Mare, Mijlocie și Mică) modelează viața politică internă²³.

Revenind la perioada anilor '20-'30 ai secolului trecut, fiecare dintre aceste popoare noi a pretins o istorie diferită de cea a vecinilor săi, o literatură și un folclor proprii și, evident, propria limbă și propriul alfabet. Aceste pretenții de unicitate au survenit în condițiile în care, vreme de secole, în cele mai multe rânduri,

aceste popoare au fost unite între ele printr-o istorie comună²⁴, derulată într-un spațiu comun. Politicieni și oameni de știință au încercat să răspundă acestor nevoi de ordin politic, alegând drept limbi naționale unele dialecte. De asemenea, pentru a rezolva problemele de ordin lingvistic, în perioada 1927-1928, kirghizii, turkmenii, uzbekii, kazahii și karakalpaicii au adoptat scrierea latină, fiind urmați la scurt timp și de tadjici. Către sfârșitul anilor '30, guvernul sovietic a decis însă să uniformizeze, din punct de vedere lingvistic, toate republicile din Asia Centrală, dispunând înlocuirea alfabetului latin cu cel chirilic, proces finalizat în 1942. În acest fel, limba rusă a devenit *lingua franca* Imperiului sovietic, având statut de limbă obligatorie în instituțiile de învățământ. Pe termen scurt și mediu, obiectivul urmărit de Kremlin era acela de a lega între ele diversele naționalități de pe cuprinsul vastului imperiu. Pe termen lung, bolșevicii vizau edificarea unui *homo sovieticus*, care nu putea fi altfel decât vorbitor de limbă rusă²⁵.

Educația în Asia Centrală după instaurarea sistemului sovietic. Grație eforturilor susținute depuse de către noile autorități sovietice, imediat s-au obținut performanțe extrem de bune în ceea ce privește alfabetizarea populațiilor din Asia Centrală, mai ales în rândul copiilor cu vârstă școlară. Rezultatele multumitoare au fost obținute și în raport cu populația matură, care a făcut obiectul unei ample campanii de lichidare a analfabetismului.

Sistemul de educație de la nivel republican, în toate formele sale, a fost reorganizat, extins și unificat, conform standardelor sovietice. Această realitate a fost extinsă și la instituțiile de învățământ superior și la institutele de cercetare.

Reducerea numărului de persoane analfabete și creșterea accesibilității sistemului de educație au facilitat creșterea și răspândirea mass mediei tipărite, tirajele crescând simțitor, iar aceasta fiind tipărită în toate cele cinci limbi din zonă. În acest fel, Centrul de la Moscova a contribuit la formarea a șase noi limbi literare: uzbekă, kazahă, kârgază, turkmenă, tajică și karakalpakă, într-o zonă în care, anterior, pentru scriere fuseseră utilizate dialectul ceagatailor turcici și farsi/persana.

Toate aceste transformări au avut, în ultimă instanță, drept consecință distrugerea „vechii ordini sociale” și instaurarea alteia noi. În fapt, și republicile central-asiatice aveau să facă obiectul aceluiași experiment social promovat în Rusia Sovietică, după preluarea puterii de către bolșevici. În paralel cu colectivizarea forțată și cu industrializarea accelerată, are loc un proces de emancipare a femeilor din lumea musulmană, care dobândesc drepturi egale cu bărbații și cărora noul regim sovietic le oferă posibilitatea să își depășească condiția prin extinderea accesului la educație și la muncă. Nu în ultimul rând, segregatia pe criteriul etnic, practică de autoritățile imperiale ruse înainte de 1917 și prin care populația era împărțită în ruși și nativi, a fost anulată și înlocui-

tă cu un internaționalism proletar, care le asigura tuturor, cel puțin teoretic și declarativ, egalitatea în drepturi și de șanse²⁶.

O altă consecință a politicilor promovate în Asia Centrală de coloniștii ruși (și de cei de dinainte de 1917, și de cei de după) a fost stimularea creșterii demografice și creșterea gradului de urbanizare. Recensămintele desfășurate periodic începând cu 1924 și terminând cu cel din 1989, atestă o creștere constantă a populației, care, potrivit datelor recensământului din ajunul destrămării URSS (1989), ajunsese la 49.119.267 de persoane²⁷. Evident că o parte din acest număr era formată de imigranții sosiți de bună voie sau exilați în zonă (mai ales cei din Rusia și din Ucraina) și al căror număr, în Kazahstan și în marile centre urbane ale Asiei Centrale (Tașkent, Alma-Ata, Bișkek) era destul de mare.

Noua elită comunistă locală a pus bazele unei noi aristocrații birocratice într-o societate care se presupunea a fi fără clase. Fără ca, cel puțin teoretic, interesele clasei muncitoare să își fi pierdut vreun moment însemnătatea pentru politica promovată de conducerea statului, ele au fost din ce în ce mai mult supuse intereselor noii clase formată din birocrăția comunistă²⁸.

La nivelul întregii Uniuni Sovietice, deci și al Asiei Centrale, acest lucru a facilitat instaurarea treptată a stagnării și a unui climat psihologic artificial, care, la rândul său a favorizat ciocnirea dintre coloniștii șovini și populațiile din zonă, în pofida internaționalismului proletar²⁹.

În această privință, rolul limbii și al culturii ruse, precum și al modelelor care urmau să fie adoptate, în final, au fost extrem de importante. Pentru toate republicile Asiei Centrale, limba rusă a reprezentat limba de stat și a avut un rol foarte important în așa-numita rutină bilingvă din viața socială, dar și la nivelul dimensiunii sale „internaționale”: limba rusă se întrepătrunde cu limbile vorbite de populațiile locale prin intermediul alfabetului și al fondului principal de cuvinte. Din acest punct de vedere, un moment important în evoluția republicilor central-asiatice l-a constituit tranziția de la alfabetul latin la cel chirilic, impusă de Moscova în 1940, proces în cursul căruia au avut loc o serie de transformări de ordin lingvistic, prin care conducerea de la Kremlin a urmărit să anihileze orice manifestare naționalistă. În acest context, au loc redenumiri de localități și de străzi, proces menit să confere o nouă identitate internaționalistă.

În plan religios, având în vedere ateismul promovat de regimul sovietic și rolul conducător asumat de Partidul Comunist, în toate Constituțiile promulgate în perioada 1917-1991 nu exista niciun fel de referire la religie. Este îndeobște cunoscut faptul că, înainte de 1917, Islamul deținea un loc de prim rang în viața populațiilor din Asia Centrală. Acesta este și mo-

tivul pentru care noua putere sovietică a depus eforturi constante, consecutive și considerabile pentru a șterge Islamul din memoria și mentalul colectiv al celor care-l împărtășeau și de a-l înlocui cu „ateismul științific” și, în final, cu comunismul. Cu toate acestea, eforturile autorităților sovietice centrale și republicane nu au dat rezultatele scontate, iar acestea au fost nevoite să accepte existența unor structuri religioase, aflate însă sub controlul statului: astfel, în 1942, la Tașkent, a fost înființată Direcția Musulmanilor din Asia Mijlocie și Kazahstan, iar autoritățile au permis funcționarea în zonă a unui număr redus de moschei. Educația muftiilor și a imamilor era asigurată prin funcționarea a două medrese — la Tașkent (“Barak Han”) și la Buhara.

La originea deciziei sovietice de a accepta existența unui „islam controlat” s-au aflat următoarele rațiuni: a) realitatea din Asia Centrală o imita pe aceea din R.S.F.S. Rusă, unde Bisericii Ortodoxe, a cărei Patriarhie i se interzisese să mai funcționeze în 1925, i s-a permis să își reia activitatea în 1943, prin reînființarea Patriarhiei Ruse; b) dorința de a evita eventualele reproșuri care ar fi putut să vină din partea șefilor de state și a delegațiilor oficiale din statele musulmane străine, care vizitau regulat Uniunea Sovietică și, mai ales, Asia Centrală.

Note

¹ Hooman Peimani, *Conflict and Security in Central Asia and the Caucasus*, Santa Barbara, ABC-CLIO, 2009, p. 124; vezi, pe larg,

pentru factologie, și A.K. Boceagov, *Alaș-Orda. Kratkii istoriceskii ocerk o naționalno-burjuaznom dvijenii v Kazahstane perioada 1917-1919 gg.*, Kzıl-Orda, 1927.

- ² G. Safarov, *Kolonialnaia revoliuția, opăt Turkestana*, Moscova, Gosudarstvennoe Izdatelstvo, 1921, p. 67.
- ³ R. Abduşukurov, *Oktiabrskaiia revoliuția: Rasvet uzbekskoi sotsialisticheskoi nații i sblijenie ee s națiami SSSR*, Taškent, Cospolit Izdatelstvo Uzbekskoi SSR, 1962, p. 32 și urm.
- ⁴ Baymirza Hayit, *Turkestan im XX. Jahrhundert*, Darmstadt, Leske Verlag, 1956, p. 157.
- ⁵ E. H. Carr, *History of Soviet Russia*, London, MacMillan, 1954, pp. 286-287.
- ⁶ S. Radjabov, *Etapî razvitiia sovetskogo gosudarstvennogo stroia v Srednei Azii*, în „Sovetskoe gosudarstvo i pravo”, No. 11, Noiabrie, 1948, p. 66.
- ⁷ Michael Bruchis, *The Effect of the USSR's Language Policy on the National Languages of Its Turkic Population*, în vol. *The USSR and the Muslim World*, ed. Yaacov Ro'i, London, George Allen & Unwin, 1984, pp. 176-177.
- ⁸ I. Hodorov, *Naționalinoe razmejevanie Srednei Azii*, în „Novii Vostok”, No. 8/9 (1925), p. 68 și urm.
- ⁹ O dovadă în sprijinul acestei afirmații ar fi incidentele sângeroase petrecute în iunie 1990, în Regiunea Osh, din Kirghizia, unde au avut loc ciocniri între o amplă minoritate uzbekă și majoritatea kirghiză naționalistă. Vezi, pe larg, M.A. Jirohov, *Semena raspada: voinî i konfliktî na territorii bîvșego SSSR*, Sankt-Peterburg, VHB-Peterburg, 2012, pp. 89-104.
- ¹⁰ Vezi, A.Iu. Iakubovski, *K voprous ob etnogeneze uzbekskogo naroda*, Taškent, f.e., 1941, pp. 1-20; V. Kun, *Izucenie entograficeskogo Turkestana*, în „Novii Vostok”, nr. 6, 1924, p. 351; Adid Halid, *Uzbekistan: rojdenie nații*, „Neprikosnovennii zapas”, nr. 4 (78), 2011, pp. 35-50.
- ¹¹ Acest proces a fost excelent descris în vol. A. Haugen, *The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia*, London, 2003.
- ¹² Z. Bikkulova, *Boriba part-organizații Karakalpakii za preodolenie patriarkhalino-feodalinih otnoșenii v bîtu*, în vol. *Naucinie trudî aspirantov*, Taškent, Taškentskii Gosudarstvennii Universitet imeni V.I. Lenina, 1962, pp. 37-40.
- ¹³ *Istoriia kazahskoi SSR, epoha soșializma*, Alma Ata, Izdatelstvo Akademii Nauk Kazahskoi SSR, 1963, p. 298.
- ¹⁴ O privire concisă asupra modului de constituire a statului sovietic, din punct de vedere politic și constituțional, vezi la R. Vaidyanath, *The Formation of the Soviet Central Asian Republics*, Peoples Publishing House, New Delhi, 1967.
- ¹⁵ H.T. Tursunov, *Obrazovanie Uzbekskoi sovetskoi soșialiceskoi respubliki*, Izdatelstvo Akademii nauk Uzbekskoi SSR, Taškent, 1957, pp. 117-118. Pentru RSFS Tadjikă, vezi S.S. Sadiiev, *Istoriia tadjikskogo naroda. Kratkii kurs lekții*, Dușanbe, f.e., 2012, p. 103.
- ¹⁶ Acest dualism lingvistic este vizibil, mai ales, la nivelul publicațiilor: în RSSF Uzbekă, cunoscuta revistă literară „Novii Mir”, avea o ediție locală, bilunară, intitulată „Sharq Yulduzi” (editată de filiala uzbekă a Uniunii Scriitorilor din URSS). O situație asemănătoare exista și în privința Marii Enciclopedii Sovietice, care avea ediții locale, la nivelul tuturor celor 16 republici unionale. În republicile central-asiatice, au fost tipărite ediții în limbile kazahă, uzbekă, turkmenă, tadjică și kârgâză.

- Vezi Geoffrey Wheeler, *The Modern History of Soviet Central Asia*, London, Weidenfeld & Nicholson, 1964, p. 152.
- ¹⁷ Jacob Landau, Barbara Kellner-Heinkele, *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2001, p. 7.
- ¹⁸ A. Poțeluevskii, „Iazykostroitelstvo Turkmenii i ego osnovnîe problem”, în *Revoliūtiia i naționalinosti*, No. 67 Sentiabri 1935, pp. 42-50.
- ¹⁹ Robert D. Crews, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, Cambridge-Massachussets, Harvard University Press, 2006, pp. 89-91; vezi, pe larg, și clasică lucrare a lui Hélène Carrère d'Encausse, *Islam and the Russian Empire: Reform and Revolution in Central Asia*, traducere de Quintin Hoare, Berkeley, University of California Press, 1988.
- ²⁰ Vezi, pe larg, Anatoli Vișniovski, „Aziia: nezaversiionnaia modernizațiia”, în *Vestnik Evrazii*, No. 2, 1996, pp. 131-153.
- ²¹ Serghei Abașin, *Naționalizmî v Srednei Azii. V poiskah identicinosti*, Sankt-Peterburg, Izdatelistvo Aleteiia, 2007, pp. 186-189.
- ²² Vezi capitolul „The Soviet Assault on Islam”, în vol. Adeeb Khalid, *Islam after Communism: Religion and Politics in Central Asia*, Berkeley, University of California Press, 2007, pp. 50-84.
- ²³ Dilip Hiro, *Inside Central Asia: A Political and Cultural History of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyz*, New York, Overlook Duckworth, 2009, p. 239 și urm.
- ²⁴ Bert G. Fragner, „Soviet Nationalism”: An Ideological Legacy to the Independent Republics of Central Asia”, în vol. *Identity, Politics in Central Asia and the Muslim World*, Willem van Schendel, Erich J. Zürcher, eds., London-New York, I.B. Tauris Publishers, 2001, pp. 13-35.
- ²⁵ Vezi excelentul studiu aparținând lui Hélène Carrère d'Encausse, „Determinant and Parameters of Soviet Nationality Policy”, în vol. Jeremy Azrael, *Soviet Nationality: Policies and Practices*, New York, Praeger, 1978, pp. 39-59; Robert Conquest, ed., *Soviet Nationalities Policy in Practice*, London, The Bodley Head, 1967.
- ²⁶ Jacob Landau, Barbara Kellner-Heinkele, *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2001, pp. 69-70.
- ²⁷ Vezi, pe larg, John O. Voll, „Central Asia as Part of the Modern Islamic World”, în vol. Beatrice Manz, ed., *Central Asia in Historical Perspective*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1994, pp. 62-81.
- ²⁸ B.Z. Rumber, *Soviet Central Asia: A Tragic Experiment*, Winchester-Massachussets, 1989, p. 179.
- ²⁹ Steven Burg, „Central Asian Elite Mobility and Political Change in the Soviet Union”, în *Central Asian Survey* 5, no. 3-4, 1986, pp. 77-90.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

ABAȘIN, Serghei, *Naționalizmî v Srednei Azii. V poiskah identicinosti*, Sankt-Peterburg, Izdatelistvo Aleteiia, 2007.

ABDUȘUKUROV, R., *Oktiabrskaiia revoliūtiia: Rasvet uzbekskoi sotsialisticheskoi nații i sblienie ee s națiami SSSR*, Tașkent, Cospolit Izdatelistvo Uzbekskoi SSR, 1962.

- BOCEAGOV, A.K., *Alaş-Orda. Kratkii istoriceskii ocerk o naționalno-burjuaznom dvijenii v Kazahstane perioada 1917-1919 gg.*, Kzıl-Orda, 1927.
- CARR, E. H., *History of Soviet Russia*, London, MacMillan, 1954.
- CONQUEST, Robert, ed., *Soviet Nationalities Policy in Practice*, London, The Bodley Head, 1967.
- CREWS, D. Robert, *For Prophet and Tsar: Islam and Empire in Russia and Central Asia*, Cambridge-Massachusetts, Harvard University Press, 2006, pp. 89-91.
- d'ENCAUSSE, Carrère Hélène, *Islam and the Russian Empire: Reform and Revolution in Central Asia*, traducere de Quintin Hoare, Berkeley, University of California Press, 1988.
- HAYIT, Baymirza, *Turkestan im XX. Jahrhundert*, Darmstadt, Leske Verlag, 1956, p. 157.
- HAUGEN, A., *The Establishment of National Republics in Soviet Central Asia*, London, 2003.
- HIRO, Dilip, *Inside Central Asia: A Political and Cultural History of Uzbekistan, Turkmenistan, Kazakhstan, Kyrgyz*, New York, Overlook Duckworth, 2009.
- JIROHOV, M.A., *Semena raspada: voini i konfliktii na territorii bivșego SSSR*, Sankt-Peterburg, VHB-Peterburg, 2012.
- IAKUBOVSKI, A.Iu., *K voprous ob etnogheneze uzbekskogo naroda*, Tașkent, f.e., 1941.
- Istoriia kazahskoi SSR, epoha soșializma*, Alma Ata, Izdatelistvo Akademii Nauk Kazahskoi SSR, 1963.
- LANDAU, Jacob, Heinkele- Kellner Barbara, *Politics of Language in the Ex-Soviet Muslim States*, Ann Arbor, University of Michigan Press, 2001.
- PEIMANI, Hooman, *Conflict and Security in Central Asia and the Caucasus*, Santa Barbara, ABC-CLIO, 2009.
- RUMBER, B.Z., *Soviet Central Asia: A Tragic Experiment*, Winchester-Massachusetts, 1989.
- SADIEV, S.S., *Istoriia tadjikskogo naroda. Kratkii kurs lekčii*, Dușanbe, f.e., 2012.
- SAFAROV, G., *Kolonialinaia revoliučiia, opât Turkestana*, Moscova, Gosudarstvennoe Izdatelistvo, 1921.
- TURSUNOV, H.T., *Obrazovanie Uzbekskoi sovetsoi soșialiceskoi respubliki*, Izdatelistvo Akademii nauk Uzbekskoi SSR, Tașkent, 1957.
- VAIDYANATH, R., *The Formation of the Soviet Central Asian Republics*, Peoples Publishing House, New Delhi, 1967.
- WHEELER, Geogffrey, *The Modern History of Soviet Central Asia*, London, Weidenfeld & Nicholson, 1964.
- Articole și studii**
- BIKKULOVA, Z., „Boriba part-organizații Karakalpakii za preodolenie patriarkhalino-feodalinih otnoșenii v bitu”, în vol. *Naucinie trudii aspirantov*, Tașkent, Tașkentskii Gosudarstvennii Universitet imeni V.I. Lenina, 1962, pp. 37-40.
- BRUCHIS, Michael, „The Effect of the USSR's Language Policy on the National Languages of Its Turkic Population”, în vol. *The USSR and the Muslim World*, ed. Yaacov Ro'i, London, George Allen & Unwin, 1984, pp. 176-177.
- BURG, Steven, „Central Asian Elite Mobility and Political Change in the Soviet Union”, în *Central Asian Survey* 5, no. 3-4, 1986, pp. 77-90.
- d'ENCAUSSE, Carrère Hélène, „Determinant and Parameters of Soviet Nationality Policy”, în vol. Jeremy Azrael, *Soviet Nationality:*

- Policies and Practices*, New York, Praeger, 1978, pp. 39-59.
- FRAGNER, G., Bert, „Soviet Nationalism”: An Ideological Legacy to the Independent Republics of Central Asia”, în vol. *Identity, Politics in Central Asia and the Muslim World*, Willem van Schendel, Erich J. Zürcher, eds., London-New York, I.B. Tauris Publishers, 2001, pp. 13-35.
- HALID, Adid, „Uzbekistan: rojdenie nații”, *Neprikosnovennii zapas*, nr. 4 (78), 2011, pp. 35-50.
- HODOROV, I., „Naționalinoe razmejevanie Srednei Azii”, în *Novii Vostok*, No. 8/9 (1925), p. 68 și urm.
- KUN, V., „Izucenie entograficeskogo Turkestana”, în *Novii Vostok*, nr. 6, 1924, p. 351.
- POŢELUEVSKII, A., „Jazykostroitelstvo Turkmenii i ego osnovnîe problemî”, în *Revoliūtiia i naționalinosti*, No. 67 Sentiabri 1935, pp. 42-50.
- RADJABOV, S., „Etapî razvitiia sovetskogo gosudarstvennogo stroia v Srednei Azii”, în *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, No. 11, Noiabri 1948, p. 66.
- VIȘNIOVSKI, „Anatoli, Aziia: nezaverșionnaia modernizația”, în *Vestnik Evrazii*, No. 2, 1996, pp. 131-153.
- VOLL, O. John, „Central Asia as Part of the Modern Islamic World”, în vol. Beatrice Manz, ed., *Central Asia in Historical Perspective*, Boulder, Colorado, Westview Press, 1994, pp. 62-81.

Moștenirea lui Gramsci și politica comuniștilor italieni în perioada postbelică

[Gramsci's legacy and the politics of Italian communists
in the post-war period]

Guido LIGUORI

Abstract: *Although, since his return to Italy in 1944, Palmiro Togliatti consistently referred to Antonio Gramsci (who had died in 1937) to provide theoretical foundation for his work to rebuild the Italian Communist Party as a mass party, far from the paradigms of the Third International, and for his policy of embracing parliamentary democracy and collaborating with all other anti-fascist political forces, most of the innovations he introduced through his actions came from his own experience and cultural and political perspective. However, his reference to Gramsci served to lend authority to his new politics, and the diffusion of Gramsci's writings was also due, in addition to the cultural affinities between the two, to the need to dialogue with non-Communist and even non-Marxist intellectuals, thanks to the example of a great Communist intellectual like Gramsci.*

Keywords: *Italian political history, History of contemporary political thought, Italian Communist Party, Gramsci's Interpretations, Palmiro Togliatti.*

Togliatti, propagator și interpret al lui Gramsci

Antonio Gramsci – cel mai mare gânditor italian al secolului al XX-lea și astăzi cel mai citit gânditor italian din lume – a murit în 1937, după aproape douăzeci de ani de închisoare și boli agravate inexorabil de detenție. A fost arestat în noiembrie 1926, într-o perioadă în care fascismul devenise definitiv un regim dictatorial¹. Înainte de arestarea sa, Gramsci fusese mai întâi un tânăr

jurnalist socialist, apoi liderul unui mic partid comunist: puțini îi cunoșteau numele, chiar dacă faima sa depășise deja granițele partidului său, iar profunzimea scrierilor sale jurnalistice din 1916 până în 1922 atrăsese atenția unor mari oameni de cultură, precum Piero Gobetti, Giuseppe Prezzolini, Benedetto Croce și mulți alții².

Palmiro Togliatti a fost principalul arhitect al succesului gândirii lui Gramsci. Prieten și tovarăș al lui Gramsci încă din perioada facultății

(ambii s-au înscris la Universitatea din Torino în 1911 datorită unei burse, dar Gramsci nu a absolvit niciodată, absorbit de politică și jurnalism militant), Togliatti a devenit liderul comuniștilor italieni după arestarea lui Gramsci și a rămas așa până la moartea sa, în 1964³.

Deja prieten și colaborator al lui Gramsci încă din perioada facultății – ambii reușiseră să se înscrie la Universitatea din Torino în 1911 datorită unei burse, dar Gramsci nu a absolvit niciodată, din cauza resurselor financiare insuficiente, a sănătății sale și a pasiunii sale pentru politică și jurnalism militant – Togliatti a devenit liderul comuniștilor italieni după arestarea lui Gramsci și a rămas așa până la moartea sa.

Togliatti a fost un lider al Internaționalei Comuniste⁴, al doilea după Dimitrov (și bineînțeles Stalin).

S-a adaptat pentru a urma o politică pe care în anii 1929-1933 nu a împărtășit-o în mod explicit, din motive de supraviețuire politică, deoarece micul Partid Comunist Italian (PCI⁵) nu ar fi putut supraviețui fără un ajutor extern puternic, confruntat cu o țară complet dominată timp de mulți ani de Mussolini și fascism.

Totuși, la întoarcerea în Italia în 1944, Togliatti a făcut o alegere curajoasă și fără rezerve pentru democrația politico-parlamentară, deși cu speranța că o astfel de democrație ar putea deveni o „democrație progresistă”, adică cu elemente pronunțate de solidaritate socială, guvernare publică a economiei și stat social, așa cum prevedea în mod explicit Constituția

italiană din 1948 – scrisă cu contribuția sa⁶ decisivă și făcută posibilă prin colaborarea tuturor partidelor antifasciste.

În această nouă situație – impresionat de *Caietele*⁷ și *Scrisorile* pe care Gramsci le scrisese în închisoare și le citise în exilul său din Uniunea Sovietică în timpul războiului – Togliatti a decis să-l publice pe Gramsci și să-l facă fundamentul, baza politicii și culturii comuniștilor italieni⁸.

Fără munca lui Togliatti ca editor și interpret, fără decizia sa neașteptată de a-l face pe Gramsci o figură cheie în reconstrucția Partidului Comunist Italian în Italia democratică, Gramsci nu ar fi fost Gramsci-ul pe care îl cunoaștem astăzi.

Ar fi fost amintit doar ca un martir antifascist, dar nu am fi știut nimic timp de multe decenii despre imensa sa muncă în închisoare. Poate că „Caietele”, scrise în închisoare și duse în Uniunea Sovietică după moartea sa în 1937, ar fi fost redescoperite și publicate abia în anii 1990 (într-un context istoric și politic complet diferit), după ce au rămas îngropate în Arhivele Moscovei, din cauza heterodoxiei evidente a gândirii lui Gramsci față de liniile directoare ale Diamat-ului lui Stalin. Ar fi durat ani de zile pentru a le descifra și înțelege, presupunând că o astfel de lucrare ar fi fost încercată cu angajamentul necesar după sfârșitul „socialismului real” și al Partidului Comunist Italian, la începutul anilor 1990.

„Politica” lui Gramsci, „tradusă” de Palmiro Togliatti

De ce a ales Togliatti să-l facă pe Gramsci, începând cu 1944-1945, una dintre figurile cheie ale activității sale politice și culturale într-o Italie încă afectată de război și care abia ieșea din fascism?

În primul rând, a existat cu siguranță prietenia și admirația de lungă durată pe care le-a avut întotdeauna pentru Gramsci încă din anii 1910, când gânditorul sard fusese profesorul și ghidul său. Această admirație și devotament prietenos au rămas ferme chiar dacă în 1926 cei doi lideri ai Partidului Comunist Italian se ciocniseră cu putere din cauza luptelor interne din cadrul Partidului Comunist al Uniunii Sovietice⁹.

Mai mult, dincolo de considerațiile strict politice, Gramsci și Togliatti au împărtășit același background cultural, acela al unui marxism antipozitivist (deci antieconomist și antideterminist), puternic influențat de climatul cultural al Italiei din primii douăzeci de ani ai secolului al XX-lea și de filozofii – în primul rând filosofia neoidealistă a lui Croce și Gentile – care postulau o reevaluare a elementului subiectiv și au fost, prin urmare, greșit înțelese de marxismul clasic al celei de-a Doua Internaționale.

Dar au existat și alte motive care au determinat alegerea lui Togliatti: mai presus de toate, el dorea să se distanțeze de marxism-leninismul sovietic din epoca stalinistă, chiar dacă nu explicit, adică fără a provoca o ruptură între PCI și PCUS. Această

ruptură – în anii de admirație larg răspândită pentru Uniunea Sovietică, care oprise și învinsese nazi-fascismul, și apoi a „Războiului Rece” – membrii și alegătorii partidului său nu ar fi înțeles-o și pe care el însuși nu o credea posibilă din mai multe motive. Togliatti credea că, comuniștii puteau deveni o forță politică puternică și decisivă în Italia numai dacă nu „copiau” pur și simplu modul de a fi și de a face politica al comuniștilor sovietici, cultura lor politică; numai dacă comuniștii italieni își dezvoltau propriul mod de a fi, propria identitate originală, adânc înrădăcinată în istoria și realitatea națională.

În aceste condiții, Gramsci îl ajuta pe Togliatti pentru atingerea a trei scopuri:

a) să-și vaccineze treptat partidul (fără rupturi senzaționale cu sovieticii, pe care nu și le putea permite) împotriva marxismului-leninismului și a mitului Uniunii Sovietice și Stalin, care era atunci larg răspândit nu doar printre comuniști, ci printre toate partidele, deoarece Stalin jucase un rol esențial în înfrângerea nazismului și fascismului: în *Caietele din închisoare* regăsim o critică severă a marxismului-leninismului sovietic – pe care Gramsci îl acuza că este prea simplist, grosolan și economicist – și formularea unui marxism diferit și a unui mod de a înțelege politica care își avea rădăcinile în istoria și cultura națională;

b) să înceapă, grație lui Gramsci și scrierilor sale din închisoare, să aibă relații de colaborare cu alte forțe politice democratice și antifasciste,

înlocuind conceptul tradițional leninist al „dictaturii proletariatului” și mitul acaparării violente a puterii (care era, de altfel, imposibilă într-o lume împărțită în două prin acordurile dintre marile puteri care au câștigat al Doilea Război Mondial) cu terenul indicat de Gramsci pentru lupta pentru hegemonie;

c) să atragă toți intelectualii în Partidul Comunist Italian, chiar și pe cei care nu erau marxști sau comuniști, arătându-le măreția gândirii lui Gramsci și capacitatea sa de a analiza și discuta, fără anateme sau prejudecăți, marii gânditori ai epocii moderne, în special pe cei italieni – de la Machiavelli la Manzoni, de la Benedetto Croce la Giovanni Gentile (care fusese și el fascist) și mulți alții.

Din aceste motive, la întoarcerea în Italia în martie 1944, Togliatti și-a prezentat politica de unitate antifascistă drept „politica lui Gramsci”¹⁰, chiar dacă majoritatea inovațiilor politice și statute pe care le-a adoptat au fost mai degrabă ale sale, ale lui Togliatti, decât ale lui Gramsci.

Togliatti, de exemplu, dorea ca PCI să permită apartenența la partid bazată exclusiv pe aderarea la programul său politic, lăsând libertatea de alegere în chestiuni filosofice, culturale și religioase. Togliatti dorea, de asemenea, ca „Partidul său” comunist – pe care el însuși îl numea „noul partid” – să fie un „partid de masă” și nu un „partid de cadre” (adică doar „revoluționari profesioniști”), departe de modelele celei de-a Treia Internaționale, dominat de o componentă restrânsă definitivă. Era un partid care

trebuia să participe sincer la democrația parlamentară și să aibă un caracter național puternic, fără a renunța la legăturile sale cu Uniunea Sovietică, ci afirmându-și propriul „drum național către socialism” independent față de aceasta din urmă.

În 1944, Gramsci era necunoscut majorității oamenilor, chiar și militanților Partidului Comunist Italian. Togliatti a fost cel care l-a făcut figura politică și culturală a comuniștilor italieni.

Acest lucru era valabil și în cazul multora dintre liderii partidului său, care crescuseră în exil în timpul fascismului, înconjurați de mitul Uniunii Sovietice și al lui Stalin, și îl consideraseră pe Gramsci prea diferit de ei, un eretic sau un disident. Din acest motiv, Togliatti – odată întors în Italia – a preferat să favorizeze promovarea unei noi generații de tineri ce crescuseră în timpul fascismului și care se apropiaseră de Partidul Comunist Italian și de conspirația antifascistă abia spre sfârșitul anilor 1930, deoarece se opuneau alianței cu Germania lui Hitler (dezvoltată de Mussolini mai ales începând cu anii 1935-1936) și războiului din Spania din 1936-1939, precum și legilor antisemite din 1938.

Politica de unitate antifascistă

În ceea ce privește politica de unitate cu alte forțe antifasciste pe care Togliatti a inițiat-o în Italia în 1944 – pentru a consolida democrația italiană după douăzeci de ani de fascism și a împiedica revenirea la putere a celor mai conservatoare și reacționare

forțe care, deși învinse, au continuat să existe în țară – s-au făcut numeroase referiri la Gramsci, pentru a o legitima.

„Războiul de poziție” al lui Gramsci a fost o strategie interpretată de Togliatti (exagerând poate orientarea sa democratică) ca un antecedent ideal al „politicii de unitate antifascistă” urmărită de PCI în perioada postbelică și în noua Italie republicană.

Se poate argumenta că Togliatti a urmat o politică inspirată de Gramsci în măsura permisă de realismul său politic, într-o lume foarte diferită de cea în care trăise și gândise Gramsci, o lume împărțită în două după Acorurile de la Yalta. Togliatti l-a preamărit pe Gramsci, dar s-a distanțat adesea de gândirea sa; l-a considerat pe liderul sard drept inițiatorul noii politici comuniste din Italia, chiar și atunci când el însuși, Togliatti, era în realitate principalul protagonist în alegerea democrației parlamentare, care avea să caracterizeze Partidul Comunist Italian de atunci încolo: o alegere făcută pe baza unei regândiri profunde a democrației politice, realizată în a doua jumătate a anilor '30, adică în anii „fronturilor populare” din Franța și Spania și ai Războiului Civil Spaniol, în care mulți comuniști italieni (inclusiv Togliatti) au fost angajați direct împotriva nazi-fasciștilor și în apărarea Republicii Democratice Spaniole.

Politica unității antifasciste a găsit în Gramsci, în Italia postbelică, un punct fundamental de referință. Togliatti a afirmat într-un discurs încă din 1945:

„Ideea centrală a acțiunii politice a lui Gramsci a fost cea a unității: unitatea partidelor muncitorești în lupta pentru apărarea instituțiilor democratice și pentru răsturnarea fascismului; unitatea partidelor muncitorești cu forțele democratice [...]; unitatea maselor muncitoare socialiste cu masele muncitoare catolice din orașe și din sate, unitatea muncitorilor, unitatea muncitorilor și țăranilor, unitatea muncitorilor a mâinilor și minților, pentru crearea unui mare bloc de forțe naționale pe baza căruia ar fi posibil să se blocheze drumul către avansarea fascismului și să salveze – așa cum ar fi fost încă posibil – țara noastră”¹¹.

În realitate, a fost o denaturare a gândirii lui Gramsci, o adaptare a acesteia la situația politică a momentului și la nevoile politice ale Partidului Comunist Italian.

Gramsci și intelectualii

Însă cele mai mari efecte ale introducerii lui Gramsci, necunoscut anterior sau aproape necunoscut, în peisajul italian postfascist au fost repercusiunile pe care le-a avut în rândul intelectualilor¹². În 1947, au fost publicate *Scrisorile din închisoare*, care au devenit o senzație literară și politică, în special după ce au primit Premiul Viareggio (un premiu literar important) în același an.

Sensibilitatea și personalitatea lui Gramsci, chiar înainte de dimensiunea sa culturală și politică, au rezonat cu opinia publică, recompensând forma populară cu care se hotărâse să se înceapă diseminarea moștenirii lui Gramsci, începând cu scrisorile sale, care amestecau motive politice și

filosofice cu unele profund umane, din care reieseă profunzimea morală a deținutului.

Au existat, de asemenea, din partea unor intelectuali care au rămas anticomuniști convinși, încercări de a-l pune pe Gramsci împotriva partidului său, lăudându-l pe revoluționarul care a dispărut pentru a lupta împotriva moștenitorilor săi politici (de exemplu, Togliatti și PCI).

De exemplu, fostul comunist Ignazio Silone – scriitor important care fusese un lider de nivel înalt al Partidului Comunist până la începutul anilor 1930, sub numele său real, Secondino Tranquilli¹³ – a avut numai cuvinte de laudă adreseate gândirii lui Gramsci, în care „generațiile mai tinere”, a scris el, puteau vedea „poate singurul profesor pentru acești tineri care au rămas prea mult timp fără profesori”¹⁴, dar în același timp a luptat împotriva PCI din punct de vedere cultural și politic, și datorită fondurilor primite în secret de la Statele Unite, și a sprijinului acordat de serviciile secrete cu care a colaborat¹⁵.

Benedetto Croce a fost, mai presus de toți, cel care a încercat să-l contrapună pe Gramsci cu PCI, recenzând *Scrisorile din închisoare* în revista „Quaderni della «Critica»”. Vârstnicul filosof neoidealism scria: „Ca om al gândirii, el [Gramsci] a fost unul de-al nostru”, adică unul dintre gânditorii neoidealiști, al căror lider incontestabil era. Apoi a continuat să enumere caracteristicile care, în opinia sa, legau gândirea lui Gramsci de neoidealism, contrapunându-l pe Gramsci – scria el – cu „catehismul filosofic scris de Stalin”

și, prin urmare, cu un marxism pe care PCI nu-l putea să-l renege în mod deschis. În cele din urmă, a concluzionat polemic afirmând că „intelectualii comuniști de astăzi sunt prea departe de exemplul lui Gramsci”¹⁶.

Aceste judecăți admirative au provenit în principal din lectura *Scrisorilor* lui Gramsci. Totuși, odată cu publicarea *Caietelor din închisoare* în anul următor, în 1948, Croce avea să recunoască faptul că criticile lui Gramsci erau îndreptate în primul rând împotriva filosofiei sale, care fusese dominantă în Italia și Europa timp de o jumătate de secol, începând cu începutul secolului al XX-lea – o filosofie pe care Gramsci a deconstruit-o complet.

Polemica inițială a lui Togliatti cu Croce¹⁷, uneori chiar dură, care susținea că moștenirea lui Gramsci aparținea tradiției comuniste, a fost însoțită de un dialog strâns din partea lui Togliatti cu toți acei studenți și adepți ai lui Croce, adesea iluștri, care păreau dispuși să-l părăsească politic pe liberalul Croce pentru a se apropia de PCI, tocmai în numele lui Gramsci (și din cauza incapacității vechiului Maestru de a oferi acea explicație exhaustivă a celor douăzeci de ani de fascism pe care Gramsci a oferit-o în schimb în *Caietele din închisoare*)¹⁸.

Mari intelectuali, precum arheologul Ranuccio Bianchi Bandinelli și criticul literar Luigi Russo, au fost complet cucerți de Gramsci și s-au alăturat Partidului Comunist. Bandinelli, de exemplu, a scris că Gramsci i-a însoțit pe intelectualii instruiți de Croce (inclusiv el însuși):

„pe o cale lungă, către o ușă închisă, în spatele căreia știm că se deschide o lume diferită [...] lumea de mâine [...] În fața acelei uși închise, figura fragilă a lui Antonio Gramsci a ajuns la noi și, înmânându-ne hârtiile sale dezordonate, scrise în singurătatea închisorii, ne-a făcut să înțelegem, cu privirea sa, că în ele vom găsi o cheie pentru a merge mai departe”¹⁹.

Susținătorul lui Croce, Gabriele Pepe (care părăsise Partidul Liberal abia în 1946), a scris în revista lui Togliatti, *Rinascita*, în 1947, că atitudinea lui Gramsci față de Croce era cea a „unui discipol care se ceartă cu maestrul”, de la care asimilase „cel mai profund spirit istoricist”²⁰.

Într-o altă revistă apropiată comuniștilor, *Società*, un alt intelectual prestigios, Carlo Muscetta, și el critic literar, i-a răspuns lui Croce, relatând celebra anecdotă despre Croce însuși care și-a trezit fiica în miez de noapte pentru a o citi, „mișcat de un adevărat entuziasm” și emoție, câteva pasaje din *Scrisori din închisoare*²¹.

Și în aceeași revistă, istoricul Paolo Alatri a amintit cum „neoidealismul și materialismul istoric” (pe care el o înțelegea aici ca fiind teoria lui Gramsci) erau doctrine „descendente ale aceleiași linii, care este gândirea seculară modernă”, astfel încât „Croce și Gramsci se mișcă pe un teren comun”²².

În cele din urmă, au existat numeroase exagerări în interpretările lui Gramsci din partea acelor intelectuali care abandonaseră recent liberalismul, dar care au rămas liberali și crocieni în cultură lor filosofică profundă. Aceste exagerări s-au datorat ma-

relui entuziasm care a apărut după prima publicare a operelor lui Gramsci, între 1947 și 1951. Ele au fost posibile atât prin faptul că Gramsci a fost un autor postum, iar *Caietele* sale nu au fost întotdeauna ușor de interpretat; atât datorită amploarei și profunzimii reflecției istorice, filosofice, literare și politice pe care Gramsci a reușit să o conducă în timp ce se afla într-o celulă de închisoare fascistă.

Togliatti înțelesese imediat, citind manuscrisele Caietelor, măreția gândirii lui Gramsci – și îl folosisese și pe Gramsci pentru propria politică și pentru cea a partidului său, care era partidul fondat de Gramsci. Dar știa foarte bine că Gramsci era un autor mai vital și mai modern, mai mare, în multe privințe, decât cel care reieșea din utilizarea politică pe care PCI o făcuse din el în Italia recent ieșită din fascism. Și a recunoscut deschis acest lucru mulți ani mai târziu, în 1964, în ultima dintre numeroasele scrieri cu care a continuat de-a lungul vieții sale să sporească și să răspândească cunoașterea figurii, operelor și gândirii lui Gramsci. Togliatti scria atunci, recenzând o antologie a scrierilor lui Gramsci²³:

„Astăzi, când am citit paginile acestei antologii [o antologie de scrieri gramsciene publicată în 1964], persoana lui Antonio Gramsci mi s-a părut plasată într-o lumină mai vie, una care transcende evenimentele istorice ale partidului nostru”²⁴.

Prin urmare, Gramsci și gândirea sa au depășit cadrele partidului său. Moștenirea gândirii sale nu putea fi limitată doar la comuniști; ea aparținea întregii culturi și gândiri politice globale.

Acuratețea acestor afirmații ar fi devenit evidentă pentru toți după sfârșitul Uniunii Sovietice și al „lagărului socialist” pe care îl conducea, când – nemaifiind constrânse de „Războiul Rece” – difuzarea și influența gândirii lui Gramsci în întreaga lume și în multe domenii ale cunoaș-

terii au devenit enorme și de neegat: Gramsci este astăzi cel mai cunoscut eseist italian din lume, poate al doilea după Machiavelli.

Traducere din limba italiană
realizată de Sabin DRĂGULIN

Note

- ¹ În ceea ce privește diferitele momente ale biografiei lui Gramsci vezi A. D’Orsi, *Gramsci. Una nuova biografia*, noua ediție revăzută și dezvoltată, Feltrinelli, Milano, 2018.
- ² În ceea ce privește interesul manifestat de cultura liberal-democratică a timpului său față de Gramsci, fac referire la cartea mea *Gramsci conteso. Interpretazioni, dibattiti e polemiche 1922-2012*, Editori Riuniti, Roma, 2012, pp. 21-54.
- ³ Aceste contribuții sunt adunate în P. Togliatti, *Scritti su Gramsci*, a cura di G. Liguori, Editori Riuniti university press, Roma, 2013.
- ⁴ Cea mai bună biografie a lui Togliatti este volumul lui A. Agosti, *Palmito Togliatti*, Utet, Torino, 1996.
- ⁵ Partidul Comunist Italian a fost de fapt numit Partidul Comunist din Italia între 1921 și 1943, apoi și-a schimbat numele urmând directivele Cominternului în timpul celui de-al Doilea Război Mondial, când Stalin a dizolvat Internaționala Comunistă pentru a promova înțelegerea și bunele relații cu celelalte state care făceau parte din alianța antinazistă. Voi folosi aici termenul de Partid Comunist Italian (PCI), care, la urma urmei, nu era complet necunoscut nici înainte de 1943.
- ⁶ Vezi P. Ciofi, G. Ferrara, G. Santomassimo, *Togliatti costituente*, Editori Riuniti university press, 2014.
- ⁷ Antonio Gramsci, *Caietele din închisoare*, (ediție îngrijită de) Sabin Drăgulin, Ioana Cristea Drăgulin și Angelo Chielli, vol. I-III, Editura Timpul, Iași, 2025.
- ⁸ Vezi G. Liguori, *Gramsci conteso, op.cit.*, mai ales pp. 55-82.
- ⁹ În octombrie 1926, imediat înainte de arestarea sa, Gramsci, din Italia, criticase nu atât linia politică (alianța muncitori-tărâni) a majorității PCUS conduse de Stalin și Buharin împotriva minorității conduse de Troțki, cât modul în care se ducea această luptă, care, susținea el, va distruge mișcarea comunistă așa cum fusese până atunci. În schimb, Togliatti, care se afla la Moscova reprezentând partidul său la Internaționala Comunistă, înțelegând că lupta se încheiase deja în realitate cu victoria lui Stalin, a răspuns că nu se mai putea face decât să se alinieze cu învingătorii, fără a persista în critica metodelor lor. Vezi *Gramsci a Roma, Togliatti a Mosca. Il carteggio del 1926*, (ediție îngrijită de) C. Daniele, cu un eseu semnat de G. Vacca, Torino, Einaudi, 1999.
- ¹⁰ P. Togliatti, „La politica di Gramsci”, în *L’Unità* (varianta editată la Napoli), 30 aprilie 1944, Idem, *Scritti su Gramsci, op. cit.*, pp. 99-101.
- ¹¹ P. Togliatti, *Discorso su Gramsci nei giorni della Liberazione* [Napoli, 29 aprilie 1945], în Idem, *Scritti su Gramsci, op.cit.*, p. 123.

- ¹² Vezi F. Chiarotto, *Operazione Gramsci. Alla conquista degli intellettuali nell'Italia del dopoguerra*, Bruno Mondadori Editore, Milano, 2011.
- ¹³ Silone fusese, de asemenea, spion pentru poliția italiană și apoi pentru poliția politică fascistă, din 1919 până la sfârșitul anilor 1920. În urma respingerii politicilor lui Stalin și, probabil, și din cauza unei profunde crize de conștiință cu privire la rolul său de informator, s-a retras din activitatea politică și, pentru a trata o boală pulmonară gravă, s-a refugiat în Elveția, unde a început să scrie romane, devenind unul dintre cei mai importanți scriitori italieni ai secolului al XX-lea, de inspirație catolică și cu poziție politică social-democrată anticomunistă. Adevărul despre activitățile sale de informator avea să iasă la iveală din arhivele statului abia la mulți ani după moartea sa, în 1978. Vezi D. Biocca, M. Canali, *L'informatore: Silone, i comunisti e la polizia*, Luni Editrice, Milano, 2000; D. Biocca, *Silone. La doppia vita di un italiano*, Rizzoli, Milano, 2005.
- ¹⁴ I. Silone, „Antonio Gramsci”, în „Europa socialista”, nr. 11, 1947, p. 9.
- ¹⁵ Vezi D. Biocca, *Silone. La doppia vita di un italiano*, op.cit.
- ¹⁶ B. Croce, „Antonio Gramsci-Lettere dal carcere”, în *Quaderni della "Critica"*, nr.8, 1947, pp. 86-88.
- ¹⁷ Cfr. P. Togliatti, „Antonio Gramsci e don Benedetto”, în *Rinascita*, nr. 6, 1947, în Idem, *Scritti su Gramsci*, op. cit., pp. 138-139.
- ¹⁸ Gramsci vedea fascismul ca o dezvoltare a deficiențelor procesului care dusesse la unificarea Italiei, caracterizat printr-o implicare insuficientă a maselor populare, în special a țăranilor, în timp ce Croce explica fascismul ca o simplă „paranteză” în istoria Italiei, după care trebuiau reînstaurate structurile acelei Italii prefasciste, liberale, elitiste și nedemocratice, ceea ce excludea programatic clasele muncitoare de la participarea la viața politică și la bunăstarea economică.
- ¹⁹ R. Bianchi Bandinelli, *Dal diario di un borghese* [1948], Il Saggiatore, Milano, 1962, p. 242.
- ²⁰ G. Pepe, „Antonio Gramsci-Lettere dal carcere”, în *Rinascita*, nr.6, 1947, p. 165.
- ²¹ C. Muscetta, „Le lettere dal carcere di Antonio Gramsci”, în *Società*, nr. 5, 1947, p. 697.
- ²² P. Alatri, „Una noterella su Gramsci e Croce”, în *Società*, nr. 5, 1947, p. 680.
- ²³ *2000 pagine di Gramsci*, (ediție îngrijită de) G. Ferrata e N. Gatto, Milano, Il Saggiatore, 1964.
- ²⁴ P. Togliatti, „Gramsci, un uomo”, în *Paese sera*, 19 iunie 1964, în Idem, *Scritti su Gramsci*, op.cit., p. 321.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

- 2000 pagine di Gramsci*, (ediție îngrijită de G. Ferrata e N. Gatto), Milano, Il Saggiatore, 1964.
- AGOSTI, A., *Palmiro Togliatti*, Utet, Torino, 1996.
- BANDINELLI, Bianchi R., *Dal diario di un borghese* [1948], Il Saggiatore, Milano, 1962.

- BIOCCA, D., *Silone. La doppia vita di un italiano*, Rizzoli, Milano, 2005.
- BIOCCA, D., Canali, M., *L'informatore: Silone, i comunisti e la polizia*, Luni Editrice, Milano, 2000.
- CIOFI, P., FERRARA, G., SANTOMASSIMO, G., *Togliatti costituente*, Editori Riuniti university press, 2014.
- D'ORSI, A., *Gramsci. Una nuova biografia*, noua ediție revăzută și

- dezvoltată, Feltrinelli, Milano, 2018.
- GRAMSCI, Antonio, *Caielele din închisoare*, (ediție îngrijită de) Sabin Drăgulîn, Ioana Cristea Drăgulîn și Angelo Chielli, vol. I-IV, Editura Timpul, Iași, 2025.
- Gramsci a Roma, Togliatti a Mosca. Il carteggio del 1926*, (ediție îngrijită de) C. Daniele, cu un eseu semnat de G. Vacca, Torino, Einaudi, 1999.
- LIGUORI, Guido, *Gramsci conteso. Interpretazioni, dibattiti e polemiche 1922-2012*, Editori Riuniti, Roma, 2012.
- TOGLIATTI, P., *Scritti su Gramsci*, (ediție îngrijită de) G. Liguori, Editori Riuniti university press, Roma, 2013.
- Articole și studii**
- ALATRI, P., „Una noterella su Gramsci e Croce”, în *Società*, nr. 5, 1947, p. 680.
- CROCE, B., „Antonio Gramsci-Lettere dal carcere”, în *Quaderni della “Critica”*, nr.8, 1947, pp. 86-88.
- MUSCETTA, C., „Le lettere dal carcere di Antonio Gramsci”, în *Società*, nr. 5, 1947, p. 697.
- PEPE, G., „Antonio Gramsci-Lettere dal carcere”, în *Rinascita*, nr.6, 1947, p. 165.
- SILONED, I. , „Antonio Gramsci”, în „Europa socialista”, nr. 11, 1947, p. 9.
- TOGLIATTI, P., „La politica di Gramsci”, în *L’Unità* (varianta editată la Napoli), 30 aprilie 1944, Idem, *Scritti su Gramsci, op. cit.*, pp. 99.101.
- IDEM, *Discorso su Gramsci nei giorni della Liberazione* [Napoli, 29 aprilie 1945], în Idem, *Scritti su Gramsci, op.cit.*, p. 123.
- IDEM, „Antonio Gramsci e don Benedetto”, în *Rinascita*, nr. 6, 1947, în Idem, *Scritti su Gramsci, op. cit.*, pp. 138-139.
- IDEM, „Gramsci, un uomo”, în *Paese sera*, 19 iunie 1964, în Idem, *Scritti su Gramsci, op.cit.*, p. 321.

Prezent și viitor: Timpul lui Gramsci și viitorul său

[Present and Future: Gramsci's Time and His Future]

Fabrizio FIUME

Abstract: *The complex contemporary scenario, which sees democratic systems engaged in a mortal challenge that opposes them both to the "mutant" populism of the latest generation and to the persistent technocratic delegitimization, is the fruit of decades of gestation: Western democracies took shape during the extraordinary period that goes from the Second World War to the end of the century, their life has passed in apparent safety from the Trente Glorieuses to the neoliberal experiment. The only possible non-tragic way out of the current crisis is to profoundly renew the very idea of democracy, anchoring its ancient values to the typical characteristics of contemporaneity, renewing the miracle accomplished in the second half of the 40s. It is therefore more appropriate than ever to reread that miracle, and if the teachings are now outdated, the method of those who, with precision and foresight, saw it arriving in the second half of the twentieth century is more relevant than ever: Antonio Gramsci.*

Keywords: *Gramsci, Fordism, post-fordism, democratic systems, democracy in crisis.*

Premiză

În data de 5 decembrie 2025 s-a desfășurat la Universitatea „Petre Andrei” din Iași conferința „Reconfigurări ideologice în Europa”, care a inspirat acest articol.

Au fost ore intense și emoționante, întrucât au marcat intersecția a două inițiative diferite: însăși tema acelei sesiuni a coincis cu prezentarea traducerii complete în limba română a volumelor „Caietele din Închisoare” de Antonio Gramsci, despre care s-a discutat, prin urmare, în aceeași zi¹.

Ca istoric, nu pot ignora contextul și importanța sa, iar acest lucru se

aplică atât evenimentelor majore care marchează o epocă, cât și înțelegerii momentelor individuale care ne punctează viața; este de la sine înțeles că nici 5 decembrie nu a fost scutit de această adevărată „compulsie de a repeta”. Din perspectiva mea, care rămâne cea a unui istoric, reflecțiile lui Gramsci despre acele zile au oferit contextul pentru o analiză multifacetată proiectată în prezent și în viitorul imediat.

Există un fir comun care îi leagă pe Gramsci și timpul său de turbulențele și transformările profunde care sunt în centrul reflecțiilor relatate în paginile acestui volum? Cred că da. Mai mult, cred că este o legătură atât de puternică și complexă încât trebu-

ie să mă limitez la simpla indicare a punctelor sale principale, fără a pretinde că le dezleg.

Trecut, prezent, viitor

Trecut și prezent este un termen folosit de Gramsci pentru a introduce unele dintre cele mai semnificative reflecții ale sale, dar luciditatea lor extremă a făcut ca acel prezent să evidențieze deja trăsăturile care aveau să se dezvolte apoi timp de cel puțin patru decenii după moartea sa, motiv pentru care, într-un anumit sens, prezentul lui Gramsci conține și viitorul nostru.

O lungă gestație

A reflecta asupra anilor în care au fost scrise *Caietele din închisoare* nu înseamnă a retrăi, ca într-un manual, toate evenimentele – multe dintre ele extrem de semnificative – care au umplut anii 1930, ci mai degrabă a înțelege aspectele vitale ale fundamentului unui prezent destinat să fie longeviv, unul care conține în esență toate trăsăturile fundamentale ale întregului secol XX. În aceasta, Gramsci s-a dovedit a fi un observator atât de rafinat încât pare profetic chiar și pentru cei care, subliniind trecerea timpului și crezând că trăiesc deja într-un fel de viitor îndepărtat, nu și-au dat seama că se mișcă încă în limitele acelei societăți de masă și ale acelor relații de producție a căror naștere este descrisă atât de eficient în *Caiete*.

Despre *Caiete*, așa cum am spus, ne vorbește cu o autoritate mult mai

mare Guido Liguori, în timp ce aici eu intenționez să încerc să construiesc o discuție limitată exclusiv la descrierea timpului lor, pentru a încerca apoi să distingem trăsăturile clădirii construite pe ruinele sale. Totuși, ca punct preliminar, o clarificare asupra conținutului este esențială: dacă secolul al XX-lea este descris explicit și direct în pagini precum cele despre americanism, fordism, criza din 1929 și așa mai departe, în realitate, atenția la contemporaneitatea de lungă durată este crucială și în cele dedicate trecutului sau problemelor vechi și persistente ale provincialismului, familismului și apolitismului italian. Tocmai acolo se desfășoară întrebarea crucială a formării claselor conducătoare, a relației dintre cultura lor și o mentalitate populară înrădăcinată în obiceiuri străvechi și, prin urmare, acolo se naște adevărata dezbatere despre modul în care aceste clase conducătoare vor putea defini prezentul și viitorul țării.

Și, în cele din urmă, chestiunea „păcatului originar” al claselor conducătoare și a capacității lor de a se emancipa de acesta ar trebui să fie centrală, *mutatis mutandis*, și pentru o reflecție care transcende acum cazul italian și îl implică pe cel european.

Revenind la Italia, această împlinire a unor rădăcini mai mult și mai puțin adânci ale prezentului este ceea ce reiese și din combinarea fascismului și a noului stat capitalist intervenționist începând cu Marea Criză, ale cărei efecte sunt interpretate atât de fecund în *Caietul 24*.

Într-adevăr, intervalul de timp în care au fost scrise *Caietele* este extraordinar de semnificativ: 1929-1935, o perioadă atât de bogată în evenimente încât ne tentează să „rupem” firul reflecției lui Gramsci, găsim aici toate perspectivele necesare pentru a-i stimula profunzimea enormă. Gramsci avea să devină martorul gestației unui prezent care a cuprins o mare parte din secolul al XX-lea și, pe baza acestei mărturii, își va făuri gândirea. Însă privirea martorului își are originea înainte de evenimentul la care este martor; însăși capacitatea sa de a-l vedea și, după ce l-a întrezărit, de a-i atribui o formă specifică, depinde de experiența și de sensibilitatea care au ghidat acea privire.

Într-adevăr, în cazul nostru, această perioadă trebuie extinsă pentru a include o experiență categoric anterioară, una care a contribuit totuși semnificativ la formarea gândirii viitorului teoretician al *hegemoniei* în ceea ce privește explorarea temei consensului și a construcției sale în statul modern: mă refer la activitatea jurnalistică a lui Gramsci ca și colaborator la *Avanti!* în timpul Primului Război Mondial. Și aici, dinamica dintre actor și context se dovedește centrală: dacă este aproape de la sine înțeles că o lectură a operei lui Gramsci trebuie neapărat să fie „integrată” – înțelegerea *Caietelor* necesită și citirea contemporană a *Scrisorilor din închisoare*, precum și a lecturii lui Gramsci despre jurnalist și, în perioada imediat postbelică, despre Ordinovistul – nici măcar o interpretare a contextului istoric nu poate

ignora tragicul și imensul experiment de modernitate care s-a desfășurat între 1914 și 1918.

Toată lumea își va aminti cum, la sfârșitul secolului al XX-lea, istoricul Eric J. Hobsbawm a avut intuiția de a considera amurgul secolului al XX-lea drept un „secol scurt”, o sugestie care s-a dovedit extrem de eficientă și destinată să influențeze narațiunea istorică și politică predominantă, ajungând la un punct în care a circulat în jurnalismul vremii, ceea ce astăzi ar fi, fără îndoială, descris ca fiind „viral”.

Considerând secolul nu în termeni cantitativi – succesiunea a 100 de ani calendaristici –, ci calitativi (o perioadă cu trăsături culturale, politice și economice comune; sau marcată de persistența anumitor fracturi, cu evenimente legate printr-un lanț causal strâns) și reflectând asupra a ceea ce se află în urma noastră, ajungem aproape în mod natural să-i plasăm pragul între 1914 și 1918. Societatea de masă a atins atunci maturitatea deplină, atât în ceea ce privește producția, cât și relațiile sociale.

Tehnicile de comunicare politică, relația dintre sexe și dintre generații, economia și chiar moda au căpătat caracteristici destinate să dăinuie. Întregul sistem de relații internaționale care guvernase lumea de la începutul erei moderne avea să moară odată cu războiul, iar succesorul său avea să semene prea puțin cu acesta. Pe câmpurile de luptă – ca și în sălile Înaltului Comandament – se vor crea ideologiile totalitare, nu doar datorită datoriei evidente și binecunoscute

acumulate de principalii săi arhitecți cu experiența războiului – este suficient să spunem că Mussolini a vorbit explicit despre „crație de tranșee”, iar Hitler a rămas întotdeauna dominat de memoria și lecțiile frontului –, ci și pentru că totalitarismul este o rafinare a conceptului de stat total dezvoltat cu luciditate de Ludendorff în 1918.

Ideologia comunistă însăși este strâns legată de tragedia războiului: Revoluția Rusă a izbucnit în 1917, cu siguranță nu întâmplător; războiul civil s-a împletit cu războiul mondial, prelungindu-l timp de aproximativ doi ani, timp în care comuniștii nu au luptat pur și simplu pentru a supraviețui, ci și-au modelat ideologia: au luptat și, în luptă, și-au lepădat pielea – așa cum a remarcat bine Gramsci în scrisoarea sa „cenzurată” către Stalin din octombrie 1926, la câteva zile după arestarea sa. Chiar și mitul aparent în întregime sovietic al planificării este puternic influențat de experiența economiei de război din Germania burgheză și încă aristocratică.

Pe scurt, dacă secolul al XX-lea a fost o tragedie excepțională, Marele Război este cu siguranță prologul său. Martori la el, ne familiarizăm cu actorii destinați să-i calce pe scânduri până la sfârșit. Gramsci surprinde imediat esența profundă a războiului, desfășurarea sa nu doar între două linii de front opuse și sângeroase, ci și în, sau mai degrabă asupra, minților, obiectul unei propagande de o putere fără precedent. După aceea, așa cum am spus, războiul semnifică și Revoluția Rusă și nașterea partide-

lor comuniste. Este dificil să ne imaginăm o legătură mai strânsă cu biografia lui Gramsci, totuși este primul element care ne aduce poate cel mai direct la temele discutate în *Caiete*: vastitatea sferei de aplicare a aparatelor moderne de propagandă, ca demonstrație a capacității societăților mature din punct de vedere capitalist de a crea consens, dacă ne gândim bine ne aflăm la introducerea conceptului de hegemonie.

Perioada postbelică, presărată cu conflicte armate, chiar și în inima Europei, a văzut mai întâi nașterea și apoi triumful fascismului, un fenomen monumental, dar deocamdată limitat la Italia. Va fi o poveste cu totul diferită să vedem afirmarea sa în inima puterii industriale a Europei.

Fascismul și comunismul au fost primele răspunsuri la criza celor două mari ideologii ale secolului al XIX-lea – liberalismul și socialismul – ascensiunea lor la putere sub presiunea sabiei și focului războiului mondial, indicând finalizarea tranziției secolului al XX-lea, sfârșitul lungii gestații a noului secol.

Marea criză

Spuneam că, niciodată mai mult decât în cazul *Caietelor*, datele pot fi elocvente. Să încercăm acum să înțelegem această afirmație, care ne aduce înapoi la al treilea mare eveniment destinat, alături de Război și Revoluția Rusă, să modeleze nu doar timpul său, ci direct sau indirect întregul secol.

Pentru istoria lumii, 1929 este un an mai important decât se crede în

mod obișnuit: Marea Depresiune, de fapt, este un eveniment de importanță egală cu războaiele mondiale sau ascensiunea totalitarismului. Evenimentul nu a venit fără avertismente și avertizări; în realitate, lucrurile sunt ceva mai complexe decât ceea ce continuăm să scriem în manualele pe care adesea continuăm să le impunem studenților. De exemplu, Italia și Franța au fost lovite de acel teribil tsunami abia în 1931 – trăim într-o lume puternic internaționalizată, dar încă nu globalizată, iar mișcarea undelor este încă mai lentă decât cea a cipurilor și a fibrelor optice –, dar o țară europeană de o importanță enormă a fost lovită tragic de acesta încă din 1928: vorbim despre Germania.

Ceea ce a făcut criza atât de devastatoare a fost natura sa duală: Joia Neagră a semnalat izbucnirea unei crize financiare, care, la rândul ei, a declanșat o criză economică profundă.

Criza financiară în sine a fost provocată de o bulă speculativă care se umfla de ani de zile, prezentând deja mai multe semne de colaps. Cel mai grav a avut loc în 1928. Wall Street a reușit încă o dată, pentru ultima dată, să limiteze pagubele, dar acest lucru nu a împiedicat Germania, care trăia din împrumuturi americane, să-și vadă aprovizionarea cu alimente redusă dramatic din cauza deciziilor dezastruoase luate la Versailles. Să ne amintim că, la acea vreme, atunci când vorbim despre împrumuturi americane, nu ne referim la finanțare publică, ci mai degrabă la finanțare privată, coordonată de guvern².

Consecințele au fost devastatoare: recesiunea a dus la o creștere geometrică a șomajului, care, până în 1933, putea fi considerată pe termen lung. Tânăra republică a fost zdrobită exact când părea să prindă rădăcini. Efectele politice ale acelei destabilizări sunt, din păcate, bine cunoscute.

Totuși, contrar majorității covârșitoare a mișcării comuniste, Gramsci a înțeles bine că, da, aceasta era o criză departe de a fi ciclică, dar consecințele ei nu aveau să fie sfârșitul capitalismului, ci restructurarea sa radicală. Cu tot ce implica acest lucru, inclusiv pentru însăși ideea de revoluție în Occident. Anii 1929-1935 aveau să fie cruciali atât pentru înțelegerea conflictului mondial acum iminent, cât și, poate mai presus de toate, pentru înțelegerea perioadei postbelice de treizeci de ani care a urmat. Dar Gramsci nu avea să poată fi martor la toate acestea, murind în 1937 și, cu siguranță, nu ca „un om liber”, așa cum ar susține Benito Mussolini, încă o minciună.

Viitorul american

În analiza lui Gramsci asupra americanismului și fordismului, prezentată în *Caietul 22*, găsim conștientizarea faptului că inima capitalismului bate în Statele Unite și că societatea americană este modelul societății capitaliste însăși. Acesta este, așadar, modelul de studiat. Lumea fordistă este cea care modelează prezentul și făurește viitorul.

Confirmarea postbelică

În realitate, modelul fordist, care prinsese deja contur în America în anii 1910, s-a răspândit în Europa de Vest ca sistem complet dezvoltat abia odată cu reconstrucția postbelică, ca produs al planului început la Bretton Woods în 1944, continuat cu Marshall și apoi completat odată cu procesul de integrare europeană.

După cum Gramsci știa bine, nu ne confruntăm doar cu tehnici de producție limitate la specificul fabricii, cea mai înaltă expresie a taylorismului: politica salariilor mari a afectat atât structura socială, cât și mecanismele de construire a consensului politic. La aceasta s-a adăugat modelul consumerist, care s-a răspândit în Europa în anii boom-ului economic, cu sofisticata sa împletire de tehnici avansate de publicitate directă – legate de reprezentarea produsului individual – și indirecte – care leagă plăcerea unui produs de modelele culturale de masă și de locul consumatorului în universul identitar din ce în ce mai complex care caracterizează capitalismul matur.

Trebuie spus că primele semne ale direcției în care se mișcau lucrurile erau deja vizibile în America în timpul anilor '20, prin împletirea modelelor hollywoodiene, boom-ul bunurilor de consum durabile și răspândirea noilor sisteme de plată în rate.

Apariția unui model al consumismului complet în anii 1950 și 1960 a impus însă și un sistem complex de valori – ceea ce a implicat, printre altele, un proces profund de secula-

rizare, secularizarea societății. Mai mult, eficacitatea sa în răspândirea unei idei larg răspândite de „fericire de masă” a produs și, după cum este evident, consens politic. Partidele de masă³ și sindicatele au fost actorii cheie în Europa în această perioadă.

Sfârșitul

Odată cu criza din 1971/73, acest sistem părea să se prăbușească, dar Era Reagan avea să-i insuflă o nouă viață, chiar și în Europa. În anii 1990, renașterea unor tensiuni sociale puternice, determinate de transformările economice continue, în special blocarea „liftului social” și ascensiunea a ceea ce Galbraith numește „subclasa funcțională”⁴, separând astfel nemulțumirea de conceptul de marginalitate – o verigă inclusă în mod tradițional în toate vechile definiții ale subclasei – a dus la prăbușirea consensului atât față de sindicate, cât și față de partidele politice, care, printre altele, începuseră deja în anii 1980 un proces radical de demontare ideală, bazat pe o interpretare proastă și, sincer, superficială a conceptului de ideologie și, prin urmare, pe o lăudată „de-ideologizare” care a sărăcit efectiv ofertele politice oferite alegătorilor până la anularea lor. Aceasta a creat un vid răsunător, deschizând spații pentru noi actori politici. Un prim semn al ceea ce s-ar putea întâmpla, dacă ar fi să privim cu atenție, exista deja între 1992 și 1994: Italia, datorită fragilităților sale binecunoscute și anomaliei sistemului său de partide – și anume, rolul dominant, în stânga, al unui partid comunist, cu tot ce implica acest lucru – care a făcut-o țara occi-

dentală cea mai expusă repercusiunilor sfârșitului Războiului Rece, a cunoscut prima ascensiune semnificativă a forțelor populiste în Europa Occidentală, demonstrând că sfârșitul durei confruntări bipolare nu a implicat automat începutul unei Epoci de Aur reînnoite a democrațiilor occidentale.

Postfordismul

La Gramsci, fordismul și americanizarea creionează o imagine ce cuprinde timpul său, dar în acest cadru vor opera societatea, politica și chiar ideologia până la criza anilor 1970. Distrugerea sa, însă, nu a coincis cu prăbușirea modelului fordist: fenomene de rezistență tipice oricărei construcții politice, determinate și de vitezele variabile ale schimbării sociale, transformării instituționale și relațiilor internaționale, au asigurat că nu am fost martorii unei dezintegrări imediate, ci mai degrabă a unei decaderi lente. Acum, însă, în secolul XXI, acest cadru a dispărut definitiv. Procesul de redefinire ideologică lentă apare oarecum asimetric, puternic ponderat în favoarea populismelor și a neofascismelor fâțișe care intră în arena politică înarmați cu o ideologie coerentă, unde ceea ce în știința politică s-ar numi „câmpul democratic” pare autolimitat la exercitarea unor simple expediente tactice. Drept urmare, chiar și victoriile individuale se dovedesc a fi de fapt „preliminare” pentru înfrângeri și mai severe, cu laceratii profunde în țesătura democratică. Exemplul de peste ocean este emblematic: diferența dintre prima și a doua președinție a lui Trump este

izbitoare; în anumite privințe, cea din urmă pare chiar să contrazică experiența primei. Însă adevărul este altul și, sub influența contradicțiilor de fapt superficiale, dezvăluie o continuitate profundă.

Trauma anului 2016⁵ nu a fost suficientă pentru a face constelația democratică diversă să înțeleagă natura radicală a acelei fracturi și urgența abordării ei într-un mod la fel de radical. Victoria lui Biden a fost însoțită de o revenire la vechile dinamici competitive, la scheme politice care întruchipează modele politice absolut demodate, în care încă se ipotetizează tendințe electorale centripete fără a înțelege că cele analizate de Kirchheimer și Farneti au fost produsul unei societăți încă fordiste, în timp ce adevărata provocare a acestor ani este de a combina mijloacele și valorile democrației cu o societate din ce în ce mai polarizată. Tocmai am scris că revenirea lui Trump pare, în anumite privințe, să contrazică experiența primului său mandat, dar alegerea verbului servește la indicarea unei realități foarte diferite, cea a unui marș coerent, în care pașii sunt diferiți doar pentru că viteza conferă stabilitate: de aceea fiecare pas este mai lung decât precedentul. Speranța este că Europa va învăța din aceste lecții dramatice, dar trebuie să o facă rapid, deoarece în ciclurile de criză „consumul” de timp crește exponențial, transformându-l într-o marfă prețioasă... și scumpă.

Traducere din limba italiană
realizată de Sabin DRĂGULIN

Note

- ¹ Vezi Guido Liguori, *Moștenirea lui Gramsci și politica comuniștilor italieni în perioada postbelică*, publicat în cadrul acestui număr.
- ² În special, Planul Dawes din 1924 prevedea că Germania își va îndeplini obligațiile de plată prin emiterea unei obligațiuni care urma să fie plasată pe piața financiară internațională (care, desigur, s-a prăbușit rapid și inexorabil odată cu criza), încurajând astfel și aflulul de capital american în Germania.
- ³ Înțeles atât în sensul lui Neumann de partid de integrare a masei, cât și în cel de partid general inventat de Otto Kirchheimer.
- ⁴ John Kenneth Galbraith, *La cultura dell'appagamento: Economia, politica,*

società nell'America degli anni Novanta, Rizzoli, Milano, 1993, p. 38. Rețineți că subtitlul lipsește în ediția originală în limba engleză, publicată în 1992: autorul, de fapt, nu consideră că analiza sa vizează exclusiv explicarea dinamicii americane, ci mai degrabă interpretarea a ceea ce se întâmpla în întreaga lume extrem de industrializată. În special, Galbraith consideră „Clasa subdezvoltată [...] o parte integrantă a unui proces economic mai amplu și, mai important, [...] este esențială pentru nivelul de trai și bunăstarea comunității celor mai favorizați”.

- ⁵ Referința este la victoria lui Trump în alegerile primare republicane; adevăratul moment decisiv a fost atunci, înainte ca acesta să câștige președinția.

Bibliografie

GALBRAITH, Kenneth John, *La cultura dell'appagamento: Economia, politica,*

società nell'America degli anni Novanta, Milano, Rizzoli, 1993.

Reziliența ordoliberalismului în construcția Uniunii Europene

[The resilience of ordoliberalism in the construction of the European Union]

Angelo CHIELLI

Abstract: *Abstract: For ordoliberals, the market is not a natural, autonomous reality, governed by its own laws and impervious to any external interference. Rather, it is an order that must be built, and for this purpose, the presence of an ordering state is necessary that indisputably decides on the fundamental principles of the economy and public intervention. For ordoliberals, the state should not be that disproportionate structure that accompanies you from the cradle to the grave, although this does not mean at all that it should not, at the same time, be interventionist. It is just that this inclination manifests itself through the provision of rules and incentives.*

Keywords: *ordoliberalism, European Union, Weimar, Freiburg School, crises.*

Pentru a înțelege pe deplin sensul și amploarea ordoliberalismului, este necesar să trecem în revistă pe scurt situația germană din anii 1920. Constituția de la Weimar a fost o încercare de a reconcilia nevoile forței de muncă cu cele ale capitalului, adică de a realiza un compromis între liberalism și intervenționismul statului¹, acesta din urmă testat pe scară largă în timpul războiului. Perioada postbelică a fost caracterizată de creșterea costurilor forței de muncă, care au încetat să mai fie o variabilă dependentă de tendințele pieței; de crearea de carteluri, oligopoluri sau, în unele cazuri, monopoluri și, în consecință, de slăbirea pietrei de temelie a ordinii liberale clasice, și

anume libera concurență². O parte semnificativă a elitei intelectuale cu pregătire economică și juridică a interpretat aceste fenomene ca o patologie indusă, pe de o parte, de o confuzie nejustificată între politică și economie, ceea ce a dus la dezvoltarea democrației de la Weimar a unei ostilități preconcepse față de regulile unei concurențe sănătoase; pe de altă parte, printr-o predispoziție, inerentă economiei de piață, față de capitalism, lăsat de capul său, a dezvoltat tendințe de tip monopolic³. Pentru acești intelectuali, liberalismul nu reușise să apere economia de piață de asaltul grupurilor organizate, posibil datorită ocupației statului de către aceștia, care, la rândul său, își aban-

donase rolul de garant al condițiilor care asigură o funcționare liberă și echilibrată a pieței.

Dintr-o perspectivă epistemologică, ordoliberalismul contrasta cu școala istorică de drept și economie (ai cărei principali exponenți erau, respectiv, Savigny și Sombart⁴). Aceasta din urmă și-a stabilit sarcina de a extrage din ansamblul relațiilor sociale existente în cadrul unei organizații politice orice elemente economice și juridice dezvoltate spontan în cadrul acesteia. Această abordare considera orice intervenție care viza modificarea cursului economiei sau construirea voluntară a unor norme juridice ca fiind perturbatoare. Istoricismul nu își propune să creeze o ordine juridică și economică rațională și abstractă, ci să acomodeze forțele care emană în mod natural și instinctiv din corpul social. Pentru această școală de gândire, economia nu este influențată de alte sfere ale activității umane, ci se dezvoltă pe baza unui principiu inerent acesteia. În schimb, Școala de la Freiburg, așa cum este cunoscut și ordoliberalismul, susține că soarta unui sistem economic este strâns legată de societatea în care acesta prosperă⁵. Prin urmare, și-au stabilit sarcina de a reconecta politica și economia. Trebuie clarificat de la bun început faptul că reconstrucția legăturilor dintre politică și economie sau chiar, așa cum au susținut unii, subordonarea economiei politicii, nu înseamnă supunerea alegerilor economico-productive controlului sistemului reprezentativ-democratic centrat, în statele liberale, pe parlament. Mai degrabă, acești autori, într-o ma-

nieră schmittiană, identifică politica cu luarea deciziilor⁶.

Putem trage câteva concluzii inițiale. Pentru ordoliberali, piața nu este o realitate naturală, autonomă, guvernată de propriile legi și impermeabilă la orice interferență externă. Mai degrabă, este o ordine care trebuie construită, iar în acest scop, este necesară prezența unui stat ordonator care decide în mod incontestabil asupra principiilor fundamentale ale economiei și intervenției publice⁷. Școala de la Freiburg acordă o importanță atât de mare rolului decizional al statului încât consideră esențială o constituționalizare a economiei⁸. Cu alte cuvinte, opțiunea pentru un model economic specific, care pentru acești autori este evident capitalismul, trebuie să fie, pentru a folosi o expresie celebră a lui Carl Schmitt, un autor foarte apreciat de ordoliberali, neutralizată⁹: adică alegerea modelului economic de adoptat nu trebuie să mai fie baza conflictului dintre prieten și dușman. Odată ce modelul economic a fost ales și depolitizat prin constituționalizarea sa, asupra lui se poate interveni doar „tehnic”. Transformările profunde care au afectat capitalismul după sfârșitul Primului Război Mondial nu sunt rezultatul unei presupuse „logici economice iminente”, ci sunt, dimpotrivă, produsul abordării tipice liberalismului secolului al XIX-lea, care susținea *laissez-faire-ul* și dusesse la o economie pradă monopolurilor. Din relația dintre abținerea de la intervenția statului și dezvoltarea unui sistem concurențial echilibrat – considerat o

lege de fier de către liberalii secolului al XIX-lea, dar respins de ordoliberali – apare iluzia că capitalismul, cu accentul său pus pe liberul schimb, ar putea asigura coexistența între indivizi fără instrumentele tipice politicii. În 1932¹⁰, Eucken a clarificat că, odată cu dispariția vechiului stat și a vechii organizări sociale în cadrul căreia se dezvoltase capitalismul, o organizare nouă și diferită i-a luat locul, împiedicând grav funcționarea mecanismului capitalist, încetinindu-i astfel dezvoltarea. Într-adevăr, de la sfârșitul secolului al XIX-lea, o serie de crize ciclice ale capitalismului au dus la o reorientare a acțiunii statului către politici protecționiste, redistributive și de planificare. Aceste politici au stârnit temeri că se desfășoară un marș forțat către o colectivizare a economiei. Din aceste motive, ideologia ordoliberală a apărut ca o propunere socială, politică și economică care a căpătat caracterul unei a treia căi între liberalism și o economie planificată, dar cu o orientare centrată pe stat¹¹.

Acești autori și-au propus să construiască o organizație economică și un stat de drept al cărui scop principal este protejarea unei „ordini de piață”, pe care au definit-o ca o „economie socială de piață”¹². Termenul „social” nu ar trebui să inducă în eroare: nu este o economie de piață atenuată în efectele sale cele mai inegale de limitări care o fac compatibilă cu obiective superioare, generale – adică sociale. Termenul „social” se referă la un model de societate fondat pe concurență ca unic mijloc de co-

nectare a actorilor economici. Cu alte cuvinte, referința la socialitate face aluzie la o economie de piață a cărei esență nu este slăbită, ci consolidată în continuare. Socialitatea este definită ca suprimarea conflictului social și reafirmarea ordinii proprietății.

Mecanismul concurențial este prezentat aici ca cel mai bun instrument pentru redistribuirea bogăției, iar aceasta din urmă ca vehicul exclusiv pentru incluziunea socială.

Concurența, însă, contrar a ceea ce credeau contractualienii și economiștii clasici, nu era considerată modul natural de interacțiune între indivizii care operează în sfera economică, ci mai degrabă o creație a legiuitorului. Funcția constitutivă de ordine a legiuitorului i-a determinat pe ordoliberali să reconsidere complet rolul statului. Acesta din urmă a devenit arhitectul unei politici active care viza crearea conștientă a unui sistem juridic în cadrul căruia inițiativa privată să se poată desfășura liber, cu condiția să fie supusă legilor concurenței. Mecanismul concurențial, la rândul său, era considerat nu doar din perspectiva îngustă a rațiunii instrumentale, ca fiind cel mai potrivit mijloc pentru a atinge obiectivul eficienței maxime, ci, mai general, capabil să genereze valori „spirituale”¹³ și, în consecință, armonie socială.

Pentru ordoliberali, statul nu ar trebui să fie acea structură disproporționată ce te însoțește de la leagăn până la mormânt, deși acest lucru nu înseamnă absolut deloc că nu ar trebui, în același timp, să fie intervenționist. Doar că această înclinație se

manifestă prin furnizarea de reguli și stimulente. În viziunea lor, statul a preluat masca unei afaceri, devenind o mașinărie birocratică eficientă în măsura în care a fost capabil să reproducă și să dezvolte sistemul economic, menținând în același timp niveluri scăzute ale cheltuielilor publice.

Din această combinație de motive, ordoliberalii nutreau o ură profundă față de toate formele de asistență socială, deoarece aceasta din urmă se hrănește cu rate din ce în ce mai mari ale inflației, creșterea presiunii fiscale și a datoriei publice. Antidotul acestei patologii, produs de politicile keynesiene, constă în dezvoltarea politicilor de stimulare¹⁴. În timp ce politicile de asistență socială, care vizează ocuparea deplină a forței de muncă, produc forme costisitoare de asistență socială universalistă în detrimentul bugetului public, politicile de stimulare, în primul rând cele fiscale, sunt aliniate cu obiectivul maximizării eficienței și, mai presus de toate, sunt ieftine.

Prin urmare, statul nu mai este un „rău necesar”, o instituție parazitară a asistenței sociale care absoarbe neproductiv un procent considerabil din produsul intern brut, ci este o condiție prealabilă pentru eficiența tehnică a întregului sector economic. Acesta folosește reglementarea stimulentei pentru a influența alegerile antreprenoriale și distribuția resurselor. Într-adevăr, în viziunea ordoliberală, eficiența sistemului nu se atinge prin eliminarea zonelor de sărăcie, ci mai degrabă prin activități independente (de unde și toată retorica despre a deveni propriul antreprenor) și prin

direcționarea consumatorilor și a economisitorilor către o alocare eficientă a resurselor lor, contribuind astfel la rezolvarea problemelor sociale fără a suporta pericolele inflației sau, mai rău, riscul de a cădea într-o economie planificată. Relaxarea protecțiilor sociale pentru a evita risipa publică și descurajarea socială este înlocuită de o rețea complexă de stimulente construite pe fundații birocratice.

După cum am menționat deja, pentru Școala de la Freiburg, rolul statului nu trebuie să fie limitat la limitele înguste ale sarcinilor tehnice care susțin performanța economică. De asemenea, acesta trebuie să promoveze valori capabile să consolideze legătura, pe care modernitatea a slăbit-o grav, dintre individ și formațiunile sociale fundamentale, cum ar fi familia și comunitățile mai largi. Într-adevăr, doar aceste organisme sociale intermediare sunt potrivite pentru a contracara „masificarea” produsă de funcționarea mecanismului concurențial. Această persistență a premodernului în societățile moderne servește la menținerea dependenței umane de comunitățile naturale, la combaterea răspândirii formelor mobile de proprietate în detrimentul proprietății rurale și la promovarea solidarității corporative la locul de muncă. Sarcina dificilă pe care ordoliberalii încearcă să o realizeze este reconcilierea dinamismului economic cu stabilitatea socială, un proiect politic complex și multifacțat care revărsă energie inovatoare și tehnologică în sfera productivă, dar cristalizează

ză structurile sociale în cadrul unor cadre arhaice, nuanțate cu viziuni idilice de pacificare a claselor. În cele din urmă, idealul social avut în vedere este o societate a micilor antreprenori, unde nimeni nu are puterea de a manipula mecanismele automate ale pieței și unde consumatorii își exercită liber puterea individuală de alegere zilnic.

Evident, aspectele mai specifice politice și instituționale nu puteau fi omise din gândirea ordoliberală. O caracteristică a tuturor societăților moderne este solicitarea excesivă la care sunt supuse aparatul administrativ al statului de către multiple interese organizate. Pentru a rezista acestei presiuni enorme, școala de la Freiburg susține un stat puternic, guvernat de elite competente, care nu reprezintă interese particulare. Mai presus de toate, pentru a evita intervenția generalizată costisitoare și ineficientă a statului, aceasta consideră că este esențial să se limiteze participarea populară la alegerea guvernului, ridicând simultan bariere puternice între alegători și executiv pentru a-l proteja pe acesta din urmă de intruziuni arbitrarie și ilegitime din partea primului. Însă cel mai tulburător aspect al propunerilor ordoliberales este că, dacă este necesar, regulile democratice trebuie chiar să poată fi suspendate, chiar dacă temporar, pentru a interveni în situații de urgență pentru a apăra ordinea economică.

După cum este ușor de observat, democrația este prezentată ca o funcție a mecanismului concurențial. Prin urmare, acești autori pledează pentru o dezmembrare a democrației. Aceas-

ta este acceptabilă doar în măsura limitată în care facilitează conservarea proprietății. Această viziune îngustă și instrumentală asupra democrației înseamnă că clasa politică nu mai este responsabilă față de cetățenii săi, ci față de agențiile de rating și piețele financiare internaționale. Odată ce eficiența și performanța financiară sunt stabilite ca pietre de temelie ale acțiunii politice a statului, cetățenii sunt reduși la simpli clienți și, ca atare, relația lor cu instituțiile se transformă într-un simplu calcul economic între taxele plătite și serviciile prestate. Nu există însă nicio referire la ideea de participare politică, incluziune socială și recunoaștere a drepturilor.

Stabilindu-și ca obiectiv minimizarea numărului de persoane care ar putea avea nevoie de asistență socială publică, ordoliberalismul atribuie statului o sarcină antropologică suplimentară, mai profundă: aceea de a transforma indivizii. Pentru a atinge acest obiectiv ambițios, este necesară implementarea unei politici sociale capabile să transforme lucrătorii în antreprenori responsabili¹⁵. Indivizii trebuie să dezvolte abilități antreprenoriale, care, nefiind înnăscute, trebuie construite lent. Scopul final este de a încuraja lucrătorii să se conceapă ca afaceri – adică trebuie să devină competitivi, capabili să își asume riscuri, autosuficienți și responsabili. Această transformare ar permite lucrătorilor să se elibereze de dependența lor economică, realizându-și astfel deplina libertate și responsabilitate. În cele din urmă, politica socială trebuie să se limiteze la o legislație minimă pentru protejarea lucrătorilor,

implementând o redistribuire fiscală foarte moderată, care să permită tuturor să continue să participe la „jocul pieței”. În conformitate cu acest cadru, rolul preconizat pentru sistemul de beneficii sociale, înțeles ca o contrapartidă a obligației de a munci, care nu are legătură cu recunoașterea drepturilor sociale, este conceput ca un vehicul pentru integrare în ordinea socială, mai degrabă decât pentru emancipare.

Cât din această ideologie complexă și nuanțată a fost încorporată în procesul de construire a Uniunii Europene? Termenul „economie socială de piață” apare pentru prima dată în proiectul de Constituție Europeană din 2004. În urma referendumului eșuat privind Tratatul Constituțional, termenul a fost inclus în Tratatul de la Lisabona, care a fost adoptat în 2007. Lăsând la o parte referința explicită la economia socială de piață, influența ordoliberală este evidentă în unele decizii luate de legiuitorul european. Înființarea Băncii Centrale Europene este un exemplu în acest sens. BCE, un organism independent atât față de statele membre, cât și față de instituțiile politice europene, are competență exclusivă în chestiuni monetare, în special în ceea ce privește protejarea stabilității prețurilor ca instrument de securitate economică și garanție a rentabilității investițiilor. Ceea ce trădează originile fribourgeoise ale BCE este, pe de o parte, impermeabilitatea sa absolută față de alte instituții europene și state membre, așa cum este sancționată de articolul 130 din TFUE. Dar ceea ce nu lasă nicio îndoială cu privire la

amprenta ordoliberală asupra BCE este puterea de reglementare acordată acestuia prin articolul 132 din TFUE. BCE poate emite decizii, recomandări și avize, dar mai presus de toate, regulamente, iar noi știm că acestea din urmă sunt direct aplicabile în țările care au adoptat moneda euro. Este izbitor faptul că un organism tehnic, precum BCE, poate emite acte politice și non-tehnice fără nicio participare sau control din partea instituțiilor politice, în special a Parlamentului. Acest lucru demonstrează clar deficitul democratic care caracterizează Europa, dar este funcțional viziunii ordolibérale.

De asemenea, în mod clar ordoliberal este așa-numitul Pact Fiscal (Tratatul privind Stabilitatea, Coordonarea și Guvernanța în cadrul Uniunii Economice și Monetare), semnat în martie 2012, care solicită includerea unei reguli a bugetului echilibrat în constituție – un principiu, așa cum am subliniat anterior, puternic susținut de ordoliberali.

Dincolo de instituțiile individuale sau alegerile politice care demonstrează clar legături cu viziunea Școlii de la Freiburg, în opinia noastră, întreaga structură a Uniunii Europene poate fi considerată adevărata capodoperă ordoliberală. UE este primul exemplu de *guvernanță* care renunță aproape complet la un organism politic legitimat prin proceduri democratice: adică adevărata piatră de temelie a întregii gândiri ordolibérale. Nașterea Uniunii Europene a fost puternic influențată de ideea că ordinea economică europeană ar trebui să garanteze exclusiv libertățile economice

individuale și să susțină principiul liberei concurențe. Procesul de unificare europeană nu a urmărit niciodată în mod convingător legitimitatea democratică, preferând în schimb una bazată pe garanțiile libertăților economice care constituie adevărata, unică și eficientă „constituție europeană”, a cărei sarcină principală a fost de a face politicile economice imune la influența politică. Această constituție economică europeană constituie o barieră formidabilă în calea politicilor macroeconomice keynesiene, deoarece acestea din urmă ar necesita decizii politice care nu pot fi planificate în cadrul unui cadru economic și juridic prestabilit, considerat imuabil în criteriile sale fundamentale.

Nu voi insista, deoarece este unanim recunoscut, asupra poziției auxiliare atribuite Parlamentului, instituția democratică și reprezentativă a Uniunii, în ciuda faptului că Tratatul de la Lisabona i-a extins sfera de competențe, confirmând în același timp rolul său secundar și subordonat față de celelalte instituții, în primul rând Consiliul și Comisia.

O confirmare suplimentară a tezei avansate aici – și anume, divergența UE între economie și democrație rezultată din adoptarea cadrului ordoliberal – este jurisprudența Curții de Justiție privind drepturile sociale. De fapt, Curtea nu recunoaște aceste drepturi ca fiind absolute. Exercitarea

lor trebuie să fie proporțională cu cerințele imperative dictate de recunoașterea acelor libertăți care sunt esențiale pentru formarea pieței unice. Prin urmare, în opinia Curții, aceste libertăți (adică cele care sunt esențiale pentru formarea pieței unice) sunt principii fundamentale și inderogabile, în timp ce drepturile sociale, în ciuda adoptării Cartei drepturilor sociale fundamentale ale lucrătorilor în decembrie 1989, pot fi clasificate drept instrumente juridice *soft law*.

Cred că dependența arhitecturii instituționale și a principiilor directoare ale Uniunii Europene de dictatele școlii ordoliberală a fost suficient demonstrată, iar acest lucru poate fi parțial atribuit și impasului în care s-a aflat Uniunea în ultimii ani. Într-adevăr, am putea, fără teama de a fi contraziși, să vorbim despre o stare comatoasă a Uniunii de la criza din 2008, dar mai ales de la perioada post-COVID.

Din acest motiv, este modesta noastră opinie că lupta pentru revitalizarea Uniunii nu se poate limita doar la arena politică, ci trebuie să implice o luptă culturală profundă și amplă care să submineze cadrul ideologic ordoliberal.

Traducere din limba italiană
realizată de Sabin DRĂGULIN

Note

¹ Detlev J. K. Peukert, *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity*, New York, Hill and Wang, 1992.

² Adam Tooze, *The Deluge: The Great War and the Remaking of Global Order*, London, Penguin, 2015.

³ Walter Eucken, *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1952.

- ⁴ Friedrich Carl von Savigny, *System des heutigen römischen Rechts*, Berlin, Veit, 1840; tr. it., *Sistema di diritto romano moderno*, voll. 8, UTET, Torino 1896-1900 ; Werner Sombart, *Der moderne Kapitalismus*, Leipzig, Duncker & Humblot, 1902; tr. it., *Il capitalismo moderno*, UTET, Torino 1967 (l'edizione italiana, traduzione parziale dell'opera, è stata effettuata sulla seconda edizione edita nel 1916, sempre presso lo stesso editore).
- ⁵ Franz Böhm, *Wettbewerb und Monopolkampf*, Nomos, Baden Baden 2010; l'edizione originale risale al 1933.
- ⁶ Carl Schmitt, *Il concetto di politico*, Il Mulino, Bologna, 1972.
- ⁷ Walter Eucken, *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, A. Francke, Tubinga, 1952.
- ⁸ Michel Foucault, *Nascita della biopolitica*, Feltrinelli, Milano, 2005.
- ⁹ Carl Schmitt, *op. cit.*
- ¹⁰ Walter Eucken, *Ordnungspolitik*, Mohr Siebeck, Tubinga 2002.
- ¹¹ Wilhelm Röpke, *La crisi sociale del nostro tempo*, Einaudi, Torino, 1946.
- ¹² Alfred Müller-Armack, *Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft*, Verlag für Wirtschaft und Sozialpolitik, Hamburg 1947.
- ¹³ Wilhelm Röpke, *Civitas Humana*, Eugen Rentsch Verlag, Erlenbach Zürich 1944; tr.it., *Civitas Humana*, Rubettino, 2017.
- ¹⁴ Friedrich A. von Hayek, *La via della schiavitù*, Rizzoli, Milano, 1948.
- ¹⁵ Pierre Dardot, Christian Laval, *La nuova ragione del mondo*, DeriveApprodi, Roma, 2013.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

ARMACK-Alfred Müller,
Wirtschaftslenkung und Marktwirtschaft,
Verlag für Wirtschaft und Sozialpolitik,
Hamburg 1947.

BÖHM, Franz, *Wettbewerb und Monopolkampf*, Nomos, Baden Baden 2010, l'edizione originale risale al 1933.

DARDOT, Pierre, LAVAL, Christian, *La nuova ragione del mondo*, Derive Approdi, Roma, 2013.

EUCKEN, Walter, *Grundsätze der Wirtschaftspolitik*, Tübingen, Mohr Siebeck, 1952.

IDEM, *Ordnungspolitik*, Mohr Siebeck, Tubinga 2002.

FOUCAULT, Michel, *Nascita della biopolitica*, Feltrinelli, Milano, 2005.

VON HAYEK, A. Friedrich, *La via della*

schiavitù, Rizzoli, Milano, 1948.

PEUKERT, J. K. Detlev, *The Weimar Republic: The Crisis of Classical Modernity*, New York, Hill and Wang, 1992.

RÖPKE, Wilhelm, *La crisi sociale del nostro tempo*, Einaudi, Torino, 1946.

VON SAVIGNY, Friedrich Carl, *System des heutigen römischen Rechts*, Berlin, Veit, 1840; tr. it., *Sistema di diritto romano moderno*, voll. 8, UTET, Torino 1896-1900.

SCHMITT, Carl, *Il concetto di politico*, Il Mulino, Bologna, 1972.

SOMBART, Werner, *Der moderne Kapitalismus*, Leipzig, Duncker & Humblot, 1902, tr. it., *Il capitalismo moderno*, UTET, Torino, 1967.

TOOZE, Adam, *The Deluge: The Great War and the Remaking of Global Order*, London, Penguin, 2015.

De la americanismul expansiv la capitalismul rentier (sau, de la modernitatea dezvoltării la întoarcerea rentei)

[From Expansive Americanism to Rentier Capitalism (or, from Developmental Modernity to the Return of Rent)]

Silvio SUPPA

Abstract: *The essay proposes an interpretation of democracy according to its evolution, as theorized by Alexis de Tocqueville, Guglielmo Ferrero and Talcott Parsons. Democracy, as a political regime and form of governance of citizens has evolved over time and has been subject to constant internal and external pressures. The return of President Donald Trump to power in the USA has triggered a wave of conservatism that is distinct from its classical forms. Any form of social dialogue, of institutional mediation is abandoned in favor of the politics of the strongest and richest.*

Keywords: *Americanism, capitalism, Gramsci, materialism, social control.*

Introducere

Această contribuție discută despre „americanism” într-un sens specific politico-social, deoarece termenul cuprinde și alte forme culturale, de la muzică la literatură, de la economie la filosofie, de la sociologie la antropo-structuralism, de la cinematografie la arte și nu numai. Această contribuție nu încearcă nici măcar să rezume un caleidoscop atât de vast încât a trezit lumea occidentală cel puțin din secolul al XIX-lea. Aici, sfera politică este abordată, însă îl vom omite pe Gramsci, deoarece scrierile sale pe această temă necesită o analiză exclusivă. Este demn de remarcat, totuși, că termenul „America” din scurtul meu itinerariu se va referi

întotdeauna la Statele Unite, un loc puternic emblematic în istoria noului continent, cel puțin în zonele sale nordice.

Democrația în viziunea lui Alexis de Tocqueville

Pentru a începe o discuție mai potrivită, numele lui Alexis de Tocqueville este în continuare relevant. În lucrarea sa fundamentală, *Despre democrație în America*¹, el studiază structura civilă și obiceiurile unei experiențe politice inovatoare, dar și o alternativă la frământările Revoluției Franceze.

Analiza aristocraticului călător francez se concentrează asupra Americii ca model centrat pe libertate și demo-

crație, asociere ce a fost negată de un mare gânditor politic precum Robespierre. Și dacă pentru Tocqueville libertatea, în coerență cu modul de a gândi a primelor colonii engleze din America de Nord, este semnul coexistenței unui sistem politic nu întrutotul compatibil cu valoarea individului, democrația este sufletul instituțional pentru echilibrarea puterilor și a diferitelor grupuri etnice, între principiile și religiile diverse ale populațiilor cvasi-pioniere de pe pământul american; în rest, în SUA, discriminarea împotriva negrilor și latino-americanilor rămâne o problemă deschisă.

Însă esența lecției lui Tocqueville rămâne riscul domniei majorității, ca instaurare a puterii de către o clasă socială numeric dominantă în parlamente și reproducerea unui sistem rigid, surd la dezbateri și tendențial dominant. Tocmai această preocupare, niciodată pe deplin depășită, se află în centrul observației la Guglielmo Ferrero, un istoric meticolos al Romei antice, dar extrem de atent la lumea nouă, aflată în perioada de trecere între secolele al XIX-lea și al XX-lea, pe fundalul unei iubiri sincere pentru libertate și pace².

Guglielmo Ferrero și evoluția democrației americane

Guglielmo Ferrero, ginerele lui Cesare Lombroso, a vizitat America chiar înainte de 1913, anul volumului său substanțial despre America de Nord și de Sud, și a evidențiat complexitatea Statelor Unite. A fost o

abordare în care a arătat diferența dintre Europa și statele guvernate de un capitalism care a provenit direct din liberalismul secolului al XIX-lea. Particularitatea Statelor Unite, așa cum este expusă în cartea fundamentală *Fra due mondi*³ / Între două lumi, este prevalența informalității în relațiile sociale și funcțiile statului, atât pragmatică prin natura sa, cât și puțin dependentă de birocrăția de tip european. Economia americană – potrivit lui Ferrero – a beneficiat astfel de o accelerare marcantă a producției și comerțului, favorizând totodată circulația mai largă a banilor și modernizarea profesiilor într-un context al fericirii emergente și răspândite, deși în expunerea dialogică a autorului nostru, bogăția singură nu este suficientă pentru bunăstarea unui popor. Totuși, Ferrero, poate sub influența lui Lombroso, în repetate și aproape sigur imaginare discuții pe puntea unei nave, definește SUA ca o „societate cantitativă”, în contrast cu prevalența spiritului, esteticii și frumuseții în tradițiile europene, apropiate de dezastrul Primului Război, și adaugă:

„Toleranța americană este copilul materialismului. Indisciplina – se spune – alcoolismul, ratele ridicate ale criminalității și divorțurilor... Dar viața este o cascadă învolburată, nu o fântână a unei grădini de vis: dezordinea [...] este doar impulsul cu care se deplasează din trecut în prezent”⁴.

Într-un proces atractiv născut din ruptura dintre trecut și prezent, puterea presei îl lovește și pe Ferrero, în timp ce într-o altă lucrare⁵ vede Statele Unite ca o putere economică

și militară majoră, stăpână a celor mai avansate tehnologii și capabilă să influențeze viața statelor și popoarelor de-a lungul secolului al XX-lea, asemenea unei noi Rome imperiale. Astfel, istoricul nostru este printre primii care se opresc să examineze cu atenție atât structura de tip non-castă a politicii americane, cât și influența puterilor și intereselor asupra lumii industriale; însăși grandoarea „zgârie-norilor” – este un simbol al bogăției concentrate. Dar aceștia nu sunt bani inerti; dimpotrivă, Ferrero identifică natura funcțională a relației dintre muncă și capital în America, de la marile afaceri la clasele de mijloc, la bănci și consum, toți factorii într-o lume în expansiune, în căutarea unor investiții constante și cu un recurs mai mare la utilaje decât în Germania, chiar dacă aici s-a investit în scopuri de război. Observațiile istoricului din Portici includ și atenția acordată numărului de femei angajate în producție (dar la Gramsci tema are o bază teoretică mai acută) și corelației strânse dintre producție și dezvoltarea socială, în crearea unui model politic de capitalism expansiv și consensual, sensibil la libertatea individuală în timpul liber și la fericire, care este menționată ca drept în Constituția SUA.

Talcott Parsons și triumful modelului democratic american

Nu este potrivit aici să revedem reflecțiile lui Gramsci în termeni comparativi, de la instituția Rotary la intoxicația alcoolică a muncitorilor și

contradicțiile din jurul femeilor; în schimb, merită să ne concentrăm asupra unor considerații ale sociologului Talcott Parsons (1902-1979), sociolog care a studiat lumea americană. El a subliniat atât imposibilitatea depășirii conflictelor civile, cât și necesitatea atenuării acestora prin mecanisme de integrare socială, libere de poziții dominante, și în cadrul unei logici de funcționalitate reciprocă între muncă și producție. Parsons scrie:

„Ordonarea relațiilor în acest context [sistemul social] este necesară pentru stabilitate, iar acest lucru se datorează existenței unor conflicte semnificative, potențiale sau latente. Prin urmare, problema luptei de clasă poate fi analizată luând în considerare aceste conflicte implicite și modalitățile prin care integrarea instituțională a sistemului reușește să contracareze mecanismele de control eficiente sau ineficiente”⁶.

Problema centrală este corelația dintre integrare și controlul social, dar controlul democratic, conform unui element structural tipic lumii americane, este atât de îndepărtat, fie de Marx, cât și de concentrarea puterii lipsită de funcționalism, adică de serviciul adus societății. Obiectivizarea sau raționalizarea acestui model de gândire funcționalist este promovată de utilizarea cunoașterii, înțelegerea ca o abilitate utilă, ca soluție la fiecare problemă, considerată în singularitatea și originea sa. În această cheie, rațiunea elimină orice loc eticii, dar rezolvă unitatea lumii americane în recunoașterea conceptelor de competență și protecție a sistemului.

Parsons referindu-se la aceasta scrie despre aplicarea practică a științei:

„Raționalitatea astfel înțeleasă [în scopul controlului democratic] depășește cu mult limitele științei în sens tehnic, fie că este pură sau aplicată. Omul de afaceri, supraveghetorul activităților productive și, în egală măsură, profesionistul neștiințific, cum ar fi avocatul, sunt obligați să caute să își îndeplinească atribuțiile într-un mod «mai bun», mai «eficient»”⁷.

Astfel, regula echilibrului american rămâne în corelația dintre cunoaștere și utilitate, ștergând toate formele de cunoaștere umanistă tipice tradiției europene. Pentru Parsons, America se bucură de o dimensiune a puterii intercontinentale, care nu este doar militară, tocmai pentru că se mișcă pe linia raționalismului social, matricea unei eficiențe materiale fără egal - lumea expertizei și a așa-numiților „experti” – o noțiune care a devenit acum o „credință”, mai ales în limbajul mass-media. Aici, *bildung*-ul *göethian*⁸ este înlocuit de practica și organizarea economiei, văzută ca o valoare indispensabilă, în timp ce propaganda de orice fel fragmentează autonomia individuală în singularitatea cetățenilor, copleșiți de o practică aproape spontană, imperceptibilă sub masca progresului obiectiv, și de o publicitate comercială neobosită, care transformă subiecții pieței complet pasivi în cumpărători. De aceea, America găzduiește un concept de putere care se definește global ca ordine și intern ca avere, în sensul succesului. În acest scenariu, doar președinția lui Kennedy, care s-a

încheiat cu vărsare de sânge, a făcut posibilă o anumită educație privind egalitatea persoanelor de culoare, un concept care a fost acum pierdut din vedere în politica americană, în ciuda eforturilor duse până la sacrificiul suprem de Martin Luther King. În secolul XXI, după atacul reușit al fundamentalismului islamic asupra Turnurilor Gemene din New York, SUA și-au relansat politicile mai „musculare” odată cu Războaiele Arabe din Golf. Ulterior, mai ales după președinția lui Barack Obama, a început o distanțare progresivă de Europa. Astăzi, sub Trump, în urma unei serii de poziții improvizate și rapid schimbate, președintele SUA aproape că nu se mai angajează cu țările occidentale ale bătrânului continent, considerate aliați prezumtivi, vicleni și nesiguri⁹. Mai ales odată cu al doilea mandat al lui Trump, ideea unei ordini mondiale revine, dar sub o înfățișare lipsită de o politică externă reală, sfâșiată între spectacol și amenințarea cu forța. Iată-ne deja în mijlocul crizei acelei cosmopolis americane care, imediat după al Doilea Război Mondial, apărea ca o insulă primitoare cu resurse infinite și o economie puternică gata de reconstrucție în Italia și Germania. În declinul latent al secolului XXI¹⁰, spiritul fordismului s-a estompat în mare măsură, chiar și ca memorie istorică, marginalizat de o militarizare a relațiilor internaționale, în special cu cele mai tulburi state islamice ale decolonizării, dar și de conflicte sociale interne, puțin recunoscute oficial și gata să se sublimeze în recurgerea la

arme personale și ura împotriva tinerilor sau a celor „diferiți”, de la persoanele de culoare la imigranții „latino” aflați ilegal în SUA. America și-a schimbat fața, iar armele sale, folosite în atâtea războaie din Orientul Mijlociu, au întărit, chiar și în comparație cu bombardarea Iranului, instinctul pentru deținerea propriului armament, menit să elimine inamicul, fie el real sau imaginar; nu mai există negocieri, medieri diplomatice sau respect pentru indivizi, într-o ofuscare totală a eticii sociale a dialogului.

Privind în urmă la anii Războiului Rece și ai descurajării nucleare, nu au existat încercări de soluții militare la diversele crize internaționale și nici măcar în cazul rachetelor sovietice din Cuba nu s-a ajuns la o confruntare, în ciuda amenințării lui Kennedy. Aceasta a fost rezolvată în câteva ore odată cu întoarcerea navelor și rachetelor rusești și revenirea la gânduri pașnice. Dar Kennedy și noua sa frontieră au fost doar un episod; politicile sale ulterioare au fost puternic caracterizate de războaie de tot felul și cu orice motivație, de la Vietnam la lupta împotriva islamismului și dobândirea de către americani a rolului de gardian înarmat, cu puține recurgeri la lege și o demonstrație preponderentă a forței armate. Abia în cele două mandate ale lui Clinton am văzut încercări de a reînnoi un *New Deal* - este inutil să vorbim despre bunăstare în America - care au fost apoi măturate de așa-numita globalizare, care a dezorientat complet forțele din jurul NATO, și a afectat puntea de dialog, care acum pare atât de de-

pășită dintre Atlantic și Europa. În Statele Unite, personalizarea politicii și competiția acerbă, directă, pentru Casa Albă au prins încet și constant rădăcini. Acesta era un obiectiv răvnit atât pentru democrați, cât și pentru republicani, care cheltuiau - și continuă să cheltuie - sume masive de bani în campaniile electorale. Scopul a fost și este în continuare delegitimizarea adversarului, chiar exploatând orice acuzații penale împotriva candidatului advers, pentru a obține o poziție dominantă, împiedicând în același timp femeile să intre la Casa Albă.

America și noua ordine mondială: o reinterpretare a democrației de către Donald Trump

America a devenit astfel o altă Americă, mereu concentrată pe propriile interese, chiar cu prețul ignorării ONU și dezorientării NATO, chiar dacă acesta rămâne operațional. Dar SUA au pierdut și simpatia și curiozitatea multor tineri, care și-au îndreptat speranțele pentru un viitor mai bun în altă parte. Locurile de muncă și salariile mari ale fordismului au dispărut în favoarea unei bogății colosale concentrate, fără a ține cont de cei mai puțin înstăriți și fără a acorda atenția cuvenită dezvoltării sociale. În același timp, piața începe să utilizeze reguli care nu numai că nu reflectă politica, dar tind să diminueze însăși funcția statalității. Astfel, se nasc noi oameni bogați, în mare parte lipsiți de cultură, inclusiv de educație socială, iar dualismul dintre opulență

și sărăcie se consolidează, cu prăpastii de inegalitate în exercitarea cetățeniei. Politica, acum marginalizată situată sub influența marelui capital și a înaltei finanțe, are nevoie de sprijin economic, dar, mai presus de toate, de manipularea conștiinței larg răspândite, prin propagandă mediatică capabilă să-i facă pe oameni să creadă ceea ce vrea ea. Astfel, caracterul Americii de societate deschisă se pierde continuu, iar greutatea pieței bursiere, noul termometru universal al capitalismului financiar, crește. Pe scurt, se conturează o lume mai materialistă și utilitară, fără doctrinele programatice modelate după Kennedy și, într-o oarecare măsură, Obama, și fără securitatea socială propusă de viziunea asupra lumii a grupurilor conducătoare coezive, înzestrate cu o capacitate mai mare de autocritică sau cel puțin de autoreflexie. Astăzi, critica este făcută de marii actori de pe marele ecran și de cei mai vocali membri ai culturilor și mișcărilor ecologiste legate de problemele de gen. Persoanele de culoare dezmoștenite constituie încă o lume separată, adesea obiect al neîncrederii și, în orice caz, nedestinată centralității sociale, cu excepția cazurilor flagrante și minoritare ale divertismentului, jazz-ului sau sporturilor olimpice. America își pierde coerența și securitatea, pierzând în același timp din vedere legătura necesară dintre bogăție și democrație. Între timp, chiar și cercetarea spațială își pierde farmecul umanismului tehnologic al primului scurt pas pe Lună (1969) și cade în mâinile întreprinde-

rilor capitaliste cu intervenția unor sume private, sau chiar individuale, uimitoare, un anunț trist al umbririi autonomiei științifice a cercetării naționale și, în același timp, al unei alterări istorice a valorii producției: producția de bunuri de consum se contractă tacit, chiar și cu o anumită acceptare a acelei mentalități minimaliste și defetiste, care ani de zile a plasat China drept așa-numita prima „fabrică a lumii”.

În secolul XXI, vânzarea de energie pe o piață mai mult sălbatică decât liberă oferă mult mai mult decât fabricarea de bunuri manufacturate, alimente de calitate sau medicamente. Chiar și petrolul antic este acum energie, prețurile nemaifiind controlate de statele individuale. Mai mult, mașina emblematică a lui Ford începe să dispară de pe prețurile de pe piața bursieră, odinioară jubilante și acum fluctuante, provocând temeri incalculabile în rândul muncitorilor - o altă devalorizare a forței de muncă - și posibilitatea unei noi acumulări prin descentralizarea fabricilor către țări mai sărace, cu salarii înjumătățite. Dar întregul sector auto, electric sau cu ardere internă, se micșorează, atât în fabricile-mamă, cât și în sectorul aferent pieselor de schimb și serviciilor; acest lucru duce la un declin al mentalității industriale care marcase tranziția Statelor Unite de la o agricultură aproape bazată pe sclavie la industria modernă, prerogativa părții nordice a acelei țări, adevărata forță motrice a bogăției răspândite și a cercurilor de afaceri și comerciale din întreaga lume. Această veritabilă

mutație modifică profund caracterul laturii celei mai luminoase și captivante a Americii, trecând de la imaginea unui univers vast, receptiv, atent la productivitate, precum și la o sensibilitate etică și religioasă răspândită, deși nu predominantă, la o fază de criză civilă greu de perceput. Cea mai gravă, mai ales pentru că este cea mai frapantă, a fost asaltul asupra Parlamentului SUA după sfârșitul primului mandat al lui Trump. În totală ignorare a votului democrat, Trump a continuat să inflameze cele mai rele elemente ale concetățenilor săi cu teoria fraudei electorale, transformându-se astfel într-o victimă, în liderul care era cu adevărat. Acest lucru a declanșat și un decalaj politic din ce în ce mai evaziv, poate și datorită anumitor fragilități ale lui Biden și a autopromovării mute în favoarea lui Trump în rândul judecătorilor pe care el însuși i-a promovat. Odată cu actualul al doilea mandat al acestui președinte neînțelept din punct de vedere politic, primele semne ale unei crize și ale declinului substanțial al țării se simt chiar și în universitățile unde învață copiii familiilor înstărite. Zvonurile despre decăderea Americii, în principal din cauza slăbirii unei clase conducătoare deja fragile, ostilă față de negri și din ce în ce mai predispusă la protestele „președintelui-șef” sunt din ce în ce mai auzite și în universitățile urmate de copii celor mai bogați. Țesătura socială se destramă, iar în administrațiile publice este în desfășurare o campanie tăcută de reducere a personalului împreună cu o politică anta-

gonică față de ziarele cu o îndelungată tradiție democratică. La urma urmei, pentru a promulga o lege, Trump nu are nevoie decât de un pix și un registru de laude, unde poate semna, în termeni de triumf personal, un decret imediat aplicabil, născut din imaginația autoritară a unui președinte fără profil național. Cea mai mare legitimitate a sa este promisiunea de a-și face țara din nou puternică, iar curând devine clar că noțiunea de putere are acum o față nu atât militară, consolidată de-a lungul secolelor, cât economică, a bogăției materiale sporite sub formă de dolari care vor fi colectați prin acte guvernamentale și financiare pentru a fi folosiți în beneficiul președintelui.

Parlamentul rămâne într-un colț întunecat, parțial din cauza crizei de idei și alianțe a democrațiilor, iar poziția lui Trump în SUA apare din ce în ce mai mult ca un primat al posesiei: a putea avea sau a crede că ai. Aceasta alimentează agitația maselor populiste, adică a celui segment al populației și a clasei de mijloc joase materialiste, sau a imigranților mai mult sau mai puțin ilegali, preocupați de ei înșiși, susținând un conservatorism economic și posesiv, care se reflectă și în adevărata și incommensurabilă bogăție a industriilor comunicațiilor și electronicii. Ideologia „reîntoarcerii la măreție”, în plus, surprinde credulitatea naivă a oamenilor cu promisiuni imposibil de respectat și, prin urmare, din ce în ce mai mult forțați să ridice și mai sus miza, ca într-un joc de poker lipsit de raționalitate și destinat să amplifice înșelă-

ciunea pe care se bazează. Responsabilitatea pentru această goană spre îmbogățire, despre care Trump susține că s-a pierdut în trecutul recent, este întotdeauna atribuită unei figuri sociale abstracte a „celuilalt” sau chiar alterității civile prin excelență: sud-americanii de culoare, mereu „inactivi”, culturi queer (deși cuvântul englezesc înseamnă pur și simplu „excentric”) și esența identităților și diferențelor de gen, adesea nuanțate de căutări anxioase ale conștiinței de sine. Dar mult mai mult decât aceste schimbări profunde din țesătura socială americană, faza dificilă a constituționalismului democratic american cântărește greu, adesea victima desemnată a forțelor care nu se gândesc la politici de echilibru, ci își propun să prevaleze prin omiterea atât a regulilor, cât și a conceptului de diversitate. Trump este modelul arogant al acestui populism zdrențuit, lipsit de obiective, legi și tradiții concrete. El a devenit imaginea model a unui om posesiv care aspiră să fie omul puternic, mai degrabă decât să-și onoreze funcția prezidențială. Acest lucru se datorează parțial faptului că Trump însuși cunoaște doar meseria de maestru și o practică chiar și cu angajați sau colaboratori care, dacă nu sunt de acord cu politicile sale, se confruntă cu marginalizarea, dacă nu chiar cu concedierea. Prin urmare, teama de a pierde poziții sociale profitabile este răspândită în America, iar cea mai presantă preocupare nu este atât viitorul, cât conceptul unui viitor întruchipat în dezvoltare - adică permanența unei intimități capabile să se

protejeze și să se conserve prin intermediul banilor. Trump însuși este emblema unui conservatorism care este și violent, iar în responsabilitatea sa publică este neatent la dezvoltarea societății în ansamblu, în diversificarea și rolurile sale, de la producție la comerț, de la alianțe la relațiile cu lumi noi, de care totuși se apropie. Cazul unei Chine puternice este valabil doar în ceea ce privește avantajul imediat, anti-rus. În această viziune a capitalismului, niciodată liberală și fără paralelă între creșterea și dezvoltarea generală a țării, Trump rezolvă problemele interne cu proceduri gestuale, dând astfel impresia de eficiență care exclude însă discuția, expertiza, negocierea politică și, în general, toate funcțiile parlamentare și toată productivitatea democratică a reprezentării.

Și mai limitată este atenția președintelui american față de lumea internațională, în mijlocul unui conflict între dorința sa de a apărea ca marele pacificator în fiecare arenă politică și abandonarea reală a principiilor, sau cel puțin a practicii dialogului, în ministere și societatea civilă. Președintele se mulțumește cu ciuful său amuzant, care promite bogăție pentru America și, în paralel, organizează numeroase întâlniri ceremoniale în faimosul „Birou Oval”, unde, însă, tot „Președintele” este cel care decide totul, adesea încântându-se de decorul teatral al delegațiilor internaționale sau de ucenicii participanți ai vrăjitorului populist american. Acum, scopul lui Trump este doar o combinație de forță militară, invocată cu

imagini mic-burgheze, și pacificare prin echilibre fictive, teatrale, așa cum s-a întâmplat cu Putin. Acestea sunt, în realitate, neproductive sau pline de reproșuri la adresa Europei, astăzi adevăratul său dușman, pentru că este, până la urmă, o școală a parlamentarismului și a apărării pluralismului și a disidenței raționale. Cu aceeași abordare de tipul „ia-o sau lasă-o”, Trump își propune să folosească Israelul ca o oportunitate de a-și etala mușchiul politic – fosta mare putere – în urmărirea unui succes care să contrabalanseze inacțiunea forțată în cazul Ucrainei, unde întregul guvern american demonstrează o incapacitate de a înțelege problemele, abordările și prudența tipică guvernelor competente. Mai mult, această configurație de „sunet și lumini”, sau spectacole televizate fără rezultate concrete în restabilirea păcii și a valorii vieții, întărește convingerea tot mai mare că președinția lui Trump este dedicată unei absorbții absolute în sine, dar una care nu se bazează exclusiv pe puterea propagandei. De fapt, încă din mandatul său anterior, era clar că actualul președinte american urmărea coroana de lider incontestabil, un Napoleon modern, mai degrabă decât persoana responsabilă pentru o platformă politică. Primul mandat al acestui republican s-a încheiat cu o înfrângere pe care nu a atribuit-o niciodată incertitudinii electorale reale; al doilea mandat i-a demonstrat zilnic aspirația de a fi câștigătorul de drept. Exercițarea zilnică a unei puteri pe care o cunoaște doar ca decizie și pierderea unei stra-

tegii de dezvoltare se reflectă și în limbajul său pseudo-economic, concentrat în primul rând pe dobândirea de poziții avantajoase pe piață, apropiate de vechile chirii. Trump își încredințează statura de bogat și puternic zgârie-norilor, turnurilor, cum se spune în SUA, conform unei mentalități vechi care plasează înălțimea fizică drept loc al comenzii și care caută în figura superioară al șaptelea cer al direcției ireversibile: o versiune cinematografică a superiorului non *recognoscens*, pentru că Trump președintele este cel mai înalt dintre toți, iar atunci când nu este în măsură să-și motiveze în continuare voința ineluctabilă, devine chiar intermediar al lui Dumnezeu – a spus asta de mai multe ori după a doua sa alegere – demiurg și delegat al unei stăpâniri bazate nu pe rațiune, ci pe credință, prin urmare incontestabilă, așa cum susține adesea acest președinte-stăpân.

Intruchiparea mentală a acestei poziții supreme și înalte rezidă în „tumul” său, o proprietate imobiliară care este atât un simbol neo-medieval, cât și un templu modern al unui lucru material și proprietar. Același spirit de politică și acumulare lipsit de circularitate socială – semnul distinctiv original al capitalismului american – este planul de a transforma ruinele palestinieniene într-o coastă de hoteluri de vacanță, deci ciment și alte venituri: pentru acel popor, nimic. Și apoi vine revenirea la vechiul sistem de tarife, un instrument fundamental extorcant pentru a subjuga piața nu la valorile reale, competitive și promoționale ale schimbului (Piața Comună s-a născut tocmai pentru a

elimina tarifele dintre țările prietene), ci la artificii frontierei care trebuie protejată, acum o oportunitate prețioasă pentru triumful unei practici protecționiste a unui proprietar de pământ, care comprimă orice idee de integrare economică și comerț cosmopolit sub o taxă arhaică. Trump transformă comerțul internațional în reguli care favorizează partea contractantă privilegiată din contract, care este și stăpânul teritorial, așa cum s-a întâmplat în Italia pre-unificare și uneori chiar post-unificare. Activul care contează este imobilul, „lucrul” care generează bani, iar diferența de valoare *versus* calitate a bunurilor schimbabile este compensată de un impozit, o taxă care corespunde exact opusului specificității averii mobile și valorii sale ca instrument circular de schimb, liber și neprotejat. Piața și însuși rolul capitalului sunt astfel forțate să se falsifice, să privilegieze renta. Rentele, o formă antică de achiziție precapitalistă, reapar în SUA de astăzi, o țară care există acum fără expansiune socială, alegând dominația necalificată în detrimentul participării la piața globală diferențiată a secolului XXI și al schimbului pașnic. Rentele, ca într-un film filmat invers, redevin centrul unei politici de imobilitate armată și neproductivă. În același timp, genul de ascensiune socială pe care locurile de muncă și expertiza industrială și științifică americană o reprezentau odată o aspirație și o speranță universală a stagnat, iar chiar și cercetătorii de top din universitățile americane încep să se retragă în Europa, fie și numai pentru o mai mare libertate de

gândire și disponibilitatea finanțării, independent de un „șef” care seamănă din ce în ce mai mult cu un despot deghizat. Aceeași practică speculativă este acum agravată de tarifele la medicamentele vândute de SUA, o suprataxă care distruge cu adevărat viața biologică din corpurile celor care suferă de boli grave sau pandemii. Aici, chiar și știința despre care vorbea Parsons a devenit un interes personal, o speculație cinică, oarbă și fără minte, și chiar utilizarea electronicii în informatică și în industria auto presupus nepoluantă rămâne o perspectivă de angajare promițătoare pentru mulți, în timp ce așa-numita Inteligență Artificială pune deja mii de muncitori pe străzi, chiar și în Europa. Acest scenariu al bogăției hiperconcentrate, confruntată cu un consum din ce în ce mai restrâns și afectată de inflația monetară, își lasă deja amprenta asupra democrațiilor europene, unde cheltuielile, până acum, au însemnat investiții, creșterea calității vieții și fericirea socială. Aici trebuie să ne întrebăm dacă putem continua să vorbim despre Occident, cu toată complexitatea și pluralitatea sa fascinantă, fără să ne temem că progresul va fi alimentat doar de arme, folosite în prezent în diferite părți ale globului sau pur și simplu jonglate. Și dacă astăzi în New York primim cu brațele deschise un primar democrat de origine arabă și cu înclinații socialiste, acest lucru tot nu este suficient pentru a vorbi despre o inversare a tendinței.

Traducere din limba italiană
realizată de Sabin DRĂGULIN

Note

- ¹ Această lucrare este încă în centrul studiilor de specialitate; versiunea sa italiană există în diverse ediții. În limba română recomand ediția publicată la Editura Humanitas, București, 2017.
- ² Numărul scrierilor și conferințelor acestui intelectual din Portici care a călătorit prin lume este vast. Scrierile sale sunt redactate într-un limbaj strălucit, deși unele dintre viziunile sale curajoase s-au poziționat mai mult spre protestul cult și utopic decât spre depășirea conflictelor în desfășurare.
- ³ G. Ferrero, *Fra due mondi*, Treves, Milano, 1913.
- ⁴ *Ibidem*, p. 177. Puntea de suspensie a autorului nu este între paranteze.
- ⁵ G. Ferrero, *Le génie latin et le monde moderne*, Bernard Grasset, Paris, 1917.
- ⁶ T. Parsons, *Società e dittatura*, il Mulino, Bologna, 1956, p. 11.
- ⁷ *Ibidem*, p. 18.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

FERRERO, G., *Fra due mondi*, Treves, Milano, 1913.
IDEM, *Le génie latin et le monde moderne*, Bernard Grasset, Paris, 1917.
GRAMSCI, A., *Quaderni del carcere*, Q. 22 (V), (ediție îngrijită de) V. Gerratana, Einaudi, Torino, 1975. Varianta în limba română este GRAMSCI, A., *Caietele din*

- ⁸ Bildung, un concept cheie în filosofia și educația germană, este strâns legat de operele lui Johann Wolfgang von Goethe, pe care îl regăsim cu precădere în romanul său „Wilhelm Meister”. Bildung se referă la un proces de autocultivare și dezvoltare personală care pune accentul pe armonizarea minții, inimii și identității unui individ în cadrul societății. Nu este vorba doar despre dobândirea de cunoștințe, ci implică o transformare mai profundă a sinelui, promovând atât maturizarea personală, cât și cea culturală. (n.tr.)
- ⁹ Despre această temă recomand R. Hofstadter, *L'odio per gli intellettuali*, LUISS, Roma, 2024; dar ediția originală a apărut cu mulți ani înainte.
- ¹⁰ Mă refer la două eseuri ale lui C. H. Kupchan, *La fine dell'era americana*, il Mulino, Bologna, 2003 și *Nessuno controlla il mondo*, Il Saggiatore, Milano, 2013.

închisoare, Caietul 22, (ediție îngrijită de) Sabin Drăgulin, Ioana Cristea Drăgulin, Angelo Chielli, Editura Timpul, Iași, 2025.

HOFSTADTER, R., *L'odio per gli intellettuali*, LUISS, Roma, 2024.
KUPCHAN, H.C., *La fine dell'era americana*, il Mulino, Bologna, 2003.
IDEM, *Nessuno controlla il mondo*, Il Saggiatore, Milano, 2013.
PARSONS, T., *Società e dittatura*, il Mulino, Bologna, 1956.

De la Étienne de La Boétie la Václav Havel O incursiune în înțelegerea naturii regimurilor „tiranice”

[From Étienne de La Boétie to Václav Havel
An exploration into the nature of “tyrannical” regimes]

Mihai-Ion GRECU

Abstract: *In the Western intellectual tradition there are several treatises about tyranny and its regimes. The understanding of this kind of regimes was, to a certain point, a central theme in political philosophy. However, there are few works that go beyond the actual surface of the subject. As I intend to argue, Étienne de La Boétie’s Discourse on Voluntary Servitude and Havel’s The Power of The Powerless are two critical standpoints on tyranny, that build-up on a comprehensive analysis of human nature. The main purpose of the following article is to demonstrate how the nature of the tyrannical regimes cannot be grasped in absence of a certain view on human nature. From Étienne de La Boétie reflections on the duality of human behaviour to Havel’s idea of a fictional pact between people and the regime, both inquiries are brought together by the consideration that people cannot thrive in freedom without a government based on human rights.*

Keywords: *post-totalitarian system, fictional pact, habit, human nature, natural rights.*

Introducere

Étienne de La Boétie și Václav Havel sunt doi scriitori și, în esență, doi observatori ai fenomenului politic din epoci foarte diferite. Această asociere, care stă la baza articolului de față, poate părea - pe bună dreptate - arbitrară. Ce-i poate reuni pe un scriitor francez de secol XVI, și pe un dramaturg, disident anticomunist, ce va deveni ulterior șef de stat? Răspunsul ar fi că o lectură atentă a textului cu accente retorice *Discurs*

despre servitutea voluntară al lui La Boétie și a eseului *Puterea celor fără de putere* al lui Havel, care, deși despărțite de o perioadă de mai bine de patru secole, descriu cu acribie natura regimurilor, pe care am putea să le numim „tiranice”. Ele aduc, în moduri diferite, contribuții esențiale în teoria politică și la înțelegerea naturii puterii.

Dacă unele detalii ce compun viața lui Boétie sunt parțial obscure, până și *Discursul* fiind publicat postum de către prietenul său bun Michel de

Montaigne în 1575, detaliile vieții lui Havel sunt foarte bine documentate, de la trecutul ca opozant al regimului comunist, și până la ascensiunea în funcția de șef de stat. În opera sa din perioada disidenței, *Puterea celor fără de putere* ocupă un loc special. Eseul reprezintă analiza sa cea mai rafinată a ceea ce el a numit sistemul „post-totalitar”, investigând, de asemenea, natura mișcării disidente și a mecanismelor puterii din interiorul regimului comunist.

Discursul lui Boétie este o încercare de a înțelege care e „starea” care alimentează regimurile tiranice, care sunt resorturile prin care un tiran se menține la putere, în ciuda evidentului rău pe care îl instaurează regimul său. Abundența surselor antice, citate în corpusul eseului acestuia și absența unei referiri directe la prezentul lui, sunt factori care au întreținut prestigiul acestei scrieri, dându-i un caracter universal, sporind, în același timp, confuzia referitoare la scopurile tratatului.

Obiectivele celor două texte care, deși vizează tipuri de regimuri politice diferite – căci tirania unui singur om avută în vedere de La Boétie nu se poate compara cu sistemul totalitar care impune tirania unei idei prin mijloace tehnice infinit mai subtile – sunt identice. Demersul este același: explicarea tiraniei fie ea de tip monarhic la Boétie, fie ea ideocratică la Havel.

Firul călăuzitor care ne poartă de la Boétie la Havel trece inevitabil prin întreaga tradiție a gândirii politice occidentale. Un scurt și nesatisfăcător excurs în istoria modelului poli-

tic al tiraniei va fi necesar pentru a înțelege originalitatea considerațiilor lui Boétie și posibila legătura cu reflecția lui Havel.

Tirania ca model politic

Simpla observare a diversității regimurilor politice impune, pentru înțelegerea lor, o riguroasă clasificare. Clasificarea în Antichitatea greacă avea ca scop, în primul rând, aflarea celui mai bun regim deci, o implicată ierarhizare. Cele două criterii avute în vedere de Aristotel erau, așadar, numărul celor care dețin puterea și scopul guvernării lui/lor. În această schemă conceptuală, tirania reprezintă un regim în care puterea este exercitată de unul singur și guvernarea este îndreptată către bunăstarea sa. Ceea ce îl plasa în categoria regimurilor rele, transformându-l chiar în cel mai periculos model politic.

Distincția aristotelică a fost preluată de toți gânditorii care au scris despre fenomenul politic, adăugând nuanțe foarte diverse. Însă, înțelegerea tiraniei ca atare a rămas destul de limitată. Primul gânditor, anterior lui Aristotel, care încearcă o analiză care să străpungă suprafața modelului tiranic este Platon. Creionând o teorie a succesiunii regimurilor politice, el nu se rezumă la simpla distincție unul-câțiva-toți (majoritatea), ci construiește un tipar cetățenesc asociat fiecărui regim politic. O abordare psihologizantă, ce poate fi regăsită în ideea de „*principiu al regimului*” elaborată de Montesquieu.

Teama este la Montesquieu principiul-resort al despoțiilor – echiva-

lentul tiraniilor în gândirea lui – aceste regimuri, în care guvernarea nu are o bază legală.

În același registru, al descoperirii fundamentului tiraniei, trebuie integrat și *Discursul* lui Étienne de La Boétie. Dacă filosofia politică de până atunci vedea tirania ca pe o degenerare cumplită a monarhiei, La Boétie le tratează, în schimb, împreună, sugerând implicit că monarhia înseamnă tiranie. El va fi primul care să pătrundă în dimensiunea profundă a tiraniei, reducând până la îndistincție – aspect hotărâtor radical – monarhia de tiranie. Această considerație că, guvernarea unui singur om duce iremediabil la tiranie, aruncă cititorul în miezul gândirii politice moderne.

Natura umană între libertate și servitute

Discursul despre servitutea voluntară abordează, printre altele, problematica dualității naturii umane. La Boétie pleacă de la premisa gândirii dreptului natural, că omul este prin natura sa liber, și că, pornind de aici, se pot fundamenta anumite drepturi naturale, care nu depind de o autoritate politică și, pe care ele o transcend.

Lavinia Stan sugerează că una dintre consecințele tratatului lui La Boétie este de a valorifica drepturile naturale – care vor sta la baza noțiunii de drepturi ale omului – în opoziție cu abuzurile de putere ale tiraniei¹. O moștenire pe care și Havel o va prelua în încercarea de a demasca eșafodajul de minciuni pe care se

baza regimul comunist, concretizată prin faimoasa Cartă 77.

Ideea că omul este de la natură liber reprezintă, așadar, un punct esențial al eseului. Dar, în analiza tiraniei, La Boétie folosește în mod curent noțiunea de servitute, înțeleasă ca exact opusul libertății. Iar întrebarea care se ridică de la sine, – întrebare la care Boétie încearcă să răspundă –, este: ce-l aduce pe om în „lanțuri”?

Servitutea ne spune Boétie are două cauze majore: constrângerea și obișnuința (sau *adaptarea* cum o va numi mai târziu Havel). În această logică, tiraniile se instituie în trei feluri: prin consimțământul supușilor, prin constrângere armată și cele pe cale ereditară.

În tiraniile instituite de constrângerea armată, tirania este de natură preventivă; ea are menirea de a asigura stăpânirea noului suveran asupra populației. În schimb, tiranul care ajunge prin voința poporului la putere, forța care, de asemenea, îi menține în viață regimul, căci: „*De unde are atâția ochi pentru a vă spiona, dacă nu i-i dați chiar voi? De unde are atâtea mâini pentru a vă lovi dacă nu de la voi? Cum să aibă altă putere dacă nu prin voi [...]*”², declanșează o tiranie pentru a înlătura complet amintirea libertății. În acest punct, al considerațiilor lui La Boétie survine *obișnuința*.

Între *obișnuință* și *natură*, La Boétie o vede pe cea dintâi ca fiind decisivă pentru devenirea omului: „*[...] căci naturalul, oricât de bun ar fi, se pierde dacă nu este întreținut; și educația ne modelează întotdeauna*

după tiparul ei, în ciuda naturii”³. Obişnuinţa este pusă în discuţie şi în cazul sclaviei prin naştere. Este de presupus, consideră La Boétie, că omului căruia i se refuză prin naştere libertatea, va fi mult mai susceptibil decât oricare altul de a-şi trăi existenţa în servitute.

Raportul existent, deja problematic, dintre *obişnuinţă* şi *natură* este amplificat de un alt pasaj: „*Şi totuşi nu există moştenitor cât de risipitor şi de indiferent care să nu-şi arunce ochii câteodată pe registrele tatălui pentru a vedea dacă se bucură de toate drepturile succesiunii sau dacă nu s-a făcut ceva împotriva sa şi a predecesorului său.*”⁴. La Boétie lasă această porţiţă deschisă, a posibilităţii redobândirii libertăţii, ambiguizând şi mai mult relaţia dintre *obişnuinţă* şi *natură*.

Dacă în natura umană coexistă tendinţe opuse, cea de a fi liber, dar şi aceea de a urma: „*căile hranei ce i se dă*”⁵, libertatea are şi o dimensiune incontestabil politică, omul neputând trăi în afara cetăţii. Libertatea nu poate fi abstrasă contextului politic. Omul nu-şi poate cultiva libertatea în afara politicului. Ceea ce face ca tirania să fie un regim *artificial*, contrar naturii, este, cum arăta Étienne de La Boétie, tocmai esenţa lui liberticidă, bazată pe servitute.

Cum se combate tirania? – este întrebarea care apare natural, căci este o responsabilitate a cetăţeanului, de la care provine puterea autorităţii politice, de a sancţiona abuzurile ei. La Boétie propune ca leac pentru tiranie *nesupunerea*. Acest mod de a

contracara puterea arbitrară va fi nucleul a ceea ce se va numi teoria *rezistenţei pasive*.

La Václav Havel – de ale cărui idei ne vom ocupa în cele ce urmează –, din cauza unui context istoric nefavorabil şi a unui regim care nu tolera rezistenţa „pe faţă”, soluţia trebuia să fie alta. Sistemul politic trebuia să fie înfruntat înlăturând minciuna lui fondatoare – *ideologia*.

Sistemul post-totalitar şi rezilierea pactului ficţional

Care sunt, aşadar, deosebirile care despart regimurile politice avute în vedere de La Boétie şi pe cel avut în vedere de Havel? Prima parte a eseului *Puterea celor fără de putere* este dedicată tocmai acestei chestiuni. Sistemul „post-totalitar” - Havel numeşte în felul acesta sistemul politic al vremii sale nu pentru a sugera că el nu mai este totalitar, ci pentru a face distincţia dintre el şi sistemul violent şi intransigent al anilor ‘50, sistemul post-totalitar înlocuind *violenţa cu ritualul* – se desparte în mod fundamental de orice dictatură „clasică”.

Ruptura aceasta esenţială este dată de dimensiunea ideologică, care vrea să justifice sistemul: „*[...] o altă particularitate care distinge sistemul nostru de diverse dictaturi moderne: el are o ideologie disproporţionat de concisă, structurată logic, în general uşor de înţeles şi, în mod inerent, foarte flexibilă [...]* Îi oferă omului un răspuns gata pregătit pentru orice întrebare [...]”⁶.

Ideologizarea face parte dintr-un proces mai amplu, pe care am putea să-l numim de *ficționalizare* a relației dintre om și puterea politică. Havel pune în lumină acest proces dând exemplul aprozaristului care afișează în magazinul său o lozincă comunistă. La întrebarea de ce o face, – căci e clar că nu poate fi vorba de un manifest de credință - Havel răspunde că el participă la un ritual elaborat de acomodare la o realitate „aparentă” a regimului. Aparentă, deoarece, pentru aprozarist ca și pentru mulți alții, lozincile nu au nicio semnificație reală.

Pentru Havel, puterea regimului nu rezidă în forța mijloacelor de coerciție de care dispune, prin forța brută, ci tocmai prin aceste ritualuri la care „supușii” se conformează. Insi-nuându-se în viețile oamenilor, într-o măsură în care niciun alt regim nu o făcuse până atunci în istorie, regimul comunist, prin constituția sa, nu tolera vreo formă de opoziție politică. De aceea, rezistența față de regim începea în sfera „pre-politicului”.

Când observatorii occidentali descriau rezistența în fața sistemului comunist numind-o „disidență”, ei operau o împărțire artificială a societății, care lăsa impresia unei opoziții cu caracter politic, tolerată prin „bunăvoința” regimului. Însă, așa cum sugera Havel, demersuri de genul Cartei 77, nu erau orientate politic, ele erau mai degrabă direcționate social și îndemneau la *respectul față de lege*. Respectul față de lege este punctul central al criticii lui Havel la adresa sistemului post-totalitar.

Critica lui pleacă de la observația că niciun alt regim tiranic de până atunci nu dezvoltase o fixație atât de profundă față de lege precum cel comunist. Aspect paradoxal, deoarece el este regimul care se „îngrijora” cel mai puțin de respectarea propriu-zisă a legii.

De ce era atunci aspectul legal atât de important pentru sistem? Răspunsul este că legea făcea parte tot din ritualul regimului. O modalitate de a se legitima în fața cetățenilor era de a oferi aspectul legalității regimului, de a oferi impresia unei lumi ordonate. Astfel că, metoda cea mai facilă de a rezista sistemului era de a sublinia tensiunea lui internă. Demers care s-a materializat, mai ales, prin Carta 77. Cartă care a fost concepută pe fundalul Conferinței de la Helsinki din 1975, prin care statele semnatare – printre care s-au aflat și cele din blocul sovietic – se angajau să respecte drepturile omului, ea a survenit într-un moment tensionat de încălcarea a acestora de către regimul comunist cehoslovac.

Aceste încercări de a rezista regimului au fost cele care s-au materializat la „suprafață”, însă caracteristic acelor ani era bogata viață în „subterană”. Împinși de realitatea cenușie a regimului, cei mai mulți cetățeni au încercat să trăiască o viață dublă, în afara politicului, asumând o formă de a *trăi în adevăr*. Cărțile interzise circulau în samizdat, muzica era ascultată pe ascuns, Radio Europa Liberă prolifera în ilegalitate.

Ca și Étienne de la Boétie, Havel propune și el o încercare de a rupe

vraja regimul de tiranie, în cazul lui de a rezista sistemului post-totalitar. Modul în care regimul își extrage autoritatea este comparabil cu modul în care un autor de ficțiune pretinde cititorului semnarea unui pact de ficționalitate la intrarea în lumea creată de el. A trăi în adevăr - exprimarea autentică a *intenției reale a vieții* - este pentru Havel, aşadar, expresia a ceea ce am putea numi - în limbaj juridic - o reziliere a pactului de ficționalitate cu sistemul. Astfel începe „disidența”, de la împărțirea unei convingeri morale că unicul fundament pe care omul ar trebui să-și întemeieze viață este *adevărul*.

Ce s-a schimbat?

Tirania pe care a confruntat-o Havel este, așa cum am văzut, infinit mai subtilă decât cea descrisă de La Boétie. De la metodele de coerciție, mult mai rafinate și mai extinse, până la construcția teoretică ce însoțea constituția regimului, sistemul post-totalitar era extrem de greu de combătut.

Acest fundal ne îndreptățește întrebarea: *ce s-a schimbat?*. Căci este evident că - spre a lua exemplul oferit de Alain Besançon - poliția politică a țărilor Rusiei nu se putea compara cu structuri polițienești de tipul CEKA, și mai apoi precum cele ale KGB-ului⁷. Această comparație pune în oglindă un regim tiranic „clasic” și unul *modern*.

Am văzut deja că La Boétie subliniază contradicția internă a naturii omului, însă el nu-și pune problema

unei *mutații* pe care ar putea s-o suferi ea. Experiența totalitarismului (re)aduce, în schimb, la suprafață, vechea temă a dualității. Scopul declarat, urmărit cu consecvență de totalitarismele secolului al XX - lea era tocmai dorința de a crea un nou individ, de a rescrie natura lui. *Care a fost patul germinativ favorabil apariției unor asemenea mișcări de ruptură?* - întrebare esențială, care nu poate face abstracție de particularismul condițiilor istorice, politice și sociale ale dezvoltării diferitelor forme de totalitarism. Însă, există un anumit grad de generalizare care reunește aceste mișcări de sciziune - *criza omului modern*.

Criza omului modern este indisolubil legată de avântul dezvoltării tehnice în secolul XX. Pe urmele acestei noțiuni, Havel încadra tragedia regimului în care trăia într-o panoramă mai elaborată a „*crizei civilizației tehnice contemporane în ansamblu*”⁸. În prelungirea reflecțiilor lui Heidegger și Ortega y Gasset, el vede peisajul astfel: „*Criza profundă a identității umane, cauzată de <<viața în minciună>> și capabilă să genereze în mod retroactiv această viață, are, fără îndoială, dimensiunea sa morală: se manifestă, printre altele ca o profundă criză morală a societății. Un om care a decăzut de pe scara de valori a consumatorului, <<dizolvat>> în amalgamul spiritului de turmă civilizațional [...] este un om demoralizat*”⁹.

Sistemul post-totalitar se insera, aşadar, în vidul de semnificație, pe care viața omului înceta s-o mai aibă.

Prin puterea lui tutelară, el lua asupra-și toate deciziile care-l privesc pe om, scutindu-l de responsabilitatea asociată vreunei acțiuni.

La întrebarea *ce s-a schimbat?* – un răspuns posibil ar fi că omul și-a redefinit noțiunile referitoare la umanitate, scopul ei în general, și la libertate.

O reflecție a lui Havel, congruentă cu ceea ce spunea La Boétie despre obișnuință, este că mulți oameni care trăiau în regimurile comuniste renunțaseră de mult la ideea libertății, iluzionându-se cu credința că sistemul se va reforma, că va abandona deprinderile opresive și că, în fond, se va „liberaliza”. Iar viața lor va deveni, pe cale de consecință, mai bună.

Acest mod de a gândi, pe care La Boétie a fost primul să-l observe, este extrem de dăunător, pentru că el îndepărtează omul de la observarea naturii autentice a regimurilor tiranice: „reforma” este menită să simuleze schimbarea, să ofere aparența că regimul se adaptează la noile cerințe ale cetățenilor, însă esența lui rămânând nealterată. Esența lui era dată de disprețul față de nevoile cetățeanului, de subordonare față de niște structuri impersonale, și, în fine de „*autopropulsare*”.

Concluzie: apărarea libertății

Poate că moștenirea celor două tratate este, mai presus de orice, un elogiu al libertății. Libertatea este pentru La Boétie cel mai însemnat dar al naturii pentru om. Tirania este regimul care atentează la acest drept

natural, compromițând însăși natura umană. Bazându-se pe ideea că puterea vine de jos în sus, La Boétie revitalizează o teorie de sorginte antică, că omul nu poate trăi în afara cetății, că libertatea are și o dimensiune inevitabil politică.

Peste mai bine de două secole de la apariția *Discursului*, Benjamin Constant va face o distincție fundamentală în ceea ce privește noțiunea de libertate, adâncind reflecția unei întregi tradiții liberale. *Despre libertatea anticilor și libertatea modernilor* dezvoltă tensiunea dintre libertatea politică, caracteristică polis-ului antic, în opoziție cu libertatea modernă, prin excelență privată, ce se manifestă *față de* autoritatea politică. Concluzia lui Constant este că libertatea privată nu poate exista într-un regim în care cetățenii să fie indiferenți față de fenomenul politic.

Sinteza dintre cele două tipuri de libertăți – politică și privată – creează o națiune modernă ieșită din servitute. Pomind din acest punct, experiența secolului trecut a demonstrat, într-un mod tragic, că libertatea privată este imposibilă fără garanțiile puterii politice.

În continuarea acestei problematice, vitalitatea mișcării cehoslovace de disidență a constatat în a face clară imposibilitatea trăirii unei vieți în adevăr în prezența unui regim care îi înregimenta pe oameni în minciună. În faimosul caz al incriminării trupei de muzică rock The Plastic People of The Universe, moment declanșator al inițiativei Cartei 77, Havel scria că: „*Un sentiment real de solidaritate s-a trezit în oameni, iar ei și-au dat*

seama că a nu se ridica în numele libertăților altora însemna renunțarea voluntară la propria libertate [...]”¹⁰. Acest pasaj exprimă chintesența mișcării pe care Václav Havel a reprezentat-o.

Disidența a însemnat mai mult decât un interes trecător și partizan de a răsturna un regim politic; ea i-a legat într-un mod profund pe aderenții ei, a creat un climat moral de afirmare a libertății. „Oare aceste grupuri nu apar, nu trăiesc și nu dispar sub presiunea unei nevoi concrete și

autentice, fără a fi împovărate de balastul unei tradiții golite de sens? Nu este oare încercarea lor de <<a trăi în adevăr>> în mod coerent și un sentiment reînnoit al <<responsabilității superioare>> în mijlocul unei societăți indifferente, cu adevărat un semn al unui gen de reconstrucție morală incipientă?”¹¹.

În final, rămâne la latitudinea omului modern să decidă dacă Jan Patočka avea sau nu dreptate când spunea că: Există într-adevăr lucruri pentru care merită să suferim.

Note

- ¹ Étienne de La Boétie, *Discurs despre servitutea voluntară*, Editura Universal Dalsi, 2006.
- ² *Ibidem*, p. 27.
- ³ *Ibid.*, p. 35.
- ⁴ *Ibid.*, p. 34.
- ⁵ *Ibid.*, p. 39.
- ⁶ Václav Havel, *Puterea celor fără de putere în: Deținut politic și președinte*.

Singur împotriva sistemului, Curtea Veche, București, 2021, p. 349.

- ⁷ Alain Besançon, *Sfânta Rusie*, Traducere din franceză de Vlad Russo, Editura Humanitas, București, 2013, p. 122.
- ⁸ Václav Havel, *Puterea celor fără de putere în op. cit.*, p. 461.
- ⁹ *Ibidem.*, pp. 383-384.
- ¹⁰ Václav Havel, *Puterea celor fără de putere în op. cit.*, p. 387.
- ¹¹ *Ibid.*, p. 471.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

- BESANÇON, Alain, *Sfânta Rusie*, Traducere din franceză de Vlad Russo, Editura Humanitas, București, 2013.
- BOÉTIE, Étienne, *Discurs despre servitutea voluntară*, Editura Universal Dalsi, 2006.

Articole și studii

- CONSTANT, Bejamin, „Despre libertatea anticilor și libertatea modernilor” în *Scrieri politice*, Traducere de Cristian Preda și Miruna Tătaru-Cazaban, Editura Nemira, 2001.
- HAVEL, Václav, „Puterea celor fără de putere” în *Deținut politic și președinte. Singur împotriva sistemului*, Traducere din cehă de Gabriela Georgescu și Mircea Dan Duță, Curtea Veche, 2021.

Reconfigurări ideologice în Europa

[Ideological reconfigurations in Europe]

Daniel GHEORGHE

Abstract: *Contemporary Europe is going through an ideological crisis, in which classical political models are losing their coherence, being replaced by an unstable mix of postmodern ideas. The changes are fueled by globalization, technology, migration and the relativization of cultural and moral values. Populism and the online environment stimulate manipulation, disinformation, radicalization and the emergence of unprepared political leaders, while traditional political parties become increasingly similar to each other and lacking identity. Europe is losing its cultural and moral landmarks, and the solution would be to return to the fundamental values of European civilization.*

Keywords: *liberalism, conservatism, ideology, European values, democracy.*

Europa zilelor noastre seamănă tot mai mult cu o lume în care tiparele civilizaționale clasice care au definit-o, încă o mai definesc și care reprezintă însăși matricea culturală care i-a permis să fie lider incontestabil al umanității moderne și premoderne, tind a se fragmenta și reaseza într-o dinamică în care instabilitatea valorilor și relativizarea principiilor fondatoare par a deveni unicii numitori comuni.

Ideologia postmodernă nu este ceva ce poate fi sistematizat ori care poate fi generalizat conform unor grile cunoscute secolelor XIX și XX. În realitate avem de-a face cu un mozaic pestrîț de idei, concepte și valori care, atunci când nu se concurează, se bat cap în cap ori se resping reciproc.

Ne-am învățat a ne raporta la concepte politico-sociale ordonate, organizate clasic și previzibile din punct de vedere al interacțiunii cu societatea precum: liberalismul, social-democrația, creștin-democrația ori conservatorismul, însă paradigma secolului XXI vine să contrazică orice înțelegere pe criterii clasice a discursului ideologic.

Oare cât de mult au fost influențate, la nivelul Europei, mecanismele ideologice, de fenomene precum societatea multimedia, lumea digitală și apariția AI-ului, globalizarea ca fenomen social, economic și cultural, care deja nu se mai găsește la prima generație, migrația masivă din Orient, Asia, Africa, America Latină către Europa, dezvoltarea subculturilor spe-

cifice civilizațiilor ajunse deopotrivă la un stadiu de epuizare morală, dar și de confort material și, nu în ultimul rând, egalitarismul tot mai agresiv prezent în societatea europeană a zilelor noastre și care se manifestă drept o frână în calea individualismului și elementului personalist?

Toate aceste fenomene, dublate de mecanismele ideologice care au încercat, încă de la sfârșitul anilor '60, să dea naștere în Europa unor curente ideologice revoluționare care rescriau marxism-leninismul în cheia „luptei de clasă culturale”¹ a lui Antonio Gramsci și, apoi, a Școlii de la Frankfurt, a cărei teorie critică a stat la bază nihilismului² ideologic postmodern, a falsei „reconstrucții” sociale, prin dărâmarea pe care o vedem și în curentele ideologice de tip „cancel culture” și „woke” și, în final, la ținerea sub presiune permanentă a matricei culturale europene clasice, nu au avut decât un singur rezultat, o formă de „terorism intelectual”³, precum cel descris de Jean Sevilla, în care orice formă de gândire care se rupe de linia „conformă” a corectitudinii politice este marginalizată, stigmatizată și, finalmente, criminalizată.

Însă, care a fost efectul acestui mediu social supus unei obsesive contestări permanente, hărțuit de relativismul și corectitudinea politică a noului marxism, mult mai marcat de psihologie colectivă, război cultural și energie demolatoare a marilor valori care au determinat triumful global al civilizației europene, dar și a incapacității liderilor partidelor politice specifice democrației tradiționale

de a răspunde stării de alertă permanentă a unei lumi globale, cu generații noi, care refuză dinamica contemplativ-consensuală a democrației puternic înrădăcinată în moștenirea creștină, toate acestea coroborate cu o ascensiune a tehnologiei, de la mijloc de facilitare și mediator al interacțiunilor socio-economice, la ipostază a unei existențe paralele, dar plină de emoția de care a fost goliță comunitatea, altădată temelia Europei, astăzi un spațiu de tranzit și de mișcare, în loc de țesut social vitalizant și identitar?

Sub aspectul vieții politico-ideologice, transformările apărute în societatea europeană după anul 2000 par a fi mai aproape de dinamica tiparelor civilizaționale⁴ propusă de Raymond Aron, acolo unde se desfășoară o dinamică de tensiune socială, polarizantă și în care se pot regăsi, dincolo de diferențe culturale ori sociologice obiective tipologiile care definesc „centralul” și „marginalul”⁵, elemente pe care separat de reinterpretarea lui Neagu Djuvara, mai apropiată de cea a lui Arnold Toynbee decât a lui Raymond Aron, definesc un spațiu nu doar civic ori intelectual, un spațiu instituțional în care tensiunea confrunțățională tinde să fie deopotrivă o constantă și un catalizator de energii sociale.

Însă, oare astăzi mai putem vedea în social-democrația contemporană reflexele contestării legitime a lui Marx, de către Ferdinand Lassalle⁶, momentul de inflexiune care mai apoi a permis stângii social-democrate să se disocieze de comunismul totalitar? Ori, oare, liberalismul sec. XXI este

moștenitorul direct al lumii lui John Locke, Adam Smith, Montesquieu ori Benjamin Constant, se regăsește el în aspirațiile liberal-conservatoare ale lui Pierre Manent⁷, unde libertatea ca valoare fundamentală, piața liberă și capitalismul sunt complementare ideilor de națiune, comunitate, persoană. Oare ce mai reprezintă astăzi în viața publică reverberația valorilor creștine care definesc mai bine de două milenii de evoluție civilizația europeană?

Când vorbim astăzi despre valori conservatoare, ne raportăm oare la principiile întemeiate pe ordine morală, conștiința culturală, ierarhie legitimă, libertate creștină și axiologie a meritului social⁸ pe care le știm de la Edmund Burke, până la contemporanul Roger Scruton ori vorbim despre o nouă formă de contestare socială născută tot din opozabilitate și revoltă socială⁹ care nu are nimic de-a face cu William Pitt, Bismark, Disraeli ori Reagan, ci mai degrabă cu „vecinul de scară ideologică” reprezentat de nihilistul stângist „woke”, care îmbracă o haină contrafăcută de valori pe care nu le asimilează cu adevărat și pe care le percepe profund maniheist, defilând public într-o schemă antitetică, străină totodată și de fermitatea aristocratică a vechiului conservatorism, dar și de moderația raționalistă a teoreticienilor conservatori?

Altfel, a mai rămas ceva, oare, din creștin-democrația asumată și profund înrădăcinată în moștenirea spirituală și culturală a Europei creștine pe care o vedem la personalități precum Schuman, de Gasperi, Adenauer

ori de Gaulle sau astăzi creștin-democrația a rămas doar un spațiu de întâlnire între toți „centriștii” politiciii zilelor noastre, de la dreapta la stânga și invers, un loc foarte comun, dar tot mai timid în exprimarea valențelor creștine ale civilizației Europei?

Sub impactul modificărilor profunde de mentalitate pe care le resimțim cu toții, mai ales după revoluția tehnologiei multimedia, care s-a intensificat începând cu anul 2010, și prim-planul rețelelor de socializare elemente care au remodelat lumea occidentală, nu doar la nivelul opiniei publice, dar și sub aspectul unor reflexe psihologice ori chiar trăsături cognitive, dar și sub impactul presiunii migratorii constante, a creșterii ritmului crizelor socio-economice, a pierderii reperelor intelectuale ori religioase fundamentale și a unei incapacități a elitelor politice de a se rupe de reflexele birocratice și de a confrunța cu mai mult curaj crizele majore și mai ales dezbaterele publice având conotații cultural-identitare. Spațiul ideologic european a trecut din stadiul diversificării mozaicate de la sfârșitul secolului XX, în cel al unor reconfigurări care, în urmă cu o generație, păreau neverosimile și care par a sfida complet vechile dihotomii politice dintre stânga și dreapta.

Astăzi, toate curentele ideologice clamate de noile forțe politice emergente nu par a se mai putea încadra în vreo analiză politologică relativ coerentă. Vedem în lumea occidentală simbioze bizare în care conservatorismul social se întâlnește cu libertarianismul și chiar cu secularismul ori

în care socialismul fuzionează cu tradiționalismul ori progresismul ideologic se suprapune peste curente naționaliste care pretind a reprezenta o expresie de liberalism revenit la rădăcinile sale primare.

Cred că, adesea, timpul istoriei curge în direcții care nu pot fi intuite, iar ceea ce cunoșteam cu toții din anii secolului trecut, cum că stânga susține taxe mari și costuri sociale crescute, dublate de intervenția statului în economie, iar dreapta susține taxe mici, nonintervenționismul în economie și descentralizarea par a fi teorii ale unei lumi depășite de explozia mediului digital, de dispariția proletariatului tradițional și a țăranimii istorice, de atomizarea socială a intelectualului și de înlocuirea rolului său privilegiat, în noua modernitate, cu cel al managerului și nu în ultimul rând, de efervescența unei lumi globalizate accelerat și care valorizează schimbul de tehnologie în detrimentul schimbului de idei, lucru care marchează o adevărată revoluție culturală și care dărmă un așezământ postulat încă din epoca greco-romană și de la filosofia clasică favorizantă pentru contemplație, reflecție, introspecție, schimb permanent de cunoaștere intelectuală și erudiție. Lumea contemporană pare, pur și simplu, că a devenit prea alertă pentru asemenea finețuri, care par a fi de-a dreptul „evadate” direct din umbra marilor muzee europene.

Poate, tocmai drept urmare a celor spuse mai sus vedem, astăzi, cum implicit și de-a dreptul involuntar partidele politice ale secolului XIX-

XX se regăsesc înghesuite toate în jurul unui centrism, în care diferențele dintre vechii rivali de la sfârșitul secolului XX care se băteau pentru puterea politică pe dreapta și pe stânga (social-democrați, liberali, creștin-democrați, conservatori) devin complet insesizabile și secundare, iar elementele care îi unesc și apropie sunt mult mai puternice decât cele care îi despart ideologic ori care îi separă politic. Practic deosebiriile rămân unele de stil managerial, de tradiție de grup politic instituționalizat ori de reflexe parlamentare, precum un ceasornic pe care l-ai roti periodic cu zece grade spre stânga orei doisprezece iar apoi cu zece grade la dreapta orei doisprezece. Iar, toată această reconfigurare nu a făcut decât să lase spațiu major nu doar de manifestare, dar și de deturnare și confiscare ideologică atât pe dreapta, cât și pe stânga spectrului politic. Drept urmare a transformărilor sociale, tehnologice, mentale și culturale ale ultimelor două decenii, acest spațiu nu a fost revendicat de niște formațiuni ideologice politice care să dea un fel de reviriment ideologic socialist clasic ori tradițional conservator, revendicarea a venit din partea unor forme noi care, în mod concret, s-au născut din contestare socială, dar și din răspunsul unei noi categorii socio-profesionale ori de nișe culturale care au văzut în sistemul de partide specific democrației de până în anii 2000 expresia imobilismului, a inadapării la schimbările sociale profunde și rapide și mai ales o clasă privilegiată, o oligarhie care păstrează

ză exclusiv pentru ea întreg accesul la puterea politică, resurse, bani, informații și mijloace de ascensiune politică. De aici și până la apariția ideologiilor politice tip „cocktail”, a populismului care poate valida orice forme neomarxiste, socialiste, naționaliste, revanșarde, anti-sistem etc, și până la apariția partidelor pornite din curente muzicale, subculturi contestare, minorități ideologice rămase în umbră după eliberarea Europei Occidentale la 1945 ori chiar pornite din jocuri pe calculator, din filme promovate pe rețelele de socializare ori chiar din algoritmi informatici manipulați perfid de forțe geopolitice nu a fost decât un singur pas.

Populismul este prima trăsătură și cea mai profundă a acestor noi tendințe ideologice din Europa zilelor noastre. Populismul se inserează acolo unde polarizarea socială este tolerată și unde liderii politici se tem ori se jenează de asumarea unor teme majore, precum sărăcirea populației și discrepanțele sociale care se adâncesc¹⁰, șocurile culturale produse de migrația extra-europeană și discursul identitar legitim și sănătos în care teme precum țara, națiunea, credința ori patriotismul nu sunt evitate pe considerente ale corectitudinii politice. Trebuie spus că, din start, populismul este o minciună absolută, iar cei mai mari populisti vor fi întotdeauna nu cei pasionați, interesați de ideile pe care le vehiculează, ci niște impostori cinici, saltimbanci ai ideilor care, de regulă, nu cred în nimic din ceea ce spun și disprețuiesc propriul lor auditoriu într-o măsură

mult mai mare decât „elitele privilegiate” pe care le condamnă cu limbaj vitriolant și din care își fac ținte publice. Populistul este un oportunist lipsit de morală, care nu face decât să profite de ezitățile cele care cunosc adevăratele sensuri ale ideologiei pe care acesta o interpretează falsând. Rezultatul populismului este unul care sapă adânc la temelia edificiului social, punând presiune asupra suprastructurii sociale, transformând arena publică într-un spațiu al dezinformării, invectivelor și manipulării, erodând șansele unei societăți de a fi coezivă și rezilientă în fața crizelor majore¹¹.

O altă trăsătură specifică foarte comună acestor transformări ideologice este digitalismul¹². Arena politică se mută în spațiul online, acolo unde manipulările pe bază de emoții colective, micro-targetare pe rețelele de socializare și răspândirea de mesaje false și bombardamentul cu tot felul de informații privind evenimente apocaliptice iminente fac parte dintr-un război psiho-informațional care are scopul de a păstra omul într-o permanentă stare de alertă, captiv al unui subteran social-politic, unde catastrofele au loc la tot pasul, iar conspiraționismul devine unica „realitate” acceptabilă. Mutarea politicului în online a favorizat răspândirea tentațiilor ideologice radicaliste și a teoriilor politice populiste, bizare ori extremiste prin ceea ce poate reprezenta forma finală a egalitarismului unei societăți, unde energia spiritului critic al democrației moderne dispare fiind înlocuit de cea mai dură expre-

sie a ceea ce Alexis de Tocqueville numea drept „triumful mediocrității”¹³. Iar această „mediocratizare” dusă la extrem este cel mai bine exprimată de apariția în spațiul public european al unui noian de influențieri politicieni, mulți proveniți din medii sociale de tip „lumpen” ori fiind personaje reciclate, care într-o societate axată pe competiția valorilor nu ar fi avut nici cea mai mică șansă de expunere publică.

Un alt aspect despre care țin să vorbesc este ceea ce putem numi fără a forța limitele limbii române drept „marginalitarism”. Mai direct spus, actualele transformări ideologice provoacă o serie de fenomene care au drept consecință directă aducerea în prim-plan a unor personaje publice neavute, nepregătite ori alese pe criterii strict ideologice care par profund siderante pentru loialistii democrației secolului XX. Nu este un secret pentru nimeni faptul că astăzi în Europa noastră și în America de Nord, modelul pragmatismului politic pare să pălească sub revoluționarismul politic marcat de răsturnarea ordinii social-politice pe care am cunoscut-o cu toții și sub combustibilul endemic în era subculturilor digitale: emoția!

Așadar, astăzi, a fi format într-o cultură politică marcată de „cursus honorum”, a fi un om cu zeci de ani de experiență administrativ-politică, a avea o educație academică de vârf, a proveni dintr-o familie cu tradiție politică de mai multe generații ori a fi ancorat în dezbaterile publice din perspectiva unui act de elită intelectuală, reprezintă tot mai adesea elemente

care te pot defavoriza într-o cursă electorală. Sub presiunea exacerbarii unor forțe care țin de identitarism drept unic resort legitim în viața publică, vom vedea tot mai des persoane votate, atât în Europa, cât și în America, pentru că provin din familii de imigranți, pentru că sunt asimilați unor curente artistice care se învecinează inclusiv cu medii marginale marcate de delincvență, pentru că sunt tineri, iar tinerețea este în acceptarea unor populiști, de tendințe dintre cele mai diverse, unica virtute valabilă ori pur și simplu pentru unicul fapt că fac scandal public, vorbesc licențios sau se îmbracă avangardist, iar nu în costume plicticoase precum vechea clasă politică, pe care „oamenii noi” (concept comun deopotrivă marxism-leninismului și fascismului) au o datorie la limita „sacralității”, de a-i înlocui cu orice preț și cu orice mijloace, fără a se întreba vreodată oare cine ar putea fi pus în locul acestora.

Populismul pretins în mod fals a fi „conservator”, deși el nu conservă nimic în afară de „lupta de clasă” a revoluției comuniste, se întâlnește perfect cu ideologia nihilismului absolut, cu neomarxismul „woke”, în tentativa de a răsturna ori ce tip de ordine socială în numele unei abstracțiuni revoluționare.

Paradoxal totul se învârtă în jurul paradigmei lui Albert Camus, care spunea că revoluția înlocuiește o stare de fapt, cu nimic¹⁴.

Iar, dacă partidele tot mai supuse unui „centrism” riguros, temător și lipsit de inițiativă care au caracterizat viața politică a Europei contempora-

ne sunt tot mai greu credibile cu eforturile lor percepute ca fiind previzibile, plate, excesiv de tehnocratice și supuse unei mentalități birocratice, care înăbușe creativitatea, noile formațiuni ideologice, ghiveciuri politice, care adună în „shaorme curcubee” curente politice radicaliste, idei politice clasice, sloganuri populiste și particularități de nișă post-modernă, peste care se așază un discurs politic șubred intelectual, fals moralist, plin de bizarerii și de reflexe comune unui spectacol de circ instrumentat la colțul unei străzi rău famate vin în schimb cu un discurs „împotriva-orice”, un discurs al contestării permanente, al eșecului ontologic și al respingerii formelor clasice de dialog public.

Europa de astăzi, chiar și în democrațiile cele mai consolidate, este sub asaltul acestei tipologiei nihiliste exprimate, cel mai limpede de politicieni-influenceri proveniți din zone marginale cultural și intelectual, al căror unic mesaj este unul de revoltă și de confiscare permanentă a oricărei teme sociale, care poate agrava falii sociale și amorsa tensiuni sociale, care pot fi speculate ulterior în alegeri.

Singurul lucru care poate reprezenta un antidot sănătos și eficient la adresa acestei forme de ramolism civilizațional, care ne pândește și care poate fi contracarată doar prin cultură, claritate morală, curaj public și asumare politică este reprezentat de întoarcerea la valori, la adevăratele valori fondatoare pentru civilizația și cultura europeană, cele care se întemeiază pe filosofia și cultura greacă

clasică, pe dreptul și instituționalismul roman, pe elementele clasice de morală creștină, definitorii pentru democrația modernă, care a moștenit din creștinism libertatea persoanei și demnitatea umană.

Europa, după atâtea secole de Atena, Roma, Constantinopol, Renaștere, Umanism, Baroc și Neo-Clasicism, nu își poate permite să devină un teren în care vocea rațiunii să nu se mai poată face auzită între țipetele stridente a două tipare radicalizate ale populismului, unul marcat de ură de sine, de autodistrugere și nihilism moral, iar celălalt caracterizat tot de o formă de nihilism social extrem, la care se adaugă „lumpenocratizarea” societății și preluarea unor modele politice periculoase din Rusia și din autocrațiile asiatice. În esență, ambele curente sunt fundamentale opuse personalismului creștin, culturii Europei marcate de dialog, respect pentru alteritate și pentru valoarea creației intelectuale și nu fac decât să reprezinte răspunsuri false și care pot readuce oricând “teroarea istoriei” asupra Bătrânului Continent, punând în scenă experimente sociale colectiviste profund opuse, atât stângii democratice tradiționale, cât și dreptei liberale și conservatoare, conservatismul fiind curentul de idei politice diametral opuse oricărei forme de manifestare a populismului.

Cât despre ceea ce ar fi de făcut într-o Europă măcinată de divergențe ideologice și de idei care se schimbă rapid, fără a lăsa nimic în urmă, în timpuri marcate de provocări globale complexe și care pun la grea încerca-

re sistemele politice caracterizate de disensiuni, fracturi și avalanșa noilor forme de populism, aleg să închei prin cuvintele cu care Margaret Thatcher¹⁵ l-a citat și parafrizat pe Sfântul Francisc de Assisi, atunci când a preluat conducerea Guvernu-

lui Marii Britanii (1980): „Acolo unde este neînțelegere, să aducem armonie. Acolo unde este greșală, să aducem adevăr. Acolo unde este îndoială, să aducem credință. Acolo unde este disperare, să aducem speranță”.

Note

- ¹ Pentru Antonio Gramsci, lupta de clasă nu are un caracter determinant economică, ci pregnant culturală culturală (hegemonie culturală), vezi Antonio Gramsci, *Caietele din închisoare*, Editura Timpul, Iași, 2025.
- ² Pentru avertizările asupra „nihilismului” vezi Friedrich Nietzsche, *Voința de putere*, București, Editura Humanitas, București, 1999.
- ³ Jean Sévillia, *Le terrorisme intellectuel de 1945 à nos jours*, Perrin, Paris, 2000.
- ⁴ Raymond Aron, *Introducere în filosofia istoriei*, Editura Humanitas, București, 1997.
- ⁵ Neagu Djuvara, *Civilizații și tipare istorice*, Editura Humanitas, București, 1999.
- ⁶ Ferdinand Lassalle, *Programul muncitorilor*, Berlin, 1863.
- ⁷ Pierre Manent, *O filosofie a cetății*, Editura Humanitas, București, 2009.
- ⁸ Edmund Burke, *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, traducere realizată de Mihaela Czobor-Lupp, Editura Nemira, București, 2000.
- ⁹ Roger Scruton, *The Uses of Pessimism and the Danger of False Hope*, Atlantic Books, London, 2010.
- ¹⁰ Chantal Mouffe, *Pentru un populism de stânga*, Editura Adenium, Iași, 2019.

- ¹¹ Cas Mudde, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007, unde autorul definește populismul ca o „ideologie subțire” („thin-centered ideology”) care opune „poporul pur” „elitei corupte”.
- ¹² *The Information Age: Economy, Society and Culture* este o lucrare fundamentală a sociologului Manuel Castells, publicată inițial între 1996 și 1998. Trilogia analizează transformările structurale ale societății contemporane generate de revoluția tehnologiilor informației și comunicării, susținând că economia, cultura și puterea sunt reorganizate în jurul rețelilor globale de informație.
- ¹³ Alexis de Tocqueville, *Democrația în America*, Humanitas, București, 1995, unde autorul descrie tendința societăților democratice de a favoriza conformismul și uniformizarea gusturilor, fenomen pe care îl asociază cu „triumful mediocrității” în viața socială și culturală.
- ¹⁴ Albert Camus, *Omul revoltat*, traducere realizată de Marina Vazaca, Editura Polirom, Iași, 2019, în care autorul critică revoluția radicală, arătând că aceasta tinde să înlocuiască o ordine existentă cu o altă formă de vid moral și politic, pierzând sensul limitelor etice ale acțiunii umane.
- ¹⁵ <https://www.bbc.com/news/uk-politics-10377842>.

Bibliografie

- ARON, Raymond, *Introducere în filosofia istoriei*, Editura Humanitas, București, 1997.
- IDEM, *Opiul Intelectualilor*, traducere realizată de Adina Dinițoiu, Editura Curtea Veche, București, 2008.
- BURKE, Edmund, *Reflecții asupra Revoluției din Franța*, traducere realizată de Mihaela Czobor-Lupp, Editura Nemira, București, 2000.
- CAMUS, Albert, *Omul revoltat*, traducere realizată de Marina Vazaca, Editura Polirom, Iași, 2019.
- De TOCQUEVILLE, Alexis, *Despre democrație în America*, traducere realizată de Magdalena Boiangiu, Beatrice Staicu, Claudia Dumitriu, Editura Humanitas, București, 2017.
- DJUVARA, Neagu, *Civilizații și tipare istorice*, București, Editura Humanitas, 1999.
- GRAMSCI, Antonio, *Caietele din închisoare*, traducere realizată de Sabin Drăgulin și Ioana Cristea Drăgulin, Editura Revistei Timpul, Iași, 2025.
- MANENT, Pierre, *O filosofie a cetății*, Editura Humanitas, București, 2009.
- MOUFFE, Chantal, *Pentru un populism de stânga*, Editura Adenium, Iași, 2019.
- MUDDE Cas, *Populist Radical Right Parties in Europe*, Cambridge University Press, Cambridge, 2007.
- NIETZSCHE, Friedrich, *Voința de putere*, Editura Humanitas, București, 1999.
- SÉVILLIA, Jean, *Le terrorisme intellectuel de 1945 à nos jours*, Perrin, Paris, 2000.

**Când ideologia destramă sensul comun:
cât de fragilă este democrația în Europa de Est?
*Ideologie, sens comun și variațiile fragilității ordinii
democratice în România, Ungaria și Polonia***

**When Ideology Disrupts Common Sense:
How Fragile Is Democracy in Eastern Europe?
*Ideology, Common Sense, and Variations in the Fragility of
Democratic Order in Romania, Hungary, and Poland***

Anton CARPINSCHI

Abstract: *This essay proposes a reinterpretation of democratic fragility beyond the institutional register by shifting the analysis towards the epistemic dimension of political life. The central argument is that democracy cannot function in the absence of a minimal shared common sense that makes not only political competition possible but also intelligible. Within this framework, ideology is understood not merely as a system of values but as a mechanism for structuring social reality, capable of both producing and fragmenting interpretive frameworks of the political world.*

On this basis, the essay introduces the concept of the “fragility of democratic order”, defined as the desynchronization between cultural common sense, the structure of public communication, levels of social trust, and ideological dynamics. This desynchronization generates forms of epistemic fragmentation in which political conflict no longer concerns only policies or values, but the very conditions under which reality is constituted.

The analysis is situated within the traditions of phenomenological sociology, deliberative theory, intercultural psychology, and is complemented by reflections on social capital and late modernity.

The empirical component consists of a comparative analysis of Romania, Poland, and Hungary, interpreted as variations of structural tensions within contemporary democracies.

Keywords: *ideology, common sense, democracy, Eastern Europe, fragility of democratic order.*

**Introducere:
dincolo de instituții**

Diagnosticul crizei democratice este, astăzi, aproape reflex. De la regresul statului de drept la ascensiunea popu-

lismului, literatura recentă a identificat o serie de simptome recurente ale instabilității politice. Cu toate acestea, majoritatea acestor explicații rămân ancorate într-un registru instituțional: democrațiile sunt considerate fragile atunci

când regulile sunt încălcate, instituțiile sunt capturate sau echilibrele de putere sunt distorsionate.

Această perspectivă este necesară, dar *insuficientă*. Ea nu poate explica situațiile în care arhitectura formală a democrației rămâne intactă, dar conflictul politic încetează să mai fie o dispută asupra politicilor și devine o dispută asupra realității însăși. În astfel de contexte, problema nu mai este doar cine are dreptate, ci *ce anume poate fi recunoscut ca „real”*.

Pornind de la această limită, articolul propune o deplasare analitică de la democrație ca sistem instituțional la democrație ca ordine de sens. În linia sociologiei fenomenologice, realitatea socială este o construcție intersubiectivă¹, iar în teoria deliberativă, legitimitatea depinde de posibilitatea unei înțelegeri comunicative². Aceste perspective converg într-o idee esențială: *democrația presupune existența unei lumi comune*.

În acest cadru, fragilitatea ordinii democratice nu constă în simpla slăbire a instituțiilor, ci în apariția unei *desincronizări* între dimensiunile care fac posibilă o realitate politică comună. Ea devine vizibilă atunci când *sensul comun, comunicarea publică, încrederea socială și cadrele ideologice* nu mai operează pe baze compatibile, iar mecanismele de traducere dintre ele se erodează.

Pe această bază, articolul introduce conceptul de *fragilitate a ordinii democratice* și îl explorează printr-o analiză comparativă a României, Poloniei și Ungariei, interpretate ca variații ale unor tensiuni structurale ale democrațiilor contemporane.

Teza centrală a acestui articol este următoarea: *democrația depinde nu doar de arhitectura sa instituțională, ci de existența unei infrastructuri epistemice minim sincronizate, care face posibilă constituirea și menținerea unei realități politice comune*. Atunci când această infrastructură – compusă din relația dintre ideologie, sens comun, comunicare, încredere și mecanismele instituționale și media-tice – se desincronizează, fragilitatea democratică nu se manifestă doar instituțional, ci la nivelul *condițiilor de posibilitate ale vieții politice înseși*.

Cadru analitic și opțiuni metodologice

Demersul de față propune un cadru analitic orientat spre înțelegerea *condițiilor epistemice ale democrației*, mai degrabă decât testarea unei ipoteze în sens pozitivist. Analiza este situată la intersecția teoriei politice și sociologiei interpretative, fiind centrată pe *modul în care sunt produse și menținute structurile de sens ale vieții politice*.

Conceptul de *fragilitate a ordinii democratice* este operaționalizat prin patru dimensiuni interdependente: *sensul comun cultural, structura comunicării publice, nivelul încrederii sociale și dinamica ideologică*. Aceste dimensiuni nu sunt tratate ca variabile independente, ci ca *straturi ale unei ordini de realitate* a cărei coerență depinde de *sincronizarea lor*.

Între dinamica ideologică și aceste structuri de sens operează însă un *nivel intermediar*, constituit din *infrastructurile instituționale și media-*

tice ale vieții politice. Acestea nu funcționează doar ca suporturi ale procesului democratic, ci ca *mecanisme de mediere și stabilizare a realității sociale*. Instituțiile contribuie la fixarea unor criterii relativ stabile de validare a faptelor, legitimității și autorității, în timp ce structura mediatică organizează accesul la realitate prin selecția, ierarhizarea și distribuția informației.

În acest cadru, ideologia nu influențează direct sensul comun, comunicarea sau încrederea, ci operează prin intermediul acestor *infrastructuri*, modelând atât condițiile de producere a realității, cât și formele de circulație ale acesteia în spațiul public. Fragilitatea ordinii democratice poate fi astfel înțeleasă nu doar ca rezultat al unei desincronizări între dimensiunile menționate, ci și ca efect al disfuncționalităților apărute la nivelul acestor mecanisme de mediere.

Din această perspectivă, fragilitatea nu este echivalentă cu slăbirea unei componente izolate, ci cu apariția unor *forme de desincronizare între aceste straturi*. Aceasta poate fi observată empiric prin divergențe persistente asupra factualității, fragmentarea spațiului comunicativ, erodarea încrederii și rigidizarea cadrelor ideologice.

Operaționalizarea acestor dimensiuni presupune utilizarea unor indicatori empirici de tip calitativ, care permit observarea indirectă a sincronizării sau desincronizării ordinii democratice. Astfel, *structura comunicării publice* poate fi analizată prin tipologia ecosistemelor media – de la configurații fragmentate la structuri centralizate sau polarizate – precum

și prin modul de selecție și ierarhizare a temelor publice.

Nivelul *încrederii sociale* poate fi aproximat prin distribuția încrederii interpersonale și instituționale, așa cum este surprinsă în sondaje comparative de tipul celor dezvoltate în literatura capitalului social.

În fine, *dinamica ideologică și fragmentarea sensului comun* pot fi observate prin formele de polarizare discursivă, inclusiv prin divergențe persistente de framing asupra aceluiași evenimente sau instituții.

Acești indicatori nu sunt utilizați în sens strict măsurabil, ci ca *repere analitice* care permit ancorarea interpretării comparative în manifestări empirice recunoscutibile.

Analiza are un caracter comparativ și interpretativ, fiind structurată în jurul a trei cazuri – România, Polonia și Ungaria – selectate pentru a evidenția variații ale acestor forme de desincronizare. Obiectivul nu este generalizarea statistică, ci *clarificarea mecanismelor prin care fragilitatea ordinii democratice se configurează diferit în contexte instituțional și cultural comparabile*.

Sensul comun: fundalul invizibil al democrației

Sensul comun nu este un set de opinii, ci un *fundal de evidențe împărtășite care face posibilă orientarea în realitate*. În termenii lui Berger și Luckmann (1966), el reprezintă nivelul de bază al construcției sociale a realității: *ceea ce nu mai este pus în discuție pentru că este deja presupus*.

În democrație, acest fundal permite ca *dezacordul să fie inteligibil*. Actorii pot avea preferințe diferite, dar recunosc aceleași fapte, aceleași reguli de validare și aceleași limite ale legitimității. Fragilitatea apare atunci când *acest nivel implicit se fracturează*.

În astfel de situații, nu mai avem interpretări divergente ale aceleiași realități, ci *realități concurente*. Conflictul politic nu mai este un conflict în interiorul unei lumi comune, ci un conflict între lumi diferite.

Comunicarea: de la înțelegere la coexistență discursivă

Modelul deliberativ formulat de Habermas³ presupune că legitimitatea democratică derivă din posibilitatea unei comunicări orientate spre înțelegere. Această posibilitate depinde însă de existența unui *orizont comun de sens*.

În condițiile contemporane, acest orizont devine tot mai fragil. Spațiul public nu mai funcționează ca o arenă unificată, ci ca o *rețea de spații discursive paralele*. Actorii nu doar că ajung la concluzii diferite, ci operează cu premise diferite, selectează fapte diferite și validează argumente diferite.

Rezultatul nu este absența comunicării, ci transformarea ei: de la deliberare orientată spre convergență la *coexistență a unor universuri discursive relativ autonome*.

Încrederea: presupuziția tăcută a legitimității

În analizele lui Putnam⁴, capitalul social apare ca resursă a cooperării. Din perspectiva ordinii democratice,

încrederea poate fi înțeleasă mai precis ca o *presupoziție pragmatică*: actorii acceptă rezultatele procesului politic pentru că *presupun existența unui cadru relativ stabil și echitabil*.

Această acceptare nu este permanent renegociată; ea este, în mod obișnuit, internalizată. Fragilizarea apare atunci când această internalizare se erodează. În astfel de contexte, participarea politică nu dispare, dar devine însoțită de o suspiciune difuză.

Actorii continuă să joace jocul democratic, dar o fac *fără a mai împărtăși încrederea în regulile jocului*. Încrederea nu dispare, ci se *redistribue*: devine selectivă, fiind acordată în interiorul propriului cadru de sens și suspendată în raport cu celălalt.

Ideologia: competiția pentru realitate

În modernitatea târzie descrisă de Bauman⁵, ideologia nu mai funcționează ca sistem rigid de doctrine, ci ca *ansamblu flexibil de cadre interpretative*. Această flexibilitate îi permite să opereze la un nivel *mai profund* decât cel al preferințelor politice: acela al *constituirii realității*.

Competiția politică devine astfel o competiție pentru *definirea condițiilor de inteligibilitate ale lumii sociale*. Actorii nu dispută doar ce este de făcut, ci și ce este de văzut, de recunoscut și de considerat legitim.

În această perspectivă, ideologia nu mai este doar o expresie a conflictului politic, ci unul dintre *mecanismele prin care realitatea însăși este organizată*. Modelele culturale pro-

puse de Wursten⁶ sugerează că aceste diferențe pot fi ancorate și în cadre culturale mai largi, ceea ce contribuie la înțelegerea pluralității regimurilor de sens.

Sincronizare și desincronizare

Ordinea democratică rămâne stabilă atâta timp cât există o sincronizare relativă între sensul comun, comunicare, încredere și ideologie. Această sincronizare nu presupune uniformitate, ci compatibilitate minimă.

Fragilitatea apare nu din slăbirea unei singure dimensiuni, ci din *desincronizarea* lor. Fragmentarea co-

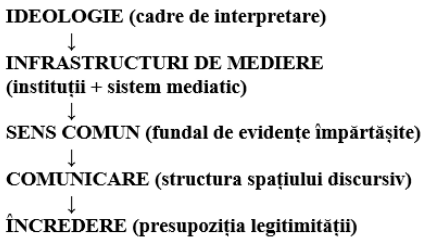
municării poate *eroda sensul comun*; scăderea încrederii poate *intensifica polarizarea ideologică*; iar radicalizarea ideologică poate *destabiliza fundalul cultural*.

Fragilitatea democratică apare nu doar atunci când aceste dimensiuni se desincronizează, ci și atunci când *infrastructurile care le mediază devin incapabile să susțină o realitate politică comună*.

Rezultatul este o formă de instabilitate care nu se manifestă imediat prin colaps instituțional, ci printr-o pierdere progresivă a coerenței interne.

Figura 1. Modelul simplificat al ordinii democratice ca infrastructură de sens

Schema sintetizează relația dintre sensul comun, comunicare, încredere și ideologie ca sistem interdependent.

↺ Buclă de feedback: încredere → sens comun

SINCRONIZARE = coerență între niveluri
DESINCRONIZARE = disjunctie între niveluri

Ideologia influențează indirect ordinea democratică prin intermediul infrastructurilor instituționale și mediatice, care mediază producerea și circulația realității sociale. Stabilitatea democratică depinde de sincronizarea dintre sensul comun, comunicare și încredere, în timp ce desincronizarea acestor niveluri generează fragilitate.

SINCRONIZARE = stabilitate democratică
DESINCRONIZARE = fragilitate democratică

- **Sens comun** → **comunicare** → **încredere** = fluxul normal al democrației
- **Înapoi spre sens comun** = bucla de stabilitate
- **Ideologia** influențează toate cele 3 elemente
- Când legăturile funcționează → **SINCRONIZARE**
- Când se rup → **DESINCRONIZARE**

Europa de Est: variații ale fragilității ordinii democratice

Analiza comparativă a Europei de Est oferă un cadru privilegiat pentru observarea dinamicilor descrise anterior. În aceste contexte, relația dintre ideologie, sensul comun, comunicare și încredere apare mai puțin stabilizată istoric, ceea ce face mai vizibile procesele de sincronizare și desincronizare ale ordinii democratice.

Regiunea nu este tratată aici ca o „excepție” sau ca un spațiu deficitar, ci ca un mediu în care transformările mai largi ale democrațiilor contemporane devin mai ușor de observat. Tocmai această vizibilitate permite analiza modului în care competiția ideologică poate reconfigura sensul comun și, implicit, condițiile de funcționare ale democrației.

Cazurile României, Poloniei și Ungariei nu sunt utilizate pentru a ilustra tipuri ideale, ci pentru a evidenția *variații ale fragilității ordinii democratice*. Aceste variații nu reflectă doar diferențe instituționale, ci moduri distincte în care ideologia interacționează cu structurile de sens, comunicare și încredere.

În acest cadru, analiza urmărește să arate cum fragilitatea democratică poate lua forme diferite: instabilitate a sensului comun, reconfigurare centralizată a acestuia sau coexistență conflictuală a unor cadre de realitate incompatibile.

România: instabilitatea sensului comun sub presiunea competiției ideologice

În cazul României, fragilitatea ordinii democratice se manifestă predominant sub forma unei *instabilități persistente a sensului comun*. Deși tranziția postcomunistă a condus la o convergență instituțională relativ rapidă – consolidată prin integrarea europeană – această evoluție nu a fost însoțită de o sedimentare echivalentă la nivelul structurilor de sens.

Această disjunctie poate fi înțeleasă, în termenii cadrului propus, ca *efect al unei competiții ideologice care nu reușește să stabilizeze un orizont comun de interpretare*. Ideologiile aflate în circulație nu funcționează doar ca orientări politice alternative, ci drept cadre fluctuante de definire a realității sociale, insuficient consolidate pentru a produce un sens comun durabil.

În acest context, divergențele politice tind să depășească nivelul preferințelor sau al valorilor și să se extindă asupra statutului faptelor și al criteriilor de legitimitate. Momentele de criză fac această dinamică deosebit de vizibilă. De exemplu, în timpul protestelor generate de Ordonanța de Urgență nr. 13 din 2017, dezacordul nu a privit doar oportunitatea unei decizii guvernamentale, ci cadrul în care aceasta trebuia evaluată. Pentru unii actori, protestele au reprezentat o expresie legitimă a participării democratice; pentru alții, o formă de presiune ilegală sau rezultatul unor mecanisme de manipulare.

Aceste poziții nu pot fi reduse la simple opinii divergente, ci reflectă existența unor cadre ideologice distincte, care structurează în mod diferit relația dintre *legalitate*, *legitimitate* și *reprezentare*. În absența unui sens comun suficient de stabil, *comunicarea* dintre aceste cadre devine dificilă, iar apelul la argumente comune își pierde eficiența.

În aceste condiții, spațiul public tinde să se fragmenteze în zone discursive parțial autonome, susținute de ecosisteme media și rețele de încredere distincte. Comunicarea nu dispare, dar se reorientează către interiorul fiecărui cadru ideologic, în timp ce interacțiunea dintre acestea devine sporadică și conflictuală.

Această dinamică este amplificată de o *infrastructură instituțională și mediatică relativ slab consolidată*, care nu reușește să stabilizeze criterii comune de validare a faptelor sau să susțină un spațiu comunicativ integrat. În absența unor astfel de mecanisme de mediere, competiția ideologică se traduce mai ușor în fragmentare a sensului comun.

Consecințele asupra încrederii sunt semnificative. Încrederea nu este absentă, dar se distribuie diferențiat, fiind acordată în interiorul propriului cadru de interpretare și suspendată în raport cu actorii percepuți ca aparținând unor universuri ideologice alternative. Această structură a încrederii consolidează coeziunea internă a grupurilor, dar fragmentează ordinea democratică în ansamblu.

România ilustrează astfel o formă de fragilitate în care *ideologia nu*

produce cadre de realitate suficient de stabile pentru a înlocui sensul comun, dar nici suficient de compatibile pentru a-l susține.

Rezultatul este o ordine democratică în care *sensul comun rămâne permanent negociat, fără a se stabili într-un orizont împărtășit durabil*.

Ungaria: stabilizarea sensului comun prin reconfigurare ideologică

În cazul Ungariei, fragilitatea ordinii democratice urmează o traiectorie diferită față de cea observată în România. În locul unei instabilități persistente a sensului comun, asistăm la un proces de *reconfigurare relativ coerentă a acestuia*, susținut de o *intervenție ideologică sistematică*.

Sub conducerea lui Viktor Orbán, *competiția ideologică* nu mai produce o multiplicare deschisă a cadrelor de realitate, ci tinde să fie reorganizată în jurul unui nucleu dominant. Ideologia nu funcționează doar ca instrument de mobilizare politică, ci ca mecanism de structurare și stabilizare a sensului comun, prin definirea explicită a reperelor de legitimitate, identitate și apartenență.

În acest context, statul nu mai apare exclusiv ca garant al regulilor procedurale, ci ca actor implicat activ în producerea și consolidarea unui cadru interpretativ coerent. Narațiuni politice dominante nu se limitează la justificarea deciziilor guvernamentale, ci contribuie la configurarea unei imagini relativ stabile a realității sociale și politice.

Comunicarea publică reflectă această transformare. Deși pluralismul formal nu dispare complet, spațiul discursiv tinde să fie structurat în jurul cadrului dominant, iar pozițiile alternative sunt marginalizate sau integrate într-o logică antagonică stabilă. Comunicarea nu mai este fragmentată în mod difuz, ci organizată în jurul unei axe centrale de sens.

Această reconfigurare este susținută de *alinieră relativ coerentă a infrastructurilor instituționale și mediatice*, care funcționează ca mecanisme de stabilizare a cadrului interpretativ dominant. Controlul sau influența asupra acestor infrastructuri permite reducerea incertitudinii epistemice, dar în același timp limitează pluralismul condițiilor de producere a realității.

În ceea ce privește *încrederea*, efectele sunt ambivalente. Pe de o parte, stabilizarea cadrului interpretativ poate susține niveluri relativ ridicate de încredere în interiorul comunității politice definite de ideologia dominantă. Pe de altă parte, această încredere este parțial dependentă de menținerea cadrului respectiv și este mai puțin transferabilă în afara acestuia.

Fragilitatea ordinii democratice nu dispare în acest context, ci este reconfigurată. Ea nu mai derivă în primul rând din instabilitatea sensului comun, ci din dependența acestuia de o construcție ideologică centralizată. Stabilitatea obținută este astfel condiționată: ea poate fi menținută atât timp cât cadrul dominant rămâne capabil să organizeze realitatea socială într-un mod coerent.

Ungaria ilustrează, astfel, o *formă de fragilitate* în care ideologia nu fragmentează sensul comun, ci îl stabilizează selectiv, reducând pluralismul care face posibilă funcționarea deplină a democrației.

Polonia: dualizarea sensului comun și competiția între realități incompatibile

În cazul Poloniei, fragilitatea ordinii democratice se manifestă sub forma unei dualizări relativ stabile a sensului comun. Spre deosebire de situația din România, caracterizată prin *instabilitate*, sau de cea din Ungaria, marcată de *reconfigurare centralizată*, în Polonia coexistă două cadre ideologice bine articulate, capabile să susțină interpretări coerente, dar profund divergente ale realității politice.

Această configurație reflectă o competiție ideologică în care niciun cadru nu reușește să se impună ca dominant, dar fiecare este suficient de consolidat pentru a organiza un univers propriu de sens. Ideologia nu produce aici fragmentare difuză, ci polarizare structurată, în interiorul căreia actorii operează cu seturi distincte de repere privind legitimitatea, autoritatea și ordinea politică.

În acest context, *sensul comun* nu dispare, ci se divide. Fiecare dintre cele două cadre ideologice generează propriul său fond de evidențe, propriile criterii de validitate și propriile interpretări ale realității instituționale. Conflictul politic nu mai este doar o dispută între poziții opuse, ci o con-

fruntare între două ordini de sens parțial autonome.

Această dualizare devine vizibilă în mod particular în raport cu instituțiile statului și cu normele europene. De exemplu, tensiunile legate de relația cu Curtea de Justiție a Uniunii Europene nu pot fi reduse la un conflict juridic sau instituțional, ci reflectă o divergență mai profundă asupra sursei legitimității politice și asupra raportului dintre suveranitate și integrare.

Comunicarea publică reproduce această structură duală. Spațiul discursiv este organizat în jurul a două centre de gravitație relativ stabile, fiecare susținut de propriile rețele media și de propriile comunități de încredere.

Această configurație este susținută de o *infrastructură mediatică și instituțională polarizată*, în care mecanismele de validare a realității sunt ele însele contestate și distribuite de-a lungul liniilor de divizare ideologică. În loc să medieze între cadre concurente, aceste infrastructuri contribuie la reproducerea și consolidarea lor.

În ceea ce privește *încrederea*, aceasta urmează aceeași logică de divizare. Nivelurile de încredere pot rămâne relativ ridicate în interiorul fiecărui cadru ideologic, dar sunt semnificativ reduse în raport cu actorii și instituțiile asociate cadrului advers. Încrederea nu este erodată uniform, ci redistribuită de-a lungul liniilor de divizare ideologică.

Fragilitatea ordinii democratice rezultă, în acest caz, nu din absența sensului comun, ci din *imposibilita-*

tea reconcilierii unor sensuri concurente, fiecare suficient de coerent pentru a susține o formă proprie de legitimitate. Democrația continuă să funcționeze, dar în interiorul unei tensiuni persistente între două realități politice care nu pot fi ușor integrate.

Polonia ilustrează astfel o formă de fragilitate în care ideologia nu des-tabilizează sau monopolizează sensul comun, ci îl *divide în mod durabil, transformând pluralismul într-o coexistență dificilă între universuri de sens incompatibile*.

Discuție: democrația ca ordine epistemică

Analiza comparativă a cazurilor din Europa de Est permite formularea unei concluzii mai generale privind *natura* fragilității democratice contemporane. Dincolo de diferențele empirice dintre România, Ungaria și Polonia, ceea ce devine vizibil este faptul că democrația nu poate fi înțeleasă exclusiv ca un *ansamblu de instituții sau proceduri*, ci ca o *ordine de sens cu o dimensiune epistemică fundamentală*.

În această perspectivă, funcționarea democrației depinde de existența unui *cadru minim de realitate împărtășită*, care face posibilă comunicarea politică, negocierea diferențelor și recunoașterea reciprocă a legitimității actorilor. Acest cadru nu este dat în mod natural, ci este produs și menținut prin *interacțiunea dintre ideologie, sens comun, comunicare și încredere*.

Cazurile analizate arată că fragilitatea ordinii democratice nu rezultă dintr-un singur tip de disfuncționalitate, ci din *moduri diferite de desincronizare a acestor dimensiuni*. În România, *desincronizarea produce instabilitatea sensului comun*; în Ungaria, *reconfigurarea sa centralizată reduce pluralismul*; în Polonia, *divizarea sa generează coexistența unor realități parțial incompatibile*.

În toate aceste situații, *ideologia joacă un rol central*, nu ca simplă sursă de poziționare politică, ci ca *mecanism de organizare a realității sociale*. Ea contribuie la definirea a ceea ce este considerat fapt, la stabilirea criteriilor de validitate și la

structurarea orizontului de interpretare al actorilor.

Din această perspectivă, democrația apare ca o *formă de coexistență a pluralității în interiorul unei lumi comune*. Atunci când această lume comună este erodată, pluralismul nu dispare, dar își pierde capacitatea de a fi integrat într-un cadru de comunicare și legitimare reciprocă.

Fragilitatea ordinii democratice trebuie înțeleasă, așadar, nu doar ca o problemă instituțională sau politică, ci ca o *problemă epistemică*: o criză a condițiilor care fac posibilă existența unei realități politice împărtășite.

Sinteza principalelor diferențe poate fi reprezentată astfel:

Figura 2. Tabel sinoptic: variații ale fragilității ordinii democratice în Europa de Est

Țară	Tip de fragilitate	Rolul ideologiei	Sensul comun	Comunicarea publică	Încrederea socială	Dinamică generală
România	Instabilitate a sensului comun	Ideologiile sunt fluctuante și insuficient consolidate	Fragmentat și permanent negociat	Spații discursive paralele, slab conectate	Selectivă, contextuală	Desincronizare difuză
Ungaria	Stabilizare ideologică a sensului comun	Ideologie dominantă care structurează realitatea	Relativ coerent, dar centralizat	Organizat în jurul unui cadru hegemonic	Ridică intern, redusă extern	Sincronizare prin control
Polonia	Dualizare a sensului comun	Competiție între două cadre ideologice consolidate	Divizat în două universuri paralele	Două spații discursive relativ autonome	Ridică intern, scăzută între cadre	Sincronizare internă, conflict extern

Concluzie

Fragilitatea democrației contemporane nu este doar instituțională, ci *epistemică*. Ea apare atunci când condițiile de posibilitate ale unei lumi comune devin instabile.

Analiza Europei de Est arată că această fragilitate poate lua forme diferite – instabilitate, centralizare sau dualizare –, dar toate indică

aceeași problemă fundamentală: *difficultatea de a menține un sens comun suficient de stabil pentru a susține pluralismul democratic*.

În absența acestui sens comun, democrația nu dispare, dar devine o *formă fără fond epistemic*, în care conflictul politic continuă, dar nu mai poate fi integrat într-o lume împărțită.

Note

- ¹ P. L. Berger & T. Luckmann, *The social construction of reality*, Anchor Books, 1996.
- ² J. Habermas, *The theory of communicative action*, (Vol. 1), Beacon Press, 1984. Idem, *Between facts and norms*, MIT Press, 1996.
- ³ Ibidem.
- ⁴ R. D. Putnam, *Making democracy*

work, Princeton University Press, 1993. Idem, *Bowling alone*, Simon & Schuster, 2000.

- ⁵ Z. Bauman, *Liquid modernity*. Polity Press, 2000.
- ⁶ Huib Wursten, *The 7 Mental Images of National Culture: Leading and Managing in a Globalized World*, Hofstede Insights/ITIM International, 2019.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

- BAUMAN, Z., *Liquid modernity*, Polity Press, 2000.
- BECK, U., *Risk society*, Sage, 1992.
- BERGER, P. L., & LUCKMANN, T., *The social construction of reality*, Anchor Books, 1996.
- CASTELLS, M., *Communication power*, Oxford University Press, 2009.
- HABERMAS, J., *The theory of communicative action*, Vol. 1, Beacon Press, 1984.
- IDEM, *Between facts and norms*, MIT Press, 1996.
- HOFSTEDÉ, G., *Culture's consequences: Comparing values, behaviors,*

institutions and organizations across nations (2nd ed.), Sage, 2001.

LEVITSKY, S., & WAY, L. A., *Competitive authoritarianism*. Cambridge University Press, 2010.

PUTNAM, R. D., *Making democracy work*, Princeton University Press, 1993.

IDEM, *Bowling alone*. Simon & Schuster, 2000.

WURSTEN, Huib, *The 7 Mental Images of National Culture: Leading and Managing in a Globalized World*. Hofstede Insights/ITIM International, 2019.

IDEM, *The crisis of shared meaning: Can democracy survive fragmentation?* Blog post / Impact of Culture, 2026.

Istoria unui experiment politic unic în Uniunea Europeană. Construcția statului iliberal și a regimului orbanist în Ungaria: autoritarism, populism, dezagregare democratică și cleptocrație politică*

[The history of a unique political experiment in the European Union. The construction of the illiberal state and the Orbanist regime in Hungary: authoritarianism, populism, democratic disintegration and political kleptocracy]

Alexandru MURARU

Abstract: *This article analyzes the political evolution of Viktor Orbán's regime and the construction of the "illiberal state" in Hungary after 2010. Starting from the ideological turn marked by the 2014 Băile Tușnad speech, the study examines the erosion of liberal-democratic institutions, the concentration of executive power, media capture, and the development of oligarchic networks connected to the state. It also evaluates the geopolitical implications of Orbánism for the European Union, NATO, and the security architecture of Eastern Europe.*

Keywords: *Viktor Orban, illiberal democracy, populist authoritarianism,*

Introducere

Nu avem exemple concludente de lideri politici care să renunțe la termenul de „democrație”, indiferent că vorbim de dictaturi sau state autoritare. În genere, democrația este invocată pentru capacitatea sa de a conferi legitimitate. În schimb, alte mijloace de autodefinire politică pot suferi corecții, pot să dispară, pot fi înlocuite. Luăm exemplul democrației liberale. Nu doar că nu există o regulă generală care să valorizeze direct

liberalismul de care are nevoie democrația pentru a înflori într-un stat dezvoltat economic și civilizat. Ba chiar dimpotrivă, se găsesc mereu lideri politici care sunt deranjați de rigorile liberale ale democrației. Și, ca într-un scenariu al unei piese absurde, un semnal de alarmă care arată că democrația de una singură nu conduce la prosperitate a fost deturnat într-o etichetă de mândrie.

„Perimetrul” istoric este important. Vorbim de anul 2014, cu doi ani înainte de Brexit și de alegerile pre-

zidențiale americane care aveau să îl aducă la putere pe Donald Trump. În martie 2014 Federația Rusă a anexat peninsula Crimeea, un viol teritorial în dauna Ucrainei. În 2013, populiștii din *Movimento 5 Stelle* devin a doua forță politică din Parlamentul italian, iar în 2014 ajung în Parlamentul European. În Polonia, Partidul Lege și Justiție (PiS), cu deprinderi autoritare și populiste, era în creștere și avea să câștige alegerile din 2015.

Pe scurt, populismul și tendințele autoritare dospeau și se potențau reciproc. Democrația liberală era sub presiune și, încă o dată, *în vremuri întunecate*. „Democrația liberală s-a dovedit și o formă de autoritate publică profund imperfectă și din ce în ce mai puțin legitimă. [...] Trebuie să recunoaștem că democrația liberală și-a pierdut farmecul său utopic și a devenit [...] din multe puncte de vedere un ideal conservator, poate chiar un simulacru de libertate politică. Chiar dacă rămâne o năzuință, în multe părți ale lumii încă neîmplinită, ea sună din ce mai fals, fie ca o arhivă de idei utopice, fie ca o autoritate semnificativă de guvernare”¹. În loc să caute soluții de îmborsărire și revigorare democrației liberale, politicieni diferiți caută succesul prin îmbrățișarea curenților populiste și autoritariste.

Geneza iliberalismului orbanist

Acesta era contextul internațional în care, pe teritoriul României, la Băile Tușnad, la 26 iulie 2014 avea loc a 25-a ediție a Universității de

Vară din localitate. Premierul maghiar, prezent la eveniment, a anunțat intenția de a fonda un „stat iliberal”². El a argumentat că democrația nu trebuie neapărat să fie liberală și a criticat modelul liberal occidental, susținând că Ungaria trebuie să construiască un stat bazat pe valori naționale, creștine și comunitare, nu pe individualismul liberal.

Viktor Orban a răsturnat termenul „iliberal”, pus în circulație de Fareed Zakaria încă din 1997 într-un articol științific³ și dezvoltat ulterior, în 2003, într-un volum care deja a devenit un „clasic” în științele politice⁴. Zakaria arată că democrația trebuie însoțită de liberalismul constituțional pentru a fi funcțională în timp ce democratizarea cu tentă direct populistă, ca dispersie maximă a puterii în societate, ascunde pericole pentru libertățile individuale. Mai pe scurt, democrația liberală este „un sistem politic caracterizat nu doar de alegeri libere și corecte, ci și de statul de drept, separația puterilor și protejarea unor drepturi de bază precum libertatea de exprimare, libertatea de asocieră, libertatea religioasă și garantarea proprietății”⁵. În consecință, democrația iliberală păstrează doar schematicismul unor alegeri, dar renunță la cumulul de drepturi și libertăți pe care le pervertește ca fiind fie forme impuse din afară, fie pur și simplu slăbiciuni.

Viktor Orban este primul lider politic al unei țări europene, al unei democrații liberale în construcție, care spune deschis că democrația nu trebuie să fie neapărat liberală⁶. Acest

lucru i-a susținut întregul narativ de care s-a ajutat pentru a renunța la valori liberale și la restrângerea drepturilor individuale. Orbán a criticat modelul liberal occidental, susținând că Ungaria trebuie să construiască un stat bazat pe valori naționale, creștine și comunitare, nu pe individualismul liberal. „Construim un stat nou și acesta este un stat iliberal, un stat non-liberal”⁷.

Acest discurs al premierului maghiar a atras critici internaționale intense și a marcat o diferențiere față de normele Uniunii Europene în materie de drepturi democratice și stat de drept⁸. Reluată în repetate rânduri ulterior, poziția lui Viktor Orban împotriva democrației liberale era clară, populistă fără echivoc. „Astăzi, liberalismul în Europa nu se concentrează pe libertate, ci pe corectitudine politică. El a devenit o ideologie sclerозată, dogmatică. Liberalii sunt dușmanii libertății. Separarea puterilor este o invenție americană pe care Europa a adoptat-o din mediocritate intelectuală”⁹.

Capturarea instituțională a statului maghiar

Ca și contextul istoric internațional, climatul politicii interne maghiare pregătea terenul îmbrățișării „liberalismului”. După patru ani de mandat, Fidesz cu Viktor Orban la cârmă puseseră umărul la demolarea drepturilor și libertăților civile ale maghiarilor¹⁰. „De când a câștigat alegerile cu o majoritate zdrobitoare în 2010, Guvernul Orban rescrie Constituția,

centralizează puterea la nivelul executivului, slăbește sistemul de pârghii și contraponderi, conferă putere unei clase oligarhice, acordă distincții de stat și lasă politicile culturale unor figuri de extremă dreaptă, face din Parlament un mecanism al aprobării mecanice, transformă instituțiile de mass-media publice în emisari partizan, hărțuiește societatea civilă și reorientează politica externă a Ungariei, proeuropeană și prooccidentală prin tradiție, spre Rusia și spre alte regimuri autoritariste”¹¹.

Regimul iliberal al lui Viktor Orban este cel mai longeviv astfel de regim din toată istoria UE. Democrația și economia au continuat să se degradeze accelerat, Ungaria fiind depășită de România în ultimii 15 ani la aproape toate capitolele. Evoluția indicatorilor internaționali arată o degradare clar cuantificabilă a democrației în Ungaria după revenirea lui Viktor Orbán la putere în 2010¹².

Indicatori ai degradării democratice

Scorul Freedom House („Freedom in the World”) a scăzut de la aproximativ 69/100 în 2021 la 65/100 în 2024, menținând țara în categoria „Partly Free”¹³. În paralel, indicele „Nations in Transit” (Freedom House) indică o scădere de la aproximativ 5,6/7 în 2010 la 3,57/7 în 2024, ceea ce înseamnă o trecere de la democrație consolidată la „regim hibrid” (43/100)¹⁴. Și indicele Economist (Democracy Index) plasează Ungaria în zona „democrațiilor defectuoase”,

cu un scor de aproximativ 6,5/10 și locul 56 mondial¹⁵. Indicele percepției corupției a scăzut la 42/100 (-14 puncte față de 2012)¹⁶, iar libertatea presei s-a deteriorat puternic – Ungaria a coborât de la locul 23 în 2010 la aproximativ 68 în 2025, iar peste 70% din media este controlată direct sau indirect de stat¹⁷.

În ansamblu, instituții europene și internaționale descriu sistemul actual drept „regim hibrid” sau chiar „autoritație electorală”, în care alegerile există, dar competiția este falsificată. Aceste cifre ilustrează o tendință consistentă de concentrare a puterii executive și de slăbire a mecanismelor democratice în ultimii 15 ani.

Cleptocrația a fost o altă trăsătură a regimului Orban. Investigațiile jurnalistice și analizele economice indică faptul că, deși averea declarată a lui Viktor Orbán este relativ modestă, în jurul său s-a dezvoltat o rețea de apropiați care a beneficiat masiv de contracte publice. Un grup restrâns de circa 10-15 persoane conectate politic a câștigat între 2010 și 2025 contracte estimate la aproximativ 25-28 miliarde de euro, reprezentând până la 14% din totalul achizițiilor publice din Ungaria¹⁸. O parte semnificativă a acestor sume – peste 12 miliarde de euro – provine din fonduri europene, iar analizele sugerează că între 3 și 5,5 miliarde de euro ar reprezenta profituri excesive obținute în condiții necompetitive¹⁹. Cazurile cele mai vizibile sunt cele ale unor apropiați precum Lőrinc Mészáros²⁰, devenit miliardar cu o avere de peste 3 miliarde de dolari, și ginerele lui

Orbán, István Tiborcz, cu o avere oficială de circa 500 milioane de euro, dar estimată de unele surse la valori de până la trei ori mai mari.

Creșterea rapidă a acestor averi, corelată cu accesul privilegiat la contracte publice și proiecte finanțate de stat sau UE, alimentează suspiciunile privind existența unui sistem de acumulare indirectă de avere în jurul liderului ungar. Istoria ne învață că regimurile care se bazează pe frică, pe propagandă de stat și pe alianțe contra naturii cu puteri revizioniste sfârșesc prin a se prăbuși sub greutatea propriilor minciuni. Este o ironie amară a istoriei că națiunea maghiară, care în 1956 a sângerat sub șenilele tancurilor sovietice luptând pentru libertate, a ajuns să fie condusă 16 ani de un lider care prefera să facă anticameră la Kremlin.

Ungaria, factor disruptiv în Uniunea Europeană și NATO

Precum în cazul tuturor regimurilor hibride sau autoritariste, politica internă determină asocieri specifice și în politica externă. Democrațiile libere nu mai sunt frecventabile și interesele se orientează către state cu aceleași deprinderi politice²¹. Viktor Orban s-a plasat tot mai frecvent și tot mai decis împotriva „colegilor” din Uniunea Europeană și de partea lui Vladimir Putin, liderul rus având pe agendă atacuri constante la adresa țărilor din Europa de Vest.

Dezvăluirile din această primăvară privind împărțirea unor discuții ultrasensibile din cadrul Consiliului

European către Kremlin de către regimul de la Budapesta nu reprezintă doar o breșă de securitate. Ceea ce vedem este o declarație geopolitică așternută pe o axă a trădării: Axa Budapesta-Moscova²². Nu mai poate fi vorba aici despre dispute doctrinare, despre cote de migranți sau despre viziuni divergente asupra viitorului Europei. Vorbim despre un sabotaj asumat al întregii arhitecturi de securitate euroatlantice.

Când Antonio Costa, președintele Consiliului European, vorbește public despre „șantajul” practicat de Viktor Orbán²³, când cancelarul german Friedrich Merz declară tranșant că liderul maghiar a violat principiile loialității, lovind în credibilitatea UE²⁴, iar Donald Tusk acuză un comportament rușinos²⁵, devine evident că era depășită și faza diplomației de salon. Am fost martorii unui moment de coliziune tectonică între democrația liberală caracteristică Uniunii Europene și cleptocrația autoritară a regimului Viktor Orbán.

Mecanismul de condiționalitate privind statul de drept, care a tăiat miliarde de euro din fondurile destinate Ungariei²⁶, s-a dovedit o armă financiară utilă, dar insuficientă pentru a produce o recalibrare geopolitică²⁷. S-a dovedit că Viktor Orbán era dispus să sacrifice prosperitatea propriilor cetățeni pentru a-și onora angajamentele luate la Moscova și Beijing. În lipsa unor mecanisme juridice imbatabile, am asistat la o izolare politică informală: liderii europeni au început să creeze „grupuri de încredere” (E3, G5 etc.), formate restrânse de discuție,

pentru a proteja secretele Europei de ochii și urechile regimului Orbán.

Veto-ul european ca instrument al războiului hibrid

Este important să înțelegem motivul pentru care alegerile parlamentare din Ungaria, programate pentru 12 aprilie 2026, nu au fost o simplă chestiune de politică internă maghiară. Plecarea lui Viktor Orbán de la putere devenise o necesitate existențială pentru securitatea continentului și o prioritate strategică absolută pentru România. Să analizăm situația prin prisma întrebării clasice: *Cui prodest?* (Cui folosește?). Menținerea regimului Fidesz la putere ar fi servit exclusiv intereselor Federației Ruse. Timp de peste doi ani, Orbán a acționat ca un „cal troian”, întârziind sancțiunile împotriva Rusiei, blocând pachetele de asistență financiară și militară pentru Ucraina²⁸ și șantajând Suedia în procesul de aderare la NATO²⁹. Prin aceste acțiuni, Ungaria sub Orbán a transformat dreptul de veto european într-o armă a războiului hibrid rusesc.

Implicații pentru România și Flancul Estic

Pentru România, implicațiile „orbanismului” sunt directe, profunde și periculoase. Țara noastră se află în prima linie a Flancului Estic, investind masiv în apărare, consolidând prezența trupelor aliate la Marea Neagră și fiind un pilon indispensabil pentru efortul de supraviețuire al Ucrainei și pentru parcursul pro-european al Republicii

Moldova. Nu putem avea o arhitectură de securitate robustă în Est, dacă la granița noastră vestică funcționează un „stat proxy” al influenței rusești. O Ungarie menținută în zodia „iliberalismului orbanist” este o vulnerabilitate permanentă pentru București. Veturile maghiare afectează securitatea energetică a regiunii, fragilizează coeziunea NATO în cel mai critic moment de la Criza Rachetelor din Cuba și oferă o platformă de legitimare pentru forțe din interiorul României care subminează apartenența noastră la spațiul euro-atlantic.

Nu este un secret că formațiuni autohtone privesc spre Budapesta cu admirație³⁰, încercând să copieze modelul unui „suveranism” de fațadă, care în realitate maschează o agendă profund anti națională și pro estică. Alegerea din 12 aprilie din Ungaria a fost, așadar, și o luptă pentru igiena morală și democratică a întregii regiuni. Aceste alegeri din Ungaria au arătat o trezire a conștiinței civice. Péter Magyar și partidul Tisza au captat frustrarea unei societăți oboseite de inflație, de corupție endemică și de izolarea internațională a țării. Această victorie a opoziției este echivalentul căderii a unui „mini-Zid al Berlinului” în Europa Centrală. Ungaria a revenit în matca democrațiilor occidentale, a repornit motorul solidarității europene în susținerea Ucrainei, fără frâna de mână trasă constant de la Budapesta.

Să nu ne amăgim, însă. O victorie a opoziției la urne nu înseamnă o resetare automată. Viktor Orbán a petrecut 16 ani construind o „democra-

ție iliberală” – un eufemism pentru un stat acaparat. A rescris legea electorală, a subordonat justiția, a acaparat presa independentă și a creat o rețea oligarhică menită să susțină financiar sistemul chiar și din opoziție. Dislocarea acestui „*deep state*” maghiar va necesita timp, efort și un sprijin masiv din partea cancelariilor europene.

Eșecul modelului iliberal

Imaginile cu Viktor Orbán, cel mai longeviv premier al unei țări Uniunii Europene și care nu se dădea dus, recunoscându-și înfrângerea³¹ zdrobitoare în fața lui Péter Magyar și a unei participări civice record³², nu reprezintă doar epilogul unei cariere politice. Ceea ce am văzut în noaptea de 12 aprilie 2026 nu a fost o simplă rotație democratică a cadrelor. A fost prăbușirea unei paradigme geopolitice și eșecul răsunător al celui mai periculos experiment politic din Europa post-Război Rece. Așa cum am văzut, timp de 16 ani, regimul Fidesz a transformat inima Europei Centrale într-un laborator al „democrației iliberale”, un concept pe care Orbán l-a teoretizat cu cinism și l-a aplicat cu o precizie chirurgicală, demontând statul de drept piesă cu piesă.

Însă lecția monumentală a acestor alegeri este una pe cât de simplă, pe atât de profundă: populismul autocrat are o dată de expirare. Acest deznoadămant nu ar trebui să ne surprindă, deși mulți se resemnaseră cu ideea invincibilității regimului de la Budapesta.

Încă din anul 2020, am afirmat și am argumentat public o realitate incomodă, pe care diplomația europea-

nă ezita adesea să o rostească cu voce tare: Viktor Orbán devenise calul troian al Federației Ruse în interiorul Uniunii Europene și al NATO. Avertismentul de atunci nu era o simplă figură de stil, ci o descriere exactă a unui model de realpolitik tranzacțional, prin care Budapesta oferea Moscovei un drept de veto de facto la masa deciziilor euro-atlantice, în schimbul unor iluzorii avantaje energetice și a unei susțineri ideologice.

Mai mult, deriva sa nu a fost doar geopolitică, ci și profund morală. Când, în vara anului 2022, la Băile Tușnad, premierul maghiar a articulat acel discurs sumbru în care respingea „amestecul raselor” – un ecou terifiant al eugeniei și al doctrinelor rasiiale care au pavat drumul spre Holocaust în perioada interbelică –, am luat decizia de a acționa.

Plângerea pe care am depus-o la Consiliul Național pentru Combaterea Discriminării și, ulterior, procesul deschis la Curtea de Apel Iași au fost mai mult decât un gest politic, au fost un imperativ moral. Am urmărit protejarea democrației românești și europene de un discurs care normaliza ura. Să taci în fața resurecției vocabularului anilor '30 înseamnă să devii complice la consecințele lui. Istoria ne-a învățat cu prețul a milioane de vieți că monștrii rațiunii se nasc exact atunci când oamenii buni aleg să privească în altă parte.

Lecțiile cazului ungar

Dar de ce a căzut Viktor Orbán acum? Explicația structurală dezvăluie ironia supremă a destinului său politic: autocratul autodeclarat „suve-

ranist” a fost învins tocmai pentru că și-a trădat propriul popor în favoarea unui globalism al extremelor³³.

Politologul Ivan Krastev punctează un adevăr esențial: Orbán a pierdut ca un „globalist”³⁴. A mizat totul pe validarea externă. A adus la Budapesta arhitectii mișcării MAGA din Statele Unite, a așteptat salvagardarea de la Donald Trump și a menținut deschise canalele cu Vladimir Putin, ignorând gangrena internă. În timp ce premierul ungar se visa liderul unei noi Internaționale a extremei drepte, cetățeanul maghiar de rând se confrunta cu o economie stagnantă, o inflație corozivă, servicii publice prăbușite și un izolament internațional sufocant, care a dus, așa cum am văzut, la înghețarea a zeci de miliarde de euro din fondurile europene.

Populismul ajunge la capătul drumului atunci când epuizează inamicii imaginari – Soros, Bruxelles, ONG-urile, minoritățile, Ucraina –, dar eșuează lamentabil în a livra prosperitate reală.

Implicațiile acestui seism politic se propagă cu viteză dincolo de granițele Ungariei, reconfigurând arhitectura de securitate a Flancului Estic și dinamica puterii la nivel global.

Consecințele căderii lui Viktor Orban

În primul rând, Moscova pierde astăzi cea mai prețioasă resursă strategică pe care o avea în inima lumii libere. Pierderea lui Orbán este, fără îndoială, cea mai severă înfrângere geopolitică a lui Vladimir Putin în Europa de la începutul invaziei în

Ucraina. Sistemul rusesc de influență – bazat pe șantaj energetic, dezinformare și coruperea elitelor politice – a fost decuplat de la panoul de comandă al deciziilor europene. Pentru Kiev, aceasta înseamnă sfârșitul veto-urilor cinice care au blocat luni de zile pachete vitale de asistență financiară și militară de zeci de miliarde de euro.

Această victorie nu trebuie însă citită doar în cheie militară sau energetică. Retragera influenței directe a Budapestei lasă în urmă un spațiu politic vacant, care poate fi rapid colonizat prin alte mecanisme. Pericolul unui pro-rusism mascat, adaptat discursului european – mai subtil, mai greu de identificat și tocmai de aceea mai periculos – nu a dispărut odată cu înfrângerea lui Orbán, ba dimpotrivă. Acolo unde influența directă se retrage, se instalează retoricile suveraniste și pseudo europene, care subminează coerența strategică a Uniunii din interior, fără a oferi ținte clare adversarilor lor. Iar această dinamică este deja vizibilă în ecuația politică a mai multor capitale estice, inclusiv București.

În al doilea rând, Uniunea Europeană iese din acest scrutin cu o reziliență consolidată și o coeziune regăsită. Mitul autocratului intangibil a fost spulberat. Modelul orbánist, care servea drept manual de operare pentru toate formațiunile extremiste și eurosceptice de pe continent, a demonstrat că duce invariabil la faliment național. Victoria zdrobitoare a partidului Tisza demonstrează că democrațiile au un mecanism intern de autocorecție. Chiar și într-un sis-

tem hibrid, cu o presă aservită și o justiție capturată, votul popular masiv poate demonta rețelele oligarhice.

Nu în ultimul rând, asistăm la o coliziune a două paradigme de civilizație, iar rezultatul de la Budapesta transmite un mesaj puternic și în privința curentului MAGA în politica europeană. Eșecul lui Orbán demonstrează limitele exportului de „liberalism”. Încercările de a clona un model autoritar est-european și de a-l vinde ca panaceu conservator pentru democrațiile occidentale au suferit o lovitură fatală. Mai mult, curentul MAGA pare să intre acum într-o fază de recul sistemic în Europa. Semnalul transmis este clar și adresat deopotrivă actorilor politici mari și mici: cei care continuă să confunde politica oficială a administrației americane cu promovarea unei agende partizane, de tip *pro domo*, riscă să fie progresiv izolați în cadrul Uniunii Europene. Solidaritatea europeană, deja fragilizată de crize succesive, nu mai tolerează ambiguități strategice sau loialități duble.

Un alt plan al acestor implicații vizează direct UDMR, care a suferit nu doar o înfrângere majoră odată cu căderea Fidesz, ci și o expunere dure-roasă a propriilor vulnerabilități strategice. Obediența față de Viktor Orbán s-a transformat, în timp, dintr-o opțiune tactică în o problemă structurală, afectând profund credibilitatea Uniunii ca actor autonom în politica românească. Leadershipul UDMR se află acum în fața unei decizii existențiale: să iasă din logica de partid captiv, dependent simultan de Budapesta și de

jocurile de putere de la București, sau să continue pe drumul unui satelit care și-a pierdut centrul de gravitație.

Cu toată căderea artizanului „liberalismului”, triumfalismul ar fi o greșală. Tranziția Ungariei înapoi către o democrație liberală deplină și funcțională va fi un proces dureros și complex. Noul guvern condus de Péter Magyar moștenește un stat profund capturat. Așa cum ne învață istoria tranzițiilor post-comuniste, de la „Doctrina Truman” și până la integrarea europeană a fostului bloc estic, instituțiile nu se curăță peste noapte de rețelele clientelare.

România între stabilitate democratică și risc de fragmentare

Pentru România, acest moment reprezintă o oportunitate. Până pe 12 aprilie 2026, eram un pilon de stabilitate democratică prins într-o menghină geografică dificilă: la est, un război de agresiune brutală; la vest, un vecin cu reflexe revizioniste și simpatii pro-ruse. Odată cu revenirea Ungariei în matca valorilor europene, Flancul Estic al NATO își poate desăvârși unitatea.

Dar oportunitatea poate fi irosită. România riscă să devină „noua problemă a Estului” dacă instabilitatea politică devine normă, iar combinațiile conjuncturale cu formațiuni extremiste sau antireformiste înlocuiesc o politică responsabilă, bazată pe reforme asumate și angajamente clare față de parteneri.

În lipsa unei direcții ferme pro-europene, credibilitatea externă a

Bucureștiului poate suferi rapid, iar capacitatea sa de a juca un rol stabilizator în regiune va fi erodată. Această evoluție ar re poziționa România dintr-un actor de încredere într-un factor de incertitudine – exact în momentul în care continentul are nevoie de ancore, nu de noi epicentre ai fragmentării.

Solidaritatea regională are un preț: claritate, coerență și loialitate față de proiectul european, nu față de calculele electorale de proximitate. Este momentul ca România să își asume cu și mai mult curaj rolul de lider regional în promovarea democrației și a securității euro-atlantice. Reculul influenței lui Viktor Orbán în ecuația politică românească nu aduce automat stabilitate, ci deschide un interval de volatilitate în care direcția aleasă de actorii interni va fi decisivă. România se află într-un veritabil punct de inflexiune: între consolidarea profilului său european și riscul de a deveni un nou epicentru al fragmentării politice în Est.

Demantelarea iliberalismului la granițele noastre trebuie să ne reamintească, însă, că libertatea nu este o garanție perpetuă, ci o luptă zilnică. Trebuie să rămânem vigilenți în fața propriilor demoni populiști, care încearcă să ne vândă iluzia suveranismului izolaționist. Alegătorii maghiari au dovedit lumii că istoria nu s-a sfârșit și că fatalismul democratic este o eroare. Răspunsul la crizele modernității nu este replierea în dictatură, naționalism exacerbat sau trădarea aliaților, ci mai multă Europă, mai multă libertate și o fidelitate inalterabilă față de statul de drept.

Note

- Această cercetare este o aprofundare reflexivă a unor idei deja expuse în articole de opinie publicate anterior în secțiunea dedicată de pe site-ul *digi24.ro* după cum urmează:
 - „Predica rasistă de la Tușnad. Viktor Orban trebuie izolat”, publicat pe 4 august 2022 <https://www.digi24.ro/opinii/predica-rasista-de-la-tusnad-viktor-orban-trebuie-izolat-2036089>
 - „Calul Troian al lui Putin la porțile Europei: de ce înfrângerea lui Viktor Orban ar elibera Ungaria și ar reintregi Flancul Estic”, publicat pe 31 martie 2026, <https://www.digi24.ro/opinii/agma-digi/calul-troian-al-lui-putin-la-portile-europei-de-ce-infrangerea-lui-viktor-orban-ar-elibera-ungaria-si-ar-reintregi-flancul-estic-3703835>
 - „De ce înfrângerea lui Viktor Orbán este cea mai mare victorie a Europei împotriva influenței ruse. Consecințe la București”, publicat pe 15 aprilie 2026 <https://www.digi24.ro/opinii/agma-digi/de-ce-infrangerea-lui-viktor-orban-este-cea-mai-mare-victorie-a-europei-impotriva-influentei-ruse-consecinte-la-bucuresti-3728725>
- ¹ Jeffrey C. Isaac, *Democrația în vremuri întunecate*, (traducere de Cristina Irimia), Editura Polirom, Iași, 2000, p. 20.
 - ² „Iliberalismul asumat de Viktor Orban”, în *voxeurop.eu/ro*, 31 iulie 2014, disponibil pe <https://voxeurop.eu/ro/iliberalismul-asumat-de-viktor-orban/> (consultat la 7 mai 2026).
 - ³ Fareed Zakaria, „The Rise of Illiberal Democracy”, *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 6 (Nov. - Dec., 1997), pp. 22-43, <https://www.almendron.com/tribuna/wp-content/uploads/2015/05/the-rise-of-illiberal-democracy.pdf#:~:text=The%20Rise%20of%20Illiberal%20Democracy,by%3A%20Council%20on%20Foreign%20Relations>, (accesat 7.05.2026).
 - ⁴ Fareed Zakaria, *Viitorul libertății: democrația iliberală în Statele Unite ale Americii și în lume*, (traducere de Doris Mironescu), Editura Polirom, Iași, 2021.
 - ⁵ Fareed Zakaria, „The Rise of Illiberal Democracy”, *loc.cit.*, p.22.
 - ⁶ Attila Juhasz, „Announcing the <Illiberal State>”, în *Heinrich Boll Stiftung*, 21 august 2014, disponibil pe <https://www.boell.de/en/2014/08/21/announcing-illiberal-state> (accesat 7.05.2026).
 - ⁷ Vezi întregul discurs al lui Viktor Orban din 26 iulie 2014 de la Băile Tușnad pe *youtube.com*, disponibil pe <https://www.youtube.com/watch?v=mHxg3Aoir6w> (accesat 7.05.2026).
 - ⁸ “What is going on in Illiberal democracy Hungary?”, în *Amnesty International*, 31 mai 2018, disponibil pe <https://www.amnesty.nl/actueel/what-is-going-on-in-illiberal-democracy-hungary> (consultat la 7 mai 2026).
 - ⁹ Giuliano da Empoli, *Inginerii haosului*, (traducere de Iuliana Urian), Editura ALL, București, 2019, p. 122.
 - ¹⁰ Stefano Bottoni, „Geniul” Panoniei: proiectul Orban și amenințarea iliberală, (traducere de Andrei Dosa), Editura Humanitas, București, 2024.
 - ¹¹ James Kirchick, *Sfârșitul Europei: dictatori, demagogi și noul ev întunecat*, (traducere de Anacona Mîndrilă-Sonetto), Editura Polirom, Iași, 2018, p. 77. Vezi întregul capitol 2 intitulat „Ungaria: democrație fără democrați”, pp. 59-94.
 - ¹² Anne Applebaum, *Amurgul democrației: seducătoarea atracție a autoritarismului*, (traducere de Cora Radulian), Editura Litera, București, 2021, p. 81.

- 13 Raportul *Freedom in the World* poate fi consultat la <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>.
- 14 Raportul *Nations in Transit* poate fi consultat la <https://freedomhouse.org/report/nations-transit>
- 15 Raportul *Democracy Index 2024* poate fi consultat la <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2024>
- 16 Detalii aici: <https://www.transparency.org/en/cpi/2025>.
- 17 Detalii aici: <https://rsf.org/en/index>.
- 18 István János Tóth, *EU Taxpayers' Contribution to Building the Orbán Kleptocracy*, Corruption Research Center Budapeșt, 2025, https://www.crcb.eu/wp-content/uploads/2026/03/2025_research_notes_02_010725_04.pdf, (accesat 8.05.2026).
- 19 Gabriela Greilinger, "EU-Funding - A Key Area of Corruption in Hungary", *quovademus.org*, 30 april 2026, disponibil pe <https://quo-vademus.org/eu-funding-a-key-area-of-corruption-in-hungary/>, (consultat la 8 mai 2026).
- 20 Andras Petho, „Lőrinc Mészáros, the wealthy friend of Viktor Orbán is behind a construction project of Orbán's father”, in *direkt36.hu*, 2 October 2025, <https://www.direkt36.hu/en/itt-egy-eros-bizonyitek-arra-hogy-meszaros-lorinc-all-orban-apjanak-milliard-os-epitkezese-mogott/>, (accesat 8.05.2026).
- 21 Anne Applebaum, *Axa Autocraților: corupție, control, propagandă: cum se sprijină reciproc dictatorii pentru a-și păstra puterea*, (traducere de Silvia Palade), Editura Litera, București, 2025.
- 22 Georgiana Dulgheru, „Orban i-a propus lui Putin să fi <soarecele> care ajută <leul> rus. Stenogramele discuției telefonice”, în *observatornews.ro*, 7 aprilie 2026, <https://observatornews.ro/extern/orban-ia-propus-lui-putin-sa-fi-e-soarecele-care-ajuta-leul-rus-stenogramele-discutiei-telefonice-651102.html>, (accesat 9.05.2026).
- 23 Alexandra Lupașcu, „António Costa îl atacă pe Viktor Orbán după ce Ungaria blochează împrumutul de 90 de miliarde € pentru Ucraina”, în *newsweek.ro*, 24 februarie 2026, <https://newsweek.ro/international/antonio-costa-il-ataca-pe-viktor-orban-dupa-ce-ungaria-blocheaza-imprumutul-de-90-de-miliarde-eu-r-pentru-ucraina>, (accesat 9.05.2026).
- 24 „Viktor Orban, luat la țintă de Friedrich Merz pentru vizita la Moscova: <Merge acolo fără un mandat european>”, în *digi24.ro*, 28 noiembrie 2025, <https://www.digi24.ro/stiri/externe/ue/viktor-orban-luat-l-accesat-9.05.2026a-tinta-de-friedrich-merz-pentru-vizita-la-moscova-merge-acolo-fara-un-mandat-european-3524283>, (consultat la 9 mai 2026).
- 25 Adrian Zia, „Donald Tusk, atac fără precedent la adresa lui Viktor Orban după scandalul înregistrărilor: <Guvernul maghiar a părăsit de mult Uniunea Europeană>”, în *ziare.com*, 31 martie 2026, https://ziare.com/scandal-spionaj-ue/donald-tusk-atac-fara-precedent-adresa-viktor-orban-20037-33?uord=MT%3D-VWjliX28Ym5-hJz_tHRNDHJNxnTu9Lb8LNUOZKGfgg8BzMCSrID2HQiRqRdCOvSi0QHogQAHPThrHgYGMWnCrKD4yJEJAUuFxxwJvMrY/MXTgIrixhXhuYSOvJDD/URAPIJNd, (accesat 9.05.2026).
- 26 „UE blochează fondurile de coeziune pentru Ungaria în valoare de 22 de miliarde de euro”, în *digi24.ro*, 23 decembrie 2022, <https://www.digi24.ro/stiri/externe/ue-blocheaza-fondurile-de-coeziune-pentru-ungaria-in-valoare-de-22-de-miliarde-de-euro-21938-27>, (accesat 9.05.2026).
- 27 Andreea Pora, „Iliberalismul și putinismul lui Viktor Orban determină PE să

- taie banii pe care Ungaria îi primește din fondul comunitar”, în *romania.europa-libera.org*, 16 septembrie 2022, <https://romania.europalibera.org/a/iliberalismul-%C8%99i-putinismul-lui-viktor-orban-determin%C4%83-pe-s%C4%83-taie-banii-pe-care-ungaria-%C3%AEi-prime%C8%99te-din-fondul-comunitar/32036954.html>, (accesat 9.05.2026).
- ²⁸ Dan Stancu, „Ungaria blochează al 20-lea pachet de sancțiuni europene contra Rusiei și împrumutul de 90 mld. euro pentru Ucraina”, în *cursdeguvernare.ro*, 23 februarie 2026, <https://cursdeguvernare.ro/ungaria-blocheaza-al-20-lea-pachet-de-sancțiuni-europene-contra-rusiei-si-imprumutul-de-90-mld-euro-pentru-ucraina.html>, (accesat 9.05.2026).
- ²⁹ Alexandru Toader, „Viktor Orban explică de ce Ungaria se opune aderării Suediei la NATO: <Nu vrem să importăm conflicte în Alianță>”, în *stirileprotv.ro*, 23 mai 2023, disponibil pe <https://stirileprotv.ro/stiri/international/viktor-orban-explica-de-ce-ungaria-se-opune-aderarii-suediei-la-nato-z-nu-vrem-sa-importam-conflicte-in-alianta.html>, (accesat 9.05.2026).
- ³⁰ „George Simion se compară cu liderul autocrat al Ungariei: Sunt Viktor Orban al României/ Fidesz este un model pentru noi”, în *g4media.ro*, 14 iulie 2021, <https://www.g4media.ro/george-simion-se-compara-cu-liderul-autocrat-al-ungariei-sunt-viktor-orban-al-romaniei-fidesz-este-un-model-pentru-noi.html>, (accesat 9.05.2026).
- ³¹ Adrian Ilie, „Viktor Orban își acceptă public înfrângerea: <E dureros pentru noi / Ne vom servi națiunea din opoziție>”, în *hotnews.ro*, 12 aprilie 2026, <https://hotnews.ro/viktor-orban-isi-accepta-public-infrangerea-este-dureros-pentru-noi-2217560>, (accesat 9.05.2026).
- ³² „Record de prezență la vot în Ungaria. Au votat 77,80% dintre alegători până la închiderea secțiilor”, în *tvrinfo.ro*, 12 aprilie 2026, <https://tvrinfo.ro/record-de-prezenta-la-vot-in-ungaria-au-votat-7780-dintre-alegatori/>, (accesat 9.05.2026).
- ³³ Radu Carp, „Apariția, menținerea și decăderea regimului Orban”, în *contributors.ro*, 15 aprilie 2026, <https://www.contributors.ro/aparitia-mentinerea-si-decaderea-regimului-orban/> (accesat 9.05.2026).
- ³⁴ Vezi în Christian Edwards, „In Hungary, Orbán's loss shows how populism can run out of road”, in *edition.cnn.com*, 13 aprilie 2026, <https://edition.cnn.com/2026/04/12/europe/hungary-election-orban-loss-latam-intl>, (accesat 9.05.2026).

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

- APPLEBAUM, Anne, *Amurgul democrației: seducătoarea atracție a autoritarismului*, (traducere de Cora Radulian), Editura Litera, București, 2021.
- IDEM, *Axa Autocraților: corupție, control, propagandă: cum se sprijină reciproc dictatorii pentru a-și păstra*

puterea, (traducere de Silvia Palade), Editura Litera, București, 2025.

- BOTTONI, Stefano, „Geniul” *Panoniei: proiectul Orban și amenințarea iliberală*, (traducere de Andrei Dosa), Editura Humanitas, București, 2024.
- EMPOLI, Giuliano da, *Inginerii haosului*, (traducere de Iuliana Urian), Editura ALL, București, 2019.

ISAAC, Jeffrey C., *Democrația în vremuri întunecate*, (traducere de Cristina Irimia), Iași, Editura Polirom, 2000.

KIRCHICK, James, *Sfârșitul Europei: dictatori, demagogi și noul ev întunecat*, (traducere de Anacona Mîndrilă-Sonetto), Editura Polirom, Iași, 2018.

ZAKARIA, Fareed, *Viitorul libertății: democrația iliberală în Statele Unite ale Americii și în lume*, (traducere de Doris Mironescu), Editura Polirom, Iași, 2021.

Articole și studii

ZAKARIA, Fareed, "The Rise of Illiberal Democracy", *Foreign Affairs*, Vol. 76, No. 6 (Nov. - Dec., 1997), pp. 22- 43.

Resurse online

<https://rsf.org/en/index>.

<https://www.transparency.org/en/cpi/2025>

CARP, Radu, „Apariția, menținerea și decăderea regimului Orban”, în *contributors.ro*, 15 aprilie 2026.

Discursul lui Viktor Orban din 26 iulie 2014 de la Băile Tușnad pe *youtube.com*.

DULGHERU, Georgiana, „Orban i-a propus lui Putin să fi <șoarecele> care ajută <leul> rus. Stenogramele discuției telefonice”, în *observatornews.ro*, 7 aprilie 2026.

EDWARDS, Christian, „In Hungary, Orbán's loss shows how populism can run out of road”, in *edition.cnn.com*, 13 aprilie 2026.

„George Simion se compară cu liderul autocrat al Ungariei: Sunt Viktor Orban al României/ Fidesz este un model pentru noi”, în *g4media.ro*, 14 iulie 2021.

GREILINGER, Gabriela, „EU-Funding - A Key Area of Corruption in Hungary”, in *quovademus.org*, 30 april 2026.

„Iliberalismul asumat de Viktor Orban”, în *voxeurop.eu/ro*, 31 iulie 2014.

ILIE, Adrian, „Viktor Orban își acceptă public înfrângerea: <E dureros pentru noi/Ne vom servi națiunea din opoziție>”, în *hotnews.ro*, 12 aprilie 2026.

JUHASZ, Attila, “Announcing the <Illiberal State>”, in *Heinrich Boll Stiftung*, 21 august 2014.

LUPĂSCU, Alexandra, „António Costa îl atacă pe Viktor Orbán după ce Ungaria blochează împrumutul de 90 de miliarde € pentru Ucraina”, în *newsweek.ro*, 24 februarie 2026.

PETHO, Andras, „Lőrinc Mészáros, the wealthy friend of Viktor Orbán is behind a construction project of Orbán's father”, in *direkt36.hu*, 2 October 2025.

PORA, Andreea, „Iliberalismul și putinismul lui Viktor Orban determină PE să taie banii pe care Ungaria îi primește din fondul comunitar”, în *romania.europalibera.org*, 16 septembrie 2022.

Raportul *Freedom in the World* - <https://freedomhouse.org/report/freedom-world>

Raportul *Nations in Transit* - <https://freedomhouse.org/report/nations-transit>

„Record de prezență la vot în Ungaria. Au votat 77,80% dintre alegători până la închiderea secțiilor”, în *tvrinfo.ro*, 12 aprilie 2026

STANCU, Dan, „Ungaria blochează al 20-lea pachet de sancțiuni europene contra Rusiei și împrumutul de 90 mld. euro pentru Ucraina”, în *cursdeguvernare.ro*, 23 februarie 2026.

TOADER, Alexandru, „Viktor Orban explică de ce Ungaria se opune aderării Suediei la NATO: <Nu vrem să importăm conflicte în Alianță>”, în *stirileprotv.ro*, 23 mai 2023.

TÓTH, István János, *EU Taxpayers' Contribution to Building the Orbán*

- Kleptocracy, Corruption Research Center* Budapest, 2025.
- „UE blochează fondurile de coeziune pentru Ungaria în valoare de 22 de miliarde de euro”, în *digi24.ro*, 23 decembrie 2022.
- „Viktor Orban, luat la țintă de Friedrich Merz pentru vizita la Moscova: <Merge acolo fără un mandat european>”, în *digi24.ro*, 28 noiembrie 2025.
- „What is going on in Illiberal democracy Hungary?”, în *Amnesty International*, 31 mai 2018.
- ZIA, Adrian, „Donald Tusk, atac fără precedent la adresa lui Viktor Orban după scandalul înregistrărilor: <Guvernul maghiar a părăsit de mult Uniunea Europeană>”, în *ziare.com*, 31 martie 2026.
- Raportul *Democracy Index 2024* - <https://www.eiu.com/n/campaigns/democracy-index-2024>.

Populismul anti-intelectual în România după 1990

[Anti-intellectual Populism in Romania after 1990]

Anton CARPINSCHI

Ciprian IFTIMOAEI

Abstract: *This article analyzes populism in post-communist Romania as a political, discursive, and social phenomenon, with particular emphasis on its anti-intellectual form. The introductory section clarifies the historical origins of the concept, from the People's Party in the United States and Russian Narodnikism to modern European and Latin American forms of populism. Populism is defined not through a single meaning, but as an ideology, political mentality, discourse, rhetoric, electoral strategy, and socio-political movement. The common element of these forms is the moralizing opposition between the "authentic people" and political, economic, cultural, or supranational elites. The rise of populism is linked to crises of representation, institutional distrust, the oligarchization of political parties, the growing distance between elites and citizens, as well as to inequality and poverty. The sociological data discussed in the article indicate a climate favorable to the manifestation of populism in Romania: high levels of distrust in representative institutions, a strong demand for political change, and a preference for order and authority. Anti-intellectual populism is presented as a radicalization of the opposition between the "people" and knowledge elites, including intellectuals, professors, researchers, experts, journalists, and technocrats. The article concludes that democracy requires both popular participation and civic control, as well as expertise, critical reason, and public accountability. Preventing and combating populism, including its anti-intellectual dimension, requires the restoration of trust among citizens, institutions, and elites through democratic education, scientific literacy, and responsible public communication.*

Keywords: *populism, people, intellectuals, anti-intellectualism, elites, anti-elitism.*

Introducere

Populismul este un cuvânt folosit tot mai des în dezbaterea publică. Îl auzim la televizor, face obiectul analizelor și comentariilor politice și îl regăsim ca instrument de comunicare

în campaniile electorale. Cu toții vedem politicieni care practică un discurs populist-emoțional-critic, vorbind în numele poporului, pretinzând că acționează spre bine poporului (cei mulți și asupriți), împotriva guvernanților (celor puțini și privilegiați).

Practicanții discursului populist direcționează critica acerbă spre elitele guvernamentale, către cei care ocupă poziții de putere și influență la nivelul societății, care decid în privința politicilor publice și care formează ceea ce se numește *establishment* (decidenți, influenceri, brokeri de putere, rețele de putere, resurse). În cele ce urmează, ne propunem ca, plecând de la originea acestui termen, să clarificăm ce este populismul: mișcare politică, ideologie, discurs, retorică, strategie de campanie electorală.

Termenul de populism a apărut pentru prima dată în Statele Unite, spre finalul secolului al XIX-lea¹. În acel context, fermierii americani, confrunțați cu dobânzi ridicate și cu tarifele practicate de marile companii de cale ferată, s-au mobilizat politic sub denumirea de „populiști” și au fondat *The People's Party*². Mișcarea lor promova ideea că puterea politică ar trebui să aparțină „oamenilor obișnuiți”, nu elitelor financiare, marilor proprietari, deținătorilor de monopoliuri agricole și industriale sau magnatilor economici ai epocii, precum John D. Rockefeller, Cornelius Vanderbilt, Andrew Carnegie, Henry Ford și J.P. Morgan³.

În aceeași epocă, în Rusia țaristă, o parte a intelectualilor revoluționari propuneau ca țăranii să joace un rol mult mai activ în schimbarea și edificarea unei societăți noi. Narodnicismul considera „poporul” drept izvorul legitim și autentic al reînnoirii politice. Din acel moment și până în prezent, populismul a cunoscut ex-

presii istorice și ideologice diferite, însă a conservat două elemente definitorii: invocarea directă a voinței populare și contestarea radicală a elitelor. Între reprezentanții importanți ai populismului rus pot fi menționați Alexandr Herzen, Mihail Bakunin, Nicolai Cernîșevski și Gheorghe Plehanov⁴.

Populismul poate fi înțeles ca o categorie analitică aplicabilă unei varietăți de curente, tendințe, atitudini sau regimuri de guvernare. Deși aceste manifestări sunt adesea eterogene și dificil de încadrat într-o definiție unică, ele au fost identificate în istoria politică a Europei și a altor spații geopolitice încă din secolul al XIX-lea. Astfel, boulangismul, mișcarea asociată generalului Georges Boulanger, poate fi considerat o expresie timpurie a populismului, înțeles într-un sens semi-doctrinar. În aceeași categorie pot fi incluse puja-dismul din Franța celei de-a IV-a Republici, precum și regimurile politice personalizate din Argentina și Egipt, reprezentate de generalul Juan Domingo Perón și, respectiv, de colonelul Gamal Abdel Nasser⁵.

Populismul – definirea și operaționalizarea conceptului

Populismul este unul dintre cele mai disputate concepte ale științei politice contemporane, tocmai pentru că desemnează fenomene politice diverse, greu de redus la o singură formulă explicativă. El poate fi înțeles, simultan, ca ideologie, ca discurs politic, ca retorică de mobilizare, ca

strategie de comunicare electorală și ca formă de organizare social-politică. Dincolo de varietatea manifestărilor sale istorice și contextuale, populismul are un nucleu comun: construirea unei opoziții morale între „poporul autentic”, prezentat ca virtuos, omogen și nedreptățit, și „elitele” politice, economice, intelectuale, acuzate că acționează doar în interes propriu, ignorând problemele celor mulți.

Definiția dată populismului ca ideologie furnizată de Daniele Albertazzi și Duncan O'Donnell este centrată mai ales pe componenta anti-elitară: „Definim populismul ca: o ideologie care stârmește un popor virtuos și omogen împotriva unor elite și unor alterități amenințătoare, care sunt prezentate ca fiind forțele care depozitează sau încearcă să depoziteze poporul suveran de drepturile sale, de valorile sale, de identitatea sa sau de posibilitatea sa de a se exprima”⁶. În cadrul acestei abordări ideologice, „poporul” este un construct simbolic („oamenii simpli”, „națiunea profundă”, „cei care muncesc”, „cei uitați”, „majoritatea tăcută”), nu o realitate care poate fi studiată din punct de vedere sociologic, ca totalitate a cetățenilor sau ca ansamblu structurat de clase, categorii și relații sociale.

Politologul Daniel Șandru interpretează populismul din perspectiva dimensiunii sale ideologice, pledând atât pentru o reevaluare pozitivă a conceptului de ideologie, desprinsă de conotațiile sale etic-negative, cât și pentru o reconsiderare analitică a populismului ca obiect legitim al re-

flecției teoretice. Cele două direcții de analiză susțin abordările normative și empirice specifice teoriei politice contemporane. În această cheie de lectură, populismul apare ca o ideologie distinctă a epocii contemporane, aflată într-o relație de interacțiune cu celelalte ideologii politice. Spre deosebire de ideologiile clasice, populismul își construiește profilul doctrinar prin împrumutul și combinarea unor elemente eterogene, configurând astfel o reprezentare ontologică alternativă a realității sociale, aflată în opoziție cu ordinea existentă în diverse societăți⁷.

În opoziție cu perspectiva anterioară de analiză, Marco Tarchi critică reducerea populismului la ideologie și propune abordarea populismului ca mentalitate politică distinctă, adică o formă de gândire și atitudine mai degrabă afectivă decât doctrinară. Populismul este, în această lectură, o *forma mentis* bazată pe credința în virtuțile poporului și pe revendicarea priorității acestuia ca sursă supremă a legitimității politice⁸. În acest sens, populismul critică elitele pe motiv că sunt străine de interesul public, deoarece că s-au îndepărtat de cei pe care îi reprezintă. În această direcție critică, politicienii care controlează pârgghiile puterii sunt considerați corupți, elitele corporatiste sunt contestate deoarece sunt preocupate de maximizarea profitului în detrimentul celor mulți, iar brokerii de putere și grupurile de interese transpartinice pentru că acționează în detrimentul celor mulți, nedreptățiti, săraci, marginalizați, excluși social.

Robert Adam consideră că populismul nu trebuie confundat cu ideologia precum naționalismul, socialismul, comunismul sau fascismul, deși poate coexista cu acestea și poate fi integrat în diferite regimuri ori discursuri politice. În opinia sa, a nega autonomia conceptuală a populismului reprezintă o eroare analitică. Populismul este „transideologic” și se focalizează pe opoziția dintre „omul obișnuit” și elite, pe neîncrederea față de intelectuali și politicieni, asociată cu idea cum că „poporului” este sursa legitimă a puterii. De asemenea, populismul este caracterizat prin idealizarea trecutului și respingerea ideii de progres, prin susținerea micii proprietăți private ca fundament al dinamismului și echității economice, precum și prin preferința pentru forme de democrație directă⁹.

Ca discurs politic, populismul funcționează prin construirea unei narațiuni antagonice: elite *versus* popor. Ernesto Laclau a interpretat populismul mai ales ca logică discursivă de construire a unui subiect politic colectiv. Cu alte cuvinte, „poporul” nu există pur și simplu ca entitate politică dată, ci este un narativ, prin agregarea unor nemulțumiri diverse într-o revendicare la adresa elitei conducătoare¹⁰. Populismul este și retorică politică cu referire la mijloacele de persuasiune utilizate în comunicarea politică: stilul de exprimare, figurile de limbaj, sloganurile, apelul la emoții, dramatizarea, invocarea fricii, mândria apartenenței la o comunitate. În acest sens, retorica populistă utilizează frecvent formule

binare, afective și moralizatoare: popor *versus* elite, națiune *versus* străini, muncă *versus* privilegii, adevăr *versus* minciună oficială, bun-simț *versus* expertiză, suveranitate *versus* globalizare. Retorica populistă este eficientă tocmai pentru că traduce anxietăți sociale reale în formule accesibile, emoționale și mobilizatoare.

În același timp, populismul poate fi și o strategie de comunicare electorală. Până și elitele puterii se adresează direct electoratului, evită sau atacă partide, mass media, experți. Toți acești critici doresc să creeze impresia că sunt emanația poporului, că lucrează pentru binele poporului, că între ei și popor nu există instanțe de mediere, ci o comunicare directă, sinceră, apropiată. În epoca rețelelor sociale, această modalitate de comunicare care pune pe primul plan interesele poporului a devenit și mai accentuată. Mesaje scurte, emoționale, conflictuale și personalizate circulă rapid și creează comunități politice digitale. Liderii populiști comunică ușor și eficient pentru că indică inovații, lansează soluții aparent simple la problemele pe care le au oamenii și creează un sentiment de apartenență la o comunitate nedreptățită, ignorată sau marginalizată sociopolitic.

Populismul devine mișcare politică atunci când această ideologie sau discurs se instituționalizează în partide, organizații, rețele de susținători și forme de mobilizare colectivă. Peronismul argentinian, chavismul venezuelean, mișcările suveraniste europene sau partidele radicale anti-*establishment* pot fi analizate ca miș-

cări populiste. În acest caz, populismul nu mai este doar un limbaj politic, ci devine organizare, leadership, bază electorală, program și competiție pentru putere.

Tabelul 1. Forme de manifestare a populismului

Forme de manifestare	Indicatori discursivi / empirici	Funcție politică	Riscuri pentru democrația liberală
Populismul ca ideologie	Invocarea poporului; apelul la voința populară; critica elitelor politice, economice, culturale sau supranaționale; prezentarea adversarilor ca ilegitiimi moral.	Oferă o explicație simplificată pentru crize sociale, economice și politice; identifică vinovați; mobilizează resentimente și frustrări.	Reduce pluralismul politic la o opoziție binară (elite vs. popor); delegitimează adversarii; favorizează intoleranța față de minorități, experți și instituții independente.
Populismul ca discurs politic	Formule precum „poporul a fost trădat”, „elitele au capturat statul”, „instituțiile nu mai reprezintă cetățenii”; construcția unui conflict între comunitatea autentică și <i>establishment</i> .	Produce identitate politică; transformă frustrările dispersate în revendicare colectivă; creează un sentiment de apartenență.	Înlocuiește dezbaterrea rațională cu antagonism moral; favorizează polarizarea și radicalizarea conflictului politic.
Populismul ca retorică politică	„Popor <i>versus</i> elite”; „națiune <i>versus</i> străini”; „muncă <i>versus</i> privilegii”; „adevăr <i>versus</i> minciună oficială”; „suveranitate <i>versus</i> globalizare”.	Activează emoții: indignare, frică, mândrie, revoltă, neîncredere; facilitează mobilizarea rapidă.	Degradează calitatea dezbaterilor publice; normalizează atacul la persoană, promovează anti-expertiza și discursul resentimentar.
Populismul ca strategie de comunicare electorală	Mesaje scurte, emoționale, conflictuale și personalizate; comunicare directă pe rețele sociale; atacarea jurnaliștilor, experților și instituțiilor de mediere.	Crește vizibilitatea liderului; consolidează loialitatea electorală; transformă nemulțumirea în vot.	Slăbește democrația; favorizează personalizarea puterii; reduce competiția electorală la conflict emoțional.
Populismul ca mișcare	Apariția partidelor anti-sistem; mobilizare	Reprezintă politic nemulțumiri reale	Poate alimenta tentații autoritare, anti-

Forme de manifestare	Indicatori discursivi / empirici	Funcție politică	Riscuri pentru democrația liberală
social-politică	stradală și/sau digitală; creează rețele de susținători; <i>leadership</i> carismatic; program politic anti- <i>establishment</i> .	sau percepute; reactivează participarea politică; introduce teme ignorate de partidele <i>mainstream</i> .	pluralism, presiuni asupra justiției, delegitimarea opoziției și ostilitate față de instituțiile autonome.
Populismul anti-intelectual	Atacuri împotriva universităților, cercetătorilor, profesorilor, jurnaliștilor, medici-lor, tehnocraților; relativizarea științei; valorizarea pseudo-expertizei.	Canalizează frustrarea socială împotriva elitelor cognitive; oferă legitimitate politică „oamenilor simpli” împotriva specialiștilor.	Produce criză epistemică; slăbește încrederea în știință, educație și expertiză; favorizează conspiraționismul și post-adevărul.

Tabelul anterior evidențiază faptul că populismul nu poate fi înțeles printr-o singură definiție, deoarece se manifestă simultan ca ideologie, discurs, retorică, strategie electorală și mișcare social-politică. Populismul nu este doar un instrument al competiției electorale sau un exces retoric de la limbajul democratic convențional. Din punct de vedere sociologic, populismul exprimă tensiuni profunde ale democrației reprezentative: neîncrederea în partide, distanța dintre guvernanți și guvernați, percepția capturării instituțiilor de către elite și sentimentul că decizia politică nu ține cont de nevoile concrete ale cetățenilor. Atunci când se radicalizează, populismul devine problematic prin tendința de a delegitima democrația, pluralismul, expertiza, consultarea, medierea, competiția politică.

Mecanismele sociologice ale ascensiunii populismului

Ca fenomen social-politic, populismul se manifestă frecvent în contexte marcate de crize economice, tensiuni sociale și frustrări colective, dar mai ales atunci când elitele politice nu mai reușesc să furnizeze soluții la problemele concrete cu care se confruntă oamenii. Populismul este și un simptom al crizei democrației, atunci când partidele, care reprezintă selectoratul predilect al elitelor politice, devin oligarhizate și nu promovează lideri noi în alegeri și/sau în funcțiile publice. Atunci când politica se învârtă în jurul acelorași oameni, indiferent de ciclurile electorale, iar aceștia guvernează mai degrabă pentru interesele lor individuale și de grup, apar și critici justificate, care iau forma discursului anti-elitar. Populismul câștigă simpatizați și susți-

nători atunci când cetățenii ajung să considere că partidele tradiționale nu le mai apără interesele, că inegalitățile socioeconomice se adâncesc sau că sistemul politic este incapabil să ofere soluții reale. În asemenea situații, apar lideri care pretind că exprimă voința „oamenilor obișnuiți”, contestă ideologiile consacrate și propun remedii rapide pentru probleme percepute anterior ca fiind complicate și dificil de soluționat.

Istoria furnizează exemple potrivit cărora, discursul populist mobilizează resentimente sociale orientate împotriva unor categorii prezentate drept amenințări la adresa „poporului autentic”: străinii, imigranții, minoritățile etnice, religioase sau sexuale, elitele culturale, experții, tehnocrații, instituțiile supranaționale ori grupurile economice considerate privilegiate. În acest sens, populismul operează printr-o schemă antagonică simplificatoare, în care societatea este împărțită între „noi” (legitimi, morali, pentru interesele poporului) și un „ei” (incapabili, corupți, ostili interesului celor mulți). Această opoziție simbolică permite liderilor populiști să transforme nemulțumirile economice, insecuritățile identitare și frustrările sociale în resurse de mobilizare electorală. Benjamin Moffitt propune citirea populismului ca stil politic eficient din punct de vedere public: liderul invocă poporul contra elitei, folosește un registru transgresiv, informal sau agresiv și dramatizează criza. Această perspectivă este foarte utilă pentru analiza de discurs și comunicare digitală¹¹.

Potrivit lui Cas Mudde, populismul poate fi înțeles ca o *thin-centered ideology* („ideologie subțire”) deoarece nu este o doctrină politică în adevăratul sens al termenului. Dimpotrivă, populismul se atașează la ideologii mai „consistente”, precum naționalismul, socialismul, conservatorismul, suveranismul: „Populismul este o ideologie, adică o viziune asupra lumii, dar este subcentrat, ceea ce înseamnă că abordează doar o parte a agendei politice, de exemplu, nu are nicio opinie despre care este cel mai bun sistem economic sau politic. Prin urmare, aproape toți actorii politici relevanți vor combina populismul cu o ideologie gazdă, în mod normal o formă de naționalism de dreapta sau o formă de socialism de stânga. Deși populismul nu amenință democrația în același mod ca extremismul la începutul secolului al XX-lea, el constituie o provocare fundamentală la adresa principalelor instituții și valori ale democrației liberale, în special drepturile minorităților, pluralismul și separarea puterilor în stat”¹². Tocmai această fluiditate ideologică explică prezența populismului atât la dreapta, cât și la stânga spectrului politic. Pe de o parte, populismul de dreapta tinde să combine apelul la popor cu naționalismul, conservatorismul cultural, retorica anti-imigrație și critica instituțiilor liberale. Pe de altă parte, populismul de stânga asociază opoziția față de elitele conducătoare cu o critică a oligarhiei economice, a capitalismului financiar, a inegalităților sociale, a programelor de austeritate.

Istoria politicii oferă exemple relevante pentru ambele orientări ale populismului, de stânga sau de dreapta. Juan Domingo Perón, în Argentina, a construit un model de mobilizare populară bazat pe relația directă dintre lider, clasa muncitoare și statul social-național. Hugo Chávez, în Venezuela, a articulat un discurs populist de stânga, antioligarhic și antiimperialist, prezentându-se drept exponentul politic al maselor excluse. Evo Morales, în Bolivia, a combinat populismul social cu revendicări indigene și cu o critică a elitelor tradiționale. În Europa, formațiuni precum Syriza în Grecia sau Podemos în Spania au valorificat politic nemulțumirile generate de criza economică din 2009-2012, austeritate și declinul încrederii în partidele *mainstream*.

Populismul de dreapta este reprezentat de lideri politici precum Viktor Orbán (Ungaria), Marine Le Pen (Franța), Matteo Salvini (Italia), Geert Wilders (Olanda), care au mobilizat teme precum suveranitatea națională, controlul migrației, apărarea identității culturale și opoziția față de birocrăția europeană. În Statele Unite ale Americii, Donald Trump a transformat critica *establishment*-ului politic, mediatic și economic într-un element central al competiției electorale, construind o relație directă cu electoratul printr-un discurs polarizant, anti-globalist și anti-elitist. În Rusia, Vladimir Putin a instrumentalizat teme populiste prin apelul la națiune, ordine, suveranitate și opoziția față de Occidentul prezentat ca

decadent. În narativele putiniste, populismul se combină cu naționalismul, antiglobalismul și cu o personalizare extremă a puterii (autoritarism).

O trăsătură comună a acestor forme de populism politic este personalizarea puterii. Liderul populist se prezintă nu doar ca reprezentant al poporului, ci ca interpret privilegiat al voinței populare. El pretinde că poate vorbi direct în numele unei comunități omogene, fără medierea partidelor, a instituțiilor reprezentative, a experților sau a mass media. Mai nou, liderii populiști se adresează direct poporului prin intermediul platformelor digitale și rețelelor de socializare. Aceștia refuză să dea declarații de presă, să organizeze conferințe de presă, să răspundă la întrebările adresate de jurnaliști. În era tehnologiilor digitale și comunicațiilor globale există posibilități multiple de diseminare a mesajelor politice direct către publicul țintă, nu mai este neapărat nevoie de mass media și jurnaliști. Această relație directă, adesea carismatică, dintre lider și mase slăbește importanța intermedierei instituționale și favorizează concentrarea autorității în jurul unei figuri politice dominante.

Populismul nu este doar anti-guvernamental, ci și anti-hegemonic prin faptul că atacă valorile, limbajele și codurile simbolice ale *establishment*-ului¹³. Atunci când se radicalizează, populismul devine problematic pentru democrația liberală, deoarece poate alimenta intoleranța, delegitimarea opoziției, atacul asupra

pluralismului, contestarea independenței justiției și subordonarea instituțiilor față de voința liderului. În acest sens, populismul nu trebuie tratat exclusiv ca o abatere accidentală de la normalitatea democratică, ci ca un simptom al unor tensiuni profunde din interiorul societăților contemporane. Apariția și dezvoltarea liderilor și mișcărilor care practică un discurs populist indică crize de reprezentare, anxietăți identitare, frustrări economice și neîncredere instituțională.

Discursul populist reprezintă și o vulnerabilitate la adresa democrației, atunci când distanța dintre elitele politice și cetățeni devine prea mare. Există situații în care elitele se autonomizează excesiv, se îndepărtează de cei pe care îi reprezintă și, într-un final, devin oligarhii politice, administrative și economice. Sunt politicieni pentru care poporul (cei mulți) nu există decât atunci când se apropie alegerile sau chiar în desfășurarea acestora. Prin tematizarea frustrărilor sociale, a inegalităților sau a deficitului de reprezentare, populismul poate reactiva participarea politică și poate readuce în prim-plan teme ignorate de *establishment*. În anumite contexte, politicienii care pretind că vorbesc în numele poporului exprimă o cerere de re-politizare a spațiului public, contestând tehnocratizarea excesivă și reamintind principiul suveranității populare. Prin urmare, populismul nu trebuie văzut neapărat ca o patologie a democrației, dar nici ca soluție la problemele societății.

Discursul populist tinde să privilegieze dimensiunea emoțional-

afectivă în detrimentul argumentării logic-raționale asociate politicianilor „profesioniști”, experților sau tehnicienilor guvernării. În locul limbajului tehnocratic, al explicațiilor academice și al raționamentelor complexe, populistul recurge la mesaje directe, formule cu impact la public, opoziții morale simple și apeluri la indignare, speranță, teamă sau revoltă. Populistul identifică nemulțumiri reale sau percepute, le transformă în resurse de mobilizare politică și le integrează într-o narațiune antagonică despre „popor” și „elite”¹⁴.

Chiar dacă liderii politici care au discurs populist nu furnizează soluții concrete la problemele sociale și economice cu care se confruntă oamenii, totuși, discursul lor funcționează ca o supapă socială care detensionează societatea. În altă ordine de idei, populiștii semnalează și probleme reale cu care se confruntă cetățenii și la care elitele plutocratice și oligarhice nu au furnizat soluții sub forma unor politici publice care să amelioreze sau să rezolve problemele din societate. Prin urmare, populismul îndeplinește și o funcție de *agenda setting*, recentrează probleme care sunt cu adevărat importante, reamplifică interesul pentru politică.

În articolul „Puterea fără politică”, Radu Carp descrie situații în care politica a devenit tot mai tehnicizată deoarece elaborarea și implementarea politicilor publice este un proces extrem de complex. În democrațiile consolidate, politicienii răspund pentru oportunitatea promovării unei politici publice, dar au nevoie de

asistență tehnică din partea unor profesioniști ai administrației publice. Acest lucru conduce în timp la o devalorizare a politicului și o creștere a puterii tehnicienilor și experților. În acest context, populiștii care critică politicienii *mainstream* pentru ineficiența lor, dar și tehnocrații pe motiv că nu au legitimitate derivată din alegeri. De aici rezultă riscul ca populismul să erodeze democrația și să creeze un spațiu suficient de larg pentru manifestarea unor tentații autocratice¹⁵.

Revirimentul populismului în România după 1990

În România după 1990, populismul s-a manifestat în forme diverse, de la discursul paternalist și justițiar al unor lideri postcomuniști, precum Corneliu Vadim Tudor (Partidul România Mare în anii 1990-2000), până la formule recente de suveranism, conspiraționism politic și critica radicală a elitelor. În ultimii ani, populismul și-a consolidat vizibil prezența pe scena politică, manifestându-se atât prin retorici anti-elitiste, cât și prin ascensiunea unor partide și lideri care capitalizează nemulțumirile electorale față de clasa politică.

După 1990, apelurile directe la „popor” și la idealuri naționale, exploatate în discursurile politice s-au cristalizat în proiecte politice organizate, de la formațiuni radicale ca Partidul România Mare (PRM), Partidul Unității Națiunii Române (PUNR) în anii de tranziție postcomunistă, la revenirea populismului de

extremă-dreaptă după 2020. Toate aceste formațiuni politice pun accentul pe valori tradiționale, euroscepticism și revendicări legate de identitatea națională. Discursul celor care reprezintă partidele populiste valorifică opoziția dintre „poporul autentic” și elitele percepute ca înstrăinate de interesele naționale, prin apelul la suveranitate, spiritualitate, tradiție, valori religioase și regenerare morală a societății. În asemenea cazuri, populismul nu constituie program de guvernare cu propuneri concrete de politici publice, ci funcționează ca retorică de mobilizare și mecanism de construcție simbolică a legitimității.

Această dinamică reflectă nu doar o tradiție politică mai veche, din România interbelică, continuată și în comunism prin discursul populist-naționalist al dictatorului Nicolae Ceaușescu, ci și disponibilitatea unor segmente semnificative ale electoratului de a recepta mesaje simplificate, polarizante și critice la adresa elitelor politice. Studiile sociologice recente arată că indicatorii (predictorii) care descriu manifestarea populismului sunt neîncrederea în instituții, politicieni, partide, democrație, preferința pentru ordine și autoritate, poderea populației afectată de sărăcie, nivelul scăzut de educație¹⁶. Ascensiunea recentă a formațiunilor populiste în România se înscrie într-un proces mai amplu observabil la nivel european, dar indică totodată o transformare importantă în spațiul politic autohton.

Populismul românesc a subminat loialitățile de partid și partizanatele

ideologice. Partide politice vechi au dispărut din prim-planul vieții politice (Partidul Național Țărănesc Creștin Democrat – PNTCD în 2000), unele se scindează (Partidul Național Liberal – PNL în 2006) și formează formațiuni noi (Partidul Liberal Democrat – PLD în 2006-2007), iar altele se asociază oportunist în funcție de anumite propuneri legislative sau programe politice ad-hoc (este cazul Partidului Social Democrat – PSD care a sprijinit în Parlament Guvernul Tăriceanu II). În fața unei astfel de fluidități politice, electoratul își reorientează preferințele de la partide la persoane. În acest mod se explică succesul public și electoral al unui politician ca Dan Diaconescu și al Partidului Poporului-Dan Diaconescu (PPDD înființat în 2011), care a obținut la alegerile parlamentare din anul următor 14% din voturile valabil exprimate.

Între timp, PPDD a dispărut de pe scena politică românească, fiind înlocuit de Alianța pentru Unirea Românilor (AUR) condusă de George Simion. La alegerile parlamentare din 2024, AUR a obținut 1.694.705 de voturi (18,30% din totalul voturilor valabil exprimate) și, în consecință, ocupă 62 de mandate în Camera Deputaților. În momentul scrierii acestui articol, AUR este a doua forță politică ca pondere în Parlament și se plasează pe prima poziție privind opțiunile de vot ale românilor, așa cum se reflectă în sondajele de opinie (2025-2026).

Dan Sultănescu, Bogdan Teodorescu și Dana C. Sultănescu au

realizat 9 studii pe tema populismului, în perioada 2019-2021, inspirate de Pew Research Center¹⁷ (PRC). Datele rezultate din cercetarea sociologică, agregate după metodologia PRC, conduceau la scoruri de populism de tipul următor: 57% populiști, 11% non-populiști și 32% micști. Prin comparație cu alte state occidentale, a rezultat că România are cei mai mulți votanți cu orientare populistă, de departe (Spania are 45%, Italia – 43%, iar Franța – 40%). În ceea ce privește publicul non-populist, România seamănă cu statele latine, având doar 11% non-populiști, față de 12% în Spania sau Italia¹⁸.

Într-un alt studiu realizat de un colectiv de cercetători de la Școala Națională de Științe Politice și Administrative (SNSPA), coordonat de Dan Sultănescu, populismul este examinat dintr-o dublă perspectivă: pe de o parte, din perspectiva cererii, prin analiza predispozițiilor populiste ale electoratului românesc; pe de altă parte, din perspectiva ofertei, prin investigarea trăsăturilor actorilor și mesajelor politice care răspund acestor predispoziții. Pe baza unor date din sondaje reprezentative la nivel național, obținute de la 2.714 respondenți, cercetarea estimează nivelul atitudinilor populiste din societatea românească. Strategia metodologică permite diferențieri mai fine între diverse grade de orientare populistă. Totodată, analiza pune în relație prezența unor atitudini populiste accentuate cu sprijinul electoral pentru Alianța pentru Unirea Românilor (AUR) și examinează profilul ideo-

logic al partidului pentru a evalua măsura în care acesta corespunde caracteristicilor dreptei radicale populiste¹⁹.

Barometrele realizate de INSCOP Research includ teme foarte utile pentru analiza populismului: încrederea în instituții, intenția de vot pentru partidele politice, direcția țării, schimbarea clasei politice, reforme economice, relația UE–SUA, suveranitate, percepții despre UE/NATO, securitate și crize. Pentru populismul anti-sistem, foarte relevant este Barometrul INSCOP din mai 2026, care arată că 68,7% dintre respondenți sunt total de acord cu afirmația „este momentul unei schimbări complete a clasei politice”, iar 46,9% sunt total de acord că „statul trebuie să protejeze populația chiar și cu riscul de a nu ne mai putea plăti datoriile”. Acești itemi pot fi folosiți ca indicatori-proxy pentru anti-elitism, cerere de resetare politică și populism în sensul de protecționism economic²⁰.

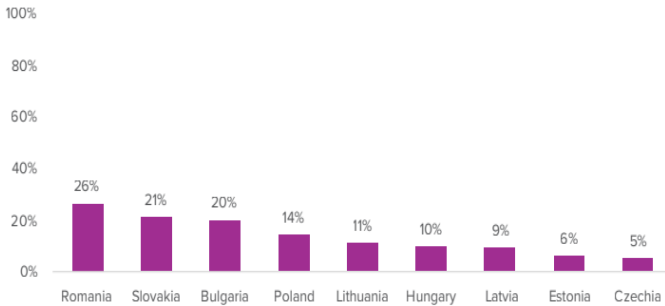
Arhiva Institutului Roman pentru Evaluare și Strategie (IRES) include studii precum „Cum văd românii viitorul Europei și locul României în UE” din mai 2026, „Securitatea Europei: amenințări, vulnerabilități, încredere” din februarie 2026, „Românii în anul 2025”, „Agenda publică internațională” și studii despre tineri în anul electoral 2024. Datele din cercetările sociologice efectuate de IRES sunt utile mai ales pentru climat social, încredere, democrație,

direcția țării, raportarea la UE/NATO și teme generaționale²¹.

Center for Urban and Regional Sociology (CURS) oferă date electorale și de climat social utile pentru evaluarea tentațiilor populiste. În sondajul din mai 2026, CURS raportează că 82% dintre respondenți consideră că România se îndreaptă într-o direcție greșită, Parlamentul are 24% încredere, Guvernul 26%, Justiția 20%, iar 56% consideră că România are nevoie de alegeri anticipate. Același sondaj plasează AUR la 32% în intenția de vot parlamentară și mai notează că această partid capitalizează eficient nemulțumirea socială.

Raportul *Public Attitudes and Security Perceptions in Romania 2025* realizat GLOBSEC relevă o susținere consistentă a democrației în rândul populației românești. Un procent covârșitor de 84% dintre respondenți sunt de acord că democrația, definită în sondaj ca un sistem bazat pe egalitate, drepturile omului, libertăți și statul de drept, este bună pentru țară. Respingerea autoritarismului este relativ puternică, 69% fiind în dezacord cu faptul că un sistem totalitar ar fi benefic pentru țara lor. Cu toate acestea, sprijinul pentru un astfel de sistem ajunge la 26% în rândul românilor, cel mai mare scor din Europa Centrală și de Est²². Aceste date conturează existența unui spațiu electoral fertil pentru germenii populismului și tentațiilor autoritariste în România contemporană.

Figura 1. Ponderea celor care sunt de acord că sistemul totalitar în care se afirmă puterea nelimitată a statului, fără alegeri regulate, este bun pentru țara noastră

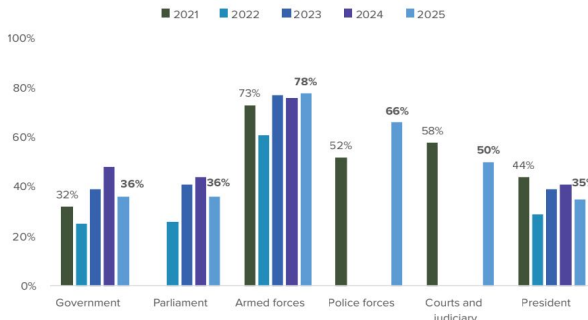

Sursa: GLOBSEC Trends (2025),
<https://www.globsec.org>, ultima accesare mai 2026

Discursul populist din România actuală se suprapune peste narațiuni conspirative sau naționaliste, accentuând opoziția între „popor” și „elite” percepute ca deconectate de la realitățile cotidiene. Populismul românesc găsește un mediu extrem de favorabil în polarizarea socioeconomică de astăzi. Guvernării de ieri și de azi par insensibile la nevoile oamenilor, inegalitățile sunt prea mari, clasa de mijloc se subțiază, iar povara reglării deficitului bugetar este pusă pe umerii

celor mulți, slabi, fără voce puternică: elevii, persoanele cu dizabilități, bolnavii cronici, săracii satelor și orașelor. Tăierea salariilor, reducerea beneficiilor sociale, creșterea taxelor și impozitelor, inflația galopantă aruncă oamenii disperăți în brațele liderilor care practică un discurs populist. Toate acestea conduc la o creștere a neîncrederii în instituțiile democrației, așa cum se reflectă și în datele din figura următoare.

Figura 2. Încrederea cetățenilor în următoarele instituții din România

Sursa: GLOBSEC Trends (2025),
<https://www.globsec.org>, ultima accesare mai 2026.

Conform datelor GLOBSEC Trends 2025, România prezintă un profil instituțional dezechilibrat al încrederii publice. Instituțiile militare (armata și poliția) înregistrează cele mai ridicate niveluri de încredere, în timp ce instituțiile politice (guvernul, parlamentul și președinția) sunt evaluate cu mai mult scepticism de către cetățeni. Graficul indică o polarizare clară a încrederii instituționale: armata ajunge la 78%, poliția la 66%, iar instanțele și sistemul judiciar se mențin la 50%, în timp ce guvernul și parlamentul coboară la 36%, iar președinția la 35%. În interpretarea noastră, cetățenii dezavuează clasa politică, instituțiile democratice, *leadership*-ul rezultat din alegeri. Neîncrederea în instituțiile fundamentale ale democrației creează un context favorabil apariției liderilor și mișcărilor populiste. Totodată, încrederea ridicată în armată și poliție sugerează persistența unei cereri sociale pentru ordine, stabilitate, și autoritate, ale cărei forme reziduale provin din perioada comunistă.

Aceste date sunt relevante pentru cercetarea populismului în România. Populismul se alimentează tocmai din decalajul dintre încrederea în „instituțiile de forță” și neîncrederea în „instituțiile reprezentării/ democrației”. Atunci când guvernul, parlamentul și președinția sunt percepute ca distante, ineficiente, compromise sau rupte de interesele cetățenilor, devine mai ușor de activat discursul anti-elitist. Liderii populiști pot interpreta această neîncredere ca dovadă a „capturării statului” de către elite politice, burocrati, partide tradiționale

sau rețele de interese. În același timp, încrederea ridicată în instituțiile de forță poate favoriza forme de populism orientate spre ordine, suveranitate și autoritate.

Populismul anti-intelectual: perspective teoretice și forme concrete de manifestare în discursul politic

Conform lui Eric Merkley, populismul este asociat cu anti-intelectualismul, înțeles ca o perspectivă asupra lumii care interpretează conflictul politic în termenii opoziției dintre cetățenii obișnuiți și o elită socială privilegiată. Anti-intelectualismul devine o predispoziție care îi face pe indivizi să respingă opiniile intelectualilor și experților, mai ales când acestea contrazic intuițiile sau crezurile lor politice²³. Nemulțumiți, dezamăgiți și frustrați de elita conducătoare, care cuprinde inclusiv experții, tehnocrații, intelectualii, oamenii recurg doar la ceea ce au învățat din experiență, cunoașterea comună, bunul-simț.

Reflectând la ceea ce s-a întâmplat în timpul pandemiei de COVID-19, Cristóbal Bellolio se întreabă dacă populismul este intrinsec anti-științific și distinge trei obiecții populiste față de știință: obiecția morală atunci când savanții sunt considerați corupți sau controlați de interese străine; obiecția democratică care afirmă că experții nealeși nu trebuie să decidă în locul poporului; obiecția epistemică care critică știința pe motiv că este prea abstractă, prea lentă, prea departe de bunul-simț popular²⁴.

În timpul campaniei pentru Brexit (2016) a rămas întipărită replica Lordului Michael Gove, Baron Gove: „the people of this country have had enough of experts”. Această a devenit una dintre cele mai invocate formule ale populismului anti-expertiză, întrucât nu respinge doar o opinie tehnică, ci sugerează că expertiza însăși ar fi parte a unei elite distante, arogante și greșite²⁵.

Pe aceeași linie se situează și Mede și Schäfer care propun conceptul de *science-related populism*. Cei doi autori indică discursurile în care universitățile, institutele de cercetare, experții și savanții sunt percepuți ca elită epistemică ilegitimă, iar „oamenii obișnuiți” sunt prezentați ca posesori ai unei cunoașteri autentice, bazate pe experiență și bun-simț. În loc ca expertiza să fie văzută ca resursă publică, ea devine suspectă, artificială, birocratică, ruptă de viața oamenilor²⁶. Aceeași perspectivă este îmbrățișată de Tuukka Ylä-Anttila considerând că, populismul valorizează adesea ideea de *common sense* în detrimentul expertizei și poate construi autorități alternative de cunoaștere²⁷.

Potrivit cercetătoarei Mimi Mihăilescu, anti-intelectualismul privilegiază intuiția în raport cu expertiza, convingerile personale în raport cu evidențele empirice și solidaritatea de grup în raport cu exigențele responsabilității epistemice. Cultivarea unei asemenea orientări antiintelectuale produce un climat cognitiv vulnerabil la dezinformare, expunere la fake news și manipulare politică. În Europa Occidentală, manifestările

anti-intelectualismului sunt explicate frecvent prin deteriorarea situației economice, excluziune socială și resentimente generate de sărăcie. În cazul României, anti-intelectualismul se articulează în jurul temelor identitare: suveranitatea națională, patriotismul, anxietățile culturale. În contextul alegerilor prezidențiale din 2025, unii candidați au reprezentat expertiza nu doar ca inefficientă sau ruptă de realitățile sociale, ci ca un vehicul al unor valori străine, percepute ca amenințare la adresa specificului cultural românesc²⁸.

Discursul populist este un discurs instigator la ură împotriva elitelor intelectuale și culturale. Populismul anti-intelectual (sau anti-intelectualismul populist) este o formă specială de radicalizare a opoziției dintre „intelectuali” și „popor”. În acest caz, „vinovații de serviciu” sunt profesorii, cercetătorii, scriitorii, experții, tehnicienii, jurnaliștii, posesorii titlului științific de doctor. În acest registru, expertiza este suspectată de aroganță, cunoașterea științifică este relativizată, iar „bunul-simț popular” este considerat criteriul ultim de validare a adevărului. Populismul anti-intelectual valorizează mai degrabă cunoașterea comună, bazată pe experiența lucrului făcut și știut din familie, izvorâtă din tradiție sau întemeiată pe tot felul de percepțe religioase. Cunoașterea științifică, pozitivă, bazată pe experiment și dovezi este trimisă în derizoriu.

Fundamentele populismului anti-intelectual își au rădăcinile în marxism cu variantele leniniste și stali-

niste, care au contribuit la diseminarea unei suspiciuni privind elitele intelectuale. Potrivit ideologiei marxiste, intelectualii sunt văzuți în raport cu poziția lor de clasă, ca parte a elitei conducătoare. La Karl Marx, conștiința socială este determinată structural de poziția în raport cu mijloacele de producție, iar ideologia dominantă este expresia intereselor clasei dominante (burghezia/ capitaliștii). În logica marxistă, intelectualii pot deveni purtători ai „falsei conștiințe” dacă prin ideile lor legitimează hegemonia burgheză. Cu toate că regimul comunist privilegia clasa muncitoare (proletariatul) în raport cu intelectualii, au existat o mulțime de situații în care liderii comuniști utilizau tot felul de titluri academice pentru a-și legitima autoritatea: „tovarășa academician doctor inginer și savant de renume mondial Elena Ceaușescu” – formula de adresare către titulara „cabinetului numărul doi” din Republica Socialistă România.

Varianta anti-intelectuală a populismului nu respinge doar elitele intelectuale, culturale, artistice, ci și instituțiile (școala, universitatea, centrele de cercetare științifică, Academia) care furnizează cunoașterea și expertiza bazată pe dovezi. Aceste instituții sunt criticate și contestate pe motiv că sunt rupte de realitatea cotidiană, nu furnizează forță de muncă adaptată la cerințele pieței muncii, sunt captive unor interese ascunse, nu sunt profitabile, sunt prea costisitoare, insuportabile pentru poporul care este apăsător de greutăți (taxe și impozite). În esență, populismul anti-intelectual

delegitimează expertiza și cunoașterea instituționalizată. Acei lideri care practică un discurs excesiv de critic sau instigator la ură împotriva intelectualilor pretind că ei, și numai ei, sunt interpreții autentici ai voinței poporului (vocea poporului). De multe ori invocă legitimitatea votului care, trebuie să recunoaștem, uneori este vecină cu tirania majorității asupra minorităților conducătoare, intelectuale, culturale, etnice și de gen. În acest fel, conflictul politic se transformă într-o relativizare a adevărului însuși, iar disputa democratică se mută din planul programelor și politicilor publice în cel al relativizării cunoașterii științifice.

Populismul anti-intelectual are și o componentă conspiraționistă. În acest sens, cei care beneficiază de cunoașterea științifică, validată în instituții de învățământ și de cercetare, dovedită prin diplome de doctorat și alte certificate, sunt considerați malefici, posesori ai unor „secrete” pe care le utilizează pentru profit personal, în detrimentul poporului. „Antivaxerii” (antivacciniștii) alimentează continuu scepticismul față de siguranța și eficacitatea vaccinurilor, contestând efectele benefice ale aplicării descoperirilor științei medicale și tratarea bolilor. În acest context, reamintim de sloganul „moarte intelectualilor” sau de „noi muncim, nu gândim”, utilizat în România anilor 1990, în timpul mineriadelor. Atunci, partidele istorice (PNȚCD și PNL) și o parte semnificativă a intelectualității publice grupată în jurul Grupului pentru Dialog Social (GDS) și al *Re-*

vistei 22 au susținut decomunizarea, lustrarea și democratizarea accelerată.

Lozinca „moarte intelectualilor” a apărut în contextul confruntării dintre un proiect de democratizare susținut de elitele civice și un populism emergent care exploata frustrarea socială în anevoioasa tranziție postcomunistă²⁹. Impotriva intelectualilor critici din anii 1990 s-au mobilizat forțele politice care doreau o „democrație originală” (*à la Roumaine*), care să mențină *status quo*-ul comunist. Președintele de atunci, Ion Iliescu, „a invitat” minerii să administreze o corecție „golanilor” (tinerilor, studenților, profesorilor) din Piața Universității, care doreau o Românie fără comunism, securism și alte racile ale vechiului regim. Mineriada din 13-15 iunie 1990 a reprezentat momentul culminant al radicalizării împotriva intelectualilor civici. Intelectualii, studenții și jurnaliștii au fost prezentați în discursul oficial drept „instigatori”, „huligani”, „elemente destabilizatoare”. Ca urmare a instigării la ură a minerilor, „golani” au fost pedepsiți cu violență fizică, umilințe, iar unii dintre ei au decedat din cauza loviturilor primite.

Mai târziu, în contextul crizei economice (2009-2012) și al dezbatelor privind reforma educației și orientarea acesteia către piața muncii, președintele Traian Băsescu a susținut că România are nevoie de „ingineri, nu de filosofi”³⁰. Evident, afirmația președintelui de atunci poate fi interpretată și ca un argument pentru corelarea educației și formării profesionale cu cererea pieței muncii, dar

și ca o valorizare a formării în științele tehnice în detrimentul științelor umaniste. Interesant este faptul că, până să ironizeze filosofii, președintele Băsescu s-a înconjurat de intelectuali, filosofi, scriitori, oameni de cultură. La un moment dat, președintele a invitat anumiți intelectuali (Gabriel Liiceanu, Andrei Pleșu, Horia Roman Patapievici și alții) la vila de protocol de la Neptun a Administrației Prezidențiale. Atunci a apărut în spațiul public sintagma „intelectualii lui Băsescu”, despre care filosoful Gabriel Liiceanu notează următoarele: „Nouă însă, celor care am votat cu Traian Băsescu, celor care am socotit că nu putem închide ochii la malversațiunile din viața politică, ni s-a lipit eticheta «intelectuali ai lui Băsescu. Băsis-tule!», aruncat cu fața schimonosită de ură, ca o flegmă, pe stradă, a devenit, în ultimii ani, pentru mine și unii dintre prietenii mei, monedă curentă”³¹.

Recent, premierul Ilie Bolojan a afirmat că „...Dacă ar fi să fim corecți și cinstiți, nu de diplome ducem lipsă, ci de mai multă competență, dedicare, determinare. Ești deja remunerat în funcție de gradul universitar, care include și diploma de doctorat”³². Cu oarecare îngăduință, putem înscrie afirmația premierului într-un registru discursiv centrat pe problema calității formării competențelor practice, nu pe acumularea formală de titluri academice. De aici a fost doar un pas până la discuția despre finanțarea facultăților în concordanță cu cererea pieței muncii. Aceasta a fost scânteia care a aprins scandalul diplomelor de

doctorat. În cele din urmă, Guvernul condus de Ilie Bolojan a decis reducerea sporului de doctorat. Până de curând, posesorii titlului științific de doctor primeau circa 500 de lei net pe lună, acum vor primi 293 de lei net. Sub povara măsurilor de austeritate care prevăd și reducerea cheltuielilor cu resursele umane, multe instituții publice au renunțat la acordarea sporului de doctorat³³. O parte a publicului simpatizează cu această măsură pe

motiv că doctoratul a fost aruncat în derizoriu de când cu plagiatele unor politicieni marcanți. Drept consecință, stagiul de doctorat a fost banalizat, unii îl consideră „învățămant de masă”.

În tabelul următor am sintetizat o serie de forme de populism anti-intelectual lansate în spațiul public românesc, în perioada 1990-2025, pe care am încercat să le periodizăm, contextualizăm și interpretăm.

Tabelul 2. Populismul anti-intelectual: perioade, mostre, registre și surse

Perioadă	Mostră discursivă	Registru populist	Sursa
1990, Piața Universității / Mineriada	„Moarte intelectualilor!”, „Noi muncim, nu gândim!”, „IMGB face ordine!”	Antiintelectualism proletar explicit; opoziția muncitori autentici vs. studenți, intelectuali, protestatari civici	Europa Liberă consemnează aceste lozinci în cronologia Mineriadei din 13-15 iunie 1990. (Europa Liberă România, https://romania.europalibera.org)
1990, discursul puterii FSN	Ion Iliescu despre protestatari: „câțiva golani care provoacă dezordine în centrul Capitalei”	Stigmatizarea protestului civic și universitar; transformarea opoziției anticomuniste în devianță socială	Digi24 reia fraza și contextul în care protestatarii au fost numiți „golani”. (Digi24, https://www.digi24.ro)
Anii 1990 și reveniri ulterioare	„Nu ne vindem țara!”	Național-populism economic; expertiza reformistă, privatizarea, capitalul străin și integrarea occidentală sunt asociate trădării	Sloganul reapare la AUR în 2023, alături de „Ne-au călcat străinii!” și ideea că „România va fi vândută pe veci”. (Cotidianul, https://www.cotidianul.ro)
2004–2009, populism prezidențial	„Sistemul ticăloșit”; „guvernare	Anti-elitism politic; nu este antiintelectual	Populism anti-sistem mai moderat, centrat pe corupție și oligarhie, nu pe atacarea științei

Perioadă	Mostră discursivă	Registru populist	Sursa
	pentru români și nu pentru oligarhi”	direct, dar creează schema morală popor vs. oligarhie / sistem	sau universității. (Radio România Actualități, https://www.romania-actualitati.ro)
2012, PP-DD / Dan Diaconescu	„Mega-ciocoiiul Traian Băsescu”; „poporul a dat „un vot peste bot ciocoilor”	Populism anti-elite, anti-clasă conducătoare; „ciocoiiul” este echivalentul moral al exploatatorului	Mostră utilă pentru populismul mediatic/televizual, cu limbaj simplificat, moralizator și resentimentar. (HotNews.ro, https://hotnews.ro)
2017–2018, PSD/Dragnea	„Statul paralel”, reprezentat de Kövesi, Iohannis, generali SRI și „ziariști sub acoperire”	Conspiraționism anti-instituțional; expertiza juridică, presa și instituțiile anticorupție sunt redescrise ca rețea ocultă	G4Media consemnează tema „statului paralel” la mitingul PSD din 2018. (G4Media.ro, https://www.g4media.ro)
2020–2024, discurs antivaccin / anti-expertiză medicală	„Jos dictatura medicală”, „Fără vaccinare!”, „cea mai mare minciună a secolului”	Antiștiință, anti-medicină instituțională, anti-expertiză sanitară	Exemplu de radicalizare anti-expertiză în pandemie(Adevărul, https://adevarul.ro).
2024–2025, extremism online / liste de dușmani	„Trădători”, „paraziți”, „sorosiști”, liste cu presă indezirabilă	Antiintellectualism digitalizat; jurnaliști, experți, ONG-urile și intelectualii publici sunt transformați în dușmani ai nației	Util pentru dimensiunea de neopopulism digital și pentru legătura dintre etichetare, hărțuire și delegitimarea autorității epistemice. Context.ro notează revenirea listelor cu „dușmani ai nației” după alegerile din 2024. (Context, https://context.ro)
2024–2025, Călin Georgescu	„Oare apa înseamnă H2O? Eu nu cred. Este mult mai mult, este informație, e vibrație, e frecvență.”	Pseudoștiință spiritualizată; substituirea explicației științifice cu discurs mistic, vitalist, anti-raționalist	Util pentru forma soft, pseudo-spirituală a antiintellectualismului: nu atacă frontal știința, dar îi relativizează limbajul și criteriile de validare. (Libertatea, https://www.libertatea.ro)

Tabelul de mai sus sintetizează evoluția populismului anti-intelectual în România postcomunistă, de la un anti-intelectualism explicit, brutal și de stradă, vizibil în anii 1990 prin lozinci precum „Noi muncim, nu gândim!” sau „Moarte intelectualilor!” către forme mai sofisticate, mediatizate și digitalizate de delegitimare a expertizei, presei, universității, societății civile și instituțiilor democratice.

În prima etapă, intelectualul este reprezentat ca adversar social al „oamenilor muncii”, fiind asociat cu dezordinea, elitismul și ruptura față de „poporul real”. În etapa național-populistă a anilor 1990-2000, registrul anti-intelectual se combină cu suveranismul economic, nostalgia comunistă, retorica antioccidentală și pamfletul politic, iar intelectualii, jurnaliștii sau reformatorii sunt prezentați ca „trădători”, „vânduți” sau complici ai unor interese străine.

După aderarea României la Uniunea European (2007), anti-intelectualismul se deplasează spre zona conspiraționismului anti-instituțional: „statul paralel”, „sistemul”, „oligarhii”, „soroșiștii” sau „oengiștii” devin figuri simbolice ale unei elite oculate, acuzate că ar acționa împotriva poporului. În perioada pandemiei și post-pandemiei, această retorică se radicalizează prin contestarea expertizei medicale, a științei, a vaccinării, a instituțiilor europene și a presei profesionale.

Populismul anti-intelectual, propaganda și avatarurile „minții captive”

Dincolo de manifestările sale electorale, instituționale sau discursive, populismul contemporan ridică o problemă mai profundă, de ordin filosofic și normativ: vulnerabilitatea spiritului democratic în fața degradării gândirii critice și a capturării simbolice a conștiinței publice. În acest sens, populismul anti-intelectual nu poate fi redus doar la o strategie de mobilizare politică sau la un stil retoric conflictual. El exprimă și o criză a raportului dintre adevăr, cunoaștere, expertiză și judecata publică.

Reflectând asupra procesului lui Adolf Eichmann, Hannah Arendt introduce celebra formulă a „banalității răului” pentru a descrie nu monstruoza excepțională a criminalului politic, ci tocmai caracterul aparent obișnuit al indivizilor care participă, prin conformism, obediență și suspendarea reflecției morale, la mecanismele răului politic. Lecția esențială a acestei perspective este că degradarea ordinii democratice nu începe întotdeauna prin violență explicită sau dictatură deschisă, ci prin erodarea lentă a capacității indivizilor de a gândi critic, de a discerne și de a rezista manipulării.

În societățile contemporane, dominate de fluxuri informaționale accelerate, rețele sociale, propagandă digitală și spectacol mediatic permanent, această vulnerabilitate capătă forme noi. Populismul exploatează anxietăți reale – insecuritate econo-

mică, neîncredere instituțională, frustrări identitare, sentimentul abandonului social –, dar le transformă într-o narațiune simplificatoare și antagonică despre „poporul autentic” și „elitele corupte”. În acest proces, expertiza devine suspectă, deliberarea democratică este substituită de reacția emoțională, iar adevărul factual este relativizat prin pseudo-cunoaștere, conspiraționism și propagandă.

Fenomenul poate fi înțeles și prin ceea ce Czesław Miłosz numea „mintea captivă”: starea în care individul își pierde autonomia critică sub presiunea ideologiei, a conformismului colectiv sau a seducției propagandistice. În prezent, capturarea conștiinței nu se mai realizează exclusiv prin coerciție politică directă, ci și prin suprasaturare informațională, manipulare emoțională, polarizare digitală și transformarea spațiului public într-un spectacol permanent al indignării, resentimentului și conflictului simbolic. Individul contemporan riscă să devină nu doar consumator de informație, ci și purtător involuntar al propagandei, reproducând stereotipuri, etichete și lozinci fără exercițiul reflecției critice³⁴.

În acest context, populismul anti-intelectual devine mai mult decât o simplă critică a elitelor culturale sau academice. El reprezintă o contestare a însăși autorității epistemice pe care se sprijină societățile democratice moderne: universitatea, cercetarea științifică, presa profesionistă, expertiza administrativă și deliberarea rațională. Atunci când „bunul-simț” este absolutizat împotriva cunoașterii spe-

cializate, când emoția substituie argumentul, iar propaganda înlocuiește dezbaterea publică, democrația riscă să se transforme într-un spațiu al manipulării colective și al radicalizării permanente.

Societatea spectacolului propagandistic amplifică aceste tendințe. Politica devine performanță mediatică, competiție pentru vizibilitate și producție continuă de emoții colective. În locul dezbaterii asupra politicilor publice apar scandalul permanent, conflictul teatralizat și sloganul viral. În asemenea condiții, cetățeanul este împins spre pasivitate reflexivă și reacție afectivă imediată. Spectacolul populist nu urmărește doar câștigarea puterii electorale, ci și remodelarea percepției realității prin control simbolic, simplificare narativă și delegitimarea criticii.

Experiența istorică a secolului XX arată că democrațiile nu sunt distruse exclusiv prin forță, ci și prin acumularea treptată a conformismului, a fricii, a propagandei și a degradării culturii civice. De aceea, apărarea democrației nu poate depinde doar de instituții juridice și proceduri electorale. Ea presupune existența unei culturi a responsabilității publice, a pluralismului, a educației democratice și a exercițiului permanent al gândirii critice. În acest sens, critica populismului nu trebuie să conducă la idealizarea elitelor sau la ignorarea problemelor reale care alimentează neîncrederea publică. Inegalitățile sociale, corupția, distanța dintre guvernanți și guvernați, birocratizarea excesivă și tehnocratizarea deciziei politice con-

stituie surse reale ale frustrării democratice. Însă transformarea acestor nemulțumiri legitime într-un discurs anti-intelectual, conspiraționist și anti-pluralist riscă să erodeze tocmai fundamentele societății democratice.

O democrație funcțională are nevoie simultan de participare populară și de expertiză, de reprezentare politică și de responsabilitate epistemică, de libertatea opiniei și de respect pentru adevărul factual. În absența acestor echilibre, societatea riscă să alunece fie spre tehnocratizare excesivă, fie spre populism resentimentar și autoritar. Între aceste două excese, apărarea spiritului democratic depinde de capacitatea cetățenilor și a elitelor de a păstra vie cultura dialogului critic, a lucidității și a responsabilității publice.

Concluzii

Analiza de față arată că populismul anti-intelectual reprezintă o formă recurentă de structurare simbolică a conflictului dintre „popor” și „elite”, în care intelectualii, experții, profesorii, cercetătorii, jurnaliștii și instituțiile cunoașterii (școli, universități, centre de cercetare, academii) sunt transformați periodic în ținte ale frustrării sociale și ale discursului instigator la ură instrumentalizat politic. De la lozincile violente ale anilor 1990 până la formele recente de conspiraționism digital, anti-expertiză medicală, pseudoștiință spiritualizată și delegitimare a mediului academic, anti-intelectualismul populist s-a reconfigurat continuu, adaptându-se la

noile medii de comunicare și la noile crize ale societății românești.

În plan istoric, se poate observa o deplasare de la anti-intelectualismul proletar, direct și agresiv, asociat tranziției postcomuniste și conflictului dintre forțele democratizării și reflexele autoritare ale vechiului regim, către un anti-intelectualism mai difuz, mediatizat și digitalizat. Dacă în anii 1990 intelectualul civic era prezentat ca „golan”, „instigator” sau adversar al „oamenilor muncii”, în perioada recentă figura intelectualului este absorbită într-o categorie mai largă a „elitelor globaliste”, „tehnocraților”, „sorosistilor”, „oengiștilor”, „experților de sistem” sau „jurnaliștilor vânduți”, „statului paralel”. Această schimbare indică o rafinare și extindere a anti-intelectualismului populist.

Din punct de vedere sociologic, populismul anti-intelectual se alimentează din neîncrederea în instituțiile reprezentative, din percepția rupturii dintre guvernanți și guvernați, din precaritate socială, din anxietăți identitare și din sentimentul că expertiza funcționează în favoarea unor grupuri privilegiate. În asemenea contexte, „bunul-simț popular” este opus cunoașterii specializate, iar experiența comună este prezentată ca superioară dovezilor, cercetării, deliberării și competenței profesionale. Populismul anti-intelectual nu contestă doar elitele, ci însăși autoritatea epistemică pe care se sprijină procesul de elaborare și implementare a politicilor publice.

Într-o democrație pluralistă, elitele politice, administrative, academice

sau mediatice sunt criticate, evaluate sau sancționate prin vot. Însă critica la adresa elitelor devine problematică atunci când se convertește în ură față de cunoaștere, în dispreț față de competență și în delegitimarea sistematică a instituțiilor care produc expertiză. O democrație funcțională are nevoie atât de participare populară, cât și de expertiză.

Prevenirea și combaterea exceselor populismului implică consolida-

rea culturii democratice, sancționarea exceselor retoricii politice, alfabetizare științifică, comunicare publică responsabilă. Un rol important în consolidarea democrației și igienizarea spațiului public de excesele populismului îl au elitele, indiferent de specializarea lor, care trebuie să fie receptive la problemele cu care se confruntă cetățenii și să furnizeze soluții concrete la acestea.

Note

¹ Margaret Canovan, „Populism”, în David Miller (coord.), *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, Editura Humanitas, București, 2000, p. 579.

² În legătură cu *The People's Party*, Margaret Canovan precizează că acesta s-a destrămat după înfrângerea în alegerile prezidențiale din 1896 a lui W. J. Bryan, un democrat ce și-a desfășurat campania pe o platformă în bună măsură populistă. Vezi și lucrările M. Canovan, *Populism*, Function Book, London, 1981; M. Canovan, „Trust the People! Populism and two faces of democracy”, *Political Studies*, 47 (1), March 1999, pp. 2-16; -, „People, politicians and populism”, *Government and Opposition* 19 (3), Summer 1984; -, „Two strategies for the study of populism”, *Political Studies* (30), 1982.

³ Ciprian Iftimoaei, *Sociologia elitelor. Abordări clasice și contemporane*, Editura Institutul European, Iași, 2023, p. 123.

⁴ Guy Hermet, *Poporul contra democrației*, Editura Institutul European, Iași, 1998, p. 147.

⁵ Idem, *Sociologia populismului*, Editura Institutul European, Iași, 2007, p. 15.

⁶ Daniele Albertazzi, Duncan O'Donnell, „Introduction” în Daniele Albertazzi, Duncan O'Donnell (ed.), *Twenty-first Century Populism. The Spectre of Western European Democracy* (Oxford: Palgrave, 2008), p. 3, apud Sergiu Mișcoiu, „Introducere”, în Sergiu Gherghina, Sergiu Mișcoiu (ed.), *Partide și personalități populiste în România post-comunistă*, Editura Institutul European, Iași, 2010, p. 15.

⁷ Daniel Șandru, „Componente ideologice ale populismului”, Sergiu Gherghina, Sergiu Mișcoiu și Sorina Soare (editori), *Populismul contemporan. Un concept controversat și formele sale diverse*, Editura Institutul European, Iași, 2012, pp. 73-112.

⁸ Marco Tarchi, *Populism: Ideology, Political Style, Mentality?*, *Politologický časopis / czech journal of political science* No 2/2016, pp. 95-109.

⁹ Robert Adam, *Două secole de populism românesc*, Editura Humanitas, București, 2018, p. 12.

¹⁰ Ernesto Laclau, „Populism: What's in a Name?”, în Francisco Panizza, ed., *Populism and the Mirror of Democracy*, London/New York: Verso, 2005, pp. 32-49; Ernesto Laclau, *On Populist*

- Reason*, London/New York: Verso, 2005.
- ¹¹ Benjamin Moffitt, *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation* (Redwood City, CA, 2016; online edn, Stanford Scholarship Online, 19 Jan. 2017), <https://doi.org/10.11126/stanford/9780804796132.001.0001>, (accesat 28.05.2026).
 - ¹² Cas Mudde, „Populism in the Twenty-First Century: An Illiberal Democratic Response to Undemocratic Liberalism”, <https://amc.sas.upenn.edu/cas-mudde-populism-twenty-first-century>, (accesat 28.05.2026); Cas Mudde. ‘The Populist Zeitgeist’, *Government and Opposition*, 39:4, 2004, pp. 541-563; Mudde, Cas and Cristóbal Rovira Kaltwasser, *Populism: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2017; Cas Mudde, „The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy”, *West European Politics*, 33:6, 2010, pp. 1167-1186..
 - ¹³ Margaret Canovan, „Trust the People! Populism and the Two Faces of Democracy”, *Political Studies*, 1999, <https://doi.org/10.1111/1467-9248.00184>, (accesat 27.05.2026).
 - ¹⁴ Ciprian Ifțimoaei, *op. cit.*, p. 126.
 - ¹⁵ Radu Carp, „Puterea fără politică. Criza reprezentării, povara populismului și tentația autocrației”, în *Polis. Revistă de Științe Politice*, nr. 3 (45), vol. XII, iunie-august 2024, pp. 7-15.
 - ¹⁶ Vezi cercetările sociologice, sondajele, barometrele de opinie efectuate de INSCOP Research, Center for Urban and Regional Sociology (CURS), Institutul Roman pentru Evaluare și Strategie (IRES), Eurobarometer, European Social Survey, World Values Survey și European Values Study și alte instituții care furnizează evaluări privind starea democrației, neîncrederea în instituțiilor publice, politicieni și partide, atitudini și comportamente politice, inclusiv pe dimensiuni care interesează populismul.
 - ¹⁷ Vezi John Gramlich & Katie Simmons, “5 key takeaways about populism and the political landscape in Western Europe”, Pew Research Center, 2018, <https://www.pewresearch.org/fact-tank/2018/07/12/5-key-takeaways-about-populism-and-the-political-landscape-in-western-europe>, (accesat 28.05.2026).
 - ¹⁸ Dan Sultănescu, Bogdan Teodorescu, Dana Sultănescu, „Atitudini și discursuri populiste în România. Dinamici în 2019-2021 și posibile explicații ale impactului AUR”, în revista de științe politice *Polis*, no. 4 (34)/ 2021, Vol. IX, pp. 233-252.
 - ¹⁹ Daniel Buti, Dan Sultănescu, Dana C. Sultănescu, Political Shifts and Social Dynamics in Eastern Europe: Exploring the Recent Rise of Romania’s Populist Radical Right Movement, în *Romanian Journal of Communication and Public Relations*, vol. 27, no. 3 (66) / December 2025, pp. 7-25.
 - ²⁰ INSCOP Research, <https://www.inscop.ro/martie-2026-barometrul-informat-ro-inscop-research-editia-a-viii-a-capitolul-4-pozitia-area-romaniei-intre-ue-si-sua>, (accesat 28.05.2026).
 - ²¹ Institutul Roman pentru Evaluare și Strategie (IRES), <https://ires.ro/arhiva/studii>, (accesat 27.05.2026).
 - ²² GLOBSEC Trends, <https://www.globsec.org/what-we-do/publications/public-attitudes-in-romania-2025>, (accesat 27.05.2026).
 - ²³ Eric Merkley, „Anti-Intellectualism, Populism, and Motivated Resistance to Expert Consensus”, *Public Opinion Quarterly*, 84(1), 2020, pp. 24-48.

- ²⁴ Cristóbal Bellolio, „An inquiry into populism's relation to science”, *Philosophy & Social Criticism*, Volume 44, Issue 3, 2024, <https://doi.org/10.1177/02633957221109541>, (accesat 27.05.2026).
- ²⁵ Interviu cu Lordul Michael Gove – Faisal Islam, Sky News, 3 iunie 2016; transcript Sky Group, <https://www.skygroup.sky/article/eu-in-or-out-faisal-islam-interview-with-michael-gove-30616-8pm>, (accesat 26.05.2026)..
- ²⁶ Niels G. Mede și Mike S. Schäfer, „Science-related populism: Conceptualizing populist demands toward science”, *Public Understanding of Science*, Volume 29, Issue 5, 2020, <https://doi.org/10.1177/0963662520924259>, (accesat 27.05.2026).
- ²⁷ Tuukka Ylä-Anttila, „Populist knowledge: ‘Post-truth’ repertoires of contesting epistemic authorities”, *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 2018, <https://doi.org/10.1080/23254823.2017.1414620>, (accesat 27.05.2026).
- ²⁸ Mimi Mihăilescu, „Romania's 2025 elections and the allure of anti-intellectualism”, *The Loop*, ECPR, 22 mai 2025, <https://theloop.ecpr.eu/romanas-2025-elections-and-the-allure-of-anti-intellectualism>, (accesat 28.05.2026).
- ²⁹ Andreea Ofițeru, „Mineriada din 13-15 iunie 1990. Cronologia unei pagini negre din Istoria României”, *Europa Liberă România*, <https://romania.europalibera.org>, (accesat 27.05.2026).
- ³⁰ Vezi Calea Europeană, *Bănescu: Învățămintul românesc produce academicieni șomeri și ingineri insuficient pregătiți*, 2011, <https://www.caleaeuropeana.ro>, (accesat 27.05.2026).
- ³¹ În acest sens, vezi articolul semnat de Gabriel Liiceanu, O ultimă precizare despre „intelectualii lui Bănescu”, în *Contributors*, 2014, <https://www.contributors.ro>, ultima accesare mai 2026.
- ³² Viorela Marin, „Reacția premierului Bolojan, după ce un cunoscut profesor universitar și-a rupt diploma de doctor, în direct la TV: „Nu de diplome ducem lipsă””, *HotNews.ro*, <https://hotnews.ro>, (accesat 29.05.2026).
- ³³ Ana Moise, „Sporul de doctorat este redus la 500 lei brut pe lună doar în anul 2026. Suma înseamnă aproximativ 293 lei net”, platforma *EduPedu*, <https://www.edupedu.ro>, (accesat 27.05.2026).
- ³⁴ Anton Carpinschi, „Mintea captivă” nu este doar titlul unei cărți”, în *Polis. Revistă de Științe Politice*, Volum XIII, Nr. 2 (48), Serie nouă, martie - mai, 2025, pp. 297 - 307”. În acest sens, vezi și Anton Carpinschi, *Ieșind din mintea captivă*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2021.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

- ADAM, R., *Două veacuri de populism românesc*, Editura Humanitas, București, 2018.
- CARPINSCHI, A., *Ieșind din mintea captivă*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, 2021.

- CANOVAN, M., *Populism*, Function Book, London, 1981.
- GHERGHINA, S., MIȘCOIU, S., (ed.), *Partide și personalități populiste în România post-comunistă*, Editura Institutul European, Iași, 2010.
- GHERGHINA, S., MIȘCOIU, S., și SOARE, S. (editori), *Populismul contemporan. Un concept controversat*

- și formele sale diverse, Editura Institutul European, Iași, 2012.
- HERMET, G., *Sociologia populismului*, Editura Institutul European, Iași, 2007.
- HERMET, G., *Poporul contra democrației*, Editura Institutul European, Iași, 1998.
- IFTIMOAEI, C., *Sociologia elitelor. Abordări clasice și contemporane*, Editura Institutul European, Iași, 2023.
- LACLAU, E., *On Populist Reason*, London/New York: Verso, 2005.
- MOFFITT, B., *The Global Rise of Populism: Performance, Political Style, and Representation*, Redwood City, CA, 2016; online edn, Stanford Scholarship Online, 19 Jan. 2017.
- MUDDE, C. and Kaltwasser, C.R., *Populism: A Very Short Introduction*, Oxford University Press, 2017.
- ȘANDRU, D., „Componente ideologice ale populismului”, Sergiu Gherghina, Sergiu Mișcoiu și Sorina Soare (editori), *Populismul contemporan. Un concept controversat și formele sale diverse*, Editura Institutul European, Iași, 2012.
- Articole și studii**
- ALBERTAZZI, D., O'DONNELL, D., „Introduction” in Daniele Albertazzi, Duncan O'Donnell (ed.), *Twenty-first Century Populism. The Spectre of Western European Democracy*, Oxford: Palgrave, 2008.
- BELLOLIO, C., „An inquiry into populism's relation to science”, *Philosophy & Social Criticism*, Volume 44, Issue 3, 2024.
- BUTI, D., SULTĂNESCU, D., SULTĂNESCU, D., „Political Shifts and Social Dynamics in Eastern Europe: Exploring the Recent Rise of Romania's Populist Radical Right Movement”, în *Romanian Journal of Communication and Public Relations*, vol. 27, no. 3 (66) / December 2025.
- CARPINSCHI, A., „Mintea captivă” nu este doar titlul unei cărți”, în *Polis. Revistă de Științe Politice*, Volum XIII, Nr. 2 (48), Serie nouă, martie - mai, 2025.
- CANOVAN, M., „Populism”, în David Miller (coord.), *Enciclopedia Blackwell a gândirii politice*, Editura Humanitas, București, 2000.
- CANOVAN, M., „Trust the People! Populism and two faces of democracy”, *Political Studies*, 47 (1), March 1999.
- CANOVAN, M., „People, politicians and populism”, *Government and Opposition* 19 (3), Summer 1984;
- CANOVAN, M., „Two strategies for the study of populism”, *Political Studies* (30), 1982.
- CARP, R., „Puterea fără politică. Criza reprezentării, povara populismului și tentația autocrației”, în *Polis. Revistă de Științe Politice* nr. 3 (45), vol. XII, iunie-august 2024.
- LACLAU, E., „Populism: What's in a Name?”, în Francisco Panizza, ed., *Populism and the Mirror of Democracy*, London/New York: Verso, 2005.
- MEDE, N.G. and SCHÄFER, M.S., „Science-related populism: Conceptualizing populist demands toward science”, *Public Understanding of Science*, Volume 29, Issue 5, 2020.
- MERKLEY, E., „Anti-Intellectualism, Populism, and Motivated Resistance to Expert Consensus”, *Public Opinion Quarterly*, 84(1), 2020.
- MIHĂILESCU, M., „Romania's 2025 elections and the allure of anti-intellectualism”, The Loop, *European Consortium for Political Research* (ECPR), 22 mai 2025, <https://theloop.ecpr.eu>, ultima accesare mai 2026.

- MUDDE, C., „The Populist Radical Right: A Pathological Normalcy”, *West European Politics*, 33:6, 2010.
- MUDDE, C., ‘The Populist Zeitgeist’, *Government and Opposition*, 39:4, 2004.
- SULTĂNESCU, D., TEODORESCU, B., SULTĂNESCU, D., „Atitudini și discursuri populiste în România. Dinamici în 2019–2021 și posibile explicații ale impactului AUR”, în *Polis. Revistă de Științe Politice* nr. 4 (34) Vol. IX./ 2021.
- TARCHI, M., Populism: Ideology, Political Style, Mentality?, *Politologický časopis / czech journal of political science* No 2/2016.
- YLÄ-ANTTILA, T., „Populist knowledge: ‘Post-truth’ repertoires of contesting epistemic authorities”, *European Journal of Cultural and Political Sociology*, 2018.
- Resurse electronice**
- ADEVĂRUL, Proteste în București și în marile orașe. Oamenii scandează lozinci împotriva autorităților, reclamă dictatura medicală și dau foc măștilor de protecție, <https://adevarul.ro/stiri-interne/evenimente/proteste-in-bucuresti-si-in-marile-orase-oamenii-2086000.html>.
- CALEA EUROPEAN, Băsescu: Învățământul românesc produce academicieni șomeri și ingineri insuficient pregătiți (2011), <https://www.caleaeuropeana.ro/basescu-invatamantul-romanesc-produce-academicieni-someri-si-ingineri-insuficient-pregatiti>.
- CONTEXT, Listele extremiștilor revin. Cum contribuie un fost colonel SRI, un senator și un neo-nazist la extremismul online, <https://context.ro/listele-extremistilor-revin-cum-contribuie-un-fost-colonel-sri-un-senator-si-un-neo-nazist-la-extremismul-online>.
- COTIDIANUL.RO, Protest AUR în capitală: „Nu ne vindem țara!”, <https://www.cotidianul.ro/protest-aur-in-capitala-nu-ne-vindem-tara>.
- CURS – Center for Urban and Regional Sociology, <https://curs.ro>, ultima accesare mai 2026.
- DIGI24, 1990. Cine erau „golani” din Piața Universității, <https://www.digi24.ro/fara-categorie/1990-cine-erau-golanii-din-piata-universitatii-385482>.
- EDUPEDU, Sporul de doctorat este redus la 500 lei brut pe lună doar în anul 2026. Suma înseamnă aproximativ 293 lei net, <https://www.edupedu.ro/oficial-sporul-de-doctorat-este-reduc-la-500-lei-brut-pe-luna-doar-in-anul-2026-suma-inseamna-aproximativ-293-lei-net>.
- EUROPA LIBERĂ ROMÂNIA, Mine-riada din 13-15 iunie 1990. Cum a vrut regimul condus de Ion Iliescu să deturneze România de pe orbita democrației, <https://romania.europalibera.org/a/mine-riada-13-15-iunie-1990-ion-iliescu-piata-universitatii/33439975.html>.
- G4MEDIA.RO, Circa 200.000 de manifestanți aduși la mitingul PSD. Dragnea a promis victoria finală în lupta pentru libertate cu statul paralel, reprezentat de Kovesi și generalii SRI, <https://www.g4media.ro/livetext-zeci-de-mii-de-manifestanti-la-mitingul-psd-piata-victoriei-e-alba.html>.
- GLOBSEC Trends, <https://www.globsec.org/what-we-do/publications/public-attitudes-in-romania-2025>.
- HOTNEWS.RO, Dan Diaconescu: Am eliberat 500 de localități de ciocoi. Am animat scena politică și o să o OTV-izăm, https://hotnews.ro/dan-diaconescu-am-eliberat-500-de-localitati-de-cio-coi-am-animat-scena-politica-si-o-sa-otv-izam-635357?utm_source=chatgpt.com.
- INSCOP Research, <https://www.inscop.ro/martie-2026-barometrul-informat-ro-in>

- scop-research-editia-a-viii-a-capitolul-4-pozitionarea-romaniei-intre-ue-si-sua.
- IRES – Institutul Roman pentru Evaluare si Strategie, <https://ires.ro/arhiva/studii>.
- LIBERTATEA, Călin Georgescu vorbește exact ca Olaf, omul de zăpadă din Regatul de Gheață: „Apa are o memorie”, <https://www.libertatea.ro/stiri/calin-georgescu-vorbeste-exact-ca-olaf-omul-de-zapada-din-regatul-de-gheata-apa-are-o-memorie-5127774>.
- GRAMLICH, J. & SIMMONS, K., “5 key takeaways about populism and the political landscape in Western Europe”, *Pew Research Center*, 2018, <https://www.pewresearch.org>.
- ISLAM, F., Interviu cu Lordul Michael Gove, *Sky News*, 3 iunie 2016; transcript Sky Group, <https://www.skygroup.sky>.
- LIICEANU, G., „O ultimă precizare despre „intelectualii lui Băsescu””, în *Contributors*, 2014, <https://www.contributors.ro>, ultima accesare mai 2026.
- MARIN, V., „Reacția premierului Bolojan, după ce un cunoscut profesor universitar și-a rupt diploma de doctor, în direct la TV: „Nu de diplome ducem lipsă””, *HotNews.ro*, <https://hotnews.ro>.
- MOISE, A., „Sporul de doctorat este redus la 500 lei brut pe lună doar în anul 2026. Suma înseamnă aproximativ 293 lei net”, platforma *EduPedu*, <https://www.edupedu.ro>.
- MUDDE, C., „Populism in the Twenty-First Century: An Illiberal Democratic Response to Undemocratic Liberalism”, <https://amc.sas.upenn.edu/cas-mudde-populism-twenty-first-century>.
- OFÎTERU, A., „Mineriada din 13-15 iunie 1990. Cronologia unei pagini negre din Istoria României”, *Europa Liberă România*, <https://romania.europalibera.org>.
- RADIO ROMÂNIA ACTUALITĂȚI, Băsescu vrea să continue lupta cu „sistemul ticăloșit”, <https://www.romania-actualitati.ro/stiri/basescu-vrea-sa-continue-lupta-cu-sistemul-ticalosit-id3959.html>.

Guvernările de mare coaliție și declinul familiilor ideologice tradiționale

[Grand coalition governments and the decline of traditional ideological families]

Cristian BOCANCEA

Abstract: *The diminishing importance of the left/right cleavage and the decline of traditional ideological families in the functioning of contemporary democratic systems have been attributed to factors such as the fall of Soviet-style communism, in contrast to the so-called „end of history” (understood as the globalization of the demo-liberal paradigm). The analysis of political life in Western states, with consolidated democracies, but also in young Central and Eastern European democracies, highlights the fact that anti-system tendencies, as well as the advance of populist, nationalist and extremist movements, can be explained, somewhat paradoxically, by the attenuation of the combativeness of traditional opponents of the ideological scene, tempted by participation in government within the framework of „grand coalitions”. Created with the aim of ensuring political stability and economic progress, as well as consolidating democracy and curbing the advance of undemocratic formations, grand coalitions have generated the perverse effect of the decline of traditional ideological families, as well as of diluting the substance of the left/right cleavage.*

Keywords: *centrism, left/right cleavage, anti-system formations, grand coalition.*

Introducere

Politica modernă a debutat, în lumea occidentală și în zona ei de influență culturală, cu o serie de *revoluții*, având ca substrat ideatic și ca finalitate practică *libertatea individuală*, garantată de instituții și proceduri subsumate modelului constituțional liberal. Funcționarea statelor moderne (născute din creuzetul revo-

luțiilor burgheze) a evoluat destul de rapid de la paradigma minimalistă către angajamente guvernamentale de factură socială (politici asistențiale, de asigurări și de reglementare a muncii) menite să asigure *bunăstarea generală*, astfel încât să fie temperate (și amânate *sine die*) condițiile înfăptuirii altor revoluții, proletare de această dată, sub faldurile ideologiei socialiste a egalității economice, a

colectivismului și a eliminării proprietății private.

La cumpăna secolelor XIX și XX, liberalismul bunăstării, conservatorismul și catolicismul social (precursorul creștin-democrației) fixaseră în conștiința publică apuseană (inclusiv în rândul majorității clasei proletare) ideea necesității menținerii păcii sociale și a unei economii de piață cu virtuți sociale, combătând cu argumente convingătoare radicalismele reprezentate de anarhosindicalism, pe de o parte, și de comunism, pe de altă parte. Totuși, chiar dacă nu era iminentă o revoluție comunistă, în societatea occidentală a epocii numite *La Belle Époque* nu lipsea o anume tensiune între *proiectul societal de dreapta* și cel *de stânga*.

Circumstanțele socio-politice și economice ale Primului Război Mondial, împreună cu revoluția victorioasă a bolșevicilor din Rusia anul 1917 (în urma căreia a fost creat „statul sovietic al muncitorilor și țăranilor”) au dus disputa ideologică dintre dreapta și stânga din planul teoriei politice în acela al praxisului guvernării. Modelul demo-liberal s-a văzut față în față cu un sistem de guvernământ al „dictaturii proletariatu-lui”, preocupat de consolidarea sa internă, dar și de ieșirea din „încercu-irea capitalistă”.

După doar două decenii și jumăta-te, la sfârșitul celei de-a doua conflagrații mondiale, obiectivul leninisto-stalinist al exportului de revoluție a fost atins: stânga comunistă și-a ad-judecat largi teritorii, pe toate conti-nentele, în timp ce „lagărul capitalist”

s-a angajat și el în ample eforturi de „containment” și de recuperare a te-renului pierdut. Pe parcursul celor patru decenii de Război Rece, cliva-jul stânga / dreapta s-a manifestat, pe de o parte, în ipostaza globală a bipo-larismului (comunism *versus* capita-lism); pe de altă parte, s-a manifestat în interiorul lumii capitaliste demo-cratice, unde a trasat linia de demar-cație între social-democrați și partide-le de dreapta (liberale și creștin-democrate).

Lunga istorie a clivajului amintit mai sus nu s-a încheiat odată cu diso-luția comunismului de tip sovietic, la finele deceniului nouă al secolului XX. A fi *de dreapta* sau *de stânga* a continuat să fie un fapt ideologic re-levant atât în Vest, cât și în Răsăritul proaspăt eliberat de „noaptea totalita-ră”, în pofida teoriei „sfârșitului Istoriei”, care postulase victoria finală și definitivă a democrației liberale. La scurtă vreme după revoluțiile anti-comuniste din Europa Est-centrală, noile democrații și-au așezat mimetic viața publică pe mecanismele apuse-ne ale dialogului conflictual dintre stânga și dreapta: fosta nomenclatură comunistă s-a deghizat în social-democrație, în timp ce elita intelectu-ală anticomunistă (dizidentă) a îm-brățișat valorile liberale și creștin-democrate. Cu o asemenea reamena-jare a aliniamentelor politice, peisajul ideologic părea că va rămâne nes-chimbat o lungă perioadă de timp.

Mileniul al treilea (despre care André Malraux credea că „va fi reli-gios, sau nu va fi deloc”) a debutat însă cu surpriza aruncării efective în

aer a ordinii mondiale de hegemonie occidentală (americană), odată cu atentatele de la 11 septembrie 2001; din acel moment, s-a accelerat diluarea importanței poziționării politice de stânga sau de dreapta, mai relevantă părând a fi, în noile condiții, *distincția dintre susținătorii terorismului mondial* (unii dintre ei fiind adepții Islamismului radical materializat în ISIS, în regimul taliban afgan și în teocrația iraniană, alții ilustrând diverse dictaturi laice – de la regimul nord-coreean, la juntele militare africane sub-sahariene) *și cei ai lumii libere*, democratice (indiferent de culoarea politică a guvernelor).

Clivajul stânga/dreapta și-a pierdut, însă, din importanța sa „clasică” și dintr-un alt motiv, de sorginte internă (adică în interiorul sistemelor socio-politice naționale): atenuarea diferențelor dintre proiectele de societate de substanță socialistă și cele liberale, pe fondul „aglomerării” centrului ideologic și al *guvernărilor de mare coalitie*. De acum înainte, relația simplitate a lumii bipolare va deveni o amintire istorică...

Ce se află dincolo de (sau între) stânga și dreapta?

Nașterea ideologiilor moderne a reprezentat un punct nodal în *asocierea* (sau chiar în identificarea) *guvernământului civil cu punerea în operă a unui „proiect de societate”*. Până spre sfârșitul secolului al XVIII-lea, exercitarea puterii politice însemnase impunerea voinței monarhilor (și a elitelor din jurul lor) în raport cu niște

societăți profund stratificate și relativ docile, gestionate prin forță militară, legături de vasalitate și pârgii de control simbolic, religios. Atunci când, în vacarmul revoluțiilor liberale, suveranitatea a fost atribuită poporului, iar guvernarea a devenit o chestiune „constituțională” și când Constituția însăși a proclamat drepturi și libertăți individuale menite să netezească fiecărui om calea spre fericire, sensul tradițional al politicii (așa cum îl definise Machiavelli, ca menținere a stăpânirii Principelui asupra Statului, indiferent de mijloacele folosite) s-a schimbat substanțial: prin acțiunea autorității publice, împărțite în trei puteri distincte (aflate totodată în raporturi de control reciproc), trebuia să se definească și să se împlinească un *model de societate*, în care să prevaleze o *valoare politico-socială centrală*, prioritară (fie ea libertatea, egalitatea, ordinea, supremația unei clase sociale sau a unei rase etc.). Încercarea de a da aceeași importanță simultan mai multor astfel de valori, așa cum se sugera în deviza Revoluției pariziene de la 1789 („Liberté, égalité, fraternité”), nu a condus niciunde în lumea modernă la vreo „sinteză axiologică”: libertatea și egalitatea și-au restrâns consistența la aspectul lor juridic (pentru a coexista cât de cât), în timp ce fraternitatea a dispărut pur și simplu, în colbul luptei de clasă, cedând locul marelui clivaj stânga / dreapta.

După mai bine de două sute și treizeci de ani de la așezarea nobilimii regaliste în dreapta sălii parlamentului de la Paris, în opoziție cu burghe-

zia revoluționară care ocupase partea stângă a aceleiași încăperi, conceptele politice de *dreapta* și *stânga* par să nu mai aibă prea multe în comun cu acea „întâmplare topologică” din vara anului 1789. Totuși, în mentalul colectiv s-a structurat și s-a fixat, de-a lungul vremii, ideea că a avea o concepție de dreapta înseamnă să fii elitist (în sens aristocrat), să aperi societatea de status și privilegiile ei, pe când a adera la viziunea politică de stânga înseamnă să te poziționezi de partea celor mulți și săraci, să-i mobilizezi în acțiuni revoluționare pentru ca, odată răsturnată vechea ordine socială „nedreaptă”, noua putere publică a poporului să „corecteze” inegalitățile naturale și sociale dintre oameni (înlocuindu-le, în fapt, cu inegalități clasiale revanșarde).

Pe măsură ce politica europeană occidentală a intrat în era parlamentarismului bazat pe „instituția” partidelor politice, în a doua jumătate a veacului al XIX-lea, eticheta de *stânga* a fost purtată în mod natural de mișcările socialiste (muncitorești) atașate de doctrina marxistă, dar și de formațiunile bazate pe liberalismul bunăstării (poziționate la stânga abscisei politice, prin comparație cu liberalii neoclasici și conservatorii)¹. Radicalizarea stângii, prin apariția bolșevismului rusesc și prin crearea de către acesta a primului stat comunist, a făcut ca liberalismul să fie „împins” inevitabil spre dreapta, în acest fel fixându-se bornele *paradigmei bipolarismului ideologic*, ce va rămâne validă până în penultimul deceniu al secolului trecut.

Proiectele de societate promovate de ideologiile dreptei moderne (liberalismul și conservatorismul anglo-saxon) pusese în centrul existenței valoarea *libertății*, în baza căreia indivizii să-și poată instrumentaliza capitalul material și mental pentru construcția prosperității lor și pentru păstrarea *Establishment*-ului burghez. În contrapartidă, stânga socialistă (în ipostaza sa bolșevică) a proslăvit *egalitatea economică* a tuturor membrilor societății, imaginând o lume fără proprietate privată, colectivistă și uniformizată. Câteva „bemoluri doctrinare” (social-democrația și creștin-democrația) au făcut loc, în simfonia politicii occidentale interbelice, proiectelor de societate care încercau să concilieze munca și capitalul, averea privată și binefacerile ei publice, idealul liberei concurențe și subsidiaritatea, fără a renunța la opoziția de fond între stânga și dreapta, care a ajuns ulterior să capete dimensiuni globale, sub cupola Războiului Rece.

Odată cu prăbușirea regimurilor comuniste din Europa Est-centrală, cei mai mulți analiști ai peisajului ideologic au „decretat” cu satisfacție „mondializarea democrației liberale”, privită ca o destinație finală a umanității, ca un „sfârșit al Istoriei” (după expresia lui Francis Fukuyama). *American Way of Life* părea să fi îngropat pentru totdeauna rămășițele lui *Homo Sovieticus*; capitalismul se înfățișa ca soluția economică de bun simț care, corelată cu democrația pluralistă, putea face să coexiste pașnic și eficient mecanismele pieței concurențiale cu instrumente de protecție

socială neo-liberale, social-democrate și creștin-democrate. În această „logică ideologică”, majoritatea guvernantă și proiectul ei de societate păreau să se distanțeze tot mai mult de pecetea stângii și ale drepte, cantonându-se într-un *umanism post-ideologic*.

Succesul intelectual al paradigmei „sfârșitului Istoriei” a menținut pentru o vreme impresia / iluzia că partidele de dreapta pot ocupa integral spațiul doctrinar lăsat liber prin disoluția comunismului de tip sovietic, asimilând unele teme din panoplia de centru-stânga și atrăgând de partea lor electoratul corespunzător. În acel curent de „absorbție”, se prefigura o viitoare *doctrină unificată a Statului bunăstării generale*, care să scoată viața politică din vechea schemă a luptei de clasă, proiectând-o într-un scenariu de *New Deal dezideologizat*.

Un proiect similar de apropiere între stânga și dreapta se remarcă încă din anii '60, în marja *centrismului convergentist european*², care s-a dorit o mișcare de sinteză între valorile „compatibile” din aria intervenționismului și a liberalismului, a progresismului și conservatorismului. În vecinătatea acestui curent, găsim concepții de genul *doctrinei tehnocrate*³ sau al *noului socialism* al lui Galbraith⁴. În anii '80, François Mitterand propunea, împreună cu Mihail Gorbaciov, proiectul „Casei comune europene” (care să depășească blocurile ideologice, economice și militare, promovând o unificare europeană de tip confederativ, mai puțin dependentă de SUA și desprinsă de paradigma de

securitate bazată exclusiv pe NATO). Dar chiar cu mai multe decenii înainte, „la începutul anilor 1900, Winston Churchill visa și el la un centru, deși unul cu înclinații spre dreapta. Urmând pașii tatălui său, s-a raliat, după cum a recunoscut chiar el, unei mișcări numite *Democrație Conservatoare*. Acest termen cuprindea un conservatorism temperat de idealuri socialiste – o formă de paternalism binevoitor față de clasele muncitoare, fără a respinge niciuna dintre structurile tradiționale ale societății engleze”⁵.

Privind către asemenea proiecte, istoricul francez Arthur Chevallier ne avertizează asupra faptului că centrul nu este nici gentil, nici virtuos, prin natura sa, putând să cuprindă atitudini și acțiuni politice la fel de radicale ca cele care au în substrat stânga sau dreapta⁶. Un „centrism radical”, care practică o retorică a moderației, a respingerii extremismelor tradiționale (fasciste sau comuniste), poate aluneca foarte ușor spre o manieră autoritară de exercitare a puterii⁷.

La începutul mileniului al treilea, *centrismul* încă nu luase formele partidiste de azi (cum ar fi, spre exemplu, *macronismul*); atracția centrului generase, totuși, unele mutații în peisajul politic tradițional. Astfel, pentru început, actorii politici ai stângii tradiționale au intrat în declin; dar, în mod straniu, partea lor de abscisă politică nu a fost acoperită de formațiunile demo-liberale, ci s-a văzut invadată de niște mișcări auto-intitulate „anti-sistem” (unele „progreseiste”, altele suveraniste, iliberale

etc.). Față de nou-veniții nefrecvențabili, reacția clasei politice *mainstream* a fost crearea unui cordon sanitar bazat pe „marea coaliție”. Socialiștii, creștin-democrații și liberalii au convenit să guverneze împreună, pentru a bloca avansul mișcărilor anti-sistem. Dar soluția aceasta nu le-a consolidat poziția electorală decât pentru o scurtă perioadă. Un însemnat segment de populație, obișnuit cu lupta dintre stânga și dreapta (într-o anume măsură, dependent de adrenalina acestei lupte), s-a lăsat atras de noi formațiuni populiste, care cultiva nevoia de identitate și de „diferență” doctrinară.

Avatarurile stângii și ale dreptei în postcomunism. Atracția centrului

La începutul anilor '90, țările din Europa Centrală și Răsăriteană (care avuseseră aproape jumătate de secol statutul de „sateliți ai Moscovei”) și-au recăpătat libertatea de a decide asupra traiectoriei lor politice, civilizaționale în sens larg. În special pătura intelectuală din aceste țări clama regăsirea drumului modernității, care nu putea fi decât unul spre valorile societății occidentale: libertate, proprietate privată, democrație. Pentru a se re-occidentaliza cât mai repede, țările și societățile foste comuniste au procedat la un import masiv de „forme fără fond”, transplantând sistemul politic apusean în spațiul ex-sovietic (și limitrof). Printre elementele acestuia, se afla, fără îndoială, clivajul stânga/dreapta.

Dar aici se ivea o problemă foarte serioasă: epoca sovietică înghițise în mecanismele ei represive aproape toate persoanele care avuseseră opțiuni de dreapta, înainte de 1945. După decenii întregi de comunizare, cultura politică de la noi era profund tributară viziunii marxiste asupra lumii, la aceasta adăugându-se unele elemente de naționalism; din acest motiv, gestul de fondare a unor partide de dreapta nu a rezultat din existența prealabilă a unei mase critice de cetățeni cu credințe liberale sau creștin-democrate, ci din oportunismul unor „întreprinzători politici” care au prilejuit destul de devreme cum funcționează democrația la ea acasă (adică în Vest): cu partide de guvernământ și partide de opoziție, unele de stânga și altele de dreapta. Pe ansamblu, nomenclatura de pe treptele de jos ale fostelor partide comuniste a acaparat conducerea unor formațiuni declarate social-democrate sau socialiste (rareori a mai îndrăznit vreun partid din fostul largă sovietic să se declare *comunist* sau *muncitoresc*); foștii dizidenți anti-comuniști (rămăși la fel de stingheri și de marginalizați ca și înainte de 1990, pentru că simpla lor existență avea ecoul unei culpe colective a „supunerii față de comunism”) au fost absorbiți – cu sau fără voia lor – în noile mișcări de dreapta (dintre care unele reînnodau tradiția interbelică).

Așadar, în pofida euforiei post-ideologice manifestate în cea mai mare parte a lumii după destrămarea URSS și decomunizarea sateliților săi est-europeni, generațiile active politic

la orizontul lui 1990 au internalizat (destul de superficial), în inventarul lor cultural, concepte și viziuni despre societate care se alimentează din stânga și din dreapta abscisei politice. Însă acest inventar a început să devină tot mai dezordonat, mai lipsit de coloana vertebrală specifică epocii Războiului Rece, de aici rezultând un „atașament difuz” tot mai slab al celor care își găsiseră identitatea în proiectul liberal (cu vecinătățile lui creștin-democrate și conservatoare), pe de o parte, respectiv în proiectul socialist, pe de altă parte. Locul clivajului tradițional stânga/dreapta – ca principal element identitar ideologic – a fost luat de o sumă de teme eclectice, care combină probleme din aria protecției mediului și dezvoltării durabile cu lupta contra discriminărilor pe varii criterii (de sex, rasă, religie), cu dispute geopolitice, cu „îmblânzirea” consecințelor globalizării și ale progreselor inteligenței artificiale etc., teme în cazul cărora căutarea soluțiilor nu mai ține aproape deloc de pilonii ideologiilor clasice. În fapt, specificul lor ideologic este unul de „aglomerare la centru”! Fenomenul acesta îl putem vedea, de altfel, inclusiv în masa largă a oamenilor politici și a cetățenilor interesați de politică: precauția de a nu se închide definitiv în „țărcul” valorilor de stânga sau în al celor de dreapta, ci de a comunica rezonabil cu ambele părți.

Iată de ce, în ultimii douăzeci de ani, clivajul stânga / dreapta (din fostele țări comuniste și din restul lumii) a început să devină desuet și irelevant. Desigur, căderea comunismului

rămâne în continuare un motiv de bază, întrucât a creat iluzia „sfârșitului Istoriei”, cu infatuatul succes de scenă al democrației liberale. Totuși, fără oponentul comunist, democrația liberală occidentală și-a pierdut vigoarea ofensivă, militantă, părând să bată la porți deschise peste tot, să nu aibă nicio opoziție și – subsecvent – să nu mai emane fiorul combativ în rândul susținătorilor ei tradiționali.

Celălalt motiv al diminuării importanței clivajului stânga / dreapta a luat naștere din ducerea atitudinii de *non-combat* din partea formațiunilor clasice dincolo de orice limită, acceptându-se ceea ce odinioară era de neconceput: o *guvernare de stânga-dreapta* (de mare coaliție). Așa cum comunismul și capitalismul se „pictaseră” reciproc, în timpul Războiului Rece, drept întrupări ale răului absolut, stânga și dreapta postcomuniste se descriseseră și ele ca dușmance naturale și.. pe viață! Îmbrățișarea dușmanului pe care tocmai l-ai scuipat nu era un gest politic rezonabil. Dar multe partide l-au făcut.

Cum au reușit guvernările de mare coaliție din spațiul european (în Germania epocii Merkel, în Austria, România etc.) să dinamiteze socializarea politică a mai vechilor și a noilor generații și să diminueze foarte serios fidelitatea lor față de *partidele mainstream*?

„Păcatul ideologic original” al marilor coaliții

Când liberalii, conservatorii sau creștin-democrații au acceptat să

formeze majorități guvernamentale cu social-democrații, o revoltă surdă s-a produs în ambele tabere (în dreapta și în stânga), adepții bine mobilați doctrinar neputând înghiți o astfel de trădare, fie ea și conjuncturală (din rațiuni de siguranță națională sau de stabilitate în vremuri riscante – de criză economică, pandemie, război în proximitatea granițelor etc.).

Oamenii socializați politic în cultura de stânga au perceput coaliția cu dreapta ca pe o „predare necondiționată” în fața marelui capital, ca pe o abandonare a „gulerelor albastre” în hățișurile economiei de piață (ne-sălbatic), în care corporațiile multinaționale își ascund iscusit mecanismele de exploatare în faldurile unor teorii de tipul „responsabilității sociale a întreprinderii”. La rândul lor, adepții ideologiilor de dreapta au resimțit o lovitură nepermisă contra reperelor lor de căpătâi (proprietatea sacră și inviolabilă, libera concurență, profitul, meritocrația), puse să se adapteze la o filosofie egalitaristă sau la noua utopie reprezentată de curențul *Real freedom for all*⁸. Și unii și ceilalți au încercat să se țină cu toate puterile de mărcile lor identitare, dar au fost nevoiți să folosească tonuri mult mai moderate în afirmarea lor publică, supunându-se comandamentelor „corectitudinii politice”.

După multiple exerciții de „moderație” și de protejare a susceptibilităților partenerilor de coaliție, stânga și dreapta au ajuns la o estompare a diferențelor dintre ele și totodată la o selecție, în programele comune de guvernare, a temelor cu cel mai mic

potențial contondent sau entropic (marginalizându-le tocmai pe cele care erau esențiale pentru electoratul de bază). Or, cât privește mărcile identitare (diferențele), potrivit lui Lucian Boia, „stânga ar putea fi recunoscută după sensibilitatea sa socială; pusă în situația de a alege sau de a defini priorități, este mai atrasă de egalitate decât de libertate (...). Pentru a îndeplini acest proiect..., se pronunță pentru o politică intervenționistă, punând statul și puterile publice în slujba scopurilor sale (...)”. Una peste alta, stânga e generoasă. Îi iubește pe oameni! Frumos tablou, nimic de spus, și cât se poate de mitologic!⁹. Același istoric apreciază că, la rândul ei, dreapta are accente individualiste și tradiționaliste, manifestându-se fecvent cu o mai pregnantă atitudine autoritară. „Un stat condus de dreapta, mai puțin angajat economic și social decât un regim de stânga, este mai brutal atunci când consideră că trebuie să apere ordinea existentă; este mai prompt în a reprima. Dreapta mai poate fi recunoscută prin reflexele ei naționaliste (în contrast cu universalismul stângii). Adunând și scăzând, ajungem la rezultatul că dreapta e egoistă, în aceeași măsură în care stânga e generoasă”¹⁰.

În condiții de guvernare bazată pe „mare coaliție” și de selectare a punctelor de „convergență”, stânga și dreapta au fost nevoite să-și reconsidere raporturile dintre ele și să caute soluții pentru a-și putea promova obiectivele într-un spațiu al „compromisului care nu compromite”, inclusiv în materie de egoism și gene-

rozitate, de naționalism și universalism sau de permisivitate și reprimare, manifestate în politicile publice. Așa s-a ajuns la atenuarea treptată a diferențelor dintre cele două familii politice, cu urmarea firească a scăderii participării cetățenilor la procesul electoral prin care, în deceniile anterioare, se impunea un proiect de societate mai curând liberal sau unul mai degrabă socialist.

În spațiul francez, spre exemplu, există opinia că revenirea cetățenilor la urne ar putea fi stimulată de înțelegerea deosebirii dintre strategiile prin care dreapta și stânga își imaginează gestionarea binelui public: „dreapta crede că, pentru ca societatea să meargă bine, trebuie ca indivizii să o ducă mai bine. Stânga crede invers: pentru ca indivizii să o ducă mai bine, trebuie ca societatea să meargă mai bine. Dreapta pleacă de la individ și consideră că o societate armonioasă este fructul sau suma reușitelor sau a bunăstărilor individuale. Stânga face calea inversă, considerând că nu e posibilă bunăstarea individuală decât în sânul unei societăți armonioase. Reușita colectivă precede și condiționează reușita individuală. Avem aici de-a face cu o distincție fundamentală, care traversează știința economică, sociologia și ansamblul științelor umane. Logic este să o regăsim și în politică”¹¹.

Chiar dacă am admite că dreapta și stânga sunt la fel de atașate de ideea binelui public, nu putem ignora calea aleasă de fiecare dintre ele în atingerea obiectivelor de politică publică: una mizează pe reușita indivi-

duală, cealaltă pe reușita colectivă. În consecință, concepția liberală a „mâinii invizibile” ajunge în conflict direct cu teoria „încadrării sociale a economiei de piață”, pentru a o face să vină în sprijinul interesului general. Ce va alege un om de stânga? Dar unul de dreapta? Potrivit lui Patrick Moynot, „stânga își asumă riscul angelismului, care constă în nerecunoașterea realității comportamentelor individuale, pariind pe o umanitate virtuoasă. Această limită este punctată de dreapta politică: experiența ne arată că reușitele – fie ele individuale sau colective – nu au decât puțin de-a face cu bunele sentimente (...). Fiecare dintre cele două viziuni conține în mod natural o parte de adevăr și o parte de exagerare. Niciuna nu este suficientă”¹².

Relația simbiotică dintre stânga și dreapta este foarte bine reliefată într-un studiu publicat de Ana-Maria Ambrosă, care depășește reflecția cantonată strict în sfera ideologiilor, intrând pe tărâmul mai larg al modelelor de gândire: „Evocând articolul lui Patrick Moynot, care în mod simbolic se adresează tinerilor aflați la primul vot din viața lor, am dorit să subliniem nu numai importanța politică imediată a clivajului stânga/dreapta, ci și rolul de perspectivă al acestuia (în societatea globalizată și informatizată) în structurarea viziunilor despre om și societate. Astfel, dreapta și stânga definesc atitudini politice, dar exprimă totodată cazul tipic de gândire dualistă din multe domenii ale cunoașterii umane: sociologia (cu binomul societate-comu-

nitete), dreptul (public-privat), economia (piață-planificare), filosofia (transcendență-imanență), estetica (cu binomul clasic-romantic). Tinerii, maturii și vârstnicii prezentului gândesc în această paradigmă; cu toții par a fi prizonierii unei logici binare, deopotrivă acaparatoare și confortabilă. Ce ne-am face «Noi», fără «Ei»?¹³

Corodarea democrației tradiționale prin guvernările de „mare coalitie”

Coalitiile de guvernare formate din două mari partide cu ideologii opuse nu mai reprezintă de multă vreme, în spațiul european (cel puțin), o formulă aberantă de gestionare a treburilor publice. Din 1966, când creștin-democrații lui Kurt Georg Kiesinger și social-democrații lui Willy Brandt au format împreună un guvern stabil și eficient pentru depășirea recesiunii și reformarea sistemului juridic al Republicii Federale, au trecut șase decenii, în care executivele de „mare coalitie” și-au confirmat și re-confirmat periodic¹⁴ utilitatea și reziliența. Soluția *Große Koalition* s-a dovedit oportună chiar și la nivelul Uniunii Europene, unde un acord politic explicit a fost încheiat în 2014, între PPE și SD, după ce modelul consensual își făcuse îndelung rodajul în mecanismul luării deciziilor în cadrul Consiliului, Comisiei și Parlamentului European¹⁵.

Marea coalitie (patentată în lumea germanică și replicată în tot restul spațiului european) pare să ofere societății cel mai ridicat grad de stabili-

tate politică și cea mai echilibrată reprezentare a intereselor la nivel național. Ieșirea din criză economică sau din recesiune, reformele (inclusiv cele constituționale) îndelung disputate și amânate pe motiv de absență a unei majorități parlamentare solide, deciziile strategice în materie de alianțe internaționale etc. își găsesc soluții general acceptabile atunci când stânga și dreapta convin asupra unui punctaj comun de politici publice, în abordarea cărora există cel mai ridicat nivel de convergență. Dând satisfacție relativă principalelor tabere ideologice din politica internă, *marea coalitie* lasă impresia că democrațiile actuale au găsit, în sfârșit, calea unei guvernări consensuale, hiper-legitime și tranzacționale. Dar oare așa să fie?

Fără a nega virtuțile numeroase ale unora dintre guvernările de mare coalitie din ultimele decenii (cum ar fi, spre exemplu, menținerea creșterii economice), nu putem să nu observăm și consecințele lor nefaste, care ajung să țină seama nici mai mult, nici mai puțin decât în însuși fundamentul democrației¹⁶. În acest context, credem că o prea lungă experiență a alianțelor dreapta-stânga poate conduce la o criză identitară ideologică; pe fondul ei, scad atașamentele durabile față de valorile dreptei și ale stângii, iar din acest punct de inflexiune, lucrurile pot evolua spre absentism electoral sau, mai grav, spre extincția sistemului de partide *mainstream*, în profitul unor formațiuni extremiste, cu veleități mesianice.

De altfel, unul din scopurile majore ale formării marilor coalitiții – blo-

care drumului spre putere al partidelor etichetate euro-sceptice, extremist-naționaliste, suveraniste, neo-fasciste etc. – poate fi interpretat ca o restrângere a exercițiului democratic la un număr mic de partide „pro-europene”, „democratice”, la un „club exclusivist” care... exclude!. Despre „guvernările Frankenstein” preocupate de blocarea unor formațiuni „nefrecventabile” vorbește Sven R. Larson, într-un studiu publicat la finele lui 2025 în *The European Conservative*. Larson spune că, pe lângă dificultățile economice și fiscale greu de gestionat, multe guverne europene de mare coaliție și-au fixat și sarcina de a exclude din jocul puterii formațiunile național-conservatoare, prin „cordonul sanitar, sau *Brandmauer*, sau *firewall*-ul pe care multe partide de centru-stânga – și unele de dreapta – au decis să-l ridice împotriva partidelor de orientare național-conservatoare”¹⁷. Preocuparea obsesivă pentru *containment* împiedică marile coaliții să se ocupe serios de chestiunile economice grave. De altfel, acele probleme se dovedesc aproape insolubile, câtă vreme stânga și dreapta le definesc și le văd soluționarea în mod diferit (dreapta susține impozite mai mici pentru sectorul privat; stânga preferă drepturi extinse pentru a reduce diferențele economice). „Deoarece tensiunile ideologice sunt mari încă de la început în coalițiile în care dreapta și stânga încearcă să coexiste, mai multe probleme politice decât în mod normal devin suficient de importante pentru a deveni existențiale pentru o coaliție de guvernare. Acest

lucru are consecința gravă de a lăsa nerezolvate problemele socio-economice pe termen lung; poate că cea mai subestimată problemă este alunecarea lentă a Europei către stagnarea economică. Există numeroase exemple de astfel de coaliții politice hibride în Europa. Configurațiile lor exacte variază de la o țară la alta, dar toate au în comun faptul că sunt alcătuite din resturi parlamentare: odată ce conservatorii naționaliști sunt excluși, conducerea politică alege din ceea ce a mai rămas. La fel ca Victor Frankenstein în romanul epic al lui Mary Shelley, constructorilor de coaliții din capitalele europene nu le pasă de unde provin piesele. Nici nu le pasă dacă ceea ce construiesc este o monstruozitate disfuncțională; tot ce contează este că funcționează fără niciun conservator-național în componența sa”¹⁸.

Ideologic vorbind, atunci când dreapta și stânga renunță în mod voluntar la mărcile lor tradiționale (de exemplu: libertatea economică, elitismul și statul minimal, pentru dreapta; taxarea progresivă a proprietății și a profitului, solidaritatea socială și statul asistențial, pentru stânga), concentrându-se pe păstrarea cu orice preț a puterii și pe eliminarea unor competitori *anti-sistem*, mișcărilor politice „excluse” nu vor ezita să reanime idei corozive din inventarul extremist, rasist, xenofob, teocratic etc.

În anul 2016, în Uniunea Europeană existau mari coaliții între stânga și dreapta în următoarele state: Germania, Austria, Estonia, Finlanda, Grecia, Irlanda și Italia, Lituania și

Luxembourg, Țările de Jos și România: în total, 11 asemenea construcții politice. Cazul Germaniei este de departe cel mai sugestiv: în ultimele decenii, formula mării coaliții stânga-dreapta a operat pe formatul CDU/CSU-SPD între 2005 și 2018, cu 4 guverne conduse de Angela Merkel. Un mandat de 4 ani a ocupat coaliția SPD-Verzi-FDP, pentru ca în 2025 să se revină la CDU/CSU-SPD, de data aceasta sub bagheta lui Friedrich Merz.

România a început experimentul marilor coaliții odată cu alianța dintre social-democrații conduși de Victor Ponta și liberalii conduși de Crin Antonescu. În 2011, în plin conflict instituțional dintre executivul de la Palatul Victoria și falanga sa prezidențială de la Palatul Cotroceni, PSD și PNL au realizat un „compromis istoric” pentru a scăpa de Traian Băsescu. Deși nu au reușit să-l demită pe Președinte, cei din USL au reușit, totuși, să câștige la mare scor alegerile din 2012 și să guverneze țara până în 2014, când liberalii au părăsit coaliția.

A doua experiență de mare coaliție s-a petrecut sub egida Coaliției Naționale pentru România, creată în toamna anului 2021, cu participarea PSD, PNL, UDMR și a Grupului Parlamentar al Minorităților. Această formulă de guvernare a introdus mecanismul rotativei premierului la jumătatea mandatului (liberalul Nicolae Ciucă cedând șefia guvernului social-democratului Marcel Ciolacu, pe 15 iunie 2023). După șocul anulării turului doi al alegerilor prezidențiale, care ar fi trebuit să se desfășoare pe 8

decembrie 2024, marea coaliție dintre socialiști și liberali (cu participarea UDMR și a Minorităților) s-a lărgit, incluzând USR-ul. În interiorul acestui conglomerat politic, disensiunile au apărut încă de la instalarea guvernului Bolojan (23 iunie 2025). Socialiștii nu au mai așteptat „rotativa” (care l-ar fi adus în fruntea executivului pe Sorin Grindeanu) și au depus o moțiune de cenzură, susținută de AUR. Votul pentru demiterea Guvernului Bolojan, din 5 mai 2026, a pecetluit ruperea mării coaliții și revenirea partidelor componente pe aliniamentele lor ideologice tradiționale. Unul dintre liderii liberali, Emil Boc (fost prim-ministru), aprecia că ruperea coaliției va servi deopotrivă partidelor care o formaseră și țării, pentru că astfel se vor reîmprospăta perspectivele ideologice ale guvernării. Într-adevăr, nu ar fi exclus ca o guvernare minoritară (indiferent de culoarea de centru-stânga sau de centru-dreapta) să aducă o mai mare coerență în administrarea treburilor publice și să responsabilizeze mai mult pe actorii politici de la putere și din opoziție.

Pe de altă parte, un fost prim-ministru italian, Enrico Letta, care a condus un guvern de mare coaliție între aprilie 2013 și februarie 2014, spunea următoarele: „Cred cu tărie că guvernele de coaliție sunt esența Europei. De ce spun asta? Dintr-un motiv foarte simplu: Europa e un continent complex, iar țări precum România sau Italia au o complexitate mare. Iar această complexitate înseamnă că nu putem delega toată pu-

terea unei singure persoane. Aici este o mare diferență față de alte părți ale lumii, unde există ideea că alegem un lider și îi dăm toată puterea. În țările noastre, o astfel de simplificare a puterii este imposibilă. Avem nevoie să construim coaliții. Iar pentru a construi coaliții, trebuie să ne respectăm unii pe alții. Acesta este punctul principal: construirea de coaliții înseamnă respect reciproc. Nu trebuie să încerci să împingi pe cineva într-un colț sau pe altcineva în alt colț, ci să îi faci pe toți să fie participanți reali la decizie. Cred că România este o țară ca Italia, în sensul că are nevoie de coaliții. Iar a construi coaliții înseamnă, înainte de toate, să respecti toate părțile și să încerci să folosești toate resursele și toate talentele pe care le ai. Experiența mea politică mi-a arătat mereu că atunci când construim coaliții bazate pe respect, câștigăm. Când credem că unul trebuie să-i învingă pe ceilalți, pierdem. Pierdem pentru că nu suntem țări în care să poți concentra toată puterea în mâinile unei singure persoane”¹⁹.

Concluzii

În trei decenii și jumătate de post-comunism, lumea noastră a evoluat politic pe coordonatele democrației liberale, păstrând însă matricea clivajului ideologic stânga / dreapta, resemantizat de mai multe ori, în bi-seculara sa existență. După căderea comunismului central și est-european, fostele țări satelite ale URSS și-au reluat firul istoriei lor democratice, reinstaurând pluralismul și

ordinea constituțională a statului de drept, având ca model sistemele occidentale. Raliindu-se instituțional acestor sisteme, prin integrarea euro-atlantică, au delimitat un spațiu al libertăților și al prosperității, în interiorul căruia guvernarea a pierdut treptat din consistența ei conflictuală, cu care ne obișnuise epoca Războiului Rece. Partidele tradiționale de stânga și de dreapta au „migrat” ideologic spre un centru convergentist, în limitele căruia s-a ajuns, la un moment dat, la formula guvernărilor de „mare coaliție”. Mai ales perioadele de instabilitate socio-politică și economică (de care nu am dus lipsă, în ultima vreme) au impulsionat alianțele stânga-dreapta, considerate soluții „hiper-legitimate electoral”, consensuale, de trecere prin criză.

În pofida virtuților lor în materie de eficiență a politicilor publice, marile coaliții au generat, în plan ideologic, cel puțin două efecte deloc „secundare” (sau neglijabile). Unul este reprezentat de diluarea semnificațiilor stângii și ale dreptei, cu o corelativă slăbire a atașamentelor ideologice tradiționale ale clasei „gulerelor albastre”, respectiv ale clasei „gulerelor albe”, care nu mai înțeleg substanța propriei lor „tabere” și, în consecință, migrează electoral spre *formațiuni anti-sistem*.

Celălalt efect negativ important îl reprezintă formarea unui conglomerat politic de centru care are pretenția de a depăși particularismele stângii și ale dreptei și de a produce politici publice „absolut juste” pentru toți cetățenii (fie ei simpli salariați, mici

sau mari întreprinzători). „Extremul centru” are un rol iritant pentru bunul simț politic al generațiilor socializate în paradigma clivajului stânga/dreapta, redeșteptând atașamente ciudate față de curente ideologice extremiste, populiste, iliberale.

Putem să ne prefacem că așezământul nostru democratic e sănătos, solid și în afara oricărui pericol vital. Când pro-europenii se pun de acord

asupra unei noi „mari coaliții”, lumea tinde să uite de spaimile prin care a trecut atunci când un lider sau o grupare anti-sistem erau cât pe ce să îndrepte societatea spre formule politice revolute. O „pauză” a guvernărilor stânga-dreapta, cu redefinirea unor proiecte alternative de societate, ne-ar putea salva de „plictiseala centrului” și de riscul de a aluneca inconștient spre extreme.

Note

- ¹ „De la începuturile sale, în secolul al XVIII-lea, și până azi, distincția între stânga și dreapta a rămas ambiguă și dificil de conturat, deși refuză cu încăpățănare să dispară... O privire aruncată asupra evoluției gândirii politice demonstrează că aceleași idei au fost considerate de stânga în anumite perioade și contexte și de dreapta în altele. De exemplu, în secolul al XIX-lea, adepții filosofiei pieței libere erau considerați de stânga, pe când astăzi se situează, în mod normal, la dreapta” (Anthony Giddens, *A Treia Cale: renașterea socialdemocrației*, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 54).
- ² În Franța, Maurice Duverger a teoretizat *centrismul de sinteză*, ca o ideologie a societăților dezvoltate din ultimele decenii ale secolului XX, care încearcă să unifice elementele și valorile pozitive din doctrine (sau tipuri de societate) anterior ostile: capitalismul și socialismul.
- ³ Avându-și rădăcinile intelectuale în filosofia lui Platon (în privința celei mai bune forme de guvernământ – cea exercitată de filosoful-rege, care știe *ce este* Legea și *ce înseamnă* Binele public, în forma lor ideală, suprasensibilă) și în cvasi-utopica teorie dezvoltată

de Conte de Saint-Simon în *Catehismul industrișilor* (1823-1824), *doctrina tehnocrată modernă*, apărută în vremea Marii Crize din anii '30, consideră că oamenii politici se dovedesc deseori ineficienți în gestionarea treburilor publice (mai ales în vremuri de criză), în acele condiții fiind mai potrivită aducerea în posturile guvernamentale a unor specialiști în economie, chiar dacă această „soluție de avarie” nu corespunde principiilor democratice. În istoria recentă, pot fi menționate câteva cazuri de apel la tehnocrație: guvernele premierului italian Mario Monti (noiembrie 2011 – decembrie 2012), executivul grec al premierului Lucas Papademos (noiembrie 2011 – mai 2012), guvernele lui Jan Fischer (mai 2009 – iunie 2010) și Jiri Rusnok (iulie 2013 – ianuarie 2014), din Republica Cehă, executivul bulgărești ale lui Plamen Oresharski (2013-2014) și Georgi Bliznashki (august – noiembrie 2014) sau guvernul condus de Dacian Ciolos în România (noiembrie 2017 – ianuarie 2017). Despre asemenea episoade de guvernare, Alexandru Gabor făcea următoarele remarci: „Parentezele „tehnocrate” din democrațiile constituționale cunosc o reasezare a clivajelor și taberelor politice. Din cauza unor

constrângeri obiective, cum ar fi orizontul limitat de acțiune, guvernele tehnocrate apelează mai des la instrumente legislative extraparlamentare și ordonanțe de urgență, fără ca natura urgenței să fie definită într-un mod riguros. Este o trăsătură comună pentru majoritatea guvernelor tehnocrate europene din ultimele două decenii. Marea lor vulnerabilitate este tocmai aceea că ocolesc procedurile uzuale ale democrațiilor, respectiv consultarea reprezentanților prin intermediul partidelor politice. În același timp, guvernele tehnocrate creează alianțe atipice, cu actori supranaționali, cu sectorul terțiar și cu organisme nonguvernamentale și se bucură, deseori, de sprijinul mass-mediei. Însă, în contextul protestelor și al temperaturii sociale în creștere, alianțele tehnocrate pășesc pe același teren minat al politicii. Ceea ce extrage profilul tehnocratului din creuzetul negativ al (pre)judecăților despre politicieni este, de obicei, absența intereselor de realegere și continuitate politică. Nu în ultimul rând, guvernele tehnocrate împrumută o mantie invizibilă ideologic, un cameleonism al poziționărilor doctrinare. Un guvern tehnocrat nu este nici liberal, nici social-democrat, nici conservator, ci surprinde o elită care a reacționat la apelul public de înghețare a politicii adversariale. Într-un mod aproape miraculos, problemele cuprinse în contractul de guvernare se transformă în probleme „tehnice” care așteaptă soluții bazate pe „știință” sau pe „evidence based policy”. De multe ori, această atitudine se reflectă în afișarea unui profil de „profesionist”, de „tehnician”, prin care tehnocratul se distinge de restul politicienilor. Aparent, soluțiile angajate transcend oboselele lupte de tranșee ideologice, deși se știe că idealul neu-

tralității valorice rămâne iluzoriu” (Alexandru Gabor, *Tehnocrația – mantaua de vreme rea a democrației*, 28.09.2016,

<https://www.contributors.ro/tehnocra%C8%9Bia-mantaua-de-vreme-rea-a-democra%C8%9Biei/>).

⁴ Doctrina lui Galbraith explică nevoia unui „socialism funcțional”, impus de necesitățile timpurilor noastre, fără eliminarea proprietății private, dar cu crearea unei „tehnocrații” care să gestioneze economia și domeniul public astfel încât să servească tuturor categoriilor sociale (John Kenneth Galbraith, *The Essential Galbraith*, Selected and edited by Andrea D. Williams, Houghton Mifflin Company, Boston – New York, 2001).

⁵ Arthur Chevallier, *Le centrisme existe-t-il vraiment?*, în: „Le Point”, 28/10/2025, https://www.lepoint.fr/politique/le-centrisme-existe-t-il-vraiment-28-10-2025-2602001_20.php

⁶ „De la triumful mișcărilor populiste, reputația proastă a centrului provine din confuzia dintre idei, partide și epoci. Deși au existat greșeli și personaje neplăcute, o tradiție politică i-a rămas atașată, iar din această tradiție au ieșit mai puține orori decât din alte sfere politice. Centrul nu înseamnă nimic; umanitatea înseamnă. Cei care l-au îmbrățișat nu au visat la dispariția politicii, ci mai degrabă la relativitatea importanței sale în viața unui om. Cât de plictisit trebuie să fii ca să devii ideolog, gata să ucizi pentru a demonstra lumii că ai dreptate!” (*Ibidem*).

⁷ A se vedea, pe această temă, cartea istoricului francez Pierre Serna, *L'extrême centre ou le poison français - 1789-2019* (Champ Vallon, 2019), în care demonstrează că actuala politică macronistă din Franța repetă erorile

- radicalismului din vremea Revoluției franceze. În opinia lui Serna, puterea executivă, întruchipată de o figură salvatoare, se străduiește să înlocuiască puterea legislativă, riscând slăbirea democrației reprezentative. „Moderarea centrului” ar trebui să fie un răspuns față de pozițiile drepte și ale stângii, pe care „salvatorul” de centru le consideră, la grămadă, expresii ale extremismului. În realitate, exponenții centrului (în fapt, ale „extremului centru”) nu sunt decât niște oportuniști politici care pretind că inventează o nouă moralitate politică, pentru a-și legitima abdicarea de la responsabilitate. În felul acesta, viața politică nu este blocată de o luptă paralizantă între dreapta și stânga, ci de o otrăvă subtilă: cea a unui centru extrem care seacă Republica de substanța sa democratică, împingând-o irevocabil spre autoritarism.
- ⁸ Philippe Van Parijs, *Real freedom for all: what (if anything) can justify capitalism?*, Oxford University Press, New York, 1995.
- ⁹ Lucian Boia, *Mitul democrației*, Humanitas, București, 2003, p. 89.
- ¹⁰ *Ibidem*, p. 90.
- ¹¹ Patrick Moynot, *La droite et la gauche expliquées à ma fille*, în „Le Monde.fr”, 20.03.2012, http://www.lemonde.fr/idees/article/2012/03/20/la-droite-et-la-gauche-expliquees-a-ma-fille_1672507_3232.html
- ¹² *Ibidem*.
- ¹³ Ana-Maria Ambrosă, *Dreapta și stânga în ideologiile contemporane*, în: Anuarul Universității „Petre Andrei” din Iași, Fascicula: Drept, Științe Economice, Științe Politice, volumul 22, Iași, 2018, p. 112.
- ¹⁴ Trei dintre cele patru mandate ale cancelarului Angela Merkel s-au bazat pe susținerea conservatorilor de către social-democrați (în 2005-2009, 2013-2017 și 2018-2021). Actualul executiv german, condus de creștin-democratul Friedrich Merz, este alcătuit tot prin cooperarea cu formațiunea de centru-stânga, în condițiile unui nemaiîntâlnit avans politic al extremei drepte reprezentate de Alternativa pentru Germania (ocupanta locului secund la alegerile din februarie 2025).
- ¹⁵ Olivier Costa and Awenig Marié, *Is There an Alternative to Consensus? The Impact of the 2014 Coalition Deal on Voting Behaviour in the Eighth European Parliament (2014-2019)*, in: International Journal of Parliamentary Studies, 2023, 3 (1), pp. 36-62, <chrome-extension://efaidnbmn-nnibpcajpcglefindmkaj/https://shs.hal.science/halshs-04335833/document>.
- ¹⁶ Andreas Hoefert, *Les dangers à long terme de grandes coalitions*, 7 octobrie 2013, <https://agefi.com/actualites/acteurs/les-dangers-a-long-terme-de-grandes-coalitions>.
- ¹⁷ Sven R. Larson, *When Frankenstein Governments Rule Europe*, 17.12.2025, <https://europeanconservative.com/articles/analysis/when-frankenstein-governments-rule-europe/>.
- ¹⁸ *Ibidem*.
- ¹⁹ Laurențiu Ungureanu, *Interviu cu fostul prim-ministru Italian Enrico Letta*, NotNews, <https://hotnews.ro/>, 02.05.2026.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

- BOIA, Lucian, *Mitul democrației*, Humanitas, București, 2003.
- GIDDENS, Anthony, *A Treia Cale: renașterea socialdemocrației*, Editura Polirom, Iași, 2001.
- GALBRAITH, John Kenneth, *The Essential Galbraith*, Selected and edited by Andrea D. Williams, Houghton Mifflin Company, Boston – New York, 2001.
- Van PARIJS, Philippe, *Real freedom for all: what (if anything) can justify capitalism?*, Oxford University Press, New York, 1995.
- SERNA, Pierre, *L'extrême centre ou le poison français - 1789-2019*, Champ Vallon, 2019.

Articole și studii

- AMBROSĂ, Ana-Maria, *Dreapta și stânga în ideologiile contemporane*, în: Anuarul Universității „Petre Andrei” din Iași, Fascicula: Drept, Științe Economice, Științe Politice, volumul 22, Iași, 2018.

Resurse online

- CHEVALLIER, Arthur *Le centrisme existe-t-il vraiment?*, în: „Le Point”, 28/10/2025, https://www.lepoint.fr/politique/le-centrisme-existe-t-il-vraiment-28-10-2025-2602001_20.php.
- COSTA, Olivier and Awenig Marié, *Is*

There an Alternative to Consensus? The Impact of the 2014 Coalition Deal on Voting Behaviour in the Eighth European Parliament (2014–2019), in International Journal of Parliamentary Studies, 2023, 3 (1), pp.36-62, [chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkej/https://shs.hal.science/halshs-04335833/ document](chrome-extension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkej/https://shs.hal.science/halshs-04335833/document).

GABOR, Alexandru, *Tehnocrația – mantaua de vreme rea a democrației*, 28.09.2016, <https://www.contributors.ro/tehnocra%C8%9Bia-mantaua-de-vreme-rea-a-democra%C8%9Biei/>.

HOEFERT, Andreas, *Les dangers à long terme de grandes coalitions*, 7 octobre 2013, <https://agefi.com/actualites/acteurs/les-dangers-a-long-terme-de-grandes-coalitions>

LARSON, R. Sven, *When Frankenstein Governments Rule Europe*, 17.12.2025, <https://europeanconservative.com/articles/analysis/when-frankenstein-governments-rule-europe/>.

MOYNOT, Patrick, *La droite et la gauche expliquées à ma fille*, în „Le Monde.fr”, 20.03.2012, http://www.lemonde.fr/idees/article/2012/03/20/la-droite-et-la-gauche-expliquees-a-ma-fille_1672507_3232.Html.

UNGUREANU, Laurențiu, *Interviu cu fostul prim-ministru Italian Enrico Letta*, NotNews, <https://hotnews.ro/>, 02.05.2026.

Uniunea „Salvați România” ca partid revoluționar

[Save Romania Union as Revolutionary Party]

Dragoș DRAGOMAN

Abstract: *“Save Romania” Party (USR) was the party that has managed, back in 2016, to leave the field of civic initiatives and to successfully turn into a political movement and, finally, to structure itself as a political party. However, its civic origin was not ideologically neutral, soaring from the fertile ground of left-wing post-material civic associations which emphasize the post-modern radical ecologist and feminist values. Moving closer to the new “woke” attitudes and actions, the party lost traction, entrenched into electoral stagnation, and had difficult times in forming governing coalitions. Yet he is in line with the more radical political positions in the European Parliament and supports with no any single objection the political line of the European Commission. Therefore, USR is to be seen as a mouthpiece of the European Commission in Romania, and defending its positions. Confronted with significant resistance from the public opinion, who does not support the most radical ecologist, feminist and gender issues, USR begins to behave like a radical revolutionary party. Looking for getting the most critical positions into government, USR struggles to implement harsh ecological measures while working for silencing critiques by using affiliated NGOs which are part of the new European narrative control architecture.*

Keywords: *post-Marxism, woke, narrative control, European Union, Bolshevik parties.*

Introducere

După reducerea masivă a veniturilor de către guvernul condus de Ilie Bolojan (președinte al Partidului Național Liberal – PNL) pe parcursul întregului an 2025 și la începutul anului 2026 (prin majorarea TVA, majorarea accizelor la carburanți, înghe-

țarea salariilor și pensiilor în plată, reducerea burselor elevilor și a indemnizațiilor pentru persoane cu handicap, dublarea impozitelor locale, majorarea impozitului pe dividente, inflație de 10% în 2025), cuvintele economistului-șef al Băncii Naționale a României (BNR) încep să se integreze tot mai bine în corul elitelor economice ce dau sfaturi ce-

lor nevoiași despre cum pot evita cheltuielile în această perioadă de „efort pentru salvarea țării din criza financiară”. În esență, ceea ce Valentin Lazea le transmitea celor din clasa de mijloc era că, oricum, ei trăiau peste nivelul pe care și-l puteau permite și că anul 2025 (și probabil cei ce vor urma) nu va fi decât o corecție. Și totuși, Lazea pune aici accent pe alte lucruri decât mulți alți înalți funcționari de stat și elite culturale ce-i privesc condescendent pe cei pe care-i numesc „pleava societății”, „mahalaua ineptă”, „lumpen electorat”, „știrbii” etc.¹. El îi îndeamnă pe cei sărăciți să nu se aștepte să le crească nivelul de trai. „Faceți mai bine să refolosiți niște lucruri, să le reparați, să sortați plasticele separat... Să mergeți mai mult cu mijlocele de transport în comun, să nu mai călătoriți cu avionul, ci cu trenul”².

Ar putea însă colectarea selectivă a deșeurilor din plastic să ducă la creșterea veniturilor gospodăriei? Cel mai probabil nu, oricum, nu în mod direct... Ceea ce face Lazea este însă să citeze din canonul ortodoxiei malthusiano-ecologiste radicale, care a devenit ideologia recurent-obsesivă a elitelor administrative europene. Plecată din frica nestăpânită față de un viitor suprapopulat³, această ideologie a căpătat aspecte colectivist-ecologiste în relație cu viitorul creșterii economice, fiind propovăduită de elitele Forumului Economic Mondial (FEM)⁴, dar și de mari proprietari Big Tech, precum Bill Gates⁵. Citând din *Limitele creșterii*⁶, raport al Clubului de la Roma, președinta Comi-

siei Europene a reamintit de amenințarea epuizării resurselor, a creșterii populației și de nevoia de a „decarboniza economia” pentru a lupta împotriva „încălzirii globale” și pentru a transforma Uniunea Europeană în primul continent „neutru din punct de vedere climatic”⁷.

Reciclarea deșeurilor, refolosirea hainelor uzate, renunțarea la automobilul personal și folosirea pe scară largă a mijloacelor de transport în comun, toate cele invocate de Lazea sunt elemente ale obsesiei ecologiste a îngustelor clasele foarte înstărite, ce-și simt amenințat viitorul printr-o (ipotetică) epuizare rapidă a resurselor globale. De aceea, supra-taxarea combustibililor, schimbarea comportamentelor de consum, desproprietărea prin etape succesive de taxare abruptă a proprietății asupra locuințelor și automobilelor personale, suprataxarea textilelor și a cărnii tocate, toate fac parte din tabloul ideologic al marilor elite de putere și al înalților funcționari de stat europeni. Pentru că cei din urmă sunt cei ce pun în practică detaliile politice ale liniilor generale ale ideologiei promovate de marile elite economice și politice. Fără puterea covârșitoare a imensei birocrății de stat, astfel de prejudecăți ale unor membri ai marilor elitelor ale capitalului bancar, industrial și de comunicații ar rămâne banale credințe private.

Ca atare, este greu de distins dacă sărăcirea accentuată a clasei de mijloc este o ocazie nesperată găsită de acești înalți funcționari ideologici de a reduce consumul și de a schimba în

mod brutal comportamentele oamenilor, sau dacă ciclurile de îndatorare publică / reducere de deficite sunt chiar mecanismele politice și sociale pentru atingerea obiectivelor ideologice. Cu cât țințele ideologice sunt mai îndrăznețe, cu atât curbele de sacrificiu sunt mai sângeroase, așa cum vom vedea în cazul „decarbonizării” economiei românești.

Ideologie și vehicule politice

Citatul lui Lazea din canonul ortodoxiei ideologiei climatice al elitelor europene nu este o întâmplare. Ca membră a Clubului de la Roma, România realizează prin BNR (nu prin Direcțiile județene de statistică) sondaje privind structura proprietății locuințelor din România, segmentarea populației și nivelul veniturilor gospodăriilor (bunuri imobile, economii bancare, investiții, pensii, credite, datorii)⁸. Astfel, interesul BNR depășește simpla politică monetară, singura de care este responsabilă prin legea de funcționare, și urmărește identificarea unor corelații dintre indicatorii statistici din conturile la nivel național cu indicatori la nivel micromicro, la nivelul gospodăriilor, la recomandarea Organizației pentru Cooperare și Dezvoltare Economică (OCDE)⁹. Tot BNR este cea care arată că rata proprietății asupra locuințelor din România (94%) este mai mare decât media europeană (68%) și mult mai mare decât cea din unele țări vest-europene, precum Danemarca (60%), Franța (57%), Austria (54,5%) sau Germania (47%), unde

locuitorii nu au nici o problemă să fie chiriași¹⁰.

Dar urmărirea fidelă a politicilor elitelor europene necesită un actor politic intern, dispus să se alinieze acestor linii ideologice. Acesta este Uniunea „Salvați România” (USR). Deși nu este singurul vehicul politic al implementării ideologiei elitelor politice și birocratice vest-europene, USR este cel mai fidel. Dedicat ideologic, USR reia atât temele mari, cât și detaliile ideilor și politicilor europene, luptând pentru punerea lor în practică fără deformări sau amânări. Așa cum vom vedea, niciuna din liniile directoare ale ideologiei elitelor de putere nu rămâne neatinsă, de la promovarea chiriei locuințelor în detrimentul proprietății, până la refacearea cursurilor neîntrerupte ale apelor curgătoare (în detrimentul hidrocentralelor) și închiderea minelor de cărbune și a termocentralelor pe care primele le alimentau până de curând.

Deja în 2019, când încă temele ideologice din nucleul dur al canonului eco-sexo-marxist radical nu erau clamate public în România, Oana Bogdan, candidat al *Alianței 2020* (USR-PLUS), își exprima ideile revoluționare de renunțare la proprietate prin afișul de candidatură la Parlamentul European¹¹. Textul afișului ei relua teza lipsei de proprietate drept condiție a conviețuirii armonioase pe pământ și speranța personală că acest lucru se va întâmpla chiar în cursul vieții ei¹². Fost secretar de stat în Ministerul Culturii în guvernul condus de Dacian Cioloș (2015-2016), membru în structura

națională de conducere a PLUS (Partidul Libertate, Unitate și Solidaritate), arhitect, ea insistă asupra avantajelor renunțării la locuințele personale și folosirii comune a bunurilor, renunțării la automobilul personal (pe care îl consideră un indicator al individualismului), dar și asupra trecerii de la conviețuirea în cupluri la viețuirea în grupuri¹³. Astfel, candidata USR-PLUS este una dintre primele care a afișat deschis ideea valorizării chiriei în locul proprietății și a transformării bunurilor deținute în servicii¹⁴, de unde și unele reacții de opoziție din interiorul partidului¹⁵.

Ceea ce făcea candidata USR-PLUS nu era însă decât să reia unele din tezele centrale ale ideologiei ecomarxiste radicale, ușor de reperat în discursurile elitelor vest-europene și în multe dintre politicile Uniunii Europene (EU Green Deal¹⁶, COP21¹⁷, COP 30 etc.)¹⁸. Această teză a transformării bunurilor în servicii și a vieții fericite fără povara proprietății este, așa cum am menționat anterior, una dintre predicțiile FEM pentru viitorul foarte apropiat. Mai mult, ideea proprietății asupra imobilelor cu destinația de locuire va fi reluată și de BNR, în combinație cu tezele renunțării la automobilul privat și la folosirea mijloacelor de transport în comun (Lazea). Astfel, alarmismul climatic (care se auto-reproduce prin sistemul de educație și isteria mass-media) a devenit ocazia unei transformări a economiei, a muncii și a proprietății. Legea Climatică a Uniunii Europene obligă țările membre la respectarea țintei formu-

late de EU Green Deal, pentru a deveni „neutre climatic” până în 2050, dar cu reducerea cu 55% a gazelor cu efect de seră până în 2030 (raportate la nivelul anului 1990)¹⁹. Pentru a se conforma, toate sectoarele industriale trebuie să se conformeze sistemului de plată a poluării prin „bursa de carbon” (EU Emissions Trading Systems)²⁰, dar și mecanismului de stabilire a prețului tonei de carbon pentru producții industriale din afara UE (Carbon Border Adjustment Mechanism)²¹. Ca atare, producția de energie trebuie să se adapteze țintei „zero emisii”, înlocuind combustibilii tradiționali cu „energie verde” (REPowerEU plan)²².

Deloc surprinzător, renunțarea la energia produsă în bandă și închiderea unor unități de producție de energie termică și hidroelectrică a dus la creșterea prețurilor la energie, la instabilitatea sistemelor electrice, ce sunt supuse acum unor enorme fluctuații de tensiune prin caracterul variabil al producției eoliene și fotovoltaice. În plus, renunțarea din motive ideologice și politice la furnizorii ruși de petrol, gaz și cărbune, așa cum se laudă Comisia Europeană²³, a dus la importuri masive cu costuri net superioare, mai ales în cazul gazului petrolier lichefiat (GPL) transportat pe ocean din Statele Unite ale Americii.

Ceea ce surprinde nu este creșterea (așteptată, de altfel) a prețurilor la energie electrică și termică, altădată banale bunuri de consum, accesibile tuturor, ci felul în care USR a influențat calendarul transformărilor industriale și a consumului de energie

din România. Asta pentru că România a acceptat, prin Planul Național de Redresare și Reziliență (PNRR) din 2021, ținte foarte dificil de atins, cu costuri foarte mari și în intervale de timp foarte scurte. Deși acest PNRR, instrument al Comisiei Europene pentru relansare economică după prăbușirea economică din timpul pandemiei de virus respirator declarate administrativ, trebuia să fie un plan de creștere economică, el conține numeroase ținte („jaloane”) ce se află în afara competenței Comisiei. Astfel, politici de evidența persoanei, protecția copiilor, reducerea cheltuielilor cu pensiile speciale, digitalizarea autorităților publice din sectorul judiciar, statutul lucrătorilor din domeniul cultural, ariile naturale protejate, dar și politici industriale, toate au fost acceptate de ministrul USR al investițiilor și proiectelor europene și, apoi, de guvernul PNL-USR-UDMR condus de Florin Cîțu (președinte al PNL) și de majoritatea parlamentară.

Prin tratatele de funcționare ale Uniunii Europene, principiul subsidiarității acordă prioritate deciziilor instituțiilor Uniunii în domeniul pieței unice europene, dar lasă la latitudinea suverană a statelor decizii în domeniile industriale, educaționale, sanitare, de mediu, de politică externă și de securitate și toate celelalte. Folosind pârgăria financiară, Comisia a centralizat decizii suverane și a depășit cadrul tratatelor de bază în unele țări, dar mai ales în România, forțând parlamentul și guvernul să legisfeze și să aplice politicii în domeniul din afara competenței Comi-

siei. Acest lucru a fost posibil, însă, și datorită compatibilității ideologice dintre USR și înaltele elite birocratice europene. Așa se explică caracterul radical și urgent al politicilor industriale de renunțare la producția de energie termoelectrică și la închiderea minelor de cărbuni, dar și la extinderea ariilor protejate și demolarea barajelor.

Fără să calculeze impactul energetic, social și economic, ministrul Cristian Ghinea (USR) al investițiilor și proiectelor europene a acceptat termene extrem de scurte pentru tranziția la alte surse de energie. Astfel, România, sub amenințarea sancțiunilor financiare legate de PNRR, este singura țară din UE care și-a redus semnificativ capacitățile de producție de cărbune, deși este responsabilă cu mai puțin de 0,5% de emisiile de CO² la nivel mondial. Conform obligațiilor din PNRR, în 2025, România a închis suplimentar 827 MW și folosește doar 600-700 MW din cei încă instalați, ce produc cam 6% din totalul producției de energie națională. Comparativ, alte țări membre produc fracții mult mai mari prin arderea cărbunelui. Luând ca exemplu ziua de 19 ianuarie 2026, România producea 6,57% din energie din cărbune, în timp ce Germania producea 23,84%, Polonia 50,5%, Cehia 41,47%, Bulgaria 26,68% și Olanda 12,75%²⁴.

Astfel, din lipsă de energie disponibilă, România importă masiv prin conexiunile electrice cu Ungaria, Bulgaria, Serbia și Ucraina (sic!) la prețurile medii cele mai mari din Europa. Prețul mediu din 15 ianuarie

a fost de 193 euro / MWh, cel mai mare la nivel european²⁵. Prețul spot al energiei pe piața din România era în 2015 de doar 36 euro / MWh. Prin închiderea capacităților tradiționale pe bază de cărbune, România a regresat din statutul de exportator de energie la cel de importator, producția fiind de multe ori mai mică decât consumul intern din cauza fluctuației energiei din surse solare și de vânt. De notat, acest lucru se întâmplă într-o țară ce a trecut în anii socialismului printr-un proces de industrializare ce a instalat capacități semnificative de energie, cu o producție totală de peste 61 TWh (producția anului 1990)²⁶. Odată cu lichidarea multor fabrici și uzine, consumul a scăzut pentru o vreme, dar a crescut din nou, odată cu relansarea economică de după anul 2000. Paradoxal, în ciuda creșterii producției industriale și a creșterii economice, în general, România a pierdut în ultimii ani zece ani 24% din capacitatea de producție de energie electrică, coborând până la 17,4 GW²⁷.

Închiderea centralelor pe cărbune trebuia compensată prin folosirea gazului ca sursă de energie la centralele de la Ișalnița, Turceni, Mintia și Iernut, dar termenele de tranziție acceptate de ministrul UR în 2021 erau, oricum, nerealiste. Pentru a evita penalitățile Comisiei pentru folosirea în continuare a centralelor pe cărbune (1,8 miliarde de euro), România a scos din funcțiune capacități de 7000 MW până în 2023, dintre care 330 MW la centrala de la Turceni; CET Govora a închis jumă-

tate din capacitatea de producție la 31.12.2025, conform Autoritatea Națională pentru Reglementare în Energie (ANRE); capacități de încă 90 MW au fost scoase din funcțiune tot la 31.12.2025, toate în conformitate cu „jaloanele” PNRR²⁸. În numele României, ministrul UR s-a angajat ca țara noastră să închidă o parte covârșitoare a centralelor pe cărbune până în 2025, deși, prin comparație, Germania s-a angajat la o tranziție care să se încheie în 2039, iar, în cazul Poloniei, în anul 2049²⁹. Mai mult, guvernul următor (PNL-PSD-UDMR, condus de Ionel Nicolae Ciucă – președinte PNL) a emis OUG 108/2022, prin care se interzice punerea în funcțiune de noi capacități de producere a energiei electrice pe bază de lignit sau ulei, cu excepția capacităților pentru care s-au emis licențe/permise anterior intrării în vigoare a prezentei ordonanțe de urgență³⁰. Abia după negocieri la limita de expirare a termenelor inițiale, Comisia a acceptat o prelungire pentru o foarte mică capacitate de producție de energie, respectiv pentru CET Craiova, care alimentează fabrica de automobile Ford și o parte din producția de la CET Govora. Astfel, România nu a închis la 31.12.2025 un total de 1755 MW, ci doar de 1045 MW³¹. Pe cele care produc 710 MW rămase, România s-a angajat (prin OUG 88/2025)³² să închidă până la 31.08.2026³³. Ultimele capacități rămase, Rovinari 4 și 5, respectiv Turceni 5, vor funcționa până la finalul anului 2029³⁴. Demolarea termocentralelor pe cărbune,

cum s-a întâmplat deja la Mintia după discuții cu Comisia Europeană, va face imposibilă repunerea lor în funcțiune³⁵.

Situația nu este cu mult diferită în ceea ce privește gazele naturale. Captarea și stocarea dioxidului de carbon, Consiliul UE încurajând statele membre să le includă în PNRR printr-o schemă adițională de 20 miliarde de euro (Regulamentul EU 2021/241)³⁶, sunt extrem de costisitoare pentru Romgaz și Petrom, cei doi operatori naționali în domeniu, mult disproportionale față de emisiile de dioxid de carbon de pe teritoriul României³⁷. Conform „Net Zero Industry Act”³⁸, operatorii români trebuie să stocheze 9 milioane de tone de CO₂ până în 2030³⁹. Aplicarea directivei Consiliului 2009/31/CE, Regulamentului Comisiei 1477/2025 și Deciziei Comisiei (UE) 2025/1479, toate derivate din Convenția-cadru a Organizației Națiunilor Unite (ONU) privind schimbările climatice (noul nume al „încălzirii globale” anterioare) este problematică. Romgaz consideră riscantă stocarea CO₂ în formațiuni geologice din cauza riscului de migrare și contaminare, aceasta fiind o practică industrială netestată pe scară largă⁴⁰. Puținele proiecte de stocare prin injectare deja implementate sau în fază de dezvoltare sunt zăcăminte „off-shore”, departe de zone de uscat locuite, deci fără riscuri de contaminare a solului și a apelor din zonele locuite în caz de migrări de CO₂. Există chiar state europene, precum Germania și Austria, care au interzis, din acest

motiv, stocarea CO₂ pe continent („on-shore”)⁴¹.

Conformismul ideologic este chiar mai vizibil în cazul acțiunilor Ministerului Mediului, condus de ministrul USR Diana Buzoianu. De altfel, deloc întâmplător, USR își dorește în cadrul coaliției de guvernare ministerele cu implicații politice și ideologice de angrenare deplină în politicile promovate de Comisia Europeană (Mediu, Externe, Apărare). Deloc surprinzător, accesul USR la Ministerul Mediului a imprimat un caracter ideologic marcat politicilor interne. Desprinsă din canonul ideologic eco-marxist, protecția integrală a mediului natural, în detrimentul comunităților umane, este noua politică inspirată ideologic. Astfel, ministrul USR al investițiilor și proiectelor europene a introdus în PNRR jaloane specifice pentru interzicerea accesului în zone declarate protejate, dar fără consultarea și acordul comunităților locale, cele care trăiesc și muncesc acolo. În fața reticenței opiniei publice, mai ales a celei locale din zonele vizate, USR apelează și la sprijinul ONG-urilor apropiate ideologic, pentru a forța punerea pe agendă a reglementării restricțiilor de mediu⁴². Campania declanșată de „Declic”, ONG apropiat USR, urmărește impunerea în opinia publică a principiului protecției stricte a 10% din suprafața României, așa cum s-a stabilit în PNRR, sub sloganul „fără drujbe, fără baraje, fără minerit”⁴³. Campania încearcă să justifice ocolirea dezbaterilor organizate la primăriile localită-

ților afectate și votul necesar din consiliile locale, care ar face jocul celor „ce câștigă din exploatarea forestieră, balastiere, hidrocentrale și alte afaceri locale” (sic!), așa cum justifică ONG-ul demararea acestei campanii. Pentru USR și ONG-urile de mediu afiliate, alternativa este între interzicerea strictă a accesului în zone protejate și profitul făcut de agenți privați, fără nici o grijă pentru care locuiesc de sute de ani în aceste zone, dar care nu scot profit din astfel de exploatare.

Posibilitatea închiderii unor comunități umane, cu tot cu patrimoniul lor imaterial de tradiții și obiceiuri, în zone cu acces puternic limitat este parte din politicile europene inspirate din radicalismul ecologist. Disprețuind locuitorii acestor zone și cultivând principiul supremației deciziilor centralizate, Comisia Europeană a coordonat o campanie publică de promovare a unor măsuri drastice, materializate prin „Pactul de restaurare a naturii” adoptat de Consiliul Uniunii⁴⁴. Regulamentul CE 1991/2024 prevede restaurarea a 20% din zonele terestre și maritime ale Uniunii până în 2030, precum și a tuturor ecosistemelor care au nevoie de restaurare până în 2050. Conform actului normativ, derivat din obiectivele stabilite la COP 15, statele membre trebuie să prezinte Comisiei planuri naționale de restaurare. Însurate, planurile naționale trebuie să transforme cel puțin 25.000 de kilometri de râuri cu curgere liberă până în 2030, eliminând barierele artificiale din calea conectivității apelor de suprafață⁴⁵. Așa se explică implicarea

USR și a ONG-urilor apropiate, precum „Declic”, în stoparea finalizării barajelor deja începute și campania pentru abandonarea unora dintre cele existente.

Astfel, Ministerul Mediului, condus de un ministrul USR, a emis Procedura din 23.06.2025 de trecere în conservare, post-utilizare și abandonare a barajelor (publicată în Monitorul Oficial nr. 628/03.07.2025)⁴⁶, care prevede (art. 2), posibilitatea deținătorilor acestor construcții de a schimba categoria de folosință posibilă a construcției, de a desființa sau de a demola aceste construcții. Abandonarea unui baraj, adică a celor trecute în conservare și post-utilizare, poate fi realizată când barajul induce un risc semnificativ asupra populației, proprietății sau mediului, atunci când deținătorul constată ineficiența economică a construcției sau când se modifică schema de amenajare din care face parte barajul, ce presupune desființarea sau demolarea lui (art. 5). Abandonarea barajelor se face inclusiv prin hotărâri judecătorești definitive sau pe cale administrativă privind autorizarea executării lucrărilor de construcții (art. 17).

Așa se explică campaniile publice ale „Declic” despre presupusa ineficiență energetică a hidrocentrelor construite sau proiectate pe cursul superior al Oltului (Câineni, Lotrioara), de pe Mureș (Răstolnița) și de pe alte râuri (proiecte hidroenergetice presupus nerentabile, cu o producție insignifiantă, denumite „baraje ceașiste” promovate de politicieni „nostalgici ai dictaturii lui

Ceșescu”)⁴⁷, dar și acțiunile în instanță inițiate de „Declic” împotriva autorizării executării construcțiilor. Astfel, „Declic” a obținut anularea autorizației de construire emisă în 1987 pentru barajul de la Mihăileni de pe Crișul Alb (județul Hunedoara) de către Curtea de Apel Cluj (Hotărâre nr. 192/16.02.2026). Barajul a fost construit pentru alimentarea cu apă potabilă a localității Brad și producția de energie electrică, dar nu a fost finalizat până la prăbușirea regimului comunist. Chiar și așa, încă nefinalizat, el a servit reducerii riscurilor de inundații în zonă, preluând o parte din viiturile create pe Crișul Alb. „România Curată” consideră că finalizarea barajului poate avea efecte ireversibile asupra mediului, deteriorând sectoare ale râului Crișul Alb și afluenții acestuia, afectând situl Natura 2000 Defileu Crișului Alb⁴⁸. În urma anulării autorizației de construire, refacerea întregii documentații pentru re-avizarea barajului este la bunăvoința Ministerului Mediului, condus de USR.

Comodificarea, adică transformarea tuturor bunurilor, inclusiv a celor naturale, în bunuri vandabile, este un aspect doar aparent surprinzător al noilor politici USR. Deși ecologismul radical pune accent pe conservarea naturii prin îngrădirea accesului uman în arii protejate, USR nu respinge defel ideea vânzării produselor naturii pe o piață dedicată. Astfel, restricționarea accesului locuitorilor din Lungulețu, județul Dâmbovița, la apa râului Dâmbovița, a fost impusă atâta vreme cât folosința apei era

gratuită⁴⁹. Cultivatorii de legume, cei care de generații foloseau apa în mod gratuit, ca pe un dar al naturii, trăind din vânzarea legumelor și întreținându-și astfel familiile, s-au văzut confrunțați cu concurența Apa Nova, compania care revinde în București apa captată din același râu. Compania Apa Nova, deținută de firma privată franceză Veolia, gestionează comercial resursele de apă, rețeaua și sistemul de canalizare din București, distribuind apă potabilă către clienții casnici și industriali, pe baza unui contract de concesiune ce a fost prelungit până în 2037⁵⁰. Intrați în conflict cu Ministerul Mediului, legumicultorii din Lungulețu au fost forțați să plătească apa scoasă din râu sau din puțuri săpate pe terenurile pe care le au în proprietate. Principiul subliniat de ministrul USR este că apa este un bun a cărui folosință trebuie plătită⁵¹. Plata consumului de apă din râul Dâmbovița a permis reluarea activității anterioare, acum contra-cost, punând serios sub semnul întrebării motivul principal al controalelor și amenziilor, anume debitul râului în aval de Lungulețu⁵².

Dar radicalismul desprins din canonul eco-marxist este vizibil și în ale abordări ale ONG-urilor apropiate de USR, abordări legate de urbanism, de exemplu. Densificarea urbană și îngreunarea folosirii automobilului personal prin taxe, impozite și interdicții fizice de acces, aceasta este una din direcțiile privilegiate de Comisia Europeană. Densificarea urbană accelerată prin construirea de imobile tot mai înalte și cu spații tot mai re-

duse între ele ar împiedica extinderea orașelor, extindere văzută ca responsabilă pentru naveta forței de muncă ce locuiește în suburbii⁵³. Aceste „orașe compacte” pe care Comisia dorește să le reglementeze pot lăsa liber spațiul pentru reintroducerea terenurilor periferice în circuitul natural (Nature Restoration Law)⁵⁴. Mai mult, cadrul strategic al UE pentru mobilitatea urbană urmărește să sprijine obiectivele climatice obligatorii ale UE privind reducerea emisiilor.

În fața rezistenței opiniei publice, Curtea de Conturi a UE cere măsuri mai „ambicioase” în legătură cu schimbarea obiceiurilor de călătorie pentru a se evita utilizarea autoturismelor⁵⁵. Curtea de Conturi cere Comisiei o abordare mai dură, vizând legiferarea europeană tot mai centralizată în defavoarea subsidiarității, care lasă la latitudinea statelor membre obiective distincte pentru sectorul transporturi. Acum, Curtea cere Comisiei să stabilească obiective privind „încurajarea navetiștilor să adopte moduri de transport mai durabile”, stabilind o serie de indicatori și o metodologie specifică. În România, consideră „România Curată” (proiect al ONG-ului „Societatea Academică din România” – SAR), marea absență este dată tocmai de măsurile de descurajare a utilizării autoturismului, anume politici de (reducere a locurilor de) parcare, restricții de acces, taxare rutieră, deci, schimbarea comportamentului⁵⁶. Asta deși România a legiferat (Legea 155/2023) Zonele cu Nivel Scăzut de Emisii (ZNSE), care

compensează lipsa accesului auto cu serviciul public de călători, zone pietonale și mersul cu bicicleta, pentru atingerea de emisii zero în transportul rutier (art. 10, lit. d.), introduce taxe de parcare și reduce parcarile pentru autovehicule (art. 10, lit. n.), limitează utilizarea vehiculelor personale în orașe (art. 40)⁵⁷.

Desigur, URSS nu este doar vehiculul politic al ideologiei eco-marxiste, ci și al laturii sexo-marxiste a ideologiei promovată de majoritatea formată în Parlamentul European, de Comisie și de o mare parte din guvernele statelor membre ce adoptă decizii și regulamente în Consiliul UE. Așa cum aminteam mai devreme, tripticul ecologism-feminism-marxism s-a dezvoltat în ultimele decenii ca o încercare de „eliberare a celor exploatați”, dar în cadrul strict al funcționării mecanismelor sistemului economic și politic capitalist. Altfel spus, după Internaționala a III-a, socialismul s-a distanțat de obiectivele imediate ale revoluției comuniste, căutând căi de conviețuire cu capitalismul dominant.

Fără să-i distrugă baza de funcționare, deci fără să-i elibereze pe muncitorii supuși exploatării și fără să dinamiteze legitimitatea capitalismului, socialismul Școlii de la Frankfurt i-a subliniat sistemului capitalist doar lipsa de echitate. Lăsând comuniștilor est-europeni și sovietici sarcina radicală a distrugerii proprietății private, socialismul occidental a deviat tot mai mult de la imperativul de clasă, căutând substitute pentru lupta sa de eliberare, pe care le-a gă-

sit pe cale sexuală și panteist-naturală. Astfel, natura divinizată și sexualitatea descătușată au fost salvate de opresiunea omului cotoropitor și a bărbatului dominator. În paralel, decolonizarea s-a alăturat acestui tablou al eliberării, compunând melodia „trezirii” (un nou „awakening”) tuturor asupriților. De aceea, teme precum eliberarea naturii, a femeilor și a coloniilor s-au întrepătruns în această nouă religie (inițial) universitară („woke”)⁵⁸, dar care a coborât treptat în licee, școli gimnaziale, întreprinderi, instituții publice, apoi în producțiile literare și audiovizuale⁵⁹, modelând felul în care socialismul occidental își imaginează lupta de eliberare a tuturor celor opresați, dar care continuă să trăiască și să muncească în inima capitalismului.

Deloc întâmplător, URSS este cel care se regăsește în rol de cutie de rezonanță și de vehicul politic pentru această ideologie „woke”, numită religie pentru caracterul său complet irațional, radicalismul și intransigența specifice sectelor religioase militante. Astfel, URSS este cel care susține ferm penalizarea „femicidului”. Deși infracțiunea de omor există în codul penal, ea nu este suficientă pentru a scoate în evidență permanenta dominație a bărbatului, noul „dușman de clasă” al sexo-marxismului. Mai ales dacă este heterosexual, alb, căsătorit, cap de familie cu (mai mulți) copii, el este portretizat ca sursa violenței constante din societate. În religia woke, el reprezintă „elementul dușmănos” care trebuie combătut, disprețuit, stigmatizat, izolat social, de-

clasat⁶⁰. Împotriva acestui simbol al opresorului nemilos se ridică și URSS, care susține că uciderea unei femei „pentru că este femeie” este un element agravant⁶¹.

Plecând de la ideea „woke” că societate este construită pe baza unui antagonism de nedepășit, specific marxist, între bărbați și femei (fostele clase din teoria clasică), uciderea unui bărbat de către un bărbat este un fapt mai puțin regretabil social decât uciderea unei femei de către un bărbat. Văzute ca două categorii separate și omogene, (sau ca două „echipe” rivale) ele s-ar afla într-o veșnică competiție pentru supraviețuire, de unde presupusa solidaritate între membrii lor. Când un bărbat omoară un bărbat nu ar fi decât o eroare contextuală a „echipei” masculine, o lipsă de atenție, pe când o femei omorâtă de un bărbat este o agresiune planificată, o violență strategică pentru a slăbi „echipa” feminină.

Deplasând logica conflictului de clasă pe teren sexual, sexo-marxismul promovat de URSS contrazice individualismul metodologic și universalismul dreptului, al libertății și al fericirii, la fel cum religia „woke” face și în cazul rasismului. Nu oamenii, ca atare, au drepturi, ci categoriile sociale, așa cum sunt ele definite de marii preoți ai religiei „woke”. Ca atare, nici un alb nu are șanse să scape de stigmatul colonialismului, deși sclavagismul a fost opera unor generații de mult apuse, nu vina personală a cuiva trăind în prezent⁶². Anti-individualismul „woke” face ca întreaga societate să fie văzută ca

ruptă pe linii de clivaj, falii de netrecut între bărbații și femei, albi și negri, producători sau consumatori de bunuri și eroi apărători ai naturii, primii fiind desemnați drept opresorii ce trebuie anihilați.

USR ca partid revoluționar

Specific canonului eco-marxist, ca de altfel vechiului canon marxist, este umanismul ce transpare din toate textele și discursurile activiștilor săi. Cine s-ar putea opune unor bune intenții, cele care figurează în toate reglementările, broșurile și comunicările Comisiei și Consiliului, pe lângă cele ale ONG-urilor pe care acestea le finanțează anual. Cine nu și-ar dori să beneficieze de apă curată, polenizare naturală, soluri fertile, siguranță alimentară, aer curat, biodiversitate, culturi îndestulătoare, mecanisme de reducere a inundațiilor și a altor dezastre naturale? La fel se întâmpla în propaganda bolșevică, unde cei care s-ar fi opus (prin absurd) egalității perfecte și fericirii generale a umanității, erau considerați (pe drept cuvânt) nu doar retrograzi, egoiști și profitori, agenți plătiți ai capitalismului decadent, dușmani de clasă, dar chiar nebuni.

Acțiunea politică violentă a comuniștilor sovietici nu poate fi decât în contrast cu nivelul general de acceptare a aspirațiilor universale enunțate. De ce ar fi nevoie să constrângi pe cineva să accepte ceea ce oricine ar accepta neforțat, necondiționat, cu inima deschisă? Aici răspunsul bolșevicilor a fost fie ignoranța,

fie reaua voință. De aceea, misiunea revoluționară a bolșevicilor sovietici se însoțea atât de re-educare, cât și de constrângere⁶³. Ambele funcționau, declarativ, doar în beneficiul celor rău-voitori sau ignoranți, ce erau astfel „treziți” la adevărurile supreme ale ideologiei de partid și de stat. Odată „trezit”, „omul nou” lua parte cu bucurie la prefacerile sociale ce însoțeau noua eră de prosperitate, libertate și egalitate.

Succesul lor vine nu doar din „vraja” ideologică cu care aceștia ar fi cucerit masele, ci și din strategiile de dobândire a puterii și din mecanismele de menținere a ei, odată câștigată. Cum remarcă Soljenițin, succesul bolșevicilor venea din faptul că ei erau o minoritate (hiper)activă, în timp ce opoziții lor erau, cât timp s-ar fi putut opune, doar defensivi. În timp ce primii voiau să schimbe lumea prin violență pură, pe baza unui plan abstract și idealist, cei din urmă voiau doar „să fie lăsați în pace”. Nici acum, ideile renunțării la proprietate (Oana Bogdan, USR-PLUS), stopării folosirii barajelor, în primul rând a celor nefinalizate („Declic”), taxării folosirii apei din râuri (Diana Buzoianu, USR), „îngreunării” folosirii automobilului personal și densificării orașelor (Cristian Ghingheș, SAR), închiderea unor comunități întregi în arii naturale protejate sau strămutarea lor („Declic”), nu sunt idei dominante în societate, ci idei marginale, inacceptabile pentru cei mai mulți dintre cetățeni. La fel de puțin populare erau în perioada 1948-1956, perioada de glorie a instaurării

comunismului în România, ideile confiscării proprietății private, ale colectivizării agriculturii, ale „re-educării” forțate în temnițele de la Aiud, Pitești sau Gherla și în coloniile de muncă forțată.

Atunci, ca și acum, transformarea radicală necesită o forță externă, ideologică, politică și militară. Ca și atunci, acțiunea revoluționară internă este rezervată unei minorități militante, compatibilă ideologic și fidelă politic centrului care emană cunoașterea superioară a transformării culturale, sociale și economice. De aceea, UR și ONG-urile sale satelit acționează pentru a crea cadrul necesar marii transformări. Ca și în trecutul socialismului real existent, ele ocupă spațiul public, producând metodele și conținutul propagandei și cenzurii. Astfel, deloc întâmplător, „Funky Citizens”, ONG apropiat UR, participă la confecționarea consensului prin eliminarea emițătorilor neconformi, raportând „știrile false” organismelor de stat responsabile cu eliminarea lor⁶⁴. Într-un sistem circular care se auto-întreține⁶⁵, Comisia Europeană se raportează la acest tip de ONG ca la un „verificator de fapte de încredere” (*trusted fact-checker*)⁶⁶, acesta fiind actorul „independent” (*third-party fact-checker*) care sesizează direct platformele de internet despre materialele de „dezinformare”, dar și Consiliul Național al Audiovizualului (CNA) și Autoritatea Națională pentru Comunicații (ANCOM) în vederea sancționării și eliminării informațiilor „neconforme” de pe site-uri, blog-uri, canale

Youtube, rețele de socializare (Facebook, Instagram, TikTok), în afara sancționării posturilor de radio și televiziune (conform Legii nr. 50/2024)⁶⁷.

De asemenea, „Funky Citizens” face același lucru și pentru Meta, compania care deține Facebook⁶⁸, dar monitorizează și „propaganda anti-occidentală”, printr-un proiect finanțat direct de NATO⁶⁹. Deși CNA invocă în mod repetat deontologia profesională, echidistanța în prezentarea tuturor punctelor de vedere, ea cenzurează consistent opiniile unor cetățeni care nu sunt ziarști, exprimate pe internet, nu la televiziune, a căror libertate de exprimare ar putea fi limitată exclusiv prin hotărâre judecătorească definitivă și irevocabilă. Mai mult, deși UR și ONG-urile afiliate vorbesc despre „fact-checking”⁷⁰, deci despre stabilirea existenței unor fapte, acțiuni, situații, ceea ce stă la baza diferențelor de opinie pe care ei le combat nu stau faptele, ci chiar interpretarea faptelor. În asta constă efortul lor de a confecționa un consens aparent, legitimator, prin etichetarea drept „fals”, „dezinformare anti-UE”, „dezinformare anti-NATO”, „conspirații și dezinformare” a tot ceea ce se depărtează, oricât de puțin, de la linia ideologică promovată de finanțatori (Comisia Europeană, NATO, Ambasada Olandei în România, Ambasada Marii Britanii în România, Departamentul de Stat al SUA etc.).

În mod așteptat, ONG-uri de felul „Funky Citizens” nu fac, prin lentila ideologică prin care „semnalează”

ceea ce deviază de la politicile europene, decât să confirme justetea punctelor de vedere ale Comisiei, întărindu-i (aparent) legitimitatea. De fapt, sistemul european circular, bazat pe regulamente și directive („Digital Services Act”, „European Democracy Shield” etc.), nu face decât să elimine, prin metode de cenzură, rușinare, izolare și defăimare, orice critică ce se abate, chiar și cu o simplă nuanță, de la pozițiile ideologice ale Comisiei și guvernelor statelor membre care se conformează sistemului circular, printre care și România. Doar prin această violență, doar prin reprimarea opiniilor contrare, UR și ONG-urile satelit pot participa la confecționarea consensului de care are nevoie elita de putere europeană, promotoarea ideologiei eco-sexo-marxiste. Doar așa presa „mainstream” afiliată Comisiei și subvenționată guvernamental, poate invoca nestingherită „bineface-

rile” incontestabile ale politicilor europene, cu precădere cele legate de temele nucleului dur eco-sexo-marxist, creând aparența unanimității și, implicit, a legitimității.

În momentul instaurării ideologiei comuniste și a partidului unic, îngustul spațiu de manevră de care se bucura redusa elită militantă bolșevică a fost treptat lărgit prin tehnici eficace de propagandă, cenzură și poliție politică⁷¹. Succesul acestuia a provenit, parțial, și din faptul că ceilalți nu i se opuneau în mod activ, ci voiau doar să fie „lăsați în pace”. Iluzia cantonării, apoi a refugiului, în spațiul privat, personal, s-a dovedit decisivă. Odată puterea obținută, mica minoritate militantă a „tras la rindea” toate asperitățile, opozițiile și particularismele specific omenești, dând naștere marelui proiect rațional-utopic al „noii lumi”, create pentru a-l găzdui pe „omul nou” visat de comunismul sovietic⁷².

Note

- ¹ Etichetele puse de elitele administrative și culturale din România celor ce au pierdut competiția socio-economică capitalistă sunt în acord cu cele folosite de liderii politici ai capitalismului global. La rândul lor, președinți și miniștri din țările G7 i-au catalogat în mod similar: Hillary Clinton, ministru de externe în guvernul SUA, i-a numit în 2016 „basket of deplorables”, iar președintele francez Emmanuel Macron i-a descris în 2017 ca „des gens qui ne sont rien”.
- ² Interviu pentru Blogul Andreei Roșca „The Vast & Curious”, 22.03.2024, <https://www.youtube.com/watch?v=s0>

siWt54Nv4), citat de Aurelian Giugă, „România oligarhică sau despre inegalitatea veniturilor și averilor”, *Libertatea*, 06.02.2026, https://www.libertatea.ro/opinii/aurelian-giugal-romania-oligarhica-sau-despre-inegalitatea-veniturilor-si-a-averilor-5613425_ (accesat 07.02.2026).

- ³ Malthus, *Essai sur le principe de population*, trad. fr. P. și G. Prevost, Flammarion, Paris, 1992.
- ⁴ World Economic Forum, „8 predictions for the world in 2030”, 12.11.2016, https://www.weforum.org/agenda/2016/11/8-predictions-for-the-world-in-2030/?utm_content=buffer-dda7f&utm_medium=social&utm_source=facebook.com&utm_campaign=

- buffer (consultat la 09.01.2023). Ulterior, pagina a fost ștearsă, dar ea a rămas on-line suficient de mult timp încât să fie citată în publicații științifice academice, precum Richard Stewart, Michael B. Charles, John Page, „A future with no individual ownership is not a happy one: Property theory shows why”, *Futures*, vol. 152, 2023.
- ⁵ ***, Bill Gates, „Innovating from zero!”, TED 2010, <https://www.youtube.com/watch?v=JaF-fq2Zn7I>, (accesat 10.02.2026).
- ⁶ Donella H. Meadows, Dennis L. Meadows, Jorgen Randers, William W. Behrens, *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind*, Universe Books, New York, 1972.
- ⁷ ***, „Speech by President von der Leyen at the Beyond Growth Conference in the European Parliament”, 15.05.2023, https://ec.europa.eu/commission/press-corner/detail/it/speech_23_2761, (accesat 08.02.2026).
- ⁸ Ștefana Todică, „BNR vrea să afle ce averi au românii. Ce efecte va avea rezultatul studiului, realizat pe 12.000 de gospodării”, *ProTV*, 11.07.2025, <https://stirileprotv.ro/stiri/financiar/studiu-national-despre-avutia-romanilor-bnr-va-face-o-cercetare-a-12-000-de-gospodarii.html>, (accesat 08.02.2026).
- ⁹ Comunicat BNR, 11.07.2025, disponibil la <https://www.bnr.ro/24654-2025-07-11-clarificari-referitoare-la-achizitia-de-catre-bnr-a-unor-servicii-de-sondare-a-opinii-publice>, (accesat 08.02.2026).
- ¹⁰ ***, „România, țara cu cei mai mulți proprietari de locuințe din UE. Care sunt cele mai căutate orașe”, *Euronews.ro*, 21.01.2023, <https://www.euronews.ro/articole/romania-tara-cu-cei-mai-multi-proprietari-de-locuinte-din-ue-care-sunt-cele-mai-c2>, (accesat 08.02.2026).
- ¹¹ Mircea Marian, „Oana-Maria Bogdan, unul din liderii PLUS, a scris că omenirea trebuie să renunțe la proprietate”, *Newsweek.ro*, 05.03.2019, <https://newsweek.ro/politica/oana-maria-bogdan-unul-din-liderii-plus-a-scris-ca-omenirea-trebuie-sa-renunte-la-proprietate>, (accesat 10.02.2026).
- ¹² „Cred că un pas important al omenirii va fi cel al renunțării la proprietate” (cu litere mari). „Când nu vor mai exista teritorii care să aparțină unui om, trib sau neam, vom conviețui armonios pe planeta Pământ. Eu am încredere că acest lucru se va întâmpla în timpul vieții mele” (cu litere mici).
- ¹³ Dan Anghel, „Lider PLUS, pledoarie pentru renunțarea la proprietate: Când nu vor mai exista teritorii care să aparțină unui om, trib sau neam, vom conviețui armonios”, *Adevărul.ro*, 05.03.2019, <https://adevarul.ro/politica/lider-plus-pledoarie-pentru-renuntarea-la-192-8444.html>, (accesat 10.02.2026).
- ¹⁴ Dan Tăpălagă, „Video Interviu Oana Bogdan, arhitectul din PLUS”, *G4Media.ro*, 12.03.2019, <https://www.g4media.ro/video-interviu-oana-bogdan-arhitectul-din-plus-romanii-nu-au-incredere-unii-intr-altii-si-atunci-nu-ai-cum-sa-traiesti-intr-un-proiect-de-co-locuire-hai-sa-nu-mai-zic-grup-ca-sa-nu-dea-alte-idei.html>, (accesat 10.02.2026).
- ¹⁵ ***, „Subiectul Oana Bogdan și proprietatea privată dezbină PLUS. Mesajul dur al Ralucai Prună”, *ProTV*, 12.03.2019, disponibil la <https://stirileprotv.ro/stiri/politic/subiectul-oana-bogdan-si-proprietatea-privata-dezbina-plus-mesaj-dur-al-ralucaipruna.html>, (accesat 10.02.2026).

- ¹⁶ https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en
- ¹⁷ United Nations Climate Change, „The Paris Agreement”, disponibil la <https://unfccc.int/process-and-meetings/the-paris-agreement>, (accesat 12.02.2026).
- ¹⁸ United Nations Climate Change, „UN Climate Change Conference – Belem, November, 2025”, disponibil la <https://unfccc.int/cop30>, (accesat 12.02.2026).
- ¹⁹ https://climate.ec.europa.eu/eu-action/european-climate-law_en.
- ²⁰ https://climate.ec.europa.eu/eu-action/carbon-markets/eu-emissions-trading-system-eu-ets_en.
- ²¹ https://taxation-customs.ec.europa.eu/carbon-border-adjustment-mechanism_en
- ²² https://commission.europa.eu/topics/energy/repowereu_en
- ²³ https://commission.europa.eu/topics/energy/eu-action-address-energy-crisis_en
- ²⁴ Claudia Marcu, „Iarna grea, omătul mare. Cărbunele a devenit principala sursă de energie a Germaniei”, *Național*, 26.01.2026, <https://www.national.ro/economie/iarna-grea-omatul-mare-carbunele-a-devenit-principala-sursa-de-energie-a-germaniei-865097.html>, (accesat 11.02.2026).
- ²⁵ Simona Cârlușea, „România a atins luni un vârf de consum de energie – e cel mai mare din ultimii patru ani. Noroc că a bătut vântul”, *Europa Liberă România*, 19.01.2026, <https://romania.europalibera.org/a/romania-a-atins-luni-un-virf-de-consum-de-energie-cel-mai-mare-din-ultimii-trei-ani-noroc-ca-a-batut-vantul/33-653804.html> (accesat 11.02.2026).
- ²⁶ ***, „România produce aproape cât consumă, dar plătește scump: de ce energia rămâne o problemă”, *TVR Info*, 26.01.2026, <https://tvrinfo.ro/romania-produce-aproape-cat-consumadar-plateste-scamp-de-ce-energia-ramane-o-problema/>, (accesat 11.02.2026).
- ²⁷ Roxana Petrescu, „Analiza de luni. Cifrele care anulează orice discurs: În ultimii 10 ani, România a pierdut peste 20% din producția de energie, caz unic la nivel european. Rezultatul? Scumpirea dramatică a energiei. Nu iarna e de vină pentru frig și facturi care ard, ci lipsa de investiții. „Un sistem care funcționează doar pe vreme bună nu este un sistem, ci o iluzie”, *Ziarul Financiar*, 19.01.2026, <https://www.zf.ro/special/analiza-luni-cifrele-anuleaza-discurs-ultimii-10-ani-ani-romania-23018557>, (accesat 11.02.2026).
- ²⁸ Adrian Stoica, „Scenariul de criză: România ia în calcul redeschiderea temporară a centralelor pe cărbune”, *Jurnalul.ro*, 06.02.2026, <https://jurnalul.ro/special-jurnalul/scenariu-criza-redeschidere-centrale-carbune-pericol-energetic-102331-7.html>, (accesat 11.02.2026).
- ²⁹ ***, „Bogdan Ivan, despre decizia de închidere a centralelor pe cărbune introdusă în PNRR – „Total împotriva interesului economic al României a fost făcut acest lucru”, *Ziarul de Cluj*, 04.02.2026, <https://ziardecluj.ro/bogdan-ivan-despre-decizia-de-inchidere-a-centralelor-pe-carbune-introdusa-in-pnrr-total-impotriva-interesului-economic-a-romaniei-a-fost-facut-acest-lucru/>, (accesat 11.02.2026).
- ³⁰ ***, OUG 108 din 30.06.2022, publicată în MO nr. 659 din 01.07.2022, <https://legislatie.just.ro/Public/Detalii>

- Document Afis/262783, (accesat 12.02.2026).
- ³¹ Adi Mosoianu, „Decizie de ultimă oră: România a schimbat graficul de închidere a termocentralelor pe cărbune”, *Profit.ro*, 23.12.2025, https://www.profit.ro/povesti-cu-profit/energie/decizie-ultima-ora-romania-a-schimbat-graficul-de-inchidere-a-termocentralelor-pe-carbune-222-84367_2 (accesat 12.02.2026).
- ³² ***, OUG 88/2025, publicată în MO nr. 1200 din 24.12.2025, <https://www.juridice.ro/810445/compl-etare-oug-nr-108-2022-privind-decarbonizarea-sectorului-energetic.html>, (accesat 12.02.2026).
- ³³ Mihai Nicuț, „Nou calendar de închidere a centralelor electrice pe cărbune, ultima se oprește definitiv în 2032. Legea a fost scrisă”, *Economica.net*, 09.11.2025, https://www.economica.net/nou-calendar-de-inchidere-a-centralelor-electrice-pe-carbune-ultima-se-opreste-definitiv-in-2032-legea-a-fost-scris-a_886847.html, (accesat 12.02.2026).
- ³⁴ ***, „România își păstrează centralele pe cărbune până în 2029, fără sancțiuni. Anunțul ministrului Energiei”, *Digi24.ro*, 22.10.2025, <https://www.digi24.ro/digieconomic/energie/romania-isi-pastreaza-centralele-pe-carbune-pana-in-2029-fara-sanctiuni-anuntul-ministrului-energiei-71095>, (accesat 12.02.2026).
- ³⁵ Daniel Guță, „Marea demolare a Termocentralei Mintia a început. Un nou complex energetic, ridicat pe ruinele ei”, *Adevărul.ro*, 11.07.2023, <https://adevarul.ro/stiri-locale/hunedoara/marea-demolare-a-termocentralei-mintia-a-inceput-2283162.html>, (accesat 04.03.2026).
- ³⁶ https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=OJ:L_202401735
- ³⁷ ***, „Obligațiile de stocare din Net Zero Industry Act pentru România nu se justifică economic (secretar de stat)”, *Agerpress*, 28.10.2025, <https://agerpres.ro/economic/2025/10/28/obligatiile-de-stocare-din-net-zero-industry-act-pentru-romania-nu-se-justifica-economic-secretar-de-149-77-84>, (accesat 12.02.2026).
- ³⁸ https://single-market-economy.ec.europa.eu/industry/sustainability/net-zero-industry-act_en
- ³⁹ Matei Ionescu, „Comisia Europeană pune Petrom și Romgaz în topul companiilor cu cele mai mari obligații de a construi imediat depozite de stocare a CO². România are o cotă de 20% din cota întregii Europe, pentru că are cea mai veche industrie a petrolului și gazelor”, *economedia.ro*, 27.05.2025, <https://economedia.ro/comisia-europeana-pune-petrom-si-romgaz-in-topul-companiilor-cu-cele-mai-mari-obligatii-de-a-construi-imediat-depozite-de-stocare-a-co2-romania-are-o-cota-de-20-din-cota-in-tregii-europe-pentru-ca-ar.html> (accesat 12.02.2026).
- ⁴⁰ Mihai Nicuț, „Romgaz a dat în judecată Comisia Europeană, în chestiunea obligației de stocare a carbonului, care o costă miliarde de euro”, *economica.net*, 17.10.2025, https://www.economica.net/romgaz-a-dat-in-judecata-comisia-europeana-in-chestiunea-obligatiei-de-stocare-a-carbonului-care-o-costa-miliarde-de-euro_880824.html?uord=RQ-VKvf%3-DgWHDR85hUkk%3DlrSCYHMvwHI6PW4iSUIZM1jttTf896WqIE2MscK-QcRIIUgZYsd2RhI8P9b/h0TCTn-KqJkpkzeGCLKEvmcl7Or-85hiJJPj-utWHy/nDgIU1azGNzXs7%3D (accesat 13.02.2026).
- ⁴¹ <https://www.dena.de/fileadmin/dena/Publikationen/PDFs/2025/ENTRANS/>

- Entrans_FACTSHEET_CO2-INFRA-STRUCTURE_REGULATION.pdf
- 42 „Declic” s-a implicat în susținerea candidatului USR la alegerile prezidențiale din 2024. Vezi comunicatul „Declic”: „Comunitatea Declic îi cere lui Marcel Ciolacu să susțină candidația pro-europeană la prezidențiale”, 03.12.2024, <https://www.declic.ro/ciolacu-sustine-pro-europa/>, (accesat 16.02.2026). În 2025, Declic și-a schimbat preferința pentru Nicușor Dan, cerându-i Elenei Lasconi să se retragă din cursă. Vezi campania Declic: „Către: USR și președinta lui, doamna Elena Lasconi. Elena Lasconi, retrage-te!”, disponibil la <https://campaniamea.declic.ro/petition/s/elena-lasconi-retrage-te>, (accesat 16.02.2026).
- 43 <https://www.declic.ro/campaign/lasati-natura-in-pace-10-din-romania-pro-protectie-stricta/>
- 44 <https://www.consilium.europa.eu/ro/press/press-releases/2024/06/17/nature-restoration-law-council-gives-final-green-light/>
- 45 <https://www.consilium.europa.eu/ro/policies/nature-restoration/#EU>
- 46 <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocumentAfis/299620>
- 47 Declic, „Opriti ordonanța barajelor, ordonanța ecocidelor. Opriti șarlatania guvernamentală”, 25.11.2022, <https://www.declic.ro/opriti-ordonanta-barajelor/>, (accesat 19.02.2026).
- 48 Mihai Goțiu, „Decizie definitivă a Justiției: proiectul comunist în care autoritățile au băgat zeci de milioane de lei în ultimii ani e ilegal”, *România Curată*, 17.02.2026, disponibil la <https://www.romaniacurata.ro/justitia-barajul-de-la-mihaileni-e-ilegal/>, (accesat 19.02.2026).
- 49 Marilena Iordache, „Revoltă în Dâmbovița. Un fermier a fost amendat că a udat varza cu apă din râu și „a pus în pericol capitala”, *ProTV*, 17.07.2025, <https://stirileprotv.ro/stiri/actualitate/revolta-la-lunguletu-fermier-mendat-pentru-ca-a-folosit-apa-din-dambovita-ministrul-agriculturii-a-intervenit-in-scandal.html>, (accesat 16.02.2026).
- 50 <https://www.veolia.ro/ro/serviciile-noastre/apa-si-canalizare/servicii-municipale/apa-nova-bucuresti>
- 51 Mihaela Ivancică, „Ministrul Mediului, după revolta din Dâmbovița: Agricultorii să declare exact câtă apă iau și să plătească niște sume modice”, *ProTV*, 17.07.2025, <https://stirileprotv.ro/stiri/actualitate/ministrul-mediului-dupa-revolta-din-dambovita-agricultorii-sa-declare-exact-cata-apa-iau-si-sa-plateasca-niste-sume-modice.html>, (accesat 16.02.2026).
- 52 *** „Micii fermieri din Lungulețu au voie să ude cu apă din Dâmbovița”, *agroinfo*, 17.07.2025, <https://agroinfo.ro/micii-fermieri-din-lunguletu-au-voie-sa-ude-cu-apa-din-dambovita/>, (accesat 16.02.2026).
- 53 Urban Agenda for the EU, „Compact Cities” Partnership, <https://www.urbanagenda.urban-initiative.eu/news/applications-now-open-compact-cities-partnership>, (accesat 25.02.2026).
- 54 https://environment.ec.europa.eu/topics/nature-and-biodiversity/nature-restoration-regulation_en
- 55 ECA, „Naveta „durabilă” în jurul zonelor urbane. Raport special 05/2026, https://www.eca.europa.eu/ECAPublications/SR-2026-05/SR-2026-05_R-O.pdf, (accesat 25.02.2026).
- 56 Cristian Ghingheș, „De la proiecte de mobilitate, la mobilitate ca sistem. Lecții ignorate și câteva recomandări pentru orașele din România”, *România*

- Curată, 04.02.2026, disponibil la <https://www.romaniacurata.ro/proiecte-mobilitate-lectii-ignorate-recomandari-romania/> (accesat 25.02.2026).
- ⁵⁷ Legea nr. 155 din 30.05.2023, publicată în MO nr. 486/31.05.2023, <https://legislatie.just.ro/public/DetaliiDocument/270923> (accesat 25.02.2026).
- ⁵⁸ Jean-François Braunstein, *Religia woke. Cum a căzut pradă Occidentul unei mișcări iraționale*, trad. rom. Emanuela Jalbă Șoimaru, Humanitas, București, 2024.
- ⁵⁹ Samuel Fitoussi, *Ficțiunea woke. Cum ne schimbă ideologia filmele și serialele*, trad. rom. Anca-Maria Pănoiu, Curtea Veche, București, 2025.
- ⁶⁰ Jean-François Braunstein, *op.cit.*, p. 54.
- ⁶¹ Ștefan Ciucă, „Senatoarea USR Cynthia Păun, despre propunerea legislativă privind femicidul: „Pentru prima oară, România spune clar: uciderea unei femei are nume și are consecințe”, *Europafm.ro*, 03.02.2026, <https://www.europafm.ro/senatoarea-usr-cynthia-paun-despre-propunerea-legislativa-privind-femicidul-pentru-prima-oara-romania-spune-clar---unei-femei-are-nume-si-are-consecinte/> (accesat 04.03.2026).
- ⁶² Jean-François Braunstein, *op.cit.*, p. 57.
- ⁶³ Alexander Soljenișin, *Arhipelagul Gulag (1918-1956)*, *Încercare de investigație literară*, trad. rom. Nicolae Iliescu, Editura Univers, București, 2008.
- ⁶⁴ <https://funky.org/tag/fact-checking/>.
- ⁶⁵ <https://funky.org/proiectul-factory-se-lanseaza-pentru-a-ajuta-materialele-de-fact-checking-sa-concureze-in-retelelor-sociale/>.
- ⁶⁶ <https://funky.org/en/empowering-europeans-against-disinformation/>.
- ⁶⁷ <https://www.ancom.ro/uncategorized/ancom-58-exercitiu-de-testare-a-capacitatii-de-raspuns-al-platformelor-autoritatilor-nationale-si-societatii-civile-la-provocari-care-pot-aparea-in-mediul-online-in-context-electoral/>.
- ⁶⁸ <https://funky.org/en/factual-se-alatura-programului-de-fact-checking-al-meta>.
- ⁶⁹ <https://funky.org/en/propaganda-anti-occidentala/>.
- ⁷⁰ <https://funky.org/brod/>.
- ⁷¹ François Furet, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Robert Laffont, Paris, 1995.
- ⁷² Isaiah Berlin, *Lemnul strâmb al omenirii. Capitole din istoria ideilor*, trad. rom. Andrei Costea, Humanitas, București, 2021.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

- BERLIN, Isaiah, *Lemnul strâmb al omenirii. Capitole din istoria ideilor*, Editura Humanitas, București, 2021.
- BRAUNSTEIN, Jean-François, *Religia woke. Cum a căzut pradă Occidentul unei mișcări iraționale*, Editura Humanitas, București, 2024.
- FITOUSSI, Samuel, *Ficțiunea woke. Cum ne schimbă ideologia filmele și serialele*, Editura Curtea Veche, București, 2025.
- FURET, François, *Le passé d'une illusion. Essai sur l'idée communiste au XXe siècle*, Robert Laffont, Paris, 1995.
- MALTHUS, *Essai sur le principe de population*, Flammarion, Paris, 1992.
- MEADOWS, Donella H., Dennis L. MEADOWS, Jorgen RANDERS, William W. BEHRENS, *The Limits to Growth: A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of*

Mankind, Universe Books, New York, 1972.

SOLJENIȚIN, Alexander, *Arhipelagul Gulag (1918-1956), Încercare de investigație literară*, Editura Univers, București, 2008.

Articole și studii

***, „Bogdan Ivan, despre decizia de închidere a centralelor pe cărbune introdusă în PNRR – „Total împotriva interesului economic al României a fost făcut acest lucru”, *Ziarul de Cluj*, 04.02.2026.

***, „Micii fermieri din Lungulețu au voie să ude cu apă din Dâmbovița”, *agroinfo.ro*, 17.07.2025.

***, „Obligațiile de stocare din Net Zero Industry Act pentru România nu se justifică economic (secretar de stat)”, *Agerpress*, 28.10.2025.

***, „România își păstrează centralele pe cărbune până în 2029, fără sancțiuni. Anunțul ministrului Energiei”, *Digi24.ro*, 22.10.2025.

***, „România produce aproape cât consumă, dar plătește scump: de ce energia rămâne o problemă”, *TVR Info*, 26.01.2026.

***, „România, țara cu cei mai mulți proprietari de locuințe din UE. Care sunt cele mai căutate orașe”, *Euronews.ro*, 21.01.2023.

***, „Speech by President von der Leyen at the Beyond Growth Conference in the European Parliament”, 15.05.2023.

***, „Subiectul Oana Bogdan și proprietatea privată dezbină PLUS. Mesajul dur al Ralucăi Prună”, *ProTV*, 12.03.2019.

***, Bill Gates, „Innovating from zero!”, TED 2010.

***, Blogul Andreei Roșca „The Vast & Curious”, 22.03.2024.

***, Comunicat BNR, 11.07.2025.

***, OUG 108 din 30.06.2022, publicată

în M.O. nr. 659 din 01.07.2022.

***, OUG 88/2025, publicată în M.O. nr. 1200 din 24.12.2025.

***, United Nations Climate Change, „The Paris Agreement”.

***, United Nations Climate Change, „UN Climate Change Conference” – Belem, November, 2025.

ANGHEL, Dan, „Lider PLUS, pledoarie pentru renunțarea la proprietate: Când nu vor mai exista teritorii care să aparțină unui om, trib sau neam, vom conviețui armonios”, *Adevărul.ro*, 05.03.2019.

CÂRLUGEA, Simona, „România a atins luni un vârf de consum de energie – e cel mai mare din ultimii patru ani. Noroc că a bătut vântul”, *Europa Liberă România*, 19.01.2026.

CIUCĂ, Ștefan, „Senatoarea USR Cynthia Păun, despre propunerea legislativă privind femicidul: „Pentru prima oară, România spune clar: uciderea unei femei are nume și are consecințe”, *Europafm.ro*, 03.02.2026.

DECLIC, „Comunitatea Declic îi cere lui Marcel Ciolacu să susțină candidata pro-europeană la prezidențiale”, 03.12.2024.

IDEM, „Oprți ordonanța barajelor, ordonanța ecocidelor. Oprți șarlatania guvernamentală”, 25.11.2022.

GHINGHEȘ, Cristian, „De la proiecte de mobilitate, la mobilitate ca sistem. Lecții ignorate și câteva recomandări pentru orașele din România”, *România Curată*, 04.02.2026.

GIUGĂL, Aurelian, „România oligarhică sau despre inegalitatea veniturilor și averilor”, *Libertatea*, 06.02.2026.

GOȚIU, Mihai, „Decizie definitivă a Justiției: proiectul comunist în care autoritățile au băgat zeci de milioane de lei în ultimii ani e ilegal”, *România Curată*, 17.02.2026.

GUȚĂ, Daniel, „Marea demolare a

- Termocentralei Mintia a început. Un nou complex energetic, ridicat pe ruinele ei”, *Adevărul.ro*, 11.07.2023.
- IONESCU, Matei, „Comisia Europeană pune Petrom și Romgaz în topul companiilor cu cele mai mari obligații de a construi imediat depozite de stocare a CO2. România are o cotă de 20% din cota întregii Europe, pentru că are cea mai veche industrie a petrolului și gazelor”, *economedia.ro*, 27.05.2025.
- IODACHE, Marilena, „Revoltă în Dâmbovița. Un fermier a fost amendat că a udat varza cu apă din râu și „a pus în pericol capitala”, *ProTV*, 17.07.2025.
- IVANCICĂ, Mihaela, „Ministrul Mediului, după revolta din Dâmbovița: Agricultorii să declare exact câtă apă iau și să plătească niște sume modice”, *ProTV*, 17.07.2025.
- MARCU, Claudia, „Iarna grea, omătul mare. Cărbunele a devenit principala sursă de energie a Germaniei”, *Național*, 26.01.2026.
- MARIAN, Mircea, „Oana-Maria Bogdan, unul din liderii PLUS, a scris că omenirea trebuie să renunțe la proprietate”, *Newsweek.ro*, 05.03.2019.
- MOSOIANU, Adi, „Decizie de ultimă oră: România a schimbat graficul de închidere a termocentralelor pe cărbune”, *Profit.ro*, 23.12.2025.
- NICUȚ, Mihai, „Nou calendar de închidere a centralelor electrice pe cărbune, ultima se oprește definitiv în 2032. Legea a fost scrisă”, *Economica.net*, 09.11.2025.
- NICUȚ, Mihai, „Romgaz a dat în judecată Comisia Europeană, în chestiunea obligației de stocare a carbonului, care o costă miliarde de euro”, *economica.net*, 17.10.2025.
- PETRESCU, Roxana, „Analiza de luni. Cifrele care anulează orice discurs: În ultimii 10 ani, România a pierdut peste 20% din producția de energie, caz unic la nivel european. Rezultatul? Scumpirea dramatică a energiei. Nu iarna e de vină pentru frig și facturi care ard, ci lipsa de investiții. „Un sistem care funcționează doar pe vreme bună nu este un sistem, ci o iluzie”, *Ziarul Financiar*, 19.01.2026.
- STEWART, Richard, Michael B. CHARLES, John PAGE, „A future with no individual ownership is not a happy one: Property theory shows why”, *Futures*, vol. 152, 2023.
- STOICA, Adrian, „Scenariul de criză: România ia în calcul redeschiderea temporară a centralelor pe cărbune”, *Jurnalul.ro*, 06.02.2026.
- TĂPĂLAGĂ, Dan, „Video Interviu Oana Bogdan, arhitectul din PLUS”, *G4Media.ro*, 12.03.2019.
- TODICĂ, Ștefana, „BNR vrea să afle ce averi au românii. Ce efecte va avea rezultatul studiului, realizat pe 12.000 de gospodării”, *ProTV*, 11.07.2025.
- WORLD ECONOMIC FORUM, „8 predictions for the world in 2030”, 12.11.2016.

Mișcări tectonice ideologice. Primele semne ale Europei viitoare

[Ideological Tectonic Shifts: Early Signs of Europe's Future]

Georgeta CONDUR

Abstract: *This article analyzes Europe's ongoing political transformation through the lens of ideological tectonics, arguing that recent turbulence reflects deep structural shifts rather than episodic disruptions. Four major shocks in the last two decades – the 2008 financial crisis, the migration wave, the COVID-19 pandemic, and Russia's invasion of Ukraine – have accelerated long-term realignments in political cleavages, value structures, and identities. Empirical indicators include the emergence of new cultural and geopolitical cleavages, gradual shifts in the underlying value structure, recurrent electoral anomalies, and a widening gap between social demand and political supply. These dynamics are further intensified by demographic change and the large-scale use of social media, which amplifies polarization and identity-based clustering. The article outlines potential new party types and proposes five scenarios for Europe's political evolution, concluding that the continent is undergoing a profound ideological shift whose outcomes remain uncertain and require institutional and civic preparedness.*

Keywords: *ideological tectonics, political realignment, emergent party typologies, scenario forecasting, European political transformation.*

Premise

Politica europeană traversează o transformare structurală profundă. Deși cele mai vizibile schimbări – ascensiunea partidelor considerate inițial „outsider”, fragmentarea electoratului, contestarea liberalismului clasic, realinierea geopolitice – par să fi apărut destul de brusc, consider că ele sunt mai degrabă simptome, nu cauze ale transformării, reprezentând doar manifestarea de suprafață a unor

processe mult mai lente, aflate în mișcare de ani buni. În acest sens, devine utilă metafora mișcărilor tectonice, formalizată direct de Nigel Gould-Davies în lucrarea „Tectonic Politics: Global Political Risk in an Age of Transformation”¹, perspectivă ce subsumează o paradigmă de analiză împărtășită implicit, de-a lungul timpului, și de alți autori, precum Samuel Huntington sau Francis Fukuyama. Aceștia, deși nu recurg la terminologia seismologică în mod

literal, descriu fenomene cu o dinamică identică: acumularea lentă de tensiuni invizibile la nivelul valorilor de bază, urmată de descărcări bruște și violente la suprafața realității geopolitice, fie că vorbim despre „ciocnirea civilizațiilor” pe liniile de falie², fie despre dislocarea axei ideologice tradiționale sub presiunea „politicilor demnității” bazate pe resentiment³.

În accepțiunea din această lucrare, tectonica ideologică este reprezentată de curenții profunzi ai societății care se deplasează treptat, aproape imperceptibil, în timp ce micile „cutremure” politice care atrag atenția publică sunt doar manifestarea acestor acumulări invizibile din adâncime. La suprafață vedem doar rezultate electorale neașteptate, schimbări de guverne sau apariția unor noi partide și teme pe agenda publică. În profunzime, însă, se redefinesc valori, priorități și identități politice.

Așadar, prin „tectonică ideologică” înțelegem mutații în structura clivajelor fundamentale: ce valori intră în competiție, cum se reconstruiesc identitățile generaționale, ce teme mobilizează alegătorii și cum se re poziționează actorii politici între ei. Nu partidele sunt motorul acestor schimbări, ci tensiunile sociale, culturale și economice care, în timp, forțază sistemul politic să se reaseze. Multe dintre mutațiile majore se petrec „în tăcere”, pe termen lung, până când un eveniment declanșator le aduce la suprafață sub forma unor schimbări rapide și adesea dramatice.

Această transformare tăcută explică și de ce Europa pare, uneori,

nepregătită sau surprinsă de propriile evoluții politice. Sondajele de opinie captează cu ușurință fotografia unui moment, dar nu și mutațiile lente ale clivajelor.

În paradigma în care ne situăm, plăcile tectonice ar fi ideologiile clasice, aflate pentru o vreme într-o situație de stabilitate, ceea ce l-a și determinat pe Francis Fukuyama să proclame la un moment dat celebrul ”sfârșit al istoriei”⁴. Dar, de ceva vreme, aceste plăci au început să se miște puternic, sub presiunea unor evenimente greu de anticipat – ceea ce Taleb numea „lebede negre”⁵. Astfel, în ultimele două decenii Europa a fost expusă la patru șocuri care au accelerat aceste mutații profunde.

Cele patru șocuri acceleratoare

1. *Criza financiară din 2008* a fost mai mult decât obișnuita ciclicitate economică. Ea a dus la delegitimarea contractului social european și la conturarea primelor decalaje vizibile între cererea și oferta politică⁶. Criza financiară și măsurile subsecvente de austeritate au creat condiții pentru consolidarea unui electorat sensibil la teme precum inegalitatea, securitatea economică și suveranitatea fiscală.

2. *Criza migrației din 2015-2016* a fost un moment de ruptură identitară, care a introdus un clivaj de durată; au apărut și s-au consolidat noi partide identitare și populiste, iar clivajul integraționiști – suveraniști s-a impus în agenda europeană⁷. S-au consolidat „triburile politice”⁸ – gru-

puri aliniate mai degrabă pe baze culturale și identitare, care uneori prețuiesc loialitatea de trib mai presus de argumentele raționale.

3. *Pandemia din 2020-2021* a amplificat contradicțiile și polarizarea, a redeschis dezbaterile despre rolul statului și a accelerat digitalizarea vieții sociale, întărind și mai mult „triburile”⁹.

4. *Invadarea Ucrainei de către Rusia* în 2022 (și mai ales atrocitățile și durata acestui război, care a ajuns cât primul război mondial și încă este în derulare), a devenit, cum era și de așteptat, un moment marcant în evoluția societăților europene. Un nou clivaj – securitate vs. pragmatism strategic – începe să reorganizeze sistemele de partide. Rusia devine *marker ideologic identitar*, iar poziționarea față de acest stat rearanjează alianțe politice dincolo de demarcația clasică stânga-dreapta¹⁰. Apar triburi ideologice definite geopolitic.

Aceste patru evenimente, care au marcat puternic societățile europene în ultimele două decenii și care s-au succedat rapid (ultimele trei derulându-se în doar zece ani), nu au făcut decât să amplifice și să împingă la suprafață mutații începute cu mult timp înainte. Trebuie, totuși, menționat, că efectele lor au fost accentuate de un alt fenomen cu rol decisiv: folosirea pe scară largă a rețelelor sociale, care au funcționat ca o adevărată centrifugă socială, împingând grupuri tot mai mari de cetățeni în zone aflate spre extremitățile eșichierului politic și crescând fragmentarea și polarizarea, din anumite cauze structurale,

cum ar fi însuși designul acestor rețele și procesele de învățare socială¹¹.

Detectarea reconfigurărilor silențioase

Pentru a detecta acele mutații tăcute pe care le-am menționat, avem la dispoziție patru tipuri de fenomene/evenimente ce au putut fi observate și care au rol de indicii:

1. *mutații ale clivajelor clasice* (Rokkan-Lipset¹²): apariția unor noi linii de conflict, precum globalizare vs. naționalism (și apariția clivajului transnațional, cum l-au numit Hooghe și Marks¹³), ecologie vs. dezvoltare, progresism vs. conservatorism cultural și chiar, în funcție de poziționarea față de dezvoltarea rapidă a industriei tech și a inteligenței artificiale, optimism tehnologic vs. tehnoscepticism.

2. *modificări graduale ale sistemului de valori*: manifestate prin emergența unor teme polarizante noi (identitatea de gen, tranziția energetică, diversitatea prezentată ca valoare în sine și scop, nu ca efect al egalității de șanse). Multe dintre aceste modificări pot fi explicate prin teoria schimbării valorilor a lui Ronald Inglehart¹⁴, cu toate limitele sale¹⁵. În prezent, constatăm că se manifestă un amestec paradoxal: avem, pe de o parte, o trecere la valori postmaterialiste (toleranță, diversitate, participare, protecția mediului), iar pe de altă parte, o revenire la valori materialiste precum securitatea și ordinea, nevoi apărute pe fondul pandemiei, războiului și insecurității economice.

3. *anomalii electorale recurente*: volatilitate, ascensiunea rapidă a unor *outsiders* sau a unor personaje exotice, rezultate surpriză. Scorul neașteptat de mare obținut la primul tur al alegerilor prezidențiale din 2024 de Călin Georgescu, venit, așa cum s-a spus, „pe sub radar”, este o astfel de anomalie. Brexitul este tot un exemplu de anomalie care a dezvăluit tensiuni acumulate în profunzime și care a avut impact nu atât prin ieșirea propriu-zisă a Marii Britanii din Uniune, cât prin revelarea faptului că UE nu este imuabilă, eternă.

4. *decalajul tot mai mare între cererea socială și oferta politică*: când partidele tradiționale nu răspund unor preocupări emergente și ignoră teme noi, apar noi actori politici.

Pe lângă aceste patru manifestări, în tot acest timp au acționat și niște factori structurali amplificatori:

- digitalizarea și rețelele sociale, care facilitează formarea de comunități coerente tematice (*echo chambers*), ceea ce accelerează realinierea opiniilor și apariția „triburilor politice”;

- schimbările demografice și generaționale.

Combinarea celor patru manifestări cu factorii structurali explică de ce Europa a intrat în deceniul 2025-2035 cu linii de fractură redefinite și cu premisele pentru apariția unor noi forme de politici, partide și identități electorale.

În ceea ce privește indicatorii empirici ai mișcărilor tectonice, constatăm că:

- electoratul se regroupează în două blocuri emergente: localist-suveranist și universalist-integraționist, care pun

presiune asupra centrului; această polarizare reflectă transformarea descrisă de Kriesi *et al.* (2008) între *winners* și *losers* ai globalizării¹⁶, aprofundată ulterior în alte studii despre reconfigurarea identitară în democrațiile occidentale¹⁷ și despre distincția socioculturală între *Somewheres* și *Anywheres*¹⁸.

- partidele tradiționale încep să internalizeze aceste clivaje și apar fracturi pe noile clivaje; astfel, partidele de centru-dreapta încep să se scindeze între conservatorii instituționali și suveraniști, iar partidele de centru-stânga se împart între universalismul progresist și localismul economic protecționist, clivajul fiind între globaliștii pur-sânge și aripa tehnolo-localistă;

- crizele energetice, tranziția verde, migrația și digitalizarea politicului și socialului devin zone de accelerație;

- crește volatilitatea electorală și apar poziționări ideologice hibride, uneori chiar paradoxale.

Europa viitoare: tipologii de partide emergente

Trei dinamici de fond deschid spațiu pentru inovație politică:

- fragmentarea identitară;

- tehnopolitizarea (creșterea rolului AI, al platformelor digitale și al activismului în rețea);

- presiunile economice asimetrice (tranziția verde, inflația, migrația forței de muncă).

Rezultatul ar putea fi apariția unor partide noi, structurate diferit de modelele clasice, dintre care propun, într-un exercițiu controlat de futuro-

logie politică, patru tipologii care ar putea apărea (*de novo* sau prin transformarea unor partide actuale):

1. *Partide „Digital-Populare”*: ultra-adaptive, bazate pe micro-targhetare, cu coerență ideologică scăzută, dar adecvare emoțională ridicată, care ar funcționa ca branduri digitale interactive – ar fi primele partide europene „trăite ca aplicații”.

2. *Partide „Geo-Identitare”*: definite nu pe axa stânga/dreapta, ci prin „unde ne situăm în lume”, adică preponderent prin poziționarea geopolitică (pro-atlantiste, autonomiste europene – Europa ca pol de putere, „a treia cale” între SUA și China, neutralist strategice – neincluderea în blocuri, cooperare cu toți). Geopolitica a început deja să devină identitate, iar fenomenul se poate accentua.

3. *Partide „Tehno-sociale”*: o combinație între tehnologie, intervenție economică și stat inteligent; ar reprezenta vechea atracție către tehnocrație într-o formă nouă, digitalizată și de stânga; în principal, ar fi partidele care propun intervenție economică puternică (politici sociale generoase), optimizarea cheltuielilor publice prin AI, soluții tehnice în loc de dezbateri politice; electoratul lor țintă ar fi: tineri din urbanul mare, angajați în industriile tech, dar și oameni care vor un stat „eficient”.

4. *Partide „Anti-Accelerare”*: ar putea apărea ca reacție la ritmul crescut al schimbărilor, la multitudinea de reglementări noi și la polarizarea socială creatoare de instabilitate; ar promova limite etice pentru AI, restricții pentru rețelele sociale, desacralizarea eficienței și „politica lentă”

ca model. Ar fi „*slow politics*”, un nou tip de conservatorism atractiv în rândul unor segmente educate, preocupate de *burnout*-ul societal, dar și pentru electoratul mai în vârstă.

Scenarii pentru evoluția Europei

În final, îndrăznesc să propun câteva scenarii pentru evoluția politică a Europei în următorii ani. Este un demers riscant, de care politologii se feresc de obicei, dar scopul nu este predicția deterministă, ci oferirea unui subiect de meditație și a unei arhitecturi de înțelegere pentru posibilele evoluții ale continentului, construite pe baza tendințelor deja detectabile.

Scenariul 1. *Pluralism ultra-fragmentat*

„Triburile ideologice” și partidele noi nu devin dominante, dar fragmentează vechile blocuri, se contestă și între ele și forțează coaliții neașteptate sau chiar se ajunge, în varianta cea mai rea, la instabilitate politică marcată, cu consecințe imprevizibile. Instabilitatea poate evolua spre oricare dintre scenariile următoare.

Probabilitate estimată: destul de mare.

Scenariul 2. *Realiniere structurală*

O ideologie emergentă devine pol major european și redesenează sistemele politice. Ar fi echivalentul evoluției istorice a triburilor, când, prin alianțe și cuceriri, un trib a devenit dominant într-un teritoriu. Acest scenariu prezintă riscuri mari pentru coeziunea UE, în funcție de orientarea aceluia partid și de respon-

sabilitatea liderilor săi și în special în situația în care această realiniere se produce întâi în câteva state-membre, dar nu în toate deodată.

Probabilitate estimată: mică în următorii cinci ani.

Scenariul 3. Bifurcare continentală

În acest scenariu am avea o Europă cu două ecosisteme politice paralele, practic două sub-Europă (una integraționistă, una suveranistă), dar funcționând împreună.

Probabilitate estimată: medie.

Scenariul 4. Convalescență și revenire

După instabilitate și turbulențe care funcționează ca micro-cutremure de eliberare a tensiunii acumulate, se reduce apetitul pentru poziționare ideologică pe rețelele sociale, triburile politice se micșorează, scade apetitul pentru polarizare; electoratul vrea din ce în ce mai mult moderație și revenire la coordonatele tradiționale.

Probabilitate: relativ mică pe termen scurt.

Scenariul 5. Marele cutremur

În acest scenariu vorbim de ruperea UE. Paradoxal, în acest moment cred că nici suveraniștii sau euroscepticii nu o doresc cu adevărat - ar pierde „dușmanul util”, iar o dispariție a UE i-ar lăsa fără principalul motor de seducție electorală și subiect de critică, urmând, în schimb, să gestioneze efectele negative, în special cele economice. Riscul este, însă, reprezentat de radicalizarea propriului electorat, pe care s-ar putea să nu-l mai poată controla, într-un scenariu de tip „ucenicul vrăjitor” al lui Goethe.

Concluzii

Transformările politice din Europa ultimilor ani ne sugerează că nu asistăm la epifenomene trecătoare, ci la o realiniere politică de profunzime. Regruparea electoratului în blocuri identitare, slăbirea partidelor tradiționale și apariția unor poziționări ideologice hibride indică faptul că vechile repere ale competiției politice se erodează. În locul lor se conturează o nouă arhitectură, în care tensiunile dintre localism și universalism, dintre suveranitate și integrare, dintre anxietățile economice și aspirațiile culturale vor structura agenda publică. În paralel, acceleratori precum digitalizarea, migrația și crizele energetice amplifică aceste mișcări tectonice, reducând spațiul pentru neutralitate și obligând actorii politici să se repositioneze.

În acest context, apariția unor tipologii de partid emergente devine nu doar posibilă, ci probabilă, iar scenariile pentru evoluția Europei în următorul deceniu trebuie privite ca instrumente de orientare, nu ca predicții ferme.

Dacă acceptăm paradigma propusă, cea a mișcărilor tectonice, arhitectura politică a Europei viitoare se află deja într-un proces de formare, iar contururile sale devin perceptibile, chiar dacă nu sunt încă stabilizate. Plăcile tectonice ideologice se mișcă, dar nu putem ști dacă urmează o succesiune de cutremure mici, de detensionare, sau unul major. Spre deosebire de seismologie, în acest domeniu nu avem la dispoziție

un sistem de avertizare timpurie, care să ne anunțe măcar cu 25 de secunde înainte că urmează un cataclism.

În cele din urmă, ceea ce putem afirma cu certitudine este că stabilitatea politică europeană nu va depinde doar de magnitudinea „cutremurelor”, ci și de calitatea pregătirii

noastre colective. Capacitatea instituțiilor, a societăților și a indivizilor de a înțelege aceste dinamici, de a anticipa consecințele și de a reacționa coerent va determina dacă transformarea în curs va produce adaptare sau ruptură.

Note

- ¹ Nigel Gould-Davies, *Tectonic Politics: Global Political Risk in an Age of Transformation*, Brookings Institution Press, Washington, D.C., 2019.
- ² Samuel P. Huntington, *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996, p. 28.
- ³ Francis Fukuyama, *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2018, pp. xiii, xiv–xvi.
- ⁴ Idem, „The End of History?”, *The National Interest*, no. 16, 1989, pp. 3–18.
- ⁵ Nassim Nicholas Taleb, *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*, Random House, New York, 2007, p. xviii.
- ⁶ Pentru o analiză teoretică a modului în care gestionarea crizei din 2008 a transformat problema financiară într-o criză profundă de legitimare politică la nivelul Uniunii Europene, prin adâncirea decalajului dintre decizia elitelor politice și voința cetățenilor, a se vedea: Jürgen Habermas, *The Crisis of the European Union: A Response*, Polity Press, Cambridge, 2012, pp. 1-15.
- ⁷ Pentru o fundamentare teoretică a modului în care acest conflict s-a impus structural pe agenda europeană, a se vedea: Liesbet Hooghe, Gary Marks, „Cleavage theory meets Europe’s

- crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage”, *Journal of European Public Policy*, 2018, 25:1, pp. 109-135, <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13501763.2017.1310279>, (accesat 4.12.2025). Sintetizând literatura de specialitate de pe parcursul unui deceniu, autorii descriu apariția unui „clivaj transnațional”, care are în centrul său tocmai „o reacție politică împotriva integrării europene și a imigrației” (p. 109).
- ⁸ Exemple de folosire explicită a termenului de „trib” în context politic contemporan găsim, printre alții, la: Amy Chua, *Political Tribes: Group Instinct and the Fate of Nations*, Penguin Press, New York, 2018; David Goodhart, *The Road to Somewhere: The New Tribes Shaping British Politics*, Penguin, London, 2017.
 - ⁹ Pentru o analiză detaliată și o sinteză a datelor empirice referitoare la corelația dintre criza sanitară și polarizarea ideologică sau afectivă la nivel comunitar, a se vedea: Aziz Mert Ipekci, Maximilian Filsinger, Diana Buitrago-Garcia, Christopher I. Kobler Betancourt, Harvey Joy Liwanag, Annika Frahsa, Nicola Low, „Polarization and health-related behaviors and outcomes during the COVID-19 pandemic: a systematic review”, *SSM - Population Health*, March 2026, DOI: 10.1016/j.ssm-

ph.2025.101891. Autorii au găsit unele dovezi legate de asocierea dintre polarizare și comportamentele legate de criza COVID-19.

- 10 Referitor la modul în care conflictul din Ucraina a acționat încă din primele luni ca un reconfigurator structural al opțiunilor publice în Europa, dislocând aliniamentele politice tradiționale, a se vedea: Ivan Krastev, Mark Leonard, „Peace vs Justice: The coming European split over the Ukraine war”, *European Council on Foreign Relations (ECFR), Policy Brief*, June 2022, <https://ecfr.eu/publication/peace-versus-justice-the-coming-european-split-over-the-war-in-ukraine/>, (accesat 4.12. 2025). Autorii au prezentat rezultatele unui sondaj de opinie realizat în mai 2022 în zece țări europene, din care rezultă că poziționarea față de război și față de Rusia a generat noi falii în interiorul societăților din Europa, fragmentând electoratul în grupuri definite nu de ideologiile economice clasice, ci de viziuni geopolitice și de securitate divergente. Pentru o actualizare a datelor, a se vedea: Ivan Krastev, Mark Leonard, „The meaning of sovereignty: Ukrainian and European views of Russia's war on Ukraine”, *European Council on Foreign Relations (ECFR), Policy Brief*, July 2024, <https://ecfr.eu/publication/the-meaning-of-sovereignty-ukrainian-and-european-views-of-russias-war-on-ukraine/>, (accesat 4.12. 2025). Sondajul, realizat la doi ani de la cel menționat anterior, a fost extins la 15 țări europene, iar autorii observă că, deși conflictul a avansat în al treilea an, opinia publică s-a modificat surprinzător de puțin. Acest fenomen de stază confirmă că faliile geopolitice și identitare identificate inițial s-au stabilizat, menținând fragmentarea electoratului

dincolo de axa clasică stânga-dreapta. Între timp, a început și o reconfigurare a poziționărilor față de SUA. Ne putem aștepta ca, pe fondul personalității idiosincratice a președintelui Donald Trump, a întreruperii ajutoarelor către Ucraina din partea administrației americane, a presiunilor economice suplimentare generate de războiul din Iran și a unei schimbări, începând cu primăvara lui 2026, a situației Ucrainei pe front și a strategiei sale, să apară unele modificări mai accentuate în viitorul apropiat.

- 11 Georgeta Condur, „Rețelele sociale și mecanismele de alimentare a curenților suveraniste”, *Polis*, Volum XII, Nr. 3 (45), Serie nouă, iunie-august 2024, pp. 103-117.
- 12 Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan, „Cleavage structures, party systems, and voter alignments: an introduction”, în Seymour Martin Lipset, Stein Rokkan (eds.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, The Free Press, 1967, pp. 1-64.
- 13 Liesbet Hooghe, Gary Marks, *art. cit.*
- 14 Ronald Inglehart, *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1997, pp. 7-50.
- 15 Max Haller, „Theory and Method in the Comparative Study of Values: Critique and Alternative to Inglehart”, *European Sociological Review*, Vol.18 No. 2, 2002, pp. 139-158, https://www.researchgate.net/publication/228753514_Theory_and_Method_in_the_Comparative_Study_of_Values_Critique_and_Alternative_to_Inglehart, (accesat 2.12. 2025).
- 16 Hanspeter Kriesi, Edgar Grande, Romain Lachat, Martin Dolezal, Simon Bornschie, Tim Frey, *West*

European Politics in the Age of Globalization, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, pp. 3-22.

- ¹⁷ Pippa Norris, Ronald Inglehart, *Cultural Backlash: Trump, Brexit and Authoritarian Populism*, Cambridge University Press, 2019, pp. 32-36.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

CHUA, Amy, *Political Tribes: Group Instinct and the Fate of Nations*, Penguin Press, New York, 2018.

FUKUYAMA, Francis, *Identity: The Demand for Dignity and the Politics of Resentment*, Farrar, Straus and Giroux, New York, 2018.

GOODHART, David, *The Road to Somewhere: The New Tribes Shaping British Politics*, Penguin, London, 2017.

GOULD-DAVIES, Nigel, *Tectonic Politics: Global Political Risk in an Age of Transformation*, Brookings Institution Press, Washington, D.C., 2019.

HABERMAS, Jürgen, *The Crisis of the European Union: A Response*, Polity Press, Cambridge, 2012.

HUNTINGTON, Samuel P., *The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, Simon & Schuster, New York, 1996.

INGLEHART, Ronald, *Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1997.

KRIESI, Hanspeter; GRANDE, Edgar; LACHAT, Romain; DOLEZAL, Martin; BORNSCHIER, Simon; FREY, Tim, *West European Politics in the Age of Globalization*, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

LIPSET, Seymour Martin; ROKKAN,

- ¹⁸ David Goodhart, *op. cit.*, pp. 3-4 și Tak Wing Chan, Jutta Kawalerowicz, „Anywheres, Somewheres, local attachment, and civic participation”, *The British Journal of Sociology*, Vol. 73, Issue 1, 2022, pp. 112-124. <https://doi.org/10.1111/1468-4446.12897>, (accesat 2.12.2025).

Stein, (eds.), *Party Systems and Voter Alignments: Cross-National Perspectives*, The Free Press, 1967.

NORRIS, Pippa, INGLEHART, Ronald, *Cultural Backlash: Trump, Brexit and Authoritarian Populism*, Cambridge University Press, 2019.

TALEB, Nassim Nicholas, *The Black Swan: The Impact of the Highly Improbable*, Random House, New York, 2007.

Articole și studii

CHAN, Tak Wing; Kawalerowicz, Jutta, „Anywheres, Somewheres, local attachment, and civic participation”, *The British Journal of Sociology*, Vol. 73, Issue 1, 2022, pp. 112-124.

CONDUR, Georgeta, „Rețelele sociale și mecanismele de alimentare a curenților suveraniste”, *Polis*, Volum XII, Nr. 3 (45), Serie nouă, iunie-august 2024.

FUKUYAMA, Francis, „The End of History?”, *The National Interest*, no. 16, 1989.

Resurse online

HALLER, Max, „Theory and Method in the Comparative Study of Values: Critique and Alternative to Inglehart”, *European Sociological Review*, Vol.18 No. 2, 2002, pp. 139-158, https://www.researchgate.net/publication/n/228753514_Theory_and_Method_in_the_Comparative_Study_of_Values_Critique_and_Alternative_to_Inglehart.

HOOGHE, Liesbet; MARKS, Gary, „Cleavage theory meets Europe's

- crises: Lipset, Rokkan, and the transnational cleavage”, *Journal of European Public Policy*, 2018, 25:1, 109-135,
<https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13501763.2017.1310279>.
- IPEKCI, Aziz Mert, FILSINGER, Maximilian, BUITRAGO-GARCIA, Diana, KOBLER BETANCOURT, Cristopher I., LIWANAG, Harvy Joy, FRAHSA, Annika, LOW, Nicola, „Polarization and health-related behaviors and outcomes during the COVID-19 pandemic: a systematic review”, *SSM - Population Health*, March 2026, DOI: 10.1016/j.ssmph.2025.101891.
- KRASTEV, Ivan; LEONARD, Mark, „Peace vs Justice: The coming European split over the Ukraine war”, *European Council on Foreign Relations (ECFR), Policy Brief*, June 2022, <https://ecfr.eu/publication/peace-versus-justice-the-coming-european-split-over-the-war-in-ukraine/>.
- KRASTEV, Ivan; LEONARD, Mark, „The meaning of sovereignty: Ukrainian and European views of Russia's war on Ukraine”, *European Council on Foreign Relations (ECFR), Policy Brief*, July 2024, <https://ecfr.eu/publication/the-meaning-of-sovereignty-ukrainian-and-european-views-of-russias-war-on-ukraine/>.

Utilitatea ideologiilor astăzi și impactul asupra construcției identitare, din perspectiva psihologiei politice

[The usefulness of ideologies today and their impact on identity construction, from the perspective of political psychology]

Sabina-Adina LUCA

Abstract: *While in traditional psychology ideology was viewed as a system of values reflected in political opinions, recent research in political psychology shows that ideology today functions more as a symbolic label attached to a social category. Taking into account both the perspective offered by political science and that of sociology itself, we aim to develop an approach specific to political psychology, highlighting mechanisms that can help us answer the question of to what extent ideologies remain useful today, what their contribution is to the construction of social and cultural identity, and what psychological factors drive this process. It seems that the role of ideology today has shifted from the pragmatic realm of social organization and public policy-making to the inner world of modern individuals, to their psychology, where it “soothes” identity-related anxieties, shields them from feelings of helplessness, boosts their self-esteem, and offers them a sense of belonging.*

Keywords: *ideologies, identity, psychological needs, self-esteem, political psychology.*

Introducere

Abordările științelor politice, ale sociologiei și ale psihologiei politice în ceea ce privește utilitatea ideologiilor astăzi sunt diverse, existând, în același timp, și puncte de intersecție, preluări de concepte sau de mecanisme explicative dintr-un domeniu în altul. Din punctul de vedere al științele politice, ideologiile s-au reconfigurat ca răspuns la provocările globalizării. Iar ideologia nu ar trebui privită ca fiind un set rigid de dogme, ci ca o structură conceptuală prin care

societățile operează cu valori precum libertatea, dreptatea, egalitatea etc¹. și, prin urmare, utilitatea ideologiei astăzi constă tocmai în imposibilitatea societăților de a funcționa în condițiile unor viduri semantice. Mai mult decât atât, ideologiile pot oferi scurtături semantice, astfel încât alegătorii să nu fie nevoiți, de exemplu, să citească tratate de economie pentru a înțelege diverse politici economice, pentru că eticheta ideologică a unui partid, de pildă de stânga sau de dreapta, le oferă posibilitatea de a intui direcția vizată de politicile res-

pective. Iar atunci când partidele politice se transformă în mașinării electorale oportuniste (catch-all parties), abandonând fundamentele doctrinare, vidul ideologic nu rămâne neocupat. Mudde² explică astfel ascensiunea populismului, pe care îl descrie ca fiind o ideologie subțire, ce reduce realitatea politică la un conflict între popor și elite (corupte, desigur).

Perspectiva sociologică este aceea că ideologia este un liant social și o sursă de identitate, o ancoră identitară. Referindu-se la dinamica mișcărilor sociale, Mason³ arată că nu doar simpla aliniere a indivizilor la interesele de clasă determină comportamentul politic al acestora, ci în special nevoia de a apăra statutul social al grupului de apartenență. Privită din această perspectivă, ideologia transformă revendicările politice în lupte pentru recunoaștere identitară.

Dacă în psihologia tradițională ideologia apărea ca un sistem de valori reflectate în opinii politice, cercetări recente din psihologia politică arată că ideologia astăzi funcționează mai degrabă ca o etichetă simbolică atașată unei categorii sociale.

Ținând cont atât pe perspectiva oferită de științele politice, cât și de perspectiva proprie sociologiei, ne propunem să dezvoltăm abordarea specifică psihologiei politice, arătând mecanisme care ne pot ajuta să răspundem la întrebarea în ce măsură mai sunt utile ideologiile astăzi, care este contribuția lor la construcția identității sociale și culturale și care

sunt determinanții psihologici care conduc aici.

Abordările psihologiei politice

Conform studiilor realizate de Malka și Lelkes⁴, autoidentificarea politică precede adesea internalizarea unor doctrine. Indivizii se auto-numesc liberali sau conservatori, nu după ce s-au informat cu privire la doctrinele politice, ci în urma unui proces de socializare și aderare la modelul cultural al unui anumit grup. Iar aceste „scurtături” identitare răspund, de fapt, trebuințelor indivizilor, de apartenență și afiliere relațională. Un alt aspect demonstrat de studii relativ recente este acela că, odată ce o etichetă ideologică este asimilată conceptului de sine, ea începe să determine atitudinile indivizilor. Astfel, de exemplu, Cohen⁵ a arătat că indivizii pot respinge inițial o politică publică, pentru ca, ulterior, dacă li se spune că se încadrează în linia partidului pe care îl susțin, fiind susținută, chiar, de grupul lor ideologic, să se transforme și ei în susținătorii ei. În acest fel, ideologia se transformă într-o ancoră identitară care ajunge să dicteze ce anume ar trebui să creadă un membru loial al comunității. Pentru a explica fenomenul identității de grup, psihologia politică preia teoriile identității sociale elaborate de către Tajfel și Turner⁶. Acești autori arată că, satisfacerea nevoii fundamentale de apartenență are ca efect, în plan individual, creșterea stimei de sine a indivizilor. Individul încearcă să se identifice cu grupurile datorită cărora

se autovalorizează pozitiv, evitându-le pe acelea care i-ar conferi o imagine de sine negativă. Operând cu conceptele de in-group, respectiv out-group, de exemplu „noi, cei buni, cei onești” și „ei, cei corupți, cei rău intenționați”, cei doi autori au creat o teorie a autocategorizării sociale, conform căreia indivizii adoptă stereotipurile propriului grup ideologic.

Tajfel și Turner⁷ rezumă în enunțurile următoare concepția lor despre „identitatea socială”:

1., indivizii încearcă să mențină sau să mărească stima de sine – ei caută să acceadă la o concepție pozitivă despre sine;

2. grupurile sociale sau categoriile (și faptul de a le aparține) sunt asociate unor conotații pozitive sau negative și, din acest motiv, identitatea socială poate fi pozitivă sau negativă, în funcție de evaluările (care tind să fie împărtășite social, fie în interior, fie între grupuri) acelor grupuri care contribuie la constituirea identității sociale a individului;

3. evaluarea propriului grup este determinată prin raportare la alte grupuri specifice, prin intermediul comparațiilor sociale în termeni de attribute sau de caracteristici valorizate. O diferență pozitivă între grupul de apartenență și un alt grup produce un prestigiu ridicat; o diferență negativă antrenează un prestigiu scăzut”.

G. Lemaine⁸ sublinia faptul că similaritatea la nivelul grupului poate fi amenințătoare pentru identitatea unei persoane, deoarece ea implică o anumită anonimitate, o lipsă a distincției individului în raport cu cei-

lalți membrii ai in-group-ului. Pe aceste considerente poate că nu ne mai surprinde, astăzi, ușurința cu care indivizii, odată intrați într-un anumit grup social, adoptă valorile, schemele de comportament sau stereotipurile grupului respectiv.

Desigur, reprezentarea propriei identități se construiește prin comparație cu reprezentarea identității celorlalți indivizi sau grupuri. De aceea, reprezentările ocupă un loc privilegiat în procesul comparației sociale și invers, procesul comparației sociale joacă un rol extrem de important în geneza auto- și heteroreprezentărilor. Iar datorită favoritismului in-group-al și al nevoii de stimă de sine ridicată, autoreprezentarea este marcată, de regulă, de supraevaluarea caracteristicilor proprii grupului de apartenență, în timp ce heteroreprezentarea este parazitată de subevaluarea particularităților out-group-urilor⁹.

S-a remarcat de-a lungul timpului tendința indivizilor de a prefera cauzalitatea internă celei externe, datorită credinței că indivizii sunt responsabili de acțiunile și de traiectoria lor existențială. Ross¹⁰ critica această tendință, numind-o „eroare fundamentală”. „Bias-ul de auto-complezență” arată că individul are tendința de a atribui succesul său cauzelor interne, iar eșecul cauzelor externe, în scopul păstrării unei stime de sine (self-esteem) ridicate, în timp ce „bias-ul actor/observator” explică stigmatizarea celui alt și diferențele dintre autoatribuirea favorabilă și heteroatribuirile defavorabile¹¹.

În acest context, pare că mecanismul fundamental în procesele de socializare cu impact în plan identitar este formarea habitus-ului, principiu generator al oricărui sistem individual de reprezentare și al tuturor practicilor de formare a opiniilor și atitudinilor, ca și a sentimentului de identitate și apartenență la un grup. Habitus-ul, ca matrice a percepțiilor, aprecierilor și acțiunilor, are „un sistem de dispoziții durabile și transpozabile, care, integrând toate experiențele trecutului, funcționează în fiecare clipă și face posibilă realizarea unor sarcini infinite de diferențiate, grație transferurilor analogice de scheme care permit rezolvarea problemelor de aceeași natură, și grație corecțiilor continue ale rezultatelor obținute, produse în mod dialectic prin aceste rezultate”¹². Habitusul, după cum afirmă Bourdieu¹³, permite grupului „să persevereze în a exista”, deoarece funcționează ca materializare a memoriei colective, reproducând în succesori achizițiile înaintașilor”. Profund interiorizat, neimplicând conștiința indivizilor pentru a fi eficient, habitusul este „capabil să inventeze, în prezența unor situații noi, mijloace noi de îndeplinire a vechilor funcții”; el explică de ce membrii unei aceleiași clase acționează cel mai adesea într-un mod asemănător fără să fie nevoie ca ei să se pună de acord.

În timpul unor crize sociale, în societăți anomice sau în perioade de schimbare socială majoră, care creează contexte puternic polarizate, ideologia pierde din flexibilitate și se

transformă într-un marker identitar extrem de important. Astfel, Mason¹⁴ arată că poate apărea un fenomen de polarizare afectivă atunci când indicatorii identității sociale (etnia, religia, ocupația etc) se aliniază cu o singură direcție ideologică. În momentul în care se petrece acest lucru, funcționalitatea identității ideologice devine una pur tribală, succesul propriului grup și eșecul grupului advers transformându-se în scopuri puternice, care creează numeroase erori perceptive și bias-uri cognitive. Mason arată că partizanatul politic a devenit atât de rigid, încât membrii unui grup ideologic ajung să fie plini de prejudecăți și să simtă ură viscerală pentru membrii unui alt grup, iar acest lucru se realizează cu ignorarea completă a oricăror argumente logice.

Dar de ce există o legătură atât de puternică între ideologie și identitatea socială? O posibilă explicație este oferită de Jost¹⁵, care evidențiază faptul că identitățile ideologice sunt puternic conectate la sistemul de nevoi profunde al indivizilor. Astfel, nevoia de certitudine sau predictibilitate, nevoia de siguranță și nevoia de afiliere constituie pârghiile esențiale care fac din ideologii niște constructe deloc efemere. Identitatea unui individ ajunge să se cristalizeze în jurul unei ideologii deoarece aceasta îi oferă echilibru psihic prin ancore precum viziunea predictibilă despre lume, sentimentul de protecție și suportul dat de comunitate. Același Jost¹⁶, prin teoria justificării sistemului, subliniază că ideologiile oferă

un fel de filtru cognitiv sau schemă mentală care, organizând informațiile ambigue din mediul extern, îi oferă individului certitudinea că „înțelege” lumea. De asemenea, identificarea cu o ideologie presupune integrarea individului într-o categorie caracterizată prin anumite obiceiuri sau ritualuri discursive, ca de exemplu cele din social media. Iar acest lucru satisface, desigur, nevoia de conectare socială.

Există mai multe strategii identitare care se situează în plan grupal, în special al minorităților sociale și care sunt puse în practică cu precădere în timpul crizelor sociale, al schimbărilor sociale, respectiv economice sau politice rapide, sau în perioade conflictuale, caracterizate prin raporturi de dominare sau inegalitate. Orice identitate etnică minoritară, indiferent de criteriul pe care se fondează aceasta (teritorial, religios, de limbă, de rasă sau un criteriu ținând de modul în care „minoritarii” sunt percepuți de grupul majoritar) este în mare parte desemnată de grupul majoritar.

Toate grupurile minoritare au ca element caracteristic esențial tratamentul diferențial operat de la nivelul discursului politic, al măsurilor administrative sau de mass-media, tratament care se fondează mai mult pe criterii sociale decât pe cele etnice sau naționale¹⁷. În acest context, definirea identitară pentru diverse minorități apelează, cu atât mai mult, la sprijinul ideologic, căci acesta conferă apartenență și securitate. Formele comunitare desemnează, pentru Max Weber¹⁸, „relații sociale întemeiate pe elementul subiectiv (tradi-

țional sau emoțional) de a aparține aceleiași colectivități”. Ele se referă la două mari tipuri de acțiune, implicând două forme de legătură socială: cea care se bazează pe forța tradiției, pe legăturile transmise prin filiație, pe moștenirile culturale, dar și cea care rezultă din identificarea colectivă sau emoțională cu un același lider „carismatic”. O astfel de formă comunitară este dominantă, de exemplu, în funcționarea familiilor care unesc filiația cu relații afective intense. Însă ea este prezentă, în diverse grade, în toate grupările umane, din moment ce în ele se dezvoltă sentimente de apartenență. Formele societare desemnează „relații sociale întemeiate pe compromis sau pe coordonarea de interese motivate rațional (în valoare sau în finalitate)”. Ele se referă la două tipuri de raționalitate: raportarea la valori, raționalitatea axiologică, care servește drept bază pentru „înțelegerile raționale prin angajament reciproc” și raportarea instrumentală a mijloacelor la un scop, care se impune de la sine, raționalitatea economică, schimbul de mărfuri, „con competiția în vederea asigurării unor șanse mai bune de viață”, dar și asocierea voluntară a indivizilor pentru a-și apăra interesele”¹⁹. Așadar, iată că noțiuni precum interese, trebuințe, nevoi apar constant în ecuația relației dintre ideologii și identitate.

În loc de concluzii

Având în vedere considerentele de mai sus, am putea spune că utilitatea ideologiei astăzi, la nivel individual, pare să rezide în capacitatea ei de a le

conferi indivizilor confort existențial. Din identitatea politică integrată într-un grup de egali, individul își extrage stima de sine și sentimentul de control, transformând astfel convingerile politice într-o prelungire a sinelui. Când convingerile indivizilor sunt aprobate, preluate și multiplicare de grupurile din care ei fac parte, prin mecanisme gen camere de ecou sau bule în social media, indivizii primesc validare rapidă. Această validare determină o creștere a stimei de sine, căci individul nu se mai percepe ca fiind neînsemnat, ci ca făcând parte dintr-o anumită avangardă, fie ea morală sau intelectuală. Iar dacă ajungem să privim ideologia ca pe o „prelungire” a sinelui, atunci putem înțelege mai ușor de ce dialogul poli-

tic actual primește frecvent accente virulente, rigide sau chiar violente. Dacă alți indivizi nu sunt de acord cu mine, asta nu înseamnă doar că au alte opinii economice, sociale sau de altă natură, ci îmi amenință propria identitate. Ori în aceste condiții, compromisul pare imposibil, pentru că a ceda într-o dezbatere, echivalează cu a pierde o parte din tine.

Pare că utilitatea ideologiei astăzi a migrat din sfera pragmatică a organizării sociale și a elaborării politicilor publice, la sfera interioară a indivizilor moderni, la psihologia acestora, „pansând” anxietățile identitare, protejându-i pe indivizi de sentimentul de neputință, crescându-le stima de sine și oferindu-le apartenență.

Note

- ¹ Michael Freeden, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford University Press, Oxford, 1996.
- ² Cas Mudde, „The populist zeitgeist”, *Government and Opposition*, 39(4), 2004, pp. 541-563.
- ³ Liliana Mason, *Uncivil Agreement: How Politics Became Our Identity*, University of Chicago Press, Chicago, 2018.
- ⁴ Ariel Malka & Yphtach Lelkes, „More than ideology: The social-psychological foundations of political self-categorization”. *Political Psychology*, 31(2), 2010, pp. 157-186.
- ⁵ Geoffrey L. Cohen, „Party over policy: The dominating impact of group influence on political beliefs”, *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(5), 2003, pp. 808-822.

- ⁶ Henry Tajfel & John Turner, „An Integrative Theory of Intergroup Conflict”, in Austin, W.G. & Worchel, S. (eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*, California Brooks/ Cole, Monterey, 1979.
- ⁷ Ibidem.
- ⁸ Gerard Lemaire, „Social Differentiation and Social Originality”, *European Journal of Social Psychology*, 4, 1974.
- ⁹ Maria Nicoleta Turliuc, *Imaginar, identitate și reprezentări sociale. Imaginea elementului alogen în mentalul colectiv românesc*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2004.
- ¹⁰ Lee Ross, „The intuitive psychologist and his shortcoming: Distorsions in the attribution process”, in L. Berkowitz (ed.) *Advances in social Psychology*, vol.10, Academic Press, New York, 1977.

- ¹¹ Jean-Claude Deschamps și Jean-Leon Beauvois, *Atribuire intergrupuri*, în R.Y Bourhis și J.P. Leyens (editori), *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Editura Polirom, Iași, 1997.
- ¹² Pierre Bourdieu, *Rațiuni practice*, Editura Meridiane, București, 1999.
- ¹³ Ibidem.
- ¹⁴ Liliana Mason, *op. cit.*
- ¹⁵ John T. Jost, "The end of the end of ideology", *American Psychologist*, 61(7), 2006, pp. 651-670.
- ¹⁶ Ibidem.
- ¹⁷ Maria Nicoleta Turliuc, *op.cit.*
- ¹⁸ Max Weber, *Economie et societe*, Plon, Paris, 1971.
- ¹⁹ Max Weber, *op.cit.*

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

- BOURDIEU, Pierre, *Rațiuni practice*, Editura Meridiane, București, 1999.
- MASON, Liliana, *Uncivil Agreement: How Politics Became Our Identity*, University of Chicago Press, Chicago, 2018.
- TURLIUC, Maria Nicoleta, *Imaginar, identitate și reprezentări sociale. Imaginea elementului alogen în mentalul colectiv românesc*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 2004.
- WEBER, Max *Economie et societe*, Plon, Paris, 1971.

Articole și studii

- COHEN, Geoffrey L., "Party over policy: The dominating impact of group influence on political beliefs", *Journal of Personality and Social Psychology*, 85(5), 2003, pp. 808-822.
- DESCHAMPS, Jean-Claude și BEAUVOIS, Jean-Leon, *Atribuire intergrupuri*, în R.Y Bourhis și J.P. Leyens (editori), *Stereotipuri, discriminare și relații intergrupuri*, Polirom, Iași, 1997.
- FREEDEN, Michael, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Oxford University Press, Oxford, 1996.
- JOST, John T. , "The end of the end of ideology", *American Psychologist*, 61(7), 2006, pp. 651-670.
- LEMAINE, Gerard, "Social Differentiation and Social Originality", *European Journal of Social Psychology*, 4, 1974.
- MALKA, Ariel & LELKES, Yphtach, "More than ideology: The social-psychological foundations of political self-categorization", *Political Psychology*, 31(2), 2010, pp. 157-186.
- MUDDE, Cas, "The populist zeitgeist". *Government and Opposition*, 39(4), 2004, pp. 541-563.
- ROSS, Lee, "The intuitive psychologist and his shortcoming: Distorsions in the attribution process", in L. Berkowitz (ed.) *Advances in social Psychology*, vol.10, Academic Press, New York, 1977.
- TAJFEL, Henry & TURNER, John, "An Integrative Theory of Intergroup Conflict", in Austin, W.G. & Worchel, S. (eds.), *The Social Psychology of Intergroup Relations*, California Brooks/ Cole, Monterey, 1979.

Întoarcerea sferelor de influență: eurasianismul ca proiect revizionist și reconfigurarea securității europene*

[The Return of Spheres of Influences: Eurasianism as a Revisionist Project and the Reconfiguration of European Security]

Roberta Alma ANASTASE

Abstract: *This article examines the ideological foundations of Russian foreign policy and their structural consequences for the European security architecture. Starting from the premise that the return of spheres of influence in contemporary international practice should not be understood merely as a geopolitical improvisation or a reaction to NATO enlargement, the article argues that Eurasianism – reinterpreted and progressively institutionalized as state doctrine under Vladimir Putin - represents a coherent revisionist project with measurable effects on the post-Cold War European order.*

The analysis combines two complementary theoretical frameworks: Regional Security Complex Theory, developed by Barry Buzan and Ole Wæver, and National Role Conceptions Theory, associated with Kalevi J. Holsti. The first framework enables the analysis of interconnected security dynamics in the Extended Black Sea Region, where chains of reciprocal securitizations have transformed a space with cooperative potential into a terrain of strategic confrontation. The second explains the internal mechanism through which Eurasianism became operational in Russian foreign policy: a profound reconfiguration of Russia's national role conception, from partner in the cooperative post-Cold War security architecture to revisionist challenger proposing an alternative international order.

The article traces the trajectory of Eurasianism from its interwar philosophical origins to its gradual institutionalization in official Russian strategic documents and analyzes the instruments through which this project materialized in the post-Soviet space: frozen conflicts, energy dependencies, and sharp power. The Extended Black Sea Region is examined as the primary laboratory of this process.

The article concludes that the return of spheres of influence is no longer an analytical hypothesis, but an observable political reality and that the rapid reconfiguration of European security after 2022 demonstrates both the resilience of the European security order and the costs of delayed responses to revisionist challenges.

Keywords: *Eurasianism, revisionism, Regional Security Complex, National Role Conceptions, European security, Extended Black Sea Region*

Introducere

Arhitectura de securitate europeană, construită după sfârșitul Războiului Rece, a fost fundamentată pe principiile cooperării, extinderii instituționale și consolidării unui sistem bazat pe reguli, în cadrul căruia Uniunea Europeană și NATO au acționat ca principali vectori de stabilitate. Integrarea progresivă a statelor din Europa Centrală și de Est, precum și dezvoltarea unor mecanisme de vecinătate destinate spațiului post-sovietic au fost gândite ca etape ale unui proces mai amplu de transformare a Europei într-un spațiu al păcii și stabilității, în care competiția și confruntarea urmau să fie înlocuite de valori comune, convergență normativă și cooperare economică.

Această ordine, deși aparent acceptată, nu a fost niciodată deplin interiorizată de Moscova. Privind retrospectiv, ceea ce părea a fi o tranziție spre o relație de cooperare între Federația Rusă și Occident s-a dovedit a fi o perioadă de recalibrare strategică, în care Federația Rusă a urmărit stabilizarea economică ca premisă pentru atingerea obiectivului său fundamental: revenirea la statutul de mare putere.

Intervenția militară în Georgia din 2008, prefăcută de discursul lui Vladimir Putin de la Conferința de Securitate de la München din 2007, a marcat o schimbare semnificativă în evoluția arhitecturii de securitate europene. În această logică a confruntării și a sferelor de influență, au urmat anexarea ilegală a Crimeei și agresi-

unea militară din estul Ucrainei în 2014. Această dinamică a atins un punct critic în 2022 odată cu agresiunea militară nejustificată a Federației Ruse împotriva Ucrainei, care a evidențiat limitele modelului de securitate prin cooperare și a reconfirmat centralitatea geopoliticii în relațiile internaționale contemporane.

În acest context, analiza comportamentului strategic al Federației Ruse nu poate fi redusă exclusiv la explicații de tip realist, centrate pe distribuția puterii și pe interesele de securitate. Din ce în ce mai mult, literatura de specialitate subliniază rolul ideologiei în configurarea politicii externe ruse, evidențiind faptul că acțiunile Moscovei sunt susținute de o viziune consolidată asupra ordinii internaționale. În mod particular, eurasianismul (recuperat și reinterpretat în principal de Aleksandr Dughin și integrat treptat în doctrina oficială a politicii externe ruse) oferă cadrul ideologic care legitimează și structurează aspirațiile revizioniste ale Federației Ruse și conferă acestora o coerență strategică.

Ipoteza centrală susține că eurasianismul nu reprezintă doar o construcție teoretică sau o expresie marginală a gândirii geopolitice ruse, ci el a fost progresiv integrat într-un cadru ideologic care informează politica externă a Federației Ruse cu consecințe structurale asupra securității europene. Întoarcerea sferelor de influență în practica politicii externe ruse nu este o anomalie sau o reacție improvizată, ci expresia unei viziuni asumate care se materializează printr-

un set coerent de instrumente politice, economice și militare, orientate spre reconfigurarea spațiului dintre Rusia și Occident, contestând astfel fundamentele arhitecturii de securitate europene.

Spațiul post-sovietic și, în particular, Regiunea Extinsă a Mării Negre reprezintă, în acest context, laboratorul în care proiectul revizionist eurasiatic a fost testat și aplicat în modul cel mai coerent. Pe acest teren, în competiția dintre proiectul de integrare euroatlantic și cel eurasiatic, Federația Rusă a acționat prin instrumentalizarea conflictelor înghețate, prin dependențele energetice, prin presiunea exercitată asupra statelor aflate la granița dintre cele două lumi și prin intervenția militară directă atunci când instrumentele mai subtile s-au dovedit insuficiente. Înțelegerea dinamicilor din acest spațiu este, prin urmare, esențială pentru orice analiză a reconfigurărilor de securitate la nivelul întregului continent.

Articolul este structurat în trei secțiuni principale. Prima secțiune urmărește traiectoria eurasianismului de la construcție filozofică la doctrină de stat, utilizând Teoria Concepțiilor Rolului Național¹ ca instrument analitic. Această abordare permite surprinderea modului în care Federația Rusă și-a reconfigurat treptat identitatea și obiectivele de politică externă, abandonând rolul de partener în arhitectura de securitate prin cooperare în favoarea celui de lider al unui centru civilizațional alternativ. A doua secțiune analizează principa-

lele instrumente prin care acest proiect s-a materializat în spațiul post-sovietic: conflicte înghețate, dependențe energetice și „sharp power”². Teoria Complexului Regional de Securitate³ este utilizată pentru a explica modul în care securizările în-lănțuite au transformat Regiunea Extinsă a Mării Negre dintr-un spațiu al cooperării într-un teren al confruntării strategice. Ultima secțiune evaluează consecințele acestor dinamici asupra arhitecturii de securitate europene și analizează implicațiile pentru evoluția viitoare a ordinii de securitate europene.

Eurasianismul: de la construcție filozofică la doctrină de stat

Eurasianismul își are originile în reflecțiile emigrației ruse interbelice, care a încercat să elaboreze o viziune asupra identității Rusiei, respingând deopotrivă pan-turcismul, perceput ca amenințare, și bolșevismul, interpretat ca rezultat al europenizării forțate a țării. În forma sa clasică, această orientare definea Rusia ca o entitate civilizațională distinctă, situată la intersecția dintre Europa și Asia, dar ireductibilă la oricare dintre aceste spații. Eurasianiștii susțineau că specificul istoric, cultural și geopolitic al Rusiei justifică un model propriu de organizare politică și o traiectorie diferită de cea occidentală.

După încheierea Războiului Rece, aceste idei au fost readuse în discursul public pe fondul crizei de identitate strategică a Federației Ruse. Re-articularea eurasianismului este aso-

ciată în mod particular cu lucrările lui Aleksandr Dughin, al cărui neo-eurasianism propune o sinteză între tradiția interbelică, geopolitica clasică și un conservatorism radical anti-occidental. În lucrările sale, Dughin construiește o viziune în care Rusia este prezentată ca o „civilizație aparte”, slavo-ortodoxă, chemată să respingă modelul occidental și să asume o confruntare deschisă cu hegemonia atlantică. Lumea multipolară pe care o propune nu e o simplă redistribuire a puterii între state, ci o ordine alternativă organizată în jurul unor centre civilizaționale distincte, dintre care Eurasia, condusă de Rusia, reprezintă principala forță de contrabalansare a Occidentului⁴.

Deși influența directă a lui Alexandr Dughin asupra deciziei politice trebuie tratată cu prudență, există indicii consistente că anumite elemente ale acestei gândiri au pătruns progresiv în discursul public și strategic al Federației Ruse. Conceptul de „lume rusă” (Russkiy mir), accentul pus pe protejarea comunităților rusofone din afara granițelor și respingerea extinderii instituțiilor euroatlantice în spațiul post-sovietic reflectă o logică apropiată de cea promovată de eurasianism.

Această evoluție nu a fost bruscă, ci a urmat un traseu gradual, corelat cu consolidarea internă a regimului și cu recalibrarea obiectivelor de politică externă. Din perspectiva Teoriei Concepțiilor Rolului Național, această traiectorie poate fi interpretată ca o succesiune de reconfigurări ale rolului asumat de Federația Rusă

în sistemul internațional. Așa cum arată Kalevi J. Holsti, rolurile naționale reflectă modul în care elitele politice definesc identitatea și misiunea statului în raport cu mediul extern⁵.

În anii 1990 și în primul mandat al lui Vladimir Putin, rolul asumat de Federația Rusă, cel puțin la nivel declarativ, era acela de partener pragmatic în cadrul unei arhitecturi de securitate fundamentată pe cooperare. Consolidarea economică bazată pe exportul de hidrocarburi și întărirea controlului politic intern au creat, însă, premisele unei schimbări de direcție. Discursul lui Vladimir Putin de la Conferința de Securitate de la München din 2007 marchează momentul în care această recalibrare devine explicită. Președintele rus califică extinderea NATO ca o amenințare directă la adresa Federației Ruse, propune o nouă ordine mondială multipolară organizată în jurul centrelor de putere economică și politică, anunță re poziționarea Rusiei ca actor global independent, cu drept la o politică externă suverană și la "privilegiul" de a-și defini propriile interese⁶.

Această schimbare de rol nu rămâne la nivel retoric. Ea se instituționalizează treptat în documentele strategice ale Kremlinului, unde ideile eurasianiste devin din ce în ce mai vizibile. În "Strategia de Securitate Națională" din 2009, este calificată ca inacceptabilă extinderea infrastructurii militare a NATO până la granițele Federației Ruse, aceasta revendicându-și un drept suveran asupra spațiului din „vecinătatea

apropiată” unde are „interese privilegiate”, o formulare care reia direct teza eurasianistă a dreptului Rusiei la o sferă de influență legitimă⁷. Aceași logică o regăsim continuată în „Conceptul de politică externă al Federației Ruse” din 2013 care introduce explicit ideea unui sistem internațional policentric organizat în jurul unor centre civilizaționale, plasează înființarea Uniunii Economice Euroasiatice ca prioritate strategică de prim rang și definește „identitatea civilizațională” ca element central al politicii externe⁸.

Proiectul eurasiatic este construit pe trei idei fundamentale: respingerea modelului occidental în favoarea unei civilizații eurasiatice distincte, revendicarea controlului asupra „vecinătății apropiate” și asumarea multipolarității ca obiectiv strategic de reconfigurare a ordinii internaționale.

Prima este cea a civilizației eurasiatice ca alternativă la modelul occidental. Federația Rusă nu aspiră să devină o democrație liberală de tip occidental, ci propune un model propriu, conceptualizat drept „democrație suverană” de către ideologul de la Kremlin, Vladislav Surkov. Modelul rusesc păstrează forma democratică, dar o golește de conținutul liberal, pe care îl înlocuiește cu logica solidarității naționale, a autorității statale și a suveranității înțelese ca independență față de orice condiționalitate externă⁹. Această construcție ideologică îndeplinește o dublă funcție: legitimează regimul autoritar în interior și furnizează un cadru de respingere a criticilor occidentale în exterior.

A doua idee centrală este aceea a „vecinătății apropiate” ca spațiu vital

al Rusiei, în care aceasta deține „interese privilegiate” și unde celelalte puteri nu au legitimitate să se implice. Această revendicare, prezentă explicit în discursul lui Dimitri Medvedev din 2008¹⁰ și reluată sistematic de Putin, are rădăcini directe în doctrina eurasianistă. Spațiul post-sovietic este văzut nu ca o colecție de state suverane cu dreptul de a-și alege liber alianțele, ci ca o extensie firească a „lumii ruse”, elementele unificatoare fiind limba, cultura, ortodoxia și istoria comună. „Compatrioții ruși” devine, în acest cadru, nu doar un concept juridic, ci un instrument ideologic și politic care legitimează intervențiile Moscovei în treburile interne ale statelor vecine¹¹.

A treia idee este aceea a ordinii mondiale multipolare ca obiectiv strategic. Rusia nu urmărește doar să-și preserve sfera de influență regională, ci să contribuie la reconfigurarea arhitecturii globale de putere, contestând hegemonia occidentală și construind coaliții cu alte state și centre de putere care resping modelul liberal de ordine internațională. Această ambiție globală transformă eurasianismul dintr-o doctrină de politică regională într-un proiect de anvergură sistemică, cu implicații directe pentru stabilitatea arhitecturii de securitate europene, pentru că orice reconfigurare a ordinii globale începe, în logica eurasianistă, cu eliminarea influenței occidentale din spațiul post-sovietic

Privite în ansamblu, aceste elemente indică o transformare profundă a concepției de rol național a Federației Ruse: de la un actor care căuta integrarea în ordinea post-Război Rece

la un actor revizionist care contestă fundamentele acesteia și propune o alternativă. Eurasianismul funcționează, în acest sens, ca un catalizator ideologic al acestei transformări, oferind cadrul conceptual care structurează atât obiectivele, cât și acțiunile politicii externe ruse.

Instrumentele revizionismului eurasiatic și dinamica Regiunii Extinse a Mării Negre

Proiectul eurasiatic nu a rămas la nivel doctrinar, ci s-a tradus într-un set coerent de instrumente politice, economice și militare, aplicate sistematic în spațiul post-sovietic și, în particular, în Regiunea Extinsă a Mării Negre. Astfel, Regiunea Extinsă a Mării Negre s-a conturat treptat ca un complex regional de securitate în care competiția dintre ordinea euroatlantică și proiectul revizionist rus a atins cea mai mare intensitate.

Forța acestor instrumente nu rezidă în utilizarea lor separată, ci în modul în care sunt combinate și coordonate strategic. Conflictele înghețate creează pretextul prezenței militare și blochează integrarea euroatlantică, politica energetică generează dependențe care limitează autonomia decizională a statelor, iar influența informațională de tip „sharp power”¹² subminează coeziunea internă și legitimitatea guvernelor pro-occidentale. Împreună, aceste mecanisme generează o formă de instabilitate controlată, în care regiunea este menținută deliberat într-o stare in-

termediară: insuficient de stabilă pentru a susține integrarea într-o comunitate de securitate și suficient de constrânsă pentru a rămâne ancorată în sfera de influență a Moscovei.

Cazul Ucrainei ilustrează cel mai clar această logică a utilizării combinate a instrumentelor și a escaladării progresive. Războiul declanșat de Federația Rusă împotriva Ucrainei în 2022 marchează trecerea de la un model predominant hibrid de exercitare a puterii la utilizarea deschisă și pe scară largă a forței militare. Conflictele din Donbas au urmat modelul clasic al conflictelor înghețate, dependența energetică a fost utilizată ca instrument de presiune politică, iar campaniile de influență au alimentat diviziunile interne. În momentul în care aceste instrumente nu au reușit să oprească orientarea pro-occidentală a Ucrainei, Federația Rusă a recurs la intervenția militară directă. Anexarea Crimeei în 2014 și agresiunea militară pe scară largă din 2022 indică faptul că proiectul eurasiatic nu operează în limitele prestabilite ale instrumentelor utilizate, ci pe un continuum de escaladare. Dacă până în 2014 strategia rusă a privilegiat mecanismele indirecte de control, războiul din 2022 marchează trecerea la o fază în care utilizarea forței militare devine instrument central, nu complementar. În această logică, Ucraina nu reprezintă doar un caz particular, ci punctul critic în care proiectul eurasiatic se confruntă direct cu ordinea euroatlantică.

Conflictele înghețate

Primul și cel mai puternic instrument al politicii externe ruse în Regiunea Extinsă a Mării Negre este cel al conflictelor înghețate. Transnistria în Republica Moldova, Abhazia și Oseția de Sud în Georgia, Nagorno-Karabakh între Armenia și Azerbaidjan (cu particularitățile sale distincte), și ulterior Donbasul în Ucraina nu reprezintă accidente istorice, ci expresii ale unui model deliberat și replicabil de control al vecinătății. Modelul urmează o logică consecventă: sprijinirea mișcărilor secesioniste în faza inițială, intervenția militară în favoarea entității separatiste, asumarea rolului de mediator și garant al încetării focului și, în final, menținerea unei prezențe militare permanente în zona de conflict sub forma trupelor de menținere a păcii. Rezultatul este un conflict nesoluționat, în care tensiunea latentă persistă și poate fi reactivată oricând.

Funcția strategică a acestor conflicte este dublă. Pe de o parte, ele blochează integrarea euroatlantică a statelor afectate (NATO și Uniunea Europeană au evitat în mod consecvent integrarea statelor cu conflicte teritoriale nerezolvate), oferind astfel Federației Ruse un instrument de veto indirect. Pe de altă parte, conflictele oferă pretextul pentru menținerea unei prezențe militare ruse pe teritoriile statelor suverane din regiune creând o rețea de baze militare care acoperă întreaga regiune și permite proiectarea forței și către alte regiuni. Militarizarea Crimeei după anexarea ilegală din 2014 a adăugat

acestei rețele o dimensiune calitativ nouă, oferind Federației Ruse controlul strategic asupra bazinului Mării Negre și capacitatea de proiecție militară spre Marea Mediterană, Balcani și gurile Dunării.

Din perspectiva Teoriei Complexului Regional de Securitate, conflictele înghețate funcționează ca mecanisme de penetrare și acoperire simultană: Rusia penetrează complexul regional prin alinieri de securitate cu entitățile secesioniste și tinde spre acoperirea sa prin suprimarea oricărei dinamici regionale autonome care ar putea conduce la o reorientare euroatlantică a statelor din regiune.

Politica energetică

Al doilea instrument major îl reprezintă politica energetică, utilizată pentru crearea, menținerea și exploatarea dependențelor. În cazul Federației Ruse, energia a funcționat deopotrivă ca resursă economică și ca pârgie geopolitică. Statutul de mare producător și exportator de hidrocarburi, controlul infrastructurii moștenite din perioada sovietică și capacitatea de a negocia bilateral prețuri, livrări și rute au permis Moscovei să transforme interdependența energetică într-un mecanism de influență politică. Așa cum observă analistul Nicklas Norling, politica energetică rusă este determinată mai degrabă de interese politice decât de logica pieței, conductele având o semnificație strategică deoarece produc dependență și creează pârgii politice¹³.

Crizele gazului din 2006 și 2009 ilustrează cel mai bine această logică. Cercetătorul Igor Torbakov identifică trei obiective urmărite de Kremlin prin sistarea livrărilor către Ucraina: răsturnarea puterii pro-occidentale de la Kiev, obținerea controlului asupra infrastructurii de tranzit și convingerea statelor europene că Ucraina este un partener de tranzit nesigur¹⁴. Faptul că Federația Rusă a acceptat pierderi financiare estimate la două miliarde de dolari în criza din 2009 confirmă că miza era politică, nu comercială. Pentru Uniunea Europeană, aceste crize au marcat securizarea problemei energetice: dependența de gazul rusesc a început să fie percepută nu doar ca vulnerabilitate economică, ci ca amenințare la adresa securității europene.

Regiunea Extinsă a Mării Negre a devenit astfel un spațiu central al competiției energetice. Coridorul Sudic, prin TANAP și TAP, proiectele de interconectare precum BRUA sau gazoductul Iași-Ungheni au urmărit reducerea vulnerabilităților energetice ale statelor din regiune și conectarea lor directă la piața europeană. În sens invers, proiectele Nord Stream, South Stream și ulterior TurkStream au reflectat încercarea Federației Ruse de a conserva controlul asupra fluxurilor energetice și de a menține dependența europeană de gazul rusesc.

În paralel, evoluțiile conflictuale din regiune au evidențiat vulnerabilitatea infrastructurii energetice în zonele unde aceasta intersecta interese strategice majore. Anexarea Crimeei a avut, între altele, implicații

semnificative asupra dimensiunii energetice a securității regionale, contribuind la consolidarea controlului Rusiei asupra resurselor offshore din Marea Neagră și la limitarea opțiunilor Ucrainei de diversificare energetică.

Politica energetică rusă a funcționat astfel ca parte a strategiei mai largi de menținere a sferei de influență, completând conflictele înghețate și instrumentele informaționale. Efectul paradoxal al acestei politici a fost însă accelerarea eforturilor europene de reducere a dependenței de Rusia. Ceea ce Moscova folosisese timp de decenii ca instrument de control a devenit, în cele din urmă, unul dintre catalizatorii reconfigurării securității energetice europene.

Sharp power

Al treilea instrument, mai puțin vizibil, dar nu mai puțin eficient, este ceea ce cercetătorii Christopher Walker și Jessica Ludwig au numit „sharp power”: capacitatea statelor autoritare de a penetra și perfora mediile politice și informaționale ale statelor vizate, nu pentru a câștiga simpatie, ci pentru a genera confuzie, animozitate și instabilitate. Spre deosebire de conceptul clasic de „soft power”¹⁵, care operează prin atracție și seducție, sharp power funcționează prin manipulare, dezinformare și subminarea coeziunii interne a societăților-țintă.

În Regiunea Extinsă a Mării Negre, acest instrument îmbracă forme variate. Finanțarea și susținerea grupurilor proxy pro-ruse, utiliza-

rea Bisericii Ortodoxe Ruse ca vector de influență culturală și politică, promovarea elitelor locale favorabile Moscovei, campaniile de dezinformare conduse prin canale media precum Russia Today și Sputnik, atacurile cibernetice și operațiunile de război hibrid au fost folosite și continuă să fie folosite sistematic pentru a destabiliza guvernele pro-occidentale, a alimenta diviziunile interne și a crea un climat favorabil orientărilor pro-ruse. Cazul Ucrainei înainte de anexarea Crimeei ilustrează cel mai bine această logică: „omuleții verzi” (trupe speciale rusești fără însemne) au acționat în coordonare cu grupurile pro-ruse locale pe fondul unei campanii informaționale intense, construind cadrul pentru preluarea rapidă a controlului asupra instituțiilor din Crimeea.

Analizând versiunea rusească a conceptului de soft power, cercetătoarea Vera Ageeva identifică o evoluție semnificativă a acesteia de la o primă etapă, în care Moscova urmărea să-și construiască o imagine atractivă ca putere economică modernă (apropiată de conceptul de soft power), la o a doua etapă de instituționalizare și control strict al instrumentelor de influență și, în final o a treia etapă, forma pură a sharp power, în care promovarea externă s-a transformat deschis în propagandă și război informațional¹⁶. Această evoluție reflectă tocmai radicalizarea progresivă a proiectului eurasiatic și abandonarea oricărei pretenții de compatibilitate cu normele și valorile occidentale.

Reconfigurarea complexului regional de securitate

Teoria Complexului Regional de Securitate oferă cadrul analitic pentru a înțelege această dinamică. După încheierea Războiului Rece, Regiunea Extinsă a Mării Negre, cuprinzând state membre NATO precum România, Bulgaria și Turcia, state aspirante la integrarea euroatlantică precum Ucraina, Georgia și Republica Moldova, și state caucaziene precum Armenia și Azerbaidjan, s-a conturat treptat ca un complex de securitate în care percepțiile și preocupările de securitate ale statelor sunt atât de interconectate încât nu pot fi analizate independent. Ceea ce definește acest complex nu este cooperarea, ci tocmai lanțul de securizări înlanțuite care îl traversează: entitățile secesioniste securizează pericolul reprezentat de statele față de care s-au separat, statele independente securizează amenințarea Federației Ruse la adresa integrității lor teritoriale, iar Federația Rusă securizează extinderea NATO și a Uniunii Europene ca amenințare existențială la adresa sa. Această cascadă de securizări reciproce nu este spontană, ea este în mare măsură produsul deliberat al instrumentelor pe care Moscova le-a folosit sistematic pentru a menține regiunea în logica confruntării și a bloca evoluția ei spre o comunitate de securitate. Din perspectiva Teoriei Complexului Regional de Securitate, utilizarea combinată a acestor instrumente a condus la transformarea Regiunii Extinse a Mării Negre dintr-un spațiu cu potențial de

cooperare într-un complex dominat de securizări reciproce, militarizare progresivă și alinieri de securitate.

Competiția dintre proiectul euro-atlantic și cel eurasiatic a împărțit statele regiunii în alinieri de securitate tot mai rigide, reducând spațiul pentru poziții intermediare și transformând opțiunile de politică externă în alegeri cu consecințe imediate asupra securității. Războiul din Ucraina din 2022 marchează însă o schimbare calitativă a acestei dinamici: logica instabilității controlate este înlocuită, cel puțin parțial, de o logică a confruntării deschise, în care Federația Rusă recurge la forța militară pentru a preveni pierderea controlului asupra spațiului considerat vital. Această evoluție confirmă caracterul profund revizionist al proiectului eurasiatic și evidențiază limitele strategiilor indirecte în fața unor procese de integrare ireversibile.

Impactul asupra arhitecturii de securitate europene: de la ezitare la reconfigurare

Dinamicile analizate în secțiunile anterioare nu au rămas circumscrise spațiului post-sovietic. Ele au produs consecințe structurale asupra întregii arhitecturi de securitate europene, punând sub semnul întrebării premisele fundamentale ale ordinii construite după încheierea Războiului Rece și obligând actorii occidentali la o recalibrare profundă a strategiilor și instrumentelor lor.

Răspunsul Alianței Nord-Atlantice și al Uniunii Europene la escla-

darea revizionismului rus a fost unul întârziat, ezitant și neunitar. Războiul ruso-georgian din 2008 a generat îngrijorări, dar nu a produs o schimbare strategică fundamentală. Alianța a continuat să privilegieze dialogul cu Moscova, iar Uniunea Europeană a reluat rapid cooperarea economică și energetică. Anexarea ilegală a Crimeei în 2014 a determinat sancțiuni și o primă reconfigurare a posturii militare a NATO pe flancul estic, dar și acestea s-au dovedit insuficiente pentru a descuraja continuarea proiectului revizionist. La baza acestor ezitări se află, în parte, diferența de culturi politice pe care diplomația română a identificat-o cu luciditate: Occidentul a tratat dialogul și cooperarea ca instrumente universale de deescaladare, în timp ce Moscova le-a interpretat ca semne ale slăbiciunii, care trebuie exploatare. Politica indulgentă față de Federația Rusă nu a generat moderație, ci a încurajat escaladarea. Fiecare pas necontestat a deschis calea următorului, de la Georgia la Crimeea și de la Crimeea la agresiunea la scară largă din 2022.

Agresiunea militară nejustificată împotriva Ucrainei din februarie 2022 a reprezentat punctul de rupere care a forțat o reconfigurare rapidă și substanțială a arhitecturii de securitate europene. Coordonarea fără precedent între NATO și Uniunea Europeană, sancțiunile extinse și reducerea accelerată a dependenței energetice de Federația Rusă demonstrează capacitatea de adaptare a sistemului european. Evoluții considerate anterior improbabile, precum diver-

sificarea energetică rapidă, creșterea bugetelor de apărare sau consolidarea prezenței militare pe flancul estic, au fost realizate într-un interval de timp remarcabil, confirmând că voința politică poate accelera transformări structurale majore.

Dincolo de dimensiunea operațională a acestor răspunsuri, agresiunea rusă împotriva Ucrainei a produs și o clarificare ideologică profundă. Înțoarcerea sferelor de influență în practica politicii internaționale nu mai poate fi tratată ca o anomalie sau ca o retorică geopolitică fără consecințe reale. Ea reprezintă o contestare explicită și asumată a principiilor fundamentale ale ordinii internaționale post-Război Rece: suveranitatea egală a statelor, integritatea teritorială, dreptul popoarelor de a-și alege liber alianțele și interdicția modificării frontierelor prin forță. Proiectul eurasiatic, în forma sa operaționalizată, nu propune o redistribuire a puterii în cadrul ordinii existente, ci înlocuirea acestei ordini cu una alternativă, organizată în jurul sferelor de influență ale marilor puteri și în care suveranitatea statelor mici este condiționată de apartenența la un centru de putere. Această viziune este incompatibilă nu doar cu valorile europene, ci și cu fundamentele dreptului internațional pe care s-a construit stabilitatea continentului după 1945.

Implicațiile acestei realități pentru Europa sunt profunde și de durată. În primul rând, ele impun recunoașterea faptului că securitatea europeană nu mai poate fi gândită în termenii cooperării și că descurajarea credibilă

(militară, economică și informațională) este o condiție necesară, nu suficientă, a stabilității. În al doilea rând, acestea evidențiază importanța strategică a spațiului post-sovietic și, în particular, a Regiunii Extinse a Mării Negre ca spațiu al competiției și chiar al confruntării între cele două proiecte incompatibile de ordine regională. Un spațiu în care alegerile de politică externă ale statelor mici au consecințe sistemice ce depășesc cu mult dimensiunea lor. În al treilea rând, pun în fața Europei o întrebare fundamentală despre natura proiectului său: dacă extinderea euroatlantică rămâne un instrument credibil de stabilizare a vecinătății sau dacă presiunea revizionistă rusă a reușit să transforme politica ușilor deschise într-o promisiune fără garanții reale pentru statele care aspiră la integrare.

Răspunsul la această întrebare va defini, în mare măsură, arhitectura de securitate europeană a deceniilor următoare. Ceea ce este deja cert este că întoarcerea sferelor de influență nu mai este o ipoteză analitică, ea este o realitate politică cu care Europa trebuie să învețe să coexiste și împotriva căreia trebuie să construiască mecanisme de rezistență durabile, ancorate nu doar în capabilități militare, ci și în coeziunea valorică și în voința politică de a apăra principiile pe care s-a întemeiat ordinea postbelică.

Concluzii

Analiza prezentată a urmărit să demonstreze că eurasianismul nu reprezintă o construcție filozofică

marginală sau o retorică compensatorie pentru pierderea statutului de superputere, ci un proiect ideologic coerent care a informat și structurat politica externă a Federației Ruse cu consecințe structurale și măsurabile asupra arhitecturii de securitate europene. Întoarcerea sferelor de influență în practica internațională contemporană nu este o anomalie sau o reacție improvizată la extinderea euroatlantică, ci expresia unei viziuni asumate și instituționalizate progresiv în documentele strategice oficiale ale Kremlinului, viziune ale cărei coordonate geografice sunt precise și ale cărei instrumente (conflicte înghețate, dependențe energetice, sharp power și, în ultimă instanță, forța militară directă) au fost aplicate sistematic în spațiul post-sovietic.

Combinarea Teoriei Complexului Regional de Securitate cu Teoria Concepțiilor Rolului Național s-a dovedit un cadru analitic productiv pentru înțelegerea acestei dinamici. Primul instrument teoretic a permis surprinderea modului în care securizările înlănțuite din Regiunea Extinsă a Mării Negre au transformat treptat acest spațiu dintr-unul cu potențial de cooperare într-un complex dominat de confruntare și alinieri de securitate. Al doilea a oferit explicația mecanismului intern (schimbarea profundă a concepției de rol național a Federației Ruse), de la partener în ordinea bazată pe cooperare post-Război Rece la contestatar al acesteia și lider al unui proiect alternativ de organizare a spațiului internațional. Împreună, cele două teorii permit o

analiză care depășește atât determinismul structural al realismului, cât și perspectivele care reduc comportamentul statului exclusiv la idei și identități, surprinzând interacțiunea dintre identitate, ideologie și dinamică sistemică.

Agresiunea militară la scară largă împotriva Ucrainei din 2022 a forțat o reconfigurare rapidă și substanțială a arhitecturii de securitate europene. Coordonarea NATO-UE, sancțiunile aplicate Federației Ruse, reducerea dependenței energetice și planul de reînarmare demonstrează că securitatea europeană are capacitate de reziliență, dar și că această capacitate se activează cu întârziere și doar sub presiunea unor crize majore. Lecția fundamentală a acestui episod este că descurajarea credibilă și coeziunea valorică sunt condiții necesare ale stabilității într-o lume în care logica sferelor de influență tinde să revină ca principiu organizator al relațiilor internaționale.

Cercetarea de față deschide mai multe direcții de continuare. În primul rând, transformarea complexului regional de securitate al Mării Negre după 2022 merită o analiză separată. Războiul a modificat fundamental distribuția puterii și alinierea de securitate din regiune, iar scenariile de evoluție sunt multiple și cu implicații profunde pentru securitatea europeană. În al doilea rând, modelul analitic propus (combinarea celor două teorii pentru a examina relația dintre reconfigurarea identitară a unui actor major și consecințele sale sistemice) poate fi aplicat și altor spații de contact dintre

ordinea liberală și proiectele revizioniste, oferind un instrument util

pentru înțelegerea dinamicilor de securitate ale secolului XXI.

Note

* Acest articol face parte din cercetarea doctorală a autoarei, desfășurată în cadrul Scolii Doctorale a Facultății de Științe Politice a Universității din București.

¹ J. Kalevi Holsti, „National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy”, *International Studies Quarterly*, Blackwell Publishing on behalf of The International Studies Association, Vol. 14, No. 3 (Sep. 1970).

² Walker Christopher, Ludwig Jessica, „The meaning of sharp power. How authoritarian states project influence”, *Foreign Affairs*, 16 XI 2017, foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-16/meaning-sharp-power, (accesat 7.07.2025).

³ Buzan Barry, Weaver Ole, *Regions and Powers. The structure of International Security*, Cambridge University Press, New York: Cambridge, 2003.

⁴ Aleksandr Dughin, *Destin eurasianist (Antologie)*, Editura Mica Valahie, București, 2017.

⁵ J. Kalevi Holsti, *op.cit.*, p. 246

⁶ Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy; 2007-02-10 01:38:24; Munich; <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/copy/24034>, (accesat 3.07.2025).

⁷ National Security Strategy of the Russian Federation to 2020 approved by Decree of the President of the Russian Federation, 12 May 2009 No. 537, <http://www.mepoforum.sk/wp-content/uploads/2015/08/NDS-RF-2009->

[en.pdf](#); pp.4-9, (accesat în 29.10.2025).

⁸ Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation approved by President of Russian Federation V. Putin on 12 February 2013; [Concept_of_the_Foreign_Policy_of_the_Russian_Federation_2013.pdf](#), (accesat 10.01.2026).

⁹ Armand Goșu, *Democrație à la russe: „upravleaemaia”, „suverennaia”, „vertikal’naia”. Ce este și cum funcționează regimul politic din Rusia* (partea I-a); publicat pe site-ul Contributors.ro în 26 septembrie 2018; <https://www.contributors.ro/democr%C8%9Bie-a-la-russe-upravleaemaia-suverennaia-vertikalnaia-ce-este-%C8%99i-cum-func%C8%9Bioneaza-regimul-politic-din-rusia-par/>, (accesat 1.04.2026).

¹⁰ Dmitry Medvedev, „Interview Given to Television Channels Channel One, Rossiya, NTV”, 31 August 2008, Kremlin.ru, Transcripts · President · Events · President of Russia, (accesat 27.02.2026).

¹¹ Dan Dungaciu (ed), *The Geopolitical Black Sea Encyclopaedia*, Cambridge Scholars Publishing, 2020, p. 243, https://books.google.ro/books?id=iJj4DwAAQBAJ&pg=PA243&lpg=PA243&dq=karaganov+doctrine&source=bl&ots=4RD9tyaCkF&sig=ACfU3U1JMULYiqDSeuHeAedoBgjPUiUG_Q&hl=en&sa=X&ved=2ahUKEwihsrSUu775AhWQhP0HHeCGD0s4ChDoAXoECAIQAw#v=onepage&q=karaganov%20doctrine&f=false, (accesat 1.08.2025).

¹² Vera D. Ageeva, „The rise and fall of Russia’s soft power, *Global Affairs*,

- No. 1, 2021 January/March, 15.03. 2021, <https://eng.globalaffairs.ru/articles/rise-fall-russias-soft-power/>, (accesat 7. 07.2024).
- ¹³ Nicklas Norling, *Gazprom's Monopoly and Nabucco's Potentials: Strategic Decisions for Europe*. Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, Silk Road Paper, Noiembrie 2007, https://isdpr.eu/content/uploads/publications/2007_norling_gazproms-monopoly-and-nabuccos-potentials.pdf, (accesat în 5.08.2025).
- ¹⁴ Igor Torbakov, „The Russia-Ukraine Gas Crisis: The Big Picture”, *Eurasia Daily Monitor*, Volume: 6, January 19, 2009, <https://jamestown.org/program/commentary-the-russia-ukraine-gas-crisis-the-big-picture/>, (accesat 6.01. 2026).
- ¹⁵ Joseph Nye, *Soft power: The means to success in world politics*, New York: Public Affairs, 2004, p.6.
- ¹⁶ Vera D. Ageeva, „The rise and fall of Russia's soft power”, *Russia in Global Affairs*, No 1, 2021 January/March, 15.03.2021, <https://eng.globalaffairs.ru/articles/rise-fall-russias-soft-power/>, (accesat 7.07.2024).

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

- BUZAN, Barry, WEAVER, Ole, *Regions and Powers. The Structure of International Security*, Cambridge University Press, New York, 2003.
- DUNGACIU, Dan (ed.), *The Geopolitical Black Sea Encyclopaedia*, Cambridge Scholars Publishing, 2020.
- DUGHIN, Aleksandr, *Destin eurasianist (Antologie)*, Editura Mica Valahie, București, 2017.
- NORLING, Nicklas, *Gazprom's Monopoly and Nabucco's Potentials: Strategic Potentials for Europe*, Central Asia-Caucasus Institute and Silk Road Studies Program, Silk Road Paper, noiembrie 2007.
- NYE, Joseph, *Soft Power: The Means to Success in World Politics*, Public Affairs, New York, 2004.

Articole și studii

- HOLSTI, Kalevi J., „National Role Conceptions in the Study of Foreign Policy”, *International Studies Quarterly*, Vol. 14, No. 3, septembrie 1970.

WALKER, Christopher, LUDWIG, Jessica, „The Meaning of Sharp Power. How Authoritarian States Project Influence”, *Foreign Affairs*, 16 noiembrie 2017.

Resurse online

- AGEEVA, Vera D., „The rise and fall of Russia's soft power”, *Russia in Global Affairs*, NO1 2021 January/March, <https://eng.globalaffairs.ru/articles/rise-fall-russias-soft-power/>
- Concept of the Foreign Policy of the Russian Federation*, aprobat de Președintele Federației Ruse V. Putin la 12 februarie 2013, https://Concept_of_the_Foreign_Policy_of_the_Russian_Federation_2013.pdf.
- GOȘU, Armand, „Democrație à la russe: «upravleaemaia», «suverennaia», «vertikal'naia». Ce este și cum funcționează regimul politic din Rusia (partea I-a)”, *Contributors.ro*, 26 septembrie 2018, <https://www.contributors.ro/democr%C8%9Bie-a-la-russe-upravleaemaia-suverennaia-vertikalnaia-ce-este-%C8->

- %99i-cum-func%C8%9Bioneaza-regimul-politic-din-rusia-par/
MEDVEDEV, Dmitry, „Interview Given to Television Channels Channel One, Rossiya, NTV”, 31 August 2008, Kremlin.ru Transcripts · President · Events · President of Russia.
National Security Strategy of the Russian Federation to 2020, aprobată prin Decretul Președintelui Federației Ruse nr. 537 din 12 mai 2009, <http://www.mepoforum.sk/wp-content/uploads/2015/08/NDS-RF-2009-en.pdf>.
PUTIN, Vladimir, „Speech and the Following Discussion at the Munich Conference on Security Policy”, 10 februarie 2007, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/copy/24034>
TORBAKOV, Igor, „The Russia-Ukraine Gas Crisis: The Big Picture”, *Eurasia Daily Monitor*, Volume 6, 19 ianuarie 2009, <https://jamestown.org/program/commentary-the-russia-ukraine-gas-crisis-the-big-picture/>
WALKER, Christopher, LUDWIG, Jessica, „The Meaning of Sharp Power. How Authoritarian States Project Influence”, *Foreign Affairs*, 16 noiembrie 2017, <https://foreignaffairs.com/articles/china/2017-11-16/meaning-sharp-power>

Il contesto attuale del diritto internazionale umanitario Evoluzione, autonomia, fonti normative e tutela del patrimonio culturale come dimensione dei diritti umani

**[The Current Context of International Humanitarian Law
Evolution, Autonomy, Normative Sources and the Protection of
Cultural Heritage as a Dimension of Human Rights]**

Carlo BOSNA

Abstract: *This paper reconstructs international humanitarian law (IHL) as an autonomous yet, at the same time, interdependent sector of the contemporary international legal order. The analysis begins with the transformation of armed conflicts, the crisis of the traditional categories of war, and the growing vulnerability of civilian populations. It then examines the evolution of legal sources, the relationship with human rights, and the emergence of the protection of cultural heritage as an essential dimension of individual and collective dignity.*

From this perspective, cultural heritage is not regarded merely as a material or artistic asset, but as historical memory, territorial identity, and a condition for the social continuity of a people. Its intentional destruction or its use as a military objective affects the deepest core of human rights and reinforces the need for an interpretation of IHL oriented toward the comprehensive protection of individuals and communities.

Keywords: *international humanitarian law; human rights; cultural heritage; dignity; cultural property; armed conflicts; sources of international law.*

Introduzione

Il diritto internazionale umanitario, comunemente indicato con l'acronimo DIU, rappresenta oggi uno dei settori più sollecitati e necessari dell'ordinamento internazionale. Nato storicamente per limitare gli effetti della guerra e per proteggere coloro che non partecipano, o non partecipano più, alle ostilità, esso opera in una fase caratterizzata dalla

trasformazione dei conflitti armati, dalla crescente interdipendenza economica e dall'emersione di vulnerabilità che travalicano i confini dei singoli teatri bellici¹.

La guerra contemporanea non si esaurisce nello scontro tra eserciti regolari né resta confinata alla linea del fronte. Essa produce effetti sull'energia, sulle catene alimentari, sulle rotte commerciali, sui sistemi sanitari, sulle migrazioni, sull'ambiente e

sul patrimonio culturale. Il DIU, pertanto, non può essere letto come un insieme di regole tecniche destinate soltanto alla condotta delle ostilità, ma deve essere compreso quale espressione di un più ampio principio di umanità, diretto a preservare un nucleo incompressibile di dignità anche nelle situazioni estreme della violenza armata².

Il presente lavoro sviluppa quattro nuclei fondamentali: il contesto attuale del DIU; le dinamiche evolutive che hanno ampliato le categorie di protezione; l'autonomia funzionale e assiologica di questo ramo del diritto internazionale; le fonti normative e interpretative che ne alimentano l'effettività. A questi profili si aggiunge un tema centrale: l'integrazione del patrimonio culturale nello sviluppo teorico del diritto internazionale umanitario, non soltanto come bene civile speciale, ma come componente dei diritti umani, della memoria storica e della dignità collettiva dei popoli³.

La tesi di fondo è che il DIU conservi una peculiare resilienza normativa anche nel contesto della crisi del multilateralismo. Esso non elimina la guerra, né può sostituirsi alla responsabilità politica degli Stati e delle organizzazioni internazionali; tuttavia, delimita la violenza, sottrae alcuni beni alla disponibilità strategica dei belligeranti e impedisce che la necessità militare si trasformi in giustificazione illimitata della distruzione. In questa funzione minima, ma essenziale, risiede il carattere profondamente contemporaneo del DIU.

1. Il contesto attuale del diritto internazionale umanitario

1.1. La trasformazione planetaria dei conflitti armati

La fase attuale delle relazioni internazionali è segnata da una diffusione strutturale dei conflitti armati e da una crescente difficoltà nel distinguere tra guerra, crisi interna, violenza organizzata e instabilità regionale. La guerra interstatale non è scomparsa, ma convive con conflitti armati non internazionali, guerre per procura, operazioni di controinsurrezione, azioni terroristiche, conflitti ibridi e forme di violenza esercitate da gruppi armati organizzati. Questa pluralità di scenari mette alla prova le categorie classiche del diritto internazionale e impone una lettura dinamica delle condizioni di applicazione del DIU⁴.

L'incremento dei conflitti produce un duplice effetto. Da un lato, rende il DIU più necessario, perché moltiplica le situazioni nelle quali persone e beni devono essere protetti. Dall'altro, espone il DIU al rischio di ineffettività, poiché molte parti coinvolte non sono Stati, non dispongono di strutture istituzionali stabili o contestano apertamente la legittimità delle regole internazionali. Il problema contemporaneo non è, dunque, soltanto stabilire quali norme esistano, ma individuare come renderle operative in contesti frammentati, asimmetrici e politicamente instabili.

La conseguenza più rilevante di tale trasformazione è che il DIU non opera più in una condizione ecce-

zionale e marginale, ma in una realtà di crisi armata diffusa. La guerra, lungi dall'essere una parentesi dell'ordine internazionale, diviene un fattore ricorrente della politica globale. In questo scenario, la funzione del DIU consiste nel preservare spazi minimi di umanità e nel riaffermare che anche il conflitto armato resta sottoposto al diritto.

1.2. Gli effetti economici, sociali e culturali della guerra contemporanea

Le guerre contemporanee non distruggono soltanto vite umane, infrastrutture e istituzioni nei territori in cui si combatte. Esse investono direttamente la sicurezza energetica, i mercati finanziari, le catene di approvvigionamento alimentare, le reti sanitarie, le infrastrutture di comunicazione e le rotte commerciali. La loro capacità di propagazione dimostra che la sofferenza bellica non può più essere circoscritta alla dimensione territoriale del campo di battaglia.

A tali profili si aggiungono effetti sociali di vasta portata: povertà, sfollamento forzato, migrazioni, disgregazione delle comunità, interruzione dell'istruzione, vulnerabilità sanitaria, insicurezza alimentare e perdita dei riferimenti simbolici. È in questo contesto che la tutela dei beni culturali assume una dimensione ulteriore. La distruzione di un luogo di culto, di un archivio, di un museo o di un centro storico non determina soltanto un danno patrimoniale, ma colpisce la continuità narrativa di una comunità, la sua memoria e la sua capacità di riconoscersi nel tempo⁵.

Il DIU, pertanto, non tutela soltanto le vittime immediate o i beni espressamente indicati dalle convenzioni. In senso più ampio, esso contribuisce a preservare condizioni minime di civiltà giuridica: la distinzione tra civili e combattenti, la proibizione della sofferenza inutile, il rispetto dei feriti e dei prigionieri, la protezione delle infrastrutture essenziali e la salvaguardia del patrimonio culturale. Tali elementi concorrono a impedire che la guerra produca un annientamento fisico, sociale e simbolico.

1.3. Nuovi soggetti belligeranti e ibridazione dei conflitti

Il DIU si è formato in un contesto nel quale la guerra era prevalentemente concepita come scontro tra Stati dotati di eserciti regolari. Tale modello permane, ma non esaurisce più la fenomenologia bellica. Oggi operano gruppi armati organizzati, milizie, contractors, formazioni paramilitari, reti transnazionali e soggetti non statali che agiscono talora con il sostegno, la tolleranza o la direzione di apparati statali. Ne deriva una pluralizzazione dei soggetti belligeranti che rende più complessa l'attribuzione della responsabilità e l'applicazione concreta delle regole umanitarie⁶.

L'ibridazione dei conflitti si manifesta anche attraverso operazioni cyber, manipolazione informativa, sabotaggio di reti energetiche, impiego di tecnologie dual use, droni, sistemi autonomi e strumenti economici di pressione. In tali scenari, la distin-

zione tra obiettivo militare e bene civile diviene più difficile, mentre la popolazione civile risulta più esposta alle conseguenze indirette delle operazioni militari.

Questa evoluzione rafforza la centralità del principio di distinzione. Ogni parte in conflitto deve distinguere in ogni momento tra civili e combattenti, nonché tra beni civili e obiettivi militari. Il principio di distinzione non è una regola meramente formale, ma la condizione logica dell'intero DIU: senza distinzione, la guerra si trasforma in violenza indiscriminata⁷.

1.4. Crisi del multilateralismo e resilienza del principio di umanità

La crisi del multilateralismo incide profondamente sull'effettività del DIU. Il diritto internazionale presuppone cooperazione, buona fede, responsabilità e istituzioni capaci di reagire alle violazioni. Quando tali elementi si indeboliscono, cresce la distanza tra norma e realtà. Tuttavia, proprio nelle fasi di crisi emerge la funzione minima del DIU: affermare limiti inderogabili anche quando la prevenzione del conflitto è fallita.

La resilienza del DIU deriva dal fatto che esso non richiede una valutazione politica sulla legittimità della guerra. La sua applicazione non dipende dalla qualificazione morale della causa perseguita dalle parti, ma dal fatto oggettivo dell'esistenza di un conflitto armato. Questa neutralità funzionale consente al DIU di proteggere le vittime a prescindere dalla parte cui appartengono e di evitare

che la tutela umanitaria sia subordinata al giudizio politico sul belligerante⁸.

Il principio di umanità opera dunque come criterio di resistenza. Anche quando la pace è violata, il diritto continua a imporre limiti. Anche quando l'avversario è percepito come nemico assoluto, esso rimane titolare di una dignità che impedisce la tortura, l'uccisione dei prigionieri, l'attacco indiscriminato ai civili, la distruzione gratuita di beni culturali e la riduzione della popolazione a strumento di pressione.

2. Le dinamiche evolutive del DIU

2.1. Dal diritto di guerra al moderno diritto internazionale umanitario

Per comprendere le dinamiche evolutive del DIU occorre prendere le distanze dalla concezione classica della guerra propria dell'età moderna. Rousseau, nel Contratto sociale, descriveva la guerra come una relazione tra Stato e Stato, nella quale i privati diventano nemici solo accidentalmente, non in quanto uomini o cittadini, ma in quanto soldati⁹.

Questa impostazione presupponeva un conflitto relativamente ordinato, combattuto da apparati militari identificabili e distinto dalla sfera civile. La realtà contemporanea ha progressivamente dissolto tale cornice: i conflitti armati non internazionali hanno acquisito un peso crescente, il terrorismo ha introdotto forme di attacco alla popolazione

civile come mezzo di pressione politica e la guerra ibrida ha combinato strumenti militari, economici, comunicativi e tecnologici.

La transizione dal tradizionale diritto di guerra al moderno diritto internazionale umanitario non costituisce soltanto un mutamento terminologico. Essa esprime uno spostamento di paradigma: dal riconoscimento del potere statale di fare la guerra alla limitazione umanitaria della condotta bellica. Il cuore del DIU contemporaneo non è la legittimazione del conflitto, ma la protezione delle vittime e la riduzione della sofferenza non necessaria¹⁰.

2.2. L'estensione progressiva della protezione umanitaria

Una delle tendenze più significative del DIU consiste nella progressiva estensione dei soggetti e dei beni protetti. Le Convenzioni di Ginevra del 1949 hanno consolidato la protezione dei feriti, dei malati, dei naufraghi, dei prigionieri di guerra e delle persone civili. I Protocolli aggiuntivi del 1977 hanno ampliato il quadro normativo, rafforzando la tutela della popolazione civile, disciplinando i conflitti armati non internazionali e consacrando principi generali sulla conduzione delle ostilità¹¹.

La protezione si è inoltre estesa ai beni culturali, alla protezione civile, al personale sanitario e religioso, ai giornalisti, ai beni indispensabili alla sopravvivenza della popolazione civile e all'ambiente naturale. Questa espansione conferma che il DIU non è statico, ma evolve in rapporto alle

forme concrete della vulnerabilità. L'umanità protetta dal DIU non è astratta; essa si incarna nei corpi feriti, nei bisogni materiali, nelle relazioni familiari, negli ospedali, nei luoghi di culto, negli archivi, nelle scuole, nei musei e nelle città.

Un rilievo particolare assume il Protocollo aggiuntivo II del 1977, che segna un passaggio decisivo nella protezione delle vittime dei conflitti armati non internazionali. Pur mantenendo una soglia applicativa elevata, esso testimonia l'esigenza di estendere la protezione umanitaria oltre il modello classico della guerra interstatale e di riconoscere che anche le crisi interne possono raggiungere un livello di violenza tale da esigere l'applicazione di regole internazionali¹².

2.3. Il dialogo tra DIU e diritto internazionale dei diritti umani

Un'altra dinamica decisiva riguarda il rapporto tra DIU e diritto internazionale dei diritti umani. Per lungo tempo i due settori sono stati concepiti come distinti: il primo applicabile nei conflitti armati, il secondo prevalentemente riferito ai tempi di pace e ai rapporti tra individuo e potere pubblico. A partire dalla seconda metà del Novecento, tuttavia, si è consolidata l'idea che il conflitto armato non determini una sospensione totale dei diritti fondamentali, ma imponga una loro rilettura alla luce delle condizioni eccezionali della guerra¹³.

La Conferenza internazionale sui diritti dell'uomo di Teheran del 1968

e le successive conferenze della Croce Rossa hanno contribuito a rafforzare questa convergenza. Da allora, dottrina e giurisprudenza hanno riconosciuto che DIU e diritti umani perseguono una finalità comune: salvaguardare la persona contro l'arbitrio, la violenza indiscriminata e la degradazione della dignità. Le differenze restano rilevanti sul piano delle fonti, dei destinatari e delle tecniche applicative; tuttavia, l'interpretazione contemporanea tende a valorizzare la complementarità.

Questa prospettiva è essenziale per comprendere la tutela del patrimonio culturale. Se il diritto di partecipare alla vita culturale, di accedere alla propria memoria e di preservare i simboli identitari è parte della sfera dei diritti umani, allora l'attacco al patrimonio culturale in guerra non può essere ridotto a danno materiale. Esso incide sulla personalità collettiva, sul rapporto tra generazioni e sulla possibilità per un popolo di continuare a riconoscersi nella propria storia¹⁴.

2.4. Organizzazioni umanitarie, soccorso e limiti della sovranità

La seconda metà del Novecento ha registrato una crescita significativa delle organizzazioni umanitarie internazionali e delle organizzazioni non governative. Tale sviluppo ha ampliato la capacità di soccorso, monitoraggio, documentazione delle violazioni e assistenza alle vittime. In questo quadro, il Comitato Internazionale della Croce Rossa occupa una posizione peculiare, fondata sulla

neutralità, sull'indipendenza e sul mandato convenzionale di protezione e assistenza¹⁵.

L'espansione dell'azione umanitaria ha posto interrogativi delicati in rapporto alla sovranità statale e al principio di non ingerenza. Da un lato, l'assistenza alle popolazioni colpite da conflitti e catastrofi risponde a un'esigenza umana elementare; dall'altro, essa può essere ostacolata, strumentalizzata o subordinata a interessi politici. Il DIU cerca di comporre tale tensione riconoscendo il valore delle azioni di soccorso imparziali, ma subordinandole a condizioni che tengano conto del consenso delle parti e della sicurezza delle operazioni.

Il Protocollo aggiuntivo I e il Protocollo aggiuntivo II prevedono forme di soccorso umanitario imparziale, soprattutto quando la popolazione civile soffre privazioni essenziali. Tali norme non eliminano il problema politico dell'accesso umanitario, ma affermano un principio: la sovranità non può essere invocata per trasformare la popolazione civile in ostaggio della guerra¹⁶.

3. Autonomia del DIU e fondamento assiologico

3.1. Da Solferino al principio di umanità

Il problema dell'autonomia del DIU può essere affrontato a partire dalla sua matrice storica e simbolica. Solferino non è soltanto il luogo di una battaglia, ma il momento in cui si afferma l'idea che anche il nemico ferito conservi una dignità inviola-

bile. La formula «Tutti fratelli», tradizionalmente associata a quella esperienza, esprime il passaggio dalla logica della sovranità assoluta alla percezione di un limite etico-giuridico interno alla guerra stessa¹⁷.

In questa prospettiva, il DIU si presenta come diritto dell'umanità prima ancora che come diritto degli Stati. I principi di umanità, imparzialità, neutralità e indipendenza non eliminano la sovranità statale, ma la sottopongono a un criterio superiore di civiltà giuridica. La guerra resta un fatto politico; il DIU ne delimita il modo di svolgimento e impedisce che il nemico sia privato della sua qualità di essere umano.

Il principio di umanità opera come clausola di senso. Esso consente di interpretare le norme convenzionali e consuetudinarie in modo coerente con la finalità di ridurre la sofferenza e salvaguardare la dignità. Tale principio non si esaurisce nella tutela fisica della persona, ma include le condizioni sociali, culturali e simboliche che permettono all'individuo e alla comunità di rimanere soggetti di diritto anche nella crisi bellica.

3.2. Autonomia funzionale, inderogabilità e superamento della reciprocità

L'autonomia del DIU non deve essere intesa come isolamento rispetto al diritto internazionale generale. Essa indica, piuttosto, una specificità funzionale: il DIU si applica in presenza di un conflitto armato e persegue la finalità di proteggere le vittime e limitare i mezzi e metodi di

guerra. Tale autonomia spiega perché il DIU si applichi indipendentemente dalla legittimità della causa bellica e perché le sue regole vincolino tutte le parti coinvolte.

Un profilo essenziale dell'autonomia del DIU è il superamento della reciprocità. In passato, l'osservanza delle regole di guerra poteva essere intesa come dipendente, almeno in parte, dal comportamento dell'avversario. La logica contemporanea afferma invece che alcuni obblighi valgono in ogni caso, perché proteggono beni sottratti alla disponibilità strategica delle parti: la vita dei civili, l'integrità dei feriti, la dignità dei prigionieri, i beni indispensabili alla sopravvivenza e il patrimonio culturale dell'umanità¹⁸.

Questa impostazione consente di parlare di un primato funzionale del DIU nelle situazioni di conflitto. Non si tratta di un primato gerarchico assoluto su ogni altra norma, ma della capacità del DIU di indicare standard minimi inderogabili: ciò che non può essere fatto nemmeno quando la guerra sembra autorizzare l'eccezione. Proprio in questo senso il DIU costituisce un argine alla disumanizzazione.

3.3. L'irradiazione delle istanze umanitarie nel diritto interno

L'autonomia del DIU si manifesta anche nella capacità dei suoi valori di irradiare altri ambiti normativi. La protezione della persona, la prevenzione del danno grave e il rispetto dei beni essenziali si riflettono nel diritto dei diritti umani, nel diritto dei

rifugiati, nel diritto internazionale penale, nel diritto dell'ambiente, nel biodiritto, nel diritto sanitario e nella tutela del patrimonio artistico e scientifico.

Sul piano interno, è possibile individuare un terreno di convergenza con i principi costituzionali. La dignità della persona, la solidarietà, la tutela della salute, il ripudio della guerra, la protezione del patrimonio culturale e dell'ambiente concorrono a creare un nucleo di diritto costituzionale umanitario. Tale formula non designa un ramo autonomo codificato, ma una prospettiva interpretativa: il diritto pubblico interno recepisce e rafforza le istanze di protezione provenienti dal DIU¹⁹.

Il patrimonio culturale occupa, in questa prospettiva, una posizione paradigmatica. Esso è protetto in quanto bene culturale, in quanto bene civile, in quanto componente dell'identità collettiva e in quanto condizione di esercizio di diritti fondamentali. La sua distruzione in guerra non produce soltanto un danno alla proprietà o alla bellezza artistica; essa può ledere il diritto di una comunità alla memoria, alla continuità e alla trasmissione intergenerazionale del proprio vissuto.

4. Fonti del DIU

4.1. Fonti convenzionali e consuetudinarie

Le fonti convenzionali del DIU comprendono, anzitutto, le Convenzioni di Ginevra del 1949 e i Protocolli aggiuntivi del 1977. A esse

si affiancano numerosi strumenti specifici relativi a particolari categorie di armi, alla protezione dei beni culturali, alla repressione dei crimini internazionali e alla disciplina di determinate situazioni di conflitto. Il quadro convenzionale mostra una progressiva specializzazione: all'aumento delle forme di vulnerabilità corrisponde una maggiore articolazione degli strumenti di tutela²⁰.

La consuetudine svolge una funzione decisiva, soprattutto nei settori non integralmente coperti dalla codificazione e nei conflitti armati non internazionali. Molte regole relative alla distinzione, alla proporzionalità, alle precauzioni negli attacchi, al trattamento umano delle persone detenute, alla protezione dei beni culturali e al divieto di mezzi di guerra che causino sofferenze superflue sono considerate espressione del diritto internazionale consuetudinario.

La codificazione e la consuetudine non si escludono, ma si alimentano reciprocamente. Le convenzioni stabilizzano regole e procedure; le prassi e l'opinione juris consentono di adattare il diritto a scenari nuovi e di estendere l'applicabilità di principi fondamentali anche a soggetti e situazioni non originariamente previsti. Questa interazione è particolarmente importante per i conflitti armati non internazionali e per la protezione dei beni culturali.

4.2. Giurisprudenza, soft law e ruolo del Comitato Internazionale della Croce Rossa

Le decisioni giurisprudenziali nazionali e internazionali contribuiscono a precisare il contenuto delle norme e a consolidarne l'interpretazione. I tribunali penali internazionali per l'ex Jugoslavia e per il Ruanda, la Corte internazionale di giustizia e la Corte penale internazionale hanno svolto un ruolo significativo nel chiarire principi quali la qualificazione dei conflitti, la responsabilità individuale, la protezione dei civili e la rilevanza penale degli attacchi contro beni culturali²¹.

La soft law, i manuali militari, le linee guida operative, gli studi del Comitato Internazionale della Croce Rossa e le risoluzioni delle organizzazioni internazionali non producono sempre obblighi giuridici in senso formale, ma orientano la prassi, rafforzano l'interpretazione delle norme e contribuiscono alla formazione di standard condivisi. In un settore come il DIU, in cui l'effettività dipende anche dalla formazione degli operatori militari e umanitari, tali strumenti hanno un rilievo pratico considerevole.

Il Comitato Internazionale della Croce Rossa, pur non essendo un legislatore, esercita una funzione propulsiva e interpretativa di primissimo piano. Esso promuove la codificazione, assiste gli Stati nell'attuazione interna, visita i detenuti, favorisce il rispetto delle norme e diffonde la cultura del DIU. La sua autorevolezza deriva dalla combinazione di

mandato giuridico, esperienza operativa e indipendenza istituzionale²².

5. Patrimonio culturale, diritti umani e sviluppo teorico del DIU

5.1. Dal bene culturale alla memoria giuridicamente protetta

La protezione del patrimonio culturale in tempo di guerra ha tradizionalmente trovato fondamento nella qualificazione dei beni culturali come beni civili specialmente protetti. Questa impostazione resta essenziale, ma non è più sufficiente. Il patrimonio culturale deve essere compreso anche come memoria giuridicamente protetta: esso custodisce il rapporto tra una comunità e il proprio territorio, rende visibile la stratificazione storica delle generazioni e permette agli individui di collocarsi in una narrazione collettiva.

Il passaggio dal bene culturale alla memoria protetta consente di superare una visione meramente proprietaria o estetica. Un monumento, un archivio, un sito archeologico o un luogo di culto non sono soltanto oggetti. Essi funzionano come supporti di identità, strumenti di trasmissione, spazi di riconoscimento e testimonianze della pluralità delle civiltà. Quando diventano bersaglio di operazioni belliche, il danno investe il tessuto più intimo della comunità colpita²³.

Questa prospettiva consente di comprendere perché la distruzione del patrimonio culturale possa ledere la dignità e i diritti più profondi di un

popolo. Essa non colpisce soltanto il passato; compromette il futuro, perché interrompe la trasmissione della memoria, indebolisce i legami sociali e priva le nuove generazioni di riferimenti simbolici. Il patrimonio culturale, in questo senso, è parte integrante dell'ecosistema dei diritti umani.

5.2. La protezione dei beni culturali nel DIU positivo

La protezione dei beni culturali trova un fondamento specifico nella Convenzione dell'Aia del 1954 per la protezione dei beni culturali in caso di conflitto armato, adottata sotto l'egida dell'UNESCO. Essa costituisce il primo strumento multilaterale dedicato in modo organico alla tutela del patrimonio culturale in tempo di guerra e afferma che il danno arrecato ai beni culturali di qualsiasi popolo costituisce un danno al patrimonio culturale dell'umanità intera²⁴.

La Convenzione del 1954 impone obblighi di salvaguardia e di rispetto. La salvaguardia riguarda le misure da predisporre già in tempo di pace per proteggere i beni culturali dagli effetti prevedibili di un conflitto. Il rispetto implica il divieto di utilizzare tali beni, o le loro immediate adiacenze, per scopi che possano esporli a distruzione o danneggiamento, nonché l'obbligo di astenersi da atti di ostilità diretti contro di essi, salvo le eccezioni strettamente previste²⁵.

I Protocolli aggiuntivi del 1977 rafforzano questa impostazione. L'articolo 53 del Protocollo I vieta atti di ostilità diretti contro monumenti

storici, opere d'arte o luoghi di culto che costituiscono patrimonio culturale o spirituale dei popoli, l'uso di tali beni a sostegno dello sforzo militare e le rappresaglie contro di essi. L'articolo 16 del Protocollo II estende una protezione analoga nei conflitti armati non internazionali²⁶.

Il Secondo Protocollo del 1999 alla Convenzione dell'Aia ha introdotto un regime di protezione rafforzata, procedure più articolate e norme penali più incisive. Esso risponde all'esigenza di colmare lacune applicative e di rendere più effettivi gli obblighi di tutela, soprattutto in presenza di attori non statali e di conflitti caratterizzati da distruzioni intenzionali del patrimonio.

5.3. Patrimonio culturale e dignità collettiva dei popoli

L'integrazione del patrimonio culturale nello sviluppo teorico del DIU richiede un passaggio ulteriore: riconoscere che esso costituisce parte dei diritti umani. Il diritto di prendere parte alla vita culturale, la tutela delle minoranze culturali, la libertà religiosa, il diritto all'istruzione e il diritto all'identità si intrecciano con la protezione dei luoghi e dei beni attraverso i quali una comunità esprime la propria storia²⁷.

In questa prospettiva, l'attacco al patrimonio culturale può assumere la forma di un'aggressione alla dignità collettiva. Non si tratta di attribuire ai popoli un'entità astratta separata dagli individui, ma di riconoscere che molti diritti fondamentali si esercitano attraverso appartenenze, lin-

guaggi, luoghi, riti e memorie condivise. La dignità individuale e quella collettiva non sono in opposizione: la seconda costituisce spesso il contesto nel quale la prima diventa concretamente esercitabile.

Il patrimonio culturale è parte della storia di un territorio. Quando esso viene messo a rischio o trasformato in bersaglio di operazioni belliche, la violenza non distrugge solo pietre, archivi o opere d'arte; essa mira a spezzare una continuità storica, a cancellare tracce di appartenenza e a imporre una narrazione di dominio. Per questo la protezione dei beni culturali non può essere relegata a tema secondario, ma deve essere collocata al centro della razionalità umanitaria.

La prospettiva dei diritti umani consente inoltre di cogliere il valore universale del patrimonio culturale senza negarne il radicamento locale. Un bene culturale appartiene a una comunità specifica, ma la sua distruzione può impoverire l'intera umanità. Il DIU, proteggendo tale bene, tutela insieme l'identità particolare e la responsabilità universale verso la cultura.

5.4. La distruzione del patrimonio culturale come crimine internazionale

La rilevanza penale degli attacchi contro il patrimonio culturale conferma la progressiva integrazione tra DIU, diritto internazionale penale e diritti umani. Lo Statuto di Roma della Corte penale internazionale qualifica come crimini di guerra gli attacchi intenzionali contro edifici

dedicati alla religione, all'istruzione, all'arte, alla scienza o a scopi caritatevoli, nonché contro monumenti storici e ospedali, purché non siano obiettivi militari²⁸.

La sentenza Al Mahdi della Corte penale internazionale ha segnato un passaggio storico, poiché ha riguardato la distruzione intenzionale di mausolei e di un luogo di culto a Timbuctù. Il caso ha mostrato che l'attacco ai beni culturali può essere perseguito come crimine internazionale autonomo e che il danno culturale possiede una dimensione umana, religiosa e comunitaria²⁹.

La distruzione del patrimonio culturale può inoltre concorrere, in determinate circostanze, con altri crimini internazionali. La cancellazione sistematica di luoghi di culto, simboli identitari, archivi e testimonianze storiche può accompagnare persecuzioni, deportazioni, pulizie etniche o campagne di annientamento culturale. Pur dovendo evitare improprie estensioni concettuali, la prassi dimostra che gli attacchi culturali spesso si inseriscono in strategie più ampie di dominio sulla popolazione.

La giurisprudenza internazionale ha riconosciuto il valore della tutela culturale anche in altri contesti, valorizzando il legame tra distruzione dei beni culturali, persecuzione e attacco all'identità delle comunità. In tal modo il patrimonio culturale entra stabilmente nella grammatica del diritto internazionale penale e contribuisce a ridefinire la nozione di vittima, che non coincide più soltanto con l'individuo fisicamente colpito,

ma comprende comunità ferite nella propria memoria³⁰.

5.5. Verso una concezione integrata di protezione umanitaria

La tutela del patrimonio culturale consente di superare una concezione riduttiva del DIU come diritto della sola sopravvivenza fisica. Naturalmente, la protezione della vita, dell'integrità e della salute resta prioritaria; tuttavia, la dignità umana non si esaurisce nella mera conservazione biologica. Gli esseri umani vivono in comunità, parlano lingue, custodiscono memorie, praticano culti, abitano luoghi e trasmettono simboli. Un DIU orientato alla dignità deve proteggere anche tali dimensioni.

Da questa impostazione discende una concezione integrata della protezione umanitaria. I civili devono essere protetti non solo dagli attacchi diretti, ma anche dalla distruzione degli elementi che rendono possibile la vita sociale: ospedali, scuole, reti idriche, beni indispensabili alla sopravvivenza, luoghi di culto, archivi, biblioteche, musei e siti storici. La tutela del patrimonio culturale si colloca dunque accanto alla protezione delle infrastrutture essenziali e dell'ambiente naturale.

La conseguenza teorica è rilevante: il DIU non è soltanto un diritto di contenimento della violenza, ma un diritto di preservazione dell'umano nella guerra. Esso protegge ciò che consente alla persona e ai popoli di non essere ridotti a oggetti della strategia militare. In questo senso, il patrimonio culturale diventa un indi-

catore della profondità della tutela umanitaria: dove esso è deliberatamente colpito, la guerra mira spesso a cancellare la storia stessa del nemico.

Integrare il patrimonio culturale nello sviluppo teorico del DIU significa, infine, rafforzare la prevenzione. La protezione non può iniziare quando il danno è ormai avvenuto. Essa richiede inventari, piani di emergenza, formazione delle forze armate, cooperazione tra autorità civili e militari, coinvolgimento delle comunità locali, contrasto al traffico illecito e uso responsabile delle tecnologie di documentazione e monitoraggio³¹.

Conclusioni

L'analisi svolta conferma che il diritto internazionale umanitario si colloca oggi al centro di tensioni profonde. Da un lato, esso è investito dall'aumento dei conflitti, dalla pluralizzazione dei belligeranti, dalla trasformazione delle tecniche di guerra e dalla crisi dell'ordine multilaterale. Dall'altro, proprio questa congiuntura ne evidenzia l'insostituibilità: senza il DIU, la guerra si ridurrebbe a pura forza e la protezione della persona sarebbe affidata alla volontà contingente dei vincitori.

Le dinamiche evolutive del DIU mostrano una progressiva estensione della protezione umanitaria. La tutela dei civili, dei feriti, dei prigionieri, dei giornalisti, del personale sanitario, dei beni indispensabili alla sopravvivenza, dell'ambiente e del patrimonio culturale conferma che il

principio di umanità opera in senso espansivo. Ogni volta che la guerra modifica le sue forme, il DIU è chiamato a rinnovare i propri strumenti senza perdere la propria finalità originaria: limitare la sofferenza e preservare la dignità.

Il patrimonio culturale rappresenta un punto di osservazione privilegiato di questa evoluzione. Esso dimostra che la dignità non è soltanto individuale, ma anche relazionale, storica e comunitaria. Colpire un bene culturale significa spesso colpire la memoria di un popolo, la sua identità, la sua continuità e la sua capacità di trasmettere alle generazioni future una storia condivisa. Per questa ragione, il patrimonio culturale deve essere integrato nello sviluppo teorico del DIU come parte

dei diritti umani e come componente della protezione umanitaria complessiva.

Sotto il profilo teorico, il DIU appare come un ramo autonomo del diritto internazionale in senso funzionale e assiologico: non separato, ma distinto per finalità, metodo e intensità della protezione. Le sue fonti testimoniano una feconda interazione tra trattati, consuetudine, giurisprudenza, soft law, diritto interno e azione delle istituzioni umanitarie. In un mondo in cui i conflitti si moltiplicano e producono effetti fisici, sociali e culturali, il DIU resta uno dei pochi linguaggi normativi universalmente intelligibili per riaffermare, anche nella guerra, il primato della dignità umana.

Note

- ¹ Per una ricostruzione classica della funzione del diritto internazionale umanitario, v. J. Pictet, *Development and Principles of International Humanitarian Law*, Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1985; Y. Sandoz, C. Swinarski, B. Zimmermann (eds.), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977*, ICRC/Martinus Nijhoff, Geneva, 1987.
- ² Sul principio di umanità quale asse assiologico del DIU, v. T. Meron, *The Humanization of International Law*, Martinus Nijhoff, Leiden-Boston, 2006; M. Sassòli, *International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare*, Edward Elgar, Cheltenham-Northampton, 2019.

- ³ Sul rapporto tra patrimonio culturale, identità e diritti umani, v. F. Francioni, M. Scheinin (eds.), *Cultural Human Rights*, Martinus Nijhoff, Leiden-Boston, 2008; J. Blake, *International Cultural Heritage Law*, Oxford University Press, Oxford, 2015.
- ⁴ Sulla classificazione dei conflitti armati e sul rapporto tra conflitti internazionali e non internazionali, v. ICTY, Appeals Chamber, Prosecutor v. Tadic, *Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction*, 2 ottobre 1995, par. 70 ss.; M. N. Schmitt (ed.), *Tallinn Manual 2.0 on the International Law Applicable to Cyber Operations*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017, per i profili tecnologici.
- ⁵ Sul nesso tra guerra, memoria collettiva e protezione dei beni culturali,

- v. R. O'Keefe, *The Protection of Cultural Property in Armed Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006; F. Francioni, F. Lenzerini, „The Destruction of the Buddhas of Bamiyan and International Law”, *European Journal of International Law*, vol. 14, n. 4, 2003, pp. 619-651.
- ⁶ Sul tema dell'attribuzione della condotta di gruppi armati agli Stati, v. ICJ, *Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States)*, Merits, Judgment, 27 giugno 1986; ICJ, *Application of the Convention on the Prevention and Punishment of the Crime of Genocide (Bosnia and Herzegovina v. Serbia and Montenegro)*, Judgment, 26 febbraio 2007.
- ⁷ Protocollo aggiuntivo I alle Convenzioni di Ginevra del 1949, artt. 48, 51 e 52. Per il rilievo consuetudinario del principio, v. J.-M. Henckaerts, L. Doswald-Beck (eds.), *Customary International Humanitarian Law*, vol. I: Rules, Cambridge University Press/ICRC, Cambridge, 2005, regole 1, 7 e 8.
- ⁸ Sul principio di separazione tra jus ad bellum e jus in bello, v. C. Greenwood, The Relationship between ius ad bellum and ius in bello, *Review of International Studies*, vol. 9, 1983, pp. 221-234; R. Kolb, *Ius in bello: Le droit international des conflits armés*, Helbing & Lichtenhahn/Bruylant, Bâle-Bruxelles, 2009.
- ⁹ J.-J. Rousseau, „Il contratto sociale”, libro I, cap. IV, in *Scritti politici*, vol. II, Laterza, Roma-Bari, 1994. La formula rousseauiana è spesso richiamata per distinguere la relazione bellica tra Stati dalla condizione dei privati.
- ¹⁰ Per la prospettiva storica, v. H. Dunant, *Un souvenir de Solferino*, Genève, 1862; F. Bugnion, *The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims*, Macmillan, Oxford, 2003.
- ¹¹ Convenzioni di Ginevra del 12 agosto 1949; Protocollo aggiuntivo I relativo alla protezione delle vittime dei conflitti armati internazionali e Protocollo aggiuntivo II relativo alla protezione delle vittime dei conflitti armati non internazionali, entrambi dell'8 giugno 1977.
- ¹² Protocollo aggiuntivo II, art. 1. Per una lettura sistematica, v. L. Moir, *The Law of Internal Armed Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- ¹³ ICJ, „Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons”, *Advisory Opinion*, 8 luglio 1996, par. 25; ICJ, „Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory”, *Advisory Opinion*, 9 luglio 2004, parr. 102-106.
- ¹⁴ Patto internazionale sui diritti economici, sociali e culturali, art. 15; Comitato ONU per i diritti economici, sociali e culturali, General Comment No. 21, Right of everyone to take part in cultural life, UN Doc. E/C.12/GC/21, 21 dicembre 2009.
- ¹⁵ Statuti del Movimento Internazionale della Croce Rossa e della Mezzaluna Rossa; Convenzioni di Ginevra del 1949, artt. comuni 9/9/10. V. anche J. Kellenberger, „Humanitarian Diplomacy”, *International Review of the Red Cross*, vol. 85, n. 849, 2003, pp. 153-164.
- ¹⁶ Protocollo aggiuntivo I, art. 70; Protocollo aggiuntivo II, art. 18. Sul tema dell'accesso umanitario, v. D. Akande, E.-C. Gillard, Oxford

- Guidance on the Law Relating to Humanitarian Relief Operations in Situations of Armed Conflict, OCHA/Oxford Institute for Ethics, Law and Armed Conflict, 2016.
- ¹⁷ H. Dunant, *Un souvenir de Solférino*, *op. cit.* Per la ricostruzione storica del movimento umanitario, v. F. Bugnion, *The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims*, *op. cit.*
- ¹⁸ Sul carattere non sinallagmatico degli obblighi umanitari, v. M. Torelli, *Le droit international humanitaire*, PUF, Paris, 1985; ICRC, *Commentary on the First Geneva Convention*, 2nd ed., Cambridge University Press, Cambridge, 2016, art. 1 comune.
- ¹⁹ Per l'ordinamento italiano, rilevano in particolare gli artt. 2, 9, 10, 11 e 32 della Costituzione. Sulla protezione costituzionale del patrimonio culturale dopo la riforma dell'art. 9, v. M. Cammelli, *Il diritto del patrimonio culturale*, Il Mulino, Bologna, 2022.
- ²⁰ Tra gli strumenti rilevanti, oltre alle Convenzioni di Ginevra e ai Protocolli aggiuntivi, v. Convenzione dell'Aia del 1954 sulla protezione dei beni culturali in caso di conflitto armato; Convenzione sulle armi chimiche del 1993; Convenzione di Ottawa del 1997 sulle mine anti-persona; Convenzione di Oslo del 2008 sulle munizioni a grappolo.
- ²¹ Sul contributo dei tribunali penali internazionali allo sviluppo del DIU, v. ICTY, Trial Chamber, Prosecutor v. Kupreskic et al., Judgment, 14 gennaio 2000; ICTY, Appeals Chamber, Prosecutor v. Tadic, Judgment, 15 luglio 1999; ICTR, Trial Chamber, Prosecutor v. Akayesu, Judgment, 2 settembre 1998.
- ²² Per il ruolo del CICR nella codificazione e nell'interpretazione del DIU, v. ICRC, *Customary International Humanitarian Law*, *op. cit.*; ICRC, *Commentary on the First Geneva Convention*, 2nd ed., *op. cit.*; D. Forsythe, *The Humanitarians: The International Committee of the Red Cross*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- ²³ Sulla dimensione identitaria e collettiva del patrimonio culturale, v. A. F. Vrdoljak, *International Law, Museums and the Return of Cultural Objects*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006; L. Lixinski, *International Heritage Law for Communities: Exclusion and Re-Imagination*, Oxford University Press, Oxford, 2019.
- ²⁴ Convenzione dell'Aia del 14 maggio 1954 per la protezione dei beni culturali in caso di conflitto armato, Preambolo e artt. 1-4; Primo Protocollo del 1954; Secondo Protocollo del 26 marzo 1999.
- ²⁵ Convenzione dell'Aia del 1954, artt. 3 e 4. Sull'interpretazione delle eccezioni fondate sulla necessità militare, v. R. O'Keefe, *The Protection of Cultural Property in Armed Conflict*, *op. cit.*, pp. 123 ss.
- ²⁶ Protocollo aggiuntivo I, art. 53; Protocollo aggiuntivo II, art. 16. V. anche lo Studio del CICR sul diritto consuetudinario, regole 38, 39 e 40, relative rispettivamente agli attacchi, all'uso militare e al rispetto dei beni culturali.
- ²⁷ Dichiarazione universale dei diritti dell'uomo, art. 27; Patto internazionale sui diritti civili e politici, art. 27; Patto internazionale sui diritti economici, sociali e culturali, art. 15; UNESCO, *Universal Declaration on Cultural Diversity*, 2001.

- ²⁸ Statuto di Roma della Corte penale internazionale, art. 8, par. 2, lett. b), ix, e lett. e), iv.
- ²⁹ ICC, Trial Chamber VIII, The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, Judgment and Sentence, ICC-01/12-01/15-171, 27 settembre 2016; ICC, Reparations Order, ICC-01/12-01/15-236, 17 agosto 2017.
- ³⁰ ICTY, Trial Chamber, Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Judgment, 26 febbraio 2001; ICTY, Trial Chamber, Prosecutor v. Strugar, Judgment, 31 gennaio 2005; ICTY, Appeals Chamber, Prosecutor v. Strugar, Judgment, 17 luglio 2008.
- ³¹ Sul rapporto tra prevenzione, preparazione e salvaguardia del patrimonio culturale, v. UNESCO, Military Manual on the Protection of Cultural Property, 2016; Blue Shield International, Guidelines for the Protection of Cultural Property in Armed Conflict, 2020.

Bibliografia

Fonti e documenti

- Convenzioni di Ginevra del 12 agosto 1949.
- International Court of Justice, Military and Paramilitary Activities in and against Nicaragua (Nicaragua v. United States), Merits, Judgment, 27 giugno 1986.
- International Court of Justice, Legality of the Threat or Use of Nuclear Weapons, Advisory Opinion, 8 luglio 1996.
- International Court of Justice, Legal Consequences of the Construction of a Wall in the Occupied Palestinian Territory, Advisory Opinion, 9 luglio 2004.
- International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Prosecutor v. Tadic, Decision on the Defence Motion for Interlocutory Appeal on Jurisdiction, 2 ottobre 1995.
- International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Prosecutor v. Kupreskic et al., Judgment, 14 gennaio 2000.
- International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Prosecutor v. Kordic and Cerkez, Judgment, 26 febbraio 2001.
- International Criminal Tribunal for the former Yugoslavia, Prosecutor v. Strugar, Judgment, 31 gennaio 2005.
- International Criminal Court, The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, Judgment and Sentence, ICC-01/12-01/15-171, 27 settembre 2016.
- International Criminal Court, The Prosecutor v. Ahmad Al Faqi Al Mahdi, Reparations Order, ICC-01/12-01/15-236, 17 agosto 2017.
- Protocollo aggiuntivo I alle Convenzioni di Ginevra del 1949, relativo alla protezione delle vittime dei conflitti armati internazionali, 8 giugno 1977.
- Protocollo aggiuntivo II alle Convenzioni di Ginevra del 1949, relativo alla protezione delle vittime dei conflitti armati non internazionali, 8 giugno 1977.
- Convenzione dell'Aia per la protezione dei beni culturali in caso di conflitto armato, 14 maggio 1954.
- Primo Protocollo alla Convenzione dell'Aia del 1954 per la protezione dei beni culturali in caso di conflitto armato, 14 maggio 1954.
- Secondo Protocollo alla Convenzione dell'Aia del 1954 per la protezione dei beni culturali in caso di conflitto armato, 26 marzo 1999.
- Statuto di Roma della Corte penale internazionale, 17 luglio 1998.
- Patto internazionale sui diritti civili e politici, 16 dicembre 1966.
- Patto internazionale sui diritti economici, sociali e culturali, 16 dicembre 1966.

- UNESCO, Declaration concerning the Intentional Destruction of Cultural Heritage, 17 ottobre 2003.
- UNESCO, *Universal Declaration on Cultural Diversity*, 2 novembre 2001.
- UN Committee on Economic, Social and Cultural Rights, General Comment No. 21, Right of everyone to take part in cultural life, UN Doc. E/C.12/GC/21, 21 dicembre 2009.
- UN Human Rights Council, Report of the Special Rapporteur in the field of cultural rights, Karima Bennouna, A/71/317, 9 agosto 2016.
- Opere generali e speciali**
- BENVENUTI, P., *Diritto internazionale umanitario*, Giappichelli, Torino, ult. ed.
- BLAKE, J., *International Cultural Heritage Law*, Oxford University Press, Oxford, 2015.
- BUGNION, F., *The International Committee of the Red Cross and the Protection of War Victims*, Macmillan, Oxford, 2003.
- CAMMELLI, M., *Il diritto del patrimonio culturale*, Il Mulino, Bologna, 2022.
- CARETTI, P., De SIERVO, U., *Diritto costituzionale e pubblico*, Giappichelli, Torino, ult. ed.
- DINSTEIN, Y., *The Conduct of Hostilities under the Law of International Armed Conflict*, 4th ed., Cambridge University Press, Cambridge, 2022.
- FORREST, C., *International Law and the Protection of Cultural Heritage*, Routledge, London-New York, 2010.
- FORSYTHE, D. P., *The Humanitarians: The International Committee of the Red Cross*, Cambridge University Press, Cambridge, 2005.
- FRANCIONI, F., Scheinin, M. (eds.), *Cultural Human Rights*, Martinus Nijhoff, Leiden-Boston, 2008.
- FRIGO, M., *La protezione dei beni culturali nel diritto internazionale*, Giuffrè, Milano, 1986.
- HENCKAERTS, J.-M., DOSWALD-BECK, L. (eds.), *Customary International Humanitarian Law*, vol. I: Rules, Cambridge University Press/ICRC, Cambridge, 2005.
- KALSHOVEN, F., ZEGVELD, L., *Constraints on the Waging of War: An Introduction to International Humanitarian Law*, 4th ed., Cambridge University Press, Cambridge, 2011.
- KOLB, R., *Ius in bello: Le droit international des conflits armés*, Helbing & Lichtenhahn/Bruylant, Bâle-Bruxelles, 2009.
- LIXINSKI, L., *International Heritage Law for Communities: Exclusion and Re-Imagination*, Oxford University Press, Oxford, 2019.
- LOSTAL, M., *International Cultural Heritage Law in Armed Conflict: Case-Studies of Syria, Libya, Mali, the Invasion of Iraq, and the Buddhas of Bamiyan*, Cambridge University Press, Cambridge, 2017.
- GIOIA, A., *Diritto internazionale*, Giuffrè, Milano, ult. ed.
- GREPPI, E., *I crimini di guerra e contro l'umanità nel diritto internazionale*, Utet, Torino, 2001.
- MERON, T., *The Humanization of International Law*, Martinus Nijhoff, Leiden-Boston, 2006.
- MOIR, L., *The Law of Internal Armed Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge, 2002.
- O'KEEFE, R., *The Protection of Cultural Property in Armed Conflict*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- PICTET, J., *Development and Principles of International Humanitarian Law*, Martinus Nijhoff, Dordrecht, 1985.

- PROTT, L. V., O'Keefe P. J., *Law and the Cultural Heritage*, vol. 3: Movement, Butterworths, London, 1989.
- RONCHI, A. M., *e-Culture: Cultural Content in the Digital Age*, Springer, Berlin-Heidelberg, 2009.
- SANDOZ, Y., Swinarski C., Zimmermann B. (eds.), *Commentary on the Additional Protocols of 8 June 1977*, ICRC/Martinus Nijhoff, Geneva, 1987.
- SASSOLI, M., *International Humanitarian Law: Rules, Controversies, and Solutions to Problems Arising in Warfare*, Edward Elgar, Cheltenham-Northampton, 2019.
- SOLIS, G. D., *The Law of Armed Conflict: International Humanitarian Law in War*, 3rd ed., Cambridge University Press, Cambridge, 2021.
- TORELLI, M., *Le droit international humanitaire*, PUF, Paris, 1985.
- VRDOLJAK, A. F., *International Law, Museums and the Return of Cultural Objects*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.
- ZAGREBELSKY, G., *Il diritto mite*, Einaudi, Torino, 1992.

Articoli e studi

- CUNLIFFE, E., MUHESEN, N., LOSTAL M., „The Destruction of Cultural Property in the Syrian Conflict: Legal Implications and Obligations”, *International Journal of Cultural Property*, vol. 23, n. 1, 2016, pp. 1-31.
- GREENWOOD, C., „The Relationship between ius ad bellum and ius in bello”, *Review of International Studies*, vol. 9, 1983, pp. 221-234.
- FRANCIONI, F., LENZERINI, F., „The Destruction of the Buddhas of Bamiyan and International Law”, *European Journal of International Law*, vol. 14, n. 4, 2003, pp. 619-651.
- LENZERINI, F., „The Role of International and Mixed Criminal Courts in the Enforcement of International Norms Concerning the Protection of Cultural Heritage”, in F. FRANCIONI, J. Gordley (eds.), *Enforcing International Cultural Heritage Law*, Oxford University Press, Oxford, 2013.

Dalla distopia alla norma: il dispositivo meritocratico nelle postdemocrazie europee

Mario DI PUMPO

Abstract: *This contribution aims to analyze the ideological reconfiguration of the concept of meritocracy within the European space, reconstructing its genealogy and examining its semantic shift from its original dystopian meaning to its current normative function. Within the framework of “neoliberal post-democracy,” meritocratic discourse emerges as an ideological device that legitimizes inequalities, depoliticizes conflict, and reinforces technocratic elites. Intertwined with populist and identitarian rhetorics, it ultimately contributes to redefining citizenship and social justice in European democracies, often structured along national, cultural, and gender cleavages.*

Keywords: *Meritocracy; Postdemocracy; Technocracy; Social Conflict; Neopopulism.*

Ormai nevralgico nel lessico politico europeo, il concetto di meritocrazia è divenuto, negli anni, vettore di legittimazione di politiche distributive e criteri di selezione delle élite. Tale centralità è tuttavia il risultato di una profonda riconfigurazione ideologica, e gerarchica, che ne ha progressivamente favorito il rovesciamento del significato originario. Apparso per la prima volta in un articolo di Alan Fox nel 1956¹, il lemma *meritocracy* fu successivamente stabilizzato nel “vocabolario” politico da Michael Young nel 1958². Tale concetto designava, in chiave distopica, attraverso un racconto sociologico dal tono satirico, una società rigidamente stratificata in cui le disuguaglianze radicali venivano

legittimate attraverso criteri apparentemente oggettivi, considerati il frutto dei meriti individuali di quella nuova élite della conoscenza, affermatasi nel sistema post-industriale, educata alla iper-competitività e poco attenta all’ideale comunitario.

Nonostante l’apparente senso comune dei suoi significati intrinseci, negli anni Settanta il concetto di meritocrazia è stato oggetto di un importante slittamento semantico nel contesto americano, successivamente trasposto in Europa. Con la pubblicazione di *On meritocracy and equality* del 1972, il sociologo Daniel Bell fornisce, infatti, l’impulso decisivo per il consolidamento di un nuovo tipo di narrazione del potere del merito che permeava la società post-

industriale e trasformava l'idea, e i requisiti, dell'attribuzione del successo. Oltre a prendere le mosse da una concezione ereditaria dell'intelligenza, la torsione di Bell mette in luce come sin dalle origini il concetto di meritocrazia contribuisse a minare significativamente le politiche sociali e i sistemi, comunemente intesi, di *welfare state*. In tal senso, lo studioso, nella fase storica successiva alle rivolte sessantottine, e ancora segnata dalle grandi trasformazioni politiche e sociali, sosteneva la necessità di "preservare le gerarchie di reddito", ritenendo che "le critiche alla disparità di fortune non venivano dal senso di ingiustizia ma dall'invidia e dal risentimento, nel senso di Nietzsche e di Scheler, connaturati a una società democratica, che dà a tutti le stesse opportunità in linea di principio"³. Tale risignificazione, dunque, ha essenzializzato la logica del potere del merito e ne ha sollecitato l'istituzionalizzazione, in quanto principio regolativo per i modelli politici, economici, comportamentali e relazionali. Complice altresì l'ascesa di governi neoliberisti come quelli guidati da Margaret Thatcher e Ronald Reagan, il merito è stato ritenuto un criterio orientativo per una giusta guida della società e, al contempo, un parametro in grado di giustificare le più macroscopiche disuguaglianze sociali e lavorative.

Volgendo lo sguardo alla legittimazione postdemocratica⁴ – intesa come giustificazione di assetti formalmente democratici, e tuttavia segnati da un progressivo inaridi-

mento del principio di eguaglianza – operata dal dispositivo meritocratico, si rileva la sua capacità di presentarsi in forme differenti nei contesti nazionali dell'Unione Europea. Ciononostante, esso mantiene una funzione di naturalizzazione delle disuguaglianze, facilitando processi di svuotamento della partecipazione democratica e di rafforzamento delle élite tecnocratiche, e si configura altresì come strumento retorico di neutralizzazione della critica al sistema neoliberista. Difatti, uno dei primari obiettivi della cosiddetta razionalità neoliberale⁵ riguarda i processi di disciplinamento della collettività: è in questo passaggio che si verifica l'indebolimento delle democrazie e che le disuguaglianze sociali vengono normalizzate fino ad essere assunte come criteri legittimi di organizzazione sociale. Tuttavia, nelle fratture manifestatesi con la crisi finanziaria del 2008, il populismo è riemerso con forza, spesso in una declinazione sovranista, come risposta al punto di svolta delle democrazie liberali causato tanto dalla crisi di rappresentanza quanto dall'acuirsi delle asimmetrie di potere prodotte dal neoliberismo. In questo orizzonte, le gerarchie riconfigurate da classe, razza e genere hanno permesso ai populismi sovranisti di promuovere una stabilizzazione "reazionaria" della crisi, favorendo un'alleanza tra neoliberismo e populismo che Luigi Ferrajoli ha definito "perversa"⁶. Il giudizio di Ferrajoli ha peraltro rivelato come questa alleanza si fondi su tre capisaldi: il rapporto di

complementarità tra neoliberalismo e populismo sovranista, la funzionalità di quest'ultimo al neoliberalismo nel momento in cui il primo il primo viene cooptato dai processi finanziari e, infine, il terreno comune tra i due: la minaccia costante ai vincoli costituzionali. In tale cornice, dunque, si assiste a un doppio movimento: il neoliberalismo riconfigura i diritti fondamentali in funzione delle dinamiche di mercato; il neo-populismo, invece, riafferma il primato della sovranità statale sui diritti fondamentali.

In un orizzonte postdemocratico come quello che ha ridisegnato assetti politici, economici e sociali sia nazionali sia europei, il neo-populismo – inteso come fenomeno politico complesso, caratterizzato da una accentuata componente di reazione sociale, anche anti-elitaria, da una visione punitiva verso lo Stato sociale e da marcate tendenze securitarie che si oppongono a diritti civili e sociali – salda, oltretutto, *leadership* ed elettorato. In tal modo, esso contribuisce a ristrutturare le cornici interpretative condivise e a ridefinire le gerarchie di priorità nel discorso pubblico. In questa tensione si assiste a un ritorno di valori che rimettono al centro la famiglia, il patriottismo e le tradizioni, nonché a una rinnovata enfasi sui soggetti ritenuti “meritevoli”, sullo sfondo del declino delle norme condivise che strutturano la convivenza democratica. Finanche il *demos* subisce qui un processo di risignificazione, al punto di presentarsi come un insieme di individui auto-imprenditori di sé chiamati al mero

consumo di prodotti e fruitori di pratiche e politiche generate da populismo di mercato, populismo del capitale e populismo corporativo.

A seguito di questo processo di ridefinizione emerge un quadro che presuppone l'impossibilità di eliminare le disuguaglianze, in quanto concepite come condizione strutturale delle dinamiche competitive e dei meccanismi di incentivazione, alimentando così una crescente accumulazione di capitale che, a sua volta, sostiene l'illusorio effetto positivo del principio di *trickle-down*. Inoltre, emerge una dinamica bifronte: da un lato, le disuguaglianze tendono a rimanere opache al corpo sociale; dall'altro, la loro crescente intensità si traduce in una maggiore tolleranza collettiva, resa possibile da persistenti processi di normalizzazione e naturalizzazione. In questa configurazione, la meritocrazia si afferma come dispositivo funzionale alla legittimazione della competizione tra talenti, inscrivendosi pienamente nelle logiche della governamentalità neoliberale.

La competizione, elemento principale del potere del merito, ha di fatto imposto una continua conformazione agli standard efficientisti e abnegativi al lavoro e alla produttività estesa a tutte le sfere della propria vita, fino a incarnare l'idea prettamente neoliberista secondo la quale incentivare e premiare la *performance* sia positivo per la produttività generale. Tale processo è anche frutto di ciò che Michel Foucault concepiva come uno slittamento dallo scambio alla competizione – ormai formalizzata in

ogni sua forma –, figlia dell'economia neoliberale, a sua volta frutto della scuola ordoliberaldegli anni Trenta⁷.

Nella trama di tale discorso, ormai prevalente, dunque, i sistemi di *welfare* andrebbero depotenziati, per non dire smantellati, in quanto percepiti come inefficaci nell'allocazione delle risorse a causa della presenza dei cosiddetti non meritevoli. Il *workfare* dovrebbe allora sostituire il *welfare* riconfigurando Stati e assetti politici e sociali, in nome di un messaggio molto chiaro: "il merito deve sostituire il diritto"⁸.

Tuttavia, come sottolineato da Salvatore Cingari, è proprio nelle retoriche del populismo di mercato che la meritocrazia costituisce uno snodo cruciale con indirizzi neoliberali e tecnocratici, sottesi ai neopopulismi. Finanche la giustizia sociale viene ridefinita nella sua sostanza: da principio di equa distribuzione delle risorse ispirato a uguaglianza e dignità umana, essa viene riorientata verso il paradigma competitivo che, facendo leva sul rispetto delle differenze, produce l'illusione di una partecipazione universale alla gara dei talenti. Inoltre, tale dinamica produce un effetto di dissimulazione anche rispetto alla dimensione patriarcale, la quale, riformulata, viene presentata come progressivamente superabile attraverso la retorica della valorizzazione delle differenze e dei talenti individuali. In questa prospettiva, le disuguaglianze di genere non vengono più lette come espressione di rapporti strutturali di potere, ma

come residui destinati a essere riasorbiti dalla competizione meritocratica. Tuttavia, tale rappresentazione coesiste con la persistenza, in molti contesti, di assetti sociali e politici segnati da orientamenti culturali reazionari. Rispetto a tale orizzonte, rileggere Young alla luce della contemporaneità, consente di riappropriarsi del significato originariamente distopico del lemma meritocrazia, e di guardare il merito come un tramite del dominio che favorisce solo forme di talento prodotte e riconosciute dal potere dominante, fino a farsi discorso antropologico che pervade la sfera ontologica. La meritocrazia agisce, in tal senso, come dispositivo di depoliticizzazione, sostituendo la lotta per la redistribuzione collettiva con l'imperativo della *performance* individuale e contribuendo ad anestetzare il conflitto sociale a causa dell'invisibilizzazione di società e classi, derivante dalla centralità dell'individuo iper-responsabilizzato. Al contempo, tenendo presente che il dettato meritocratico mira a ridefinire, oltretutto, il concetto di giustizia sociale, risulta dirimente l'analisi del nesso tra il potere del merito e le trasformazioni recenti della politica europea. Quest'ultima, segnata dall'ascesa dei neopopulismi sovranisti e dal rafforzamento delle destre al governo, strumentalizza la meritocrazia nell'intreccio con una persistente e rinnovata retorica del "noi" contro "loro" che struttura il conflitto politico contemporaneo. Si tratta della stessa retorica populista che contribuisce a destabilizzare l'ordine costituzionale

e democratico, pur ponendosi come “l’epitome della democrazia”⁹.

È anche in questa ridefinizione del concetto di giustizia sociale che neoliberalismo e neopopulismo materializzano la loro alleanza: l’idea di giustizia individuale basata sul merito si configura come dispositivo retorico ricorrente nei discorsi pubblici, politici e istituzionali, contribuendo alla naturalizzazione delle disuguaglianze più macroscopiche. Si assiste così a una sorta di ritorno al “governo dei migliori”, in cui la postura meritocratica legittima politiche e pratiche pubbliche che difendono i bisogni delle élite protagoniste del miglioramento e della crescita della produttività dei Paesi. Bisogni che, in realtà, evidenziano una tensione interna alla definizione stessa di meritocrazia, la quale si configura come rovesciamento del paradigma marxista mediante l’inversione della formula “*da ciascuno secondo le proprie capacità, a ciascuno secondo i propri bisogni*” nella sua forma speculare “*a ciascuno secondo le proprie capacità, da ciascuno secondo i propri bisogni*”. In tal modo, il principio di giustizia viene ridefinito in senso profondamente prestazionale: il criterio distributivo si allontana dalla centralità dei bisogni per spostarsi verso la valorizzazione delle capacità individuali, le quali diventano la porta di accesso alle risorse e alle forme di riconoscimento sociale.

È in questo quadro che emerge, quindi, il connotato populista sotteso al dispositivo neoliberale: viene occultato lo smantellamento dello Stato

sociale e vengono ridefiniti i criteri di appartenenza al “noi”¹⁰ attraverso parametri di valore, produttività e conformità. In questa intersezione, la meritocrazia contribuisce a rimodellare i confini della cittadinanza e a giustificare nuove forme di esclusione, spesso articolate lungo linee nazionali, culturali e di genere.

Proprio in relazione alle questioni di genere, nello specifico, finanche una parte del discorso femminista è stata declinata secondo l’imperativo meritocratico, neutralizzandone il potenziale critico e trasformativo fino a contribuire a quello che Nancy Fraser ha definito “lo sventramento della democrazia”¹¹, risignificando le lotte come problema di accesso individuale alle élite piuttosto che come manifestazioni del dominio delle strutture politiche, economiche e sociali.

Da quella che Fraser definisce “relazione pericolosa del femminismo con il neoliberalismo”¹², emerge l’ambivalenza di fondo del femminismo che lo induce ad allearsi (anche) con l’individualismo liberale e meritocratico. In tale orizzonte, il “nuovo spirito del capitalismo”, nella definizione di Boltanski e Chiapello¹³, ha inglobato alcune componenti del femminismo della seconda ondata, riorientando le aspirazioni emancipative femminili entro i dispositivi dell’accumulazione capitalistica. Anche le nuove forme di emancipazione – individualizzate, competitive e volte prevalentemente al riconoscimento – vengono riorganizzate dal dispositivo meritocratico risultando, pertanto, imbrigliate in schemi capitalistici

concentrati nell'accumulazione di capitale e nei dispositivi economici e simbolici che ne garantiscono la riproduzione. Per di più, soggetto meritocratico – e dunque neoliberale – e postfemminismo¹⁴ si articolano in una medesima struttura di riproduzione delle disuguaglianze, radicata nelle gerarchie sociali dominanti. La complessità di tale quadro toglie, dunque, la possibilità di portare avanti un discorso sul potere, in un vortice che si rinnova continuamente nella costante illusione di un soggetto libero di scegliere.

La grammatica del femminismo subisce allora una torsione dirimente: questo linguaggio contribuisce addirittura all'esaltazione del merito, servendosi dell'espedito della retorica del talento, dello sforzo e dell'*empowerment* individuali. Di fatto, essendo una precisa declinazione del femminismo neoliberista¹⁵ – a sua volta elemento dello Stato neoliberale –, anche il “femminismo meritocratico” non ha bisogno della sfera sociale: “lo Stato neoliberista è asociale perché non è interessato al legame sociale; esso può essere forte e autoritario (e basarsi sull'unificazione coatta), oppure paternalistico (e basarsi sul pensiero unico auto-legittimato): in tutti i casi, non ha bisogno della società”. Prendendo in prestito ancora le parole di Nancy Fraser, nell'orizzonte di un sapere storicamente situato nei nostri corpi incarnati, “abbiamo bisogno di essere più storicamente consapevoli, in quanto operiamo su un terreno che è anche abitato dalle forze neoliberali”¹⁶.

La nuova egemonia meritocratica marginalizza quindi il dibattito pubblico al punto di concentrarsi esclusivamente sulla presunta efficienza della *governance* – “dispositivo biopolitico del capitalismo biocognitivo finanziarizzato”¹⁷ –, depotenziando gli istituti democratici e alimentando un nuovo immaginario sostenuto da una ormai consolidata narrazione sociale, che si articola perfino attraverso la produzione di uno spazio dell’“abietto”, inteso come ambito di esclusione simbolica di quei soggetti non riconosciuti come meritevoli o legittimi. Difatti, un altro effetto di un'impostazione meritocratica per quanto riguarda la società è l'avvitamento a senso unico sull'individuo e l'iper-responsabilizzazione di quest'ultimo, con la diretta – e non latente – conseguenza della “costruzione sociale di “vite di scarto”, di “rifiuti” o di quella che Loïc Wacquant [...] chiama marginalità avanzata”¹⁸.

Da tale cornice risulta chiaramente come i neopopulismi costituiscano, dunque, l'ultima transizione della governamentalità neoliberale, costruita sull'esclusione e sulla dichiarata chiusura verso temi come quelli dei diritti umani. Inoltre, gli stessi governi europei che hanno interiorizzato questi imperativi, costruendo le loro politiche su linee di indirizzo neoliberali e neopopuliste hanno anche fatto esperienza di una nuova forma di autoritarismo convergente in un nuovo posizionamento “nazional-neoliberalista”. Tra questi, incrociando i dati dell'ultimo Report Meritometro 2025¹⁹ con la compo-

sizione delle coalizioni di governo nei Paesi europei – o, più in generale, con i contesti segnati da una forte ascesa di movimenti reazionari e conservatori di destra –, risultano esemplari i casi di Italia, Paesi Bassi, Finlandia, Svezia, Ungheria, Polonia, Francia e Germania. In tali contesti nazionali, la retorica del merito tende a essere mobilitata come dispositivo di legittimazione, intrecciandosi con istanze neoliberali e neopopuliste, concorrendo alla riorganizzazione delle gerarchie sociali e politiche. Tuttavia, questa tendenza, soprattutto nei comportamenti istituzionali, si serve della propaganda contro il “globalismo”, ma non ne mette in discussione le fondamenta capitalistiche. Peraltro, il dispositivo meritocratico pone sotto i riflettori della scena politica, economica e sociale la propria vocazione a venire meno a principi democratici (e costituzionali) come la dignità umana, la solidarietà e i rapporti civili nella collettività.

Un ulteriore elemento di convergenza tra neopopulismi e meritocrazia è individuabile nella mobilitazione del risentimento collettivo: i neopopulismi ricorrono alla mobilitazione del risentimento per legittimare le proprie scelte e consolidare l'egemonia del mercato; la meritocrazia, invece, ne alimenta la produzione tra i soggetti esclusi dagli assetti politico-sociali dominanti, che costruiscono modelli di cittadinanza “meritevole” in opposizione a figure non meritevoli. Ad ogni modo, tali elementi mettono in luce anche il nuovo ruolo della politica: non è più

quest'ultima a essere al di sopra delle parti che costituiscono il mercato, bensì quest'ultimo a dettare le regole del gioco rendendola ancella dei suoi interessi.

In definitiva, la meritocrazia si presenta come dispositivo ideologico²⁰ dei neopopulismi contemporanei anche per un altro fattore: essa, infatti, si lega alle strategie ricorrenti del costante attacco all'uguaglianza in nome della libertà. Di fatto, l'imperativo meritocratico tende a privilegiare una concezione “negativa” della libertà, giustificata in nome dell'uguaglianza delle opportunità; si tratta di un legame che si manifesta sul piano delle relazioni di *status*, entro cui si strutturano le gerarchie sociali.

Nel quadro di una “postdemocrazia neoliberista”, la “narrazione del merito” si impone come uno snodo cruciale per l'analisi delle riconfigurazioni ideologiche contemporanee, diventando un concetto in grado di combinare promesse di equità, logiche di esclusione e retoriche identitarie, e contribuendo non solo alla legittimazione delle disuguaglianze, bensì soprattutto alla trasformazione delle forme del conflitto politico nelle democrazie europee.

Interrogarsi sul termine “meritocrazia” significa, dunque, interrogarsi sulla democrazia, sulla sua crisi, sulle tensioni che l'hanno indebolita generando disuguaglianze²¹. Ciò implica, in definitiva, non solo una critica decostruttiva delle retoriche ideologiche del potere del merito, ma anche la riapertura di uno spazio teorico in

cui questa categoria, storicamente situata nelle democrazie europee contemporanee, possa essere problematizzata, consentendo di ripensare eguaglianza, giustizia sociale e

riconoscimento al di fuori di una narrazione politica impegnata a naturalizzare le disuguaglianze che pretende di governare.

Note

¹ Cfr. Alan Fox, *Class and Equality*, in «Socialist commentary», 1956, pp. 11-13.

² Cfr. Michael Young, *The rise of meritocracy. 1870-2033*, London, Transaction publisher, 1994.

³ S. Cingari, *La meritocrazia*, Roma, Futura, 2020, p. 79.

⁴ Il concetto di „postdemocrazia”, elaborato da Colin Crouch in *Postdemocrazia*, Roma-Bari, Laterza, 2003, designa una configurazione politico-istituzionale in cui le forme e le procedure democratiche restano formalmente intatte, ma risultano progressivamente svuotate nella loro sostanza partecipativa. Tale fenomeno, dunque, non implica la fine della democrazia, bensì la sua trasformazione in un assetto in cui la dimensione competitiva e oligarchica prevale su quella deliberativa e partecipativa. In aggiunta, si rimanda anche a Elia Zaru, „Postdemocrazia o de-democratizzazione? Alcune riflessioni tra storia e politica sul dibattito contemporaneo”, in *Scienza & Politica*, vol. XXXV, no. 69, 2023, pp. 201-216.

⁵ L’elaborazione del concetto di “razionalità neoliberale” può essere ricondotta, sul piano genealogico, alle analisi sulla governamentalità sviluppate da Michel Foucault nel corso *Nascita della biopolitica. Corso al Collège de France (1978- 1979)*, Milano, Feltrinelli, 2015. Tale nozione è stata in seguito ripresa, articolata e resa più sistematica sul piano teorico

da Pierre Dardot e Christian Laval in P. Dardot e C. Laval, *La nuova ragione del mondo. Critica della razionalità neoliberista*, Roma, DeriveApprodi, 2019, dove assume una forma concettualmente più stabilizzata e analiticamente definita.

⁶ Cfr. Luigi Ferrajoli, „L’alleanza perversa tra sovranismi e liberismo”, in *Costituzionalismo.it*, Fascicolo 1, 2019, pp. 1-15.

⁷ Cfr. Jonathan Hearn, „Reframing the History of the Competition Concept: Neoliberalism, Meritocracy, Modernity”, in *Journal of Historical Sociology*, 2021, pp. 375-392.

⁸ Cfr. Salvatore Cingari, *Meritocracy: „The Keyword of Market Populism”*, in Juan José Gómez Gutiérrez, José Abdelnour-Nocera, Esteban Anchústegui Igarta (eds.), *Democratic Institutions and Practices. A Debate on Governments, Parties, Theories and Movements in Today’s World*, London, Springer, 2022, pp. 125-136.

⁹ Carlo Fusaro, „L’ascesa del populismo in Europa. Italia, la terra promessa”, in *Briefing Paper del Devolution Club*, n. 1, 2020, p. 7.

¹⁰ La prospettiva adottata in questa analisi è quella di Giorgia Serughetti, la quale in „Autenticità, identità e politica. Il problema del «noi»”, in *Teoria politica*, no. 14, 2024, pp. 73-88, analizza come la politica dell’identità rischi di diventare una risorsa per lo Stato liberale per attribuire diritti basati su “status particolari”. Serughetti mostra, inoltre, come la politica dell’identità, se separata dalle

istanze sociali, finisca per adottare proprio il lessico dell'individualismo liberale. Il risultato è un "noi" che non è più un soggetto di lotta universale, ma un insieme "frammentato" di categorie che devono dimostrare la propria legittimità (o "conformità") fino a essenzializzarle per essere riconosciute. Oltretutto, viene messa in rilievo anche la trasformazione interna della soggettività politica, che ha scambiato la lotta per la giustizia sociale con la ricerca dell'autenticità individuale, rendendo così più facile per il dispositivo neoliberale imporre i propri parametri di conformità e produttività.

¹¹ Nancy Fraser, „Oltre l'ambivalenza: la nuova sfida del femminismo”, in *Scienza & Politica*, vol. XXVIII, no. 54, 2016, p. 93.

¹² *Ibidem*, p. 94.

¹³ Il concetto di "nuovo spirito del capitalismo", elaborato da Luc Boltanski ed Ève Chiapello in *Il nuovo spirito del capitalismo*, Milano, Mimesis, 2014, designa una trasformazione storicamente situata delle forme di giustificazione del capitalismo a partire dalla crisi del modello fordista e dalle contestazioni del secondo Novecento. In tale prospettiva, il capitalismo si stabilizza e si rinnova attraverso un processo di incorporazione selettiva delle critiche a esso rivolte (in particolare la critica "artistica", centrata su autonomia, creatività e rifiuto delle gerarchie, e la critica "sociale", attenta a disuguaglianze e sfruttamento), rielaborandole in un nuovo repertorio normativo che valorizza flessibilità, autonomia individuale, progetto e auto-realizzazione. Più che una semplice ideologia economica, lo "spirito" del capitalismo è qui inteso come una configurazione storica di giustificazioni e dispositivi di legittimazione che ren-

dono l'ordine capitalistico essenziale e normativamente accettabile.

¹⁴ Per approfondire la nozione di post-femminismo, e postfemminismo reazionario, si rimanda a Silvia Vida, „Postfemminismo reazionario”, in Annalisa Verza, Silvia Vida (a cura di), *Postfemminismo e neoliberalismo*, Roma, Aracne, 2020, pp. 47 ss.

¹⁵ La nozione di femminismo neoliberista, elaborata da Catherine Rottenberg denota una riconfigurazione contemporanea del discorso femminista in cui le istanze di emancipazione vengono progressivamente riformulate entro il quadro normativo del neoliberalismo. In tale prospettiva, l'enfasi si sposta dalla critica strutturale delle disuguaglianze di genere alla valorizzazione dell'autonomia individuale, della responsabilità personale e dell'autoimprenditorialità, configurando un soggetto femminile chiamato a realizzarsi attraverso pratiche di auto-ottimizzazione e gestione di sé. Il femminismo neoliberista tende così a inscrivere le rivendicazioni di genere entro logiche di mercato e di competizione, contribuendo, almeno in parte, alla depoliticizzazione delle istanze femministe e alla loro integrazione nei dispositivi dell'accumulazione capitalistica.

¹⁶ Michele Sorice, „La razionalità neoliberista e gli ecosistemi digitali”, in *Quaderni di Teoria Sociale*, no. 2, 2022, p. 123.

¹⁷ Cfr. Federico Zappino, *Il genere. Tra neoliberalismo e neofondamentalismo*, Verona, Ombre corte, 2016, p. 145.

¹⁸ Cfr. Brunella Casalini, „Neoliberalismo e femminismo. Le diverse risposte dei femminismi contemporanei al neoliberalismo e le conseguenze delle politiche neoliberali sulla vita delle donne”, «Academia.edu», pp. 24-25.

¹⁹ Cfr. Forum della Meritocrazia, „Meritometro 2025. Undicesima edizione”, Giorgia Neglia (a cura di), Milano, *Forum della Meritocrazia*, 2026, pp. 1-18.

²⁰ Ideologico inteso come “sistema di idee” di ogni persona e che ha natura storico-politica piuttosto che fisio-

logica. Cfr. Michele Filippini, „Tra scienza e senso comune”, in *Scienza & Politica*, vol. XXV, no. 47, 2012, p. 92.

²¹ Raffaele La Regina, „L’abbaglio del merito”, in *AREL La Rivista*, no. 1, 2021, p. 112.

Bibliografia

Libri

BOLTANSKI, Luc, CHIAPELLO, Ève, *Il nuovo spirito del capitalismo*, Mimesis, Milano, 2014.

CALABRÒ, Carmelo, LENCI, Mauro, *La democrazia liberale e i suoi critici*, Rubettino, Soveria Mannelli, 2017.

CINGARI, Salvatore, *La meritocrazia*, Futura, Roma, 2020.

CROUCH, Colin, *Postdemocrazia*, Laterza, Roma-Bari, 2003.

DARDOT, Pierre, LAVAL, Christian, *La nuova ragione del mondo. Critica della razionalità neoliberista*, DeriveApprodi, Roma, 2019.

FOUCAULT, Michel, *Nascita della biopolitica. Corso al Collège de France (1978-1979)*, Feltrinelli, Milano, 2015.

FRASER, Nancy, *Il vecchio muore e il nuovo non può nascere. Dal neoliberismo progressista a Trump e oltre*, Ombre corte, Verona, 2019.

ROTTENBERG, Catherine, *L’ascesa del femminismo neoliberista*, Ombre corte, Verona, 2020.

SERUGHETTI, Giorgia, *Il vento conservatore. La destra populista all’attacco della democrazia*, Laterza, Roma-Bari, 2021.

STOESZ, David, *Meritocracy, Populism, and the Future of Democracy*, Routledge, London, 2022.

VIDA, Silvia, *Postfemminismo reazionario*, in Annalisa VERZA, Silvia VIDA (a

cura di), *Postfemminismo e neoliberismo*, Aracne, Roma, 2020.

URBINATI, Nadia, *Io, il popolo. Come il populismo trasforma la democrazia*, il Mulino, Bologna, 2020.

URBINATI, Nadia, *Pochi contro molti. Il conflitto politico nel XXI secolo*, Laterza, Bari-Roma, 2020.

YOUNG, Michael, *The rise of meritocracy. 1870-2033*, Transaction publisher, London, 1994.

ZAPPINO, Federico, *Il genere. Tra neoliberismo e neofondamentalismo*, Ombre corte, Verona, 2016.

Articles and studies

CINGARI, Salvatore, *Meritocracy: „The Keyword of Market Populism”*, in Juan José Gómez Gutiérrez, José Abdelnour-Nocera, Esteban Anchústegui Igarta (eds.), *Democratic Institutions and Practices. A Debate on Governments, Parties, Theories and Movements in Today’s World*, Springer, London, 2022, pp. 125-136.

BARTRAM, Daniel, „Does belief in meritocracy increase with inequality? A reconsideration for European countries”, *The British Journal of Sociology*, 74 (1), pp. 763-780.

BELL, Daniel, „On meritocracy and equality”, *Public interest*, 1972, pp. 29-68.

CINGARI, Salvatore, „Per un’Analisi Critica del Concetto di «Meritocrazia» come «Ideologia» Neo-liberista”, *South-East European Journal Of*

- Political Science*, vol. I, no. I, 2013, pp. 159-176.
- CORNALI, Federica, „Alle prese con la meritocrazia”, *Quaderni di Sociologia*, no. 50, 2009, pp. 135-144.
- MATHIEU, Vittorio (a cura di), „Le molte facce del merito”, *ParadoXa*, anno V, no. 1, 2011.
- FERRAJOLI, Luigi, „L'alleanza perversa tra sovranismi e liberismo”, *Costituzionalismo.it*, fascicolo 1, 2019, pp. 1-15.
- FILIPPINI, Michele, „Tra scienza e senso comune. Dell'ideologia in Gramsci, *Scienza&Politica*”, vol. XXV, no. 47, 2012, pp. 89-106.
- FOX, Alan, „Class and Equality”, *Socialist commentary*, 1956, pp. 11-13.
- FRASER, Nancy, *Oltre l'ambivalenza: la nuova sfida del femminismo*, „Scienza&Politica”, vol. XXVIII, no. 54, 2016, pp. 87-102.
- FUSARO, Carlo, *L'ascesa del populismo in Europa. Italia, la terra promessa*, «Briefing Paper del Devolution Club», n. 1, 2020, pp. 1-15.
- HEARN, Jonathan, „Reframing the History of the Competition Concept: Neoliberalism, Meritocracy, Modernity”, *Journal of Historical Sociology*, 34 (2), 2021, pp. 375-392.
- HEUER, Jan-Ocko, LUX, Thomas, MAU, Steffen, ZIMMERMANN, „Katharina, Legitimizing Inequality. The Moral Repertoires of Meritocracy in Four Countries”, *Comparative sociology*, no. 19, 2020, pp. 542-584.
- KOŁCZYŃSKA, Marta, „How Far From Meritocracy? A Cross-National Longitudinal Analysis of European Countries”, *Socius: Sociological Research for a Dynamic World*, vol. 5, 2019, pp. 1-3.
- LA REGINA, Raffaele, „L'abbaglio del merito”, *AREL La Rivista*, no. 1, 2021, pp. 108-112.
- MACALUSO, Marilena, „Partiti populistici, diritti e uguaglianza di genere”, *Società Mutamento Politica*, 11 (22), 2020, pp. 33-44.
- MIJS, Jonathan, J. B., „The paradox of inequality: income inequality and belief in meritocracy go hand in hand”, *Socio-Economic Review*, vol. 19, no. 1, 2021, pp. 7-35.
- RUSSO, Pippo, „Merito e cittadinanza, un binomio impossibile”, *Indiscipline*, anno IV, no. 7, 2024, pp. 41-50.
- RUZZA, Carlo, LONER, Enzo, „Aspetti demografici ed ideologici del populismo in Europa”, *Società Mutamento Politica*, vol. 8, no. 15, 2017, pp. 305-326.
- SERUGHETTI, Giorgia, „Autenticità, identità e politica. Il problema del «noi»”, *Teoria politica*, no. 14, 2024, pp. 73-88.
- SIMONCINI, Alessandro, „Populism and Neoliberalism. Notes on the Morphology of a 'Perverse Alliance'”, *Interdisciplinary Political Studies*, 7 (2), 2021, pp. 63-95.
- SORICE, Michele, La razionalità neoliberista e gli ecosistemi digitali: ideologia, narrazioni, immaginari, *Quaderni di Teoria Sociale*, no. 2, 2022, pp. 107-130.
- TERRACCIANO, Pasquale, „Eccellenza, responsabilità, meritocrazia. Sul bordo della società post-industriale”, *Indiscipline*, anno IV, no. 7, 2024, pp. 51-60.
- ZARU, Elia, *Postdemocrazia o de-democratizzazione?* „Alcune riflessioni tra storia e politica sul dibattito contemporaneo”, *Scienza&Politica*, vol. XXXV, no. 69, 2023, pp. 201-216.
- ZHU, Li, „Meritocratic beliefs in the United States, Finland, and China: A multidimensional approach using latent class analysis”, *The British Journal of Sociology*, 76 (1), pp. 153-172.

Online resources

«IL SOLE 24 ORE», *Italia ultima tra 12 paesi nel report «Meritometro», prima la Finlandia*, 2024. Disponibile online all'indirizzo:

<https://www.ilsole24ore.com/art/italia-ultima-12-paesi-report-meritometro-prima-finlandia-AG1h9VkC>.

BISOGNO, Maurizio, *Meritocrazia: un'ideologia in crisi nell'Italia delle disuguaglianze e della fuga dei talenti*, «maurziobisogno.com», 10 dicembre 2025. Disponibile online all'indirizzo: <https://maurziobisogno.com/2025/12/10/meritocrazia-unideologia-in-crisi-nellitalia-delle-disuguaglianze-e-della-fuga-dei-talenti/>.

CASALINI, Brunella, *Neoliberalismo e femminismo. Le diverse risposte dei femminismi contemporanei al neoliberalismo e le conseguenze delle politiche neoliberali sulla vita delle donne*, «Academia.edu». Disponibile online all'indirizzo:

https://www.academia.edu/30574706/Neoliberalismo_e_femminismi.

CINGARI, Salvatore, *Meritocrazia e democrazia*, «Transform! Italia», settembre 2023. Disponibile online all'indirizzo: https://transform-italia.it/wp-content/uploads/2023/09/Cingari_Meritocrazia-e-democrazia.pdf.

EURISPES, *Meritocrazia e disuguaglianze*, «L'Eurispes.it», 2022. Disponibile online all'indirizzo: <https://www.leurispes.it/meritocrazia-disuguaglianze/>.

FORUM DELLA MERITOCRAZIA, *Meritometro 2025. Undicesima edizione*, a cura di Giorgio Neglia, Milano, «Forum della Meritocrazia», 2026. Disponibile online all'indirizzo: <https://www.forumdellameritocrazia.it>.

KRASTEV, Ivan, *The Rise and Fall of Democracy? Meritocracy?*, «Russia in global affairs», no. 2, 2013.

Disponibile online all'indirizzo: <https://eng.globalaffairs.ru/articles/the-rise-and-fall-of-democracy-meritocra-cy/>

INTERVIU

Reconfigurări ideologice în Europa

Interviu cu Excelența Sa, domnul Dumitru Preda, diplomat de carieră, profesor universitar și membru corespondent al Academiei Române

Ioana Cristea Drăgulin: Bună ziua, Domnule Profesor! Am bucuria să iau astăzi un interviu unui adevărat reprezentant al Școlii de Istorie de la București. Cariera dumneavoastră academică s-a desfășurat pe parcursul mai multor decenii, la fel și cea de cercetător și diplomat. Ați trăit și trăiți perioade care au modelat istoria contemporană. O istorie modelată de ideologii. Ne puteți împărtăși punctul dumneavoastră de vedere asupra rolului ideologiilor în secolul trecut și cel actual?

Dumitru Preda: Din perspectiva analizei istorice documentate, secolul XX a fost marcat de un conflict ideologic distructiv, în care marile totalitarisme au redesenat granițele și au afectat profund societățile noastre. Secolul trecut a fost dominat de confruntarea violentă dintre democrațiile liberale și ideologiile totalitare de extremă stângă (comunismul/stalinismul) și de extremă dreaptă (fascismul/nazismul). Ideologiile respective au servit adesea drept instrumente de propagandă și justificare

pentru expansiunea imperialistă, precum și pentru anularea libertăților fundamentale, culminând cu perioada postbelică a Războiului Rece.

În analiza dinamicii contemporane a raporturilor internaționale, eu – ca istoric și diplomat de carieră – aș identifica astăzi o schimbare radicală a paradigmei ideologice. Astăzi, confruntările nu se mai poartă neapărat între blocuri ideologice clar definite (cum a fost capitalism vs. comunism), ci sunt determinate de interese geopolitice, economice și de securitate națională directă. Asistăm la o tot mai vizibilă ascensiune a populismului și a radicalismului, astfel că locul marilor construcții/dispute teoretice din trecut este luat de un amestec de naționalism, populism și curente extremiste fragmentate, alimentate de globalizare și de mediul digital.

Începutul secolului XXI în care ne aflăm se confruntă cu o diluare a doctrinelor politice clasice, partidele politice pierzându-și treptat busola doctrinară în favoarea strategiilor electorale pe termen scurt. Observația mea este valabilă și pentru situația din România.

Dacă în secolul trecut ideologiile au funcționat ca religii seculare care au mobilizat și divizat masele, de multe ori cu prețul unor tragedii umanitare întinse (vezi cele două conflagrații mondiale), în secolul actual ele au devenit mai degrabă lente și fragmentate. Lecția istoriei, pe care noi specialiștii o subliniem, printr-un efort sistematic de analiză în baza recuperării și interpretării nuanțate a documentelor istorice, este că abandonarea valorilor democratice și a echilibrului diplomatic în favoarea radicalismului ideologic duce inevitabil la instabilitate și conflict.

Ioana Cristea Drăgulin: Istoria este produsul ideilor și al faptelor. Acest binom nu poate funcționa fără existența ființei umane. Cum a fost influențată societatea umană în secolul pe care îl trăim și în secolul care a trecut de dorința de transformare a realității de către intelectuali?

Dumitru Preda: Istoria ultimelor două secole arată că ideile intelectualilor pot reconfigura radical realitatea, generând atât progrese majore, cât și catastrofe umanitare. Atunci când intelectualii au încercat să modeleze societatea conform unor utopii sau teorii rigide, rezultatele au transformat profund structura politică, economică și culturală a lumii. În secolul trecut, unii dintre intelectuali (filosofi, economiști, ideologi etc) au trecut de la examinarea aprofundată a lumii, a fenomenelor social-economice și cultural-religioase la demersuri pragmatice, deseori rigide

și intolerante/ violente, la încercări de a reconstrui lumea/societatea prin experimente ideologice de masă. Iar dorința lor de a crea „Omul Nou” și o societate perfectă avea să justifice ulterior epurările, cenzura și controlul total al statului. Mă refer aici la punerea bazelor teoretice ale comunismului și fascismului, cu urmările bine cunoscute. Acestea au fost însoțite de fenomene de inginerie socială și economică, având ca punct de plecare noi și complexe teorii care, la fel, au fost aplicate direct pe populații întregi. Amintim, ca exemplu, colectivizarea forțată sau capitalismul de piață ultra-reglementat. Intelectualii din domeniul științific (fizicieni, biologi) au transformat, la rândul lor, realitatea fizică prin proiecte care au schimbat geopolitica mondială și au introdus teama de distrugere globală. În secolul actual, profilul intelectualului reformator s-a mutat din zona filosofiei politice pure spre tehnologie, etică aplicată și management global. Azi vorbim tot mai mult de un utopism tehnologic ce modelează realitatea prin algoritmi, inteligență artificială și rețele sociale. Se ajunge la o redefinire a libertății de exprimare, a interacțiunii umane și la o restructurare a pieței muncii.

Elitele academice contemporane au generat/generează, totodată, noi cadre conceptuale privind identitatea, genul și justiția socială, iar ideile astfel promovate au migrat/migrează rapid din universități în politică, corporații și mass-media, schimbând normele culturale, impunând limite etice sau deschid noi drumuri în ingineria

genetică (modificarea ADN-ului uman).

În acest cadru general, în care neîndoios vorbim de existența factorilor de progres în evoluția societății, faptul că atunci când noile teorii refuză să țină cont de natura umană reală și de limitele ei practice, transformarea devine opresiune, iar faptele politice devin distructive.

Ioana Cristea Drăgulin: *Umanitatea după Al Doilea Război Mondial a fost împărțită în două sfere geopolitice în funcție de criteriul ideologic. Astfel au apărut două lumi: „liberă” și a „egalitarismului”. Privind retrospectiv, ca profesor de istorie și de științe politice ați abordat tema „libertății”. Aceasta a fost analizată din puncte de vedere diferite. Folosind formula lui J.S. Mill: „libertatea este determinată de raporturile dintre individ și societate”, ce ar trebuie să facem astăzi pentru ca mâine să nu ne mai confruntăm cu lipsa acesteia?*

Dumitru Preda: Ca profesor și cercetător de câteva decenii, dacă privim retrospectiv spre Războiul Rece, vedem clar cum ambele tabere amintite au eșuat parțial în gestionarea ecuației lui J.S. Mill. Lumea „liberă” a riscat adesea să sacrifice coeziunea socială pentru un individualism radical, în timp ce lumea „egalitaristă” a distrus complet individul în numele colectivității. Iată de ce astăzi, pentru a preveni pierderea libertății de mâine, raportul dintre individ și soci-

etate trebuie reechilibrat prin acțiuni concrete.

Filosoful liberal britanic (scoțian) din secolul al XIX-lea susținea că societatea nu are dreptul să intervină peste individ decât pentru a preveni un rău adus altora (principiul vătămării). Dar astăzi libertatea de gândire este amenințată nu de diverse opreliști/ prohibiții, ci de manipularea comportamentală invizibilă (supravegherea digitală, micro-targeting-ul politic). În opinia mea, mâine vom fi liberi doar dacă astăzi ne protejăm autonomia cognitivă. De aceea, trebuie să trecem de la individualismul egoist la „responsabilitate civică” prin crearea de cadre juridice adecvate. Pentru că libertatea nu înseamnă lipsa totală de reguli, ci capacitatea de auto-guvernare. Când indivizii își ignoră îndatoririle față de comunitate, statul intervine forțat pentru a umple golul, restrângând libertatea. Ce avem de făcut? Dezlegarea acestui imbroglie este ca individul trebuie să înțeleagă că libertatea sa depinde de soliditatea instituțiilor democratice. Dacă astăzi refuzăm participarea civică din diverse motive, mâine vom lăsa deciziile în mâna unor structuri autoritare sau tehnocrate. Mill a avertizat că cea mai mare amenințare într-o democrație nu este doar apariția unui dictator, ci presiunea socială a majorității care tinde să reducă la tăcere opiniile minoritare sau neconvenționale. Astăzi asistăm la o polarizare extremă; dar pentru ca mâine să nu avem o societate uniformizată și conformistă, trebuie să învățăm astăzi

să tolerăm discursul argumentat. Să protejăm deci pluralismul ideologic (civilizat) în școli, universități și spațiul public. Să asigurăm egalitatea de șanse fără a impune egalitatea de rezultate. Războiul Rece a demonstrat că impunerea forțată a egalității de rezultate distruge libertatea. Totuși, o societate în care mase mari de oameni nu au acces la resursele de bază (educație, sănătate) devine vulnerabilă la populism și autoritarism. Oamenii săraci și disperați își vor vinde mereu libertatea pentru promisiunea siguranței. Ne întrebăm din nou Ce avem de făcut? Răspunsul nostru este limpede: trebuie să consolidăm coșul de siguranță socială, concomitent cu accesul egal la o educație de calitate. Scopul final este ca fiecare individ să aibă un punct de pornire echitabil pentru a-și exercita liber potențialul, fără ca statul să îi plafoneze destinația finală.

În concluzie, ca om de la catedră: Libertatea nu este o stare de jure primită de-a gata, ci un precept deprins ce trebuie apărât zilnic. Ea se pierde cel mai adesea lent, prin cedări repetate de dragul confortului sau al siguranței imediate. Formula lui Mill ne amintește că individul și societatea nu sunt inamici, ci parteneri într-un contract fragil.

Ioana Cristea Drăgulin: Domnule Profesor! În încheierea acestui scurt interviu vreau să vă invit să adresați câteva cuvinte „publicului” revistei de științe politice „Polis”.

Dumitru Preda: Trăim într-o epocă în care spațiul public este adesea asediat de simplificări radicale, de zgomot ideologic și de un deficit cronic de memorie istorică. Într-un asemenea context, rolul unei reviste de științe politice nu este doar unul academic, ci și unul profund civic. Ea devine un refugiu al reflecției așezate și un laborator al gândirii critice.

Mesajul meu pentru publicul dumneavoastră – studenți, cercetători, decidenți sau, pur și simplu, cetățeni angajați – este să nu abandoneze niciodată exercițiul neobosit al interogației. Știința politică nu ne oferă rețete dogmatice, ci ne pune la dispoziție uneltele conceptuale prin care putem demonta manipularea, înțelege mecanismele puterii și apăra pluralismul democrat.

Vă îndemn, în consecință, să citiți „Polis” cu aceea curiozitate riguroasă care refuză certitudinile comode. Continuați să dezbateți, să contestați ideile primite de-a gata și să căutați nuanța acolo unde discursul public tinde să polarizeze. Viitorul cetății noastre depinde, în mod direct, de calitatea argumentelor pe care le aducem în arena publică și de capacitatea noastră de a ne asculta unii pe alții.

Vă urez tuturor lecturi inspiratoare și curaj în efortul de înțelegere a lumii noastre complexe!

Vă mulțumesc !

Interviu realizat
de Ioana Cristea DRĂGULIN

VARIA

Napoleon and His Authority

Ivane Menteshashvili

Abstract: *Napoleon, his meteoric personality and the same activity left an indelible mark in the history of humanity. Being a soldier, warrior he at the same time was enormously attentive to the civilian fields, understood and highly appreciated their importance for the life of society. He was born by revolution, but being its son he always tried his best to streamline revolutionary chaos and bring society into a balanced condition. He is still treated as an usurper, dictator, but what kind of governance was his sole rule? He was soldier, but had militaries any superiority over other, civilian bodies in the field of rule and country politics? The answer is irrefutably negative. Being highly appreciated, the militaries were just an ornament of the life of society, manifestation of glory and bravery. Civil bodies always were on the top of the social ladder, never had been subjugated by military ones. Napoleon always stressed the superiority of civil bodies and civilian statesmen over military ones. The success of his coup d'etat was predetermined by the hatred which ruling bodies caused in grass roots. Being sole ruler he embodied the achievements of Revolution in legal code and created political system which guaranteed promotion to any subject of Republic and later of Empire too notwithstanding of the social origin of the status seeker. Popularity of his authority was proved at least by por-Bonapartist rallies and slogans while post-Waterloo days. Therefore his authority gained specific name – Bonapartism, i.e. regime supported by broad layers of the population, or as an national unity, the protection of public order, social equality, and the inviolability of the individual and private property.*

Keywords: *Napoleon, history, humanity, militaries, Revolution, Empire. Bonapartism.*

The French Revolution seemed to reject heroes, turning its back on them as a phenomenon. Everyone was cut from the same mold – universal leveling and equality –which Thomas Carlyle compared to the flooding of the market with counterfeit money (a

rejection of the hero, a rejection of gold). And yet, this very revolution gave birth to Napoleon. “As long as man remains what he is, the revolution will always produce a Cromwell and a Napoleon to restrain sans-culottism,” wrote Thomas Carlyle.

Napoleon carved out a highly distinctive path in various spheres and introduced many innovations. In this respect, the sphere of authority was no exception. His state was an entirely new type of empire, in which subjects were guaranteed equality before the law, religious tolerance, freedom of belief, access to the achievements of civilization, and where advancement, material well-being, and spiritual development depended not on origin or lineage, but solely on personal talent, labor, and ability.

But one really intriguing fact must be stressed. On 10th of August, 1792, when the king Luis XVI was dethroned, the infuriated mob was levelling to the ground everything, what was dealt with monarchy, then dancing around guillotine, and finally prostrated in front of man, who being an ordinary officer, an unnoticed man was an eyewitness of that terrible scene and turned into their supreme ruler. I. What did this man offered to a people emerging from the fiery womb of revolution – people driven by a single desire: the complete destruction of the old and the construction of something entirely new, unknown, and unprecedented –that caused those who had danced around the guillotine during the king's execution shouting "Long live the Republic!" to shout even more fervently, "Long live the Emperor!"? What does this fact prove? It places us before a choice: either we silently acknowledge the boundless greatness of this man and his personality, or we accept that people, in any era, are

nothing more than a crowd(mob) that a hero (to use Thomas Carlyle's term) can manipulate at will.

Here again we must invoke Thomas Carlyle, who said that "the French Revolution seemed to reject heroes... yet it gave birth to Napoleon". From this, Carlyle concludes: "As long as man is what he is, revolution will always produce a Cromwell and a Napoleon to restrain sans-culottism." The French Revolution, like the English Revolution, brought forth its own king, though without official credentials. In other words, revolution is always followed by one-man rule, the characteristics of which are shaped by the history, traditions, and ethnopsychology of a given nation.

This man paved a unique path in many fields and introduced numerous innovations. His empire was of an entirely new type, guaranteeing equality before the law, religious tolerance, freedom of confession, access to civilization's achievements, and advancement based solely on personal merit. For example, he promoted a junior officer who had distinguished himself in battle but was illiterate – something his immediate superiors had previously avoided doing for that very reason.

Finally, there was the idea of a united Europe, so that other nations might share in these benefits: "We need a united Europe – with one border, one currency, and one legal system," he said. In Poland, Napoleon's Civil Code remained in force until the Second World War. Emperor

Francis of Austria expressed admiration and astonishment at the exemplary roads built by Napoleon after his conquest of certain Austrian territories, even remarking, "I wish he had conquered more land".

What determined his success, particularly in seizing power? First, before the 18th of Brumaire, the government was headed by individuals deeply hated by the people¹. There were departments in the country where authority effectively did not exist and where bands of brigands ruled, imposing taxes on the population. France was plunged into corruption and anarchy. The decay of the Directory – the highest executive body – had become legendary, and the population responded with equal hatred. As evidence, one may cite the play *La Caverne* ("The Cave"): with a four characters, thieves. "Where is the fifth?" someone in the audience shouted loudly, alluding to the five-member Directory, provoking laughter and applause².

Thus, the government was openly referred to as a group of thieves. The republic that Napoleon attacked and overthrew was, one might say, doomed. It was governed by thoroughly corrupt individuals who had lost all human and civic dignity. Therefore, the coup of the 18th of Brumaire was carried out with great ease. On that day, one could often hear in street conversations: "Well, we'll get rid of that garbage today" – General Bonaparte will remove those five pigs³, referring to the five directors. According to Napoleon's

valet, Constant Wairy, three-quarters of the French population participated in the coup, such was the level of hatred toward the government.

The claim that Napoleon destroyed the revolution must be categorically rejected. "On the contrary," says Gustave Le Bon, "Bonaparte embodied society's desire to officially establish the gains of the revolution, which is why the country accepted him so readily. He incorporated the principles of the revolution into institutions and laws. It is therefore incorrect to say that his rise ended the revolution; rather, Napoleon legalized and consolidated its principles"⁴. It is also absurd to claim that Napoleon's coup of the 18th of Brumaire ended freedom, because at that time freedom, as such, did not exist in France"⁵.

A similar view appears in modern French historiography: "Napoleon saved the revolution by completing it. The French received the republican monarchy they had long desired," writes the historian François Furet. Although a military man, Napoleon consistently emphasized that all power derives from the people: "I have been granted supreme power by the decision of the people, and I cannot believe that it still trusts its chosen one until my authority receives the approval of the entire nation." For this reason, plebiscites preceded both his lifelong consulship and his proclamation as emperor. He understood that public opinion had made him a sole ruler and vested him with supreme authority. Despite be-

ing carefully prepared, plebiscites still carried risks and could have disrupted his plans, meaning Napoleon took a calculated risk. What ensured the success of the coup and made the consulate a viable form of governance?⁶ The fact that the true driving force behind the coup was the government itself, while its accomplice was the whole of France⁷.

From a formal standpoint, this was a dictatorship. But did it possess the defining characteristics of such a regime? We must answer this question in the negative. First of all, because the military did not enjoy any particular advantage in governing the country or in social, political, economic, or any other spheres. The military element was more of an adornment of the existing regime and of the people themselves, embellished with military glory and the brilliance of triumphant victories.

At the same time, Napoleon did not grant even the slightest right to the military establishment – or to soldiers in general – to oppress civilians, infringe upon the civil sphere, or demonstrate superiority over the population. When a revolt broke out among the cadets of the Metz artillery school and the rebels even attacked civilians, Napoleon immediately suppressed the uprising and then addressed both the military and civilians as follows: “The Prussian army treated the civilian population poorly, and when it was defeated, the citizens greeted this event with jubilation. The defeated army disappeared because the population did not

support it. The French army is so for trying a soldier in a military court for a civilian-type offense. In 1808, he made a particularly revealing statement that clearly demonstrates his stance toward civil and military institutions: “There are two powers in this world: the sword and the spirit. By the spirit, I mean civil and religious institutions. In the end, the spirit will defeat the sword”⁸. In other words, he unequivocally gave primacy to the civilian sphere.

Napoleon constantly stressed the superiority of the civilian factor over the military. His own words confirm this: “We are 30 million people united by the ideas of the Enlightenment, property, and trade. Three or four hundred thousand soldiers are nothing in comparison.” Or: “Soldiers are nothing more than the sons of the nation. The nation itself is the greatest army.” Antoine-Claire Thibaudeau, chairman of the Council of Five Hundred and later a prefect and member of the Council of State after the 18th of Brumaire, reports that the emperor often said at meetings: “I have said and will say again that when military and civil principles clash, I will always give preference to the latter”⁹.

Even during the Empire, there was no institution resembling a military caste that controlled everything from politics to the economy. Of course, due to frequent wars, the entire system was imbued with a military spirit: glorification of the emperor, strict discipline, propaganda of war, and various symbols of martial

glory. But ultimately, there was nothing comparable to the military-dictatorial regimes of Latin America¹⁰. Napoleon was a general, a commander, a military figure only during wartime – on the battlefield, from the beginning to the end of campaigns. In times of peace, he was a statesman, a civilian. After the proclamation of the Empire and Napoleon as emperor, it becomes even more difficult to classify his rule. Neither the Consulate nor the Empire resembled a pure military dictatorship. There was no military body with universal control. Instead, we see a complex interweaving of one-man rule and egalitarian governance principles.

Particularly noteworthy is the oath pronounced at the coronation, especially its civil component. It represents a whole set of promises emphasizing the limitation of imperial power and its republican character¹¹. “I swear to uphold the territorial integrity of the Republic; to respect and enforce the Concordat; freedom of religion; political and civil liberties; the inviolability of the sale of national lands; to levy taxes only according to law; to support the institution of the Legion of Honor; and to govern with the sole aim of the interest, happiness, and glory of the French people.” The ending of the oath is especially significant: “Napoleon, Emperor by the grace of God and by the Constitution.”

There are other well-known facts that point to the hybrid political nature of the newly established empire.

The term “Republic” remained on coins minted by the emperor until 1808. The republican calendar was abolished in 1806. Napoleon’s official title itself gave the imperial institution a popular character: “Napoleon Bonaparte, Emperor of the French Republic.” In this way, he fashioned an image of himself as a kind of popular leader. However, “La Marseillaise” as the national anthem was replaced by another piece, *Le Chant du départ* (“Song of Departure”), composed by Étienne Méhul with lyrics by Marie-Joseph Chénier in 1794. It became the official anthem of the First Empire and is today the unofficial anthem of French Guiana as well as an official ceremonial piece of the French presidency. The tricolor flag remind unchanged. Particularly striking are the lyrics of this anthem: “Lead us against tyrants; republicans are brave, slaves are but children. Before God we swear to destroy oppressors; the French will bring peace and freedom to the world.”

Yet, despite being the supreme leader of the nation, Napoleon cannot be equated with a classical Eastern despot, who traditionally embodies a detached grandeur and appears among his subjects as a kind of god-man. Napoleon, by contrast, depended entirely on himself – on his own ability to win victories and lead his empire¹². “Conquest made me what I am, and conquest will preserve me in that state,” he said. This self-assessment is extremely important for understanding the essence of his

power¹³. The factor of his personality is extraordinarily significant. For this reason, he once told the Austrian chancellor Metternich during negotiations:

“Your rulers are born to the throne and cannot understand the feelings that drive me. They can return defeated to their capitals without concern. But I am a soldier – I need a name and glory. I cannot appear dishonored in front of my people. I must preserve my greatness in their eyes in order to inspire their admiration”¹⁴.

It is precisely here that we see this man’s attitude toward the people—their opinions and their judgment. These are the thoughts and words of a man who paved his own way in life and, thanks to his genius, rose to the peak of socio-political life. He had defeated many kings, yet their reputations did not suffer from it. In this respect, Napoleon is an exceptional phenomenon. He depended on himself. One might say he had no right to stumble.

His victories captivated everyone, especially ordinary people – they won their hearts. That is why ordinary Parisians so fervently opposed his abdication. At the end of the Hundred Days, after the Battle of Waterloo, one of the leaders of the Parisian mob rushed up to him and demanded that he refuse to step down. “What are you doing, where are you going?!” he said to the emperor. To reinforce his argument, he even reminded Napoleon of the 13th of Vendémiaire, when, on the orders

of the Directory, Napoleon suppressed a royalist uprising. In other words, that man believed Napoleon should resort to any means – even violence – to retain power. But Napoleon replied: “That was a different time.” One might call this a kind of universal answer.

Further evidence of Napoleon’s popularity among the population and the sympathy of working people toward him can be seen in the uprisings of 1818-1819 in France, when common people took to the streets with the slogans: “Down with the Bourbons! Long live the Emperor!

For which they were even imprisoned.

Against the backdrop of such facts, Napoleon appears as a kind of popular leader, a “king of the proletarians,” who sat on the imperial throne together with his people and, to please them, humiliated other monarchs in his reception hall”. This assessment belongs to Napoleon’s contemporary, the well-known writer and politician, the ultra-royalist Chateaubriand. Goethe named Napoleon a revolution crowned with an imperial crown. In a certain sense, he may even be called a citizen-emperor. Therefore, we agree with the view that Napoleon Bonaparte passed through all the stages of military service and, before becoming emperor, was first a citizen. Thus, citizenship was by no means extraneous to him¹⁵.

Was this an usurpation? An interesting perspective is offered by the emperor’s valet, Constant Wairy,

who wrote in his memoirs: "If the emperor usurped the throne, he had more accomplices than all the tyrants of tragedies and melodramas combined, since three-quarters of the French people participated in this conspiracy"¹⁶.

From all of the above, we may conclude that Napoleon's rule – at first as First Consul and then as Emperor – cannot be unequivocally classified as either a monarchy or a dictatorship based on its defining characteristics. Here again, Napoleon ap-

pears as an exceptional and unique phenomenon. For this reason, his system of rule acquired a specific name characteristic of him – Bonapartism. This type of authority is characterized as one-man rule supported by broad layers of the population, or as an ideology based on a strong, centralized regime, national unity, the protection of public order, social equality, and the inviolability of the individual and private property.

Notes

- ¹ V. Cronin, *Napoleon*, Harper Collins Publishers, 1994, p. 209.
- ² F. McLynn, *Napoleon. A Biography*, Pimlico, 1998, p. 208.
- ³ Ibidem, p. 214.
- ⁴ Gustav Le Bon, *The Psychology of Revolution*, G.P. Putnam's Sons, 1913, pp. 263-264.
- ⁵ F. McLynn, *op.cit.*, p.222.
- ⁶ I. Woloch, *Napoleon and his Collaborators. The Making of Dictatorship*, W. W. Norton & Company, 2002, p.92.
- ⁷ Gustav Le Bon, *op.cit.*, pp. 263-264
- ⁸ V. Cronin, *op.cit.*
- ⁹ www. Napoleon org Jean Tulard. The Empire. Dictatorship? Monarchy? Napoleon. Org.
- ¹⁰ Ibidem.
- ¹¹ Stephen Englund, *Napoleon. A Political Life*, Harvard University Press, 2005, p. 245.
- ¹² Ibidem.
- ¹³ Ralph W. Emerson, *Representative Men. Seven Lectures*, N.Y., 1850, p. 221.
- ¹⁴ B.B. Тарле, *Наполеон*. М., 1957, c.336.
- ¹⁵ Ralph W. Emerson, *op.cit.*, 1850, p. 223.
- ¹⁶ Stephen Englund, *op.cit.*, p. 245.

Bibliography

Books

- CRONIN, V., *Napoleon*, Harper Collins Publishers, 1994.
- ENGLUND, Stephen, *Napoleon. A Political Life*, Harvard University Press, 2005.
- EMERSON, W. Ralph, *Representative Men. Seven Lectures*, N.Y.,1850.
- McLynn, F., *Napoleon. A Biography*, Pimlico, 1998.
- Le BON, Gustav, *The Psychology of Revolution*, G.P. Putnam's Sons, 1913.
- Woloch, I., *Napoleon and his Collaborators. The Making of Dictatorship*, W. W. Norton & Company, 2002.
- TAPЛE, E.B., *Наполеон*. М., 1957.

Online resources

- www. Napoleon org Jean Tulard. The Empire. Dictatorship? Monarchy? Napoleon. org

Doctorate onorifice de la Universitatea București pentru Carol al II-lea, Ion Antonescu și Nicolae Ceaușescu

[Honorary doctorates from the University of Bucharest for Carol II, Ion Antonescu and Nicolae Ceaușescu]

Cristian PREDA

Abstract: *The article retraces the decisions of the Senate of the University of Bucharest to grant the title of doctor honoris causa to King Carol II in November 1938 and to Marshal Ion Antonescu in December 1941. The decisions express the ambition of C. Stoicescu to be re-elected as rector and, respectively, the H. Hulubei's political plan aimed at ensuring the survival of the University.*

Keywords: *King Carol II, Ion Antonescu, Nicolae Ceaușescu, Senate of the University.*

Cine consultă Registrul Serviciului Cenzurii va găsi, în dreptul datei de 16 noiembrie 1938, o notă ce preciza că „se lasă că M.S. Regele a fost proclamat Doctor Honoris Causa a[l] Universității din București”. Însemnarea apărea între alte două în care se menționa că era interzisă publicarea unei decizii ministeriale privind instalarea de prize și, respectiv, că ziarele nu aveau voie să dea știri despre „excesele antisemite din Germania”¹. În ședința ținută în ziua anterioară, Senatul Universității din București hotărâse în unanimitate decernarea respectivului titlu onorific lui Carol al II-lea, invocând „meritele excepționale” ale acestuia, pe care le și enumera: „ocrotirea acordată învățământului superior, sollicitudinea arătată profesorilor universitari și grija

părintească purtată de El studenției”². Suveranul nu era în acel moment la București, fiindcă tocmai începea o vizită de stat la Londra, care avea să fie continuată cu întâlniri cu regele Belgiei, cu președintele Franței și cu Hitler³.

În zilele următoare, presa avea să consemneze totuși atât periplul său extern, cât și gestul profesorilor de la cea mai importantă universitate din țară. *Curentul*, de pildă, menționa că propunerea de a-i acorda titlul de doctor fusese făcută de către membrii facultății de Drept, dar că în primăvară și profesorii de la Litere ceruseră ca monarhul să fie onorat⁴. Formal vorbind, cei care ceruseră, pe 19 octombrie 1938, să i se înmâneze înalta distincție Regelui, în primul rând ca să „se repare o inadvertență”, fuse-

seră membrii Consiliului de la Drept, prin vocea profesorului George Plastara. Constantin Stoicescu, care era și rectorul Universității, și prodecan la Drept, le-a explicat colegilor săi că Senatul Universitar e cel care hotărăște⁵. Cum am notat deja, așa s-a și întâmplat pe 15 noiembrie, cu sprijinul unanim al membrilor prezenți⁶. Un articol nesemnat din *Viitorul* reproducea anunțul elogios și folosea ditirambi suplimentari la adresa „necontestatului ctitor al culturii românești”, întrebându-se „cine altul mai mult decât El a știut să dea impuls tuturor marilor mișcări de regenerare culturală din țara noastră?”. Era laudat, în treacăt, și gestul Universității, despre care se afirma că va trece „dincolo de murii cetății universitare”⁷. Și mai generos cu laudele a fost ziarul *România*. Într-o primă apariție, acest oficios născut o dată cu dictatura regală notase sincronizarea acordării doctoratului onorific unui „alt Brâncoveanu al culturii” cu aclamațiile primite la Londra de la un „popor deplasat o clipă din frigida lui flegmă tradițională”, inclusiv de la „sute și sute de copii purtând în mâini mici drapele românești”⁸. Câteva zile mai târziu, gazeta revenea asupra „recunoștinței spirituale a neamului” față de un monarh descris ca „Suveranul înțelept”, „Cârmuitorul statului”, „Suveranul cel tânăr”, „Acela care veghează dârz și neînfricat” ori „Monarhul consolidării naționale”. Autorul citea decizia Universității ca un „semn de slavă”, dar și de „devotament” față de un rege care să-i ducă pe profesori și studenți „pe

drumul luminii și al românismului victorios”⁹.

Elogiile ce trimiteau, tot în acele zile, la acțiunea externă a Regelui ocupă spații și mai largi în gazete. Acestea se întreceau în găsirea celor mai flatante epitete. *Universul*, de pildă, alegea ca titlu al unei întregi pagini „M.S. Regele Carol e considerat la Londra ca un expert al situației internaționale” și o ilustra cu fragmente din diverse gazete britanice, lângă care așeza și o fotografie cu mulțimile bucureștene care se strânseseră pentru a asculta în stradă relațiile de la radio ale vizitei regale în Marea Britanie: aflăm astfel că, în ziua în care profesorii Universității hotărau acordarea doctoratului onorific, funcționarii statului fuseseră învoiați ca să meargă în Piața Sfântul Gheorghe și pe Calea Victoriei, unde Oficiul Național de Turism instalase difuzoare de mare amplificare, pentru a-i informa pe bucureșteni despre primirea la Buckingham Palace a „Ambasadorului cel mai calificat al neamului românesc”, pentru ca fiecare cetățean-ascultător să „plece spre casă cu o fărâmbă de orgoliu românesc în suflet după ce a aflat că Marele Cârmuitor al României a fost primit în Țara Albionului”¹⁰. *România* mergea și mai departe: întâlnirile lui Carol al II-lea din turneul său diplomatic erau, pentru redactorul care semna Sir, „o restabilire a echilibrului european”, completând cu soluții economice acordurile de la Munchen despre care se afirma că vor garanta pacea continentului. Exagerările curgeau șuvoi: regele de la

București ar fi zămislit prin vizita sa în Occident o „Conferință a Regilor Europei”, el obligându-i astfel pe ceilalți monarhi să-i urmeze modelul, acela al unui rege care nu se mulțumește cu o „splendoare exclusiv decorativă”, ci „cumulează munci și nenumărate ore de nesomn” ca să „modernizeze condițiile de existență ale poporului său”¹¹. Elogiile profesorilor la adresa lui Carol al II-lea erau – comparativ cu ce oferea presa – o picătură într-un ocean.

Universitatea bucureșteană nu era prima care-i acorda un doctorat honoris causa regelui. O făcuse și cea din Cluj. Ce-i drept, înainte de instaurarea dictaturii personale, și anume în iunie 1937. Regele fusese prezent la ceremonie. Îl întâmpinaseră primul ministru Gh. Tătărescu și mai mulți membri ai guvernului, președintele Senatului, primarul orașului, doi mitropoliți și, mai cu seamă, toți elevii din oraș în „uniforme străjerești”, ca și 40 de mii de țărani aduși la Cluj cu o zi înainte și „orânduți pe trotuare”. La Universitate, Carol al II-lea a primit laude de la premier, care-l gratula cu titlul de „Regele consolidator”, de la mitropolitul N. Bălan al Ardealului, fericit că românismul vibrează, de la mitropolitul Al. Nicolescu al Blajului, ce-l compara pe „Regele culturii românești” cu piscul Alpilor, ca și de la rectorul Ștefănescu-Goangă, care-i era recunoscător suveranului fiindcă ajutase Universitatea Daciei Superioare Ferdinand I să depășească performanțele științifice ale predecesoarei sale maghiare¹².

La București, în anul următor, regele n-a venit să-și preia patalamaua, deși Senatul a făcut demersuri pentru a-l aduce¹³. Nu am găsit nicăieri vreo mențiune a înmânării distincției, iar numele suveranului e pomenit la deschiderea cursurilor universitare din anul următor doar pentru a omagia grija sa pentru „o situație politică și socială propice dezvoltării științei” și niciodată ca doctor onorific¹⁴. Aparent, Regelui puțin i-a păsat de doctorat. Iar întrebarea care se naște este de ce a intrat universitatea din Capitală în corul elogiilor? E probabil să fi luat hotărârea fiindcă nu voia să se arate mai prejos decât cea clujeană, într-o epocă de cult al personalității. Pe de altă parte, la mijloc s-a aflat și un calcul electoral. Al rectorului, nu al suveranului. Nicolae Iorga nota în jurnalul său că profesorul Constantin Stoicescu – ce fusese ales în fruntea Universității în 23 noiembrie 1936¹⁵ – căuta în 1938 să-l măgulească pe Rege și să-și consolideze astfel poziția în următoarele alegeri universitare¹⁶. Deși mandatul lui Stoicescu era de trei ani, un nou scrutin pentru rectorat fusese impus de o lege tocmai intrată în vigoare: ea purta titlul „legea raționalizării învățământului superior” și cerea ca universitățile să prezinte la minister trei nume, în funcție de voturile obținute în cadrul unui „scrutin uninominal”. Cel puțin aceasta era interpretarea dată textului de rectorul în funcție¹⁷. Presa anunța că pe lista trimisă ministerului s-au aflat numele țărănistului G.G. Mironescu¹⁸, prezentat cu titlul de „consilier regal”, al filosofului C.

Rădulescu-Motru, apostolul românismului totalitar¹⁹, și al lui Constantin Stoicescu²⁰. Acesta din urmă e reales pe 25 noiembrie²¹, spre furia lui Iorga, consemnată de serviciul cenzurii, care menționa că istoricul era „pentru schimbarea personagiilor și perenitatea instituțiilor”²². Stoicescu, care făcea parte din universitarii răsplățiți de regimul carlist cu un fotoliu de senator încă de la începutul anilor '30²³, era criticat pentru realegere de gazeta *Neamul românesc*, scoasă cu enorme dificultăți materiale de către Nicolae Iorga²⁴.

Rectorul C. Stoicescu avea să primească un fotoliu de senator și după alegerile totalitare din 1939²⁵. El pierduse acest statut când, pe 17 octombrie 1941, Consiliul de la Drept a hotărât acordarea titlului de doctor onorific Conducătorului statului. Stoicescu a fost, de altfel, prezent la ședința de o jumătate de oră, în care colegul său Anibal Teodorescu a propus mai întâi ca Regele Mihai și Ion Antonescu să fie felicitați pentru cucerirea Odesei. Profesorul a adăugat, apoi, că facultatea care forma juriști avea datoria să recunoască „rezultatele strălucite ale activității D-lui Mareșal Antonescu, comandant de oștire și conducător al statului” și să-l răsplătească așa cum fusese răsplătit și Regele pe care acesta îl dăduse la o parte de la putere. Colegii săi au fost toți de acord²⁶. Senatul a aprobat cererea de la Drept pe 2 decembrie 1941²⁷. Pe 12 ianuarie 1942, Antonescu mulțumea pentru acordarea doctoratului și gratula Universitatea cu un titlu, și anume de

„îndrumătoare spirituală și morală a Neamului”²⁸. Nouă zile mai târziu, într-o ședință a Consiliului Facultății de Drept, decanul Fiñescu își informa colegii că l-a felicitat de Anul Nou pe mareșalul Antonescu și că acesta le-a transmis la rândul lui „tuturor profesorilor și studenților Facultății de Drept din București cele mai bune urări personale”²⁹. Senatul făcea și el o reverență suplimentară, mulțumindu-i pentru scrisoare Mareșalului pe 3 februarie³⁰.

Ion Antonescu n-a venit, însă, să ridice diploma la ceremonia organizată în octombrie 1942, la deschiderea unui nou an școlar. A trimis, totuși, o telegramă de scuze, în care îi informa pe membrii Universității că n-a terminat „lupta pentru reconstrucție și reconstituire” și că – în orice caz – preferă să aștepte ziua „când peste tot vom putea mai întâi sărbători pe toți luptătorii și muncitorii, preoții și gânditorii, învățătorii și profesorii, funcționarii și colaboratorii” care vor aduce victoria³¹. N-a fost acolo nici Mihai Antonescu, vicepreședintele Consiliului de miniștri, care a trimis, la rândul său, o telegramă în care îi așeza pe „cărturari[i] care fac din conștiința lor națională un adevărat temei de viață” alături de „soldați[i] bravi și de muncitori[i] harnici”³². Despre război și muncă le-a vorbit studenților la ceremonie Ion Petrovici, ce reprezenta guvernul, ca ministru al culturii. Ca să-i convingă că patria are nevoie, chiar și-n vreme de război, de învățătură serioasă, nu de „frunzăreală neconștiincioasă, de studiu aparent și superficial”, el cita

exemplul unui „glorios comandant de armată – având și pasiunea de arheolog – [care] a fost găsit în timpul unei ofensive recente la o oră ceva mai calmă, săpând zorit într-o dună, pentru a descoperi rămășițe de civilizație romană”³³.

Rectorul a vorbit și el. Se schimbase, nu mai era Stoicescu. Acesta părăsise funcția pe 8 octombrie 1940³⁴, fiind urmat de P.P. Panaitescu (până pe 28 ianuarie 1941), apoi de Al. Otetelișanu, care a plecat din fotoliul de rector pe 1 iunie 1941 și i-a lăsat locul lui Horia Hulubei³⁵. Acesta fusese și el senator în 1939, dar nu ales, precum alți colegi din Universitate, ci dintre cei numiți de Carol al II-lea³⁶, și venise la București abia cu un an înainte, de la Iași, unde urcase toate treptele ierarhiei universitare. În intervenția sa la deschiderea anului universitar 1942-1943, Hulubei a ținut să-i mulțumească atât Conducătorului Statului, cât și soției acestuia, pentru dotarea a trei cămine³⁷. Era o vreme în care – la altă scară, desigur – primea onoruri și doamna Maria Mareșal Antonescu³⁸.

Dacă mareșalul Antonescu nu a participat la deschiderea oficială a cursurilor, s-au aflat, în schimb, în aula facultății de Drept cei zece profesori străini care primiseră la rândul lor titlul de doctor honoris causa³⁹. Rectorul vorbise deja despre aceștia în mai 1941, când doi dintre ei – germanul Ernst Gamillscheg, profesor de romanistică, și italianul Francesco Orestano, profesor de filosofie – se aflaseră la București. În

intervenția lui, Hulubei schița ceea ce a numit „profesiunea [lui] de credință”, subliniind că românii sunt un popor „pe care destinele istoriei l-a așezat în locul tuturor zbuciumurilor și [...] în calea tuturor dorințelor de expansiune ale multor imperialismelor”, dar că „plămădiți din rase puternice, latină și dacă”, ei au rezistat, ceea ce înseamnă că vor rezista și-n viitor⁴⁰. Cu câteva luni mai înainte, la deschiderea anului universitar, el menționase „încrucișarea fericită de rase” care a îngăduit ca „făclia românismului” să traverseze veacurile. Hulubei prelua tema populară a poporului blând, dar viteaz la nevoie: „Noi nu am atacat niciodată pe nimeni, dar ne-am bătut chiar unul cu o sută, când lăcomia veneticilor ne-a forțat să renunțăm la etica noastră de popor blând”. Înainte de asta, H. Hulubei citise telegrama trimisă de Ion Antonescu, care cerea universităților să pregătească „elitele intelectuale, morale și de muncă, caracterele și conștiințele” care să clădească „noul Stat de ordine”. Și, tot atunci, un ministru italian, care se mândrea că e fascist și „om al Revoluției lui Mussolini” era onorat la rândul lui cu un doctorat și felicita „tricolorul românesc” pentru „întinsul teritoriu cucerit”⁴¹.

În cursul anului 1942, rectorul H. Hulubei călătorise în Germania și Franța, pentru ceea ce s-ar putea numi „diplomație științifică”⁴². În Franța, unde făcuse în tinerețe școala de aviație, apoi studiasse fizica și construise un laborator de cercetare, n-a ținut doar conferințe⁴³, ci s-a întâlnit

și cu mareșalul Pétain⁴⁴, chiar dacă era un simpatizant notoriu al Frontului Popular⁴⁵. Trei ani mai târziu, când comuniștii l-au arestat, ca om al vechiului regim, Horia Hulubei s-a apărut de orice legătură cu mișcarea legionară și cu nemții. De la un prieten apropiat al lui Hulubei – Ioan Hudiță, căruia i s-a confesat – știm că „Antonescu a făcut apel la el ca <tehnician>” și că dictatorul militar îl considera un „mare savant, gata să primească Premiul Nobel pentru descoperirea unui element nou, *Moldavium*”⁴⁶. În declarația sa dată ofițerilor Siguranței în 1945 și păstrată azi la CNSAS, Hulubei menționa că a fost numit rector la încurajarea lui Const. Stoicescu și cu sprijinul generalului Radu R. Rosetti, care a deținut ministeriatul de la Educație după rebeliunea legionară din 1941. A acceptat probabil să preia direcția Universității fiindcă văzuse în mișcarea legionară, pe care Antonescu de-acum o răpusesese, „o boală socială nefastă arierată și periculoasă în care mulți naivi au putut fi prinși”. El preciza, pe de altă parte, că – fiind francofil convins – a avut contacte sporadice cu nemții, onorând doar savanții veritabili. Mult mai puțin politizat decât Stoicescu, el a căutat să arate, cum mărturisea în 1945, că „Universitatea este liberă să facă și să gândească cum vrea”⁴⁷. Într-adevăr, într-un articol de la sfârșitul lui 1943 dintr-o revistă studențească, el afirma că „Universitățile au făurit civilizația, tot ele trebuie acum, mai mult ca oricând, să lucreze la salvarea ei”⁴⁸.

Mai degrabă strategii electorale ori plecăriuni politice ale rectorilor menite să asigure supraviețuirea școlii decât expresii ale unei voințe libere a comunității de profesori și de studenți, gesturile prin care Universitatea din București i-a omagiat pe cei doi dictatori au fost copiate în vremea regimului comunist. Dictatorul Nicolae Ceaușescu a primit și el un doctorat onorific, în ziua când împlinea 55 de ani și, cum preciza propaganda oficială, „40 de ani de activitate revoluționară”⁴⁹; i l-a acordat senatul Universității din București, dar susținut de Consiliul rectorilor din întreaga Capitală și de patru responsabili de partid, care îl rugau pe dictator să accepte titlul de ziua lui⁵⁰. Ditirambii erau așternuți pe hârtie în limba de lemn a anilor '70 – doctoratul onorific fiind acordat „pentru merite excepționale în lupta de eliberare socială și națională a poporului român, în opera de edificare a societății socialiste multilateral dezvoltate” –, dar gestul de servitute politică era similar celor din anii 1938-1941. În vremea dictaturilor, universitatea a urmat mersul politicii, nu i s-a opus.

Epilog:

În ianuarie 1990, nimeni din conducerea Universității nu s-a gândit la retragerea titlului acordat lui Ceaușescu. „Nici măcar nu știam că primise așa ceva”, a mărturisit Lazăr Vlăsceanu, ales prorector în primele săptămâni din 1990⁵¹. Academia hotărâse deja pe 26 decembrie 1989 să îi excludă atât pe Nicolae, cât și pe

Elena Ceaușescu din rândul membrilor „înaltului for de cultură și de știință al țării”⁵². La universitate nu s-a pus problema vreunei decăderi: „separarea noastră de comunism era clară”, își amintește 34 de ani mai târziu Emil Constantinescu, care era și el atunci unul dintre cei trei pro-rectori. Pentru cel care avea să fie ales președinte, „problema noastră la începutul lui 1990 era de-acum Iliescu, nu Ceaușescu, iar Universitatea a fost printre puținele instituții care a refuzat să intre în FSN”⁵³.

Interesul pentru aceste onoruri s-a născut mult mai târziu. În februarie 2023, am solicitat Senatului Universității din București retragerea titlului acordat cu 82 de ani înainte lui Ion Antonescu⁵⁴. Aflasem de el în vara anului precedent, când constituționalistul german Armin von Bogdandy, căruia Universitatea îi acorda un *doctorat honoris causa*, îmi semnalase că va figura pe aceeași listă cu un participant la Holocaust⁵⁵. Nu știam, în acel moment că și Carol al II-lea primise un titlu asemănător, după ce instaurase dictatura regală. Senatul a validat propunerea referitoare la retragerea titlului acordat lui

Ion Antonescu cu 80 de voturi pentru, 4 contra și 18 abțineri și a hotărât ca o comisie de istorici să verifice întreaga listă cu recipiendarii din perioada regimurilor autoritare și totalitare⁵⁶.

Post scriptum

Am scris textul de mai sus, la invitația unor colegi din Facultatea de Istorie a UB, care pregăteau o istorie a instituției din perioada interbelică. Proiectul a fost amânat. Între timp, încurajat de succesul întreprinderii privitoare la Antonescu, dar și de criticile publice pe care mi le-au adresat unii cum că trebuia să încep cu Ceaușescu, am cerut, la începutul lui 2024, ca titlul de doctor onorific acordat fostului dictator comunist, pe 26 ianuarie 1973, să-i fie retras. Am iritat numeroși colegi, iar Senatul a retras titlul pe 21 februarie 2024, dar a căutat să ascundă și identitatea solicitantului, și indolența cu care fusese tratată desprinderea de un trecut rușinos. Comunicatul a preferat, de aceea, să menționeze că, în selecția făcută, la o dată neprecizată, de biroul de comunicare al UB, numele lui Ceaușescu oricum nu mai figura⁵⁷...

Anexe

Anexa 1: Solicitarea Facultății de Drept de acordare a unui *doctorat honoris causa* Regelui Carol al II-lea

Universitatea din București
Facultatea de Drept

Proces-Verbal No. 315

Ședința Consiliului din 19 octombrie 1938

Prezenți: D-nii. Prof. Dem. Negulescu, C. Sipsom, C. Stoicescu, Gr. Dimitrescu, G.G. Mironescu, G. Plastara, An. Teodorescu, G. Tașcă, Eug. Herovanu, Ar. Basilescu, C. Rarincescu, N. Corodeanu, B. Dimitrescu, M. Rarincescu, Al. Otetelișanu, Const. Georgescu, I.N. Fiñescu, V. Dongoroz și G. Fotino.

Absenți: D-nii. Prof. P. Negulescu, N. Titulescu, Al. Cerban, G. Meitani, G.N. Leon, Is. Micescu, M. Djuvara și G. Strat.

În concediu legal: Prof. V.V. Pella.

Ședința se deschide la orele 6 p.m. sub presidenția D-lui Pro-Decan C. Stoicescu.

Înainte de a se intra în ordinea de zi [...] D-l Prof. G. Plastara arată că este necesar ca Facultatea noastră să repare o mare inadvertență: Consiliul trebuie să confere titlul de doctor „honoris causa” al Facultății de Drept din București Majestății Sale Regelui Carol II, care, pe lângă că ne-a dat o constituțiune, n’a rămas niciodată indiferent înaltului sentiment al dreptății și nobilului sentiment al echității. D-l Pro-Decan C. Stoicescu ia act cu satisfacție de această propunere, dar arată totodată că potrivit art. 69 din vechea lege din 1912, care nu s’a abrogat și care s’a aplicat acum câțiva ani când s’a făcut o asemenea propunere pentru Majestatea Sa Regina Maria, titlul de doctor „honoris causa” trebuind conferit de Universitate iar nu de o Facultate. Rămâne deci ca propunerea să fie înaintată Senatului Universitar care desigur va aproba-o cu entuziasm. Consiliul luând act de explicațiunile date de D-l Rector C. Stoicescu hotărăște a se înainta Senatului Universitar propunerea de a se conferi Majestății Sale Regelui Carol II titlul de doctor „honoris causa” al Universității din București [...]⁵⁸.

Anexa 2: Solicitarea Facultății de Drept de acordare a unui *doctorat honoris causa* Mareșalului Ion Antonescu

Universitatea din București
Facultatea de Drept

Proces-Verbal No. 359

Ședința specială a Consiliului din 17 octombrie 1941.

Prezenți D-nii Prof. C. Stoicescu, Gr. Dimitrescu, G. Meitani, V.V. Pella, An. Teodorescu, G. Leon, Ar. Basilescu, C. Rarincescu, I. Micescu, N. Corodeanu, B. Dimitrescu, M. Rarincescu, Al. Otetelișanu, M. Djuvara, C. Georgescu, I.N. Fițescu, G. Strat, G. Fotino, C. Stoeanovici, I.V. Gruia, G. Alexianu și D. Gălășescu.

Absenți D-nii Prof. C. Coroamă și M. Hacman.

Ședința se deschide la orele 11 a.m. sub președenția D-lui Decan I.N. Fițescu.

D-l Prof. An. Teodorescu subliniind victoriile glorioasei noastre armate de sub conducerea D-lui Mareșal Antonescu este de părere ca Facultatea noastră să adreseze două telegrame omagiale M.S. Regelui și D-lui Mareșal Antonescu, cu ocazia căderii Odessei.

Totodată cunoscând rezultatele strălucite ale activității D-lui Mareșal Antonescu, comandant de oștire și conducător al statului este de părere ca Facultatea noastră să-i decerneze titlul de „doctor honoris causa” ca un suprem omagiu de recunoștință.

Propune să fie adusă la cunoștința Senatului Universitar pentru îndeplinirea formelor de decernarea titlului conform legii.

Consiliul în unanimitate, întrunit în ședință specială, aprobă propunerea și dispune să se facă formele legale.

Ședința se ridică la orele 11 ½ a.m.⁵⁹

Anexa 3: Scrisoarea adresată tovarăşului Nicolae Ceauşescu de consiliul rectorilor din Centrul universitar Bucureşti şi senatul Universităţii

Mult stimată tovarăşe Nicolae Ceauşescu,

Consiliul rectorilor din Centrul universitar Bucureşti şi senatul Universităţii, dînd expresie sentimentelor corpului profesoral, ale tuturor oamenilor de ştiinţă din ţara noastră, de adîncă recunoştinţă faţă de Partidul Comunist Român, de înaltă preţuire pentru activitatea pe care o desfăşuraţi în fruntea partidului şi statului, vă adresează rugămintea de a accepta titlul de doctor honoris causa al Universităţii din Bucureşti.

Dorim să ne manifestăm, pe această cale, stima profundă faţă de un mare om de partid şi de stat, care şi-a închinat întreaga viaţă poporului român, cauzei socialismului şi păcii, să cinstim pe comunistul de o nestrămutată principialitate, pe înflăcăratul patriot, care a ştiut, ca nimeni altul, să dea expresia năzuinţelor vitale ale naţiunii noastre.

Decernarea acestui titlu reprezintă un omagiu adus meritelor deosebite pe care le-aţi câştigat faţă de poporul nostru. În perioada de după Congresul al IX-lea al Partidului Comunist Român, ţara noastră a obţinut realizări remarcabile în economie, în ştiinţă, cultură şi învăţămînt, în ridicarea nivelului de trai al oamenilor muncii, în dezvoltarea democraţiei, perfecţionarea organizării şi conducerii vieţii sociale. România s-a afirmat viguros pe scena internaţională ca un promotor consecvent al prieteniei şi colaborării cu ţările socialiste, cu toate ţările lumii. Se bucură de o largă recunoaştere contribuţia ţării noastre la eforturile pentru asigurarea păcii şi securităţii în Europa şi în lume, fermitatea cu care militează pentru dreptul sacru al popoarelor de a-şi hotărî singure destinele, pentru aşezarea relaţiilor între state pe principiile dreptului, echităţii şi moralei internaţionale.

Evocăm cu un sentiment de puternică mîndrie aceste realizări ale poporului nostru, datorate politicii Partidului Comunist Român, la a cărei elaborare, dumneavoastră, stimată tovarăşe Nicolae Ceauşescu, aţi avut şi aveţi o contribuţie hotărîtoare. Gîndirea şi acţiunea dumneavoastră au adus un suflu înnoitor în întreaga noastră societate, o inestimabilă contribuţie la situarea gîndirii social-politice a partidului nostru pe un loc de frunte în cadrul circuitului internaţional de idei, la sporirea considerabilă a prestigiului partidului nostru, a poporului român, a politicii interne şi externe a României socialiste.

Decernarea titlului de doctor honoris causa constituie, de asemenea, un semn de preţuire a rolului determinant pe care îl aveţi în cadrul intensei activităţi desfăşurate de partid pentru sintetizarea teoretică a experienţei revoluţiei şi construcţiei socialiste în România. Exemplu de marxism-leninism creator, gîndirea dumneavoastră se distinge printr-o temeinică cunoaştere a istoriei, a nevoilor şi posibilităţilor de progres ale României, prin capacitatea deosebită de a valorifica experienţa şi înţelepciunea maselor populare, prin înţelegerea profundă a marilor realizări ale ştiinţei pe plan mondial, a experienţei mişcării comuniste şi muncitoreşti, a tendinţelor dezvoltării social-economice contemporane. Ea continuă, dezvoltă şi ridică pe un plan superior cele mai bune tradiţii ale gîndirii social-politice româneşti.

Ca dascăli, nu putem să nu reliefăm grija dumneavoastră deosebită pentru dezvoltarea şi modernizarea învăţămîntului românesc, importanţa concepţiilor

dumneavoastră privind îmbinarea strânsă a învățământului cu cercetarea și producția, în deplin acord cu cerințele progresului științei și ale dezvoltării social-economice a țării noastre.

Spiritului dumneavoastră creator îi datorăm lărgirea orizontului cunoașterii, deschiderea de noi perspective pentru dezvoltarea gândirii social-politice românești, pentru conducerea științifică a operei de edificare a socialismului și comunismului în patria noastră. Sursă inepuizabilă de inspirație, lucrările dumneavoastră reprezintă un puternic stimulent al dezvoltării științelor sociale, a tuturor domeniilor științei, constituie un sprijin de neprețuit în întreaga activitate de instruire și educare a tinerei generații.

Am fi deosebit de bucuroși ca decernarea titlului de doctor honoris causa să se înscrie, cu prilejul celei de-a 55-a aniversări a zilei dumneavoastră de naștere, ca o manifestare a sentimentelor profunde și durabile pe care vi le poartă cadrele didactice și oamenii de știință din țara noastră, întregul nostru popor.

Exprimându-ne speranța că veți fi de acord cu propunerea noastră, dorim să vă încredințăm, stimate tovarășe Nicolae Ceaușescu, că acceptarea acestui titlu ar reprezenta o deosebită cinste pentru Universitatea București, pentru întregul învățământ, pentru întreaga știință românească.

George Ciucu, rectorul Universității București; Leonte Răutu, rectorul Academiei „Ștefan Gheorghiu”; Radu Voinea, rectorul Institutului politehnic; Constantin Anastasatu, rectorul Institutului de medicină și farmacie; Tiberiu Mureșan, rectorul Institutului agronomic „Nicolae Bălcescu”; Gheorghe Dolgu, rectorul Academiei de Studii Economice; Stan Soare, rectorul Institutului de petrol, gaze și geologie; Cezar Lăzărescu, rectorul Institutului de arhitectură „Ion Mincu”; Radu Prișcu, rectorul Institutului de construcții; Eugenia Popovici, rectorul Institutului de artă teatrală și cinematografică „I.L. Caragiale”; Gheorghe Achiței, rectorul Institutului de arte plastice „Nicolae Grigorescu”; Leon Teodorescu, rectorul Institutului de cultură fizică și sport; Petre Brâncuși, rectorul Conservatorului „Ciprian Porumbescu”, Ion Sasu, președintele Consiliului Uniunii asociațiilor studențești din Centrul universitar București; Cornel Pacoste, prim-secretar al Comitetului de partid al Centrului universitar București; Marius Preda, președintele Consiliului sindicatelor din Centrul universitar București; Vladimir Marin, secretar al Comitetului municipal București al U.T.C.⁶⁰.

Anexa 4: Solicitarea Facultății de Științe Politice de retragere a doctoratului honoris causa acordat lui Ion Antonescu

Facultatea de științe politice a Universității din București
Str. Spiru Haret nr. 8, cod 010175

3 februarie 2023

Către Președintele Senatului Universității din București,

Prin prezenta vă solicit, în baza art. 7.3 din Regulamentul privind Acordarea Titlurilor Onorifice, să investiți Senatul cu retragerea titlului de *doctor honoris causa* acordat lui Ion Antonescu, fost Conducător al statului în perioada 5 septembrie 1940-23 august 1944.

Formulez prezenta cerere, în baza art. 7.1.4 din Regulamentul menționat anterior, întrucât Ion Antonescu, în calitate sa de dictator militar, a condus un guvern ce a comis crime împotriva umanității. O spune explicit *Raportul final al Comisiei Internaționale pentru Studierea Holocaustului din România*, constituită prin HG nr. 672 din 5 mai 2004, publicată în Monitorul Oficial al României nr. 436 din 17 mai 2004: „Antonescu a fost un criminal de război în cel mai pur sens al cuvântului. Conducerea sa a implicat guvernul român în crime împotriva umanității, care nu pot rivaliza cu nimic în istoria uneori glorioasă, alteori crudă a României” (*Raport final*, Polirom, Iași, 2005, p. 258).

Menținând titlul de *doctor honoris causa* acordat lui Ion Antonescu în 1941 nu din rațiuni științifice, ci exclusiv din servilism politic față de un dictator care a participat în mod activ la Holocaust, Universitatea din București încalcă prevederile Legii nr. 217/2015 pentru modificarea și completarea OUG nr. 31/2002 privind interzicerea organizațiilor și simbolurilor cu caracter fascist, rasist sau xenofob și a promovării cultului persoanelor vinovate de săvârșirea unor infracțiuni contra păcii și omenirii. Propunerea de mai sus a fost avizată favorabil în ședința Consiliului FSPUB din data de 3 februarie 2023.

Decan
Cristian Preda

Anexa 5: solicitarea adresată Senatului UB de retragere a titlului de doctor honoris causa acordat lui Nicolae Ceaușescu

3 februarie 2024

Către Președintele Senatului Universității din București,

Prin prezenta vă solicit, în baza art. 7.3 din Regulamentul privind Acordarea Titlurilor Onorifice, să investiți Senatul cu retragerea titlului de *doctor honoris causa* acordat, pe 26 ianuarie 1973, lui Nicolae Ceaușescu, fost secretar general al PCR (1965-1989) și președinte al RSR (1974-1989).

Formulez prezenta cerere, în baza art. 7.1.4 din Regulamentul menționat anterior, întrucât Nicolae Ceaușescu a fost condamnat în decembrie 1989 pentru crime împotriva umanității. Raportul Comisiei Tismăneanu (Humanitas, București, 2007) a detaliat aceste crime. În mesajul adresat camerelor reunite pe 18 decembrie 1989, președintele României a condamnat regimul Dej-Ceaușescu ca „ilegitim și criminal”.

Titlul de doctor honoris causa acordat lui Nicolae Ceaușescu nu a fost retras nici în zilele Revoluției din Decembrie 1989, nici mai târziu. Senatul Universității din București a făcut un gest demn când i-a retras acest titlu lui Ion Antonescu, în urmă cu un an. E, cred, necesar ca și numele dictatorului comunist să fie șters din lista cu doctori onorifici.

Decan
Cristian Preda

Note

- ¹ Ioan Lăcustă, *Cenzura veghează: 1937-1939*, Curtea Veche Publishing, București, 2007, p. 203.
- ² *Anuarul Universității din București 1937-1938*, „Bucovina”, I.E. Torouțiu, București, [1939], p. 18.
- ³ Paul D. Quinlan, *Regele Playboy – Carol II al României*, traducere de Mona Antohi, Humanitas, București, 2008, pp. 267-270.
- ⁴ *M. S. Regele Carol II va fi proclamat „doctor honoris causa” al Universității din București*, „Curentul”, anul XI, nr. 3880, sâmbătă 19 noiembrie 1938, p. 12. Anuarul Universității nu conține vreo referință la o propunere făcută de membrii Facultății de Litere.
- ⁵ Un extras din procesul-verbal al ședinței din 19 octombrie 1938 e reprodus în Anexa 1.
- ⁶ „Ședința dela 15 Noiembrie 1938”, în *Anuarul Universității din București 1937-1938*, p. 18.
- ⁷ *M. S. Regele doctor „honoris causa” al Universității bucureștene*, „Viitorul”, anul XXX, nr. 9263, sâmbătă 19 noiembrie 1938, p. 1.
- ⁸ *Mesagiu*, „România”, anul I, nr. 170, 18.XI.1938, p. 3.
- ⁹ Ilariu Mureșan, *M. S. Regele Carol II „doctor honoris causa”*, „România”, anul I, nr. 174, 22.XI.1938, p. 3.
- ¹⁰ Pasaj extras din articolul *Bucureștenii au ascultat [i]eri retransmisiunea radiofonică a festivităților de la Londra*, publicat pe pagina „M.S. Regele Carol e considerat la Londra ca un expert al situației internaționale” din „Universul”, anul al 55-lea, nr. 314, joi 17 noiembrie 1938, p. 11.
- ¹¹ Pasaje din rubrica *Azi și mâine*, „România”, anul I, nr. 174, 22.XI.1938, p. 3.
- ¹² Extrase din grupajul *Strălucitele festivități de la Cluj*, „Viitorul”, anul XXIX, 11 iunie 1937, nr. 8826, pp. 2-3.
- ¹³ Conform informației din „Ședința dela 20 decembrie 1938”, în *Anuarul Universității din București 1937-1938*, p. 19.
- ¹⁴ *Cuvântarea d-lui rector Stoicescu*, „România”, anul II, nr. 501, 20.X.1939, p. 5. La ceremonia de la Universitate au mai luat cuvântul Patriarhul Nicodim, ministrul Educației Petre Andrei și ministrul C.C. Giurescu, care ocupa în cadrul guvernului Argetoianu poziția de secretar de ministru secretar de stat însărcinat cu organizarea Frontului Renașterii Naționale.
- ¹⁵ El a fost confirmat prin Înalțul Decret Regal nr. 186/939, cf. *Anuarul Universității din București 1937-1938*, p. 3.
- ¹⁶ Nicolae Iorga, *Jurnalul ultimilor ani: 1938-1940. Inedit*, ediție îngrijită, introducere și note de Andrei Pippidi, Humanitas, București, 2019, p. 108.
- ¹⁷ Legea fusese adoptată pe 4 noiembrie 1938. Interpretare evocată e menționată în articolul nesemnat, apărut sub titlul *Alegerea noului rector al Universității din București. O declarație a d-lui profesor Stoicescu*, „Universul”, anul al 55-lea, nr. 322, vineri 25 noiembrie 1938, p. 7.
- ¹⁸ Despre identitatea politică a lui G.G. Mironescu, v. Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Humanitas, București, 2011, p. 101. Într-un elogiu făcut lui Stoicescu în fața Academiei de Științe Morale și Politice, prezidate de G.G. Mironescu, George Fotino mărturisea că votase cu G.G. Mironescu, nu cu Stoicescu la scrutinul din 1938,

- fiindcă primul tocmai ce îi sprijinise intrarea la Universitate: „Constantin Stoicescu – care mai fusese Rector, un Rector activ, vigilent și (subliniez) independent – se înfățișa din nou colegilor săi. Se rostea de unii colegi, Domnule Președinte, și numele Domniei Voastre ca probabil contracandidat. Discret și curtenitor, Constantin Stoicescu m-a întrebat ce gândesc. <Gândesc – i-am răspuns – că nu vă pot vota, fiindcă nu-mi pot inaugura viața universitară printr-un gest de ingratitudine față de raportorul actului numirii mele>. E drept să fie așa – îmi răspunse Constantin Stoicescu – și prefer cu mult să pierd azi un vot, decât mâine te câștig și eu ca prieten” (George Fotino, *In memoria lui Constantin Stoicescu*, f. e.. București, MCMXLVI, p. 16).
- ¹⁹ Pentru detalii, v. Cristian Preda, „Un totalitarism pe potriva sufletului românesc”, în C. Rădulescu-Motru, *Scrieri politice*, selecția textelor, îngrijirea ediției și studiul introductiv de Cristian Preda, Nemira, București, 1998, pp. 7-62.
- ²⁰ Informația apare în nota nesemnată *Alegerea de rector al Universității din Capitală*, „Curentul”, anul XI, nr. 2889, luni 28 noiembrie, p. 3.
- ²¹ Cf. unei mențiuni din *Anuarul Universității din București 1937-1938*, p. 3.
- ²² Ioan Lăcustă, *op. cit.*, p. 207.
- ²³ O listă incompletă a acestor profesori apare la Hans-Christian Maner, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*, traducere în română de Adela Motoc, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 210.
- ²⁴ Serviciul cenzurii avea grijă de reputația lui Iorga și era nemulțumit că poziția exprimată în „Neamul românesc” era ridiculizată, sub pseudonimul Candid, în rubrica *Pe marginea actualității* din ziarul „Semnalul”, anul I, nr. 250, 26 noiembrie 1938, p. 1 – cf. Ioan Lăcustă, *op. cit.*, p. 207.
- ²⁵ Cf. rezultatelor alegerilor publicate în *Monitorul Oficial*, nr.128 bis, 6 iunie 1939, p. 3644. Tot atunci erau aleși ca deputați și alți trei profesori ai Universității din București: Const. Rădulescu-Motru (în ținutul București), Max Hacman (în ținutul Cernăuți) și Ion Petrovici (ținutul Prut). Câteva detalii la Cristian Preda, *Rumânii fericiți. Vot și putere de la 1831 până în prezent*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Polirom, Iași, 2021, p. 172.
- ²⁶ Procesul-verbal al ședinței din 17 octombrie 1941 e reprodus în anexa 2.
- ²⁷ „Ședința dela 2 Decemvrie 1941” în *Anuarul Universității din București 1940-1941, 1941-1942*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1943, p. 63.
- ²⁸ Scrisoarea lui Antonescu e datată 12 ianuarie și înregistrată la Rectorat sub numărul 613 din 26 ianuarie 1942.
- ²⁹ „Proces-verbal nr. 369”, în *Procese Verbale de Ședințele Consiliului Profesorat 1934 – [1944]*, vol. II, p. 369 verso.
- ³⁰ „Ședința dela 3 Februarie 1942”, în *Anuarul Universității din București 1940-1941, 1941-1942*, p. 66.
- ³¹ *Deschiderea cursurilor Universității din București*, „Universul”, anul al 59-lea, nr. 310, 12 noiembrie 1942, p. 1.
- ³² Mihai Antonescu fusese făcut profesor de drept internațional public în aceeași ședință a Senatului în care fusese aprobat și doctoratul onorific pentru Ion Antonescu – cf. *Anuarul Universității din București 1940-1941, 1941-1942*, p. 64.

- ³³ *Cuvântarea d-lui profesor Ion Petrovici*, „Curentul”, anul XV, nr. 5297, 13 noiembrie 1942, p. 3.
- ³⁴ În mai 1940 încheiasă o perioadă în care Stoicescu fusese „grav bolnav” – cf. „Ședința dela 14 Mai 1940”, în *Anuarul Universității din București 1939-1940*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, 1941, p. 9.
- ³⁵ Informații din *Anuarul Universității din București 1939-1940*, Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului, Imprimeria Centrală, București, 1941, p. 3. Observații utile despre această perioadă în articolul scris de Alexandru-Murad Mironov, Andrei Florin Sora, „Universitatea din București 1938-1940”, în Ovidiu Bozgan, Bogdan Murgescu (coordonatori), *Universitatea din București. 1864-2014*, Editura Universității din București, București, 2014, pp. 247-249.
- ³⁶ Informație cuprinsă în *Monitorul Oficial*, nr.128, 6 iunie 1939, p. 3561.
- ³⁷ În articolul *Deschiderea cursurilor Universității din București*, loc. cit., p. 3.
- ³⁸ Așa, de pildă, o gazetă care se recomanda „cel mai răspândit și mai informat ziar popular” consemna, la câteva zile după ceremonialul de la Universitatea din București, vizita la Storojineț a soției lui I. Antonescu. În orașul bucovinean, ea a vizitat două spitale, institutul pentru orbi din localitate și o cantină, după care a asistat la un festival organizat în onoarea sa de Inspectoratul pentru Muncă: artiști au fost muncitori din industria sârmei, care l-au impresionat pe un gazetar anonim, ce nota că „preocupările [lor] de ordin artistic și de ordin național dovedesc că s-au integrat în ritmul noului Stat național și social român” – extras din articolul nesemnat *D-na Maria Mareșal Antonescu la Storojineț*, „Informația zilei”, anul II, nr. 327, 21 nov. 1942, p. 3.
- ³⁹ Lista acestora e publicată în articolul *Distribuirea diplomelor de doctori „honoris causa”*, „Universul”, anul al 59-lea, nr. 310, 12 noiembrie 1942, p. 3.
- ⁴⁰ Discursul nu e datat, dar pare să fi fost ținut în mai 1941 – cf. *Anuarul Universității din București 1940-1941, 1941-1942*, p. 32. Despre strategia Universității din București în privința acordării doctoratelor onorifice în acea perioadă, v. Ana Maria Stan, „Choisir son camp: les Alliés ou l’Axe? La désignation des docteurs *honoris causa* dans les Universités roumaines pendant la Deuxième Guerre Mondiale”, în Caroline Barrera, Jacques Cantier (sous la direction de), *Science et culture en temps de guerre (XIXe-XXe siècles). Actes du colloque international de Toulouse, 6-7 novembre 2020*, Éditions midi-pyrénéennes, Portet-sur-Garonne, 2023, pp. 184-186.
- ⁴¹ „Cuvântarea d-lui prof. Horia Hulubei, rectorul Universității”, *Anuarul Universității din București 1940-1941, 1941-1942*, pp. 8-9 și 24. Hulubei publicase împreună cu Victor Vâlcovici și Constantin Motaș o broșură intitulată *Rolul științei în formarea spirituală a omului cult* (Tipografia Universul S.A., București, 1943, p. 26). Vâlcovici trata chestiunea din perspectiva matematicii, Motaș – din cea a biologiei, iar Hulubei discuta rolul științelor fizico-chimice. Concluziile erau banale, cea a lui Hulubei fiind că „progresul omenirii nu depinde de

- numărul de kilowați-oră puși în serviciul omului, ci de înălțimea spirituală și morală la care a ajuns el”
- ⁴² E expresia folosită de G.T. Pană, V. Băran, A.I. Nicodin în articolul *Horia Hulubei – Diplomatul*, publicat în revista „Market Watch”, nr. 241, 10 februarie 2022.. Revista poate fi citită la adresa <http://www.marketwatch.ro> [site consultat pe 8 iulie 2023].
- ⁴³ În telegrama citată mai sus, Mihai Antonescu îi mulțumea pentru „conferințele ținute în străinătate” (*Deschiderea cursurilor Universității din București*”, „Universul”, anul al 59-lea. nr. 310, 12 noiembrie 1942, p. 1).
- ⁴⁴ Fapt consemnat de G.T. Pană, V. Băran, A.I. Nicodin în articolul *Horia Hulubei: 125 de ani de la naștere*, publicat în „Market Watch”, nr. 240, 14 decembrie 2021. Un articol al lui V. Băran și A.I. Nicodin intitulat *Horia Hulubei: Profesor și Rector al Universității din București* și care conține extrase din presa franceză și documente oficiale din 1942 care pomenesc de întâlnirea lui Hulubei cu mareșalul Pétain a fost publicat online la adresa https://www.nipne.ro/events/zilele_h_hh/prezentari/Hulubei_Rector_18_nov_2021_F.pdf [site consultat pe 10 iulie 2023]. Despre complexitatea relației româno-franceze în perioada regimului de la Vichy, v. Mioara Anton, *Propagandă și război: 1941-1944*, Tritonic, București, 2007, pp. 277-282.
- ⁴⁵ O notează și Lucian Boia, *op. cit.*, p. 189.
- ⁴⁶ Ioan Hudiță, *Jurnal politic*, vol. III (9 februarie – 21 iunie 1941), Institutul European, Iași, 2002, pp. 192-193.
- ⁴⁷ Cele 20 de pagini ale declarației lui Hulubei din 27 aprilie 1945 au fost publicate de Toma Roman jr. la adresa: <https://istoriincalcite.files.wordpress.com/2018/11/bio-hulubei.pdf> [site consultat pe 9 iunie 2023]. Informațiile preluate în text se află la pp. 70v, 72v și 73 (cf numerotării CNSAS) din declarația menționată.
- ⁴⁸ Horia Hulubei, *Pentru Revista tineretului universitar*, „Preocupări universitare”, nr. 1, decembrie 1943, p. 5. Din gruparea revistei, care se revendica de la generația Unirii de la Alba Iulia, făceau parte, între alții, Ștefan Augustin Doinaș, Ovidiu Drimba, Adrian Marino, Dan Nasta, I. Negoitescu, Cornel Regman, I.D. Sârbu și Radu Stoichiță.
- ⁴⁹ *Tovarășul Nicolae Ceaușescu – doctor honoris causa al Universității din București*, „Scânțea”, anul XLII, nr. 9402, 27 ianuarie 1973, p. 1.
- ⁵⁰ Textul scrisorii din 1973 este reprodus în anexa 3.
- ⁵¹ Mărturie consemnată în cadrul unui interviu realizat de autor cu L. Vlăsceanu pe 11 iulie 2023.
- ⁵² Expresia a fost folosit în decizia luată de șase membri titulari și 16 membri corespondenți pe 26 decembrie 1989 – cf. *Analele Academiei Republicii Socialiste România*, anul 123 (1989), seria a IV-a, volumul XXXIX, Editura Academiei Române, București, 2001, p. 126. Un scurt comentariu despre decizie se găsește la Dan Berindei, *Istoria Academiei Române (1866-2006)*, Editura Academiei Române, București, 2006, pp. 404.
- ⁵³ Mărturie consemnată în cadrul unui interviu realizat de autor cu E. Constantinescu pe 11 iulie 2023.
- ⁵⁴ Textul solicitării din 2023 este reprodus în anexa 4.
- ⁵⁵ Am explicat contextul în articolul *Mareșalul Antonescu, un titlu*

onorific retras după 82 de ani publicat în „Revista 22”, articol ce poate fi consultat la adresa <https://revista22.ro/opinii/cristian-preda/maresalul-antonescu-un-titlu-onorific-retras-dupa-82-de-ani> [site accesat pe 10 iunie 2023].

⁵⁶ Detalii în articolul lui Sebastian Jucan, intitulat *Universitatea din București a retras titlul de Doctor Honoris Causa acordat mareșalului Antonescu* publicat pe 15 februarie 2023 de Hotnews.ro la adresa <https://www.hotnews.ro/stiri-esential-26084441-universitatea-bucuresti-retras-titlul-doctor-honoris-causa-acordat-maresalului-ion-antonescu.htm> [site consultat pe 7 iulie 2023].

⁵⁷ Comunicatul UB poate fi citit accesând <https://agerpres.ro/educatie->

stiinta/2024/02/21/senatul-universitatii-bucuresti-revalideaza-hotararea-de-retragere-a-titlului-de-doctor-honoris-caus--1252698

⁵⁸ Fragment din „Proces-verbal nr. 315”, în *Procese Verbale de Ședințele Consiliului Profesorat 1934 – [1944]*, vol. I, p. 212.

⁵⁹ „Proces-verbal nr. 359”, în *Procese Verbale de Ședințele Consiliului Profesorat 1934 – [1944]*, vol. II, p. 345.

⁶⁰ *Scrisoarea adresată tovarășului Nicolae Ceaușescu de consiliul rectorilor din Centrul universitar București și senatul Universității*, „Scânteia”, anul XLII, nr. 9399, 24 ianuarie 1973, p. 1.

Bibliografie

Presă și publicații oficiale:

Curentul, anul XI, nr. 2889 (luni 28 noiembrie 1937), nr. 3880 (sâmbătă 19 noiembrie 1938); anul XV, nr. 5297 (13 noiembrie 1942).

Informația zilei, anul II, nr. 327, 21 nov. 1942.

Monitorul Oficial, nr.128 și 128 bis, 6 iunie 1939.

Preocupări universitare, nr. 1, decembrie 1943.

România, anul I, nr. 170 (18.XI.1938), 174 (22.XI.1938); anul II, nr. 501 (20.X.1939).

Scânteia, anul XLII, nr. 9399 (24 ianuarie 1973), nr. 9402 (27 ianuarie 1973).

Semnalul, anul I, nr. 250 (26 noiembrie 1938).

Universul, anul al 55-lea, nr. 322 (vineri 25 noiembrie 1938); *Universul*, anul al 59-lea, nr. 310 (12 noiembrie 1942).

Viitorul, anul XXIX, nr. 8826 (11 iunie 1937); anul XXX, nr. 9263 (19 noiembrie 1938).

Lucrări cu caracter general și special

Analele Academiei Republicii Socialiste România, anul 123 (1989), seria a IV-a, volumul XXXIX, Editura Academiei Române, București, 2001.

ANTON, Mioara, *Propagandă și război: 1941-1944*, Tritonic, București, 2007.

Anuarul Universității din București 1937-1938, „Bucovina”, I.E. Torouțiu, București, [1939].

Anuarul Universității din București 1939-1940, *Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului*, Imprimeria Centrală, 1941.

Anuarul Universității din București 1940-1941, 1941-1942, *Monitorul Oficial și Imprimeriile Statului*, Imprimeria Centrală, București, 1943.

BERINDEI, Dan, *Istoria Academiei Române (1866-2006)*, Editura Academiei Române, București, 2006.

- BOIA, Lucian, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Humanitas, București, 2011.
- FOTINO, George, *In memoria lui Constantin Stoicescu*, f. e., București, MCMXLVI.
- HUDIȚĂ, Ioan, *Jurnal politic*, vol. III (9 februarie – 21 iunie 1941), Institutul European, Iași, 2002.
- HULUBEI, Horia, VÂLCOVICI, Victor, MOTĂȘ, Constantin, *Rolul științei în formarea spirituală a omului cult*, Tipografia Universul S.A., București, 1943.
- IORGA, Nicolae, *Jurnalul ultimilor ani: 1938-1940. Inedit*, ediție îngrijită, introducere și note de Andrei Pippidi, Humanitas, București, 2019.
- LĂCUSTĂ, Ioan, *Cenzura veghează: 1937-1939*, Curtea Veche Publishing, București, 2007.
- MANER, Christian, *Parlamentarismul în România (1930-1940)*, traducere în română de Adela Motoc, Editura Enciclopedică, București, 2004.
- PREDĂ, Cristian, „Un totalitarism pe potrivă sufletului românesc”, În C. Rădulescu-Motru, *Scriseri politice*, selecția textelor, îngrijirea ediției și studiul introductiv de Cristian Predă, Nemira, București, 1998, pp. 7-62.
- IDEM, *Rumânii fericiți. Vot și putere de la 1831 până în prezent*, ediția a II-a revăzută și adăugită, Polirom, Iași, 2021.
- Procese Verbale de Ședințele Consiliului Profesorat 1934 – [1944]*, vol. I;
- STAN, Ana Maria, „Chosir son camp: les Alliés ou l’Axe? La désignation des docteurs *honoris causa* dans les Universités roumaines pendant la Deuxième Guerre Mondiale”, in Caroline Barrera, Jacques Cantier (sous la direction de), *Science et culture en temps de guerre (XIXe-XXe siècles). Actes du colloque international de Toulouse, 6-7 novembre 2020*, Éditions midi-pyrénéennes, Portet-sur-Garonne, 2023, pp. 184-197.
- Resurse online**
- https://www.nipne.ro/events/zilele_hh/hh/prezentari/Hulubei_Rector_18_nov_2021_F.pdf;
- <https://istoriincalcite.files.wordpress.com/2018/11/bio-hulubei.pdf>;
- <https://revista22.ro/opinii/cristian-preda/maresalul-antonescu-un-titlu-onorific-retras-dupa-82-de-ani>;
- <https://www.hotnews.ro/stiri-esential-26-084441-universitatea-bucuresti-re-tras-titulul-doctor-honoris-causa-acord-at-maresalului-ion-antonescu.htm>;
- <https://agerpres.ro/educatie-stiinta/2024/02/21/senatul-universitatii-bucuresti-revalideaza-hotararea-de-retragere-a-titlului-de-doctor-honoris-caus—1252-698>

Articole și studii

- MIRONOV, Murad-Alexandru, Andrei Florin Sora, „Universitatea din București 1938-1940”, in Ovidiu Bozgan, Bogdan Murgescu (coordonatori), *Universitatea din București. 1864-2014*, Editura Universității din București, București, 2014, pp. 219-248.
- PANĂ, G.T., BĂRAN, V., NICODIN, A.I., „Horia Hulubei: 125 de ani de la naștere”, *Market Watch*, nr. 240, 14 decembrie 2021.
- IDEM, „Horia Hulubei – Diplomatul”, *Market Watch*, nr. 241, 10 februarie 2022.

Young Researchers' Perception in Romania on Involvement in Democratic Life - Methodological Perspectives

Mirela-Emilia MIRONIUC

Abstract: *This paper aims to analyze the perceptions of young people in Romania regarding the instruments of participation in democratic life in the period 2020-2024. The research problem in the field of international relations is represented by the low involvement of young people, a significant category of society, in democratic life, which exacerbates the democratic deficit. The research question that we will try to answer is the following "How do we streamline the process of using instruments of involvement in democratic life so as to reduce the democratic deficit?". The purpose of the paper is to bring a range of theoretical contributions and a contribution to the specialized literature and the academic environment regarding the assessment of the level of awareness and knowledge of young people about democracy. The research method used in the data collection process will be a mixed method, this means the use of both quantitative and qualitative analyses. First, we will select the Eurobarometers from the period 2020-2024 and look at how they target the instruments of involvement in democratic political life and what is the level of knowledge and existence of a security culture. Second, we will conduct 50 semi-structured interviews with young researchers from Romania who study or are graduates of the field of political science, international relations, European studies and security studies. The data analysis method is a mixed one, being both qualitative and quantitative. We will use multiple regression to analyze the Eurobarometers and deductive thematic analysis to analyze the semi-structured interviews. At the end of the paper, we are surprised by the fact that improving the efficiency of the use of democratic participation instruments among young people to reduce the democratic deficit can be achieved through a series of strategies and measures. Among these, the integration of civic education into the school and university curriculum, the organization of information and awareness campaigns, or even the simplification of participation procedures stand out.*

Keywords: *European citizenship, Europeanization, democratic deficit and intentional political socialization.*

Introduction

The European Union represents a main pillar internationally through

the principles of peace, respect for citizens' rights and freedoms, promotion of the rule of law and democracy¹. The notion of "being European"

is mainly understood in an abstract sense rather than as a “strong sense of identity and shared belonging”². Precisely for this reason, it is desired to draw guidelines between being European and feeling European, knowing one’s rights and activating one’s European citizenship. In a representative democracy, the form of government derives its power from the participation of citizens in the political decision-making process³. Democratic renewal represents a main pillar in the international agenda in a continuous process of metamorphosis. Dynamism and innovation are just some of the mechanisms through which citizens bring new ideas and innovative approaches that can reinvigorate democratic processes.

From the general spectrum of the term citizens, we identify a category that often identifies itself as open to change and more receptive to new technologies, which can modernize and make democratic systems more efficient. Young people represent the future generations and it is essential that the concerns, needs and voice of their generation, but also of future ones, are integrated into current policies. The involvement of young people ensures a greater diversity of opinions and perspectives in public debates and the decision-making process. In addition, active participation in democratic life helps them to better understand political processes and become informed and responsible citizens.

Young researchers represent an important category of society in

terms of involvement in the valorization of a democratic culture, respect for the rights and freedoms of citizens and in the process of reducing the democratic deficit. The research problem in the field of international relations is represented by the low involvement of young people, a significant category of society, in European democratic life, which exacerbates the democratic deficit. This paper does not aim to measure the involvement or lack of involvement of young people, but rather to analyze their perceptions of the instruments offered by the European institutions and the mechanisms underlying their use or non-use.

This paper aims to analyze the perceptions of young researchers in Romania regarding the instruments of participation in European democratic life, during the period 2020-2024. This period captures a series of changes on the national and international agenda, such as the Covid-19 pandemic, vaccination, the onset of waves of Euroscepticism and the rise of parties with nationalist and populist visions. The research question we will try to answer is the following: “How do we streamline the process of using the tools so that there is greater involvement in European democratic life?” The research hypotheses, consisting of variables, set and which, following the research, will be validated or not, are the following: “The level of awareness, lack of information and the perception of ineffectiveness of the instruments exacerbate the democratic

deficit”, “Adequate civic education and an active civic family environment positively influence the perceptions of young people.” At least one should be validated

The objectives of the research are multiple, but the general objective captures the analysis of the perceptions of young people in Romania on the instruments available for participation in European democratic life. This is joined by a series of specific objectives, as follows: Assessing the level of awareness and knowledge of young people about European democratic instruments; Identifying the motivations and barriers for the participation or lack of participation of young people in European democratic processes; Analyzing the influence of the educational and family environment on the perceptions of young people. The purpose of the paper is to analyze the new generation of young people studying Political Science or related fields, aged between 18-35. Moreover, the paper aims to launch a series of contributions to the specialized literature, in the academic environment, a range of theoretical aspects and a contribution to the specialized literature on the democratic participation of young people in the European context.

At the same time, it also presents a practical component regarding the assessment of the level of awareness, knowledge and improvement of the methods by which young people use European democratic instruments, which would lead to the improvement of the democratic participation

of young researchers in Romania. The relevance of the theme is provided by the importance of the subject, in particular, the involvement of young people, who represent an extremely important category of active citizens in European democratic life, in academic writing. The importance of the theme is also provided by contemporary society, the dynamics of events, political metamorphoses and the totality of events regarding the era of globalization and interdependence in which we find ourselves. The motivation for choosing this theme lies in the lack of identification of a specialized literature that would present the perceptions of young people in Romania about European democratic life, being collaborated primary data from the Eurobarometers and the conduct of related interviews.

Theoretical chapter

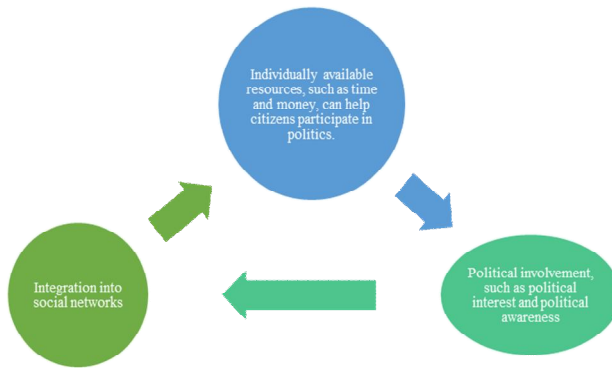
Literature review

In the following, we will try to present a brief review of the existing literature on the topic of youth participation in European democratic life and to highlight the gaps in knowledge, especially those related to Romania. Participation in civic and political initiatives develops important skills, such as leadership, negotiation and communication⁴. Involving young people in the democratic process can increase their trust in political institutions and contribute to their legitimacy. Promoting youth involvement contributes to the consolidation of a more cohesive and

inclusive society, in which all citizens feel represented and valued⁵. By actively participating in European democratic life, they can contribute to the consolidation of the European project and the promotion of common European values. Young people can bring Romania's specific problems to the attention of European institutions, thus ensuring that their country's interests are taken into account in decisions taken at the

European Union level. The involvement of young people in Romania in European democratic life is vital for the health and evolution of democracy, both at national and European level⁶. It is a process that benefits not only young people, but the whole society, contributing to the development of a robust, inclusive and adaptable democracy to future challenges⁷.

Analytical framework

Individually available resources, such as time and money, can help citizens participate in politics. Political involvement, such as political interest and political awareness, can be classified as a second explanatory factor. Integration in social networks is the third explanatory factor. This determines whether citizens are confronted with details about participation opportunities⁸. All of these are influenced by the age, gender, sex, education, occupation and social experiences of young people.

Methodological chapter

Case selection

Romania can be classified, according to the specialized literature and methodological patterns, as a deviant case, being a young democracy, accession to the EU having taken place recently, more precisely on January 1, 2007⁹. Accession to the European Union represents only one pillar and a true argument for Romania's positioning as a young democracy. To these can be added a series of internal problems, institutional

inefficiencies, the cumbersome construction of a vibrant civil society. Democracy in Romania has undergone a wide range of metamorphoses, presented gaps and has been subject to internal and external risks, threats and vulnerabilities due to institutional inefficiencies, but also to the lack of civic involvement. While some commentators speak of a crisis of democracy, others refer to a “fear of politics” or a “democracy deficit”¹⁰. This period captures a series of changes on the national and international agenda, such as the Covid-19 pandemic, vaccination, the onset of waves of Euroscepticism, and the rise of parties with nationalist and populist visions.

Elements/pillars such as civic education, civic culture, civic spirit in Romania, knowledge of civil rights and freedoms, engagement in civic activities, vibrant civil society or not are the subject of extensive debates in the public space. The lack of the above-mentioned brings with it the exacerbation of the democratic deficit, respect for the rule of law, alignment with European standards and the emancipation of citizens in the process of forming a political culture. Their implementation leads to the nuance of an intentional political socialization in which either through institutional factors such as state bodies or educational units, or with the help of society, family and groups of friends, young people are informed, aware and learn/acquire democratic values.

Romania’s internal architecture, democratic political regime, semi-presidential republic form of government, influence/importance of state institutions in disseminating information about European democratic life, creating dialogue between them and young people. Significant democratic risks at the societal level, the growth of liberal policies brings with it social and income inequalities. Europe has entered a “democratic recession” in which new and old democracies alike have fallen victim to a “strong authoritarian countercurrent”¹¹. Youth in Romania are facing one of the most difficult transitions from education to working life among all EU member states.

After going through the entire process of construction, architecture and policies, in symbiosis with the research subject, Romania, it is necessary to focus our attention on the knowledge, awareness and activation of civil rights and freedoms at the level of Romania among young people, a category that represents the target citizens of the study. Young people represent a significant category of Romanian society, and their actions and beliefs are reflected on their existence and society. Since there are considerable challenges in defining what we understand by the term “youth” how it relates to “maturity” and what the implications are in delimiting the allocation of rights.

Knowing today’s young people and how they perceive the world around them, in this case European politics and democratic life, means

crossing some guidelines regarding “tomorrow’s history”. Young people are a social category with specific needs, but who, for various reasons, are not as active in the electoral process compared to the rest of the citizens with the right to vote, they have a predisposition to criticize the system, but they do not get involved in implementing reforms. Representing a small electoral mass, politicians will focus on creating a political program that respects the needs and desires of their main political clientele, thus, young people end up being neglected and treated superficially. The antagonism between young people and the political field, whether at an internal or external level, seems to be, upon a first reading of a certain part of the specialized literature or upon listening to the various voices in society, quite pronounced. However, the ways of interaction and involvement of young people in democratic life seem to have changed in recent years, starting from conventional forms of participation, such as voting, and ending with activation in specialized non-governmental organizations. Young people are not disinterested, they look at politics and get involved in other ways.

In this context, we propose to analyze the mechanisms for involving young people in European democratic life¹². Moreover, since the aim is not to quantitatively analyze their use or non-use, we will focus on perceptions of the instruments that European institutions make available to citizens and the efficiency of their func-

tioning. The socioeconomic level of young people, as they develop, is one of the most important factors in describing their economic, social and political development throughout their lives¹³.

What does youth political involvement depend on? It is a common rhetorical question. Socioeconomic status, individually available resources such as time and money are just a few of the factors that can help citizens participate in politics. Political involvement, such as political interest and political awareness can be classified as a second explanatory factor. Integration in social networks is the third explanatory factor. This determines whether citizens are confronted with details about participation opportunities¹⁴. All of these are influenced by the age, gender, sex, education, occupation and social experiences of young people. Labor market insertion of young people in Romania.

The category of young people in Romania, which represents the target group of the research, includes citizens aged 18-35 who are studying or have graduated in the field of political science, international relations, European studies and security studies. The young people interviewed are representatives of each region in the country, as follows: Transylvania; Oltenia; Muntenia; Moldova; Bucovina; Dobrogea; Crișana; Banat; Maramureș. Similar to the data specified above, the young people come from a balanced rural area in a percentage of 50% and urban in a per-

centage of 50%. The selection of the gender of the respondents was also fair, 25 respondents being female and the remaining 25 being male. At the level of education and profession, young people come from different categories : students, university graduates, while the occupation varies from students, master's students, doctoral students, teachers, doctors, administrative staff and even unemployed.

Following consultation of the Eurobarometers covering the years 2021, 2022, 2024 and the identification of values that highlight the use of three instruments of involvement in European democratic life, such as European parliamentary elections, participation in demonstrations and activation in NGOs (each of them oscillatory, but being the most usable), we will try, with the help of interviews, to explain the choices behind the numbers and to understand young people's perception of the instruments made available by European institutions and to observe their efficiency and effectiveness or even the opposite.

Data collection method

The data collection method itself exemplifies the mechanism by which we reach the information we need to conduct research¹⁵. An important point that we need to reach from the beginning of the work is the choice of a method by which we reach the notions we need¹⁶. Whether we are talking about specialized works that we find at the level of books, articles,

collective volumes, or whether we refer to official websites of institutions that present information of public interest, speeches of certain personalities, images, ethnographies, netnographies or interviews and questionnaires, each reprints an efficient working method with the help of which we reach the stage of knowledge on different issues and specific contexts. In the research we are conducting, a rather comprehensive approach is considered appropriate. More than the complex nature, it is necessary to collect and subsequently analyze the data from a looser perspective, which will give us the opportunity to study in depth the perceptions of young people in Romania.

The research method used in the data collection process will be mixed method, meaning the use of both quantitative and qualitative analyses. First, we will select the Eurobarometers from the period 2020-2024 and look at how they target the instruments of engagement in democratic political life. Second, we will conduct 50 semi-structured interviews (the number may vary) to find out the motivations behind the answers provided and to identify the factors that influence the perceptions of young people. The sample includes young people aged between 18 and 35 from Romania. This will be a representative one, with the aim of including various social and educational backgrounds.

Data collection is par excellence a defining stage in research, being the basic point of the entire analysis that

I am about to carry out. The data collection method itself exemplifies the mechanism by which we reach the information we need to carry out the research. An important point that we need to reach from the beginning of the work is the choice of a method by which we reach the notions we need. Whether we are talking about specialized works that we find at the level of books, articles, collective volumes, or whether we refer to official websites of institutions that present information of public interest, speeches of certain personalities, images, ethnographies, netnographies or interviews and questionnaires, each reprints an efficient working method with the help of which we reach the stage of knowledge on different issues and specific contexts.

In the research I am conducting, I have considered a more comprehensive approach appropriate. More than the complex nature, I tend to collect and subsequently analyze data from a looser perspective, which would give me the opportunity to study in depth the perceptions of citizens regarding freedom of movement, their experiences, the feelings they have experienced and all the other issues they have encountered. Thus, the most appropriate and appropriate method that I have identified and with which I will collect the data I need in the analysis is the interview. The motivations underlying the choice of qualitative research over quantitative one refer to the fact that qualitative research is an umbrella term for a wide variety of approaches and methods

found in the mysteries of life and social sciences. The information or data collected and analyzed is primarily (but not exclusively) non-quantitative in nature, consisting of textual materials such as interview transcripts, field notes, and documents.

EUROBAROMETER

There is a bidirectional relationship between research questions, theoretical approaches and related methods. The dependent variable is what is being studied, in this case, European democratic life, while the independent variables are factors that affect the dependent variable, namely time and money, political involvement and integration into social networks. The Eurobarometers that we will use and refer to as primary data cover the period 2020-2024.

The first instrument of interest for research and which we will analyze is the participation of young people in the European parliamentary elections. Year 2021 - 49%, year 2022-35%, year 2024-35%, which highlights a downward trend in the participation of young people in the European parliamentary elections, which obviously did not take place every year, but our study does not analyze the number of young voters, in concreto, but the perception of the instruments, as stated at the beginning of the thesis. The second form of manifestation of interest for young people in European democratic life, according to the Eurobarometer, is participation in protests and public

demonstrations. Year 2021 - 35%, year 2022 - 21%, year 2023 - 13%, a downward trend can also be identified. The third instrument refers to the registration and activation of young people in non-governmental organizations whose objective is to promote European values and norms.

Year 2021 - 17%, year 2022 - 31%, year 2023 - 16%, a substantial increase of 14% is noted between 2021 and 2022, then an equally significant decrease of 15% between 2022 and 2023, and the causes need to be identified and analyzed.

Year	European Parliament elections	Participation in protests and demonstrations	Activation in NGOs
2021	49%	35%	17%
2022	35%	21%	31%
2024	35%	13%	16%

SEMI-STRUCTURED INTERVIEW

Data collection is par excellence a defining stage in research, being the basic point of the entire analysis that I am about to carry out. The data collection method itself exemplifies the mechanism by which we reach the information we need to carry out the research¹⁷. An important point that we need to reach from the beginning of the work is the choice of a method by which we reach the possession of the notions we need. Whether we are talking about specialized works that we find at the level of books, articles, collective volumes, or whether we refer to official websites of institutions that present information of public interest, speeches of certain personalities, images, ethnographies, netnographies or interviews and questionnaires, each reprints an efficient working method with the help of which we reach the stage of knowledge on different issues and specific contexts¹⁸.

In the research I am conducting, I have considered a more comprehensive approach appropriate. More than the complex character, I tend to collect and subsequently analyze data from a looser perspective, which would give me the opportunity to study in depth the perceptions of citizens regarding freedom of movement, their experiences, the feelings they have experienced and all the other issues they have encountered. Thus, the most appropriate and appropriate method that I have identified and with the help of which we will collect the data I need in the analysis is the interview. The motivations underlying the choice of qualitative research over quantitative one refer to the fact that qualitative research is an umbrella term for a wide variety of approaches and methods found in the mysteries of life and social sciences¹⁹. The information or data collected and analyzed is primarily (but not exclusively) non-quantitative in nature, consisting of

textual materials such as interview transcripts, field notes, and documents²⁰.

The interview is one of the main data collection methods used by social researchers, offering the opportunity for direct interaction between the researcher and the research participants²¹. An interview is a social relationship that involves the researcher in an immediate and interpersonal relationship with an individual who becomes both the object of research and the subject of interaction²². Sylvain Laurens describes how, in “asking difficult questions”, it can be useful to introduce other modes of inquiry during the interview, such as archives or the pretext of a questionnaire that the researcher must complete for statistical purposes²³. In addition to cases where it is necessary, such as analyzing a person’s speech, a recording is often desirable. Indeed, it allows researchers to become more involved in the relationship with the respondent, freeing them from the concentration required by note-taking, to reproduce more faithfully what is said and to facilitate reflective work when listening to the recording²⁴. In addition to the attention paid to the context (place, surroundings, people who may be present) there is also the awareness of non-verbal communication (non-answers, irony, sighs, smiles, tensions, silence, etc.). These data may be necessary for the interpretation of interviews, hence the importance of favoring direct face-to-face interactions²⁵.

List of interviewees

This study has as research subjects young people in Romania between the ages of 18 and 35. This is the most representative sample for the category of young people, because first of all they are at the legal age at which they have the right to vote in the European parliamentary elections, and not only. Second, people in this category are those who participate in social movements, whether we are referring to demonstrations, protests, petitions. Last but not least, they are actively involved in non-governmental organizations, promoting volunteering and charitable acts in accordance with democratic practices and European values.

The young people interviewed are representatives of each region in the country, as follows: Transylvania; Oltenia; Muntenia; Moldova; Bucovina; Dobrogea; Crișana; Banat; Maramureș. Similar to the data specified previously, the young people come in a balanced way from rural areas in a percentage of 50% and urban areas in a percentage of 50%. The selection of the gender of the respondents was also fair, 25 respondents being female, and the remaining 25 being male. At the level of education and profession, the young people come from different categories: high school graduates, students, university graduates, while the occupation varies from pupils, student teachers, doctors, administrative staff and even unemployed.

Data analysis method

The data analysis method is a mixed one, being both qualitative and quantitative. We will use multiple regression to analyze the euobarometers and deductive thematic analysis to analyze the semi-structured interviews.

REGRESSION

Statistical analysis captures causality in terms of conditions and mechanisms²⁴.

DEUTIC THEMATIC ANALYSIS

Qualitative measures involve the assessment of qualities or narratives that are not quantified. Following the data collection process, which took place between November 2025 and present (still ongoing), as previously specified, through the semi-structured interview method, it is imperative to go through the next stage, namely that of identifying and explaining the use of the analysis method. Referring to the data collection method used in my research study, namely the semi-structured interview, I considered it necessary to use the deductive thematic analysis, because the mechanism for obtaining information is much easier. With the help of the interview, a broad framework of openness is provided for the respondent, who has the opportunity to freely express his ideas and feelings.

At the beginning of the analysis, the first stage will be the transcription of the recorded interviews. This leads to a more efficient understanding of the concepts, the creation of sharp analogies, but also the identification of

perceptions over time, just as the research study aims to do. In this note, I consider it extremely important to have a material, in concreto, on the basis of which you can carry out your analytical study, specifying that all the personal data of the interviewees will not be found anywhere in the transcriptions, as they are confidential. At first glance, we are presented with a wide range of sequences of ideas, understood or less understood, which accurately reflect the perceptions of citizens, their experiences, but also their knowledge related to topics such as.

At the beginning of the analysis, the first stage will be the transcription of the recorded interviews. This leads to a more efficient understanding of the concepts, the creation of sharp analogies, but also the identification of perceptions over time, just as the research study aims to do. In this note, we consider it extremely important to have a material, in concreto, on the basis of which you can carry out your analytical study, specifying that all the personal data of the interviewees will not be found anywhere in the transcriptions, as they are confidential. Then, we will return to the specialized literature, already coded, and we will observe whether or not there are similarities. "Coding is a heuristic way, that is, of discovering the meanings of individual sections of data"²⁵.

These aspects can be signaled from the moment the researcher notices that the interviewee uses certain terms or emphasizes certain ideas that he or she later notes down. "Just as a title repre-

sents and captures a book or the content and primary essence of a film or poem, so too should a code represent and capture the content and essence of a primary data item”²⁶. Following this process, it is imperative to finalize with a series of themes that are reached from all the codings carried out, themes that will reflect the perceptions of citizens, their experiences, but also the knowledge they have about the significant events that they have experienced in different forms. For the research in question, it was

considered necessary to use the deductive thematic analysis that refers, in particular, to familiarization with the selected documents and the frames to be analyzed. Following a chronological course of analysis, from the level of coding the specialized literature, we will obtain a series of significant themes that we will later try to identify in the responses provided by the representatives of non-governmental organizations, in concreto, in sentences.

Coding system

ENCODE	Subject	Sentences
Rights, freedoms and obligations at European level	European citizenship	
Active involvement and use of European instruments	Participation in democratic life/Participatory democracy	
Integration and promotion of European values	Europeanization	
The lack of a functioning European democracy	Democratic deficit	
Mechanisms for acquiring behaviors that reflect the level of European knowledge and participation	Intentional and unintentional political socialization	

Improving the use of democratic participation tools among young people to reduce the democratic deficit can be achieved through a series of strategies and measures, identified from the responses provided. A first step could be represented by the integration of civic education/civic/legal culture at a more advanced level into the school and university curriculum

to inform young people about the importance and mechanisms of democratic participation. Organizing information and awareness campaigns that emphasize the importance of involvement in democratic processes. At the same time, using technology to facilitate young people’s access to democratic participation tools, such as online platforms for petitions, pub-

lic consultations and electronic voting. Simplifying participation procedures to make them easier to understand and use by young people. Creating opportunities for young people to get involved in community projects and local initiatives. Another track could be represented by the

formation of interest groups or youth councils within local and national authorities to provide them with a direct channel of communication and influence. Collaborating with non-governmental organizations that promote youth participation in democratic processes.

Notes

- ¹ Mirela-Emilia Mironiuc, "French citizens' ambivalence regarding European citizenship – pro or anti-European?", *Citizens of the European Union. Status, Identity and Beyond*, edited by Lect. Dr. Mihai Alexandrescu, Cluj University Press, Cluj-Napoca, November 2023, pp. 181-182.
- ² Lynn Jamieson, "Theorising identity, nationality and citizenship: Implications for European citizenship identity.", *Sociológia-Slovak Sociological Review*, 6, 2002, pp. 44-45.
- ³ Klaus H. Goetz, and Jan-Hinrik Meyer-Sahling, *Political time in the EU: dimensions, perspectives, theories*, The EU Timescape, Routledge, 2013, pp. 133-134.
- ⁴ Attila Ágh, *Basic Democratic Values and Political realities in East Central Europe*, Társadalom és ekómák Közép-és Kelet-Európában/Society and Economy in Central and Eastern Europe, 1995, pp. 75-94.
- ⁵ Axel Honneth, *"Freedom's right: The social foundations of democratic life."*, Columbia University Press, 2014, pp. 4-50.
- ⁶ James Sloam, "Voice and equality': Young people's politics in the European Union", *West European Politics*, 36.4, 2013, pp. 100-105.
- ⁷ Özlem Becerik Yoldaş, "Civic education and learning democracy: their importance for political participation of young people.", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 174, 2015, pp. 40-5.
- ⁸ *Ibid.*, pp. 40-45.
- ⁹ Constantin Solomon and Cristinel Gheorghe-Aurelian, "Romania's Accession to the European Union", *Moldoscopy*, 74.3 (2016), pp. 175-184.
- ¹⁰ J. Bessant, Farthing R., Watts R., "Co-Designing a Civics Curriculum: Young People, Democratic Deficit and Political Renewal in the EU", *Journal of Curriculum Studies*, 2015, pp. 1-19.
- ¹¹ Cas Mudde, "Fighting the system? Populist radical right parties and party system change", *Party politics*, 20.2, 2014, pp. 217-218.
- ¹² Paul Allen Beck, "M. Kent Jennings: an intellectual profile", *PS: Political Science & Politics*, 30.3, 1997, pp. 588-589.
- ¹³ Jorge Benedicto and María Luz Morán., "Another Kind of Politicization? Representations of Collective Life and Civic Engagement Processes of Disadvantaged Youth", *International Journal of Sociology*, 72.2, 20, pp. 429-452.
- ¹⁴ David Silverman (Ed.), *Qualitative Research: Theory, Method and*

- Practice*, second end, Sage Publications Ltd, 2004, pp. 40–41.
- 15 Margaretha, Järvinen, and Mik-Meyer Nanna, “*Qualitative Analysis: Eight Approaches for the Social Sciences*”, Sage, 2020.
 - 16 Paul Marc Camic and others, “Qualitative Research in Psychology: Expanding Perspectives in Methodology and Design”, 1 st edn, *American Psychological Association*, APA, 2003, pp. 200-210.
 - 17 David Silverman (Ed.), *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, second end, Sage Publications Ltd, 2004, pp. 40–41.
 - 18 Paul Marc Camic and others, “Qualitative Research in Psychology: Expanding Perspectives in Methodology and Design”, 1 st edn, *American Psychological Association*, APA, 2003, pp. 200-210.
 - 19 Johnny Saldaña, *Fundamentals of Qualitative Research*, Oxford University Press, 2011, p. 3.
 - 20 *Ibid.*, pp. 3-4.
 - 21 Robert Matthews and Elizabeth Ross, *Research methods: A practical guide for the social sciences*, Pearson Education Ltd, 2010., pp. 219-200.
 - 22 Guillaume Devin, ed., *Resources and applied methods in international relations*, Springer, 2017, p. 108.
 - 23 *Ibid.*, p. 111.
 - 24 Audie Klotz, et al., *Qualitative methods in international relations*, Palgrave Macmillan UK, 2008, p. 23.
 - 25 Johnny Saldaña, *Op.cit.*, pp. 96-97.
 - 26 Idem, *The Coding Manual for Qualitative Researchers*, Sage, 2009, p. 3.

Bibliography

Books

- ATTILA, Agh, “*Basic Democratic Values and Political realities in East Central Europe.*” Társadalom és ekómák Közép-és Kelet-Európában/Society and Economy in Central and Eastern Europe, 1995.
- CALHOUN, Craig., *The democratic integration of Europe*, Eurozine Com, 2004.
- DUPRAT, Gerard, PARKER, Noel and RIEU, Alain-Marc, “*European democratic culture*”, Routledge, 2005.
- GOETZ, Klaus H., and SAHLING-Jan-Hinrik Meyer, *Political time in the EU: dimensions, perspectives, theories*, The EU Timescape. Routledge, 2013.
- HONNETH, Axel, *Freedom’s right: The social foundations of democratic life*, Columbia University Press, 2014.
- JÄRVINEN, Margaretha, and NANNA, Mik-Meyer, *Qualitative Analysis: Eight Approaches for the Social Sciences*, Sage, 2020.
- KARA, Helen Gergen, KENNETH, J., and GERGEN, Mary M., *Creative Research Methods in the Social Sciences: A Practical Guide*, Bristol: Policy Press, 2015.
- KITANOVA, Magdelina., “Youth political participation in the EU: evidence from a cross-national analysis.”, *Journal of Youth Studies*, 23.7.2020.
- MARCZYK, Geoffrey, R., DeMATTEO, David and FESTINGER, David, *Essentials of Research Design and Methodology, Essentials of Behavioral Science Series*, 1st edn, John Wiley & Sons, 2005.
- SILVERMAN, David, (Ed.), *Qualitative Research: Theory, Method and Practice*, second end, Sage Publications Ltd, 2004.

Articles and studies

- BESSANT, Judith, Rys, Farthing, and Rob, Watts, "Co-designing a civics curriculum: Young people, democratic deficit and political renewal in the EU", *Journal of Curriculum Studies*, 48.2, 2016.
- CAMMAERTSs, Bart, et al., "The myth of youth apathy: Young Europeans' critical attitudes toward democratic life", *American Behavioral Scientist*, 58.5, 2014.
- CAMIC, Paul Marc, and others, "Qualitative Research in Psychology: Expanding Perspectives in Methodology and Design", 1 st edn, *American Psychological Association*, APA, 2003.
- JAMIESON, Lynn, "Theorising identity, nationality and citizenship: Implications for European citizenship identity", *Sociológia-Slovak Sociological Review*, 6, 2002.
- MIRONIUC, Mirela-Emilia, "French citizens' ambivalence regarding European citizenship – pro or anti-European?", *Citizens of the European Union. Status, Identity and Beyond*, edited by Lect. Dr. Mihai Alexandrescu, Cluj University Press, Cluj-Napoca, November 2023.
- OHME, Jakob, et al., "Anything goes? Youth, news, and democratic engagement in the roaring 2020s.", *The International Journal of Press/Politics*, 27.3, 2022.
- SLOAM, James., "Diversity and voice: The political participation of young people in the European Union", *The British Journal of Politics and International Relations*, 18.3. 2016.
- IDEM, "Voice and equality': Young people's politics in the European Union", *West European Politics*, 36.4. 2013.
- SOLOMON, Constantin and Gheorghe-Aurelian Cristinel, "Romania's Accession to the European Union", *Moldoscopy*, 74.3.2016.
- VEROVŠEK, Peter J., "The Future of Europe's Democratic Way of Life", *Modern Intellectual History*, 19.2. 2022.
- YOLDAŞ, Özlem Becerik, "Civic education and learning democracy: their importance for political participation of young people", *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 174, 2015.
- ZILINSKY, Jan., "Democratic deconsolidation revisited: Young Europeans are not dissatisfied with democracy", *Research & Politics*, 6.1, 2019.

Online resources

- European Union, Eurobarometer, <https://europa.eu/eurobarometer/screen/home> , accessed on 10 July 2025.

Appendix 1

Interview grid

1. What do you understand by European democratic life?
2. What tools/ways of involvement in European democratic life do you know?
3. Which of these tools have you used?
4. Have you ever voted in the European Parliament elections? If so, how many times?
5. Why did you choose to participate in the elections?
6. How much did your choice matter?
7. Have you participated in social movements (protests, demonstrations)? If so, what was their theme and purpose?
8. How could this tool become more usable and effective?
9. What is your opinion on non-governmental organizations with the theme of "European democratic life"?
10. Have you ever been part of such organizations? If so, what were the motivations?
11. What are the strengths/weaknesses of these tools?
12. How much time do you devote to assimilating political knowledge? What about practicing/activating it?
13. Is this expensive? If so, how much money do you need?
14. What are the factors that influenced/created your behavior as a European citizen?
15. Do you debate topics about European democratic life? If so, with whom?
16. Where do you get information about the work of the European institutions and the tools that you, as European citizens, have at your disposal?
17. What recommendations would you have for a more effective use of these aforementioned tools?

Appendix 2

Table containing the list of people interviewed

Number	Age	Sex	Profession	Residence area	Environment of origin
R1.	25	Female	Sales agent	Cluj-Napoca	Bucharest – urban area
R2.	23	Female	Student	Cluj-Napoca	Râmnicu-Vâlcea – rural area
R3.	21	Male	Student	Cluj-Napoca	Bacau – rural area
R4.	20	Female	Social worker	Piatra Neamt	Neamț- rural area
R5.	30	Female	Professor	Bacau	Iași-urban area
R6.	25	Male	Economist	Bistrita-Nasaud	Bistrița - urban area
R7.	27	Male	Teacher	Suceava	Ash – rural area
R8.	31	Female	Cop	Bucharest	Neamț – rural area
R9.	30	Male	University Assistant	Cluj-Napoca	Câmpulun-Moldovenesc - rural area
R10.	25	Female	Human Resources Inspector	Turda	Turzii Plain – rural area
R11.	31	Maculinea	bobby	Cluj-Napoca	Neamț- urban area
R12.	29	Male	Professor	Oradea	Oradea – urban area
R13.	25	Maculinea	Pensioner	Cluj-Napoca	Dej – rural area
R14.	23	Female	Psychologist	Bistrita-Nasaud	Bistrița – rural area
R15.	19	Female	Student	Piatra Neamt	Neamț- urban area

Number	Age	Sex	Profession	Residence area	Environment of origin
R16.	33	Male	Medical assistant	Suceava	Gura-Humorului – urban area
R17.	22	Female	Student	Cluj-Napoca	Gherla – urban area
R18.	26	Female	chemist	IASI	Ash – rural area
R19.	30	Male	Politician	Cluj-Napoca	Turda – urban area
R20.	29	Maculinea	Border police officer	Timisoara	Suceava – urban area

*The table will be completed with the data of 30 more respondents and will be attached in the appendix of the paper.

Conarhiile (Arhé-urile-Conac): rețele trans-regionale de comunități ale sec. XXI-XXII

[The Konarchies (Mansion-Archies) as web of trans-regional communities between XXIst-XXII centuries]

Madalina Virginia ANTONESCU

Abstract: *Our study is proposing a brief analysis about new political concepts generated by a dynamic type of hybrid order, at the beginning of XXIst century, as mansion-archés or konarchies, in the framework of regional, trans-continental, glocal fluxes, of quasi-states, metropolises or other non-state actors, within a century shaped by global turbulences and ascension of new political, post-state players. Heterarchies based on organic communities or on hybrid types (metropolo-konarchies, pseudo-state-mansions) can elaborate expanded webs of transnational relations, of trans-continental contacts, by re-considering and enforcing infra-local links, through a new dimension of politized rurality and organic rule vision about lands (neo-medievalism, as concept advanced by IR scholars). Konarchies would be, in this framework, genuine forms of post-state governance in a fragmented, glocal, turbulent political scene, searching for inspiration and enforcing old patterns of infra-localism, re-shaped according to present, dynamic realities. Starting by considering some historical models of organic communities as distinct political patterns of social-political organization, we'll try to elaborate and identify elements for defining as much as possible, this innovative concept.*

Keywords: *conarhii, epoca globală, comunități, rețele, actori non-statali, glocalitate.*

Proliferarea web-urilor ca forme ale fluxurilor transnaționale, fenomene ale globalizării

Din perspectiva studiilor globale și a impactului lor asupra neo-comunităților organice ca actori non-statali, pseudo-statali sau cvasi-statali {când are loc o transformare a așezărilor fortificate într-un neo-stat sau cen-

tru decizional care controlează o regiune sau o metropolă, cu înlăturarea/parazitarea sau acapararea instituțiilor orășenești/locale/statale reprezentând voința poporului și înlocuindu-o cu o voință comună, de grup organizațional (infracțional sau nu) la nivel local}, devine relevant și conceptul „glocal”. Acesta are inițial un sens economic (un produs conceput pentru o piață globală poate fi

adaptat pentru o piață locală, statală sau regională)¹. În studiile politice și în relațiile internaționale, termenul de „*glocal*” definește inclusiv o adaptare a autorității de la nivel central, internațional, la cerințele comunităților infra-locale (infra-statale sau infra-regionale) definite și ele fie într-un sens exclusiv *organic* (comunități sătești tradiționale, închise sau relative închise) ori *mixt* (comunități infra-locale cosmopolite de tipul clanurilor orașenești sau al asociațiilor diverse profesionale, confesionale, de activități și interese comune reunind indivizi *fără* a lua în considerare criterii de rudenie).

Glocalitatea conduce la nevoia de codificare a unor norme politice globale în termeni locali și de a legifera, de a organiza politic la nivel local fluxurile globale transnaționale, spre a le folosi conform intereselor și cerințelor specifice de la nivelul infra-local respectiv².

Conform doctrinei (Holsti), *sistemul internațional* însuși (cărui autori precum Jean-Baptiste Duroselle îi fixează debutul în sec. al XVI-lea) este format din *comunități organice*, derivate din vechile forme de organizare (gentilică, tribală) ale epocii antice: o colecție de entități politice independente, precum triburile, statele, națiunile, imperiile, alianțele, organizațiile, aflate în diferite procese de interacțiune³, ceea ce revelează mai degrabă un model internațional *heterarhic* decelabil în sec. al XVI-lea (considerat un început al modernității sistemului internațional).

Conform autorilor teoriei interdependențelor complexe, Keohane și Nye (2003), pe care îi considerăm *relevanți* pentru explicarea modelelor heterarhice din epoca antică, dar și din secolul al XXI-lea (o exploatare conceptuală a modelelor arhaice, readaptate la realitățile complexe ale unei ere post-statale sau statale în curs de dezagregare), datorită proliferării noilor actori politici sau cvasipolitici și a fenomenelor de transregionalizare și creșterea rolului sistemelor infra-locale, „nu numai statele sunt actori semnificativi alături de jucătorii transnaționali”⁴. În această lume globală a sec. al XXI-lea, reapar formele vechi ale organizării puterii politico-economice *infra-locale* (care co-există cu autoritatea statală administrativă locală până la a o concura și a o înlătura în condițiile declinului statelor), de tipul comunităților *organice* (*clanurile*, marile familii organizate în mari așezări întărite, de provincie, numite *conace*, cu economie locală și regională puternică, închisă sau semi-închisă, în majoritate bazată pe troc, cu alcătuirea unor microclase sociale *locale* arondate serviciilor conacului). Putem vorbi de ceea ce doctrina relațiilor internaționale explorează sub aspectul conceptului de „*neo-medievalism latifundiar*”, bazat pe puterea de a stăpâni și de a o extinde pe orizontală, spre deosebire de modelele ierarhice bazate pe o organizare a puterii de tip piramidal, vertical. Comunitățile *organice* (*clanurile*) dar și *profesionale* (asociații de agricultori și arendași) stăpânesc orizontala, asigurând structuri *hete-*

*rarhice*⁵ (uniuni de asociații, uniuni de clanuri) cu organisme comune de conducere, fie *ocasionale* (pentru un anumit eveniment) fie *periodice*, precum și forme de legitimitate proprie, distincte de cele ale statelor (constituția statului). Puterea economico-financiară⁶ acumulată în timp de actorii non-statali infra-locali și trans-regionali (asociații profesionale, clanuri), indiferent de baza lor profesională sau organică, reprezintă o *provocare asimetrică* la adresa capacității statului de a controla *simultan* orizontala (prin autoritățile sale administrative locale) și verticala puterii (modele ierarhice ale administrației sale de specialitate). Reflectarea puterii economico-financiare a clanurilor și a asociațiilor profesionale în condițiile declinului statului duce la înlocuirea cetățenilor și a calității lor politice de a decide componența și funcționarea puterilor în stat conform unui contract social (constituția, pacte de libertăți comerciale ori privilegii între bresle și suveran, carte mutual recunoscute de drepturi și obligații politice, precum cele de tip medieval) și înlocuirea lor cu voința politică a asociațiilor infra-locale, a clanurilor. Acestea decid la nivel local, regional și apoi, în forme de consolidare a puterii lor politizate, la nivelul central ale statului, înlocuind contractul social cu norme cutumiare și cu forme de legitimitate locală (titluri politice locale transformate în titluri regionale) opozabile noilor relații stabilite la nivel central (nu doar infra-local) în state eșuate sau în curs de dezagregare.

Puterea economico-financiară a clanurilor și asociațiilor organizate în *conarhii*⁷ (așezări rurale fortificate, puternice economic, autonome până la întreținerea de trupe militare proprii sau având putere militară de facto prin numărul membrilor asociației locale de proprietari de terenuri/arendași/ ai clanului mobilizați rapid) se transformă în forță de manipulare economico-socială a puterii politice centrale, până la înlocuirea aleșilor sau numiților din aparatul statelor eșuate/în curs de dezagregare cu aleși sau numiți ai conacelor (puterile politice post-statale, infra-locale, regionale în ascensiune, pe fundalul turbulențelor globale generate de proliferarea și de apariția actorilor non-statali, de rivalitățile între state etc.).

Asemenea conace locale, alcătuit și uniuni de conace sau forme mai subtile de interdependențe locale, modele heterarhice flexibile, ocazionale sau periodice, se opun ideii de autarhie infra-locală pe care am fi tentați să o aplicăm realităților unui secol XXI numit *urban*, al ascensiunii metropolelor și megalopolisurilor⁸ fără a se lua în considerare fenomenele infra-locale, de la nivel rural (ascensiunea conacelor, în baza proliferării și întăririi puterii clanurilor⁹, a asociațiilor profesionale sau de proprietari de pământ și nevoia acestora de a se proteja în fața actorilor rivali, statali sau non-statali).

Și alți autori sunt de părere că rețelele (*cobwebs*) formate din asociații, organizații vizibile sau nu, comunități organice pot prezenta, prin proliferarea lor dublată de o creștere

progresivă a puterii lor economico-financiare, riscuri la adresa statului¹⁰, dezvoltând pârgii de influențare tot mai importantă a statului, până la influențarea democrației reprezentative, înlăturarea democrației participative și formalizarea conceptelor politice de cetățean, constituție, contract social, națiune, concepte esențiale pentru a demonstra existența unui stat. În sec. al XXI-lea, conceptele de state-națiuni pot evolua de la forme slabe de heterarhie (controlabile de stat prin mecanismele democratice prevăzute în Constituție) până la practici informale de tip heterarhic (deep state) parazitând progresiv și preluând structurile statale spre a le folosi în interes de clan sau al organizației /asociației respective, pe un anumit teritoriu.

Conarhiile – o încercare de definire a conceptului

Într-o accepțiune a doctrinei, organizările umane pot lua diferite forme în decursul istoriei, unele conforme unui model *ierarhic*, asociat corporatismului, imperiului de tip vechi, cu lideri autocrați masculini ce impun decizia lor dinspre vârful puterii politice spre bază. Alte forme ale organizării umane sunt bazate pe modele comunitare-organice de tip *rețea*, care pot coexista sau înlătura modelele ierarhice, asigurând o pseudo-guvernare a comunităților locale prin ele însele¹¹ (mutarea centrului politic decizional la bază, prin forma unui lanț de inter-conectări de tip rețea al comunităților infra-locale,

deci o formă a democrației participative și comunicaționale mai degrabă decât cea a democrației reprezentative sau a autocrațiilor de tip tehnocratic, birocratic, politic întâlnite până la începutul sec. al XXI-lea).

Schimbarea fundamentală de optică privind modelul organizărilor umane începând cu sec. al XXI-lea și continuând cu sec. al XXII-lea ar fi una inspirată din organizarea *naturii*, din modelele *ecosistemelor vegetale* și *animale* de a vieții armonios, inter-conectat, de unde se naște o perspectivă *holistică* și *organicistă asupra politicii*¹², exercitate de noii actori politici, ca adaptări de forme politice pre-existente statului și contractului social: comunitățile locale de tipul obștilor sătești, satelor, cetăților, orașelelor provinciale, regiunilor, ținuturilor, care nu se confundă cu unitățile administrativ-teritoriale și cu serviciile publice descentralizate, nici cu autoritățile administrative locale din cadrul aparatului de stat contemporan (județe, comune, departamente, regiuni administrative, plăși, raioane, gubernii etc.). Organizările administrative locale ale unui stat *nu se confundă* cu formele de agregare socială organică existente înaintea apariției statului modern (sec. al XIX-lea) conectat cu ideea modernă de națiune. Prin urmare, *obștile sătești, satele, davele/cetățile dar și satele numite astfel, derivate și ele din forme gentilice, arhaice, matriarhale, au un caracter politico-organic*, inițial fiind formate pe baza legăturilor de rudenie și a alianțelor între ginți, între sate.

Forme de organizare politico-economică (micro-economiile-lumi) de tip *organic*, pre-existente cnezatelor, voievodatelor sau regatelor conduse de lideri masculini, sunt obștile sătești, ținuturile, gințile aflate sub leadership individual, al unei conducătoare (bătrânele înțelepte sau a unui sobor de femei înțelepte, bătrâne) care au rădăcini *politice* datând din arhaic. Trebuie să amintim și satele vechi din Transilvania, răsfirate; satele îngrămădite și satele de vale¹³, considerate forme de comunități organice datând din *arhaic*, din care s-au format progresiv, entități *politice* de tip matriarhal (*ținuturi, țări, obști sătești, gentile*), dar și „cnezate de vale”, întâlnite în Maramureș, pe văile Vișeuului, Cozăului, Izei, Marei, în sec. al XIV-lea dar în realitate, având o vechime mult mai mare. Pentru a putea defini conarhiile ca forme de guvernare cvasi-politice generate de secolul al XXI-lea, perspectiva istorică asupra vechilor forme rurale de organizare politică ne atrage atenția cu privire la vechimea elementului arhitectonic românesc. Aceasta este atestată de forma *satelor* dar și de cea a *curților* (curtea în forme arhaice precum curtea dublă și ocolul pătrat, spre deosebire de curțile de tip franc; gospodăriile valahe cu o curte închisă și întărită sau cu un ocol specific zonei Transilvaniei și Banatului, având originea în gospodăriile având curți dacice similare descoperite în munții Orăștiei; în alte regiuni locuite de daci, în antichitate, precum Țara Hațegului și munții Apuseni, elementul arhaic definitoriu al așeză-

rii politizate este și acoperișul țuguiat și foarte înalt al caselor)¹⁴. Așa cum atestă specialiștii, ele sunt ilustrări arhaice specific românești, ale unor forme de așezări *rurale gentile*¹⁵ definind teritorial conceptul arhaic sedentar a ceea ce înțelegem azi prin *conac* (marea casă de la țară sau moșia).

În ceea ce privește spațiul actualei României, ar fi, în opinia noastră, *mai potrivit să folosim termenul de moșie decât cel de conac (un termen mai degrabă feudal, recent, care apare în forme heterarhice infra-locale specifice în Asia Mică)*, moșia fiind la origine proprietatea gentilică aparținând femeilor cu *ocupația* cea mai importantă pentru comunitatea arhaică a gintelor matriarhale, anume cea de moașă, de moșică, fiind „cea care moșește”, adică ajută la aducerea pe lume a copiilor¹⁶. *Moașa* gintei primește atribuții economico-politice progresiv, importante, asimilându-se cu fondatoarea ginții (conceptul politic de stră-moașă, cea din care se stabilesc descendenții pe linie maternă¹⁷ într-o gintă și deci, decurg drepturile lor în cadrul comunității organice), în numele căreia se obține și se transmite *legitimitatea* de tip *gentilic*, simbolică, inclusiv cea economică¹⁸ (stăpânirea asupra pământurilor gentile, exercitată în numele strămoașei). Transmiterea infra-gentilică a proprietăților asupra pământurilor (comune) se face în formele arhaice de organizare, prin descendența maternă și cunoaștere prin experiența empirică (moșitul), de la *strămoașă* la *moașă*, de unde și puterea *socioal-*

teritorială (asupra pământului, termenul de „moșie”, în lb. română fiind subst. feminin, având sensul originar de „stăpânire comună a femeilor” asupra pământului) dar revelând și o putere *ocupatională*, cea a *moașelor* în cadrul ginților (termenul de *moșie* înglobând sensul originar, de proprietate gentilică în care moașele, ca un sobor profesional, dețineau puterea decizională și împărțirea loturilor de pământ în cadrul ginții). Deci, pentru a ilustra o istorie a conacelor ar mai potrivit, în privința spațiului proto-românesc, a se folosi termenul de „moși”, pentru a desemna așezări arhaice fortificate politizate (mari așezări colective întărite, cu multiple vetre de foc, cu bordeie apărate de valuri de pământ, șanțuri și alte tipuri de fortificații)¹⁹, din care vor deriva orașele-state sau davele, mai târziu (inițial, fiind sub stăpânirea matriarhală, prin transmiterea lor pe linie maternă, de la strămoașă).

Departe de a considera că *arhaicul*²⁰ ar fi o perioadă *lipsită* de organizări politice în sens non-organic ci al agregărilor anonime de indivizi, reordonați ulterior în categorii socio-profesionale, economice, militare și culturale conform unor criterii patriarhale (cnezate, voievodate, regate, formațiuni politice identificabile în evul mediu timpuriu; imperii în perioada antică sau ligi de cetăți-state, imperii hidraulice în epoca antică, referindu-ne la formațiunile ierahaice egiptene și sumeriene, asiriene și babiloniene bazate pe conceptul de oraș-statalizat conduse de lideri masculini având cumul de funcții), consi-

derăm că perioada *arhaică* (din musterian, acum 40 000 î.e.n., când apare ginta matriarhală²¹) și până la începutul epocii antice (definită diferit, în funcție de istorici) este o perioadă a organizărilor social-politice de tip *matriarhal* și de tip *gentilic-organic*, bazate pe legăturile de rudenie și pe importanța economico-politică a femeii ca element de menținere și dezvoltare a solidarității interne a grupului.

Din aceste ginți matriarhale *au evoluat*, începând cu perioada antică, formațiuni *ierarhice* de tipul regatelor militarizate conduse de regine războinice²² (o formă de organizare politică a populațiilor din jurul Mării Negre, până în Asia Centrală, precum regatul reginei războinice Tomiris a masageților) dar și forme satești heterarhico-organice ori ierarhico-organice (numite sate, cătune, uniuni de sate, formând obști satești), care traversează agitatele perioade ale epocii antice, sunt martore la expansiunile și retragerile imperiale (imperiul roman în Dacia) și sunt identificabile în plin Ev mediu, ca formațiuni coexistând în paralel cu cele statale, ale liderilor masculini (țara/ moșia Babei Vrâncioaia, coexistentă cu regatul feudal al lui Ștefan cel Mare, de ex.²³). Aceste așezări fortificate din perioada antică și medievală (orașe-statalizate; așezări organizate în clanuri bazate pe legitimitatea strămoașei, a babei; ținuturi sau țări conduse de consilii, de sfaturi feminine precum bătrânele înțelepte ori de regine ale unor uniuni proto-urbane de așezări fortificate²⁴ etc.) sunt organi-

zate de comunități *organice*. Ele sunt bazate pe legături de rudenie în care apartenența la grup și prestigiul social sunt conferite de descendența *matriliniară*, din strămoașa *ginții* și ulterior, din strămoașa *satelor* și a uniunilor de sate derivând din obștile sătești gentilice (păstrând, în decurs de milenii, tradiția legăturilor matriliniare ca și criteriu de organizare a comunității, de numire în organele sale de conducere, de transmitere a atribuțiilor specifice legate de gestionarea comunității, către alte rude). În opinia doctrinei, *obștile sătești* (cu norme proprii de conduită) pentru teritoriile proto-statale românești sunt entități politice *organice* predominante în perioada 271/275 - sec. al VIII-lea e.n.²⁵.

După acest tip de comunități organice, arată doctrina, în istoria statului și a dreptului românesc urmează *perioada țărilor* (formațiuni politice conduse prin legea țării) însă este vorba doar de țările conduse de lideri masculini (cnezi, voievozi, jupani), cele identificabile în feudalismul timpuriu, din sec. al IX-lea și al XIV-lea e.n.)²⁶. Ele nu se confundă cu *țările* conduse de lidere feminine, *pre-existente* cnezatelor și voievodatelor masculine din medievalitatea timpurie; *țările*, ca și formațiuni politice conduse de babe (țara babei Vrâncioaia, țara Luanei din regiunea Buzaului) ori de regine sunt derivate din expansiuni ale uniunilor de ginți matriarhale antice, constituind *heterarhii* sau rețele de comunități organice, înrudite prin alianțe între ele, formând structuri de putere feminină,

consolidate ulterior ca regate militarizate războinice aparținând epocii arhaice și antic sau ca uniuni de obști sătești numite tot *țări*). A treia perioadă, în concepția doctrinei, în formarea statului și a dreptului românesc, este cea a statelor românești și a dreptului din feudalismul dezvoltat (sec. al XIV-lea-1821), până în epoca modernă²⁷, după care apar elemente de cristalizare a statului modern.

În privința comunităților *organice pre-existente* cnezatelor, voievodatelor, regatelor militare conduse de lideri militari, specifice medievalității timpurii (sec. al IX-lea e.n.), remarcăm faptul că ele sunt expresii ale statorniciei autohtonilor pe meleagurile lor de baștină, în ciuda expansiunilor și a retragerilor imperiilor (Dacia post-romană, retragerea administrației imperiale). Democrațiile militare ale geto-dacilor au luat ființă progresiv, tot din comunități *organice* (uniuni de clanuri, formând triburi) spre sfârșitul mileniului I î.e.n.²⁸, fiind o perioadă a uniunilor de triburi și dave (cetăți dar și sate numite astfel) bazate pe o democrație militară, patriarhală (adunarea războinicilor, adunarea bătrânilor tribului) care *se suprapun* și *coexistă* cu formațiuni politice pre-existente, tot organice, de tip matriarhal (țări, ținuturi, obști sătești, *derivate din* fostele uniuni puternice, extinse, de ginți matriarhale) conduse de structuri individuale sau colective decizionale feminine (babe, regine, soborul bătrânelor înțelepte, consiliul femeilor războinice, al vestalelor/păzitoarele focului vetrei comunitare sau mari

preotese etc.). Asemenea comunități organice sunt bazate pe importanța legăturilor de rudenie, ca fiind unele cu un caracter *politic*, utilizându-se inițial criteriul matriliar (descendența după mamă), iar ulterior, cel patriarhal (descendența după tată, sub influența expansiunilor noilor triburi, începând să aibă relevanță triburile cu organizare pastoralo-patriarhală, perioadă datată de doctrină ca fiind, pentru spațiul proto-rumânesc, pe la sf. mileniului I î.e.n.). În sec. III e.n., modelul organizațional de tip *organic* (bazat pe rudenie de sânge) constituind *obștea gentilică*, cea mai veche formă de organizare politică autohtonă, cu continuitate multi-milenară în privința spațiului proto-rumânesc, este *concurat* de un model de obște sătească *distinctă*, anume *obștea sătească teritorială* (bazată pe criteriul stăpânirii în comun asupra teritoriului).

Tot la începutul sec. al III-lea e.n. se încheie, conform doctrinei, procesul de descompunere al familiei mari în grupuri geto-daco-carpice și are loc înlocuirea ei cu familia individuală (pereche) ce devine nucleul populației autohtone. O asociere de mai multe familii înrudite între ele și cu gospodăria propriei formau *cete de neam*²⁹, subdiviziuni ale obștii teritoriale muncind în comun pământul (caracter predominant agrar, sedentar), ce, în opinia noastră, constituie forme *conarhice* istorice de guvernare *politică*, anterioare proto-statelor (cnezate, voievodate).

După sec. al III-lea e.n., organizarea *obștii* era realizată pe principii

proto-democratice, comunitatea având capacitatea de auto-administrare, fiind deci autonomă, cu organe proprii de conducere (adunarea megieșilor, oamenii buni și bătrâni, juzii ca șefi militari): localizarea *uniunilor* de *obști* având caracter economico-militar (deci formațiuni politice *distincte* de cele ale regatelor, cnezatelor) era în general pe malurile unui râu, într-o depresiune montană, de-a lungul unor drumuri importante.

Fenomenele de roire sau expansiune ale uniunilor de obști aveau la bază nevoia economică de a acoperi politic o zonă întreagă (de a forma o țară, un ținut) sau de a mări suprafața terenurilor cultivabile pentru surplusul de populație dintr-un sat³⁰. Așa cum arată doctrina, în cadrul uniunii se aplică *principiul autonomiei politice a obștilor membre*, fiecare având propria sa conducere și organizare însă existau și organe comune precum un sfat al uniunii pentru chestiuni de interes comun³¹. Specific pentru aceste uniuni este faptul că ele depășesc criteriul organic al rudeniei și își extind teritoriul deci și controlul politic, datorită *criteriului nou*, specific de înființare al lor, proprietatea și lucrarea în comun a terenurilor. *Obștea* va continua să existe după sec. al III-lea e.n. însă va fi înglobată în formațiuni politice mari³² (ținuturi, țări, apoi, spre medievalitatea timpurie, în cnezate și voievodate) sau vor continua să co-existe cu acestea pe baze autonome, tolerante, prin pacte, alianțe, convenții orale, nescrise, fără a fi subordonate acestor formațiuni politice mari.

În opinia unor autori, privind studiul *țărilor* de la nord de Dunăre, în descrierea Țării Ardealului de pildă, oferită de cronicarul Grigore Ureche, originea acestora este detectabilă *înainte de istoria medievală*, fiind profund originală, cu rădăcini în formele *specifice* de organizare a societății românești în mileniul marilor migrații, cu un caracter esențial agrar³³. Grigore Ureche surprinde *două straturi istorice* ale instituției țărilor, primul fiind „al *țărilor mici* de pre la marginile țării Ardealului” datând din perioada abandonării Daciei de către administrația romană – „unele trăsături ale acestor țări *coboară adânc în trecutul pre-roman, autohton, gentilic* al societății dacice”³⁴.

Societatea medievală românească, așa cum arată N. Iorga, se baza pe o *comunitate sătească, aferentă unui sat (dava)*, mai multe sate constituindu-se într-o *uniune de comunități rurale* formând romanii/valahii populare; mai multe astfel de valahii populare formau o țară, cu instituții proprii de conducere (istoricii stabilind existența în spațiul proto-românesc, medieval, a peste 20 de țări din *stratul organizațional cel mai vechi*, majoritatea fiind identificabile în aria intra-carpatică, altele la sud și la est de Carpați)³⁵. Originea denumirii de *țară* arată o comunitate organică, prin originea ei *gentilică*, mai degrabă decât una *ab initio* juridică; în alte locuri din lucrarea sa, cronicarul Ureche *echivalează* *conceptul politic gentilic de țară cu cel de holdă* (țărănie, „a face grâne, a șade la sate, țărării au de seceră, mărginenii

de coasă”, spune și azi țăranul din Hațeg)³⁶. Țara, în spațiul politic proto-românesc, autohton, *definește formațiuni gentilice arhaice din care s-au dezvoltat obști și uniuni de obști teritoriale* conferind caracter economic și politic locurilor geografice, conform unui criteriu mixt, organico-teritorial (țară-munte, țară-pajiști de pășunat, țară-câmpuri țară-holde sau terenuri agrare, țară-codru, țară-orăș)³⁷. Însă *comunitățile originare* din care s-a născut progresiv, termenul specific epocii post-retragerii romane din Dacia, de țară, *sunt unele gentilice de tip organic* și ele aparțin formei incipiente de organizare din arhaic și din epoca antică, al locuitorilor, *derivate din gințile matriarhale* și abia apoi, din triburile războinice patriarhale structurate ale geto-dacilor din epoca fierului.

Prin comparație cu conceptul politico-economic și organizațional de *rețele*, conceptele de *sat* și *cetele de neam, de obști sătești, de obști gentilice* derivate din gințile matriarhale și deci, axate pe criteriul legăturilor de rudenie, sunt concepte socio-politice distincte. Astfel, *rețelele* sunt forme de organizări ocazionale sau temporare (rețele de târguri temporare, urmărind un drum comercial, de pildă; rețele militare de fortificații pe lângă care se stabilesc sate ocazionale și care au și ele un caracter temporar, dispărând în caz de invazii sau retrageri ale administrației superioare) sau de organizări ale comunităților *organice* la care se adaugă și un criteriu *economic* („cetele de neam” deținând în comun și muncind pământurile pe

o largă arie teritorială, înrudite cu alte cete de neam, din care se formează noi sate și obști sătești).

Ca model *orizontal* de organizare a puterii politico-economice, *rețelele* însoțesc evoluția instituțională a omenirii, având perioade și regiuni în care coexistă, se îmbină, expansionează (până la formarea *heterarhiilor*) sau intră în relații conflictuale, de supremație pentru stăpânirea unui teritoriu (de exemplu, conflictele dintre triburi – ca organizări organice, inclusiv pe un criteriu patrilinear de apartenență – și structuri imperiale – și ele patriarhale din perspectiva dinastiilor și a organelor lor de conducere precum senatul, administratorii locali, regii etc.).

Termenul de *rețea* desemnează ansamblul conexiunilor și al comunicațiilor ocazionale între persoane, ceea ce duce la conceptul de rețele de comunicație ca și rețele de socializare³⁸ (însă grupurile de pe internet nu sunt asimilabile grupurilor organice fizice, obștilor sătești, fiind grupuri de opinie de cele mai multe ori, fără norme de funcționare proprii, fără îndatoriri și obligații, fără teritoriu delimitat și fizic, asemenea sateilor). Tot *rețele* sunt și legăturile stabilite între persoane³⁹ de o manieră cvasi-permanentă sau permanentă (cuprinzând megieși, negustori, asociații) însă fără a presupune neapărat criteriul apartenenței rudeniei la rețea ci dimpotrivă, excluzându-l ca fiind unul caduc și impropriu epocii globalizării (începutul sec. al XXI-lea).

După cum consideră alți sociologi (comunitatea tipologică a lui Tönnies), societatea poate fi descompusă

doar în acele elemente păstrând esența societății, adică în comunități care pot fi nu doar *organice* (familie, clan, trib, obști gentilice, uniuni de obști gentilice, obști sătești, cete de neam, ginți matriarhale), ci și *profesionale* sau bazate pe o comunitate de idei, culte, credințe (guilde, asocieri de artiști, asocieri de meșteșugari, biserici, ordine religioase etc.)⁴⁰, entități care nu se confundă, ele generând forme *specifice* de asociere și modele *diferite* politico-economice organizaționale (*țările, ținuturile*, ca forme derivate din obști *teritoriale*, coexistând cu obști gentilice, nu se confundă cu *statele* de tip cnezat, voievodat și nici cu statele-națiune).

În privința comunităților organice generând forme de conarhii (guvernanare politică prin clanuri organizate în conace, ca proto/micro-așezări autonome cu rol politic pe un teritoriu determinat, controlat de acel clan/uniune de clanuri), în opinia lui Durkheim conceptul de *clan* definește stadiul hoardei care a încetat să mai fie independentă, pentru a deveni elementul unui grup mai extins; societățile segmentare pe bază de clanuri sunt „neamurile / semințiile/ triburile/ limbile” care sunt constituite printr-o asociație de clanuri (cu o natură mixtă, familial-politică). Aceste entități, clanurile, sunt asociații sociale din care *politicul* nu poate fi exclus; în cadrul clanului (unitate *politică* decizională care poate da naștere unor comunități de *rețele* controlate sau unui model *ierarhic-colectiv*, de tip regat, imperiu) se pot forma segmente familiale omogene și similare,

adică familii asemănătoare, cu *strămoși înrudiți/comuni* care au fondat tribul sau clanul, ei fiind sursa de legitimitate a întregii comunități. După Waitz (*Anthropologie*, tome I, p. 359), asemenea societăți sunt numite *Naturvolker* sau popoare naturale⁴¹. Pentru Durkheim, important de analizat în istoria organizărilor umane este tipul social numit „solidaritate *organică*”, în speță, structura organizată, ce ar fi opusă „solidarității *mechanice*” sau structurii *segmentare*⁴². Ultimele forme sunt numite clanuri, în concepția autorului sau organizații politico-sociale, militarizate, dominate de caracteristica susținerii relațiilor domestice, a legăturilor de cosanguinitate/afinitate, a răzbunării colective și a responsabilității colective, având drept singure autorități sociale pe șefii clanurilor; strămoșul fiecărui clan ce ar compune o uniune de clanuri (numit trib, în istoria omenirii) este socotit că ar descinde din fondatorul tribului⁴³. O societate segmentară (organizată conform modelului inelelor unei plase, adică prin repetarea de agregate familial-sociale asemănătoare între ele) se bazează pe o combinație echilibrată între similaritatea segmentelor alcătuitoare și o anume diferență între ele care să împiedice completa disoluție. Aceste societăți pot forma clanuri, grupuri de clanuri, cu viață proprie și nume speciale; și acestea pot fi înglobate în agregate mai întinse (asemeni modelului *matrioskha*): la kabyli, unitatea politică e clanul, fixat sub forma satului (*djemma*); mai multe *djemma* formează un trib (*arch'*) și mai multe

triburi formează o confederație (*thak'ebilt*), arătând astfel un exemplu de societate mecanică (rezultând din asemănările membrilor), opusă tipului hoardei (clanului simplu, în stadiul primitiv, nediferențiat, lipsit de orice formă de organizare, o masă omogenă, în care părțile nu se disting una de alta)⁴⁴.

Conceptul de *conarhie* poate privi, în opinia noastră, o *așezare de clan/ o uniune de mai multe așezări ale unui/mai multor clanuri, fortificate, cvasi-militarizate, autonome sau cvasi-autonome (o micro-economie-lume)*⁴⁵, asemănătoare unui minisat cu stratificări socio-profesionale (stăpânul și slugile, rudele și sătenii-lucrători ai domeniilor clanului, atașați economic conacului). Conarhia poate indica un anume proto-feudalism, dar și o asociere politico-economică *compozită* (ne-limitată la criteriul de rudenie –organică sau prin alianțe matrimoniale- ci extinzând-se la cel de interese economice comune). Comunitatea este organizată în interiorul unei așezări largi, a familiei domnitoare asupra mai multor conace înrudite/afine sau uniuni de conace (sau a unei așezări colective, unice, a întregului clan), fortificate, apărate, cu mini-economie recluzorie (doar pentru nevoile conacului), urmând fie un model heterarhic/cooperativ (sfatul clanurilor/al familiilor), fie unul ierarhic (nucleul decizional, al unei familii/clan asupra uniunii de conace înrudite), de tip feudal (conacul agrar din Anatolia și Rumelia, Turcia de azi, în perioada sistemului marii moșierimi sau post-timariot⁴⁶).

Rețele tradiționale de comunități organice. Conarhiile, modele heterarhice arhaice cu origini gentile. Modelul heterarhic al Irlandei gaelice a sec. XV-XVI (conarhii bazate pe clanuri)

Așa cum arată doctrina studiilor de gen dar și specialiști în istoria neolitică europeană precum Marija Gimbutas, H. Harmann, modelul societății neolitice a vechii Europe este unul matriarhal, teocratic, pașnic, agrar, sedentar, meșteșugăresc⁴⁷ și constituit din ginți matriarhale întinse pe largi teritorii (țări, ținuturi) controlate de comunități organice, co-existând și co-operând pe baze extinse, în aceeași economie-lume, bazată pe schimburi dar și pe tokeni (proto-monedă). Cum nucleul vechii Europe se consideră de către specialiștii susmenționați a fi o zonă largă, cuprinzând Stara Planina, Carpații, Marea Neagră, până spre Nipru și Bug, până la Marea Egee inclusiv (civilizațiile pre-„grecești”)⁴⁸ rezultă o extindere a modelului *gentilic* matriarhal neolitic asupra unui ansamblu coerent de teritorii participând la o unitate civilizațională europeană specifică, *gentilică*. Asemenea *rețele* sunt organizate încă din neolitic (de acum 6 000 de ani) în modele de tip *heterarhic*, bazate pe autorități multiple, co-existente, intersectându-și competențele la nivel infra-local, regional, trans-regional, formând o civilizație eurasiatică de tip gentilic-matriarhal anterioară celei a invaziilor tribale kurganice (4 500 î.e.n., după cum consideră unii autori ai studiilor de gen). Astfel, conform

lui D. Korten, civilizațiile de tip gentilic-matriarhal au fost bazate, acum 6 000 de ani, pe modele de tip *organice*, inter-ajutătoare, creative, punând în comun terenurile spre a le cultiva în interesul comun și preferând o organizare pe orizontală⁴⁹ (stăpânirea asupra unor largi teritorii fiind însoțită de folosirea modelului *heterarhic* de organizare a comunităților gentile și a uniunilor de comunități). Prin urmare, modelul rețelelor formate din comunități de rudenie extinse prin alianțe are un caracter *arhaic*, fiind preexistent democrațiilor tribale militare ale tracilor, populații indo-europene venite după 4500 î.e.n. printr-o mișcare eurasiatică de amploare, asupra civilizațiilor feminine, heterarhice și distrugându-se prin impunerea unui model ierarhic, patriarhalist, de stăpânire asupra verticalei politice⁵⁰.

Doctrina⁵¹ recunoaște rolul important al comunităților *organice* în ascensiunea civilizației istorice a Eurasiei, ca unitate culturală având o bază organică (triburi, alianțe de triburi) în expansiunea politico-militară a imperiilor nomade (generarea unui model ierarhic patriarhal axat pe democrație militară inter-tribală, unificată politic sub un lider militar) sau în luarea în stăpânire a teritoriilor Asiei Centrale (de către comunități organice bazate pe rudenie și alianțe, organizate în modele heterarhice, uniuni inter-comunitare, fără a genera noi modele ierarhice).

Din *rețele arhaice de comunități organice* (obștile gentile) se formează progresiv, în zona eurasiatică

neolitică (având nucleul în zona câmpiei panonice-carpatine, a Mării Negre până spre Caucaz și Asia Mică și până spre Marea Egee), civilizații de tip *heterarhic*, axate pe proprietatea în comun asupra pământurilor, stăpânite de femeile-cultivatoare (prin tradițiile matriarhale ale organizațiilor gentile, ele fiind agricultoarele, știutoarele tainelor plantelor și ale ciclicității naturii, deci primele agricultoare care au devenit și stăpânitoarele pământurilor, printr-o proprietate comună inițială asupra lor)⁵². După ridicarea, expansiunea și luarea prin cucerire a pământurilor (odată cu stabilirea triburilor invadatoare a kurganelor acum 4500 de ani, și decăderea modelului matriarhal heterarhic bazat pe economii de tip rețea)⁵³, apar două modele concurente de organizare a noilor societăți, anume modele *ierarhice incipiente* având la bază încă puternice organizații democratice militare, și modele *tribal-patriarhale* incipiente de organizare heterarhică. Astfel este, de exemplu, modelul organic de clanuri cu conace (comunități organice structurate politic), păstrat peste timp, de organizare gaelic din sec. al XV-lea și al XVI-lea (în regiuni ca Irlanda, Scoția, N-V Marii Britanii), în care puterea latifundiară a comunităților locale se stabilea prin punerea în comun a pământului (practică de *clan*, pre-existentă medievalității timpurii la care s-a adăugat „boierimea old english”, a urmașilor vechilor normanzi cuceritori ai Irlandei ce a format prima clasă socială a boiernașilor provinciali organizați în *conace* cu

armate private de servitori și mercenari). Această proto-societate gaelică existentă în Irlanda sec. al XV -lea și al XVI-lea era una bazată pe înrudiri, cuprinzând mini-comunități *organice locale* structurate în *clanuri autonome* conduse de căpetenii gaelice, formând *rețele* infra-regionale bazate pe interese comune, având la bază tot o proprietate comună asupra pământului (căpetenia gaelică nu era proprietarul moșiilor, nu era moșier în sensul feudal al termenului; teritoriul, cu excepția unei părți alocate lui în virtutea titlului deținut de acesta, aparținea tuturor oamenilor liberi și se redistribuia periodic între ei). Aceasta arată o organizare a comunităților organice gaelice de tip *heteroclit* (criteriul economic îmbinat cu criteriul rudeniei) dar și *heterarhic*, în care rolul economic și deci, politic al căpeteniei nu este relevant, succesorul căpeteniei gaelice fiind ales de oamenii liberi și putând fi oricare din membrii familiei conducătoare). Conacele (unități politico-economice) irlandezilor gaelici⁵⁴ se aflau la distanță geografică unele de altele, comunicările între ele fiind reduse, orașele puține și depărtate, comerțul fiind unul de troc și importanța economico-politică fiind cea dată de mărimea șeptelului (o societate practicând transhumanța vitelor), conacele formând între ele o micro-economie lume de troc. Acest sistem este unul considerat de istorici ca fiind mai degrabă înclinat spre conflicte locale decât spre cooperare datorită, între altele, și excluderii femeilor din drep- turile politico-economice privind

comunitatea locală. Este deci, un sistem heterarhic infra-local și trans-regional cu rădăcini în organizările tribale, deci în comunități *patriarhale* anterioare, gaelice, din care au ieșit treptat, primele relații *feudale* ale regiunii (un sistem heterarhic patriarhal care a generat un nou sistem, feudal-ierarhic patriarhal, din ce în ce mai bine organizat, până la organizarea de tip regat, în medievalitatea regională a secolului al XVI-lea).

Este interesant de analizat din prisma modelului *heterarhic* al evului mediu occidental-european, structura economico-politică și deci, unitate culturală specifică generată de organizarea pe bazele comunităților *organice* (clanurile) a Irlandei gaelice a sec. al XV-lea și al XVI-lea. Sistemul *ierarhic gaelic* aflat în faza incipientă, cel care va forma regatele patriarhale feudal-timpurii (ca mentalitate, norme, instituții, valori politice și culturale) este și el unul de tip *patriarhal*, bazat pe alegerea de către comunitățile provinciale (clanurile, boiernașii de țară) a căpeteniilor (care sunt toți, bărbați). Uniunile de clanuri sunt unele simple, fără instituții proprii comune puternice, având caracteristica *personalizării* lor (o căpetenie comună, un titlu comun recunoscut de toate clanurile echivalând cu o formă de legitimitate post-tribală, de tip *organic*, potrivit setului de practici, cutume și norme nescrise ale clanurilor, unui *ius gentium* gaelic similar *ius valachorum*, ca obicei al pământului și set de norme cutumiare dătătoare de privilegii personale).

Titlul de O'Neill este unul politic-militar suprem, recunoscut de clanurile gaelice, și sub acest titlu se adună armate puternice ale boiernașilor provinciali, el fiind echivalent cu o formă de autoritate politică ierarhică, născută dintr-o organizare heterarhică, de tip uniune militară de *clanuri* (creată pentru o anumită bătălie, un anume eveniment, adică o uniune ad-hoc; o uniune reziduală permanentă, activată militar într-un moment de interes comun pentru comunitatea-rețea de clanuri gaelice). Această analiză asupra clanurilor gaelice nu este una simplă, *co-existând* modelul feudal consolidat și tipic (*ierarhic*, de tip regat propriu) cu uniuni de clanuri și comunități organice locale organizate pe baza de *heterarhii* (rețele de autorități locale suprapuse asupra pământurilor irlandeze, scoțiene, din N-V Marii Britanii formând unitatea culturală gaelică medievală)⁵⁵. Însă, ceea ce ne atrage atenția asupra acestor structuri infra-locale și trans-regionale ale gaelilor este alegerea conducătorilor exclusiv masculini de către adunarea oamenilor liberi (democrație inclusiv militară a *clanurilor*), precum și o transmisie a titlului suprem politico-militar de O'Neill pe linie masculină, patriarhală, ce trebuia ulterior să fie recunoscută prin alegere, de clanuri, dovedind un caracter exclusivist, discriminatoriu, al organizării acestor clanuri (până la organizarea lor după un model ierarhic de tip regat). Alte modele de conarhii interesante de studiat în explorări mai ample decât cea de față sunt cele având la bază organizări latifundiario-

familiale de tip colonialist constituite de europeni pe continentul Latino-American începând cu sec. al XVI-lea⁵⁶, precum și instituția moșiei boierășilor provinciali/a marilor boieri cu conace (coexistând cu formele ierarhice, suprapuse de guvernare precum state autonome, imperii etc. din Balcani⁵⁷, în guvernările imperiilor Otoman, Habsburgic etc.).

Conarhiile în epoca globalizării – noi actori politici transregionali

În epoca globalizării, conarhiile sunt asocieri de tip neo-clan, fie pe baze de *interese comune* (inclusiv grupuri de infraționalitate organizată, alcătuind carteluri cu teritorii proprii, subminând normele și jurisdicția statelor), fie pe baze *organic-corporatiste* (întreprinderi, corporații de familie, asociate cu alte întreprinderi de familie formând împreună „holdinguri de neam”, similare „cetelor de neam” însă aici îmbinând criteriul de rudenie cu unul al proprietății și administrării în comun a corporațiilor, fie pe baze profesionale – în care asociația profesională este familiară/de clan, întreține criteriul apartenenței la același clan, pe bază de rudenie/afinitate –, fie pe baze simplu-organice, unde criteriul de rudenie este unul exclusiv, fără a i se asocia și criteriul proprietății în comun a terenurilor sau a profitului/gestionării corporațiilor). Structura lor este *proto-statală*, anticipând statul într-o formă mai apropiată de organizarea *cețărilor-stat* din epoca

antică (*sumeriană*) însă fără a ajunge la etapa statalizării complete ci rămânând conarhii angrenate într-o organizare *neo-medievală organică* (preeminența clanului asupra proto-statului). Ele își pot extinde influența (economică, decizional-socială/comunitară) în regiunea imediat înconjurătoare (marile familii controlând de facto anumite zone ale unui județ/departament/regiuni/ținut/forme geografice/secțiuni ale unui drum comercial important). Conarhiile, în sec. al XXI-lea, pot fi forme de exercitare a unei puteri socio-economice și de alianțe de rudenie cu care clanurile exercită controlul politic *de facto* sau prin anumite *pacte* (alianțe matrimoniale, pacte între asociații profesionale, gestionări în comun a corporațiilor sau a unor moșii), ca un grup (structurat fie *organic*, sub formă de familie extinse/de clanuri/asociații de familie, de sate sau uniuni de sate/cete de neam; fie structurat pe baze *economice, socio-profesionale*, de proprietate și gestionare în comun a terenurilor/fabricilor/unor sectoare de activitate tradițională sau nu), control exercitat într-un perimetru teritorial omogen, bine delimitat, protejat și apărut de membrii grupului contra imixtiunilor externe, legitime sau nu, statale sau ale rivalilor non-statali.

În ceea ce privește conarhiile (în etapele de dezvoltare și extindere a acestora), ele rivalizează cu însuși statul, intră în relații politice de asociere cu alte conace (ca unități *cvasi-politice* decizionale, co-existând de facto cu un stat eșuat, slab, parazitat de alte tipuri de actori politici), for-

mează alianțe (uniuni de conace) cu efecte *politice* care concurează/slăbesc instituțiile publice ale statului, le elimină, le preiau, le folosesc *de facto*, le compromit, le re-instituie în componența controlată de ele. Se ajunge astfel, la un stat slab, parazitat de dominarea unuia sau unui grup de conace, ca infra-actori politici ducând o politică proprie din cadrul fortificat al unei așezări inițial cu destinație de așezare familială/de clan dar care devine treptat, centrul decizional al unui model politic fie *ierarhic* (pe verticală, organizând puterea politică și distribuindu-o dinspre vârf înspre bază), fie *orizontal* (controlând sau implicându-se de o manieră hotărâtoare într-o *rețea* de comunități similare - mai multe conace formând uniuni de conace și împreună controlând o regiune, într-un mod de guvernare neo-tribal, al democrațiilor locale *intra-comunitare*, cu adunări, sfaturi comune pentru probleme de interes comun-).

Într-o etapă de *apogeu* (generată de impactul fluxurilor globalizării asupra statelor, care poate duce la dispariția sau la slăbirea statelor, înspre mijlocul sec. al XXI-lea și începutul sec. al XXII-lea⁵⁸), conacele își pot adapta politica lor infra-locală până la a forma regimuri politice *originale*, de tip autoritar numite *conarhiile*⁵⁹ (economice, politice, dictând politica satelor sărăcite, deposedate de calitatea lor de a deține proprietatea asupra terenurilor și de a genera bogăția la nivel infra-local ca entități autonome). Spre deosebire de fenomenul actual, de la începutul sec. al XXI-lea, în care se înregistrează un

decalaj economic între sat și oraș în favoarea *orașului* (satele fiind amenințate cu dispariția, pe fundalul migrației masive a tineretului de la sate la orașe), este posibil un fenomen *contrar*, generat și el de managementul fluxurilor globale de către comunitățile organice rurale prin globalitate (clanuri organizate în entități proto-politice numite conace), care să le asigure controlul economic asupra orașelor și deci, decizia politică asupra lor, implicit asupra statelor.

Definim *conarhiile*, după criteriul ierarhic, ca fiind acele tipuri de *regimuri politice autoritariste* având la bază *conacul* ca unitate teritorială de bază, politică, generând un tip de actor politic non-statal, infra-local format fie exclusiv pe criteriul organic (al rudeniei/al afinității), fie pe un criteriu mixt (de rudenie/afinitate și de grup economic, socio-profesional, lucrând în interesul conacului și pentru el, în interiorul sau în imediata vecinătate a conacului, până la a acoperi teritorii relativ extinse, un ținut compus din mai multe moșii). De obicei, baza economică a *conacului* este una închisă, a „mini-economiei-lume”, în cazul uniunilor de conace baza economică fiind una bazată pe vecinătate geografică/ pe similitudinea sectorului de afaceri/ pe punerea în comun a pământurilor (mai multe moșii aparținând uniunii de conace de la nivel infra-local între marile familii stăpânind întinse suprafețe de terenuri agricole, din care ajung să împrumute/să asigure oferta pentru orașele sărace și extinse, metropole și megalopolisuri).

Neo-medievalismul înseamnă, înspre sec. al XXI-lea, o întoarcere a

orășenilor săraci înspre satele bogate exercitând putere economico-politică (în adunări locale mai importante decât parlamentele statale – rămase fără relevanță în cadrul unor state slabe, cu instituții slabe, controlate de conace), orașele lucrând terenurile agricole pentru a asigura hrana locuitorilor lor și implicit, a putea asigura legitimitatea rămânării la putere, în metropolele decadente, pauperizate, a primarilor de orașe. Conarhiile vor asigura astfel, de facto, și controlul politic asupra primarilor și consiliilor locale ale satelor și uniunilor de sate, peste care se suprapun autoritățile *de facto* și sau *de iure* ale reprezentanților conacelor în teritoriu, ajungându-se la competiții pentru putere la nivel local între reprezentanții orașelor, ai statelor, ai satelor și marile familii care doresc să le controleze decizia la nivel infra-local, implicit, politica orășenească și cea statală, în baza puterii economice agraro-industriale.

Conarhiile pot fi înțelese și ca *forme de autoritarism plutocratic, ale marilor latifundiarilor ai sec. al XXI-lea și al XXII-lea, definind o relație politico-economică de tip ierarhic cu metropole paupere și aglomerate (noii vasali ai conacelor)* dar și cu state din ce în ce mai slăbite și corupte, afectate de puzderia de actori non-statali, cvasi-statali în ascensiune, aflați în stadiu de agregări mai mari în teritoriu (precum conacele).

Ca și în cazul statului, una din componentele unității politice bazate pe conac este *teritoriul*, o anumită geografie reunind elemente *politice*

ale prestigiului și ale puterii specifice pentru acea entitate, exercitând în cazul analizat de noi, o politică regională și infra-locală specifică (numită *conarhie*), inclusiv prin model *ierarhic* (mai multe uniuni de conace formând o entitate de tip cnezat, voievodat însă în termenii specifici realităților epocii globale, ca *nou* actor politic intrând în realități de competiție cu actori politici de tipul metropolelor, definind o relație dihotomică politică fundamentală între rural și urban, în contextele post-statale în dezagregare ale mijlocului sec. XXI-începutului de sec. XXII).

Elementul teritorial al unității politice numite conac (care se auto-definește ca element de sine stătător exercitând o putere de tip politic asupra unui teritoriu bine delimitat, asupra unor locuitori din sate, uniuni de sate, obști sătești, obști teritoriale, asociații profesionale locale, prin organe infra-locale de tip *democratic* – consilii locale, primării, sfaturi și adunări, șezătoare – sau *ierarhice* – consiliu restrâns de familie care stăpânește ca entitate organică unul sau mai multe conace în aceeași regiune sau în regiuni diferite, formând *rețele trans-regionale* ale unei comunități organice sau profesionale numite conarhie) poate fi divers (câmpuri, pășuni, râuri, porțiuni din drumuri importante, păduri, holde sau terenuri agricole).

Comunități largite bazate pe *aceiași pattern cultural*, conform doctrinei, s-au format plecând de la triburi, clanuri sau grupuri având un nucleu identitar (o comuniune reclamată de

interese de supraviețuire, de funcționalitate și de securitate), unindu-se în entități bazate pe interese comune și în structuri organizatorice cu un grad crescut de *complexitate*⁶⁰ (până la părăsirea cadrului rural pentru a forma acumulări de *târguri*, nucleu al viitoarelor orașe sau de fortificații militare, *dave*, cetăți care devin și ele proto-orașe bazate pe comunități de tip organic precum tribul).

Conarhiile, ca neo-forme politice de agregare a comunităților în sec. XXI-XXII, se pot forma, ca și cele din perioada arhaică, antică și medievală, pe lângă cursurile râurilor și în câmpiile fertile, fiind îndeobște legate (în cadrul unei economii globale de sustenabilitate, green) de activități *tradiționale* precum agricultura, apicultura, floricultura, legumicultura, pomicultura, sericicultura, de creșterea animalelor etc. Alte elemente geografice pe care în trecut s-au constituit forme de comunități organice similare conarhiilor (sau așezărilor familiare/de clan puternic fortificate, așezate fie pe înălțime, fie pe lățime) sunt țărmuri de mare, pe dealuri, coline, la poalele munților, pe maluri de râuri, fluvii⁶¹.

Note

- ¹ Cynthia Gorra-Gobin, *Dictionnaire des mondialisations*, Armand Colin, Paris, 2006, pp. 185-186. Vasile Pușcaș, *Relații internaționale/transnaționale*, Editura Sincron, Cluj-Napoca, 2005, pp. 192-193.
- ² Cynthia Gorra-Gobin, *op.cit.*, pp. 185-186.

În concluzie, putem privi dintr-o perspectivă teoretică dinamică, în constantă evoluție, termenul politico-economic de *conac* și guvernarea infra-locală susținută de această unitate politică a glocalității numită *conarhie*, ce poate adopta în unele regiuni forme ierarhice, structurate pe organizarea verticală a puterii politice (glocale) sau forma unor rețele trans-regionale de putere (uniuni de conace cu organe democratice restrânse decizionale) în cadrul unor heterarhii organice. Apare în acest caz, un *neo-medievalism rural, de conac*, prin care glocalitatea evită o cădere a ordinii statelor-națiune în dezagregare, în sec. al XXI-lea, re-organizând politic teritoriul cu ajutorul elementelor organice și/sau ocupaționale, pe care le denumim aici conace, clanuri ca actori post-statali (cvasi-statali în perioadele lor de apogeu), într-o ordine glocală a conacelor-statalizate, militarizate, cu trupe de apărare proprii, care se opune sau rivalizează cu lumea *metropolelor-stat*, despre care am vorbit, ca *neo-medievalism* de tip *urban* al sec. al XXI-lea, în alte studii ale noastre).

³ Vasile Pușcaș, *Relații internaționale/transnaționale*, Editura Sincron, 2005, p. 57.

⁴ *Ibidem*, p. 135.

⁵ G. Philip Cerny, „Business and Politics in an Age of Intangibles and Financialization”, 2021, în Aynsley Kellow, Tony Porter and Karsten Ronit, eds., *Business and Politics*, Edward Elgar Handbook, 2021, pp.193-214. Philip Cerny; Rosalba

- Belmonte, „Heterarchy. Towards Paradigm Shift in World Politics”, în *The Changing Faces of Power*, special issue of the *Journal of Political Power*, vol. 14, no. 1, February (2021), pp. 235-257.
- ⁶ Puterea noilor actori politici ar fi inclusiv una de tip infra-local sau regional economic, o putere definită ca o capacitate a conacelor de a produce efecte de ordine asupra persoanelor și lucrurilor (mergând până la impunerea forței de constrângere proprii, locale, asupra structurilor haotice, în turbulență globală, a statelor eșuate sau în dezagregare), prin folosirea unor structuri sociale de autoritate, menținute prin forța cutumiei, a normelor locale sau a constrângerii – aici stabilite și impuse de clanuri sau de uniunile de conace (conarhie). A se vedea pentru definițiile clasice asupra puterii, Sergiu Tamaș, *Dicționar politic*, Editura Academiei Române, București, 1993, p. 220.
- ⁷ Mădălina Virginia Antonescu, *Konarchies (Mansion-Archies) as Web Trans-Regional Communities of XXIst-XXII Century Global Age*, comunicare științifică, 3rd World Lumen Congress, 22-24 November 2022, Iași, World Empowering Lumen Congress on Multidimensional Education, anniversary ed. of RREM Journal.
- ⁸ Idem, „Metropolitan Diplomacy. Global Metropolitan Law and Global Cities Seen from the Heterarchy Perspective”, in Philip G. Cerny (ed.), *Heterarchy in World Politics*, Routledge, Taylor & Francis Group, London and NY, 2023, pp. 132-133.
- ⁹ Idem, *Ascensiunea noilor actori politici ai sec. al XXI-lea: conarhiile (comunități organice și forme de putere politică generate)*, manuscris în lucru (ianuarie 2026).
- ¹⁰ Marie-Claude Smouts, Dario Battistella, Pascal Vennesson, *Dictionnaire des relations internationales. Approches, concepts, doctrines*, Dalloz, Paris, 2006, pp. 482-483.
- ¹¹ Philip G. Cerny, Rosalba Belmonte, „Heterarchy. Towards Paradigm Shift in World Politics”, în *The Changing Faces of Power*, special issue of the *Journal of Political Power*, vol. 14, no. 1, February (2021), pp. 235-257.
- ¹² David Korten, *Marea cotitură. De la imperiu la comunitatea terestră*, trad. Mihnea Columbeanu, Editura Antet XX Press, 207, Prahova, pp. 230-233.
- ¹³ N. Stoicescu, I. Hurdubețiu, *Continuitatea daco-românilor în istoriografia română și străină*, Editura Politică, București, 1984, p. 200.
- ¹⁴ *Ibidem*, pp. 200-201.
- ¹⁵ *Ibidem*.
- ¹⁶ David Korten, *Marea cotitură, op.cit.*, pp. 86-87. Mihaela Miroiu, *Gândul umbrei*, Editura Alternative, s.a., 1995, p. 56.
- ¹⁷ Mihaela Miroiu, *Convenio*, Editura Alternative, București, 1996, pp. 82-83.
- ¹⁸ I. P. Franțev, coord. , *Istoria Universală*, vol.I, trad. colectiv V. Costăchel, Al. Vianu, Editura Științifică, București, 1958, pp. 24, 32.
- ¹⁹ Precum așezările gentile descoperite la Avdeievo, lângă Kursk; la Dolni Vestonițe, pe teritoriul fostei Cehoslovacii; așezarea de la Desna, lângă Briansk, la Timonovka; așezarea de la Kostenski, din apropierea Voronejului, pe Don. Cf. I.P. Franțev, *op. cit.*, pp. 46-48.
- ²⁰ *Arhaicul, lato sensu include preistoria* (de la apariția omului, acum 3-4 milioane de ani și până în

- jurul anilor 3 000 î.e.n., în spațiul carpato-danubian și al Mării Negre începe de acum 1 milion de ani până la începutul mileniului al II-lea î.e.n.) și *proto-istoria* (care începe din mileniul al II î.e.n., odată cu desăvârșirea etnosului tracic ; în protoistorie în ultimul mileniu î.e.n., geto-dacii se individualizează ca entitate etnico-lingvistică în masa tracilor de la nord de Dunăre). Proto-istoria durează până în prima jumătate a sec.I î.e.n., când începe epoca antică prin formarea marelui regat al dacilor. Cf. Mihai Manea, Adrian Pascu, Bogdan Teodorescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la revoluția din 1821, manual pentru clasa a XI-a*, Editura Didactică și pedagogică, București, 1992, pp. 8-9.
- ²¹ coord. I.P. Franțev, *op.cit.*, p. 32.
- ²² Precum regina orașului-stat Ur, Mesopotamia, circa 300 î.e.n.; Nomazii din stepele eurasiatice, în *Marea istorie ilustrată a lumii*, vol. I - *Preistoria. Primele imperii*, Editura Litera internațional, col. Financiarul, ed. Vidrașcu și fiii, trad. Brândușa Ciugudean, București, 2008, pp. 64-65.
- ²³ Conform toponimelor care au rezistat până în prezent, formațiunea politică de tip gentilic matriarhal cu titlul de țară (țara Vrancei) a fost întemeiată de baba Vrâncioaia care avea șapte feciori; această țară era o veche confederație cu caracter matriarhal, conform doctrinei (Henri H. Stahl, Paul H. Stahl, *Civilizația vechilor sate românești*, ed. Științifică București, 1968, p. 33, citați în Dumitru Bălașa, *Dacii de-a lungul mileniilor*, Editura Cuget Românesc, Bârdă, Craiova, s.a., pp. 54-55.
- ²⁴ Conform Fontes, I, p. 5, 13, 15, amazonele erau de neam trac. Cf. Nicolae Densușianu, *Dacia preistorică*, Orfeu, fiul regelui tracilor și al muzei Caliope, poet, muzician, a murit ucis de femeile trace. Armatele de apărare în perioada regatelor matriarhale conduse de regine (Hestia, Dochia, Zalmoaxa) în perioada anterioară triburilor geto-dace (care au primit setul de legi numite legile Belagine prin inspirație, de la Hestia zeificată), erau o caracteristică a epocii matriarhatului, consemnată prin scrieri antice (Fontes).
- ²⁵ Emil Cernea, Emil Molcuț, *Istoria statului și a dreptului românesc*, Casa de editură și presă Șansa SRL, Editura Universul, București, 1993, p. 33.
- ²⁶ Idem, p. 33.
- ²⁷ Cernea, Molcuț, *op. cit.*, p. 33.
- ²⁸ Idem, p. 9.
- ²⁹ Cernea, Molcuț, *op. cit.*, p. 38.
- ³⁰ *Ibidem*, pp. 38-39.
- ³¹ *Ibidem*, p. 39.
- ³² *Ibidem*.
- ³³ Stelian Brezeanu, *Între două modele politice - fondarea Țării Românești, în antologia Imperiu universal și monarhie națională în Europa creștină*, Editura Meronia, București, 2005, pp. 180-181.
- ³⁴ *Ibidem*, p. 181.
- ³⁵ *Ibidem*.
- ³⁶ *Ibidem*.
- ³⁷ *Ibidem*, p. 183.
- ³⁸ Jean Baechler, *Grupurile și sociabilitatea*, în Raymond Boudon, *Tratat de sociologie*, trad. Delia Vasiliu și Anca Ene, Editura Humanitas, București, 2006, pp. 82-83.
- ³⁹ *Ibidem*, p. 82.
- ⁴⁰ Ilie Bădescu, *Istoria sociologiei*, Editura Porto-Franco, Galați, 1994, p. 161.

- ⁴¹ *Ibidem*, pp. 243-244.
- ⁴² *Ibidem*, p. 242.
- ⁴³ *Ibidem*, p. 243.
- ⁴⁴ *Ibidem*, pp. 242-243.
- ⁴⁵ Marie-Claude Smouts, Dario Battistella, Pascal Vennesson, *Dictionnaire des relations internationales*, Dalloz, Paris, 2006, p.180.
- ⁴⁶ André Clot, *Soliman magnificul*, trad. Ion Herdan, Editura Artemis, București, 1997, pp. 262-263.
- ⁴⁷ David Korten, *op. cit.*, p. 84.
- ⁴⁸ Lucian Iosif Cuesdean, *Istoria antică a neamului românesc*, Editura Solif, București, 2011, p. 24, 38.
- ⁴⁹ David Korten, *op. cit.*, pp. 86-90.
- ⁵⁰ *Ibidem*, p. 84.
- ⁵¹ Jack Goody, *The Eurasian Miracle*, Polity, UK, 2010, pp. 20-21.
- ⁵² Conform lui Riane Eisler, „toate tehnologiile materiale și sociale de o importanță fundamentală pentru civilizație au fost elaborate înainte de impunerea unei societăți dominatoare”. Cf. D. Korten, *op. cit.*, p. 83-84.
- ⁵³ David Korten, *op. cit.*, pp. 88-89.
- ⁵⁴ Gaeli (fr.) reprezintă denumirea vechilor locuitori din Irlanda și N-V Marii Britanii; galezi, celți din Scoția și Irlanda ce vorbeau un dialect celtic.
- ⁵⁵ De unde și o accepțiune istorică asupra conceptului politic explorat în doctrina RI, anume neo-medievalismul. Cf. Graham Evans, Jeffrey Newnham, *Dicționar de relații internaționale*, trad. Anca Irina Ionescu, Editura Universal Dalsi, s.a., 2001, pp. 380-381.
- ⁵⁶ Marcel D. Popa, Matei H. Horia, *Mică Enciclopedie de istorie universală. Statele lumii contemporane*, Editura Iri, București, 1993, p. 54.
- ⁵⁷ *Ibidem*, pp. 58-59, 354.
- ⁵⁸ David Held, Anthony McGrew, David Goldblatt, Jonathan Perraton, *Transformări globale. Politică, economie și cultură*, trad. de Ramona-Elena Lupașcu, Adriana Ștraub, Mihaela Bordea, Alina-Maria Turcu, Editura Polirom, Iași, 2004, pp. 33-35.
- ⁵⁹ În concepția teoreticienilor globalizării, în privința teritorialității se observă o politizare tot la fel de mare pe cât era în epoca istorică a marilor agregate teritoriale imperiale însă cu o schimbare a politicii teritorialității, sub impactul actorilor non-statali, ai globalizării, ca ordine eterogenă, a interdependențelor complexe, mai degrabă. Cf. David Held et alii, *op. cit.*, p. 478.
- ⁶⁰ Sorin Baciuc, *Cultură și civilizație*, Editura Cavaliotti, București, 2010, pp. 52-53.
- ⁶¹ *Ibidem*, pp. 52-53.

Bibliografie

Lucrări susținute în conferințe

ANTONESCU, Madalina Virginia, *Konarchias (Mansions-Archies) as Web Trans-Regional Communities of XXI-XXII Century Global Age*, comunicare științifică, Iași, 3rd World Lumen Congress, World Empowering Lumen Congress on Multidimensional

Education (WELCOME22), anniversary edition of RREM Journal, 22-24 November 2022.

IDEM, *Metropolitan Diplomacy. Global Metropolitan Law and Global Cities Seen from the Heterarchy Perspective*, in Philip G. Cerny, *Heterarchy in World Politics*, Routledge, London and NY, 2023

Lucrări cu caracter general și special

- ANTONESCU, Madalina Virginia, *Ascensiunea noilor actori politici ai sec. al XXI-lea: conarhiile (comunități organice și forme de putere politică generate de acestea)*, manuscris în lucru, 12.02.2026.
- BACIU, Sorin, *Cultură și civilizație*, Editura Cavaliotti, București, 2010.
- BĂDESCU, Ilie, *Istoria sociologiei*, Editura Porto-Franco, Galați, 1994.
- BOUDON, Raymond, *Tratat de sociologie*, trad. Delia Vasiliu, Anca Ene, Editura Humanitas, București, 2006.
- BREZEANU, Stelian, *Între două modele politice- fondarea Țării Românești, în antologia Imperiu universal și monarhie națională în Europa creștină*, Editura Meronia, București, 2005.
- CERNEA, Emil; MOLCUȚ, *Istoria statului și a dreptului românesc*, Casa de editură și presă Șansa SRL, ed. Universul, București, 1993.
- CUEȘDEAN, Lucian Iosif, *Istoria antică a neamului românesc*, Editura Solif, București, 2011.
- CLOT, André, *Soliman Magnificul*, trad. Ion Herdan, Editura Artemis, București, 1997.
- FRANȚEV, I. P., *Istoria universală*, vol. I, trad. de colectiv coord. de V. Costăchel, Al. Vianu, Editura Științifică, București, 1958.
- GOODY, Jack, *The Eurasian Miracle*, Polity, UK, 2010.
- GORRA-GOBIN, Cynthia, *Dictionnaire des mondialisations*, Armand Colin, Paris, 2006.
- HELD, David, McGREW, Anthony, GOLDBLATT, David; PERRATON, Jonathan, *Transformări globale. Politică, economie și cultură*; trad. de Ramona Elena Lupașcu, Adriana Ștraub, Mihaela Bordea, Alina Maria Turcu, Polirom, Iași, 2004.
- KORTEN, David, *Marea cotitură*, trad. Mihnea Columbeanu, Editura Antet XX Press, Prahova, 2007.
- Marea istorie ilustrată a lumii în șapte volume*, vol. I- *Preistoria și marile imperii*, col. Financiarul, trad. Brândușa Ciugudean, Ed. Litera internațional, ed. Vidrașcu și fiii, București, 2008.
- Ministerul Învățământului și Științei, Mihai Manea, Adrian Pascu, Bogdan Teodorescu, *Istoria românilor din cele mai vechi timpuri până la revoluția din 1821, manual pentru clasa a XI-a*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1992.
- MIROIU, Mihaela, *Convenio*, Editura Alternative, București, 1996
- IDEM, *Gândul umbrei*, Editura Alternative, București, 1995.
- POPA, D. Marcel, MATEI C. Horia, *Mică enciclopedie de istorie universală*, Editura Iri, București, 1993.
- PUȘCAȘ, Vasile, *Relații internaționale/transnaționale*, Editura Sincron, Cluj-Napoca, 2005.
- SMOUTS, Marie-Claude, BATTISTELLA, Dario, VENNESSON, Pascal, *Dictionnaire des relations internationales*, Dalloz, Paris, 2006.
- STOICESCU, N., HURDUBEȚIU, I., *Continuitatea daco-românilor în istoriografia română și străină*, Editura Politică, București, 1984.
- STAHL, Henri H., STAHL, Paul H., *Civilizația vechilor sate românești*, Editura Științifică, București, 1968.
- TAMAȘ, Sergiu, *Dicționar politic. Instituțiile democrației și cultura civică*, Editura Academiei Române, București, 1993.

Articole și studii

- BAECHLER, Jean, „Grupurile și sociabilitatea”, în Raymond Boudon, *Tratat de sociologie*, trad. Delia Vasiliu și Anca Ene, Editura Humanitas, București, 2006, pp. 82-83.
- CERNY, G. Philip, „Business and Politics in an Age of Intangibles and Financialization”, în Aynsley Kellow, Tony Porter and Karsten Ronit, eds., *Business and Politics*, Edward Elgar Handbook, 202, pp. 193-214.
- CERNY, G. Philip, Belmonte Rosalba, „Heterarchy. Towards Paradigm Shift in World Politics”, în *The Changing Faces of Power*, special issue of the *Journal of Political Power*, vol. 14, no. 1, February, 2021, pp. 235-257.

Romanian migration to Germany and Italy from COVID-19 to nowadays: A perspective on human rights and social innovation

Chiara CAUSIO

Abstract: *The article examines Romanian migration to Germany and Italy in the COVID-19 to today context, highlighting the gap between formal EU citizenship rights and migrants lived experiences. Through comparative analysis, it explores how different national government frameworks influence the effectiveness of social innovation in promoting social inclusion. Based on a capacity-based approach, the study highlights how institutional capacity and policy coherence determine whether social innovation can act as a transformative mechanism for the realisation of rights. While Germany demonstrates a coordinated and institutionalized approach, Italy highlights the limits of fragmented and bottom-up initiatives. The study supports creating a rights based system of migration at the level of Europe; social innovation should become integrated into rationalized and effective governance mechanisms to create substantive equality and inclusion among all participants within such systems.*

Keywords: *Migration, Social innovation, Romania, EU, Human rights.*

Introduction

Although the COVID-19 pandemic has caused structural weaknesses in migration governance systems across Europe, it has also made apparent the fault lines existing between the formally enshrined guarantees of EU citizenship and the lived experiences of mobile individuals. Data provided by the Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD) indicate that approximately 169,000 permanent migrants were welcomed into Italy in 2024, with intra-EU mobility being a large proportion of this number; no-

tably, many of those migrating to Italy are Romanians. The 2019 outbreak of the pandemic did not merely result in a global health emergency, but also exacerbated inequality in employment, welfare provision, healthcare infrastructure and access to social participation. Due to job insecurity, marginalization at the system level and lack of institutional recognition, although they possess free movement rights as EU citizens, Romanian migrants, numbering over 5.7 million people globally and representing one of the largest diaspora communities internationally, have been disproportionately affected.

Systematic comparative analysis of migration trajectories in two key EU destination countries, Germany and Italy, examines how divergence between national institutional frameworks shapes the capacity for social innovation to translate formal citizenship rights into substantive social integration. Therefore, social innovation must be considered as mechanism developing new practices, policy tools, collaborative frameworks addressing unmet needs and reducing structural barriers¹. Of great importance, the conceptualization of migration beyond technocratic systems as a dynamic process that reconfigures the relationships between state institutions, civil society organizations and migrant communities themselves is essential. COVID-19 has caused an exacerbation of existing disparities in working conditions, social assistance rights, access to healthcare and opportunities for social participation creates a fundamental empirical context to analyse whether and how social innovation can perform as a transformative mechanism for inclusion rather than a simple response to governance failures.

The analytical framework used is based on capacity-based approaches, specifically the fundamental research of Amartya Sen, which shifts the focus from narrow concerns about migration management towards the broader improvement of migrants' real freedoms, agency and substantial opportunities². Instead of viewing social innovation as a way to attain

hard-to-reach legal rights, this theoretical model views social innovation as an end unto itself. To understand the effects of inclusive policies on marginalized groups, one must go beyond the management of programs and the effectiveness of program delivery. One must evaluate inclusion policies based on their ability to reduce structural vulnerabilities at the level of individual or group; promote legitimate social acknowledgment and acceptance and create opportunities for all people to exercise universal human dignity and freedom. Using a multi-faceted approach to analyse post-COVID governance regarding migrant mobility within the European Union, the study demonstrates that whether internal EU mobility will lead to "true" social citizenship will depend on the institutional capacity; policy coherence/integration; and strategic use of social innovation.

Given the disparate nature of the governance structures used by Germany and Italy to manage international migration and socially integrate migrants into these respective countries, the comparative methodological approach used was also necessary. The two country-specific approaches to managing international migration and integrating migrants into each society provide a natural experimental setting within which the role of institutional structures can be examined as they relate to social innovation initiatives, and actual inclusion outcomes. Germany has an established system of social welfare institutions, coupled with a robust

system of multi-level government coordination. Conversely, Italy lacks a comprehensive and cohesive national integration system. As a consequence, many civil society organizations in Italy functionally serve as "gap-fillers" when there are no integrated systems of national integration available to address the needs of migrant populations³. The attention on Romanian migrants, as EU citizens with the right to free movement and equal treatment, sharpens the analytical focus on the gap between *de jure* rights and *de facto* access, highlighting how national implementation of EU Framework can facilitate or hinder the realisation of fundamental freedoms and social rights.

The German model

Germany's approach to Romanian migration governance shows how social innovation can be strategically embedded within coordinated institutional frameworks to have substantial inclusion outcomes that go beyond formal citizenship status. The German model stands out for the systematic integration of innovative practices into established governance structures, creating synergies between federal agencies, municipal authorities, welfare organizations, trade unions and migrant associations. This multi-level coordination represents a deviation from ad hoc and reactive policy responses, highlighting social innovation as a central pillar of global integration strategies. Post-COVID policy developments have particular-

ly emphasized collaborative governance mechanisms that bring together different stakeholders to address vulnerabilities exposed by the pandemic, including employment instability, barriers to access to healthcare, and social isolation among EU mobile workers⁴.

Concrete manifestations of Germany's institutionalised approach to social innovation include targeted skills recognition programmes designed to translate foreign qualifications into nationally recognised credentials, facilitating labour market integration and reducing de-skilling among Romanian migrants. Digital access to healthcare initiatives have been expanded to ensure mobile workers can navigate complex insurance systems and access preventive and acute medical services, filling critical gaps that became acutely visible during pandemic-related health crises⁵.

Comprehensive counselling services, designed for mobile workers in the EU, provide guidance on how to navigate social security rights, understand labour rights and access family reunification pathways. These initiatives are systematically integrated components of the broader architecture of German inclusion, supported by dedicated funding streams, cross-sectoral coordination mechanisms and accountability frameworks that ensure sustained implementation rather than episodic intervention.

In Germany, A number of positive outcomes also resulted from the multi-faceted approach used to in-

clude Romanians in many areas of German society. Many migrants were able to migrate from informal or precarious employment status to formal employment status with associated protection and benefit provisions, via skill recognition programs. Coordinated efforts regarding job placement and processes for documenting previous work experience have facilitated the ability of migrants to increase their labor mobility while decreasing exploitation and increasing wages. In addition to enhancing access to Social Security, the information campaigns and streamlined processes for accessing the same have made it easier for migrant workers to obtain their entitlements to Unemployment Benefits, Health Insurance, Pension Contributions, etc. This is perhaps the most important aspect of how the social innovations create stable and secure conditions for Romanian immigrants to make long term plans for themselves and their families instead of being "temporary"⁶. The German method provides an important insight into both how social innovation functions as a bridge between formal legal rights and actual accessibility to substantive engagement. It recognizes that the implementation of rights is contingent upon institutional support for implementing rights, coordinating services, adapting to changing needs or obstacles, etc., rather than treating citizenship rights as autonomous assurances regarding their own effectiveness. The German model strengthens policies designed for increasing inclusion by creating institu-

tional memory and policy continuity through the integration of social innovation into established governance structures; therefore, providing growable models based on different municipalities and sectors which are less fragile than bottom-up or project-based initiatives.

The German approach also demonstrates how social innovation can change power dynamics in migration governance by legitimizing migrant associations and civil society organizations as actors in designing and implementing policies. The participatory dimension reinforces responsiveness to real-world needs and experiences of migrants while strengthening organizational capacity within migrant communities. The pandemic period has highlighted both the resilience of this coordinated system and areas where further strengthening is needed including digital access to healthcare settings, language access to healthcare settings, and protection from job discrimination during the pandemic.

The Italian context

The Italian Migration Governance System is decentralized therefore most of the social innovation has been undertaken through civil society organizations and religious community solidary networks. As opposed to a formalized national integration process as there is in Germany and France, Italy has no national level coordination strategy or systemic method for integrating local govern-

ment into its migration governance. The Italian Model of migrating demonstrates substantial organizational challenges within its public administration. Regional variation in the implementation of immigration policy, low administrative capacity in the welfare state and large amounts of ambiguity within immigration policy making at the national level all contribute to problems in developing nationally coordinated immigration policy to meet the needs of immigrant population. Therefore, Romanian migrant workers (as well as numerous mobile EU citizen and non-EU migrants) have had high levels of vulnerability during the COVID-19 pandemic. Vulnerability among migrant workers is due to their employment status. Many Romanian migrant workers are employed in informal labor. This results in them being exposed to poor living conditions and limited access to healthcare services. Also, there are barriers such as bureaucracy when trying to use their entitled social assistance programs to mitigate crisis.

Despite of the structural constraints mentioned above, Italian bottom-up social innovation has shown an exceptional ability to be creative and adaptable to overcome some of those constraints. Some examples include non-profit organizations and faith-based organizations establishing mobile health clinics that provide primary care, preventative services, COVID-19 testing and vaccinations, maternal health services, and referrals to migrant agricultural workers

working in remote areas of Italy that do not have access to adequate healthcare⁷. Informal labour mediation services have emerged to connect Romanian workers and other migrant workers with employers, while providing basic information on labour rights, although these services often lack the regulatory authority to effectively combat exploitation or enforce labour standards. Community-based care networks and mutual aid systems have provided emergency assistance, food security, housing support, and childcare during pandemic lockdowns and economic disruptions, drawing on the principles of solidarity and reciprocity rather than formal social assistance rights.

The initiative of Bottom-up has been an important component for protecting elementary rights and meeting basic subsistence needs in areas where there are institutional gaps, bureaucratic complexities and large-scale job informality. They show the rapid capability of civil society to respond to emerging needs and involve marginalized populations that other forms of institutions are unable to include. However, the lack of a coherent and stable national framework for inclusion constrains the potential for scalability, sustainability, and system-wide effectivity of these innovations. Many Romanian immigrants in Italy have obtained employment, yet they continue to be unable to gain steady access to public welfare services that differ greatly from one area to another. Also, most Romanian immigrants are restricted

to the informal economy, and since they do not enjoy protections for workers under labor law; wages may be stolen from them; their working conditions will likely be precarious; and their employers will probably not contribute to their unemployment insurance.

In Italy, opportunities for political and social participation for Romanian migrants are limited by structural barriers such as language access difficulties, reduced information on civic engagement pathways, and socio-economic marginalization that limits time and resources to engage the community. Electoral data reveal an important involvement of the diaspora in Romanian national elections, with important electoral blocs in both Italy and Germany⁸, but this transnational political participation does not automatically turn into a significant voice within Italian local government structures. The limits of bottom-up social innovation, without institutional support, are particularly evident in issues of financial sustainability and organizational capacity. Various civil society initiatives have sprung from precarious project-based funding, voluntary work and charitable giving, creating cycles of expansion and contraction that harm the continuity of services and the erosion of organisational skills. In addition, the weight of bearing the burden of providing essential services is placed upon civil society organizations that are lacking in the capacity to regulate; financially and politically to contest the structural inequality and ensure accountabil-

ity from public institutions for failure to protect rights⁹.

The European Union has recently proposed policies designed to reduce disparities among member states by developing frameworks that include the renewed approach to returns within the context of the Pact on Migration and Asylum. This renewed approach emphasizes compliance with human rights and proportionality. Furthermore, multinational consultations have been undertaken to accelerate migration management amongst all member states whilst ensuring compliance with the European Convention on Human Rights¹⁰, and multinational consultations aimed at accelerating coordinated migration management while respecting the European Convention on Human Rights¹¹. The implementation of the new frameworks in each member state may be different with high probability that they focus on the issues of borders and returns of mobile European Union Citizens instead of their integration and inclusion. In this regard, the Italian case represents how small-scale social innovation has great potential but also demonstrates its limits. Basic social innovation can serve as a source of critical support and protection to individuals while the public sector does not offer sufficient services. However, if there is no basic structure (institutional), enough money or an understanding that migration is a common societal obligation rather than a merely technical operation, then nothing will be changed.

Towards a rights-based European migration model

In Romania, Social Innovation will never create the necessary sustainable transformation of Migration Policy. However, if institutional capacity exists to implement consistent policies at all levels of government and if there is a clear expectation that migration is a societal issue that requires shared responsibility among stakeholders, then Social Innovation can assist in creating rights for migrants and increasing their inclusion.

Without such institutional infrastructure supporting Social Innovation, Social Innovations will always result in hierarchical access to services and resources based on location/organization. When Social Innovations are implemented within governance systems that include multi-level collaboration, resource allocation and citizen participation; Social Innovations become mechanisms for establishing migrant rights, reducing structural vulnerabilities and promoting meaningful social cohesion. Comparing Romania's Migration Governance with other countries besides Germany and Italy could be useful¹².

The German Method illustrated that an institutionally based social innovation model could help to close this gap by developing enabling conditions such as the acknowledgment of individual skills, specific support services, streamlined processes, and coordinated provision of services. Additionally, through innovative practices of government, the German

Model illustrates how a system of government may create enhanced social citizenship opportunities that extend beyond economic engagement. The Italian Case demonstrated the ability of non-profit organizations to engage in creative forms of social citizenship responses at time when there was crisis and inequality. However, it also exemplifies the limitations imposed upon these types of "bottom-up" innovations by inadequate institutional supports and structural weaknesses to achieve adequate replacements for sustainable national policies, regulatory authorities, and political accountability about addressing deep-seated inequalities and holding governments and other institutions accountable for violations of rights and failures to deliver public services¹³.

From this theoretical aspect, this analysis emphasizes the importance of thinking about social innovation as a way to enforce people's rights and extend their capabilities as opposed to viewing social innovation solely as a technical solution to improve service delivery efficiency. Inspired by capacity-based approaches developed by Amartya Sen and deepened by critical scholars of social policy, the research shifts the analytical focus from migration management schemes to a comprehensive improvement of migrants' real freedoms, agency, and substantial opportunities to pursue lives they have reason to value. Such an approach necessarily foregrounds human rights as core normative commitments rather than as optional policy additions, positioning non-

discrimination, equal access, and participatory governance as essential rather than aspirational elements of migration policy frameworks.

At the European level, the post-pandemic has intensified debates on the integration of human rights principles into innovative and inclusive migration policies, reflected in frameworks such as the European Pillar of Social Rights and the Action Plan on Integration and Inclusion (2021-2027), which highlight the same access to essential services, fair working conditions and meaningful social participation for all residents, encompassing mobile EU citizens¹⁴. However, the implementation of these frameworks continues to show important variations between Member States, perpetuating diversity in migrants' lived experiences in terms of citizenship and inclusion. There is a need to strengthen monitoring and enforcement mechanisms at EU level, the development of binding minimum standards for social protection and labour rights applicable to all mobile workers, and the creation of financial instruments that incentivise Member States to invest in comprehensive inclusion infrastructures rather than minimum compliance.

In the future, Member States should institutionalise social innovation within multi-level coordinated governance frameworks, rather than relying on ad hoc civil society initiatives. This institutionalisation requires dedicated funding flows, cross-sectoral coordination mechanisms, participatory policy design processes that meaningfully involve

migrant communities, and accountability systems that ensure continuity and quality of implementation. The German model shows a guideline regarding the organizational infrastructure and political commitment necessary for such institutionalization, although it must be adapted to different national contexts and political economies.

European and national frameworks need to overcome narrow labour market integration schemes and include comprehensive approaches to social inclusion that address health, education, housing, political participation, cultural recognition and family life. The pandemic has starkly revealed how labour market-centred approaches, which treat migrants primarily as economic inputs, do not protect fundamental rights or ensure resilience during crises. A capacity-based model will be better suited to create policies that enhance freedom and substantive opportunity. The focus should shift from current measures, toward multiple indicators that measure well-being, social participation and the actual enjoyment of rights. Informal labor practices and exploitation of workers need to take centre stage, especially in areas where migrant labor is predominant. The need for enhanced inspection capabilities clear avenues for reporting violations without the risk of immigration ramifications, severe penalties against employers violating labor laws and an effort to proactively educate all workers about their rights in accessible language and format, are all essential. Germany's

relatively successful integration of trade unions into migration governance provides a model of collective organisation and representation, although adaptation is necessary in contexts such as Italy, where labour market informality is more entrenched and union density has declined. Technological innovations such as mobile applications to report violations, access to multilingual legal information, and connection with support services could complement traditional regulatory approaches, although digital tools need to be designed to address, rather than replicate, existing inequalities in terms of access and digital literacy. Particular attention should be paid to domestic and care workers, whose private workplaces present unique application challenges¹⁵.

In addition, access to healthcare has to be ensured as an elementary right for all people instead of being made dependent on their employment status or bureaucratic regulation processes. As seen during pandemics, individuals excluded from the health system pose risks to overall public health. Such models include; regional health cards available to residents with varying immigration statuses (regardless of where they reside), mobile health unit services providing care to residents who are geographically isolated, multilingual health information systems, and culturally sensitive delivery of healthcare. Examples of these models need to be expanded upon within European contexts. Documentation by the World Health Organization regarding the inequities in health experienced by

populations due to the COVID-19 pandemic provide significant examples of why equitable access to healthcare is beneficial to both individual rights, and overall population welfare¹⁶.

It is necessary to develop meaningful pathways of political and social participation to allow migrants to exercise their voice and autonomy in shaping the policies that affect their lives. This includes extending the right to vote locally to long-term residents regardless of citizenship status, creating formal consultation mechanisms within policy development processes, supporting organisational capacity building among migrant associations, ensuring language access in civic institutions, and combating discrimination in civic and political life. The significant electoral participation of the communities of the Romanian diaspora in the national elections demonstrate a political commitment that should be channelled into local government structures in the destination countries¹⁷. Participatory budgeting processes, advisory councils on migrants, and designated representation in municipal planning could transform migrants from political objects to active actors shaping institutional responses to migration.

Beginning with the current situation, many recent innovations are still being utilized solely by their originating regions. Therefore, these present numerous missed opportunities to increase the number of people impacted by such innovation. Establishing platforms across Europe for sharing successful approaches to migration, comparative analysis of perfor-

mance (and thus effectiveness) of each approach, and peer-to-peer networking would undoubtedly facilitate the quicker diffusion of effective models as well as reduce the likelihood of policymakers adopting inappropriate policies due to a lack of consideration of the unique characteristics/conditions associated with different geographic locations¹⁸.

It is crucial to formulate short-term migration inclusion policies to ensure the rights and dignities of today's migrant population but there is also a need for longer-term strategic frameworks to account for why so many countries, as Romania, continue to systematically emigrate at such a high rate. In this respect, the European Union must invest jointly in economic growth, reform and/ or create new education systems, enhance the capacities of all regional institutions impacted historically by migration, and implement migration policies that avoid exacerbating existing regional inequities by preventing additional "brain drain".

Migration, development and social integration must evolve from being individual country obligations (i.e., obligations/bilateral relationships between countries of origin and destination), to becoming a collective responsibility for the EU. As post-pandemic regulatory measures illustrate with regard to both German and Italian policy-making toward Romanian migrants, while it is true that migration policy can no longer solely focus on technical adjustments to the labor market or solely on economic recovery; that regulatory, structural

reforms based on human rights principles and social innovation as a facilitator; and inclusive public policies that acknowledge that migration is fundamentally connected to people's aspirations, dignity, and lives; rather than merely an issue of an economic flow or an administrative problem¹⁹. The EU will require an innovative migration model which meets the requirements of a very interconnected yet fundamentally inequitable post-COVID Europe. To achieve this, it will be necessary for the EU to implement policies with peoples' best interests at hand versus national self-interests. The need to invest in physically, economically, and socially inclusive community-based infrastructure and services also remains. It will also be important to provide opportunities for migrants to influence decision-making processes on policy affecting them. And finally, creating a common sense of identity (solidarity) among citizens will promote social cohesion, rather than divide citizens into separate groups based on their level of citizenship.

This reality demonstrates the necessity for the establishment of publicly funded entities, using social innovation methods to address the gap that exists between what has formally been provided to individuals through their designation as an EU citizen and how they live their daily life. Many Romanians are formally designated as EU citizens and therefore have full access to all rights available due to that designation. However, the same elected officials who designated them as such continue to marginalize them.

Notes

- ¹ European Commission (2021), *Action Plan for Integration and Inclusion 2021-2027*, Bruxelles.
- ² Sen, A. (1999), *Development as Freedom*, Oxford, Oxford University Press, pp. 3-4, pp. 285-288.
- ³ European Union Agency for Fundamental Rights, FRA 2024, *Reports on Migration and Fundamental Rights*, Vienna, FRA.
- ⁴ European Commission 2021, *Action Plan for Integration and Inclusion 2021-2027*, Bruxelles, European Commission, OECD, *International Migration Outlook 2025 - Country Note (Italy)*, 2025
- ⁵ World Health Organization – WHO Europe, *Health and Migration in Europe*, Copenhagen, WHO Regional Office for Europe, 2024.
- ⁶ International Labour Organization – ILO (2023), *Migrant Workers and COVID-19*, Ginevra, ILO; Commission (2021), *Action Plan for Integration and Inclusion 2021–2027*, Bruxelles, European Commission.
- ⁷ World Health Organization – WHO Europe, 2024, *Health and Migration in Europe*, Copenhagen, WHO Regional Office for Europe.
- ⁸ Osservatorio Balcani Caucaso Transeuropa, 2025, “Il voto della diaspora: speranze e timori dei giovani romeni in Italia”.
- ⁹ European Union Agency for Fundamental Rights – FRA (2024),

Reports on Migration and Fundamental Rights, Vienna, FRA.

- ¹⁰ European Commission (2025), “EU proposes a new approach to returns”.
- ¹¹ ANSamed (2025), “Sei paesi UE chiedono misure contro l’immigrazione irregolare”.
- ¹² European Commission (2021), *Action Plan for Integration and Inclusion 2021-2027*, Bruxelles
- ¹³ European Union Agency for Fundamental Rights – FRA (2024), *Reports on Migration and Fundamental Rights*, Vienna, FRA.
- ¹⁴ European Commission, 2021, *Action Plan for Integration and Inclusion 2021-2027*, Bruxelles, European Commission.
- ¹⁵ Anderson, B. (2007), “A very private business: exploring the demand for migrant domestic workers”, in *European Journal of Women’s Studies*, vol. 14, n. 3, pp. 257-264.
- ¹⁶ World Health Organization – WHO Europe (2024), *Health and Migration in Europe*, Copenhagen, WHO Regional Office for Europe.
- ¹⁷ Osservatorio Balcani Caucaso Transeuropa (2025), “Il voto della diaspora: speranze e timori dei giovani romeni in Italia”.
- ¹⁸ OECD (2025), *International Migration Outlook 2025*.
- ¹⁹ European Union Agency for Fundamental Rights – FRA (2024), *Reports on Migration and Fundamental Rights*, Vienna, FRA, “EU proposes a new approach to returns”.

Bibliography

Books

- LUTZ, H., *The New Maids: Transnational Women and the Care Economy*, 2011, Londra, Zed Books.
- SEN, A., *Development as Freedom*, 1999, Oxford, Oxford University Press.

Articles and studies

- ANDERSON, B., “A very private business: exploring the demand for migrant domestic workers”, in *European Journal of Women’s Studies*, 2007, vol. 14, n. 3, pp. 247-264.

Online resources

- ANSA (2025), *13 Paesi UE riuniti sui migranti: accelerare sui rimpatri*. https://www.ansa.it/nuova_europa/it/notizie/nazioni/germania/2025/10/23/riuni-one-13-paesi-ue-sui-migranti-accelerare-su-rimpatri_b3ab628f-b34b-4094-9-13a-c82326a679aa.html
- ANSA (2025), *169.000 migranti permanenti in Italia nel 2024*. https://www.ansa.it/sito/notizie/cronaca/2025/11/03/in-italia-169.000-migranti-permanenti-nel-2024_8303347f-4541-4cf3-bf49-8a807d793679.html
- ANSAMED (2025), *Sei paesi UE chiedono misure contro l'immigrazione irregolare*. https://www.ansa.it/ansamed/it/notizie/rubriche/nazioni/2025/07/21/sei-paesi-ue-chiedono-misure-contro-limmigrazione-irregolare_414a79cb-27ab-47b0-925d-5214e938ab13.html
- Dossier Statistico Immigrazione (2025), *Movimenti migratori con l'estero dei cittadini stranieri e di origine straniera*. <https://www.dossierimmigrazione.it/wp-content/uploads/2025/10/20.-Movimenti-migratori-con-lestero-dei-cittadini-stranieri-e-di-origine-straniera.pdf>
- Euronews (2025), “Come l’immigrazione incide sul calo demografico dei paesi europei”. <https://it.euronews.com/my-europe/2025/02/27/unione-europea-come-incide-l-immigrazione-sul-calo-demografico-dei-paesi-europei>
- Euronews (2025), “Demografia: come la migrazione cambia la popolazione dell’UE”. <https://it.euronews.com/my-europe/2025/02/19/demografia-come-la-migrazione-cambia-la-popolazione-dellue>
- European Commission (2021), *Action Plan for Integration and Inclusion 2021-2027*. <https://commission.europa.eu>
- European Commission (2025), “EU proposes a new approach to returns”. https://commission.europa.eu/news/migration-commission-proposes-new-european-approach-returns-2025-03-11_it
- European Commission (2025), *European Pillar of Social Rights*. <https://commission.europa.eu/social-pillar>
- European Union Agency for Fundamental Rights – FRA (2024), *Reports on Migration and Fundamental Rights*. <https://fra.europa.eu>
- International Labour Organization – ILO (2023), *Migrant Workers and COVID-19*. <https://www.ilo.org>
- OECD (2025), *International Migration Outlook 2025 – Country Note (Italy)*. https://italiarapparigi.esteri.it/wp-content/uploads/2025/11/IMO2025_Country-note-Italy.pdf (consultato nel 2025).
- OECD (2025), *Reports on Social Innovation and Migration Policies*, <https://www.oecd.org>
- Osservatorio Balcani Caucaso Transeuropa (2025), “Il voto della diaspora: speranze e timori dei giovani romeni in Italia”. <https://www.balcanicaucaso.org/aree/Romania/Il-voto-della-diaspora-speranze-e-timori-dei-giovani-romeni-in-Italia-237835>
- Radio Romania International (2025), “Diaspora: una radiografia della migrazione romena”. <https://www.rri.ro/it/guida-programmi/il-futuro-inizia-oggi/diaspora-una-radiografia-della-migrazione-romena-id953561.html>
- World Health Organization – WHO Europe (2024), *Health and Migration in Europe*. <https://www.who.int/europe>

Caritas și propaganda: manipularea opiniei publice în România postcomunistă

[Caritas and Propaganda: Manipulating Public Opinion in Post-Communist Romania]

Daniel SPILCĂ

Abstract: *This article aims to analyze the impact of propaganda and the phenomenon of fake news on public opinion in the context of the Caritas Ponzi scheme, a fraudulent financial game that took place in Romania between 1992 and 1994, immediately after the fall of the communist regime. According to Beciu (2011), the media plays a crucial role during periods of economic and social transition, having the power to shape public perceptions and facilitate the manipulation of collective opinion, especially in times of social and economic instability.*

The present study is based on a detailed analysis of relevant media sources such as România Liberă, Evenimentul Zilei, and, most importantly, Mesagerul Transilvan, which functioned as the main propaganda tool for the Caritas scheme. Through a careful examination of these publications, the article highlights how the media was used to construct a positive image of the Caritas system, thereby manipulating public perception and fostering a climate of trust in what was essentially a financial fraud.

In this context, the analysis explores the propaganda and disinformation techniques that were applied, as well as the ways in which they influenced the public's trust in Caritas, allowing the scheme to reach massive proportions and affect a significant number of people.

Keywords: *Caritas, propaganda, fake news, mass media, public opinion, social manipulation, Ponzi scheme.*

Introducere

De-a lungul istoriei, oamenii s-au confruntat cu numeroase forme de dezinformare și manipulare, în special prin tehnici de propagandă. Primele utilizări sistematice ale propagandei au fost efectuate de către

Biserica Romano-Catolică în secolul al XX-lea, având drept scop principal răspândirea și consolidarea învățăturilor religioase ale catolicismului. De-a lungul decadelor, aceste tehnici au evoluat, începând să fie utilizate de către state, partide politice și diverse organizații pentru a

influența opiniile și comportamentele publicului, în scopuri ideologice, politice sau economice¹.

Principiile fundamentale ale propagandei au rămas constante în esența lor, însă tehnologiile moderne au evoluat într-un ritm accelerat, complicând considerabil procesul de identificare și combatere a acestora. Datorită inteligenței artificiale a apărut o subcategorie recentă a fenomenului „fake news”, cunoscută sub numele de „deepfake”. Deepfake-ul utilizează inteligența artificială pentru a crea materiale vizuale și audio extrem de convingătoare, care au rolul de a manipula percepțiile publicului și de a disemina informații false. Această tehnologie a adus o nouă dimensiune fenomenului dezinformării, ridicând provocări semnificative în ceea ce privește discernerea adevărului de fals².

În fața acestei realități, se impun întrebări fundamentale: Cum putem identifica în mod eficient propagandă și dezinformare? Ce măsuri concrete putem lua pentru a ne proteja de efectele negative ale manipulării informațiilor? Cum putem, ca societate, să dezvoltăm un apetit critic față de sursele de informație și să înțelegem cum diferitele forme de propaganda pot influența deciziile noastre?

În acest articol, vom analiza un eveniment istoric semnificativ din România, schema Caritas, considerată un exemplu clasic de propagandă de amploare. Prin examinarea detaliată a acestui caz, ne propunem să identificăm tiparele și tehnicile

propagandistice utilizate, să înțelegem impactul acestora asupra societății românești și să formulăm strategii eficiente de prevenire și combatere a dezinformării, bazându-ne pe lecțiile învățate din istorie. Analiza se va concentra pe impactul socio-economic și psihologic al manipulării informaționale, cu scopul de a oferi soluții practice pentru consolidarea unui mediu informativ mai sănătos și mai transparent.

Caritas

În perioada 1992-1994, România a fost scena unuia dintre cele mai mari cazuri de înșelătorie la nivel național. Jocul Caritas se număra printre cele mai mari escrocherii de tip Ponzi din lume³. Acest eveniment a fost în atenția mass-medie de la aceea vreme, fiind intens mediatizat la momentul apogeeului său, stârnind astfel controverse, critici, dar totodată adunând simpatizanți care participau la această schemă de tip Ponzi.

Caritas a fost o schemă piramidală de tip Ponzi, care s-a desfășurat între anii 1992 și 1994. Un articol de pe site-ul adevarul.ro susține că, la finalul anului 1993, guvernatorul BNR de la acea vreme declara, aproximativ, că prin jocul Caritas se rula un sfert din banii lichizi ai României, iar presa de atunci menționa că aproximativ 4 milioane participau ca depunători. O altă analiză, publicată în ziarul „The Economist” la aceea vreme, atrăgea atenția că sumele rulate prin Caritas urmau să

depășească produsul intern brut al țării, dacă autoritățile nu vor pune capăt jocului⁴.

Caritas a fost fondat în data de 16 aprilie 1992, în orașul Brașov, de către un contabil obișnuit, pe nume Ioan Stoica. Ulterior, după doar două luni, Caritas s-a mutat la Cluj-Napoca, în sediul redacției ziarului „Mesagerul Transilvan”. Prin intermediul acestui cotidian se desfășura jocul Caritas. În acest ziar apăreau informații relevante pentru joc, anunțuri, precum și listele cu depunții și câștigătorii. Caritas promitea o dobândă de 800% (depuneai 1 leu astăzi, iar peste 3 luni ridikai 8 lei).

„Mesagerul Transilvan” era ziarul local al municipiului Cluj-Napoca și aparținea Primăriei, în incinta căreia funcționa și redacția. Ulterior, Caritas și-a mutat sediul chiar în redacția ziarului, aflat în clădirea Primăria Cluj Napoca. Astfel, Caritas a ajuns să fie asociat cu un partid politic și cu diverse persoane publice din acea perioadă, fapt care i-a amplificat credibilitatea și popularitatea în societatea românească.

Totodată, acest ziar a devenit principalul mecanism de propagandă și dezinformare al jocului Caritas. Cu ajutorul său au fost promovate informații false pentru a consolida încrederea populației cu privire la jocul Caritas. De asemenea, prin intermediul acestui cotidian s-a menținut o propagandă constantă, care a încetat abia în momentul prăbușirii jocului Caritas.

Propagandă

Propaganda este o formă de comunicare strategică utilizată pentru a influența percepțiile și comportamentele unui public țintă. Propaganda se bazează pe manipularea emoțiilor, pe mesaje simple și repetarea constantă, pentru a avea un efect de lungă durată. Această tehnică exploatează prejudecățile și stereotipurile, astfel încât mesajul transmis să fie mai convingător⁵.

Unul dintre elementele cheie ale propagandei constă în distorsionarea adevărului, prin selectarea informațiilor care susțin doar perspectiva dorită de către cei care emit mesajul propagandistic. Acest lucru este evident în utilizarea tehnicilor vizuale, precum imaginile și simbolurile, menite să consolideze mesajele emoționale⁶.

În cazul ziarului „Mesagerul transilvan”, propaganda a constatat în repetarea minciunilor și publicarea articolelor de promovare a jocului Caritas. Zilnic erau publicate listele câștigătorilor, care creșteau treptat. Astfel, formatul și numărul paginilor acestui cotidian s-au modificat, de la 4 pagini la 16 pagini.

Metodologie

Obiectul studiului este identificarea propagandei și fake news-ului în presă pe durata desfășurării jocului Caritas, observarea impactului acestora asupra fenomenului și modul în care propaganda și fake news-ul combătute.

Pentru realizarea acestui articol s-a utilizat o metodă de cercetare arhivistică, analizându-se conținutul a trei ziare publicate în perioada mai 1991-august 1994: „Mesagerul Transilvan”, „Evenimentul Zilei” și „România Liberă”. Alegerea acestor publicații s-a realizat pe baza relevanței lor pentru subiectul cercetat, fiecare având importanță și relevanță în reflectarea evenimentelor și întâmplărilor din acea perioadă.

Din ziarele menționate s-au extras și analizat următoarele: 25 de articole din „Mesagerul Transilvan”, incluzând articole și informații cu privire la propagandă, precum și date referitoare la modificările formatului și numărului de pagini ale cotidianului; 27 de articole din „Evenimentul zilei” și 5 articole din „România Liberă”.

Acestea articole oferă informații relevante pentru analiza propagandei și a fake news-ului în contextul fenomenului Caritas.

Analiză

Jurnaliștii care scriau în ziarul „Mesagerul transilvan” respectau regulile clasice ale propagandei. Mai precis, aceștia repetau constant faptul că investițiile în Caritas sunt sigure, garantate și profitabile. Acestea repetări erau formulate sub forma unor mesaje populiste, care integrau credința în Dumnezeu și „bunătatea” celor care asigurau funcționarea jocului Caritas.

Publicarea zilnică a listelor de câștigători era o altă tehnică menită

să creeze o imagine de succes continuu. Listele respective, alături de testimonialele câștigătorilor, au contribuit la manipularea emoțiilor publicului.

Un alt aspect este modul în care formatul ziarului a fost ajustat pentru a servi propagandei. Inițial, ziarul avea 4 pagini, dar, pe măsură ce fenomenul Caritas creștea, a ajuns la 16 pagini, majoritatea dedicate promovării schemei. Această schimbare arată cât de mult a fost influențat conținutul editorial pentru a sprijini propaganda Caritas.

Această abordare, descrisă de Călin Hentea în „Spectacolul propagandei”, evidențiază cum presă poate fi transformată într-un instrument de influență masivă. Un element esențial al propagandei constă în dramatizarea realității pentru a menține interesul și angajamentul publicului⁷. Cei din spatele Caritas, printre care și Ioan Stoica, au spus public de multe ori faptul că aceștia, împreună cu jocul Caritas, sunt victimele presei și a criticilor rele, care vin din partea oamenilor invidioși. Această dramatizare a mai fost evidentă și prin exagerări ale beneficiilor Caritas, precum și prin diseminarea informațiilor care cultivau speranță și entuziasm.

Conform analizei, presa națională, precum „Evenimentul zilei” și „România Liberă”, a avut o atitudine mai rezervată sau critică față de acest fenomen. De exemplu, articolele din „România Liberă” avertizau asupra riscurilor și speculau despre colapsul iminent al schemei. Cu

toate acestea, impactul criticii lor a fost diminuat de popularitatea și intensitatea mesajelor pozitive promovate de „Mesagerul Transilvan”.

Mai mult, asocierea Caritas cu Primăria Cluj-Napoca și anumite figuri politice a sporit credibilitatea schemei. Ziarul a exploatat această conexiune pentru a sugera că există un sprijin instituțional tacit, consolidând încrederea publicului.

Acest context propagandistic a fost accentuat de slăbiciunile instituțiilor publice și de dorința populației de a obține rapid beneficii, într-un climat economic nesigur.

Ziarul „România Liberă”

„România Liberă” este unul dintre cele mai vechi și influente ziare din România, având o istorie semnificativă ce reflectă evoluțiile politice și sociale ale țării. Ziarul „România Liberă” era un ziar independent în perioada 1992-1993, articolele erau calitative și bine documentate.

Ziarul a fost fondat în 15 mai 1877, de către Dimitrie August Laurian, fiul revoluționarului August Treboniu Laurian. Ziarul a fost înființat într-un context simbolic al proclamării independenței României, iar denumirea „România Liberă” reflectă acest moment istoric semnificativ. În primele decenii ale existenței sale, publicația a fost un punct de întâlnire pentru multe personalități literare și culturale importante, printre care Barbu Ștefănescu Delavrancea, Alexandru Vlahuță precum și Titu Maiorescu⁸.

Aceștia au contribuit la consolidarea reputației ziarului în peisajul jurnalistic românesc. În timpul regimului comunist, „România Liberă” a devenit unul dintre cele mai importante cotidiene din țară, ocupând al doilea loc ca importanță după „Scînteia”, ziarul oficial al Partidului Comunist. Deși ziarul era sub controlul strict al regimului, publicația a încercat să mențină un standard jurnalistic decent și să ofere informații utile publicului. După evenimentele din decembrie 1989, care au marcat schimbarea regimului politic în România, ziarul „România Liberă” a avut un rol esențial în procesul de informare a publicului cu privire la schimbările profunde care aveau loc în țară. În data de 22 decembrie 1989, Petre Mihai Băcanu a preluat conducerea publicației și, împreună cu o echipă de jurnaliști, a orientat redacția către un jurnalism independent și obiectiv, menit să reflecte noile realități post-comuniste. Această schimbare a fost semnificativă, întrucât ziarul a început să adopte o abordare critică față de noile structuri politice, oferind un spațiu pentru dezbateri și analize aprofundate despre tranziția României către democrație⁹.

În perioada 1992-1993, „România Liberă” s-a impus ca un ziar independent și de încredere, caracterizat prin articole bine documentate, ce acopereau subiecte de mare interes social și politic.

De asemenea, în acea perioadă, ziarul a fost unul dintre cele mai active în expunerea și investigarea fenomenului schemelor financiare frau-

duloase, dintre care multe dintre ele fuseseră înființate sub forma unor „sisteme de ajutor social”. Printre acestea se numără celebrele scheme Ponzi Rolex, Cronos, Wiking, Alecs, Fortuna, Pan-Cip și Liane¹⁰.

Acestea au fost promovate ca metode rapide de îmbogățire, dar, majoritatea nu au reușit să reziste pe termen lung, având un final rapid, caracterizat de prăbușirea totală a încrederii publice și pierderi financiare semnificative pentru participanți. Un articol din ziar, din data de 28.03.1993, arată cum a decurs anchetarea lui Colaru Adrian și Cațavei Ionela, patronii din spatele altei scheme piramidale de tip Ponzi anume „CRONOS”¹¹.

Un aspect important care le diferențiază de celebra schemă Caritas este faptul că aceste scheme financiare nu aveau persoane publice care să le susțină sau să le facă mai atractive în fața investitorilor și nici legături cu instituțiile statului, ceea ce a contribuit la o prăbușire mai rapidă a acestora. De asemenea, autorii schemei nu au reușit să creeze un sistem de încredere în rândul populației, așa cum s-a întâmplat cu Caritas, care beneficia de susținerea unor personalități din sfera publică și a autorităților. Astfel, schemele menționate au fost mai vulnerabile și au avut o durată de viață mult mai scurtă.

În acea perioadă, ziarul „România Liberă” a fost printre primele care au sesizat și publicat schemele frauduloase de tip Ponzi, identificând tiparul acestora: societăți care apăreau brusc pe piață, promițând câștiguri rapide, iar după câteva luni de funcționare,

organizatorii dispăreau cu banii investitorilor.

De asemenea, în acest ziar se publicau articole care aveau ca subiect căderea Caritasului. Un astfel de articol este cel din data de 4.6.1993¹². Deși conținutul articolului nu are o legătură foarte strânsă cu titlul – „Căderea «Caritas»-ului ar putea genera un veritabil dezastru” – în introducerea articolului se discută despre volumul foarte mari de plângeri din partea participanților la jocurile de întraajutorare socială organizate de societățile „Rolex”, „Flesh” și „Help”, care au fost înșelați. Doar o mică parte dintre păgubiți au reușit să recupereze sumele pierdute. Articolul trasează o paralelă între aceste jocuri de întraajutorare care s-au dovedit a fii niște escrocherii, sugerând că până și Caritas ar putea urma același drum.

Un alt articol care aducea vorba despre căderea Caritas-ului este un articol publicat în „România Liberă” pe 25 iunie 1993, în care Radu Mărinaș, autorul, avertiza asupra prăbușirii iminente a schemelor de ajutor social de tip Caritas. Conform articolului, Mărinaș preconiza că sistemul de întraajutorare socială al Caritas urma să se prăbușească în curând, citând: „La fel vor păți și amatorii de câștiguri ușoare care și-au dat ultimul ban la Caritas, singura societate existentă încă...”¹³. Acest articol a fost o predicție precisă a prăbușirii unei dintre cele mai populare și riscante scheme financiare ale acelei perioade.

Astfel, „România Liberă” a fost un adevărat far de informare în acea perioadă, având o contribuție semni-

ficativă în expunerea și analiza fenomenului schemelor financiare ilicite și, în același timp, în promovarea unui jurnalism de calitate care să răspundă nevoii de transparență într-o societate aflată în tranziție.

Un alt aspect semnificativ al ziarului „România Liberă” este lipsa referirilor la firmele de întraajutorare socială în secțiunile de reclame și anunțuri. Analiza arhivei ziarului pentru perioada aprilie 1992-decembrie 1993 arată că articolele critice la adresa jocurilor de întraajutorare socială erau relativ puține, deoarece acest ziar aborda subiecte variate care reprezentau interes pentru societatea românească de atunci. Deși „România Liberă” acoperea o gamă largă de teme și știri, jocurile de întraajutorare socială reprezentau doar o mică parte din activitatea redacției, iar printre subiectele tratate se număra și articolele dedicat Caritas.

Un alt articol care nu poate fi trecut cu vederea este cel din data de 7.6.1993, articolul se numește „Autoritățile Clujului susțin «CARITAS»-ul”¹⁴. Autorul articolului, Tudor V. Ionescu, aduce în prim-plan poziția autorităților locale din Cluj față de fenomenul „Caritas”, o societate comercială de tip joc piramidal, activă în acea perioadă. Materialul jurnalistic reflectă participarea reprezentanților administrației financiare, a poliției, procuraturii și a primăriei la o dezbatere radiofonică difuzată în direct, în care au fost abordate suspiciunile privind legalitatea acestei entități.

Intervenția telefonică a unui ziarist a ridicat problema funcționării socie-

tății „Caritas” și a modului în care aceasta opera sub pretextul „întraajutorării”. Din răspunsurile autorităților reiese o atitudine ambivalentă: pe de o parte, sunt recunoscute suspiciuni privind legalitatea activităților desfășurate; pe de altă parte, reprezentanții primăriei și administrației locale – în special primarul Gheorghe Funar – susțin că fenomenul nu este ilegal în lipsa unui verdict clar din partea organelor de control, ba chiar subliniază aportul financiar adus de cetățeni prin „donarea” zilnică a unor sume mari în conturile primăriei.

Articolul subliniază și faptul că autoritățile par mai preocupate de menținerea fluxului financiar și a „stabilității sociale” decât de investigarea unor posibile fraude. În sprijinul acestei poziții este invocată motivația Curții Supreme de Justiție într-un caz similar („Rodot” S.R.L.), care arăta că asemenea activități nu respectă condițiile legale pentru a fi considerate activități comerciale autorizabile.

Prin urmare, articolul relevă o complicitate tacită sau o formă de pasivitate instituțională în fața unui mecanism financiar speculativ, cu potențial destabilizator, justificată prin rațiuni sociale și economice.

Ziarul „Evenimentul Zilei”

Cotidianul Evenimentul zilei, recunoscut drept primul ziar privat din România postcomunistă a fost fondat de Mihai Cârciog, Cornel Nistorescu și Ion Cristoiu. Primul număr a apărut la data de 22 iunie 1992, sub forma unui tabloid cu o orientare editorială

axată pe subiecte senzaționale, adesea scandaloase, menite să atragă atenția publicului larg¹⁵.

Analiza edițiilor publicate între iunie 1992 și sfârșitul anului 1993 relevă o acoperire mediatică redusă a fenomenului Caritas până în vara anului 1993. Primul material amplu dedicat acestui subiect a fost publicat pe 11 iulie 1993, ocupând o pagină întreagă. Titlul principal reproduce o declarație a lui Ioan Stoica: „Jocul meu are un secret pe care numai eu îl cunosc”. Articolul include o referire la un documentar realizat de MEDIAPRO, iar conținutul este fragmentat în texte mai mici, cu titluri satirice sau conspiraționiste, precum: „Patronul trăiește modest și nu face exces de cafea”, „Pentru Ioan Stoica oamenii fac slujbe și rugăciuni”, respectiv „George Soros a comandat o campanie de presă împotriva <<CARITAS>>-ului”. Printre acestea se remarcă singurul titlu cu un ton analitic: „Prăbușirea sistemului CARITAS este inevitabilă”, în care autorii formulează unsprezece concluzii bazate pe date publice și informații din interiorul organizației¹⁶.

În perioada 28-31 iulie 1993, Evenimentul zilei a publicat o serie de articole reunite sub titlul „Maglavitul s-a mutat la Cluj”, făcând aluzie la fenomenul religios din 1935 cunoscut sub numele de „minunea de la Maglavit”. Evenimentul „minunea de la Maglavit” a fost declanșat de către relatările ciobanului Petru Lupu, care susținea că a avut o viziune divină, determinând mii de credincioși să viziteze localitatea Maglavit¹⁷. Comparativ, Caritas atrăgea un număr ma-

re de oameni la Cluj-Napoca, într-un fenomen cu trăsături aproape mistice pentru o parte a populației.

Din analiza articolelor despre Caritas ale ziarului „Evenimentul Zilei” din perioada 22 iunie 1992 - 6 noiembrie 1993, s-a constatat faptul că primele materiale dedicate acestui subiect aveau un iz satiric și o tentă tabloidă, în concordanță cu linia editorială generală a publicației. Tonul abordat era adesea ironic sau ușor derizoriu, punând accentul pe aspectele spectaculoase ale fenomenului și mai puțin pe implicațiile economice sau sociale ale acestuia. Caritas era tratat, în primele apariții, ca o curiozitate a vremurilor tulburi de tranziție, o nouă tate care stârnea interesul prin promisiuni ieșite din comun și prin figura charismatică a lui Ioan Stoica.

Pe măsură ce amploarea fenomenului a crescut și impactul său social a devenit evident, articolele din „Evenimentul Zilei” au început să capete consistență, iar discursul jurnalistic s-a maturizat. Dacă la început accentul era pus pe senzațional și pe relatări anecdotice combinate cu note satirice, treptat au apărut analize mai structurate, interviuri, opinii și investigații care reflectau o preocupare autentică față de implicațiile jocului Caritas. În această evoluție se poate observa o tranziție de la o abordare superficială la una mai riguroasă, apropiată de jurnalismul de investigație, semn că presa începea să își asume rolul de a spune adevărul și de a pune întrebări importante, chiar dacă încă era atrasă de știri senzaționale.

Într-un articol din ziarul „Evenimentul zilei”, din data de 30 iulie 1993, se vorbește despre publicația care susținea jocul Caritas, anume „Mesagerul Transilvan”. În articolul respectiv se prezintă o scurtă istorie a ziarului menționat, precum și traseul parcurs de jocul Caritas, explicându-se cum acesta s-a mutat de la Brașov la Cluj-Napoca, în urma unei întâlniri dintre redactorul de la „Mesagerul Transilvan”, Octavian Iacob, și patronul jocului de întrajutorare Caritas, Ioan Stoica.

În urma acestei întâlniri, Caritas s-a mutat chiar în sediul redacției „Mesagerul Transilvan”, redacție care se afla în incinta Primăriei Cluj-Napoca, întrucât publicația respectivă era, de fapt, ziarul primăriei. Tot în acest articol se menționează personalități influente care au participat și chiar au câștigat sume importante de bani din jocul Caritas, precum comandantul Armatei Transilvania, generalul Paul Cheler, dar și alți demnitari ale căror nume nu sunt menționate în articol¹⁸.

Acoperirea fenomenului Caritas de către ziarul „Evenimentul Zilei” a cunoscut o schimbare semnificativă pe parcursul desfășurării jocului. Inițial, publicația a tratat subiectul într-o manieră satirică și tabloidă, punând accentul pe elementele senzaționale și anecdotice. Însă, pe măsură ce fenomenul a luat amploare și a generat un impact social tot mai vizibil, discursul jurnalistic al ziarului a devenit mai serios și mai aplicat. Treptat, au început să apară articole de fond, analize și anchete care indicau o preocupare re-

ală față de implicațiile acestui sistem de întrajutorare. Astfel, „Evenimentul Zilei” a trecut de la o abordare superficială la un demers jurnalistic mai matur, reflectând importanța tot mai mare a subiectului în spațiul public.

Ziarul „Mesagerul Transilvan”

Ziarul „Mesagerul Transilvan” a fost înființat la inițiativa partidului Frontul Salvării Naționale (FSN), cu rolul de a funcționa ca oficiu local al acestuia. Până în anul 1990, publicația a purtat denumirea „Azi de Cluj”. Fondarea ziarului este atribuită prefectului de atunci al municipiului Cluj-Napoca și liderului organizației locale FSN, Grigore Zanc, împreună cu Dan Pantea, consilier al prefectului și coordonator al organizației de tineret a FSN. Astfel, „Mesagerul Transilvan” a devenit, practic, organul de presă al prefecturii clujene.

Ulterior, conducerea administrației locale a fost preluată de Gheorghe Funar, liderul Partidului Unității Națiunii Române (PUNR). În acest context, este demn de menționat că implicarea serviciilor de informații în activitatea ziarului a fost vehiculată în spațiul public, însă aspectele referitoare la posibilele intervenții ale serviciilor secrete nu pot fi dovedite, dată fiind dificultatea documentării și probării acestora.

Primul sediu al companiei Caritas a fost amenajat în cadrul redacției ziarului „Mesagerul Transilvan”, aflată, la rândul său, în sediul Primăriei Cluj-Napoca. Acolo se desfășurau și înscrierile la jocul de întrajutorare

„Caritas”. Prima apariție a unui articol despre această inițiativă datează din 29 mai 1992 și este însoțită de un interviu cu Ioan Stoica, contabilul fondator al sistemului¹⁹.

Structurat inițial pe patru pagini, ziarul cuprindea articole de știri și spații pentru publicitate. După lansarea Caritas, aceste spații au fost folosite tot mai frecvent pentru promovarea jocului, incluzând listele celor înscriși și, ulterior, ale câștigătorilor. Începând cu luna august 1992, a fost vizibilă o amplificare a campaniei publicitare, caracterizată prin inserarea listelor tot mai extinse și a unor anunțuri repetate. Reclamele erau plasate strategic în zonele de impact vizual ridicat – colțul din stânga jos al paginii (vizibil înainte de întoarcerea paginii) și colțul din dreapta sus (prima zonă vizualizată după întoarcerea paginii).

Din 14 aprilie 1993, din cauza volumului crescut de informație, ziarul și-a modificat formatul, trecând de la dimensiunea B4 (250x353mm), una dintre cele mai mici în presa scrisă, la un format tip ciner (350x500mm), ceea ce a condus la triplarea suprafeței de tipar.

Pe 28 aprilie 1993, „Mesagerul Transilvan” a publicat un articol cu un ton vădit partizan și neprofesionist, care respingea acuzațiile de escrocherie la adresa Caritas. Articolul era construit pe argumente de natură emoțională și speculații privind presupusa „invidie” a detractorilor²⁰. Acest demers se înscrie într-o strategie mai amplă de apărare mediatică, în care ziarul funcționa ca principală platformă de comunicare a Caritas și mijloc de legitimare publică.

O altă metodă de apărare adoptată de susținătorii Caritas a fost direcționarea atenției publicului către alte jocuri similare, dar mai puțin longevive și lipsite de susținere instituțională. Astfel, în ediția din 4 mai 1993, Mesagerul Transilvan publică o declarație a șefului Poliției Municipale Cluj-Napoca cu privire la două inițiative similare, „Flash” și „Roxel”. În declarație, autoritățile anunțau că efectuează cercetări și solicitau victimelor să trimită reclamații scrise, evitând aglomerarea secției. Totodată, oficialul preciza că poliția depune eforturi pentru recuperarea prejudiciilor.

În aceeași declarație, șeful poliției oferea garanții celor „zece de mii de persoane” care formulară sesizări în legătură cu Caritas, susținând că activitatea acestora era legală și că funcționa în baza unei autorizări emise de instanța judecătorească competentă²¹. Ulterior, în urma anchetelor desfășurate după colapsul Caritas din 1994, s-a constatat că respectivă autorizare nu fusese niciodată emisă. De fapt, firma Caritas nu figura înregistrată la Direcția Fiscală Cluj și funcționa doar în baza unei aprobări administrative oferite de primarul Gheorghe Funar, privind deschiderea unui punct de lucru.

Începând cu 1 iulie 1993, ziarul Mesagerul Transilvan și-a dublat numărul de pagini, ajungând la opt. Dintre acestea, patru pagini erau dedicate știrilor, iar celelalte patru publicau listele depunătorilor și câștigătorilor, precum și materiale publicitare care susțineau, direct sau indirect, sistemul Caritas.

În vara anului 1993, Caritas atinge apogeul său; tot în acea perioadă, da-

torită volumului mare de oameni care veneau să se înscrie la acest joc, Caritas și-a mutat sediul în sala sporturilor din Cluj-Napoca. Veneau oameni din toate zonele României, atât de mulți încât cei de la Căile Ferate Române au suplimentat garniturile de trenuri și chiar le-au dat nume precum „Trenul Speranțe” sau pur și simplu „Trenul Caritas”. Cozile erau atât de mari, încât oameni stăteau chiar și o zi, două până să le vină rândul; dormeau și mâncau așteptându-și rândul pentru a-si depune bani la Caritas²².

Participarea la schema de tip Caritas a determinat numeroși indivizi să recurgă la măsuri extreme pentru a obține fondurile necesare depunerii. Mulți și-au amanetat bunurile, au contractat împrumuturi sau și-au vândut mașinile și locuințele, investind astfel bani pe care, de fapt, nu îi dețineau. În Cluj, impactul acestui fenomen a fost semnificativ, reflectându-se într-o creștere a infraționalității, în special în zonele aglomerate unde se desfășurau activitățile Caritas. La sala sporturilor, unde se formau cozi lungi pentru depunerea banilor, s-au semnalat incidente provocate de persoane care urmăreau să jefuiască participanții. În acest context, autoritățile locale au fost nevoite să emită avertismente publice pentru a preveni victimizarea cetățenilor²³.

În perioada de glorie a jocului Caritas, adică în iulie-august 1993, dar și după acest interval, în ziarul „Mesagerul Transilvan” încep să apară tot mai multe articole-replică la diverse acuzații aduse jocului de întrajutorare Caritas, acuzații de tipul: es-

crocherie, înșelăciune, etc. Valul de critici a fost atât de intens, încât, la data de 24.08.1993, apare în ziar un articol care anunța înființarea fundației „PROCARITAS”. Articolul este scurt și la obiect; se menționează faptul că „PROCARITAS” a fost creată ca rezultat al unor alegeri desfășurate în data de 17.08.1993, în rândul conducerii Caritas. În articol nu se oferă prea multe informații despre acest subiect; este făcută publică doar o listă cu comitetul provizoriu al fundației „PROCARITAS”²⁴.

Textul analizat urmează tiparul clasic al discursului propagandistic asociat fenomenului Caritas. Structura sa pune accentul pe intențiile presupus binevoitoare ale fondatorului, Ioan Stoica, și pe beneficiile pe care jocul de întrajutorare le-ar fi adus participanților. Se remarcă o opoziție clară între narativul pozitiv promovat de articol și criticile venite din partea altor publicații, critici prezentate ca fiind nefondate, malițioase sau bazate pe argumente deformate, fie ele morale sau imorale.

După prezentarea unui răspuns oficial al asociației la adresa criticilor din presă, articolul continuă cu o tentativă de „corectare” a percepției publice, sugerând că cei care contestă legitimitatea Caritas nu dispun de cunoștințele economice necesare pentru a înțelege modul de funcționare al sistemului.

Finalul textului aduce în prim-plan elemente simbolice cu încărcătură emoțională – invocarea binelui realizat de inițiatorii schemei și un apel adresat membrilor asociației și parti-

cipanților, care face trimitere la concepte precum divinitatea și speranța. Acestea sunt utilizate pentru a consolida încrederea în sistem și pentru a stimula loialitatea față de inițiativă, două componente esențiale ale propagandei²⁵.

Colapsul Caritasului

„Colapsul” a pornit de la un presupus jaf al unei casieri Caritas. În data de 15.02.1994, în ziarul „Mesagerul Transilvan” apare un anunț scris chiar de către Ioan Stoica. Anunțul are următorul titlu: „S-au furat 95 de milioane de lei de la CARITAS”, iar în corpul articolului se specifică faptul că, în noaptea de 23 spre 24 ianuarie (1994), a avut loc o spargere la una dintre casierile firmei Caritas, valoarea prejudiciului fiind cea menționată în titlul articolului. Se afirmă că plățile nu vor fi afectate de acest eveniment și că poliția desfășoară o anchetă pentru identificarea infractorilor. La finalul articolului se reiterează ideea că plățile nu vor fi afectate de acest eveniment²⁶.

Câteva luni mai târziu, mai exact pe data de 19 mai 1994, pe prima pagină a ziarului „Mesagerul Transilvan”, iese un articol cu titlul: „CARITAS SE ÎNCHIDE”, având ca subtitlul o afirmație menită să păstreze speranța și a calmul celor înscriși în Caritas: „DEPUNĂTORII ÎȘI VOR PRIMI BANII ÎNAPOI”, lucru care nu s-a întâmplat nici până în prezent.

Articolul ocupa jumătate din prima pagină, iar autorul acestuia era chiar Ioan Stoica.

Subiectul abordat este procedura de închidere a circuitului jocului Caritas, fiind menționat faptul că aceasta este una complexă și dificilă, necesitând un volum mare de muncă. În articol se remarcă, de asemenea, o caracteristică specifică a propagandei: repetiția. Se repetă constant îndemnul la calm și răbdare.

Ioan Stoica menționează în articol că unul dintre factorii care au stat la baza prăbușirii jocului Caritas a fost presa, care, citez: „... a fost cea importantă forță care a lovit bestial în Caritas”. Stoica afirmă că circuitul funcționa bine și era menit să continue pe termen lung, însă acest lucru nu s-a întâmplat, întrucât anumite publicații ar fi acționat cu rea intenție, în special ziarul „Evenimentul Zilei”, despre care susține că s-a aflat în prim-planul campaniei de denigrare a Caritasului, prin publicarea unor neadevăruri, dar și a unor articole care făceau referire presupusele legături și implicări ale primăriei Cluj-Napoca, ale lui Gheorghe Funar și ale lui Ioan Stoica în funcționarea circuitului Caritas.

De asemenea, din structura propagandistică a articolului nu lipsesc referințele la divinitate, bunătate și intenții altruiste, toate prezentate în contrast cu suferința oamenilor simpli. La finalul textului, Ioan Stoica își exprimă regretul față de prăbușirea jocului Caritas, afirmând: „Nu doresc să fiu crezut de nimeni, dar închiderea Caritasului, pentru mine, va însemna o DĂRÎMARE SUFLETEASCĂ”²⁷.

Concluzii

Propaganda și fake news-ul au fost elemente esențiale în succesul inițial al schemei Caritas, având un impact major asupra percepției publicului și asupra modului în care o mare parte din populația din România postcomunistă a fost manipulat. În perioada de după căderea regimului comunist, în contextul unei tranziții economice complexe și al unor instituții publice încă fragile, aceste tehnici de manipulare au fost folosite eficient pentru a crea o iluzie de legitimitate și stabilitate financiară. Conform cercetărilor recente, manipulare mediatică și promovarea mesajelor falsificate au avut un rol semnificativ în consolidarea încrederii într-o schemă care, în realitate, reprezenta o fraudă financiară mascată. Acest studiu evidențiază faptul că mass-media a fost un instrument crucial în modelarea percepției publice, iar prin controlul informației s-a reușit să se construiască o percepție falsă asupra schemei Caritas ca fiind o oportunitate financiară sigură și benefică pentru toți participanții.

Mai mult, în perioada în care această schemă a prosperat, România se afla într-o fază de tranziție economică profundă, cu inflație ridicată, șomaj și un sistem bancar instabil. În acest context economic fragil, oamenii căutau soluții rapide pentru a-și îmbunătăți situația financiară, iar manipularea prin propagandă a venit ca o reacție la această vulnerabilitate. Schemele de tip Ponzi, cum a fost Caritas, au fost promovate de către lideri locali, persoane influente și mass-media ca

fiind soluții rapide, iar multora li s-a spus că participarea în aceste scheme le va aduce stabilitate economică și prosperitate. Aceasta manipulare a fost sprijinită de o mass-media care, de multe ori, a ales să ignore avertismentele și să prezinte informații parțiale sau false, contribuind astfel la perpetuarea unei iluzii de siguranță și succes financiar.

Pentru a combate propaganda și efectele sale negative, este imperativ ca fiecare individ să adopte măsuri de protecție personală împotriva manipulării informaționale. În primul rând, gândirea critică trebuie stimulată și dezvoltată, iar abilitatea de a analiza și evalua informațiile în mod obiectiv trebuie cultivată constant. Astfel, verificarea informațiilor din surse multiple, pentru a asigura acuratețea și veridicitatea acestora, devine un pas fundamental în combaterea manipulării. Pe lângă aceasta, educația media trebuie să fie dezvoltată și consolidată la toate nivelurile, pentru a ajuta indivizii să înțeleagă mai bine mecanismele prin care se răspândesc propaganda și fake news-ul, precum și să dobândească instrumentele necesare pentru a diferenția informațiile corecte de cele false. O astfel de educație media ar trebui să includă nu doar capacitatea de a identifica sursele de dezinformare, dar și înțelegerea modului în care tehnologiile moderne, în special rețelele sociale, pot amplifica și perpetua știrile false.

De asemenea, pentru a contracara efectele negative ale manipulării și dezinformării, este important să se dezvolte o reziliență emoțională față

de mesajele manipulative. Acest lucru presupune ca fiecare individ să devină mai conștient de mecanismele psihologice care stau la baza propagandei și să poată să facă față presiunilor exercitate de mesaje alarmiste sau manipulative.

Pe lângă aceasta, implicarea activă în promovarea transparenței media și susținerea unui jurnalism onest sunt modalități esențiale de a reduce vulnerabilitatea la dezinformare. Este important ca publicul să aibă acces la surse media independente și responsabile, care să furnizeze informații verificate și să se angajeze într-un dialog deschis despre pericolele legate de răspândirea fake news-ului.

Pe baza acestor concluzii, devine evident că dezvoltarea unor mecanisme de alfabetizare media nu mai este opțională, ci necesară pentru protejarea indivizilor și a societății în ansamblu de riscurile dezinformării.

Educația media trebuie să fie integrată în curriculumul școlar și în programele de formare continuă pentru adulți, iar instituțiile responsabile pentru reglementarea mass-mediei trebuie să fie consolidate pentru a asigura respectarea standardelor jurnalistice și pentru a combate dezinformarea.

În paralel, transparența autorităților și responsabilitatea mass-mediei sunt factori critici care trebuie sprijiniți și promovați. Autoritățile trebuie să fie deschise în comunicarea cu cetățenii și să pună la dispoziție informații clare și verificate, iar mass-media trebuie să adopte un comportament etic și responsabil în distribuirea informațiilor. Aceste acțiuni, împreună cu sancțiunile aplicate dezinformării și a celor care promovează propaganda, vor reduce semnificativ riscurile ca scenariu precum cele ale schemei Caritas să se mai repete în viitor.

Note

- ¹ Vasile S. Ilbasmiș, „Noile media și propaganda”, *Akados*, vol. 3, nr. 3(62), ianuarie 2022, pp. 120–126.
- ² S. Nazar și R. M. Bustam, „Artificial Intelligence and New Level of Fake News”, *Materials Science and Engineering*, vol. 879, nr. 1, 2020, pp. 1-6.
- ³ M. Lu și P. Rao, „Visualized: The Biggest Ponzi Schemes in Modern History”, *Visual Capitalist*, 19 iulie 2021, <https://www.visualcapitalist.com/biggest-ponzi-schemes-in-modern-history/>, (accesat 27.09.2024).
- ⁴ Mihai Voinea și Cristian Delcea, „25 DE ANI DE CAPITALISM. Caritas,

prima țepă națională. Jocul care a adunat o treime din banii României”, *Adevărul*, 6 aprilie 2015, <https://adevarul.ro/stiri-interne/societate/25-de-ani-de-capitalism-caritas-prima-teapa-1613521.html>, (accesat 5 octombrie 2024).

- ⁵ Anthony R. Pratkanis și Elliot Aronson, *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion*, New York, Henry Holt and Company, 2001, pp. 13-14.
- ⁶ Garth S. Jowett și Victoria O'Donnell, *Propaganda & Persuasion*, Los Angeles, SAGE Publications, 2014, pp. 2-3.
- ⁷ Cătălin Hentea, *Spectacolul propagandei*, Meteor Press, București, 2014, pp. 209-214.

- ⁸ Bogdan Moruș, „Povestea România Liberă, unul dintre cele mai vechi ziare din România”, *LIFE.ro*, 18 august 2022, <https://life.ro/povestea-romania-libera-unul-dintre-cele-mai-vechi-ziare-in-romania/>, (accesat 27.09.2024).
- ⁹ Flavius Drăgan, „Duiliu Zamfirescu, Delavrancea și Vlahuță, trei penițe importante ale României Libere, la începutul istoriei sale”, *România Liberă*, 16 aprilie 2017, <https://romanalibera.ro/romania-libera-140-de-ani/duiliu-zamfirescu-dela-vrancea-si-vlahuta-trei-penite-importante-ale-romaniei-libere-la-inceputul-istoriei-sale-446406/>, (accesat 27.09.2024).
- ¹⁰ Anexa 3.
- ¹¹ Anexa 1.
- ¹² Anexa 2.
- ¹³ Anexa 3.
- ¹⁴ Anexa 4.
- ¹⁵ „Evenimentul Zilei – primul ziar de tranziție | România”, *Radio România Actualități*, 11 februarie 2010, <https://www.romania-actualitati.ro/stiri/romania/evenimentul-zilei-primul-ziar-de-tranzitie-id7150.html>, (accesat 10.05.2025).
- ¹⁶ Anexa 5.
- ¹⁷ Adrian Vanciu, „Profețiile ciobanului vizionar din Maglavit”, *Ziarul Lumina*, 27 august 2018, <https://ziarulumina.ro/regionale/olteni-a/profetiile-ciobanului-vizionar-din-maglavit-136532.html>, (accesat la 2.11.2025).
- ¹⁸ Anexa 6.
- ¹⁹ Anexa 7.
- ²⁰ Anexa 8.
- ²¹ Anexa 9.
- ²² Anexa 10.
- ²³ Anexa 11.
- ²⁴ Anexa 12.
- ²⁵ Ibidem.
- ²⁶ Anexa 13.
- ²⁷ Anexa 14.

Bibliografie

Lucrări cu caracter general și special

- BECIU, Camelia. *Sociologia comunicării și a spațiului public: concepte, teme, analize*, Polirom, Iași, 2011.
- HENTEA, Călin. *Spectacolul propagandei*, Meteor Press, București, 2014.
- JOWETT, Garth S. and O'DONNELL, Victoria, *Propaganda & Persuasion*, SAGE Publications, 2014.
- PRATKANIS, R. Anthony and Elliot Aronson, *Age of Propaganda: The Everyday Use and Abuse of Persuasion*, Henry Holt and Company, 2001.

ILBASMIȘ, Violeta Stratan. „NOILE MEDIA ȘI PROPAGANDA”, *Akademios*, vol. 3, nr. 3(62), 2022, pp. 120-126.

NAZAR, S. and BUSTAM, M. Royhan, „Materials Science and Engineering”, *Artificial Intelligence and New Level of Fake News*, vol. 879, no. 1, 2020, pp. 1-6.

ȚURCANU, Ion, „Reflecții conceptuale asupra noțiunii de propagandă: Istorie și actualitate”, *Revista de Științe Politice și Relații Internaționale*, vol. 13, nr. 1, 2017, pp. 51-57.

Resurse online

DRAGAN, Flavia. „Duiliu Zamfirescu, Delavrancea și Vlahuță, trei penițe importante ale României Libere, la

Articol și studii

- începutul istoriei sale”, *România Liberă*, 16.04.2017, <https://romanalibera.ro/romania-libera-140-de-ani/duiliu-zamfirescu-dela-vrancea-si-vlahuta-trei-penite-importante-ale-romaniei-libere-la-inceputul-istoriei-sale-446406/>.
- „Evenimentul Zilei – primul ziar de tranziție | România”, *Radio România Actualități*, 11 February 2010, <https://www.romania-actualitati.ro/stiri/romania/evenimentul-zilei-primul-ziar-de-tranzitie-id7150.html>.
- LU, Marcus, and P. Rao. “Visualized: The Biggest Ponzi Schemes in Modern History”, *Visual Capitalist*, 19 July 2021, <https://www.visualcapitalist.com/biggest-ponzi-schemes-in-modern-history/>.
- MORUȘ, Bianca. “Povestea România Liberă, unul dintre cele mai vechi ziare din România”, *LIFE.ro*, 18.08.2022, <https://life.ro/povestea-romania-libera-unul-dintre-cele-mai-vechi-ziare-din-romania>.
- VANCIU, Alexandru. „Profețiile ciobanului vizionar din Maglavit.” *ziarullumina.ro*, 27.08.2018, <https://ziarullumina.ro/regionale/oltenia/profetiile-ciobanului-vizionar-din-maglavit-136532.html>.
- VOINEA, Mihai, DELCEA, Cristian, “25 DE ANI DE CAPITALISM. Caritas, prima țeapă națională. Jocul care a adunat o treime din banii României”, *Adevarul*, 6 April 2015, <https://adevarul.ro/stiri-interne/societate/25-de-ani-de-capitalism-caritas-prima-teapa-1613521.html>.

Anexe

INCREDIBIL / Un dosar de 820 de kilograme
„CRONOS” – o escrocherie la nivel național

Având ca deviză „Cronos is money” patronii firmei S.C. „CRONOS” – COMEXIM SRL din Brașov, cu filiale în 11 localități din țară, au reușit să escrocheze peste 112 mii de oameni care s-au lăsat seduxi de câștiguri dintr-un joc al întâmplării. Astfel s-a contribuit la derularea unei escrocherii de nivel național, totalizând suma de (atenție la cifre) 1 455 381 510 lei. (nici o greșală : miliard). Cei doi patroni, Cofaru Adrian și Cățavei Ionela au fost arestați la 31 august 1992, iar cercetările s-au încheiat la 24 martie 1993 când s-a scris și ultimul rând din rechizitoriul care însumează 40 de pagini. Expertiza contabilă a acestei „escrocherii” a necesitat un volum de muncă uriaș, nu numai din partea Poliției Brașov și a Procuraturii locale dar și a unei firme particulare care a utilizat evidența pe calculator. Cu un fapt inedit, dosarele cazului Cronos cântăresc 820 kg. Cei doi patroni vor ajunge în instanță în următoarele câteva zile. Dintre cele 36 de persoane anchetate, doar trei angajați vor mai apărea alături de escroci : Vlad Mugel, Constantin Claudia și Alromic Elena. Dar la buna desfășurare a acestei escrocherii au contribuit și funcționarii publici cu posturi importante pe care anchetatorul i-a tratat doar ca simpli participanți la joc. Despre mita pe care au primit-o sub formă de premii, Poliția Brașov (oare din ce motive ?) și Procuratura locală nu au găsit suficiente probe pentru întocmirea dosarului penal al acestora.

A rămas de plătit suma de 1 220 439 500 lei, care, probabil, nu va putea fi recuperată niciodată în întreaga viață de nababi pe care au dus-o patronii și soții lor nu va putea fi condamnă. Fim stia din patroni a cheluit (ca bani de buzunar) în două săptămâni pe litoral, anul trecut, doar 1 milion lei. Cofaru Adrian avea doar două autoturisme în valoare de 7 și respectiv 3,6 milioane lei, iar Cățavei Ionela un „mic” apartament pentru vacanță, cu 6 camere, la Costinești. Care va fi pedeapsa acestor escroci rămâne să stabilească instanța, dar din informațiile pe care le deținem, va fi cu mult mai mică decât se aștepta cei peste 112 mii. oameni înșelați. Vom reveni cu amănunte, după derularea acestui proces în instanță.

Vesile Șeloru

Anexa 1 (Articol din ziarul „România Liberă” din 28.03.1993)

producții sau de mii de muncitorilor maxima admisa in expunerea camioane, conduse de șoferi prea

JOCURILE DE ÎNTRAJUTORARE/ Birourile Poliției din Cluj sunt ticsite de reclamații

Căderea "Caritas"-ului ar putea genera un veritabil dezastru

Din surse ale Poliției Cluj aflăm că unele birouri sunt atât de ticsite de reclamații ale cetățenilor împotriva societăților jocurilor de „intrajutorare”, încât riscă să nu mai poată funcționa. Metri cubi de hârtie se întind, în unele birouri, de-a lungul pereților, amenințând cu paralizarea și sufocarea oricărei activități. Este vorba despre reclamațiile împotriva societăților „Rolex”, „Flesh” și „Help”, care, așa după cum am mai informat, au capotat. În ceea ce privește „Rolex” organele de poliție au putut recupera o bună parte din banii încasați prin vânzarea bunurilor aparținând societății respective. Dar ancheta continuă, verificările de la Brașov urmând să mai dureze circa 2 luni. În ceea ce privește SC „Flesh” - căreia dl. Funar i-a asigurat un sediu în cel aparținând columbofililor, nu se întrevăd șanse de a mai fi recuperate pagubele aduse cetățenilor cărora nu li s-au restituit banii. Se pare că ea a păgubit circa 400 000 de oameni, singura soluție fiind ca cei ce au încasat de mai multe ori sumele depuse să restituie o parte din bani. Totuși, S.C. „Help”, în încercarea de a se salva, a deschis grabnic o filială la Baia Mare, la hotelul „București”, unde se încasează zilnic între 5 000-50 000 lei cu un câștig de 5 ori, față de 9 ori oferit cu generozitate suspectă la Cluj și cu un comision de 25%.

Revenind la „asediul” poliției de către reclamanți, vă mai destăinăm un amănunt edificator: un ofițer ne-a declarat că se roagă lui Dumnezeu să nu cadă „Caritasul” în următoarele două săptămâni, că, atunci, cu forțele de care dispune acum, n-ar putea face față și, într-adevăr, s-ar declara... „falimentară”.

Virgil Lazăr

Anexa 2 (Articol din ziarul „România Liberă” din 04.06.1993)

grădini pentru ca să-și deslășuiască gâtul și să facă nemișcări pe lângă oale. În primăria Cluj a aporbat employații și	refectore județului Cluj a făcut unele măști pentru a-și netezi, netezișorii, lipăritii în case, dar după aceea se au înfruntat în măști VALERIU NEAGU	ANALIZĂ PERSONALĂ judecătoarea ANDA trăiește în Iași	CONFESII de la 20 de ani de la N.R.A. este înscrisă în presa de corupție și nu au fost luate pe lașă trăsuri, potrivit declarațiilor secretarului Romul Vănoș, nu este zădărnici în stăruința comunistă
Maglavitul s-a mutat la Cluj FENOMENUL CARITAS - MIRACOL SAU ESCROCHERIE? „Ioan Stoica este un om (continuă din număr trecut)	căre și-a pus gâtul în lat” - declară CARITAS A MARK TRAIL, MESAGER DE ZECI OR Dacă s-a putut colabora, un redactor, Octavian, căreia ideea de a face un serial de investigații, în județul Suceava, este absolută. Octavian nu este un om deosebit în județul Suceava, dar este un om deosebit în tuturor și în cele două. A venit la Cluj pentru că a fost în județul Suceava fără să-l cunoască pe un om deosebit dintr-o încredere necunoscută în R. Rupo- nia, pe un om deosebit în județul Suceava ideea de a-l aduce pe Octavian la Iași pentru că a fost în județul Suceava fără să-l cunoască pe un om deosebit dintr-o încredere necunoscută în R. Rupo- nia, pe un om deosebit în județul Suceava	redactorul-șef al cotidianului „Mesagerul Transilvanian” modelul, foarte simplu, de care 125 de țări, țări cu o mieșină „Mesage- rului” și o mieșină „Mesagerului” Dăruie lui Octavian, Octavian vorbire proprie și viziune. Într-o cuvântare în județul Suceava, 21 de țări, țări cu o mieșină „Mesage- rului” și o mieșină „Mesagerului” Octavian lăsa să se vadă că Octavian Octavian lăsa să se vadă că Octavian Octavian lăsa să se vadă că Octavian	nu se mai dă nici din din BOGDAN EDGARD (Vezi nr.) Dăruie lui Octavian, Octavian Căpitanul Armatei Transilvaniei pădăraș Paul Căpitan, este multumitor de la 20 de ani de la N.R.A. este înscrisă în presa de corupție și nu au fost luate pe lașă trăsuri, potrivit declarațiilor secretarului Romul Vănoș, nu este zădărnici în stăruința comunistă

[illegible]

Anexa 6 (Articol din ziarul „Evenimentul Zilei” din 30.07.1993)

CARITAS: Un echilibru pentru orice familie

La prima vedere, s-ar părea că obiectul de activitate al firmei „Caritas” sfidează logica matematică. De aceea, unii mai sceptici, grăbindu-se cu etichetările, spun că, de fapt este o cacialma, o escrocherie etc., pusă pe picioare de către persoane care vor să se îmbogățească rapid. Alții, însă, de ordinul zecilor de mii, își văd liniștiți de treabă echilibrindu-și, de la o lună la alta, bugetul familiei, greu încercat în această perioadă. Adevărul crud, incontestabil, este că firma „Caritas” a făcut fericiți mii de oameni plătind, într-o lună de la înființare, peste 30 de milioane de lei.

Ce este „Caritas” și ce face această firmă, veți putea afla din convorbirea avută cu domnul IOAN STOICA patronul firmei.

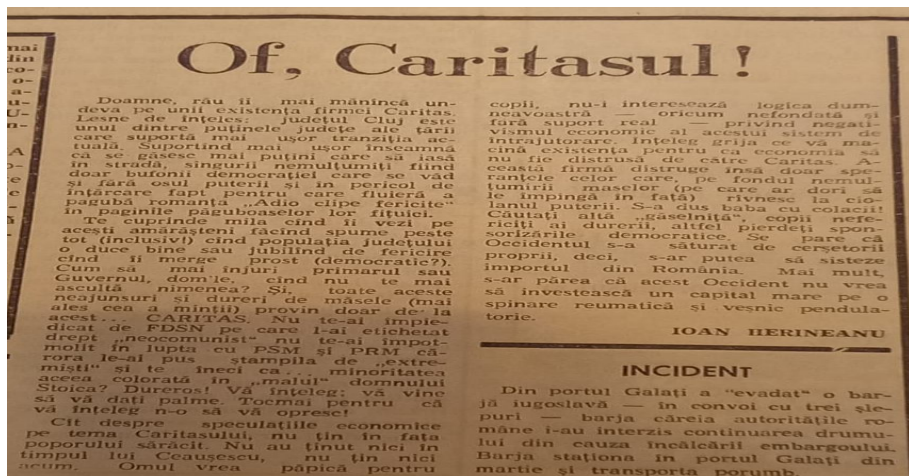
Reporter: D-le IOAN STOICA, înainte de a intra în profunzimile firmei CARITAS, v-aș ruga să vă prezentați cititorilor noștri.

IOAN STOICA: Am 52 de ani, sint căsătorit, am doi copii, amîndoi studenți. De profesie sint contabil.

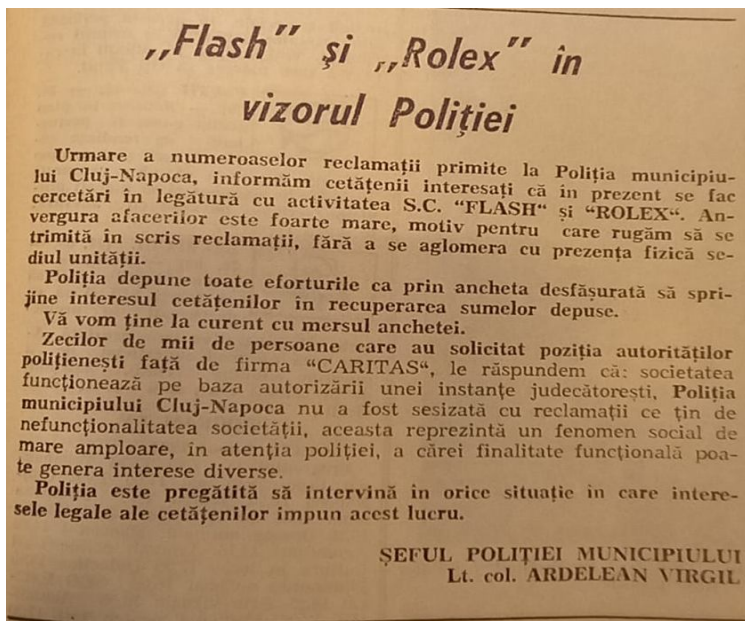
OCTAVIAN IACOB

(Continuare în pag. III)

Anexa 7 (Articol din ziarul „Mesagerul Transilvan” din data 29-05-1992)

Anexa 8 (Articol din ziarul „Mesagerul Transilvan” din data 28-04-1993)

Anexa 9 (Articol din ziarul „Mesagerul Transilvan” din data 04-05-1993)

Anexa 10 (Foto Agerpres.ro)

Poliția avertizează!

În atenția participanților la circuitul „CARITAS”

În ultima perioadă mai mulți cetățeni au adresat plângeri Poliției municipiului Cluj-Napoca referitoare la faptul că în zona limitrofă clădirilor Sala Sporturilor și Institutul Minier unde funcționează firma CARTAS, au fost victimele unor ilegalități.

Pentru prevenirea comiterii unor infracțiuni a celor victime pot fi cetățenii care predau sau primesc sume de bani de la Caritas, în special aceia din alte localități, facem următoarele recomandări:

- cetățenii care transportă sume mari de bani să fie însoțiți de una sau două persoane până la locurile de înscriere și ghișeele organizate, la domiciliu sau reședință;
- să nu se accepte oferte de înlesnire a predării banilor la ghișee oricât de argumentate ar fi intervenția acelor care se oferă în acest sens, indiferent din partea cui ar veni, acest lucru să se facă în exclusivitate la casele de bani care funcționează în incinta firmei. Au fost semnalate persoane care utilizează în scop de înșelăciune chitanțe false, se substituie funcționarilor de la Caritas, recurg la tot felul de tertipururi, etc.;
- evitarea frecventării restaurantelor, a altor puncte de alimentație publică, a locurilor de joc, întinsecoase, pentru a consuma alcool și având sume mari de bani în posesie întrucât o asemenea perspectivă poate trezi interesul unor infractori care „cau-

tă” asemenea persoane în scop de a le tâlhări sau sustrage în altă modalitate banii;

- să nu fie păstrați banii în sacose, plase, poșete, buzunare, în autoturisme, la vedere, nesupravegheați și neasigurați;
- să nu se cumpere de la bișnițarii care au început să mișune în aceste locuri valută, aur, autoturisme, alte valori deoarece această activitate este interzisă de lege și pe lângă pericolul de a fi înșelați, inclusiv cu valută și bijuterii false, conform Legii nr. 12/90 persoanele depistate (vânzătorii și cumpărătorii) vor fi sanc-

ționate contravențional și se confiscă banii și bunurile supuse tranzacției.

Rugăm, de asemenea, toți cetățenii să păstreze ordinea și liniștea publică, curățenia zonei, valori protejate de Legea 61/91 și Dispozițiile primarului municipiului Cluj-Napoca.

Efectivele Poliției municipiului Cluj-Napoca vor acționa permanent pentru prevenirea și combaterea actelor și faptelor ilegale din zonă.

ȘEFUL POLIȚIEI MUNICIPIULUI CLUJ-NAPOCA
Lt. col. ARDELEAN VIRGIL

Amanda
str. 22 DECEMBRIE nr. 56
(Hotel VICTORIA) Cluj

LICHIORURI EXOTICE

	 kiwi	*irish cream *grapefruit *banane *lamiie	*ananas *migdale *mango *kiwi	 AMARETO
--	----------	---	--	-------------

Anexa 11 (Articol din ziarul „Mesagerul Transilvan” din data 10-07-1993)

Firma „Caritas” — enigmă sau realitate?

[illegible][illegible]

Nu mai așa vom învinge să ieșim din marile greutăți ce apasă pe umerii noștri, a întregii populații a României, numai așa vom prospera, prin muncă și unitate națională.

Anexa 12 (Articol din ziarul „Mesagerul Transilvan” din data 1-09-1993)

Firma CARITAS comunică
**S-au furat 95 de milioane lei
de la CARITAS**
Plățile, însă, nu vor fi întrerupte

Anunțăm publicul că în noaptea de 23 spre 24 ianuarie 1994 caseria firmei a fost spartă, paguba ridicându-se la aproximativ 95.000.000 lei. În ciuda acestui fapt vă informăm că plățile se vor efectua în mod normal, ele nefiind afectate de această pagubă. Poliția fa-

ce cercetările necesare depistării
făptașilor.

Repetăm încă o dată, plățile nu
sunt afectate, activitatea se desfășoară
în mod normal, vă rugăm să
vă prezentați la cîștig în ordinea
aparitiei în ziar.

IOAN STOICA

Anexa 13 (Articol din ziarul „Mesagerul Transilvan” din data 25-01-1994)

MESAGERUL
cotidian independent transilvanian
Anul V - Serie noua
Joi 19 mai 1994

CARITAS SE ÎNCHIDE
DEPUNĂTORII ÎSI VOR PRIMI BANII ÎNAPOI

Anexa 14 (Articol din ziarul „Mesagerul Transilvan” din data 19-5-1994)

EVENTIMENT

Pe urmele revistei *Polis*

Începută cu numărul dedicat Albaniei, seria numerelor tematice care au ca subiecte țările din spațiul extracomunitar a continuat cu numărul 49/iunie-august 2025, dedicat Azerbaidjanului, coordonat de Excelența Sa Gudsî Osmanov, Ambasadorul Republicii Azerbaidjan în România, și Profesorul Sabin Drăgulin, Directorul executiv al revistei. A urmat numărul 51/decembrie 2025-februarie 2026, dedicat Georgiei, coordonat de Excelența Sa Tamar Beruchashvili, Ambasadoarea Georgiei în România, și de Profesorul Sabin Drăgulin.

Cele două numere ale revistei au fost lansate la Universitatea „Petre Andrei” din Iași în prezența coordonatorilor lor, care au invitat redacția *Polis* și conducerea UPA să realizeze un turneu de lansare a revistei în Azerbaidjan și Georgia.

Pentru a da curs acestor onorante invitații, s-a constituit o misiune academică ce a avut următoarea componență: Prof.univ.dr. Sorin Bocancea (Rector al UPA și Director al revistei *Polis*), Conf.univ.dr. Teodora Prelipcean (Prorector cu activitatea didactică și de cercetare), Lect.univ.dr. Lavinia-Maria Pruteanu (Preșe-

dinte al Senatului universitar al UPA), Prof.univ.dr. Cristian Bocancea (Șeful Biroului de asigurare a calității din UPA), Conf.univ.dr. Ciprian Iftimoaei (Directorul Departamentului de științe politice al UPA), Prof.univ.dr. Sabin Drăgulin (Director executiv al revistei *Polis*) și Dr. Ioana Cristea-Drăgulin (muzeograf în cadrul Muzeului Național Cotroceni).

Turneul misiunii academice s-a derulat în perioada 14-25 aprilie 2026. Din motive organizatorice, ordinea vizitării celor două țări a fost inversă față de apariția numerelor dedicate lor. În cele ce urmează, voi prezenta momentele acestei misiuni.

1. Misiune academică în Georgia

Misiunea academică din Georgia s-a derulat în perioada 15-18 aprilie 2026 și a fost realizată cu sprijinul Excelenței Sale Tamar Beruchashvili, Ambasadoarea Georgiei în România.

Primul obiectiv al misiunii l-a constituit vizita la Universitatea de Stat „Ivane Javakhisvili” din Tbilisi, unde a fost primită de Rector,

Academician Jaba Samushia, de
Prorectorii instituției (Prof. Erekle
Astakhishvili și Prof. Kakhaber

Cheishvili) și de reprezentanții mai
multor departamente ale instituției.

După discuțiile specifice unei
astfel de întrevederi, rectorii celor
două Universități au semnat
un protocol de cooperare, privind

cercetarea științifică și activitatea
didactică. S-a stabilit deschiderea
unei subredacții a revistei *Polis* la
această universitate.

După acest moment, a urmat lansarea numărului revistei *Polis* dedicat Georgiei, eveniment moderat de Prorectorul Erekle Astakhishvili.

La eveniment au participat autorii studiilor din revistă (academicieni și profesori universitari), precum și numeroși specialiști și studenți din cadrul universității gazdă. Printre colaboratorii la realizarea numărului

s-a numărat și Doamna Prof. univ. dr. Anastasia Zakariadze, care i-a oferit Rectorului UPA din Iași volumul trilingv *Antim Ivireanul. Scrieri Selectate*.

De asemenea, o altă colaboratoare, Doamna Prof.univ.dr. Ketevan Khutsishvili, șefa Departamentului de Antropologie, a apreciat în mod

deosebit importanța multiculturală a volumului dedicat Georgiei, arătând conexiunile culturale dintre România și Georgia.

Vorbitorii au subliniat faptul că nicio altă universitate nu a făcut un asemenea gest de diplomatie

culturală pentru relațiile dintre Georgia și România.

2. A doua acțiune a misiunii s-a derulat pe 16 aprilie și a constituit-o vizita la Ministerul Educației, Științei și Tineretului, unde a fost primită de

Excelența Sa Maia Shukhoshvili, șefa Departamentului de Învățământ Superior, precum și de adjuncta Departamentului, Doamna Mariam Keburia.

Dialogul dintre cele două părți a avut ca temă centrală problema internaționalizării învățământului superior din cele două țări, pe fondul provocărilor multiple cărora trebuie să le facă față în prezent universitățile de stat și private. Rectorul UPA a pre-

zentat contribuția instituției la promovarea imaginii Georgiei în spațiul european, prin intermediul numărului special al Revistei *Polis*, dedicat Georgiei, iar Profesorul Sabin Drăgulîn a realizat o scurtă prezentare a numărului.

În finalul întrevaderii, Rectorul UPA din Iași a oferit înaltului oficial

georgian placheta Universității și un exemplar al Revistei *Polis*.

Mulțumind pentru vizită și pentru efortul de promovarea a imaginii Georgiei în Europa și în lume, partea georgiană a oferit un dineu în onoarea delegației UPA din Iași.

3. Pe 17 aprilie 2026, cu sprijinul Excelenței Sale Răzvan Rotundu, Ambasadorul Extraordinar și Plenipotențiar al României în Georgia, Rectorul UPA, împreună cu Profe-

sorul Sabin Drăgulin și cu Conf. univ.dr. Ciprian Ifțimoaei, a avut o întrevedere cu staff-ul University of Georgia din Tbilisi, ce mai mare universitate privată din Georgia. Din partea gazdelor au participat Giorgi Imedashvili (Șef al Oficiului pentru Studenți Internaționali și Relații Internaționale), Natia Kaladze (Directorul Școlii de Științe Sociale) și Profesorul Ivane Menteshashvili.

Părțile au dialogat în legătură cu oportunitățile legate de procesul de internaționalizare a învățământului universitar, iar conducerea Universității georgiene s-a raliat proiectului Conferinței Internaționale de Științe Politice.

4. În aceeași zi, delegația UPA din Iași a avut o întrevedere cu Secretarul Academiei Naționale de Științe a

Georgiei, Domnul Academician Vladimir Papava, precum și cu numeroși academicieni și cercetători ai instituției. Rectorul UPA a prezentat gazdelor instituția pe care o reprezintă, insistând pe componenta cercetării științifice și pe elementele de diplomatie culturală.

Profesorul Sabin Drăgulin a prezentat numărul special din *Polis* dedicat Georgiei și a schițat alte proiecte care vor putea fi puse în operă inclusiv cu participarea Academiei Naționale de Științe a Georgiei. Publicul prezent s-a arătat interesat de revista de științe politice

editată de UPA și a mulțumit, prin mai mulți intervenienți, pentru promovarea Georgiei în spațiul științific european.

La finalul discuțiilor, Rectorul UPA a oferit Academicianului Vladimir Papava placheta instituției și Revista *Polis*.

La fel ca-n ziua precedentă, delegația română a beneficiat de suportul logistic al Universității de Stat din Tbilisi și de prezența Prorectorului Erekle Astakhishvili.

Cu această vizită, s-a încheiat misiunea academică din Georgia.

2. Misiunea academică în Azerbaidjan

Misiunea academică din Azerbaidjan s-a derulat în perioada 19-24 aprilie 2026 și a fost organizată cu sprijinul Excelenței Sale, Gutsi Osmanov, Ambasadorul Republicii Azerbaidjan în România. Pe tot parcursul prezenței în Azerbaidjan, misiunea academică a fost însoțită de Secretarul I al Ambasadei Azerbaidjanului la București, Domnul Ilgar Farajov.

Prima zi la Baku a fost marcată de un moment de ospitalitate românească, întrucât Excelența Sa Vasile Soare, Ambasadorul Extraordinar și Plenipotențiar al României în Azerbaidjan, a primit întreaga delegație la reședința sa, unde i-a oferit un prânz româno-azer.

Prima acțiune s-a derulat pe 20 aprilie, delegația UPA fiind primită de Rectorul Universității de Limbi Străine din Baku, Domnul Prof.dr. Kamal Abdullayev, și de echipa sa. În cadrul întreprinderii, părțile au prezentat instituțiile și au discutat despre oportunitățile de colaborare, atât la nivelul unor conferințe comune, cât și la cel editorial.

Profesorul Sabin Drăgulin a prezentat numărul revistei *Polis* dedicat Azerbaidjanului și a evidențiat oportu-

nitatea pentru membrii comunității academice din Universitatea de Limbi Străine din Baku de a publica în revistă.

La finalul întâlnirii, s-au stabilit condițiile în care cele două instituții să încheie un acord de colaborare, iar Rectorul Sorin Bocancea i-a oferit gazdei placheta UPA din Iași. La întâlnire a participat Excelența Sa Vasile Soare, care a și asigurat traducerea, și Domnul Secretar Ilgar Farajov.

Pe 21 aprilie 2026, misiunea academică a UPA a plecat din Baku spre Regiunea Karabah, ținta călătoriei fiind orașul Khankendi unde, după încheierea războiului cu

Armenia, statul azer a ridicat Universitatea Karabah. Delegația a fost primită de către Reprezentantul Special al Președintelui Republicii Azerbaidjan în orașul Khankendi și în districtele Aghdara și Khojaly, domnul Elchin Yusubov, care a oferit o cină oficială în onoarea ei.

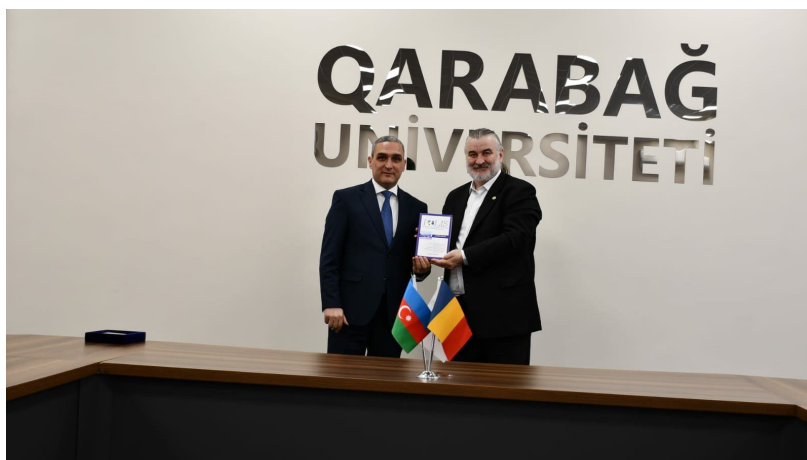
Pe 22 aprilie, s-a desfășurat vizita la Universitatea Karabah, unde delegația UPA a fost primită de Rectorul Shahin Bayramov, însoțit de întreaga conducere a instituției.

Rectorul UPA a făcut invitația ca Universitatea Karabah să devină partener instituțional al Conferinței internaționale de științe politice, propunere ce a fost primită cu deschidere de către partea azeră. Profesorul Sabin Drăgulîn a prezentat modul în care a fost realizat numărul revistei *Polis* dedicat Azerbaidjanului și a propus înființarea unei subredacții a revistei la Universitatea

Karabah, propunere ce a fost primită foarte bine de către conducerea Universității.

Rectorul Sorin Bocancea i-a oferit Rectorului Shahin Bayramov placheta UPA din Iași și un exemplar din numărul revistei *Polis* dedicat Azerbaidjanului iar acesta, la rândul său, a oferit întregii delegații pachete promoționale ale universității sale.

A urmat vizitarea Universității.

După vizitarea Universității, a urmat prezentarea de către Sabin Drăgulin a numărului revistei *Polis* dedicat Azerbaidjanului în Aula

Universității, în care s-au aflat studenți și cadre didactice de la Facultatea de Relații Internaționale a Universității.

După vizitarea sediului central al Universității, delegația a fost condusă la Facultatea de Arte, unde a fost așteptată de către Domnul

Decan Turkar Gasimzadacu cu un concert pregătit special de către comunitatea academică a Facultății.

A urmat apoi vizita la Arcul de Triumf dedicat eroilor căzuți pentru Karabah.

După plecarea de la Universitatea din Karabah, a urmat vizitarea cetății Șușă, emblematică pentru isto-

ria Karabahului și a Azerbaidjanului, adesea denumită „Perla Caucazului” și capitala culturală a Azerbaidjanului.

Pe 23 aprilie 2026, misiunea academică a UPA a fost primită de Președintele Academiei Naționale de

Științe a Azerbaidjanului, Academician Isa Habibbeyli, împreună cu conducerea instituției.

Cele două părți și-au prezentat instituțiile și au discutat asupra posibilităților de colaborare dintre acestea. Domnul Academician Isa

Habibbeyli a arătat faptul că există oportunități de colaborare între UPA din Iași și institutele de cercetare din domeniul socio-uman ale Academiei

Azerbaidjanului. Profesorul Sabin Drăgulin a prezentat numărul dedicat Azerbaidjanului, iar Domnul Academician Habibbeyli a apreciat în mod deosebit gestul redacției

Polis de a dedica un număr țării sale și și-a exprimat disponibilitatea pentru o colaborare strânsă cu revista și cu UPA din Iași.

În finalul întâlnirii, Rectorul Sorin Bocancea i-a oferit Președintelui Habibbeyli placheta UPA din Iași și

un exemplar din numărul revistei *Polis* dedicat Azerbaidjanului.

Întâlnirea a fost moderată de către
Excelența Sa Vasile Soare și de
către Secretarul I al Ambasadei

Azerbaidjanului la București,
Domnul Ilgar Farajov.

Pe 24 aprilie 2026, misiunea
academică a UPA a fost primită de

Rectorul Universității de Stat din
Baku, Prof.univ.dr. Elchin Babayev.

În prima parte a întâlnirii, părțile
și-au prezentat instituțiile și au
discutat despre oportunitățile de
colaborare, în condițiile în care deja

era pregătit Memorandumul de
colaborare, astfel încât discuția s-a
încheiat cu semnarea documentului.

A urmat prezentarea de către Profesorul Sabin Drăgulin a numărului dedicat Azerbaidjanului, prilej cu care s-a discutat posibilitatea deschiderii unei subredacții a revistei la Universitatea de Stat din Baku,

Rectorul Elchin Babayev dând asigurări că acest lucru se va produce în cel mai scurt timp. La finalul discuțiilor, Rectorul UPA i-a oferit Rectorului Elchin Babayev placheta Universității.

După acest moment, a urmat vizitarea Bibliotecii Universității, unde Profesorul Sabin Drăgulin a

oferit un exemplar al revistei Directoarei Bibliotecii Universității.

În aceeași zi, misiunea academică a UPA a fost primită de Prof.univ. dr.Aminagha Sadigov, Director al Agenției de Stat pentru Știință și Învățământ Superior a Azerbaidjanului și Rector interimar al Universității de Stat din Sumgayit, împreună cu întreaga conducere a instituției de învățământ superior.

Directorul executiv al Revistei *Polis* a prezentat numărul dedicat Azerbaidjanului și a invitat membrii

comunității academice să participe la al Conferința Internațională de Științe politice. La finalul întâlnirii Rectorul Sorin Bocancea i-a oferit Rectorului Aminagha Sadigov placheta UPA, iar acesta i-a oferit, la rândul său, un album cu reprezentativ cu arta co-voarelor din Azerbaidjan.

Cu aceasă vizită, s-a încheiat misiunea academică a UPA în Georgia și Azerbaidjan.

Conferința Internațională de Științe Politice

Ediția a IV-a

În perioada 8-9 mai 2026, UPA a organizat cea de-a IV-a ediție a Conferinței Internaționale de Științe Politice, pe care a inițiat-o împreună cu Universitatea „Aldo Moro” din Bari. Tema acestei ediții a fost *The University in a Rapidly Changing*

World. Evenimentul, desfășurat în parteneriat cu Academia Europeea Bucharest și Complexul Muzeal Național Moldova Iași, a avut două componente: una diplomatică și una științifică.

Componenta diplomatică a Conferinței a fost moderată de Lector univ. dr. Georgeta Condur, Prorector

cu relațiile internaționale și comunicarea al UPA.

Lucrările Conferinței au fost deschise de către coordonatorii acesteia, Prof.univ.dr. Sorin Bocancea,

Prof.univ.dr.Sabin Drăgulin și Prof. univ.dr.Angelo Chielli (online).

La componenta diplomatică, au participat: Excelența Sa Enkeleda

Baduni Mërkuri, Ambasadorul Republicii Albaniei în România.

Exceleța Sa Gudsı Osmanov, Ambasadorul Republicii Azerbaidjan în România (cu mesaj video).

Exceleța Sa Tamar Beruchashvili, Ambasadorul Georgiei în România (cu un mesaj scris) și Exceleța

Sa Ihor Prokopchuk, Ambasadorul Ucrainei în România (cu un mesaj video).

După mesajele ambasadorilor au urmat cele ale autorităților publice locale, reprezentate de Prefectul

Județului Iași, Constantin-Pelin Dolachi, și de Vicepreședintele Consiliului Județean Iași, Sorin Afloarei.

După acest moment, au urmat mesajele mediului academic. Primul mesaj i-a aparținut Prorectorului

Universității „Aleksandër Moisiu” din Durrës, Prof. Azeta Tartaraj.

Prorectorul Universității „Al. I. Cuza” Iași, Prof. Conțiu Șoitu, a vorbit atât din partea Consiliului

Național al Recorilor, cât și din partea universității sale.

Prorectorul cu activitatea didactică și calitatea educației al Universității

de Arte „George Enescu”, Conf. univ.dr. Dan Octavian Spânu.

Doamna Prorector cu cooperarea academică internațională și relațiile

internaționale al Universității „Gr. T. Popa” Iași, Prof.univ.dr. Liliana Foia.

A urmat intervenția online a Sumgayit, Azerbadjan, Prof. Nurali Yusifbeyli.
Recorului Universității de Stat din Yusifbeyli.

În a doua parte a zilei de 8 mai și-n prima parte a zilei de 9 mai, în Aula Magna a Universității „Petre Andrei” din Iași, a avut loc componenta științifică a conferinței, în cadrul căreia au susținut prelegeri profesori de la universitățile partener: Universitatea „Aldo Moro” din

Bari, Universitatea din Lecce, Universitatea „Alexandru Moisiu” din Durrës, Universitatea de Stat din Sumgayit, Universitatea din Tirana, Universitatea de Stat din Tbilisi și Centru Regional de Formare Continuă din Cernăuți.

Lucrările componentei academice au fost moderate de Conf.

univ. dr. Ciprian Iftimoaie și Lector univ. dr. Constantin Ilaș.

S-a stabilit că ediția a V-a a Conferinței se va desfășura la Universitatea „Aleksandër Moisiu” din Durrës.

În data de 27 mai 2026, la invitația Excelenței sale Tamar Beruchashvili, Ambasadoarea Georgiei în România, o delegație a Universității „Petre Andrei” din Iași a participat la recepția dedicată zilei naționale a Georgiei, ce

s-a desfășurat la Palatul Patriarhiei din București. Delegația a fost compusă din Rector prof.univ.dr Sorin Bocancea, Președinta Senatului universitar, lector univ.dr. Lavinia-Maria Pruteanu, Șeful biroului calitate, prof.univ.dr. Cristian Bocancea și muzeografa Ioana Cristea-Drăgulin (Secretar General de Redacție al Revistei *Polis*).

Delegația a prezentat Excelenței Sale Tamar Beruchashvili felicitări cu ocazia zilei naționale a Georgiei și i-a mulțumit pentru sprijinul oferit în derularea misiunii academice în Georgia, din perioada 14-19 aprilie 2026.

În discursul ținut la recepție, Excelența Sa a declarat: „Ambasada Georgiei a făcut din diplomația universitară una dintre prioritățile sale cheie pentru 2026. Revitalizează activ parteneriatele existente și creează altele noi între universitățile românești și cele georgiene. Un succes notabil a fost cooperarea cu Universitatea „Petre Andrei” din Iași,

care a dus la o ediție specială a revistei Polis dedicată Georgiei, publicată în parteneriat cu Universitatea de Stat din Tbilisi, precum și la semnarea unui Memorandum de cooperare la Tbilisi. Mulțumiri Rectorului și în special Domnului Prof.univ.dr. Sabin Drăgulin, excelentul coordonator al întregului proces!”

În data de 28 mai 2026, prof. univ.dr. Sabin Drăgulin, din cadrul Departamentului de Științe Politice al Universității „Petre Andrei” din Iași, a fost primit de către Rectorul Universității „Aleksander Moisiu” din Durrës, prof.univ.dr Shkelquim Fortuzi.

În cadrul întâlnirii, gazda a apreciat faptul că UPA a participat recent, în calitate de co-organizator, la Conferința internațională de pedagogie organizată de Universitatea din Durrës, iar aceasta din urmă, în calitate de co-organizator, s-a implicat în Conferința internațională de științe politice care a

avut loc la UPA în perioada 8-9 mai 2026.

Profesorul Sabin Drăgulin a transmis mulțumirile din partea Rectorului UPA pentru participarea doamnei Prorector, prof.univ.dr. Azeta Tartari, în calitate de reprezentant al Universității din Durrës, la cea de-a

IV-a ediție a Conferinței internaționale de științe politice. Totodată, a fost discutată propunerea Universității din Durrës de a organiza cea de-a V-a ediție a Conferinței, în luna mai 2027.

A fost discutat formatul evenimentului științific, care va însemna participarea unor universități din Italia, Ucraina, România, Georgia și Azerbaidjan.

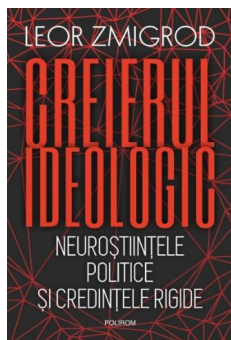
De asemenea, a fost discutată participarea profesorilor de la Universitatea din Durrës la numărul aniversar al revistei *Timpul* din Iași, dedicat Albaniei. Numărul revistei *Polis* dedicat Albaniei, coordonat de E.S. Enkeleda Baduni Mërkuri și de Profe-

sorul Sabin Drăgulin, este de o importanță majoră, fiind singurul produs editorial românesc de asemenea factură dedicat Albaniei.

Grupaj realizat de Sorin Bocancea și Andrei Cucu

RECENZII

Cum funcționează gândirea ideologică?

Leor Zmigrod, *Creierul ideologic. Neuroștiințele politice și credințele rigide*, Editura Polirom, Iași, 2025, p. 333

În ultimii ani, cercetările privind relația dintre cogniție, emoție și comportamentul politic au cunoscut o dezvoltare accelerată, pe fondul creșterii polarizării sociale și economice, radicalizării, proliferării discursului instigator la ură și fragmentării spațiului public. În acest context, volumul *Creierul ideologic. Neuroștiințele politice și credințele rigide*, semnat de Leor Zmigrod și publicat în limba română la Editura Polirom în anul 2025, constituie o contribuție remarcabilă la consolidarea neuroștiințelor politice.

Neuroștiințele reprezintă un domeniu interdisciplinar care studiază

structura, funcționarea, dezvoltarea și patologiile sistemului nervos, în special ale creierului uman. Obiectivul central al acestor științe este înțelegerea modului în care activitatea neuronală produce percepția, gândirea, memoria, emoțiile, comportamentul și conștiința. Neuroștiințele reunes contribuții din neurofiziologie, psihiatrie, psihologie, neurolingvistică, biochimie, informatică. În ultimele decenii, dezvoltarea tehnologiilor imagistice și computaționale utilizate în științele medicale a transformat neuroștiințele într-unul dintre cele mai dinamice domenii ale cercetării contemporane. În prezent, una dintre marile provocări ale neuroștiințelor este integrarea cunoștințelor de neurobiologie cu cele de psihologia comportamentului și sociologia cunoașterii cu scopul de a reduce comportamentul uman exclusiv la mecanisme neuronale.

Leor Zmigrod (n. în anul 1995, Trenton, SUA) este considerată o cercetătoare importantă în domeniul interdisciplinar al neuroștiințelor politice. Formarea sa academică s-a desfășurat în cadrul University of Cambridge, unde și-a realizat studiile doctorale ca bursieră Gates în Depar-

tamentul de Psihologie. Ulterior, activitatea sa de cercetare a continuat printr-un fellowship acordat de Churchill College Cambridge. De-a lungul parcursului său academic, a beneficiat de stagii și burse de cercetare la instituții prestigioase precum Stanford University, Harvard University, precum și la institute de studii avansate din Paris și Berlin. Activitatea sa științifică i-a adus o recunoaștere internațională, fiind inclusă în clasamentul „Forbes 30 Under 30” la categoria dedicată științei și sănătății. Rezultatele cercetărilor sale au fost reflectate și comentate în publicații internaționale de mare prestigiu, printre care *The New York Times*, *The Guardian*, *TIME*, *New Scientist*, *Financial Times* și *The Times*. Pe lângă activitatea academică, Leor Zmigrod oferă expertiză și consultanță unor instituții și organizații internaționale, colaborează cu ONU, precum și cu factori decizionali din Statele Unite ale Americii și Marea Britanie.

La prima vedere, cartea *Creierul ideologic. Neuroștiințele politice și credințele rigide* provoacă cititorul familiarizat cu științele politice, mai ales cu disciplina ideologii/ doctrine politice, așa cum au fost abordate în anii 1990-2000. Pe atunci se insista pe condiționalitatea de ordin socio-cultural, economic, istoric și politic în articularea și manifestarea ideologiilor politice. Pe măsură ce științele cognitive s-au dezvoltat, au apărut și contribuții care investighează mecanismele neurologice și cognitive care predispun indivizii către rigiditate

ideologică, dogmatism și extremism politic. Cu alte cuvinte, ideologiile politice nu sunt doar produsul condițiilor socioeconomice în care au fost socializați indivizii, ci reflectă și anumite particularități ale cogniției și biologiei umane. De exemplu, neurotransmițătorii (dopamina, serotonina, cortizolul, glutamatul, noradrenalina ș.a.) mesagerii chimici folosiți de sistemul nervos pentru a transmite și modula semnalele dintre neuroni, pot influența gândirea ideologică, atitudinile și comportamentele oamenilor în câmpul politic.

Leor Zmigrod propune o abordare a ideologiilor politice ca produse ale unor structuri mentale descrise de flexibilitatea cognitivă, toleranța la ambiguitate și adaptarea la complexitate. Pornind de la această abordare, autoarea lansează următoarele întrebări de cercetare: cum influențează biochimia cerebrală comportamentul politic al oamenilor, de ce unele persoane se radicalizează și practică un discurs instigator la ură în timp ce altele sunt tolerante, cum influențează rigiditatea mentală sau dogmatismul intelectual abordările ideologice, cum modelează ideologiile creierul uman? Furnizarea de răspunsuri la întrebările anterioare stă cumva sub semnul urgenței într-un context global marcat de revirimentul unor ideologii radicale, populismului digital, expansiunea ideilor conspiraționiste în mediul online, amplificarea discursului instigator la ură: „Această carte împletește neuroștiințele cu politica și filosofia pentru a ne face să ne întrebăm ce înseamnă să existăm ca ființe

umane împovărate de dogme, care încearcă să ne mențină pe linia de plutire în mijlocul unei teribile furtuni de constrângeri. Poate fi citită având în vedere diferite ideologii – mișcări naționaliste, ideologii religioase, concepții rasiste despre lume, curente conspiraționiste, extremism de dreapta, extremism de stânga, ideologii politice care poate că nu sunt îndeajuns de bine diferențiate” (p. 15).

Structura volumului *Creierul ideologic...* este construită într-o manieră progresivă și interdisciplinară, urmărind articularea unei teorii neurocognitive a ideologiei: prologul – potențialul de acțiune, partea I – despre simboluri (apropierea ideologiei, un experiment, metaforele credinței noastre), partea a II-a – despre minți și mituri (nașterea ideologiei, epoca iluziilor, creierul ca ființă, gândirea ideologică), partea a III-a – originile (despre tinerii autoritariști, spălarea creierului unui copil mic, mintea rigidă, gena dogmatică), partea a IV-a – consecințe (secretul lui Darwin, iluzii poliptice, buricele emoționale ale degetelor, o ideologie intră într-un scanner cerebral), partea a V-a – libertatea (intrarea și ieșirea din spirală, ce înseamnă să fii încuibat, altfel), epilogul – abaterea de la căile bătătorite. Cartea îmbină reflecția filosofică, psihologia cognitivă, neuroștiințele și analiza politică, evoluând de la definirea ideologiei către analiza mecanismelor biologice și cognitive care susțin rigiditatea ideologică.

În primele capitole, Leor Zmigrod încearcă să redefinească ideologia

dintr-o perspectivă neurocognitivă. Ideologia nu este analizată exclusiv ca doctrină politică sau sistem de idei, ci ca stil cognitiv caracterizat prin rigiditate mentală, intoleranță la ambiguitate, preferință pentru certitudine, rezistență la schimbare. Pe parcursul volumului, cititorul se familiarizează cu experimente de psihologie cognitivă și neuroștiințe comportamentale care încearcă să demonstreze corelații între inflexibilitatea cognitivă, dogmatism, extremism politic, predispoziția către autoritarism. Abordarea teoretică și empirică explică aspecte care descriu tribalismul politic, conformismul, radicalizarea, mecanismele psihologice ale polarizării ideologice. Autoarea insistă asupra faptului că predispozițiile neurocognitive nu sunt fataliste și imuabile. Creierul uman dispune de plasticitatea cognitivă, iar educația, socializarea, contactul cu diversitatea culturală și reflecția critică pot reduce rigiditatea ideologică. În acest sens, cartea se încheie într-o tonalitate moderat optimistă, pledând pentru gândire critică, atitudine liberală, deschidere spre pluralism, dialog democratic, flexibilitate mentală, capacitatea de adaptare la progresele societății.

Trăim într-o epocă zgduită de instabilitate politică, socială și economică, trecem de la o criză la alta: de la criza pandemică la criza economică provocată de războaie. Democrația este peste tot în lume în proces de erodare, tentațiile autoritariste, populismul și suveranismul exercită o influență crescândă asupra unor seg-

mente largi ale populației. Algoritmizarea comunicării online amplifică tribalismul identitar și rigiditatea opiniilor. În tot acest context internațional marcat de instabilitate și polarizare, Leor Zmigrod încearcă să vină cu explicații, bazate pe dovezi empirice, care pleacă de la ipoteza generală potrivit căreia rigiditatea ideologică este corelată cu anumite tipare cognitive și neurobiologice relativ stabile. Pe baza unor experimente de psihologie cognitivă, teste comportamentale și cercetări neurologice, autoarea argumentează că indivizii predispuși către dogmatism și extremism politic manifestă frecvent un nivel redus de flexibilitate cognitivă, o toleranță scăzută la incertitudine și o preferință accentuată pentru ordine, predictibilitate și certitudine: „Rigiditățile și idiosincraziile creierului ideologic se manifestă acolo unde ne așteptăm mai puțin, în cele mai intime senzații fiziologice, în profunzimea convingerilor noastre publice și a sentimentelor noastre conștiente. Prin urmare, pericolele ideologiilor dogmatice nu sunt doar politice – consecințele sunt neurale, individuale și existențiale” (p. 33).

Pe parcursul cercetării sale, autoarea evită capcanele *parti pris*-ului politic, se păstrează într-o zonă de neutralitate axiologică, respinge reducerea rigidității ideologice la o anumită orientare doctrinară. Dogmatismul nu este asociat neapărat nici cu extremismul de dreapta, dar nici cu cel de stânga, ci apare ca o caracteristică comună diferitelor tipuri de ideologii rigide. În acest sens, analiza

depășește clivajele politice convenționale și mută accentul de la conținutul ideologic către mecanismele cognitive ale adevărului ideologic. Această perspectivă amintește, într-o anumită măsură, de preocupările clasice ale Școlii de la Frankfurt privind relația dintre structurile psihologice și autoritarism. Există afinități conceptuale între analiza lui Zmigrod și celebra lucrare *The Authoritarian Personality* elaborată de Theodor W. Adorno și colaboratorii săi. Dacă autorii Școlii de la Frankfurt analizau personalitatea autoritară în raport cu predispozițiile psihologice către fascism și antisemitism, Leor Zmigrod mută investigația în registrul neurocognitiv contemporan, folosind instrumentele neuroștiințelor și psihologiei experimentale.

Referitor la cartea *The Authoritarian Personality*, Leor Zmigrod a descoperit în urma muncii în arhivă că bazele empirice ale acestei lucrări se regăsesc în cercetările de psihologia personalității realizate de Elsa Frenkel-Brunswick, întreprinse în anii 1940 și la începutul anilor 1950: „Frenkel-Brunswick și-a dedicat întreaga carieră studiului personalității, în timp ce Adorno doar l-a pomenit în treacăt în scrierile sale. Prin urmare, nu se știe de ce Frenkel-Brunswick nu a primit o recunoaștere mai mare pentru un proiect la care a lucrat decenii la rând și pe care niciunul dintre coautorii cărții nu l-a continuat. (...) În 2015, la aproape șaiszeci de ani după moartea ei, i-am descoperit opera, găsind ecouri frapante în propriile mele cercetări cu privire la caracteris-

ticile cognitive ale minții ideologice” (p. 126).

Densitatea conceptuală a unor capitole invită cititorul să se familiarizeze cu literatura de specialitate din neuroștiințe și psihologie cognitivă. Autoarea combină analiza teoretică cu prezentarea unor rezultate empirice provenite din experimente privind flexibilitatea cognitivă, procesarea informației, dispoziția spre conformism și reacțiile comportamentale la ambiguitate și schimbare: „În urma studiilor experimentale, am constatat din nou că rigiditatea cognitivă se corelează cu acceptarea violenței împotriva unui alt grup. Cu cât ești mai inflexibil, cu atât ești mai dispus să faci rău altora în numele grupului tău. Tendințele noastre cognitive sunt legate de înclinațiile noastre ideologice. (...) Indiferent că suntem mândri sau nepăsători în ceea ce privește obârșia noastră, purtăm în corp efectele genealogiei. În structura noastră biologică se ascunde o istorie care își croiește făgaș prin credințele noastre actuale și posibilitățile viitoare” (p. 147).

Lucrarea ridică și anumite întrebări de ordin epistemologic și metodologic. Principala problemă care se degajă din volum este un anume reducționism neurobiologic, în detrimentul factorilor sociali, economici, politici, istorici. Fenomenele socio-politice, cum este gândirea ideologică și comportamentul politic nu se pot reduce doar la explicații predominant neurocognitive. Ideologiile reprezintă produse istorice și culturale elaborate în contexte sociale specifice, fiind

influențate de structuri economice, instituții politice, procese educaționale și mecanisme de socializare. Din această perspectivă, există pericolul ca accentul asupra substratului neurocognitiv să conducă la o diminuare a dimensiunii structurale și istorice a ideologiilor. Deși susține importanța factorilor neurocognitivi, autoarea nu afirmă existența unei „gene a ideologiei” și nici nu propune o determinare biologică simplistă a comportamentului politic. Din contră, Leor Zmigrod tratează și aspecte care țin de interacțiunea dintre predispozițiile cognitive și mediul social, cultural și politic în care indivizii se formează.

În tradiția sociologiei clasice și contemporane, ideologia este analizată în raport cu poziționările sociale, raporturile de putere și mecanismele de legitimare simbolică. De la Karl Marx, mergând pe urmele lui Karl Mannheim până la Pierre Bourdieu, explicațiile sociologice ale ideologiei au evidențiat rolul structurilor sociale și economice în configurarea reprezentărilor colective. În raport cu această tradiție intelectuală, perspectiva neuroștiințifică propusă de Zmigrod riscă uneori să pară insensibilă la dinamica istorică și instituțională a ideologiilor. De asemenea, anumite concluzii privind relația dintre flexibilitatea cognitivă și orientările ideologice pot genera controverse metodologice. Corelațiile identificate experimental nu implică întotdeauna relații cauzale clare. Rămâne deschisă întrebarea dacă rigiditatea cognitivă produce adeziunea ideologică sau dacă socializarea în medii ideologice

rigide influențează, la rândul ei, flexibilitatea cognitivă.

Cartea invită sociologii, politologii și psihologii să reflecteze la relația dintre biologie, cogniție și comportament politic într-o manieră comprehensivă. În analiza ideologiilor și impactului acestora asupra comportamentului uman trebuie luați în calcul o multitudine de factori: sociali, educaționali, culturali, religioși, economici, politici, biologici, neurocognitivi ș.a. Modelările statistice avansate pe baza datelor experimentale nu epuizează explicațiile privind modul în care se manifestă gândirea ideologică. Este evident faptul că structura biologică individuală, predispozițiile genetice, neurotransmițătorii, biochimia sistemului nervos influențează comportamentul uman. Știm cu toții că dopamina („hormonul fericirii”), cortizolul („hormonul stresului”), serotonina joacă un rol extrem de important în reglarea motivației, stării de spirit și a sistemului de recompensă a individului. Dozajul acestor neurotransmițători modelează modul în care simțim și trăim emoțiile, inclusiv raportarea la evenimentele politice. Dar toți acești factori nu trebuie absolutizați, tratați într-o manieră deterministă, în detrimentul factorilor care țin de socializarea indivizilor. În niciun caz, nu o suspectez pe Leor Zmigrod de o astfel de eroare, doar formulez un avertisment epistemologic.

Din punct de vedere empiric, rezultatele cercetărilor sale sunt extrem de convingătoare: „Faptul că ideologiilor li se dau explicații biologice nu

înseamnă că părerile indivizilor sunt fixe, neschimbătoare. Dimpotrivă, decodarea reprezentărilor neurale ale dogmelor noastre poate ajuta să înțelegem că creierul nostru și valorile noastre sunt maleabile și pregătite să sufere transformări” (p. 223). Chiar îndrăznesc să afirm că, pentru neurologi și psihiatri, astfel de explicații pot părea banale, dar pentru sociologi și politologi reprezintă o provocare intelectuală care poate conduce la cercetări interdisciplinare extrem de fertile.

Pentru cititorul care nu este familiarizat îndeajuns neuroștiințele politice, există riscul ca, citind cartea lui Zmigrod, să tragă concluzia greșită că ideologia este o manifestare patologică a gândirii, fiind asociată cu rigidizarea ideologică, dogmatismul, intoleranța la diversitate. De exemplu, sunt pasaje în care rigiditatea cognitivă este asociată cu conservatorismul. Aici este vorba despre o atitudine față de lume, nu despre doctrina conservatoare (conservatorismul anglo-saxon, neoconservatorismul). Autoarea nu patologizează ideologia ca formă de orientare axiologică și politică, ci investighează condițiile cognitive în care credințele devin rigide, impermeabile la critică și refractare la complexitate.

În ceea ce mă privește, rămân cu o dilemă după lectura cărții lui Leor Zmigrod: dacă tiparele cognitive produc ideologia sau dacă ideologia restructurează cogniția. Ca sociolog și politolog sunt inclinat mai degrabă spre abordarea impactului ideologiei asupra structurilor cognitive, în virtu-

tea tradiției intelectuale în care m-am format. Jumătate de secol de dictatură comunistă a dus la formarea unor modele de gândire, comportament, raportare la viața socială extrem de rigide, intolerante, xenofobe, cu o rezistență mare la schimbare. Nostalgia după comunism, manifestă într-un segment consistent de populație, este explicată în mare măsură de mentalitățile și practicile reziduale, rigide, conformiste ale ideologiei național-comuniste. Personalizarea instituțiilor publice, modelul statului-paternalist, dependența de suportul statului, cultura civică de tip tradițional-parohială sunt consecințele rigidității produse de ideologia comunistă.

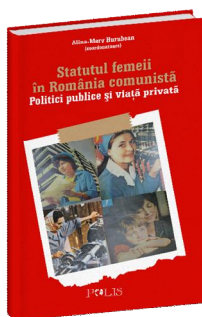
Pentru spațiul românesc, volumul este deosebit de relevant. România contemporană traversează un proces vizibil de polarizare politică și culturală, amplificat de rețelele sociale, de degradarea deliberării publice și de expansiunea discursurilor conspiraționiste și anti-intelectuale. Neîncrederea în politicieni, partidele politice și instituții, dezinformarea, manipularea și discursul instigator la ură favorizează apariția unor comunități ideologice închise, caracterizate prin intoleranță cognitivă și refuzul dialogului critic. De multe ori, avem senzația că nu ne mai putem înțelege unii cu alții când discutăm despre politică și/sau politicieni. Anul electoral 2024, care a culminat cu anularea turului I de scrutin pentru alegerile prezidențiale,

va rămâne un reper al radicalizării discursului public în anele politicii în România după comunism (1990-2024). În acest context, analiza mecanismelor cognitive ale rigidității ideologice poate furniza instrumente importante pentru înțelegerea extremismului contemporan. Cartea lui Leor Zmigrod devine astfel relevantă nu doar pentru neuroștiințe și psihologie politică, ci și pentru sociologia comunicării, studiile media și analiza culturii digitale.

În concluzie, *Creierul ideologic...* este o lucrare importantă, provocatoare din punct de vedere intelectual, o lectură importantă pentru studiul ideologiilor politice, care contribuie la dezvoltarea unui dialog necesar între neuroștiințe, psihologie și politologie. Chiar dacă anumite interpretări pot fi discutabile din perspectiva sociologiei cunoașterii și doctrinologiei politice, volumul lui Leor Zmigrod are meritul incontestabil de a deschide noi direcții de cercetare asupra relației dintre cogniție, emoție și comportamentul politic. Într-o epocă dominată de conflicte identitare și rigidizări doctrinare, radicalizarea discursului și extremism, cercetarea asupra modului în care funcționează „creierului ideologic” determină și o reflecție asupra fragilității democrațiilor contemporane.

Ciprian IFTIMOAEI

Egalitate fără autonomie. Statutul femeii în comunism

Alina-Mery Hurubean (coord.), *Statutul femeii în România comunistă. Politici publice și viață privată*, Editura Polis Books, Iași, 2026, p. 272

Reeditarea volumului *Statutul femeii în România comunistă. Politici publice și viață privată*, coordonat de Alina-Mery Hurubean, la Editura Polis Books (Iași, 2026), readuce în atenție o temă centrală pentru înțelegerea comunismului românesc: raportul dintre egalitatea proclamată ideologic și autonomia efectivă a femeilor în viața socială, profesională și familială. La prima vedere, cartea pare o contribuție la studiile de gen, dar este și o lucrare relevantă pentru științele politice, sociologie, analiza politicilor publice și istoria regimurilor autoritare.

Volumul apare într-un context în care memoria comunismului rămâne încă disputată. În spațiul public româ-

nesc coexistă interpretări divergente, de la condamnarea comunismului ca regim represiv, până la forme de nostalgie socială alimentate de amintirea siguranței locului de muncă, a locuinței repartizate de stat sau a anumitor garanții sociale. Nostalgia după comunism derivă din amintirea unei certitudini, siguranță, predictibilitate, dar mai ales din faptul că cei mai mulți nostalgici asociază „prefacerile” societății multilateral dezvoltare cu adolescența și tinerețea lor, când erau tineri, frumoși, îndrăgostiți, optimiști. În această competiție memorială, statutul femeii în comunism devine un teren de analiză privilegiat. Regimul comunist s-a revendicat de la idealul egalității, a promovat participarea femeilor în educație și muncă, a încurajat reprezentarea lor formală în instituții, dar a păstrat și a consolidat mecanisme patriarhale, mai ales în sfera vieții private. Acesta este paradoxul pe care volumul îl urmărește în mod sistematic: emanciparea femeii a fost reală în anumite registre instituționale (educație și muncă), dar distorsionată prin subordonarea ei față de interesele economice, ideologice și demografice ale statului comunist.

Coordonatoarea volumului, Alina-Mery Hurubean, structurează contribuțiile științifice în trei părți: „Emanciparea femeii și egalitatea de gen în România comunistă. Distorsiuni și

efecte perverse”; „Căsătoria, familia și politica demografică represivă a regimului Ceaușescu”; „Identitatea discursiv-narativă a femeii, între comunism și postcomunism: presa scrisă, istoria orală și imaginarul social”. Această structură conferă coerență unei lucrări colective care reunește abordări diverse din politologie, sociologie, istorie socială, demografie, studii feministe, analiză discursivă, istorie orală. Miza volumului este de a explica nu doar ce a însemnat să fii femeie în România comunistă, ci și ce fel de moșteniri instituționale, culturale și mentale au fost transmise societății postcomuniste.

Prima parte a volumului examinează critic discursul emancipării și politicile egalității de gen înainte de 1989. Studiul Georgetei Ghebrea, „Contextul de acțiune a egalității de gen înainte de 1989”, arată că politicile de gen ale regimului comunist au urmărit în primul rând legitimarea regimului, nu emanciparea reală a femeilor. Distincția dintre „egalitatea de tratament” și „egalitatea de șanse” este esențială. Regimul comunist a operat cu o accepțiune formal-juridică a egalității: accesul femeilor la educație, muncă salariată, participare politică formală și protecție socială. Însă această egalitate nu a atins mecanismele structurale ale inegalității de gen: diviziunea muncii domestice, poziția femeilor în familie, accesul real la putere, distribuția resurselor și recunoașterea autonomiei individuale. În comunism, egalitatea de gen nu a funcționat ca valoare liberal-democratică întemeiată pe drepturi

individuale, pluralism și autonomie, ci ca instrument de legitimare ideologică și mobilizare socială. Femeia devine simultan subiect formal al emancipării și obiect al politicii de stat. Este chemată să muncească, să participe, să nască, să educe, să întrețină gospodăria și să confirme, prin propria biografie, superioritatea sistemului socialist.

Studiul semnat de Alina Ilinca și Liviu Marius Bejenaru, „Gen, revoluție și război. O analiză comparativă asupra emancipării femeii în Uniunea Sovietică și România comunistă”, extinde analiza prin raportarea la modelul sovietic. Autorii arată că proiectul comunist al emancipării femeii a fost marcat de o tensiune originară: promisiunea egalității s-a conjugat cu nevoia de control politic asupra familiei, sexualității, muncii și reproducerii. Modelul sovietic a fost inițial radical în discursul său despre depășirea familiei burgheze și eliberarea femeii din „sclavia casnică”, dar a fost ulterior reabsorbit în formule conservator-maternaliste. În cazul României, această traiectorie este vizibilă prin trecerea de la modelul femeii muncitoare, mobilizate în proiectul industrializării socialiste, la modelul femeii-mamă, integrată în proiectul demografic naționalist al regimului Ceaușescu.

În același registru, studiul lui Radu Clit, „Modelul femeii comuniste: Elena Ceaușescu sau Ana Pauker?”, este important pentru analiza reprezentărilor simbolice ale leadershipului feminin. Ana Pauker și Elena Ceaușescu ilustrează două ipostaze diferite ale prezenței feminine în vârful politicii comuniste, dar ambele au

fost receptate negativ în memoria colectivă. Ana Pauker a fost asociată cu figura militantei comuniste internaționaliste, devotate partidului și modelului sovietic; Elena Ceaușescu a devenit simbolul imposturii, al influenței malefice și al degradării finale a regimului. Dincolo de diferențele istorice dintre cele două profiluri, analiza sugerează o problemă de durată: participarea politică a femeilor a fost frecvent interpretată prin stereotipuri sexiste, iar reprezentarea femeii-lider a rămas suspectată, delegitimată sau caricaturizată.

A doua parte a volumului se concentrează asupra familiei, căsătoriei și politicii demografice represive a regimului Ceaușescu. Studiul Luminiței Dumănescu despre regimul matrimonial în comunism arată că familia românească s-a transformat sub impactul industrializării, urbanizării, migrației interne și accesului extins la educație. Comunismul a produs modernizare socială, dar nu a înlocuit în mod substanțial structura patriarhală a familiei. Familia nucleară modernă s-a consolidat, dar raporturile de putere din interiorul ei au rămas marcate de diviziunea tradițională a rolurilor de gen.

Studiul Ralucăi Ioana Horea-Șerban și al Marinelei Istrate, privind rolul presei scrise în promovarea politicii pronataliste, permite înțelegerea modului în care propaganda a construit modelul femeii ideale în ultimii ani ai comunismului. Revista *Femeia* devine o sursă semnificativă pentru analiza imaginarului oficial: femeia este muncitoare, mamă, soție, gospodină, tovarășă de viață, cetățeană loială,

participantă la construcția socialistă și, în același timp, responsabilă de reproducerea biologică a națiunii. Această suprapunere de roluri nu produce emancipare, ci supraîncărcare normativă. Imaginea „superfemeii” socialiste ascunde realitatea penuriei, a coziilor, a muncii domestice, a constrângerilor reproductive și a controlului instituțional asupra corpului feminin.

Cea mai puternică critică a politicii pronataliste represive a regimului Ceaușescu se regăsește în articolul semnat de Corina Doboș, „«Decesul s-a produs din vina femeii...» Fragmente din universul medico-juridic al pronatalismului ceaușist”. Pornind de la surse primare, autoarea reconstruiește logica represivă a controlului asupra avortului și asupra corpului femeii. Politica pronatalistă ceaușistă, inaugurată prin Decretul nr. 770/1966 și radicalizată în anii 1980, nu poate fi înțeleasă doar ca politică demografică. Ea reprezintă o formă de biopolitică autoritară, prin care statul își revendică dreptul de a decide asupra reproducerii, sexualității și riscurilor vitale asumate de femei. În această atmosferă represivă, femeia nu mai este subiect moral și juridic autonom, ci suport biologic al politicii de stat. Această parte a volumului are o relevanță specială pentru analiza regimurilor totalitare. Comunismul românesc nu a controlat doar proprietatea, economia, partidul, organizațiile sociale și discursul public. A intrat în familie, în dormitor, în cabinetul medical, în maternitate și în dosarul medico-legal. Politica pronatalistă a regimului Ceaușescu arată că totalitarismul nu se

reduce la represiune politică directă, ci se extinde asupra vieții cotidiene și asupra corpului.

A treia parte a volumului deplasează analiza spre identitate, discurs, memorie și postcomunism. Studiul Manuelei Marin despre femeile turce și tătare în perioada 1948-1960 arată modul în care propaganda comunistă a fabricat o identitate politică feminină supusă imperativelor alfabetizării, colectivizării, ateizării și participării sociale controlate. Identitatea politică a femeilor nu este prezentată ca rezultat al unei opțiuni autonome, ci ca efect al unui discurs normativ impus din exterior. În același timp, analiza relevă faptul că regimul comunist nu a eliminat diferențele de gen, ci le-a reconfigurat în funcție de propriile sale obiective ideologice.

Lucrarea Cătălinei Mihalache, „Două femei, mai multe istorii”, aduce o dimensiune necesară de istorie orală. Experiența feminină din comunism nu poate fi redusă la legislație, propagandă sau statistici. Ea trebuie înțeleasă și prin biografii, traiectorii educaționale, strategii de adaptare, forme discrete de rezistență, căutare a respectabilității profesionale și negociere a constrângerilor. Acest tip de demers completează analiza macrosocială și instituțională, arătând că femeile nu au fost doar obiecte ale politiciilor de stat, ci și actori care au interpretat, au negociat și, uneori, au subminat așteptările regimului.

Textul coordonatoarei, „«Emanciparea prin muncă» și reconstrucția statutului femeii: o privire dinspre postcomunism”, încheie volumul

printr-o necesară legătură între comunism și prezent. Alina-Mery Hurubean arată că asimetriile de gen din societatea românească postcomunistă nu pot fi explicate doar prin tranziția economică sau prin slăbiciunile instituționale de după 1989. Ele sunt legate și de moștenirile culturale ale comunismului: egalitarism formal, antifeminism preventiv, roluri familiale tradiționale, valorizarea maternității ca destin feminin, participare publică limitată și responsabilitate disproporționată a femeilor pentru munca domestică și de îngrijire. În acest sens, volumul nu este doar o analiză istorică, ci și o contribuție la înțelegerea prezentului.

Meritul principal al cărții constă în capacitatea de demonstra că regimul comunist a fost idealizat ca regim al emancipării femeilor. După cum am constatat, statutul femeilor în comunism a fost unul precar: muncă dublată, atât în gospodărie, cât și în întreprindere, responsabilită educative, controlul sarcinii și sancțiunile politicii pronataliste. Cu toate acestea, au fost și unele realizări care merită menționate. Femeile au intrat masiv în învățământ și pe piața muncii, au dobândit forme de independență economică, au devenit vizibile în anumite profesii și au participat formal la viața publică. Aceste câștiguri au fost limitate de absența libertății politice, de controlul statului asupra corpului, de menținerea patriarhatului familial și de subordonarea emancipării față de rațiuni ideologice, economice și demografice.

După 1989, democratizarea politică și tranziția către economia de piață

au modificat cadrul instituțional și normativ al relațiilor de gen. Fundamentul acestora se bazează pe principii precum libertatea individuală, egalitatea de șanse și protecția drepturilor fundamentale. În același timp însă, retragerea statului din anumite domenii ale protecției sociale și transformările economice ulterioare au generat noi vulnerabilități pentru femei, în special pe piața muncii și în concilierea vieții profesionale cu cea familială. În prezent, femeile s-au emancipat, sunt într-un număr mai mare ca bărbații în administrație, servicii sociale, educație și învățământ, distanța dintre media veniturilor (*gender pay gap*-ul) obținute de cele două sexe s-a micșorat, se bucură de toate libertățile conferite de Constituție și legi. Cu toate acestea, violența asupra fetelor și femeilor continuă să fie o problemă extrem de gravă, subraportată, în ciuda eforturilor legal-instituționale concrete făcute de autorități, la fel și maternitatea la mamele minore (adolescente), persistă problema femeilor plecate la muncă în străinătate cu copiii rămași

în țară, sărăcia femeilor mai ales în mediul rural, subreprezentarea lor în funcțiile de demnitate publică (consilii locale, consiliile județene, Parlament, Guvern).

Femeile din societatea românească actuală au incomparabil mai multe drepturi cu perioada anterioară anului 1990, sunt mai protejate, au oportunități de carieră, legi și instituții care veghează la respectarea egalității de șanse, dar condițiile de exercitare a acestor drepturi rămân de multe ori doar „pe hârtie”. În concluzie, volumul coordonat de Alina-Mery Hurubean reprezintă o contribuție importantă la studiul comunismului românesc și al relațiilor de gen cu reverberații în postcomunism. Pentru cititorii interesați de politica comunism, cartea demonstrează că regimurile autoritare nu guvernează doar instituții și teritorii, ci și corpuri, identități, relații familiale și forme de memorie.

Manuela IFTIMOAEI
& Ciprian IFTIMOAEI

Note despre autori

Roberta Alma ANASTASE este doctorand în Relații Internaționale la Universitatea din București, absolventă a studiilor postuniversitare în științe politice, cu specializare în studii europene (Universitatea din București, 2000) și licențiată în sociologie (Universitatea din București, 1998). A fost membru al Parlamentului European (2007–2008), vicepreședinte al Subcomisiei pentru Securitate și Apărare și membru al Comisiei pentru Afaceri Externe, în această calitate fiind primul raportor al Parlamentului European pentru inițiativa „Sinergia Mării Negre”. În cadrul Parlamentului României, a deținut mai multe mandate de deputat și senator, inclusiv funcția de Președinte al Camerei Deputaților (2008–2012). A fost președinte al delegației Parlamentului României la Adunarea Parlamentară a Cooperării Economice la Marea Neagră (APCMN/PABSEC), vicepreședinte al APCMN și președinte al Comisiei pentru afaceri politice și juridice din cadrul acesteia. Interesele sale profesionale și academice se concentrează asupra relațiilor internaționale, procesului decizional european și mecanismelor de cooperare regională în regiunea extinsă a Mării Negre.

Mădălina Virginia ANTONESCU este doctor în Drept European la Facultatea de Drept, Universitatea din București (2009), și este cercetător științific de profesie. De asemenea, deține o diplomă de la Universitatea Paris I Pantheon Sorbona (1998) și un master la Școala Națională de Studii Politice și Administrative din București, specializarea „Relații internaționale și integrare europeană” (2001-2003). Este autoarea mai multor cărți, printre care *Doctrina neo-machiavelistă în contextul provocărilor globaliste* (2011, ed. II), *Regimul juridic al străinilor în România- străinul, persoană fizică* (2001); *Uniunea Europeană și organizațiile internaționale din perspectiva dreptului internațional* (2009); *Instituțiile UE în etapa post-Nisa. O perspectivă a dreptului constituțional* (2009).

Cristian BOCANCEA este profesor la Universitatea „Petre Andrei” din Iași, unde predă Filosofie Politică și Drept Constituțional. Este licențiat în Filosofie și Istorie de la Universitatea „Al. I. Cuza” (1990). A obținut o Diplomă de Studii Avansate (1991) și un Doctorat în Științe Politice (1997) de la Université des Sciences Sociales Toulouse I (Capitole). În 2001 a obținut titlul de Doctor în Filosofie de la Universitatea „Al. I. Cuza” din Iași. A publicat 70 de studii, 6 volume de autor (în România, Franța și Canada) și un tratat în coautorat.

Sorin BOCANCEA este profesor și Rector al Universității „Petre Andrei” din Iași. Este Director al revistei Polis și al Editurii Polis Books și președinte al Institutului pentru Studiul Ideologiilor (ISI). Printre lucrările sale publicate se numără: *Instituții și politici publice în Uniunea Europeană* (2004), *Cetatea lui Platon* (2010), *Noi și*

postcomunismul (2012) și *Trei decenii de învățământ superior privat în România*. Universitatea „Petre Andrei” din Iași (2021). A coordonat 12 volume colective (dintre care 4 în colaborare) și a fost coautor a altor 5. A publicat peste 60 de articole științifice în reviste și volume colective. Cea mai recentă lucrare a sa este coordonarea volumului *Războiul din Ucraina. Un conflict regional cu efecte globale* (2022 și 2023).

Carlo BOSNA este profesor de Instituții de Drept Public la Universitatea Guglielmo Marconi din Roma (2009). Doctor în Planificarea și evaluarea proceselor de formare la Universitatea din Bari (2003), specializat în Criminologie și Comunicare în Zone de Criză, specializare obținută la Statul Major General al Apărării. Domenii de cercetare: drept și promovarea patrimoniului cultural și a noilor tehnologii. Jurnalist independent din 1993, participă la conferințe și publicații științifice în domeniul dreptului. Printre cele mai recente publicații ale sale: *Theocracy and manifestation of thought in Iran* (2024), *Law and language* (2023), *Digital innovation in Special Economic Zones* (2023), *Cultural heritage as an instrument of cohesion and peace* (2022), *Freedom and rights in the time of COVID: the need to protect collective health* (2021), *Access to places of culture during the Covid-19 health emergency* (2020); *Law and communication of cultural heritage* (2019); *Law, promotion and protection of cultural heritage* (2018), *Representation in the age of information and communication technology* (2017), *The relationship between Artificial Intelligence and Fundamental Rights* (ongoing).

Anton CARPINSCHI este Profesor Emerit al Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, Doctor Honoris Causa al Universității „Petre Andrei” din Iași. În calitate de profesor invitat, a predat cursuri de filozofie politică la Universitatea de Științe Sociale din Toulouse, Institutul de Studii Sociale din Haga, universitățile din Liège, Lille, Chișinău, București. De asemenea, a publicat cărți precum: *Ieșind din mintea captivă; Cultura recunoașterii și securitatea umană; Deschidere și sens în gândirea politică; Doctrine politice contemporane. O sinteză tipologică* and the English version, *Contemporary Political Doctrines. A Typological Synthesis*. S-a ocupat de studii și îngrijirea editorială a operelor unor autori precum: N. Berdiaev, B. Constant, J. W. Lapierre, M. Walzer, J.-J. Rousseau.

Chiara CAUSIO este licențiată în Științe ale Asistenței Sociale (L-39) de la Universitatea Aldo Moro din Bari, cu o teză în „Dreptul Sectorului Terțiar, Societăți Multiculturale și Multireligioase”, intitulată „Relevanța Factorului Religios în Comunitatea Familială”. Ulterior, a obținut o diplomă de master în Inovație Socială și Politici de Incluziune (LM-87), cu o teză în „Studii Politice de Gen”, intitulată „Corpuri Vorbitoare. Cinematografia Transfeministă ca Resursă Politico-Pedagogică”. În 2025, a urmat cursul de Competențe Transversale, promovat de Universitatea Aldo Moro din Bari, intitulat „Comunicare Eficientă: Ascultare și Conștientizare de Sine”. În 2024, a participat la programul Erasmus+ la Universitatea Paul-Valéry Montpellier 3. Interesele sale de cercetare se află la intersecția dintre studiile de gen, teoria queer, științele sociale, drepturile omului și politicile de incluziune, cu expertiză în cercetare și metodologie socială, evaluarea programelor și planurilor și planificare socială. Din 2019, lucrează la Centrul Medical San Luca din Bari, în sectorul administrativ și al

managementului calității. A efectuat stagii de formare la Consiliul Regional Puglia - Secția Garanți Regionali (2024), la Prefectura din Bari (2022) și la Departamentul de Neuropsihiatrie Infantilă al ASL din Bari (2021-2022). Este vorbitoare nativă de italiană, cu un nivel avansat de franceză și engleză (B2/C1) și cunoștințe de bază de spaniolă.

Angelo CHIELLI este profesor de filosofie politică la Departamentul de Științe Politice și Administrative al Universității „Aldo Moro” din Bari. A obținut un doctorat în filosofie contemporană la Consorțiul Universitar Bari-Urbino-Ferrara și, ulterior, un postdoctorat în filosofie modernă la Universitatea „Aldo Moro” din Bari. Domeniile sale de cercetare variază de la filosofia politică italiană și europeană a secolului XX până la spațiul Schengen. De ambele părți ale granițelor, gândirea politică a umanismului și Renașterii, până la probleme de integrare europeană. În 2023, i s-a acordat titlul de Doctor Honoris Causa de către Universitatea „Petre Andrei” din Iași. În România, colaborează cu Sabin Drăgulin și Ioana Drăgulin la colecția Biblioteca Gramsciana de la Editura Timpul din Iași și este membru al echipei subeditoriale Polis din Bari, Italia. Ultimele cărți publicate: Antonio Gramsci, *Caielele din Închisoare*, (ediție îngrijită de) Sabin Drăgulin, Ioana Cristea Drăgulin, Angelo Chielli, Editura Timpul, Iași, 2025; Sabin Drăgulin, Angelo Chielli (coordonat), *Sguardi dall'Est Petre Andrei e il Fascismo*, Pensa Multimedia, Lecce, 2022.

Georgeta CONDUR este doctor în Științe Politice și absolventă a unui Master de Sisteme și politici publice locale, fiind licențiată în Științe Politice și în Medicină Generală. Este prorector comunicare, programe comunitare și cooperare academică al Universității „Petre Andrei” din Iași, unde predă cursuri de Comunicare politică, Marketing politic ș.a. la Facultatea de Drept, Economie, Științe Politice și Administrative. A publicat volumul *Comunicare politică – Mijloace și sisteme* (2009), diverse studii în volume colective, cum ar fi „De la modelul suedez la sindromul Stockholm” (2020), „Leadership Styles. Qualitative Analysis on Romanian Presidents” (2019), „Un conflict ideologic transformat în conflict lingvistic: refugiați sau migranți?” (2016), „Modificarea prevederilor constituționale referitoare la referendum” (2013), „Aspecte etice ale publicării sondajelor de opinie” (2013) ș.a., precum și articole în revistele *Polis*, *Sfera Politicii*, *Timpul*, printre cele mai recente fiind „The Power of Words and Polarizing Rhetoric as a Tool of Electoral Seduction: The Anatomy of Donald Trump's Speeches” (2025) și „Rețelele sociale și mecanismele de alimentare a curentelor suveraniste” (2024). A coordonat mai multe cercetări sociologice aplicate în domeniul politic, a fost observator de lungă durată al OSCE-ODIHR în Ucraina, a participat la programul de schimburi profesionale International Visitor Leadership Program (2018, SUA), având, de asemenea, activitate în sectorul ONG și în jurnalism.

Andrei CUCU din 2009 este Șeful Biroului de Presă și Relații Publice al Universității „Petre Andrei” din Iași, iar din octombrie 2018 este Inspector de Specialitate la Biroul de Comunicare al Primăriei Iași. Din 2015 până în prezent, a deținut mai multe funcții în cadrul unor proiecte cu finanțare europeană implementate de Centrul de Dezvoltare Socială T&CO, iar în perioada 2009-2013, a fost corespondent pentru Agenția de Știri

HotNews. În 2009, a absolvit Departamentul de Jurnalism și Științe ale Comunicării, Facultatea de Litere a Universității „Alexandru Ioan Cuza”, iar în 2011, Masterul în Tehnici de Producție Editorială în Presa Scrisă, Audiovizuală și Multimedia. În 2015 a absolvit Facultatea de Științe Politice și Administrative, Universitatea „Petre Andrei” din Iași, și Masterul în Mediere și Negociere și Rezolvarea Conflictelor - Facultatea de Psihologie și Științe ale Educației. În 2013 a fost colaborator la volumul *Mass-media și democrația în România postcomunistă* (ediția a II-a), coordonat de Sorin Bocancea și Daniel Șandru.

Dragoș DRAGOMAN are un doctorat în sociologie și este conferențiar universitar la Departamentul de Științe Politice, Relații Internaționale și Studii de Securitate, Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu. Domeniile sale de cercetare sunt democrația și democratizarea, relațiile etnice, capitalul social și participarea politică. Publicații recente: *Împotriva utopiei*, Suceava, Editura Alexandria (2024); „Democrația cvasimilitantă în România: Limitarea concurenței prin mijloace legale”, în *Neo-Militant Democracies in Post-Communist Member States of the European Union*, (coord. De) Joanna Rak și Roman Backer, Londra, Routledge, 2022; *Democratic Transition and Consolidation in Post-Communist Romania*, Berlin, Peter Lang, 2019.

Ioana CRISTEA DRĂGULIN este licențiată a Facultății de Istorie a Universității din București (1998), are un master în Muzeologie, Patrimoniu și Turism de la Facultatea de Geografie a Universității Hyperion din București (2010) și un doctorat în Științe Politice, în cadrul Facultății de Științe Politice a Universității din București (2015). A publicat mai multe articole și studii de specialitate în reviste de științe politice precum „Sfera Politicii”, „South-East European Journal of Political Science”, „Cogito” sau „Polis”, articole în revista de cultură și politică „Timpul”. Este prima femeie doctor în științe politice din România, cu o teză despre gândirea politică a lui Antonio Gramsci. În același timp, este istoric - muzeograf în cadrul Muzeului Național Cotroceni din București. Ultimele cărți publicate: Antonio Gramsci, *Caietele din închisoare*, (editor) Sabin Drăgulin, Ioana Cristea Drăgulin, Angelo Chielli, Editura Timpul, Iași, 2025; Ioana Drăgulin (coord.), *Interbelicul o epocă a contrastelor*, Editura Muzeul Național Cotroceni, București, 2024; Ioana Drăgulin (catalog elaborat), *Ordine, medalii și plăchete din patrimoniul Muzeului Național Cotroceni*, Editura Muzeul Național Cotroceni, București, 2024; Ioana Drăgulin (coord.), *Constituții și regimuri politice din state europene în sec. XI-XX*, Editura Muzeul Național Cotroceni, București, 2023; Ioana Drăgulin (coord.), *Democrație și totalitarism în Europa secolului XX*, Editura Muzeul Național Cotroceni, București, 2022; Ștefania Dinu și Ioana Drăgulin, *Muzeul Național Cotroceni - trei decenii în spațiul cultural românesc*, Editura Muzeul Național Cotroceni, București, 2021; Ioana Drăgulin, *Decorații acordate de președinții României în perioada 1991-2019*, Editura Muzeului Național Cotroceni, București, 2021; Lazăr Mariana, Dinu Ștefania, Ioana Drăgulin, *Cotroceni arc peste timp*, București, 2019; Ioana Drăgulin (ed.), *Lucrările Colocviului Național de Istorie, Ediția XXI. Comunismul între ideologie și practică*, Editura Adenium, Iași, 2019; Ioana Drăgulin (ed.), *Lucrările Colocviului Național de Istorie, Ediția XX. Volumul dedicat Centenarului Marii Uniri (10 - 11 mai 2018). Stat și Societate în Vremea Marelui Război*, Editura Pro Universitaria, București, 2018; Drăgulin (Cristea) Ioana,

Caietul 19.1934-1935, Risorgimentoul italian, Editura Meridiane, Iași, 2017; Drăgulin (Cristea) Ioana, *Crearea statului italian în viziunea lui Antonio Gramsci*, Editura Adenium, Iași, 2015. În 2025, în calitate de muzeograf la Muzeul Național Cotroceni, a fost decorată de Președintele României cu Meritul Cultural în grad de Cavaler, Categoria E – „Patrimoniul cultural național”. Din iunie 2026 este Secretar General de Redacție în cadrul revistei de științe Polis din Iași.

Sabin DRĂGULIN este profesor la Universitatea „Petre Andrei” din Iași și director executiv la revista *Timpul* din Iași. Are două diplome de licență, prima (1997) la Facultatea de Istorie, a doua (2008) la Facultatea de Științe Politice din cadrul Universității din București, un doctorat în istorie (2007) la Universitatea „Ștefan cel Mare” din Suceava și un post-doctorat (2013), Facultatea de Științe Politice, Universitatea din București. A efectuat stagii de cercetare și documentare în domeniul fenomenelor migraționale în Italia (2012) la Universitatea „La Sapienza” din Roma și la Universitatea „Aldo Moro” din Bari. În anul universitar 2001-2002 a fost student Erasmus la Facultatea de Științe Politice, la Universitatea din Perugia. Este coordonatorul, împreună cu Ioana Cristea Drăgulin, al colecției „Biblioteca Gramsciana” la Editura Timpul din Iași. Din 2013 este Director Executiv al *Polis. Jurnal de științe politice* și editor al revistei indexate BDI, *Cogito*. Ultimele volume publicate: Antonio Gramsci, *Caietele din închisoare*, (editat de) Sabin Drăgulin, Ioana Cristea Drăgulin, Angelo Chielli, Editura Timpul, Iași, 2025; Sabin Drăgulin, Mihai Milca, *Naționalismul și extremismul politic de dreapta*, Editura Pro Universitaria, București, 2024 și Dan Mihalache & Sabin Drăgulin (coord.), *Regimuri politice totalitare și autoritare. Italia și Europa Orientală în perioada interbelică*, Editura Curtea Veche, București, 2024. Este autor a peste 50 de articole publicate în reviste științifice.

Fabrizio FIUME predă Istorie Socială a Epocii Contemporane și Istoria Partidelor și Mișcărilor Politice la Departamentul de Științe Politice al Universității „Aldo Moro” din Bari. În prima fază a cercetării sale, a studiat trei decenii ale mișcării comuniste și mitul sovietic în Italia, care începe cu sfârșitul celui de-al Doilea Război Mondial și se termină cu amurgul „Miracolului Economic”. În a doua fază, și-a aprofundat cercetarea asupra temelor Noii Stângi și violenței politice din deceniul ’68-’78. În prezent, se dedică problemei tranziției anilor ’80 și ’90, cu accent pe politica de masă tradițională a secolului XX și noua politică de la ascensiunea erei „post-fordiste” până la apariția web 2.0.

Andrei Daniel GHEORGHE este un istoric român, licențiat în istorie la Facultatea de istorie a Universității din București. El deține, de asemenea, un masterat în istorie modernă și contemporană la Facultatea de Istorie a aceleiași universități. Domnul Gheorghe este cunoscut în spațiul public românesc pentru pozițiile sale pro-europene, pentru beneficiile economice și democratice pe care le-a adus apartenența României la proiectul integraționist european. De asemenea, domnul Gheorghe a susținut în permanență o viziune liberal-conservatoare pentru viitorul politic al Uniunii Europene.

Ion Mihai GRECU este student la Facultate de Științe Politice a Universității București. A fost beneficiar al unei burse Erasmus+ în Republica Cehă și al unei burse Erasmus

Civis la University of Glasgow. A publicat: „Utopia pălănișeană în plină distopie comunistă” și „Eichmann și simptomatologia răului” în revista „Zări Alb Astre”.

Ciprian IFTTIMOAEI este conferențiar universitar doctor în cadrul Facultății de Științe Politice și Administrative a Universității „Petre Andrei” din Iași. În perioada 2014-2015 a fost cercetător postdoctoral cu o bursă acordată prin proiectul „Tineri cercetători de succes – dezvoltare profesională într-un context multidisciplinar și internațional”, implementat de Universitatea „Babeș-Bolyai” din Cluj-Napoca în parteneriat cu Academia Română – Filiala Cluj, Universitatea din București, Universitatea „Al.I. Cuza” din Iași și Universitatea de Vest din Timișoara, finanțat prin Programul Operațional Special pentru Dezvoltarea Resurselor Umane al Uniunii Europene. În timpul studiilor, a beneficiat de burse și specializări în Ungaria (1998), Olanda (1999), Polonia (2000), Lituania (2001), Franța (2007), Bulgaria și Turcia (2010), Belgia (2014), Austria (2015). A publicat 4 cărți, peste 80 de articole și studii în reviste indexate WoS, BDI și în volume colective; A contribuit cu lucrări la 5 conferințe internaționale organizate în străinătate, 38 de conferințe internaționale organizate în țară, 27 de sesiuni naționale de comunicări științifice. Activitatea sa de cercetare include participarea ca expert la 26 de proiecte de cercetare și granturi de consultanță. Este redactor-șef al revistei *Logos Universality Mentality Education Novelty: Political Sciences and European Studies*, membru al comitetului editorial al colecției „Dezvoltare Socială” din cadrul Editurii LUMEN din Iași, redactor al revistei de științe politice Polis, colaborator permanent la rubrica Opinii din „Ziarul de Iași”, la blogurile „Adevărul” și la revista online „România Socială” editată de Institutul pentru Cercetarea Calității Vieții. În 2021, a primit premiul special din partea Institutului Național de Statistică pentru contribuția sa la diseminarea statisticii oficiale și promovarea culturii statistice, iar în 2025 a primit Premiul Academiei Române „Henri H. Stahl” pentru Sociologie.

Guido LIGUORI a predat Istoria gândirii politice la Universitatea din Calabria și este președintele mondial al International Gramsci Society și al International Gramsci Italia. Este redactor-șef al revistei de cultură politică „Critica Marxista”. Interesele sale academice sunt axate în principal pe gândirea marxistă și socialistă, gândirea politică italiană și, în special, gândirea lui Gramsci. Este autor și editor al mai multor cărți și antologii, traduse în diferite limbi: despre gânditorul sard a scris *Gramsci conteso. Interpretazioni, dibattiti e polemiche 1922-2012* (2012, prima ed.: 1996) și *Sentieri gramsciani* (2006), ambele traduse în limba engleză; a editat împreună cu Pasquale Voza, *Dizionario gramsciano 1926-1937* (2009), care conține peste 650 de voci scrise de 60 de specialiști din diferite țări, tradus apoi în portugheză (Brazilia) și parțial în spaniolă. A scris, de asemenea, două cărți despre istoria și gândirea politică a marxismului italian mai recent: *La morte del Pci* (2009 și 2019, traduse în franceză) și *Berlinguer rivoluzionario, The Political Thought of a Democratic Communist* (2014). A editat antologii ale scrierilor lui Enrico Berlinguer, Antonio Gramsci, Rosa Luxemburg și Palmiro Togliatti și a publicat numeroase eseuri și lucrări de conferință în numeroase țări și limbi.

Sabina-Adina LUCA este lector universitar doctor la Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu, Facultatea de Științe Socio-Umane, Departamentul de Relații Internaționale, Științe Politice și Studii de Securitate. A participat, în calitate de membru sau director, la mai multe proiecte de cercetare, finanțate prin granturi naționale sau internaționale, pe teme precum reconstrucția identitară a tinerilor, incluziunea socială a romilor, politici sociale sau culturale. A publicat mai multe volume în calitate de autor, co-autor sau editor, articole în reviste de specialitate și capitole în volume colective. Dintre cărțile publicate amintim: Luca, Sabina-Adina (ed.) *“Tânăr în România. Noi valori, noi identități”*, Iași: Institutul European, iar dintre articole: ”Young People and Political Activism in Moldova: Why Online Mobilization Is Not Enough for Democratic Consolidation” (cu Dragoș Dragoman), în *Communist and Post-Communist Studies* (California University Press), vol 53, nr 2, 2020.

Ivane MENTESHASHVILI este doctor în științe istorice, profesor, membru al Societății Napoleoniene Internaționale, cercetător asociat senior la Muzeul Național Georgian și specialist la Departamentul de Relații Internaționale al Academiei Naționale de Științe din Georgia. Are 47 de ani de experiență în cercetare științifică și predare la Universitatea de Stat din Tbilisi, Institutul de Stat pentru Limbi Străine din Tbilisi, Universitatea din Georgia și Universitatea din Caucaz, Turcia și SUA. Domeniul său de studiu se referă la istoria țărilor străine, în special a celor occidentale. Este autor a 13 cărți și 30 de articole publicate în Georgia, Rusia, SUA. Subiectele cărților și articolelor sale abordează epopeea napoleonică, istoria Marii Britanii (din epoca celtică până în secolul XXI inclusiv), epoca elisabetană, Oliver Cromwell și Războiul Civil din Anglia, Marele Joc, Rajul Britanic, Războiul Insulelor Falkland, Teroarea, Chausseurs a Cheval napoleonian, problematica napoleonică în poezia rusă. Este membru al Societății Napoleoniene Internaționale și a participat la Congresele Societății din Tbilisi, Montreal, Den Helder (Olanda), Bruxelles, Moscova și la întâlniri online, cu lucrări relevante. Participant la două simpozioane ale Rețelei Europene de Memorie și Solidaritate: în România – 2018 și în Franța – 2019 (Universitatea Sorbona), unde au fost prezentate lucrările: „Georgia Democrată (1918-1921 ca urmare a Primului Război Mondial)” și „Aspirațiile Georgiei către Europa. Retrospectiva istorică”. În perioada 17-18 octombrie 2025, a participat la a 5-a Conferință Internațională USBED, în Turcia, la Universitatea Gelişim din Istanbul, unde a fost prezentată lucrarea: „Primul Război Mondial, Caucazul și opinia publică georgiană”. În 2025 i s-a acordat un Certificat de Onoare pentru realizările sale științifice în domeniul istoriei. De asemenea, este interpret simultan (engleză-rusă-georgiană) și are 36 de ani de experiență în interpretarea simultană la diverse conferințe internaționale în diverse domenii în Georgia și în străinătate.

Mirela-Emilia MIRONIUC este doctorand la „Școala Doctorală de Relații Internaționale și Studii de Securitate”, Facultatea de Istorie și Filosofie, Universitatea Babeș-Bolyai, Cluj-Napoca.

Alexandru MURARU este conferențiar universitar doctor în Științe Politice și cercetător științific în cadrul Departamentului de Științe Politice, Relații Internaționale și Studii Europene al Facultății de Filosofie și Științe Sociale și Politice a Universității

„Alexandru Ioan Cuza” din Iași. De asemenea, este cercetător asociat la Institutul Român de Istorie Recentă. Este specializat în problemele memoriei, istoria monarhiei române și în special dezbaterile despre regalitate după 1989, istoria Holocaustului și a comunismului, istoria ideilor, mentalităților și istoria intelectuală românească din secolele XX și XXI. În anul universitar 2019-2020 a fost profesor invitat Senior Fulbright la Universitatea din New York. A fost consilier la Cancelaria Primului Ministru (2005-2009), director general al Institutului Național al Patrimoniului (2013-2014) și membru în consiliul de administrație al Societății Române de Radiodifuziune (2014-2020). Pentru funcțiile sale publice și lucrările dedicate regalității, a fost decorat de două ori de către Majestatea Sa Regele Mihai I al României cu Medalia Regelui Mihai I pentru Loialitate (2008) și cu Ordinul „Coroana României” în grad de Ofițer (2015). A primit numeroase burse în Europa și America de Nord în domeniile științelor politice, istoriei, naționalismului, studiilor Holocaustului și istoriei evreilor (Utrecht University (Olanda, 2004), USHMM, Center for Advanced Holocaust Studies, Washington DC (SUA, 2010-2011), Northwestern University, (SUA, 2010-2011), Universitatea Royal Holloway din Londra, (SUA, 2013) (SUA, 2019-2020, ș.a.). Este autorul sau coordonatorul a zece volume de istorie și științe politice: *Ana, Regina Acasă pentru totdeauna* (2016), *Anul Regal. Jurnalul Jubileului de 150 de ani de la fondarea Casei Regale a României* (coed. Daniel Șandru, 2016), *Regele, comuniștii și Coroana. Adevărata istorie a abdicării lui Mihai I* (coed. Andrei Muraru, 2017), *Mihai I al României. Regele nostru. Martori, experiențe, amintiri regale* (2018), *Lumea Majestății Sale. Jubileul Custodelui Coroanei Române* (coed. Daniel Șandru, 2019), *Revoluția din 1989. Învinși și învingători* (coed. Anneli Ute Gabanyi, Andrei Muraru, Daniel Șandru, 2020). De asemenea, LA EDITURA Polirom din Iași: *Întoarcerea Regelui: 23 august 1944, controversata istorie a unei zile care a schimbat soarta României. Mihai I și Mareșalul Antonescu între Germania lui Hitler și Rusia lui Stalin* (coed. Andrei Muraru, 2020), iar la Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza” din Iași, volumul *România – de la Marea Unire la integrarea europeană* (coed. Bogdan Ștefanachi, 2020). A publicat zeci de studii și articole despre problema monarhică din România postcomunistă, istoria Holocaustului, istoria mentalităților și evoluțiile generate de aceste subiecte.

Cristian PREDA este profesor de științe politice la Universitatea din București, unde desfășoară activitate didactică și de cercetare din anul 1992. Este una dintre vocile reprezentative ale științei politice românești contemporane, contribuțiile sale acoperind domenii precum istoria ideilor politice, teoria democratică, comportamentul electoral și evoluția instituțiilor politice din România și Europa.

Între 2009 și 2019 a fost deputat în Parlamentul European, experiență care a completat activitatea sa academică printr-o implicare directă în procesul decizional european și în dezbaterile privind viitorul proiectului comunitar.

Autor al numeroase volume și studii dedicate istoriei politice, culturii democratice și vieții publice românești, a publicat recent lucrările *Robul succesului* (Editura Humanitas, 2022), *Rumânii fericiți. Vot și putere de la 1831 până în prezent* (ediția a II-a revăzută și adăugită, Polirom, 2021), *Tiranul cu nas mare și cu suflet foarte mic. Lirică politică, sloganuri electorale și versificații satirice de campanie* (Editura Polirom, 2020) și *De ce*

ațipesc parlamentarii (Editura Humanitas, 2020). În anul 2025 a publicat la Editura Humanitas volumul *Ideologii și ideologi în România contemporană*.

Prin cercetările și intervențiile sale publice, Cristian Preda urmărește analiza critică a culturii politice românești, a mecanismelor reprezentării democratice și a relației dintre idei, instituții și comportamente politice în societățile contemporane.

Dumitru PREDA este membru corespondent al Academiei Române din 2025. În perioada 1970-1974 a urmat cursurile Facultății de Istorie, Universitatea din București, finalizate ca șef de promoție. În anul 1999 a devenit doctor în istorie cu teza „Relațiile politico-militare ale României cu Antanta 1914-1918”, coordonată de prof. dr. Titu Georgescu. A fost bursier al guvernului francez-MD (1997) și al guvernului italian-Ministerul Afacerilor Externe (1998-2002), Alumnus Fulbright Georgetown University-Washington DC (2001). Activitatea profesională a început ca arhivist principal, apoi, cercetător științific principal la Centrul de Studii și Cercetări de Istorie și Teorie Militară/Institutul de Istorie și Teorie Militară, București (1974-1997). A fost cadru didactic invitat la Academia Militară, facultățile de Comandă și de Stat-Major, în perioada 1980-1985; Academia Militară Tehnică și alte școli militare (1984-1986); Institutul Politehnic București (1987-1989); Universitatea București (Facultatea de Istorie 1990-1992; Facultatea de Litere, 1990-1991); Institutul de Studii Superioare „Emil Racoviță” (1992-1995); Universitatea Banatului-Timișoara (1995-2002, decan onorific 2000-2002); Universitatea „Ovidius”, Constanța (2006-2011); profesor invitat la „Loyola University” (New Orleans 2001, 2002). Este profesor universitar de istorie și științe politice din anul 2001.

A desfășurat o bogată activitate în cadrul Ministerului Afacerilor Externe: șef al Arhivei istorice și director al Direcției Arhivelor Diplomatice (1997-2002); editor-coordonator al Colecției naționale de documente diplomatice (1999-2005); primul observator al României pe lângă UE a Arhivelor Diplomatice (1998-2005); reprezentant în Comitetul Internațional al Editorilor de Documente Diplomatice (1998-2005); delegat permanent adjunct și însărcinat cu afaceri al României pe lângă UNESCO-Paris (2002-2007) director al Direcției pentru Originarii din România (2008-2009); Ambasador extraordinar și plenipotențiar la Havana (2011-2016); vicepreședinte (2008-2019) și președinte executiv al Ligii Culturale pentru Unitatea Românilor de Pretutindeni (din septembrie 2019); membru activ al International Committee of Editors of Diplomatic Documents (ICEDD) (începând cu anul 2021); director științific al Fundației Europene Titulescu (începând din mai 2021).

Domenii de cercetare: istoria corpului de ofițeri al armatei române în epoca modernă; istoria gândirii militare românești în epoca modernă; istoria relațiilor externe ale armatei române; istoria relațiilor diplomatice ale României; istoria României în perioada 1914-1920.

Mario DI PUMPO este doctorand în anul II în Studii de Gen la Universitatea „Aldo Moro” din Bari, unde desfășoară cercetări în domeniul „Istoriei Gândirii Politice”, cu accent deosebit pe critica deconstructivă a așa-numitei ideologie meritocratică. A obținut o diplomă de master în „Inovație Socială și Politici de Incluziune” (LM-87) la aceeași universitate și a finalizat, de asemenea, două masterate în „Criminologie Clinică, Profilare și Prevenire” și „Organizarea și Managementul Personalului pentru

Administrația Publică”. Din noiembrie 2025, este asistent universitar la „Istoria Gândirii Politice” și „Studii Politice de Gen” la Departamentul de Științe Politice al Universității „Aldo Moro” din Bari. Interesele sale de cercetare se află la intersecția dintre „Istoria gândirii politice” și „Studiile de gen”, cu o atenție deosebită acordată evaluării performanței în administrația publică și potențialelor sale efecte în ceea ce privește reproducerea inegalităților prin meritocrație, relației dintre feminism și neoliberalism și teoriei intersecționalității, înțeleasă ca un instrument esențial pentru a contracara fragmentarea produsă de politicile meritocratice și formele de desubiectivizare neoliberală.

Vasile SOARE este absolvent de studii universitare la Institutul de Studii Mongole din cadrul Universității de Stat a Mongoliei (Ulan-Bator, 1995), respectiv de studii doctorale la Academia de Științe a Mongoliei în domeniul filologiei mongole/altaice (ca bursier al MAE roman). Diplomat de carieră din 1999, în perioada 2002-2008 a fost Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al României în Republica Kazahstan (acreditat și în Republica Kârgâză și Republica Tajikistan), între 2008-2012 și 2013 a condus Direcția Europa de Est și Asia Centrală din MAE român, între 2013-2020 a fost Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al României în Federația Rusă, iar din 2021 este Ambasador Extraordinar și Plenipotențiar al României în Republica Azerbaidjan. De-a lungul carierei, pe lângă activitatea diplomatică curentă, a manifestat o preocupare continuă pentru: 1. identificarea și preservarea identității de limbă și cultură române a etnicilor români, victime ale transferurilor forțate de populații în URSS / îndeosebi în Asia Centrală (deportările din regiunile istorice Basarabia și Bucovina de Nord din anii 1940-1950); 2. recuperarea memoriei zecilor de mii de militari români căzuți pe Frontul de Est în cel de-al Doilea Război Mondial și decedați între anii 1941-1956 în lagărele NKVD pentru prizonieri de război care au existat în fosta URSS. A publicat diverse articole/studii pe aceste teme în România și străinătate. A fost decernat de președintele României cu Ordinul Național Serviciul Credincios în grad de cavaler (2002) și Ordinul Meritul Diplomatic (2007), a fost nominalizat în rândul Ambasadorilor Anului 2002 ai României, a obținut Diploma MAE roman pentru „cea mai dinamică activitate în diplomația economică a României în anul 2003”. Este membru fondator și vicepreședinte al Asociației „Drumul Mătăsi” (București, 2012) și *Doctor Honoris Causa* al Universității „Danubius” din Galați, România (2019).

Preocupat permanent de evoluțiile din spațiul ex-sovietic și arealul Marea Neagră-Marea Caspică, începând cu 2008, a promovat și susținut proiecte importante pentru România în domeniile energetic și de transport-conectivitate. În prezent, este doctorand al Facultății de Istorie și Filosofie din cadrul Universității Babeș-Bolyai din Cluj – Napoca, având ca proiect de cercetare o temă despre evoluția istorică, particularitățile și procesele geopolitice din Asia Centrală (Kazahstan, Kârgâzstan, Uzbekistan, Tadjikistan și Turkmenistan).

Daniel SPILCĂ este absolvent al Facultății de Jurnalism și Științele Comunicării, Universitatea din București (specializarea Comunicare și Relații Publice, promoția 2024). În prezent este masterand în cadrul Facultății de Administrație și Afaceri, Universitatea din București, specializarea Administrarea Afacerilor Mici și Mijlocii. Interesele sale de cercetare se concentrează asupra fenomenelor de influență socială

(propagandă, manipulare, persuasiune) și asupra domeniilor conexe comunicării publice, psihologiei maselor și marketingului.

Silvio SUPPA a obținut o diplomă de liceu în studii clasice și apoi o licență în drept cu onoruri, susținând o teză în Filosofia Dreptului, la Universitatea din Bari, acum „Aldo Moro”. A câștigat o bursă postuniversitară la Institutul Italian pentru Studii Istorice din Napoli (mai cunoscut sub numele de Institutul Croce), iar bursa a fost prelungită pentru încă un an în urma aprecierii muncii sale de către Institut. Imediat după experiența sa la Napoli, și-a început cariera universitară ca profesor asistent de Istoria Doctrinelor Politice. În 1969, a devenit profesor asistent titular în aceeași disciplină. După ce a predat Științe Politice, a devenit profesor asociat și apoi profesor titular de Istoria Gândirii Politice, iar în acest rol a contribuit la fondarea Facultății de Științe Politice, acum Departamentul cu același nume, la Universitatea din Bari „Aldo Moro”. În anii care au precedat fondarea Facultății de Științe Politice, a contribuit activ la crearea campusului Foggia, acum universitate autonomă, și a campusului Taranto, acum o filială descentralizată a Universității din Bari. Studiile sale de istoria gândirii politice se întind din antichitate până în contemporaneitate, cu o vastă producție de eseuri, articole, lucrări de conferințe, monografii etc., acordând o atenție deosebită figurii lui Machiavelli și rațiunii de stat, modernității italiene, filozofilor dreptului natural european și culturii politice franceze din perioadele modernă și contemporană. Studiile sale despre Italia secolului al XX-lea s-au concentrat în principal pe figura lui Antonio Gramsci și a publicat un volum (împreună cu Giappichelli, Torino) despre gândirea lui Gramsci. A vorbit de mai multe ori la seminarii și conferințe la universități naționale (Torino, Alessandria, Milano, Como, Pavia, Padova, Trento, Trieste, Genova, Bologna, Florența, Pisa, Teramo, Roma Sapienza, Roma-Luiss, Napoli-Federico II, Napoli-Suor Orsola Benincasa, Salerno, Arcavacata di Rende-Cosenza, Cagliari, Sassari, Catania, Palermo, Lecce, Bari) și universități internaționale din SUA (Universitatea din Miami), Belgia (ULB Bruxelles), Spania (Filosofie, Universitatea din Barcelona), Turcia (Istanbul, Universitatea Privată de Drept și Politică) și mai frecvent (din 1993 până în 2003 în Paris Sorbonne) și în Franța (Paris Sorbonne). Este încă un membru important al redacției internaționale a revistei franceze „Cités”.

Instrucțiuni pentru autori

Revista *Polis* acceptă **manuscrise originale, nepublicate anterior și neafiate în faza de evaluare preliminară a altor publicații științifice**. Manuscrisele primite vor fi **anonimizate** și supuse evaluării critice a recenzorilor de specialitate ai revistei. **Fișa de evaluare**, cu mențiunea de acceptare / modificare / respingere a articolului propus, vă va fi remisă într-un interval de **2-5 săptămâni** de la confirmarea primirii manuscrisului. **Adresa** la care ne puteți trimite manuscrisele dumneavoastră în format electronic (.doc sau .docx) este: polis@upa.ro

La redactarea articolelor, vă rugăm să țineți cont de instrucțiunile de mai jos. Revista *Polis* își rezervă dreptul de a refuza publicarea articolelor care nu respectă aceste instrucțiuni.

STRUCTURA GENERALĂ A TEXTULUI

Revista *Polis* publică studii redactate în limbile **română și engleză**. **Toate articolele în limba română trebuie însoțite, obligatoriu, și de traducerea integrală în limba engleză**. Articolele trebuie să respecte normele general valabile pentru redactarea lucrărilor științifice, conținând în mod obligatoriu o parte introductivă, capitole / secțiuni distincte și concluzii, având dimensiuni cuprinse între **20.000 – 40.000 de caractere cu spații** (10-20 de pagini standard). Articolele vor fi redactate utilizând paginarea standard a programului Microsoft Word, folosind fontul **Times New Roman, 12 pct**, cu **spații de 1,5**, fără a lăsa spații libere între paragrafe. Prima pagină a lucrării va conține, obligatoriu, următoarele informații: titlu, autor (afiliere instituțională și adresă de corespondență), rezumat de 200-350 de cuvinte și 4-6 cuvinte cheie.

Pentru redactarea lucrării, vă rugăm să folosiți modelul de mai jos.

TITLUL ARTICOLULUI

Prenume NUME

Afiliere instituțională

Adresa de mail

Rezumat

Rezumat în limba engleză, 200-350 de cuvinte. Rezumatul va prezenta, pe scurt, conținutul lucrării, menționând metologia utilizată în cercetare, principalele premise, argumentele folosite și concluziile articolului. Vă rugăm să verificați corectitudinea gramaticală și lexicală a rezumatelor în limbi străine și să evitați folosirea programelor de traduceri automate. Ne rezervăm dreptul de a refuza rezumatele cu greșeli flagrante de traducere.

Cuvinte-cheie: 4-6 cuvinte în limba engleză

Fiecare articol trebuie să includă, în mod obligatoriu, **o parte introductivă**, o secțiune de **cuprins** împărțită în capitole și subcapitole, în care ideile, ipotezele de

cercetare menționată în partea introductivă să fie demonstrate sau infirmate, și o secțiune de **concluzii**.

Bibliografie

CARPINSCHI, Anton, BOCANCEA, Cristian, *Știința politicului. Tratat*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1998.

PETREU, Marta, *De la Junimea la Noica. Studii de cultură românească*, Editura Polirom, Iași, 2011.

ȘANDRU, Daniel, „Ideological aspects in Petre Andrei’s political sociology”, *Transilvania*, Nr. 11, 2011.

Resurse electronice

STAN, Liliana, „Elemente ale metafizicii idealului la Petre Andrei”, *Transilvania*, Nr. 11, 2011, http://www.revistatransilvania.ro/nou/ro/anul-editorial-2012/cat_view/45-anul-editorial-2011.html, p. 60 (accesat pe 23 februarie 2013)

NOTĂ: Tabelele și figurile vor fi incluse în textul articolului și numerotate în ordinea apariției, după modelul de mai jos. Vă rugăm să nu folosiți tabelele și figurile în mod excesiv.

--	--	--	--

Tabelul 1: *Model de tabel*

SISTEMUL DE REFERINȚE BIBLIOGRAFICE

Revista *Polis* folosește sistemul de referințe bibliografice recomandat de Academia Română.

În acest sistem, **sursele bibliografice la care se face referire în text sunt citate cu ajutorul notelor de subsol.**

Exemplu:

[...] Este o chestiune pe care politologul român Mattei Dogan o prezintă atât în studiile sale interbelice, cât și în lucrările recente¹. [...]

¹ Mattei Dogan, *Comparații și explicații în știința politică și în sociologie*, Editura Institutul European, Iași, 2010, pp. 241-261.

Bibliografia finală a lucrării reunește toate sursele citate în notele de subsol, listate în ordine alfabetică. **Resursele bibliografice consultate de pe Internet vor fi menționate într-o secțiune separată.** Citarea acestor resurse va respecta regulile generale privind citarea surselor electronice, precizând data la care documentul electronic a fost accesat de către autorul articolului.

Redactarea notelor de subsol

Pentru redactarea notelor de subsol, vă rugăm să folosiți opțiunea „Footnote” din programul Word, fontul **Times New Roman, 10 pct, spațiere la 1 rând.**

La prima mențiune a autorului / lucrării, nota de subsol va menționa toate detaliile sursei bibliografice, inclusiv pagina-paginile, dacă este cazul (utilizați prescurtarea „p.” pentru o singură pagină și „pp.” pentru pagini multiple). Mențiunile ulterioare ale aceleiași surse bibliografice vor utiliza prescurtările latine (*ibid.*, *op. cit.* etc.).

Instructions to Authors

The *Polis* Journal of Political Science welcomes **original manuscripts which have not been published elsewhere and are not under review by other scientific journals**.

Once submitted, **the manuscripts are made anonymous** and sent to our reviewers for evaluation. You should receive the reviewing form, with the decision to accept / change / reject your article, within 2 – 5 weeks from our initial confirmation of receipt.

Please use the following **address** to send us your manuscripts in electronic form (.doc or .docx): polis@upa.ro

Before sending us your work, please use the following guidelines to write your paper. Polis reserves the right to reject the articles which do not comply with these instructions.

GENERAL STRUCTURE

The *Polis* Journal of Political Science publishes articles and studies written in **Romanian and English**.

All articles should comply with the general standards of academic and scientific writing, and they must comprise an introductory part, distinct chapters / sections, and conclusions. The texts should have **20.000 to 40.000 characters with spaces** (10 to 20 standard pages).

Articles should be written using the default page layout in Microsoft Word, with **Times New Roman, 12 pt, 1.5 line spacing**, and no additional spaces before and after paragraphs.

The first page of your article should include the following information: article title, author(s) name(s) (institutional affiliation and e-mail), an abstract of 200-350 words, and 4-6 keywords.

Please use the following template to format your paper.

ARTICLE TITLE
First name(s) SURNAME
Institutional affiliation
E-mail address

Abstract

Abstract in English, 200-350 words. The abstract should summarize the paper's content, mentioning: the research methodology used, the main hypotheses, the main arguments developed and the paper's conclusions. Please check the grammar and lexis of articles written in English if you are not a native speaker of this language and avoid using programs for automatic translation. We reserve the right to reject articles with flagrant translation mistakes.

Keywords: 4-6 keywords in English

All articles must comprise **an introductory part**, a section devoted to **the paper's content**, divided into chapters and subchapters – in which the research hypotheses mentioned in the introduction should be argued for or against -, and a section of **conclusions**.

Bibliography

- BELL, Daniel, *The End of Ideology. On the Exhaustion of Political Ideas in the Fifties*, Harvard University Press, Cambridge Mass., 2001
- FREEDEN, Michael, *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*, Claredon Press, Oxford, 1996
- ȘANDRU, Daniel, „Ideological aspects in Petre Andrei’s political sociology”, *Transilvania*, No. 11, 2011

Electronic resources

- STAN, Liliana, „Elemente ale metafizicii idealului la Petre Andrei”, *Transilvania*, No. 11, 2011, http://www.revistatransilvania.ro/nou/ro/anul-editorial-2012/cat_view/45-anul-editorial-2011.html, (accessed on 23 February 2013)

NOTE: Tables and figures should be inserted in the text and numbered in order of appearance, according to the model below. Please do not use tables and figures in excess.

--	--	--	--

Table 1: *Table model*

CITATION STYLE

The *Polis* Journal uses the reference style recommended by the Romanian Academy. In this system, the bibliographical resources quoted in the text are cited in footnotes.

Example:

[...] In is a matter that the Romanian political science scholar Mattei Dogan describes both in his interwar studies and in his recent works¹. [...]

¹ Mattei Dogan, *Comparații și explicații în știința politică și în sociologie*, Editura Institutul European, Iași, 2010, pp. 241-261.

The paper’s final **bibliography** assembles all the sources cited in footnotes, listed in alphabetical order. **The bibliographical resources consulted on the Internet are to be listed in a separate section.** These resources should be cited in agreement with the general rules relative to the citation of electronic bibliography by mentioning the day on which the electronic document was accessed by the author.

Footnote format

In order to insert footnotes into your article, please use the „Footnote” option available in Word, using **Times New Roman, 10 pt, 1 line spacing**. The first time an author / a work is cited, the footnote must provide full bibliographical details, including the page-pages (use the abbreviation „p.” for one page and „pp.” for multiple pages). The footnotes for subsequent references to the same author / work should use Latin shortened forms (*ibid.*, *op. cit.*, etc.)

Bun de tipar: 2026 • Apărut: 2026 • Format 16 × 24 cm

INSTITUTUL
EUROPEAN

Iași, str. Bălușescu nr. 2, et. I • cod 700309
Tel. Difuzare: 0788.319462 • Fax: 0232/230197
euroedit@hotmail.com • <http://www.euroinst.ro>